8V9.0.09
D 32

OVID DENSUSIANU

LITERATURA ROMÂNĂ MODERNĂ

EDITURA EMINESCU

Ovid Densusianu

LITERATURA ROMÂNĂ MODERNĂ

Coperta de Constantin Guluță

859.0.09
D32

Ovid Densusianu

LITERATURA ROMÂNĂ MODERNĂ

63.7/47

Editura Eminescu
București, 1985

Ediţia de faţă reproduce textele după:
Ovid Densusianu, *Opere*, IV şi V, 1981.
Text ales şi stabilit de
B. Cazacu, Ioan Şerb şi Florica Şerb.
Note şi comentarii de
Ioan Şerb şi Florica Şerb.

LITERATURA ROMÂNĂ MODERNĂ

I

1920

Școala latinistă • Începuturile literaturei poetice • Cei din urmă cronicari • Îndrumări nouă în Muntenia și Moldova.

LA EDIȚIA A DOUA

Mai curînd decît mă așteptam prima ediție a acestui volum s-a epuizat și, la insistențele librăriei-editoare, se tipărește această nouă ediție, neschimbată. Aș fi voit să aduc unele schimbări, dar ele rămîn să fie făcute la o nouă ediție a întregei lucrări, după tipărirea ultimului volum.

LA PRIMA EDIȚIE

Această expunere asupra dezvoltării literaturei noastre în epoca mai nouă se tipărește după douăzeci de ani de cînd îi fixasem planul în însemnări ce așteptau o redacțiune definitivă. Ea cuprinde cursul pe care l-am făcut la Facultatea de litere din București în 1899—1901, cînd am predat Istoria literaturei române, înainte de a mi se încredința catedra de Filologie romanică. Am lăsat-o nepublicată atunci pentru că țineam să introduc unele schimbări, să completez unele capitole, și după atîția ani mă gîndiam și mai puțin la tipărirea ei. Notele luate la curs de d. Stahl și care mi-au fost de mult ajutor acum erau folosite atît de studenți, de profesori, cît și de cei care urmăriau cercetări asupra literaturei noastre și de multe ori mi se spunea că tipărirea lor era așteptată. Parcurgîndu-le și fiind îndemnat mai în urmă de cererile stăruitoare pentru o carte socotită că ar fi binevenită, mi s-a părut că, revăzînd forma, pot prezenta cetitorilor această parte din istoria literaturei noastre. Fondul și planul au rămas aceleași și dacă în unele amănunte — pentru că numai ele puteau fi schimbate — nu au fost ținute în samă studiile care au apărut în urmă, aceasta se va înțelege din intenția pe care am avut-o de a lăsa expunerea așa cum se prezenta de la început. Chiar ce am publicat ulterior cu privire la literatura noastră a rămas neîncorporat în text și i-am dat locul în Apendice, *ca o completare a unor capitole.*

La o viitoare ediție, dacă se va simți nevoia ei și-mi va îngădui timpul, voi căuta să aduc modificările pe care le voi crede necesare, deși gruparea faptelor, prezentarea curentelor și a personalităților literare, așa cum se înfățișează acum, mi se pare că nu pot da loc la remanieri fundamentale.

ȘCOALA LATINISTĂ

Odată cu anul 1780 — cînd apare cea dintîi carte de afirmare de principii a lui Micu și Șincai — literatura română putem spune că trece peste perioada veche și intră în o fază nouă.

O epocă de regenerare începe pentru întreaga noastră vieață intelectuală cînd învățații transilvăneni vin să propage, prin scrierile lor, convingerile pe care se întemeiază renașterea noastră de la începutul secolului trecut. Ideile pentru care a luptat școala transilvăneană au schimbat cu desăvîrșire modul nostru de a gîndi și lor le datorim multe din binefacerile de care ne bucurăm și cu care ne răsfățăm azi. Pentru un istoric care urmărește progresele pe care le-am realizat de o sută de ani încoace, epoca în care au trăit scriitorii de peste munți apare ca una dintre cele mai fecunde din mișcarea noastră culturală. Și ceea ce dă un caracter deosebit acestei epoci este faptul că toți care au scris în acest timp au urmărit o singură țintă, au avut în vedere triumful aceleiași idei și au dat un exemplu rar de solidaritate intelectuală. În istoria noastră, unde munca solidară nu a fost totdeauna înțeleasă și apreciată precum trebuia, școala latinistă ocupă una din paginile cele mai frumoase, și orice scriitor care nu a uitat sau nu disprețuiește trecutul trebuie să se oprească dinaintea ei și să vadă ce poate învăța din activitatea acelora care l-au precedat.

Școala latinistă ne dă o pildă, nu izolată, de modul cum românii au știut să întoarcă spre folosul lor tendințele de deznaționalizare ale streinilor. În secolul al XVI-lea luteranii se încercase să atragă în partea lor pe români și începuse să traducă în românește mai multe texte religioase, pentru ca să răspîndească în poporul nostru doctrinele reformate, dar toate sforțările lor au avut cu totul alt efect, pentru că românii au profitat de avantajele care li s-au oferit și au început a tipări cărți în limba lor, pentru ca să pună astfel bazele unei literaturi naționale. În secolul al XVIII-lea, același fenomen s-a repetat sub altă formă, și urmările propagandei streine au fost tot atît de binefăcătoare pentru dezvoltarea culturei noastre. Cînd Transilvania a intrat la 1688 în stăpînirea

Austriei, catolicii s-au gîndit să cîștige noi închinători printre români și să-și asigure astfel preponderența în afacerile țării anexate. Propaganda catolică a început atunci să se întindă printre români și iezuiții s-au pus fără întîrziere pe muncă pentru ca să arate preoților cît de folositoare ar fi pentru națiunea română trecerea la catolicism. În unele părți propaganda nu a întîmpinat piedici chiar de la început, pentru că deja în 1692 vedem mai mulți preoți români primind unirea cu catolicii. Iezuiții au continuat atunci cu mai multă energie să cîștige partizani noi pentru cauza lor și tendințele lor nu au întîrziat să se realizeze. În 1697 adepții unirei sînt atît de numeroși încît mitropolitul Teofil se hotărăște să convoace la Alba-Iulia un sinod al preoților români, în care să se fixeze mai de aproape condițiunile în care să se facă unirea. Preoții care au luat parte la acest sinod au hotărît să primească unirea și să recunoască, între altele, autoritatea papei, în schimbul unor privilegii acordate lor de catolici. În 1698, urmașul lui Teofil, Atanasie Anghel, convoacă un nou sinod la Alba-Iulia, în care se aprobă punctele admise în hotărîrile adunărei din anul trecut. Dar toate aceste deciziuni nu sînt definitiv aprobate decît în 1700 cînd se iscălește actul de unire. Numai în acest an unirea devine astfel un fapt împlinit.

Originea școalei latiniste trebuie căutată în acest eveniment. Pentru ca să atragă pe români de partea lor, catolicii le promisese încă de la început că li se va da dreptul să urmeze în școlile iezuiților sau că se vor înființa pentru ei școli româno-catolice. Promisiunile acestea nu au rămas zadarnice, pentru că atît împăratul Leopold, cît și cardinalul Kolonitsch și-au dat toate silințele pentru ca să facă pe români să profite de foloasele unei instrucțiuni mai înalte. Școlile catolice au fost atunci deschise românilor uniți, și în unele părți, precum la Brașov, Făgăraș și Hațeg, s-au întemeiat școli româno-catolice. Cîțiva tineri au fost chiar trimiși la Viena și la Roma pentru completarea studiilor. Dar toate aceste avantaje date românilor nu ar fi contribuit poate atîta la ridicarea nivelului nostru cultural dacă nu s-ar fi găsit un român care să priceapă importanța acestui moment și să se gîndească la crearea unei instituțiuni care să devină centrul intelectual al românilor de peste munți. Acela în mintea căruia a răsărit această idee a fost episcopul Inocențiu Micu. El primește în 1738 de la Carol VI autorizarea să fondeze în Blaj o mănăstire și un seminar. În același an, îl vedem convocînd un sinod al preoților români cărora le arată importanța acestei inițiative și-i roagă să sprijinească prin contribuțiuni zidirea mănăstirei. Mulțumită fondului acordat de Carol VI și subscrierilor făcute de preoți, se putu începe îndată clădirea mănăstirei și a seminarului. Peste cîțiva ani totul era gata și nu mai rămînea decît să se deschidă școala alipită pe lîngă mănăstire, dar aceasta nu se putu face pînă în 1754. Astfel s-a înființat, datorită lui Micu, școala din Blaj, care a jucat un rol așa de hotărîtor în renașterea noastră culturală. Dar tot lui Micu trebuie să-i fim recunoscători pentru o altă inițiativă culturală. Din fondurile seminarului din Blaj el a cerut să se trimită în fiecare an trei teologi români la Roma pentru ca să-și continue studiile la iezuiți. Cererea a fost aprobată de papă care a rămas încîntat de ea, și în 1743 fu trimis cel dintîi român

în colegiul *De propaganda fide* din Roma. În 1774 o nouă școală se deschide pentru români, cînd Maria Tereza înființează la Viena colegiul Sf. Barbara pentru cîțiva bursieri la teologie. Românii puteau acum să se bucure de roadele unei instrucțiuni mai îngrijite și să răspîndească lumina pe care catolicii o aprinsese cu alte intenții.

Din chipul cum românii puteau acum să-și cultive spiritul era fatal să se deștepte în mintea lor ideile de care a fost călăuzită mai tîrziu școala latinistă. În școlile în care urmau, românii învățau tot așa de bine limba latină ca și pe cea maternă, pentru că în aceasta vedeau catolicii un mijloc de a propaga mai ușor credința lor printre noii convertiți. În jurămîntul depus de Atanasie Anghel la 1701, mitropolitul român promitea că nu va aproba numirea nici unui profesor care să nu cunoască bine atît limba română, cît și pe cea latină. Astfel credeau iezuiții că vor putea aduce mai curînd la îndeplinire planul lor de a înstreina pe „uniți" de restul populațiunei române. Dar tinerii români învățînd în aceste școli limba română nu puteau decît să se convingă mai bine de originea romană a limbei noastre și să înceapă a răspîndi această credință printre compatrioții lor și printre streinii care stăruiau să ascundă adevărul. Și dacă unii din ei părăsiau țara pentru ca să-și urmeze studiile la Roma, ideea despre originea noastră latină se întărîa și mai mult cînd ei vedeau asemănările dintre poporul nostru și cel italian. În fiecare din acești viitori îndrumători ai culturei noastre creștea atunci dorința de a împărtăși altora convingerile la care ajunsese și de a-și consacra toată viața triumfului ideilor de care era însuflețit.

Astfel și-au luat naștere și s-au înrădăcinat în mintea învățaților transilvăneni principiile pe care se întemeiază școala latinistă. Activitatea fiecărui scriitor trebuia să se concentreze în jurul aceluiași punct și să fie călăuzită de o singură preocupare, aceea de a proba cu orice preț originea noastră romană. Studiul istoriei și al filologiei devenia astfel ocupațiunea de predilecțiune a tuturor învățaților din această epocă, pentru că numai în el se putea găsi o confirmare a acestor idei.

Credința că românii sînt urmașii coloniștilor romani aduși la Dunăre o întîlnim și mai înainte la istoricii noștri. Cronicarii moldoveni și munteni vorbesc în nenumărate rînduri de originea noastră romană. Dar învățații de peste munți au fost aceia care au luat această idee ca punct de plecare al întregei lor activități istorice și au căutat să o pună în lumină mai stăruitor și cu argumente nouă. Ei nu s-au mulțumit să arate că noi ne coborîm din legionarii aduși de Traian în Dacia, ci au mers mai departe și s-au silit să probeze că sîntem romani curați, neamestecați cu nici un popor strein. După Petru Maior, dacii au fost cu desăvîrșire nimiciți de armatele romane ; popoarele barbare care au trecut prin Dacia sau au trăit cîtva timp printre noi nu au avut nici o influență asupra noastră ; românii de astăzi sînt deci singurul popor care a păstrat mai bine calitățile vechilor romani. Nimic nu poate, prin urmare, să ne clatine în credința că noi ne coborîm de la Traian și că niciodată nu am părăsit pămîntul cucerit de la daci.

Acestea sînt ideile care circulă în toate operele istorice ale scriitorilor transilvăneni și astfel căutau ei să combată pe Sulzer și Engel, care

puneau la îndoială originea atît de „nobilă“ a românilor și se siliau să arate că noi am venit de la sudul Dunării.

Dar istoricii noștri nu s-au oprit aci, pentru că ei nu cereau de la știință numai probe, ci și învățături. Deoarece românii sînt urmașii direcți ai romanilor și deoarece ei au arătat totdeauna că nu au pierdut calitățile moștenite de la strămoși, trecutul trebuie să le servească de pildă și de încurajare pentru prezent. Orice român, după ei, trebuie să-și amintească de originea lui, să nu uite niciodată că ar fi nedemn de aceia din care s-a născut dacă s-ar lăsa să fie umilit de streini. „Mult este a fi născut român“, exclamă Samuil Micu în prefața *Istoriei* sale (Cipariu, *Acte și fragmente*, 140), și cuvintele acestea sînt rostite ca un îndemn pentru oricine din noi, pentru că, după cum zice Petru Maior, „văzînd românii din ce viță strălucită sînt prăsiți, toți să se îndemne strămoșilor lor întru omenie și în bună-cuviință a le urma“ (prefața *Istoriei pentru începutul românilor).*

Astfel au deșteptat scriitorii transilvăneni conștiința noastră națională prin studiul istoriei. Influența lor, din acest punct de vedere, a fost nemărginită. Ideile lor, după ce au paralizat în mare parte tendințele prea îndrăznețe ale streinilor de a contesta drepturile noastre, au trecut dincoace de Carpați și și-au arătat roadele binefăcătoare în mișcarea din care ne-am trezit la o vieață nouă și grație căreia am ajuns ceea ce sîntem. Astăzi originea noastră latină nu mai este contestată de nimeni, și trebuie să fim recunoscători pentru aceasta școalei latiniste.

Pentru a proba latinitatea noastră, învățații transilvăneni nu s-au mulțumit numai cu dovezile istoriei, ci au căutat temeiuri și în fapte lingvistice. Filologia a venit să completeze astfel cercetările istorice. Cel dintîi lucru la care trebuia să se gîndească un Micu sau Șincai pentru ca să dovedească de la prima vedere latinitatea limbei noastre era înlocuirea alfabetului cirilic cu cel latin. Caracterele slavone erau o haină care ascundea noblețea atît de veche a limbei noastre ; trebuiau deci alungate fără întîrziere. Și cei dintîi filologi ai noștri au început atunci să scrie românește cu litere latine pentru ca să arate că aceasta nu era așa de greu precum își închipuiau unii. Nespus de mare a fost desigur bucuria învățaților transilvăneni cînd au văzut unele cărți ale lor tipărite cu caractere latine ; nimeni nu mai putea să se îndoiască acum că limba scrisă astfel nu era romanică. „De cîte ori mi s-a întîmplat mie, zice Petru Maior în *Dialogul pentru începutul limbei române* din fruntea *Dicționarului* de Buda (72—73), de îndoindu-mă de vreun cuvînt oare latinesc este, cît l-am scris cu slove sau litere latine îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că rîde asupra mea de bucurie că l-am scăpat de sclavie și de calicele cirilicești petece.“ Cuvintele lui Maior exprimă convingerea tuturor filologilor latiniști ; scrierea cu litere latine trebuia să spună înainte de toate ochiului că limba noastră este de origine romană. Odată introdus alfabetul latin, teza scriitorilor transilvăneni cîștiga un punct de razim și fantoma slavonismului care-i urmărîa nu mai putea neliniști mințile lor. Cu toate încercările filologilor streini, ca ale lui Kopitar, de exemplu, de a proba imposibilitatea aplicării literelor latine la sunetele limbei române, tendințele de inovațiune ale lui

Micu, Șincai și Maior au învins și au găsit mai tîrziu aprobarea tuturor. Scrisul românesc se limpezia astfel, revenia la ființa lui, alungîndu-se slavonismul care îl întunecase atîtea veacuri.

Mai rămînea acum să se introducă alte reforme în limbă pentru ca să dispară orice urmă de alterarea latinității ei. Cuvinte prea multe streine pătrunsese în vorbirea noastră în cursul secolelor și „neghina" care o cuprinsese era prea deasă pentru ca să se mai poată distinge formele latine pe care le moștenisem. Cu deosebire elementele slavone „pîngărise" prea mult limba noastră și-i schimbase fața. Trebuia deci să se înceapă opera de reformare a limbei în alcătuirea ei și să se alunge tot ce era sau părea strein în ea. Atunci s-au gîndit învățații transilvăneni să purifice toate formele, pentru ca să dea o limbă nouă, mai curată și mai demnă de urmașii vechilor romani. Nici un cuvînt strein și mai ales slavon nu mai trebuia tolerat în vorbirea noastră. Ar fi fost prea înjositor pentru noi ca să mai păstrăm expresiuni care ne amintiau un trecut atît de trist, cînd trăisem cufundați în întunerecul slavonismului. După scriitorii latiniști, nu a fost epocă mai dăunătoare pentru limba română ca aceea din timpul culturei slavone. O asemenea epocă trebuia dată cu desăvîrșire uitării și orice român era dator s-o disprețuiască, pentru că ea păta trecutul nostru. „Să nu mă demit, zicea într-o ședință a Academiei române Timotei Cipariu, în descrierea acestor secoli plini de întunerec și de barbarie ; ...să lăsăm... la o parte acești secoli de tristă reminiscență pentru limba română, care o au ținut sub jugul barbariei celei mai întunecătoare" *(Analele Academiei Române,* seria întîi, I, 23). Ura aceasta în contra epocei slavone din istoria noastră a avut consecințe care multă vreme s-au simțit în studiile asupra limbei române, pentru că ea a paralizat curiozitatea învățaților de a cunoaște mai de aproape numeroasele urme pe care le-a lăsat slavismul la noi și fără de care nu se poate înțelege unul din capitolele cele mai însemnate din trecutul limbei române. Exclusivismul școalei latiniste a fost de astă dată prea exagerat și din cauza lui filologia română a fost prea mult dominată de idei greșite.

Dar în orice rău este și un bine. Dacă filologii latiniști au căutat să alunge elementele streine din limba noastră, era natural ca ei să se gîndească prin ce mijloace ar putea umplea golul rămas în urma eliminărei acestor forme. Remediul a fost găsit ușor și ideea cea mai nimerită era ca să se reînvieze formele vechi de origine latină dispărute mai tîrziu din grai. Cipariu este acela care cu deosebire a urmărit acest plan de îmbogățire a limbei. Pentru a ajunge însă aici trebuia să se dezmormînteze vechea noastră literatură și să se studieze textele bisericești din trecut. Astfel s-a deșteptat interesul pentru literatura noastră veche, și meritul cel mai mare în această privință este al școalei latiniste.

O ultimă operațiune mai rămînea de făcut pentru ca scriitorii latiniști să poată spune că și-au îndeplinit programul în ceea ce privește reformarea limbei noastre. După ce elementele streine fusese alungate și lacunele umplute cu formele luate din textele vechi, materialul acesta omogen de cuvinte latine din care trebuia să se alcătuiască adevărata

limbă română nu putea să fie lăsat neuniformizat și neredus la un sistem în acord cu tendințele care determinase această revoluțiune lingvistică. Nu era de ajuns ca toate cuvintele rămase după această prefacere a limbei să fie de origine latină și scrise cu caractere latine : se mai cerea ca și ortografia să fie modificată în așa fel încît forma primitivă a cuvintelor să se poată recunoaște mai ușor. Fiecare cuvînt trebuia să se apropie cît mai mult de originalul său pentru ca să-și arate și mai bine firea lui latină. Eruditii transilvăneni nu au mai stat mult la îndoială și au început să preconizeze binefacerile unei ortografii bazate pe sistemul etimologic. Cuvintele românești au fost scrise atunci aproape la fel cu cele latine din care erau derivate, așa că se făcea abstracție de toate schimbările fonetice întîmplate în limbă de atîtea sute de ani. Un singur lucru trebuia observat cu stricteță : cuvîntul român să fie cît mai latinesc. De aceea dintre diferitele sisteme de ortografie etimologică cel mai de preferat era acela după care cuvîntul românesc era astfel scris încît se îndepărta cît mai puțin de prototipul său latin. Dar chestiunea, deși simplă în aparență, se complica de îndată ce era vorba să se fixeze punctul de plecare în ceea ce privește chiar limba latină. Pentru Micu sau Șincai nu era nici o îndoială că cuvintele românești trebuie să reproducă toate cît mai exact formele corespunzătoare din latina clasică. Maior este cel dintîi care vine să arate că limba română nu este ieșită din latina clasică, ci din cea vulgară. Ar fi rezultat deci ca și din punct de vedere ortografic principiul acesta să fie observat totdeauna și pentru fiecare formă românească să se ia ca normă cuvîntul corespunzător din latina populară : dar cum s-ar fi putut urma acest principiu pe timpul lui Maior cînd graiul latin vulgar era atît de puțin cunoscut ? De aceea și Maior, cu toată deosebirea de vederi între el și Micu sau Șincai în privința latinității limbei române, nu a fixat un sistem ortografic mai consecvent din punct de vedere al etimologiei latine. Și la el, ca la predecesorii săi, cuvintele românești reproduc forma corespunzătoare din latina clasică. Dacă un asemenea sistem putea satisface pe cîțiva filologi, el nu avea din punct de vedere științific nici o bază solidă. Aceasta nu l-a împiedicat totuși să se impună cîtva timp și să fie considerat ca deplin îndreptățit.

Credința oarbă în superioritatea ortografiei etimologice a făcut că acest sistem a căzut în exagerările cele mai curioase. *Tentamen criticum* al lui Laurian este exemplul cel mai elocvent de rătăcirile la care poate ajunge cineva cînd se lasă ademenit de asemenea teorii în care se încrede orbește și pe care caută să-și întemeieze combinațiunile cele mai fantastice.

Cu toate acestea să nu învinuim prea mult pe învățații transilvăneni pentru greșelile în care au căzut cînd au voit să reformeze totul și să ne dea o nouă ortografie. Era pe atunci convingerea că un filolog poate să schimbe limba și că inițiativa individuală are dreptul să intervină cînd cineva nu este mulțumit cu ce a rezultat din activitatea lentă și inconștientă a unui popor. Aceasta era ideea timpului și tot de asemenea convingere era călăuzit și Korais cînd se încerca să dea o nouă limbă grecilor. Tot astfel au crezut și alți scriitori ai noștri, ca Pumnul

și Heliade, cînd au voit să-și impună sistemul lor, deosebit întrucîtva de al școalei latiniste, dar tot atît de fals și de puțin practicabil.

Încercările școalei latiniste de a schimba atît fondul cît și forma limbei noastre nu au putut să se realizeze așa precum își închipuiau filologii transilvăneni. Cînd exagerările au mers prea departe și cînd fantazia a trecut marginile impuse de bunul-simț, o reacțiune a trebuit să se producă în contra acestui curent. Limba fusese prea mult torturată și sub noua haină care i se croise nimeni nu mai putea recunoaște formele graiului nostru așa cum s-au transmis din generație în generație. Nu mai era un corp viu pe care-l aveam dinaintea ochilor, ci o păpușă ieșită din mîinile unor fabricanți pretențioși. Dacă latiniștii ar fi reușit să-și impună sistemul lor, o prăpastie mare s-ar fi săpat, între limba literară și cea întrebuințată de popor. Un asemenea lucru nu putea să fie iertat, chiar dacă latiniștii se siliau să ne convingă că numai pe această cale limba română se va apropia mai mult de celelalte limbi romanice și va fi recunoscută ca adevărat latină. Din lupta care a fost pornită cu deosebire dincoace de Carpați contra acestor tendințe, etimologismul a trebuit să iasă învins. Și nu atît discuțiunile filologilor de profesie sau improvizați au împiedicat răspîndirea și aprobarea generală a ideilor latiniste, ci o altă cauză, care, după noi, a avut influența cea mai binefăcătoare în această privință, cu toate că nimeni nu a atras încă atențiunea asupra importanței ei, ori de cîte ori s-a vorbit despre discreditarea sistemului etimologic. Ceea ce cu deosebire a făcut ca teoriile latiniste să nu prindă rădăcini a fost avîntul pe care l-a luat poezia noastră la începutul secolului trecut. Pe cînd filologii transilvăneni se frămîntau cu ideile lor de reformă, poezia începea să se dezvolte încetul cu încetul în Principate și să dea un impuls nou activității noastre literare. Dar în poezie principiile latiniste rămîneau neaplicabile, pentru că ea trebuia să stea mai aproape de popor și pentru că limba ei nu putea fi împestrițată cu formele bizare inventate de filologi. Orice poet care înțelegea arta lui nu putea să scrie într-o limbă sarbădă și chinuită, care nu spune nimic sufletului. Exprimarea sentimentelor într-o asemenea limbă devenia ridicolă și poezia ajungea o ciripeală păsărească, o invențiune copilărească cu care s-ar fi putut amuza un iubitor de curiozități literare. Ce ar fi ajuns tot talentul lui Alecsandri dacă în loc de a scrie versuri ca acestea :

În poiana tăinuită unde zbor luciri de lună
Floarea oaspeților luncei cu grăbire se adună,

ar fi ascultat pe reformatorii limbei române și ar fi urmat preceptele lor, dîndu-ne o poezie cu „tendințe latiniste“ ? Cuvintele populare cele mai poetice ar fi trebuit să fie excluse de Alecsandri, toată opera lui ar fi devenit astfel o monstruoasă caricatură. Dacă în loc de *poiană*, Alecsandri ar fi pus *prat* sau *selbe*, după cum ne sfătuiau Laurian și Maxim, dacă *tăinuită* ar fi fost înlocuit prin *ascunsă*, *luncă* prin *agru* și *grăbire* prin *celeritate*, am fi avut atunci niște versuri de efect comic în felul acesta :

În pratul ascuns unde zbor luciri de lună
Floarea oaspeților agrului cu celeritate se adună.

Dar Alecsandri a fost mai cuminte decît toți filologii și spre fericirea limbei și literaturei române a scris așa cum a crezut mai bine și cum vorbia poporul nostru. Cînd Heliade a venit să reformeze și limba poeziei și să introducă ceva analog cu ce urmăriau latiniștii, oricine a putut vedea cît de barocă ar fi devenit literatura noastră dacă s-ar fi întins asemenea tendințe pedante și porniri bolnave.

Astfel, progresele poeziei române au grăbit agonia curentului latinist și au arătat indirect cît de primejdios ar fi fost el pentru limba noastră dacă s-ar fi generalizat. În asemenea condițiuni sistemul etimologic trebuia să moară fatalmente și desigur că ne-am fi putut bucura mai demult pe mormîntul lui, dacă nu s-ar fi încercat unii să-i prelungească viața și să-l adăpostească în mijlocul lor.

Există, știm, în toate țările instituțiuni care consideră ca o datorie a lor de a oferi un refugiu curentelor ieșite din modă și teoriilor pedante pe care lumea le-a osîndit de mult. La noi o asemenea instituție nu a lipsit și cine cunoaște Academia poate pricepe cum curentul latinist nu și-a greșit adresa cînd s-a dus să ceară un azil în sînul ei. La înființarea Academiei noastre, în 1867, membrii ei s-au hotărît să se pună pe lucru și să înceapă marile reforme pe care națiunea era în drept să le aștepte de la ei. Cel dintîi lucru cu care trebuia să fim înzestrați era o ortografie rațională, așa cum priceperea și autoritatea învățaților ce compuneau noua societate putea s-o impună. Și atunci s-au început nesfîrșitele discuțiuni asupra fixării ortografiei, în care fiecare literă și-a avut oratorul ei. Sistemul etimologic care își arătase defectele de care suferia a găsit aprobarea celor mai mulți membri ai Academiei și el trebuia să fie recunoscut ca cel mai logic și mai demn de o instituțiune savantă. Dar cum se putea fixa o ortografie etimologică cît timp un dicționar etimologic al limbei române nu există încă ? Trebuia deci să se înceapă redactarea, sau mai bine zis „confecționarea" unui dicționar al limbei române care să fie un tezaur de cuvinte pentru oricine ar voi să scrie adevărat românește și care să rămînă pentru totdeauna un monument de muncă și de știință trainică. Dezbaterile asupra principiului după care avea să fie compus noul dicționar au urmat în mai multe ședințe ale Academiei și s-a hotărît în cele din urmă să nu se primească în dicționar decît cuvintele latine din limba română, pentru că, după cum zicea Maxim, „într-un dicționar român nu poate intra decît materia limbei curat române, curățită de tot streinismul cu care a deformat-o asprimea timpurilor" (*Analele Academiei Române,* seria întîi, I, 125). Cît despre elementele slavone și toate celelalte de proveniență streină, ele trebuiau să-și găsească loc într-un glosar tipărit separat, din care să se poată vedea ce forme din limba noastră nu sînt demne de a sta alături cu nobilele cuvinte latine. Condusă de asemenea idei, mai exagerate încă decît ale autorilor *Dicționarului* de la Buda, Academia română a hotărît să se înceapă lucrările pentru noul dicționar. Din toate părțile s-au adunat atunci cuvintele române ce erau destinate

să figureze în glosar și în dicționar. După strîngerea materialului, mai rămînea de făcut operațiunea cea mai grea, aceea de „a alege, curăți și ciopli materia brută" astfel adunată. Și academicianii au început să cioplească și au cioplit mereu, dar din toată munca aceasta de mai mulți ani nu a ieșit decît un monument de aberațiune mintală. Cînd s-a dat la lumină dicționarul limbei române astfel „elaborat", lumea s-a găsit în fața unui monstru cu două capete, care trebuia să moară de la naștere. Calea era greșită și academicianii au recunoscut-o singuri mai tîrziu ; dar dicționarul a rămas și ortografia etimologică a continuat încă mult timp să fie întrebuințată sub aceeași formă ca și mai înainte în publicațiunile Academiei. Numai mai tîrziu chestiunea ortografiei a fost reluată și soluțiuni nouă s-au propus pentru îndreptarea ei. În 1880 și 1881, precum și în cîteva ședințe din 1895, s-a fixat un nou sistem de ortografie, căruia i s-a dat chiar aprobarea oficială, impunîndu-se din partea Ministerului Cultelor în toate școlile. De astă dată nu a mai fost vorba de principiul etimologic latin, ci de un „fonetism temperat" prin necesități etimologice, sau, mai bine zis, de un „etimologism în marginile limbei române".

Nu voiesc să fac aici o critică mai amănunțită a sistemului ortografic urmat mult timp de Academie ; voiesc numai să arăt că principiul pe care se baza el era greșit și nu totdeauna practicabil. În unele cazuri chiar noua ortografie ascundea tot vechiul sistem etimologic, la care academicianii au ținut prea mult pentru ca să-l poată înlătura definitiv. Și ca să ne convingem de aceasta nu avem decît să amintim două din regulele ortografice fixate după 1880 și din care se poate vedea cît de inconsecvent și de fals era principiul pe care se bazau ele. Grupul consonantic *șt* trebuie să se scrie, zicea ortografia academică, cu *sc* cînd „vreo formă flecționară sau derivațiunea română arată că provine din *sc : cunosci, cunoasce* etc.". Dar aci se admitea imediat o excepțiune, cînd se spunea că „și verbul a *sci* cu derivatele lui *sciință, conștiință* etc." se va scrie cu *sc*. Pentru ce ? Unde este aici „etimologismul în marginile limbei române" ? Nimeni nu ar putea să răspundă la această obiecțiune, dar oricine poate vedea că în cazul acesta apărea iarăși sistemul etimologic al școalei latiniste. Academia nu a voit să admită aici pe *șt* poate pentru ca să se vadă că noi am primit „sciința" ca și „nesciința" de la romani. Într-un alt punct ortografia academică se arăta tot atît de defectuoasă. Pentru scrierea lui *î* s-a fixat regula că acest sunet se va transcrie cu *â, ê, î,* „după cum din formele flecționare ale cuvîntului se vede că provine din una din aceste vocale. Așa *lăudând, făcênd, vînd, sfînt, mormînt*". O asemenea regulă nu are însă nici un temei, pentru că e în dezacord cu fonetica limbilor romanice. Cum adică, *tăcênd* trebuie scris cu *ê* pentru că este derivat din *tăcere ?* Dar cine nu știe că terminațiunea *-înd* a participiului prezent al verbelor în *-ere* este rezultată din *-andus,* care s-a propagat de la conjugațiunea întîi la celelalte conjugațiuni, așa că nu are nimic de-a face cu un mai vechi *-end,* după cum ar urma din regula fixată de Academie ? Cum se poate deci aplica aci principiul „etimologismului de natură românească" ? În același caz este și *vînd, sfînt* etc. În aceste cuvinte trebuia să scriem

pe î cu *i*, pentru că avem *vinzi, sfinți;* dar *vînd* și *sfînt* nu au nimic de a face cu aceste din urmă forme în ceea ce privește pe *î*, pentru că *î* nu este derivat din *i*, ci reproduce pe *e*, din *vendo, svetŭ*. Iată dar că o asemenea ortografie este absurdă, pentru că principiul de la care pleca era condamnabil prin el însuși.

Pentru a se fixa o ortografie nu rămîne de ales decît între sistemul etimologic sau cel fonetic; sistemele mixte sînt de reprobat. Deoarece însă sistemul etimologic nu se poate aplica la o limbă în care pentru multe cuvinte nu s-a găsit încă adevărata origine, ar fi o încercare zadarnică de a se mai apăra și reînnoi un asemenea sistem. Singurul principiu la care trebuie să recurgem în acest caz este cel fonetic. Nu înțelegem însă fonetismul exagerat care a fost opus, ca un contrast, etimologismului dus la extrem, ci un *fonetism literar*, care să corespundă limbei întrebuințate de pătura cultă și în scris. Nu poate fi vorba de a introduce în limba cultă unele forme dialectale ca *iel, videre* etc., care împiedică unificarea scrisului, ci de a reproduce cît mai simplu și mai clar formele limbei literare, așa cum aceasta începe mai mult sau mai puțin să se generalizeze.

Astfel înfățișîndu-se tendințele și influența școalei latiniste, rămîne să ne oprim un moment asupra unor considerațiuni care ating, în legătură cu ea, orientarea noastră literară.

Școala latinistă ar fi putut avea într-o privință o influență binefăcătoare asupra dezvoltărei literaturei noastre, dacă unii din cei care au criticat-o nu ar fi condamnat-o în totul și nu ar fi fost prea mult stăpîniți de pornire împotriva ei, pentru ca să poată distinge unele părți bune din ea și unele tendințe care ar fi meritat să fie încurajate. Odată cu școala latinistă a început să se dezvolte în Transilvania gustul pentru literatura veche clasică. Bibliotecile din Transilvania sînt pline de traduceri și imitațiuni după autorii latini și greci la care au lucrat o vieață întreagă unii scriitori mai puțin cunoscuți, dar tot atît de doritori de a aduce un bine literaturei noastre ca și învățații din timpul lor. Asemenea încercări au rămas izolate și prea puțin apreciate, pentru că influența din Apus, în special cea franceză, a venit să copleșească întreaga noastră literatură și să ne arunce în vîrtejul mișcărei romantice. Ca un contrapond la această influență am fi trebuit să cultivăm și antichitatea pentru ca literatura noastră să nu iasă prea enervată din contactul ei exclusiv cu operele romanticilor. Mai mult calm, mai puțină paradă de sentimente și o mai mică cheltuială de fraze declamatoare nu ar fi stricat literaturei române, abia emancipată de spiritul oriental în care trăise pînă la începutul secolului al XIX-lea. Numai cunoașterea aprofundată a literaturilor antice ne-ar fi putut da mai bune îndrumări, de a căror lipsă am suferit și suferim și astăzi. Cultul exagerat pentru tot ce vine din Apus a făcut ca noi să stăm în continuă așteptare după o idee nouă, și numai după ce în alte părți s-a dat semnalul unei mișcări, ne trezim și noi hotărîndu-ne să vorbim sau să scriem. De aceea românul de astăzi este cam leneș intelectualicește, pentru că așteaptă mereu să afle ce se spune în streinătate, și numai după ce a auzit că alții au aprobat o idee simte curajul s-o susțină. Cine ar fi îndrăznit, de pildă, la noi, să vor-

bească de bancruta sau pretinsul faliment al științei pînă cînd nu a venit un membru al Academiei Franceze și a aruncat în public o idee care a început a fi trîmbițată de unii, cu toate că aceia care-și luase această sarcină nu-și dedeau bine samă de ce era vorba ? Și asemenea exemple de șovăirile noastre intelectuale, pe care curînd le schimbăm în îndrăzneală și pedantism, s-ar putea cita multe. Literatura cu deosebire suferă de aceste deprinderi rele, pentru ca să nu vorbim de alte ramuri ale activității noastre. Prea multă instabilitate și prea puțin spirit critic domină astăzi în ea, pentru că ne-am deprins prea de mult să ținem la etichete înșelătoare. Dacă influențele din Apus ar fi fost contrabalansate de la început de cultura clasică, spre care voia să ne îndrumeze școala latinistă, sîntem îndreptățiți să credem că scriitorii noștri ar fi scăpat de multe din greșelile de care s-au lăsat să fie seduși.

Dar să nu cerem școalei latiniste decît ceea ce ne-a putut da sau cît am înțeles din ea. Să o considerăm în întregimea activității pe care a urmărit-o și să-i acordăm partea de merit care i se cuvine. Nimeni nu va putea contesta influența binefăcătoare pe care a avut-o în mai multe puncte asupra culturei noastre. Grație scriitorilor care s-au grupat în jurul acestei școli, noi am ajuns să fim mai bine cunoscuți de streini și să ne înțelegem mai ușor pe noi. Prin studiul istoriei și al filologiei s-a deșteptat conștiința de ceea ce sîntem și de ceea ce ne rămîne de făcut. Prin munca statornică și cinstită a învățaților transilvăneni ni s-a dat o pildă frumoasă de ceea ce înseamnă o vieață consacrată unui singur ideal. De aceea multe sînt învățăturile pe care le putem trage din activitatea acestor apostoli cărora le datorim atît de mult. Țin cu deosebire să arăt ce învățătură rezultă pentru unii din noi și cît de greșită este o credință pe care o întîlnim la mulți.

Există o prejudecată foarte răspîndită la noi și care servește de multe ori drept scuză acelora care nu voiesc sau nu sînt în stare să facă nimic. Mi s-a întîmplat adeseori să aud sau să cetesc fraza banală că un popor asuprit nu poate să cultive literatura sau să se dedea speculațiunilor științifice, pentru că timpul îi lipsește și pentru că energia de care dispune trebuie întrebuințată în lupta contra streinului. O asemenea considerațiune se invocă ori de cîte ori este vorba de a se explica în timpul din urmă lipsa de o mișcare intelectuală mai vie la românii transilvăneni. Se spune că persecuțiunile din partea streinilor fiind prea apăsătoare, asuprirea prea grea, românii de peste munți nu s-au putut gîndi la literatură, la știință. Părere cu desăvîrșire greșită, și cele ce le-am spus asupra școalei latiniste vin să o dezmintă. Activitatea celor trei mari învățați transilvăneni cade într-un timp cînd românii aveau să lupte cu greutăți tot așa de mari, în multe privințe, ca și mai tîrziu. Transilvania nu era nici atunci un rai pentru români sau un pămînt promis al dreptății. Persecuțiunile din partea streinilor nu mai conteniau nici atunci și scriitorii transilvăneni au avut să sufere mult chiar din cauza persecuțiunilor unor români. Cu toate acestea un Micu, Șincai, Maior au muncit mereu, pentru că focul sacru nu le lipsia și poate că era alimentat chiar de asupririle pe care aveau să le îndure. Astăzi însă o apatie generală domnește în pătura cultă de peste munți. Și istoria și

LICEUL „CHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

filologia sînt neglijate, trecutul nu mai este studiat aşa cum ar trebui, şi cu toate acestea cîte bogăţii nu zac ascunse în bibliotecile din Transilvania. Nu voiesc să examinez aici toate cauzele acestei apatii ; ţin numai să constat un lucru şi să atrag atenţia asupra lui, pentru ca să cunoaştem, dacă nu sîntem în stare să îndreptăm, unele păcate ale noastre. Prea s-a încuibat şi peste munţi spiritul de jurnalism uşor de care suferim atît aici, prea înrădăcinată este credinţa, mai mult sau mai puţin conştientă, că aceia care ne-au precedat au muncit de ajuns pentru ca noi să ne putem mulţumi de-acum cu frazele pe care le-am moştenit şi pe care le plimbăm din carte în carte şi din întruniri în întruniri. N-ar trebui să se uite cu toate acestea că dacă nu am fost şi nu sîntem încă în stare să ne croim sisteme mari filozofice, care să ne călăuzească paşii timp de mai multe generaţii, ne rămîne să ne ocupăm cu istoria şi filologia, pentru ca să nu lăsăm toată cultura noastră să plutească în aer. Nu este de ajuns să ţină cineva la originea lui şi să-şi păstreze limba, ci trebuie încă, şi mai ales, să-şi dea samă în mod mai conştient de ce a fost altădată viaţa poporului său şi limba pe care o vorbeşte. Nu prin fraze, articole de jurnale şi discursuri rostite la întruniri ajunge cineva să se impună în faţa streinului şi poate rezista în lupta contra lui. Numai cine munceşte fără preget este ţinut în samă de alţii, şi nimeni nu îndrăzneşte să te şteargă dintre cei vii cît timp mai dai semne de viaţă.

Scriitorii din şcoala latinistă şi-au dat bine samă de aceasta şi cei care le-au urmat nu ar fi trebuit să o piardă din vedere. Însuşirile mari pe care ei le-au arătat ar fi putut să fie mai bine înţelese de cei de astăzi şi exemplul activităţei lor ar fi trebuit să servească de încurajare şi de îndemn nou la muncă. Dar şi de data asta s-a întîmplat ceea ce se întîmplă adeseori în asemenea împrejurări. În loc de calităţile şcoalei latiniste unii au urmat şi cultivă încă defectele ei, pentru că învăţaţii transilvăneni au avut şi ei — cum am văzut — părţile lor slabe. Prea multe exagerări, prea mult fanatism pentru unele idei rătăcite întîlnim în operele lor, dar să nu-i învinuim atît pe ei dacă au alunecat pe această cale, ci să osîndim mai mult pe aceia care au continuat să urmeze şi să propage asemenea greşeli — pentru că nu trebuie să condamnăm atît o greşală în sine, cît tenacitatea cu care se ţine la ea.

FILOLOGII ŞI ISTORICII ŞCOALEI LATINISTE

SAMUIL MICU

Viaţa lui Samuil Micu — sau Klein (Clain), cum şi-a mai zis cu numele germanizat — este o viaţă rară la noi, de adevărat benedictin, închinată tot timpul cercetărilor, şi vom vedea cît de variată a fost activitatea lui.

Născut la 1745, în Sad, Samuil Micu — după numele de botez Maniu Micu — şi-a făcut studiile la Blaj pînă la 1762. Părăsind şcoala, se călugăreşte schimbîndu-şi numele de Maniu în acela de Samuil şi intrînd în mănăstirea Bunavestire din Blaj, unde rămîne pînă în anul 1766, cînd trece în mănăstirea Sf. Treime. Acolo nu petrece însă mult timp, pentru că în acelaşi an pleacă la Viena să-şi continue studiile în Colegiul Pazmanyan (o fondaţiune creată la 1623 de Pazmany pentru teologi şi unde se înfiinţase două burse pentru români). La Viena dînsul rămîne pînă la 1772, cînd se întoarce la Blaj şi e numit profesor de etică şi de matematică. Funcţiunea aceasta nu o ocupă însă decît un an, pentru că la 1773 îl vedem întovărăşind la Viena pe episcopul Grigore Maior, trimis acolo într-o misiune. Nu cunoaştem tocmai bine viaţa lui Micu între 1773 şi 1779 şi nu putem şti dacă dînsul a rămas în tot timpul acesta la Viena. În orice caz, după cum rezultă din informaţiile culese de d-l I. Bianu în monografia pe care i-a consacrat-o (*Anal. Acad. Rom.*, seria întîi, t. IX, 79 urm.), la 1779 el se afla la Viena ca „prefect" — cum se zicea pe atunci — sau director de studii la Colegiul Sf. Barbara, şi acolo îl găseşte G. Şincai la întoarcerea sa din Roma. Dar nici funcţiunea de director de studii la Colegiul Sf. Barbara nu a ocupat-o mult timp — nu ştim din ce motive — şi după vreo trei ani părăseşte Viena.

Întorcîndu-se în Transilvania la 1783, Micu petrece mai mulţi ani la Blaj, cu întreruperi de călătorii făcute la Alba-Iulia, Sibiu şi Oradea-Mare. Partea aceasta a vieţei lui Samuil Micu este cea mai tristă, pentru că dînsul a avut să lupte cu intrigile pe care le urzia în contra lui chiar un român, un episcop căruia i se datoresc unele înfăptuiri bune, dar care a lăsat şi amintiri urîte, pentru că era un suflet îngust şi pătimaş. Acesta,

episcopul Ion Bob, nu privia cu ochi buni pe Samuil Micu din unele motive personale, dar mai ales pentru că se deosebiau în vederile lor. Episcopul Bob ţinea ca unirea celor de dincolo să-i apropie cît mai mult de catolicism. Samuil Micu, unit moderat, nu voia să se exagereze urmările actului unirei. Aceasta nu convenia lui Bob şi de aceea a căutat mereu prilejuri de persecuţiuni. Printr-o scrisoare trimisă guvernului din Viena, Bob veni să acuze într-o zi pe Samuil Micu că vrea să părăsească unirea şi să se aleagă episcop greco-oriental. Se amestecau aici şi alte sentimente — printre altele acela că Samuil Micu era prieten bun cu Darabant, episcopul Oradei-Mari, cu care Bob avusese ceva de împărţit : la 1782, pentru alegerea de episcop unit la Blaj, Bob se prezentase alături de Darabant şi acesta întrunise mai multe glasuri, ceea ce, pe lîngă motivele amintite, îl făcuse să păstreze o atitudine duşmănoasă fostului său rival şi prietenilor lui. Cum toate acuzările, toate actele trimise la Viena, au rămas fără efect, episcopul Bob a recurs la alt mijloc ; a dat în judecată pe Micu dinaintea consistoriului mănăstirei din Blaj. Înfăţişîndu-se, la 24 mai 1798, dinaintea celor care aveau să-l judece, Micu ceti apărarea sa, care avu ca urmare că i se recunoscu nevinovăţia. Bob nu a vrut să se dea învins şi a continuat uneltirile lui. Atunci Micu s-a văzut silit să părăsească Blajul şi să caute alt adăpost. Tradiţiunea spune că, hotărîndu-se să plece din Blaj, a rostit cîteva cuvinte în biserica de acolo, spunînd : „N-am crezut niciodată că am să pot scoate din piatră apă", şi întorcîndu-se spre părete şi-a ascuns lacrimile, ceea ce a impresionat adînc pe cei de faţă.

Plecînd din Transilvania, Micu s-a dus la Buda, azilul pe atunci al celor persecutaţi de episcopul Bob, cum au fost şi Şincai, şi Petru Maior. Acolo, dînsul fu numit la cenzura cărţilor româneşti, însărcinare pe care o păstră pînă la sfîrşitul vieţei. Moare la 1 mai 1806.

Opera lui Samuil Micu e relativ puţin cunoscută, ea zace mai mult în manuscrise ce se păstrează în biblioteca episcopiei din Oradea-Mare (cîteva indicaţiuni asupra acestor manuscrise le-a dat N. Densusianu în raportul pe care l-a publicat în *Anal. Acad. Rom.*, seria II, t. III, 103 urm.). În mai multe rînduri a fost vorba de a se tipări manuscrisele lăsate de el, dar toate încercările au fost zădărnicite. La 1861 Ministerul Instrucţiunei Publice s-a adresat episcopiei din Oradea-Mare ca să se trimită manuscrisele şi să se publice la Bucureşti. Cererea a rămas fără nici o urmare, cei din Oradea-Mare neconsimţind să înstreineze manuscrisele. La 1864 cererea a fost reînnoită tot la Ministerul Instrucţiunei şi episcopul de atunci, Silaghi, a răspuns că va numi o comisiune care să cerceteze manuscrisele. Comisiunea a fost numită, dar rezultatul a fost că tipărirea a fost refuzată pentru motive ce ne fac să surîdem ; în procesul-verbal al comisiunei se spunea că nu este momentul să se tipărească ce rămăsese de la Micu, pentru că ar putea să aibă... consecinţe grave politice, ideile lui nepotrivindu-se cu ale vremei, putînd provoca discuţii dăunătoare românilor. Astfel a rămas netipărită o mare parte din scrierile sale.

Vom încerca totuşi să arătăm activitatea acestui învăţat — pe terenul teologic, istoric, filologic — cu mijloacele pe care le avem.

Pe terenul teologic, Micu a început să scrie foarte devreme, și operele sale teologice sînt cele dintîi, au precedat pe cele istorice și filologice. Încă pe vremea cînd era la Viena a tipărit, la 1779, *Carte de rogaciuni pentru evlavia homului chrestin* și după doi ani, la 1781, *Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae,* iar la 1782, *Dissertatio de jejuniis graecae orientalis ecclesiae.* Aceste două dizertații, spune Șincai, l-au făcut pe Samuil Micu cunoscut printre teologii streini. La 1784 publică la Blaj *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți ;* la 1796, tot la Blaj, *Teologhia moralicească ;* la 1801, *Teologhie dogmatică și moralicească* (Blaj) ; la care se pot adăuga și traducerile după Lucianus, *De veris narrationibus,* Segnerus, *Instructio poenitentis,* și Thomas de Kempis, *Imitatio Christi ;* aceasta din urmă tipărită numai după moartea lui, la 1812. Pe lîngă acestea sînt de amintit numeroase traduceri din Sfinții Părinți (Sf. Vasile, Sf. Ciril, Sf. Dorotei, Sf. Pahomie, Sf. Ioan Crisostomul ș.a.) și o adunare a *Canoanelor* conciliilor Bisericei creștine — toate rămase inedite.

În activitatea religioasă a lui Micu, opera cea mai de samă este *Biblia,* pe care a tipărit-o la 1795 la Blaj și e cunoscută mai mult sub numele de *Biblia de la Blaj* (textul ei s-a reprodus în edițiile din 1817 și 1819 ale *Bibliei* din Petersburg). La 1792 episcopul Ion Bob scria la Viena cu rugămintea să se aprobe planul tipăririi *Bibliei* românești într-o altă ediție decît aceea a lui Șerban Cantacuzino. În scrisoarea trimisă, Bob spunea că *Biblia* de la 1688 devenise cu totul rară și prezenta dificultăți din punctul de vedere al limbei, așa că era necesară o altă ediție. Cererea lui Bob a fost aprobată și, după primirea răspunsului de la Viena, dînsul a comunicat aceasta lui Micu, care avea desigur aproape gata traducerea *Bibliei,* pentru că răspunsul de la Viena sosise la 1792 și *Biblia* apăru la 1795, așa că nu se putea ca numai în trei ani cartea să fie și tradusă și tipărită. În prefață Samuil Micu spune că textul a fost tradus după versiunea greacă, cu deosebire *Vechiul Testament ;* pentru *Noul Testament* s-a folosit tot de textul grec, dar a urmat în mare parte redacțiunea de la 1688, controlînd-o și introducînd mici schimbări în ce privește limba.

Alături de *Biblie,* ca lucrare mai însemnată a lui este de amintit *Acathistul,* tipărit la Sibiu la 1801 și a cărui prefață este interesantă, după cum vom vedea mai departe, pentru că în ea se ating chestiuni privitoare la reforma limbei.

Din întreaga activitate teologică a lui Micu reiese un lucru pe care el a voit să-l probeze cu orice preț și la a cărui afirmare voia să contribuie cu toate puterile lui. Dînsul, ca și alți români transilvăneni din această epocă, nu vedea cu ochi buni neînțelegerile care rezultase în urma unirei, nu-i părea bine că românii ajunsese să fie greco-catolici și greco-orientali după actul semnat de mitropolitul Atanasie. În aceasta el vedea un izvor de discordie între români, de slăbire a solidarității naționale, și de aceea s-a silit să arate necesitatea introducerei unei singure confesiuni la toți românii. Micu nu voia însă ca aceia care trecuse la unire să redevie greco-orientali, ci se gîndia, dimpotrivă, ca toți românii să se apropie de biserica romană, să fie uniți. Deci, cu toate că,

după cum am văzut, Ion Bob îl învinuise că ar voi să se facă neunit și să fie ales episcop ca atare, cu toate acestea Micu avea alte convingeri. Singur ne-o spune în apărarea pe care a cetit-o în 1798, la consistoriul din Blaj, unde amintește că în diferitele călătorii pe care le-a făcut la Oradea-Mare, Alba-Iulia, Sibiu, a căutat să se oprească prin mai multe sate și să propage printre țărani ideea unirei. Propaganda lui nu a avut însă urmările pe care le aștepta, dar pune în evidență stăruința lui Micu de a schimba stările bisericești de peste Carpați, un apostolat pentru care dînsul se credea chemat.

În ceea ce privește activitatea istorică, nu putem să ne facem o idee mai clară despre meritele lui în comparațiune cu ceilalți scriitori transilvăneni. Ar fi interesant să se vadă cît datorește poate Șincai lui Micu, care l-a precedat în această direcțiune. Șincai citează la fiecare pas izvoarele de care s-a folosit și în special amintește foarte des lucrările istorice ale lui Micu. Cu toate acestea nu putem ști întru cît există asemănări între cei doi istorici ardeleni, opera lui Micu fiind în mare parte inedită. Printre scrierile istorice ale lui avem de amintit întîi *Brevis notitia historiae Valahorum ab origine gentis usque saeculum XVIII°* ; cum arată titlul e o lucrare fără multe dezvoltări ; textul latin a fost redat și în românește, și astfel începuse să fie tipărit ca adaus la *Calendarul* de Buda, în 1806—1807 ; prefața s-a publicat de Cipariu, *Acte și fragmente*, 139, și în ea cetim aceste cuvinte de îndemn pentru cunoașterea trecutului nostru :

„Tu, o, cuvîntătoriule române, primește această puțintică, dară cu multă osteneală și priveghiare adunată istorie a neamului tău, carea cuprinde începutul și statul romanilor celor dintîiu, apoi descălecarea lor în Dachia și întîmplările și starea lor pînă în vremile noastre. Și de poți, au tu te nevoiaște, au de nu poți încai îndeamnă și ajută pre alții carii pot ca și mai pre lung și mai pre larg lucrurile și întîmplările neamului românesc să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă, ca cei buni să se laude și să se urmeze, iară cei răi și nevrednici să se rușineze."

Opera istorică principală a lui Micu — o dezvoltare a celei de mai înainte — este *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor*, pe care o găsim citată de Engel, Șincai, și în care Micu a pus cea mai mare parte din munca sa ca istoric. Și scrierea aceasta ne e cunoscută numai după mici extracte care s-au publicat. Cuprinde patru volume. Primul volum vorbește de colonizarea Daciei și vieața românilor în evul mediu ; volumul al II-lea cuprinde istoria Munteniei pînă la 1724 ; volumul al III-lea ne dă istoria Moldovei de la întemeierea Principatului pînă la 1795 ; volumul al IV-lea cuprinde o istorie a episcopiei românești din Ardeal, cu un prim capitol despre *Începutul creștinătății românilor* (cf. Cipariu, *l.c.*, 139) ; cum acest volum nu se leagă decît foarte puțin de celelalte trei, probabil că Micu avea intențiunea să-l tipărească separat. Obișnuind să scrie lucrările sale de istorie în latinește și în românește, dînsul a procedat astfel și cu această istorie generală a românilor. Redacțiunea latinească, păstrată într-un manuscris defectuos, a fost în posesiunea lui Cipariu și pe urmă a trecut în aceea a lui Laurian care a publicat din ea cîteva fragmente în *Instrucțiunea publică*, 1861, 67 urm.

Numai cînd s-ar tipări în întregime scrierile istorice ale lui Micu am putea să ne dăm mai bine samă de valoarea lor.

De amintit că G. Șincai ne spune în prefața *Gramaticei* de la 1780, de care ne vom ocupa mai departe, că Micu scrisese și o monografie *Despre originea daco-românilor (De origine Daco-Romanorum)*; manuscrisul ei nu ni s-a păstrat însă. Alături de scrierile istorice originale se poate menționa traducerea pe care Micu a făcut-o după Cl. Fleury, *Histoire ecclésiastique*.

La variata activitate a lui vine să se adauge, pe lîngă o traducere a romanului lui Marmontel, *Bélisaire*, un șir de cărți de școală și mai ales lucrările sale cu caracter filologic. Ca literatură didactică a dat mai multe traduceri : *Loghica*, Buda, 1799 ; *Legile firei : itica și politica sau filosofia cea lucrătoare*, Sibiu, 1800 (amîndouă după Baumeister) ; o *Aritmetică* s-a păstrat în manuscris.

Ca filolog, Micu s-a gîndit să dea un dicționar al limbei române, care a rămas netipărit, dar a înlesnit redactarea, mai tîrziu, a *Dicționarului* de Buda. În volumul al III-lea al *Istoriei românilor* (versiunea latină), vorbind despre lucrările sale de pînă atunci, spune că avea gata un dicționar român-latin-unguresc și un altul latin-român-unguresc (cu un adaus al părței germane, redactat de altcineva) ; din aceste dicționare singur cel dintîi s-a păstrat, purtînd data de 1801, printre manuscrisele de la Oradea-Mare, dar într-o redacțiune deosebită de aceea de care vorbește Micu.

Opera filologică principală a lui Micu este *Elementa linguae dacoromanae sive valahicae*, apărută la Viena, la 1780. Tipărind aceste *Elemente*, Micu credea că dă cea dintîi gramatică a limbei noastre. Dînsul nu avea cunoștință de o altă gramatică, ce, dealtfel, a rămas pînă astăzi în manuscris. Înaintea lui, la 1757, scrisese o gramatică Dimitrie Eustatevici din Brașov și a fost semnalată de C. Erbiceanu, așa că ea trebuie socotită ca prima lucrare în acest gen. La tipărirea gramaticei Micu a fost ajutat de Șincai, după cum se spune chiar în titlu, unde se arată partea de colaborare a fiecăruia : „composita ab Samuele Klein de Szad... locupletata et in hunc ordinem redacta a G. G. Sinkai". Textul redactat de Micu, pe cînd se găsia la Colegiul Sf. Barbara, a fost, prin urmare, revăzut de Șincai, care a adăugat și prefața. În această prefață Șincai voiește să probeze un lucru pe care, dealtmintrelea, zice dînsul, a căutat să-l probeze împreună cu Micu și în alte scrieri : anume, că românii sînt de origine curat romană, ceea ce se poate dovedi și prin cercetările filologice și prin cele istorice. Gramatica lui Micu și Șincai cuprinde trei părți : *Ortografia ; Etimologia ; Sintaxa*, la care e adăugat un apendice despre *Formarea cuvintelor daco-române din cele latine*, precum și un *Vocavullar romanesc și latenesc* și cîteva dialoguri *(Forme de vorbit despre lucrurile celle ce mai adeseori ven in cuventare)*. Tendințele latiniste se manifestă în tot cursul gramaticei, dar ele nu au ajuns încă la exagerările în care au căzut alții. Nu găsim, d.e., forme ca *sum* ș.a., în loc de *sînt*, pe care le-au introdus latinizatorii de mai tîrziu ai limbei noastre (Micu scrie *sent)*. Oricît de moderat ar fi în unele privințe, dînsul ține totuși la anumite forme latinizate : astfel imper-

fectele caută să le apropie de latină, scriind *laudauam*, și mai ales în ortografie ține să înlăture ce i se părea că ar schimba prea mult înfățișarea latină a cuvintelor. Sunetele *ă* și *î* le înlătură din scris, dînd totdeauna vocalele corespunzătoare din latină : scrie, astfel, *camp, pane, barbat, fen,* în loc de *cîmp, pîne, bărbat, fîn.* Cu privire la consoane urmează același sistem, căutînd să redea felul de scriere, din latină ; de aceea îl vedem introducînd forme ca *glaçie, cauall, claue, rogacione, eli* etc., în loc de *gheață, cal, cheie, rugăciune, ei,* pentru ca, firește, originea latină a lor să pară mai evidentă. Reforma ortografică era deci preocuparea lui de frunte și ea pleacă de la credința că limba noastră trebuie să-și reia aspectul latin prin felul cum e scrisă, revenind la caracterul ei originar. Și pentru aceasta trebuia să se înlăture caracterele cirilice și să se înlocuiască cu cele latine. Aceasta era ținta lui principală cînd a scris gramatica sa, cum arătase și în *Istoria românilor* și în prefața la *Acathist,* unde îndemna să ne desfacem de tot ce amintia înrîurirea slavă. Îndemnurilor lui, continuate de alții, le datorim înlăturarea alfabetului cirilic și întoarcerea la ceea ce era în acord cu firea limbei noastre.

GHEORGHE ȘINCAI

Parcurgînd paginile istoriei noastre culturale, deseori ne oprim la constatarea că oamenii de samă au avut să îndure persecuțiuni chiar din partea acelora care, dîndu-se drept români, nu erau totuși cu sufletul aproape de poporul nostru. Cu amărăciunea pe care i-o lăsase atîtea amintiri, constatarea aceasta o făcea acela care avea să ne dea o carte a redeșteptărei noastre și rodul vieței sale chinuite. „Românii, spunea Șincai (mă iartă neamul meu căci scriu adevărul), după ce apucă la ceva (zis despre aceia a căror viță n-au fost numărată între familiile celea ce au fost stîlpii românilor) mai toți își uită de sine, își uită de sîngele din care sînt prăsiți și numai pe cei mișei înalță, pre aceia îi ridică din gunoiu, iară pre cei vrednici îi urgisesc... Pilde vii ți-aș putea aduce aici, dară acelea se vor tipări după reposarea mea, ca nu cumva să mă gonească iarăși taurii cei grași din cucuruz și să mă străpungă iarăși țapii cu coarnele sale cele ascuțite“ (*Cronica,* II, 129).

Vom vedea care sînt aceia care au prigonit pe neobositul cercetător al trecutului nostru.

Șincai s-a născut la Șamșud. Data nașterei lui e controversată. În *Cronica* sa ne spune într-un loc (I, 511) că la 28 februar 1809 era de 56 de ani ; ar urma deci că s-a născut la 1753 ; tot în *Cronică* însă, în altă parte (II, 213), dînsul spune că la 1774 împlinise 19 ani, ceea ce ne duce, ca an al nașterei, la 1755. La aceste date se adaugă o a treia ; în elegia pe care Șincai a scris-o pentru ca să fie publicată de L. Nagy în *Orodias* la 1804 — elegie care cuprinde autobiografia lui pînă la 1803 — ca dată a nașterei găsim 28 februar 1754 („natus sum stilo vetere die

28 februarii, anno 1754" : *Archivu pentru filologia şi istoria,* 251). Nu putem şti care din aceste date e cea adevărată, totuşi ţinînd samă de faptul că în *Orodias,* dînsul indică precis ziua şi anul naşterei sale, putem pune mai mult temei pe ceea ce spune acolo şi să admitem, prin urmare, data de 28 februar 1754.

Învăţătura şi-a făcut-o întîi la Sabed („Nutriit in studiis primum me Musa Szabédi") şi pe urmă la Şamşud. La 1766 a fost trimis la Mureş-Oşorhei, unde a stat pînă în 1768, cînd trece la Cluj şi pe urmă la Bistriţa, în gimnaziul Piariştilor. După terminarea studiilor, la vîrsta de douăzeci de ani, se duce la Blaj, ca profesor de retorică şi poetică. Aici nu a stat decît vreo cîteva luni, pentru că gîndurile lui îl îndreptau spre Roma, spre cetatea care-i vorbia de slava strămoşilor şi unde aştepta să-şi desăvîrşească cultura. Dorul i se împlini, fiind ales printre cei care aveau să fie trimişi la Colegiul *De propaganda fide.* Ajuns la Roma, îşi continuă studiile de teologie şi filozofie, dar în acelaşi timp urmă înclinărei sale spre cercetările istorice. Despre timpul cît a petrecut la Roma, Şincai a vorbit mai tîrziu cu entuziasm şi recunoştinţă, arătînd cît îi datoria pentru luminarea minţei lui. Acolo a avut şi norocul să întîlnească pe cardinalul Ştefan Borgia, care l-a ajutat să-i fie cît mai de folos şederea la Roma, înlesnindu-i accesul în bibliotecile de unde avea să culeagă materialul pentru *Cronică.*

Părăsind Roma, la 1779, şi înainte de a se întoarce în Transilvania, Şincai se opreşte la Viena unde, cum spune singur, făcu timp de un an studii de „metod", canoane şi drept („Hic Methodum didici, Canones et Jura per annum" ; ce se înţelegea prin „metod" ne spune într-o notă la *Orodias :* „Methodum scholas vernaculas nationales docendi et regendi"). În Viena, la Colegiul Sf. Barbara, întîlni pe Micu şi începură colaborarea care avea să le înlesnească, după cum am amintit, tipărirea Gramaticei. În acelaşi timp făcu cunoştinţa lui Benkö şi Corniades, de care îl apropiau cercetările istorice pe care nu le-a întrerupt nici în vremea cît a stat la Viena.

La 1780 trece la Blaj, unde desfăşură activitate didactică, şi peste doi ani e numit director al şcolilor române din Ardeal, funcţiune pe care a ocupat-o — după ce în 1784 a părăsit călugăria — timp de doisprezece ani, ceea ce i-a dat prilej să tipărească mai multe cărţi de şcoală.

În vremea aceasta, Şincai luă parte la lupta românilor împotriva asupritorilor de veacuri, care avusese să însemne încă un episod sîngeros, revoluţia de la 1784. Ca o nouă protestare a sufletului românesc ce nu mai putea să îndure tirania maghiară, apăru la 1791 *Supplex libellus Valachorum Transylvaniae,* un memoriu în care românii cereau drepturi care să-i pună alături de celelalte naţiuni din Ungaria. Acest *Supplex,* pe care îl redactase Iosif Meheş, consilier al Curţei imperiale, a deşteptat polemici vii, şi cînd Eder a publicat o broşură : *Notae historico-criticae ad Supplicem libellum Valachorum,* în care căuta să arate că erau îndrăzneţe şi fără temei cererile românilor, Şincai a redactat un răspuns cu argumente pentru restabilirea adevărului istoric, pentru a dovedi că românii nu erau venetici, cum susţinea Eder, ci urmaşii ro-

manilor rămași statornici pe pămîntul unde nu li se îngăduia o viață mai bună.

Amestecul lui Șincai în chestiuni unde se ciocneau pasiunile politice a fost un prilej pentru cei care îi erau răuvoitori să-l sape și în 1794 i s-a luat directoratul școlilor. Dînsul spune, tot în *Orodias*, că această nedreptate i s-a făcut fiind învinuit că ar împărtăși anumite principii primejdioase de germanism : „perniciosorum quorundam effictorum germanicorum principiorum falso actum reum..." Sînt însă dovezi că și episcopul Bob, care persecutase pe Micu, a luat parte la urzelile care au avut ca urmare înlăturarea lui Șincai din postul pe care-l ocupase. Pînă la 1796 pare să fi stat tot la Blaj și atunci îl vedem îndreptîndu-se spre Viena cu gîndul să se apere de învinuirile care i se adusese și să ceară reintegrarea în funcția ce i se luase. Încercare zadarnică, pentru că nimeni din cei puternici nu privia cu ochi buni pe acela care trecea drept un răzvrătit și fusese ponegrit de dușmani. Grija zilei de mîne îl sili atunci să-și caute un adăpost, oricît de modest, și primi să fie preceptorul copiilor unui strein, comitele Vass de Czega din Sinea, căruia-i păstră totdeauna recunoștință pentru că a putut să se bucure în casa lui de puțină liniște, în vreme cînd alții, chiar dintre români, se arătase așa de fără inimă cu el : „De nu mi-ar fi stat familia aceasta întru ajutoriu" — spune în *Cronică*, II, 201 ; cf. I, 526 — „eu cu ajutoriul românilor mei în veci n-aș fi scris *Cronica* aceasta, ba doară o aș fi și pîrjolit de mult, atît m-au năcăjit românii, de la carii am așteptat ajutoriu". În cursul celor șase ani cît a stat în familia lui Vass de Czega, dînsul a putut redacta cu spor *Cronica*, începută de pe cînd era la Roma și Viena, și s-o ducă aproape de sfîrșit. În 1803 se îndrumă spre Oradea-Mare, unde avea să regăsească pe cîțiva care-i mai păstrau prietenia. Nu stătu însă aici mai mult de cîteva luni, pentru că preocuparea de a o da la tipar îl hotărî să ia drumul spre Buda. Acolo întîlni pe Micu și poate prin stăruința acestuia i se dădu funcția de corector la Tipografia „Crăiască". Visul lui de a da la lumină *Cronica* la care lucrase atîția ani i se păru atunci că se împlinește și începu tipărirea ei în *Calendarul* de Buda pe 1808, 1809. Era însă numai un început ; tipărirea avea să se oprească aici, pentru că în 1809 trebui să părăsească Buda, luîndu-i-se locul pe care îl ocupase în conducerea tipografiei. Urmărindu-și pribegia, porni atunci spre Oradea-Mare, unde avea să găsească, pentru cîtva timp, un adăpost în casa episcopului Samuil Vulcan, unul dintre puținii prieteni pe care-i mai avea. Părăsind și Oradea-Mare, în 1811, urmele vieței lui zbuciumate aproape se pierd din clipa aceea. Cînd Papiu Ilarian, în monografia pe care i-o consacră, *Viața, operele și ideile lui G. Șincai* (în *Anal. Acad. Rom.*, seria I-îi, t. II), voi să reconstituiască viața lui în anii din urmă, numai din amintiri, din tradiția păstrată de la contemporanii lui a putut afla cîteva știri. La 1812 se spune că Șincai a fost văzut la Blaj, unde ar fi încercat să se împace cu episcopul Bob, dar acesta s-ar fi arătat tot așa de dîrz ca și mai înainte în dușmănia lui față de acela care acum își tîra bătrînețele din loc în loc. Făcînd în același timp demersuri pentru tipărirea *Cronicei* și răspîndirea ei în Transilvania, cenzura se împotrivi la cererea lui. Părăsit, prigonit, Șincai

își duce atunci suferințele când la Oradea-Mare, când la Blaj, iarăși, și poate numai gîndul de a da la lumină opera sa îl oprea să dorească apropierea clipei care să pună sfîrșit zilelor lui chinuite. Multă vreme nu s-a știut cînd și unde a murit. În 1866 ziarul *Concordia* (pag. 226) publică o notiță din care se putea vedea că el a încetat din viață la 2 novembre 1816, la Sinea, unde se dusese să găsească un ultim refugiu, lîngă acel strein, Vass de Czega, care-l ajutase și mai înainte în ceasurile grele pe care i-a fost dat să le trăiască. Astfel se încheie mucenicia lui, dar ea ne lăsa un dar de lumină, acea carte care avea să fie ca o Evanghelie a neamului și să înlesnească alcătuirea altora pentru cunoașterea trecutului nostru.

Înainte de a ne opri la această carte și de a arăta însemnătatea ei, să amintim celelalte scrieri ale lui Șincai.

În ordinea aparițiunei lor sînt de menționat întîi următoarele cărți de școală pe care le-a tipărit pe cînd era profesor la Blaj : două abecedare cu litere latine *(Alphavit* și *Bucoavnă)*, Blaj și Sibiu, 1783, 1788 ; *Catehismul cel mare,* Blaj, 1783 ; *Prima principia latinae grammatices,* Blaj, 1783 ; *Îndreptare către aritmetică,* Blaj, 1785. Tot pentru școală a scris, dar fără să le tipărească (v. *Anal. Acad. Rom.*, II, 208), o *Istorie a naturei,* cum și un vocabular latin-unguresc-nemțesc despre numirile de plante, minerale și animale. Ca lucrări istorice, afară de *Cronică,* Șincai redactase alte două, din care una a rămas netipărită, iar cealaltă s-a pierdut. Răspunsul la critica lui Eder de care am vorbit mai sus și care poartă titlul : *Responsum ad crisim J. C. Eder in Supplicem libellum Valachorum Transylvaniae* s-a păstrat printre manuscrisele din biblioteca episcopiei române din Oradea. Manuscrisul care s-a pierdut era un *Dialog* în care se vorbia de istoria noastră mai veche ; Șincai amintește despre el în prefața *Gramaticei* din 1805 și în *Cronică* (I, 243) : „...am fost scris în *Dialogul* pre carele voiam a-l tipări cu Gramatica cea românească, ci nu m-au îngăduit țensura Curței cei împărătești de la Viena".

În legătură cu activitatea sa filologică trebuie să punem scrisoarea pe care a adresat-o lui Lipszky, tipărind-o la Buda, la 1804, sub titlul : *Epistola ad Spec. et Clar. virum Joanem de Lipszky.* Scrisoarea aceasta are oarecare importanță, pentru că în ea Șincai expune cîteva păreri ale lui. Căpitanul Lipszky avînd de gînd să dea o hartă a Transilvaniei, întrebase pe Șincai cum credea că ar fi mai bine să se scrie numele de localități românești. Șincai îi răspunse că trebuie redate cu litere latine și cu acest prilej arăta vederile lui cu privire la întrebuințarea alfabetului latin la noi, susținînd că trebuie introdus pretutindeni, cu excepția cărților bisericești, în care se pot păstra slovele cirilice.

Ediția a doua a *Gramaticei* pe care o publicase cu Micu, apărută la 1805, la Buda, cuprinde unele schimbări care pun în evidență mai bine părerile personale ale lui Șincai. Păstrînd titlul, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* dînsul arată în adausul pe care-l face că a fost „emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta". O prefață

nouă a înlocuit pe cea din ediția de la 1780 (din ea aflăm că Șincai scrisese și o gramatică cu litere cirilice, „illyrico-valachice"). Pe cînd mai înainte Șincai spunea că scopul *Gramaticei* nu era să perfecționeze limba noastră, ci să învețe regulele de bună scriere a ei, de data aceasta se remarcă în unele privințe o tendință accentuată spre latinizare în sensul cum o înțelegea dînsul. Căutînd să apropie cît mai mult formele românești de cele latine, el voiește să arate că graiul nostru s-a îndepărtat puțin de al strămoșilor și cine cunoaște limba latină poate ușor să-l înțeleagă.

Trecem la opera capitală a lui Șincai, la *Cronica* sa. Ea merge de la anul 86 pînă la 1739, dar Șincai avea intenția să o ducă pînă la începutul secolului al XIX-lea. Nu a putut continua mai departe din cauza greutăților cu care a avut să lupte ; partea din urmă a scris-o pe cînd se găsia la Oradea-Mare, în casa lui Samuil Vulcan ; dacă s-a oprit la acea dată e și pentru că ținea mai mult ca opera lui să apară în altă limbă decît cea românească. Într-adevăr, după ce redactase *Cronica* în românește, începuse să o traducă în latinește și manuscrisele care au păstrat traducerea ne dau textul pînă la anul 1448. Cît de mult ținea dînsul la traducerea latină și cum credea că-i va fi mai ușor să o tipărească, se vede din ce spune într-un loc : „...pentru ca să nu-mi lungesc munca, ci să o isprăvesc mai repede... și să o întorc pe lătinie, de unde și nume și folos mai mare voi avea, nici voi avea op să-mi cerceteze munca românii mei, pentru că tipărindu-se odată munca aceasta pe lătinie slobod îmi va fi a o tipări și pe românie, fără de țensura acelora carii nu știu de acestea" (II. 404—405). Cum am amintit, Șincai începuse să tipărească *Cronica* în *Calendarul* de Buda, pe 1808, 1809, sub titlul : *Hronica românilor și a mai multor neamuri.* Întrerupîndu-se publicarea în *Calendar,* la întoarcerea lui din Buda stărui să obție de la cenzură tipărirea ei în latinește. Aprobarea i se dădu în 1812, dar numai pentru Ungaria. El ținea însă, cum era firesc, să fie răspîndită mai ales în Transilvania. Interveni în acest sens în 1814 și trimise manuscrisul la Cluj, dar directorul cenzurei de acolo, Iosif Martonfi, îi respinse cererea, cum am amintit mai înainte, încheind raportul lui cu cuvintele „carcere dignus". După moartea lui Șincai, arhimandritul Gherman Vida din Iași a încercat, la 1843, să tipărească *Cronica* după un manuscris pe care îl cumpărase la o licitație din Viena ; tipărirea s-a oprit, dîndu-se numai partea ce mergea pînă la a. 999. O altă încercare a făcut-o, în 1844, profesorul A. Gavra din Arad, folosindu-se de manuscrisul de la Oradea-Mare (un alt manuscris se găsește în biblioteca muzeului din Cluj), dar și ediția aceasta a rămas neterminată, cuprinzînd numai partea din *Cronică* pînă la a. 1383. Prima ediție completă a apărut la Iași, în 1853, după manuscrisul care-i servise arhimandritului Gherman Vida și sub îngrijirea lui A. Laurian ; o nouă ediție s-a tipărit la 1886, reproducîndu-se textul celei din 1853, dar cu indicarea la sfîrșit a variantelor manuscrisului din Cluj. O ediție critică, definitivă, a *Cronicei* lui Șincai lipsește deci pînă acum și s-ar cuveni să se dea.

Avînd să judecăm valoarea *Cronicei* lui Șincai, va trebui, în primul rînd, să relevăm bogăția de informații pe care o aduce și care o

ridică deasupra a tot ce se dăduse mai înainte în literatura noastră istorică. Scrisese și Cantemir *Hronicul* său, cu multă erudiție, cîtă și-o putuse însuși pe vremea lui de la scriitori latini ori greci, dar Șincai duse mai departe cercetarea, săpă mai adînc în stăruința lui de a lumina trecutul. Materialul pe care îl adunase în biblioteci, chiar dacă nu e totdeauna mai bine înfățișat, chiar dacă e îngrămădit fără alegerea, fără coordonarea care înlesnesc urmărirea limpede a faptelor, ne lasă să vedem cu cîtă trudă a fost adunat, cîtă pasiune de documentare e la temelia lui. Și materialul acesta e supus criticei ; o critică ce are cele mai de multe ori ceva aspru, întunecat, de suflet prea închis, prea mult fixat în anumite idei, dar pornind din convingeri ce impun respectul prin hotărîrea, prin probitatea lor. Era mai ales o convingere pe care Șincai ținea s-o pună în lumină, aceea că sîntem latini curați și nu am părăsit niciodată pămîntul Daciei. Dacă originea noastră romană o putea ușor proba, în chestiunea continuității dovezile erau mai greu de găsit, în stadiul în care se aflau atunci cunoștințele noastre istorice. Mai puțin ajutat de data aceasta de istorie, Șincai găsi însă un sprijin în bunulsimț și în apropieri pe care le da logica, mulțumind astfel părerile sale care țineau să dea neamului nostru o încredere pe care trebuia s-o aibă.

Deși titlul cărții lui Șincai ne aduce aminte de istoriografia veche, totuși el e numai o modestă învăluire a ceea ce găsim dincolo de el. I-a zis operei lui *Hronică* pentru că dă povestirea faptelor după ani, dar ea se îndepărtează totuși de cronicele de mai înainte pentru că nu rămîne între țărmuririle acestora, nu ne face să cunoaștem numai întîmplările dintr-o anumită parte a pămîntului românesc. Șincai are meritul de a fi cuprins în expunerea sa istoria neamului nostru întreg — vorbește și de „Cuțovlahi“ — așa că viziunea, preocupările lui se întind mai departe decît la aceia care-l precedase.

Mai aduce Șincai ceva ce prea puțin sau deloc nu găsim la premergătorii lui. Istoria poporului nostru dînsul o privește în legăturile ei cu istoria popoarelor încunjurătoare. Urmărind evenimentele de la noi, Șincai își dă samă că nu pot fi înțelese izolat, ci în dependența lor de ceea ce se petrecea dincolo de hotarele noastre. Acolo unde a arătat mai bine felul acesta al său de a privi lucrurile e într-un pasaj unde vorbește de cauzele multor nenorociri care s-au abătut asupra țărilor române. Sub anul 1412 stările de la noi sînt înfățișate astfel și explicate prin ceea ce am avut să îndurăm în partea neamurilor streine, precum și prin unele rătăciri, păcate ale noastre :

„Pre neamul românesc mai mult l-a stricat întîiu neînțelegerea între dînșii și pizma dinlăuntru carea și pre strămoșii noștri, romanii cei vechi, singură i-au mîncat, apoi pizma și fala creștinilor din vecini și mai vîrtos a leșilor decît neamurile cele păgîne, tătarii și turcii, căci de aceștea lesne și prea ușor s-ar fi apărat românii, mai ales de nu s-ar fi despărțit moldovenii și muntenii în doao domnii, ci ar fi fost toți supt un cap ținînd laolaltă. Dară despărțindu-se românii între sine, pre moldoveni îi asuprea leșii sau polonii, pre munteni ungurii și cînd și cînd pe moldóveni și polonii și ungurii“ (I, 599 ; cf. II, 127).

Constatări care nu se poate spune că nu cuprind mult adevăr, și ele vedem că-l duc pe Șincai la o convingere care avea să însuflețească generația de mai tîrziu, al cărei crez pleca de la aceeași înțelegere a urmărilor triste pe care le-au avut dezbinările dintre noi și care trebuiau înlăturate prin ceea ce s-a înfăptuit la 1859. Șincai poate fi deci amintit printre premergătorii ideii de Unire a țărilor române : gîndul lui, întristat de ce arăta trecutul, simția că mîntuirea noastră nu poate veni decît de la apropierea frățească a celor care trăise despărțiți atîtea veacuri.

Pe lîngă aceste însușiri care o fac să fie expresiunea unor sentimente scumpe nouă, opera lui Șincai mai are pe aceea de a fi sinceră, de a spune adevărul chiar atunci cînd poate fi neplăcut unora. O singură dată îl vedem exprimîndu-se cu oarecari rezerve, evitînd să vorbească răspicat, anume cînd se ocupă de familiile nobile ungurești și încunjură să stăruie asupra originei române a multora din ele, pentru ca să nu atingă unele susceptibilități, să nu indispună pe cei care îl priviau rău și altfel :

„Ți-aș putea aci spune toate familiile, și cele din Ungaria, și cele din Ardeal, care nu sînt, ci numai se numesc pre sine unguri, dară încunjiur peirea care mi s-ar putea întîmpla din spunerea adevărului“ (II, 3 ; cf. II, 214).

Aceasta era o abatere trecătoare de la atitudinea lui, cum se poate vedea din părerile pe care și le exprimă în alte prilejuri. Cînd vorbește despre preoțime, fie cea ortodoxă, fie cea catolică, dînsul, care cunoscuse „năravurile popești“ (II, 213), nu o cruță deloc, o învinuiește de multe scăderi care întunecă prestigiul ei : „Vezi, socotește și giudecă ce vreau arhiereii aceștea : să te învețe să-ți prindă partea pre lumea aceasta, au să te ducă la ceriuri ? Nu crede, o române, pentru că numai punga ta o voiesc, ca să-și împle pungile lor și tu să rămîi rob acelora pre carii mai marii tăi i-au stăpînit oarecînd. Deșteaptă-te drept aceea, o iubite neamul meu, și ai minte“ (II, 338).

În altă parte (II, 208) vorbește de „oile cele cuvîntătoare“ care se lasă să fie tunse de capii bisericei și cînd povestește (III, 310) trecerea prin Transilvania a patriarhului Ierusalimului Dositei, de la care tatăl său, Ion Șincai, cumpărase o indulgență de iertarea păcatelor „ca să i se pună pe piept cînd se va astruca“, amintește că s-a împotrivit la aceasta „bine știind că darul lui Dumnezeu nu se poate vinde pe bani“.

Pe preoții catolici, pe iezuiți, pe care îi cunoscuse la Roma, îi judecă la fel, cînd căutînd să explice puterea lor, spunea :

„...în care cin nu să priimea alții fără numai aceia carii era au foarte de mare talant, au de mare viță și bogat neam, au prea formoși, cu care trei lucruri avea între sine pre cei mai zdraveni oameni, pentru că cei cu mintea mare străbătea toate, cei de neam mare plinea toate prin rudeniile sale, cei formoși erau văzuți la toți și mai ales la femei... Nici e minciună aceasta, căci o am cetit aceasta în regulele lor cele ascunse și numai cu mîna scrise, care eu însumi le-am dat din porunca cardinalului Ștefan Borgia să le lege în cordovan roșu întraurit cînd eram biblotecariu în Collegiul de propaganda fide din Roma“ (II, 482).

Sentimentele sale față de catolici le arată Șincai și cînd atinge chestiunea unirei cu biserica din Roma. El nu împărtășia vederile episcopului Bob și altora care tindeau la o catolicizare a românilor transilvăneni. Pentru Șincai, unirea trebuia să rămînă la acceptarea celor patru puncte ale actului din 1700. Primirea de mai mult o socotia ca o înstreinare desăvîrșită a bisericei noastre și propaganda pe care unii, fie dintre ai noștri, fie dintre streini, o făceau ca să apropie cît mai mult pe credincioșii Ardealului de biserica romană o privia ca primejdioasă. Părerea lui despre unire o găsim hotărît exprimată în cuvintele :

„Se află nebuni ca aceia carii gîndesc că greco-catolicii pentru că se numesc uniți trebuie să fie supuși romano-catolicilor ; ci înțelepciunea arată că a fi unit cuiva atîta însemnează cît a fi lui asemenea, și nu supus“ (III, 319).

Independența lui de gîndire se întîlnia cu sentimente nobile, așa că îl vedem luînd totdeauna apărarea celor asupriți. Suferințele țăranului nu-l lăsau nepăsător și amintindu-le mustra pe aceia care, chiar ca români, nu se arătau mai omenoși față de cei de jos :

„Proștii la atîtea ajunsese pe vremea mea de se vindea ca dobitoacele fără de loc... Și altele mai multe făcea domnii cei pămîntești cu beții români, mai vîrtos domnii aceia carii se lăpădase de neamul, legea și credința românilor, din carii erau prăsiți, numai ca să-și poată tăgădui neamul și să se arete a fi de neamul unguresc“ (II, 214).

Asupra tuturor problemelor în legătură cu viața poporului nostru Șincai ținea, prin urmare, să-și spună părerile și în ele punea toată puterea convingerilor lui, cum și o înțelegere luminată. Cercetarea trecutului îl făcuse să-și dea samă de împrejurările care ne fusese vrăjmașe, se împotrivise să fim ceea ce am fi putut fi cu toate acestea, dar în sufletul lui trăia credința că viitorul ne va fi mai darnic, va aduce înseninări în jurul nostru, și spre această credință îndemna și pe alții. Cerea însă un lucru : să ne dăm mai bine samă de ce ne fusese neprielnic, de ce ne întunecase viața, pentru că numai așa vom putea vedea zile mai bune.

Istoria pentru Șincai era dătătoare de învățături, ca și pentru Micu, care o numea „dascalul tuturor lucrurilor“. Și istoria noastră, după Șincai, ne învață mai ales că tot ce am avut să suferim a plecat — cum spunea, am văzut, și în altă parte — din greșeli ale noastre și din multe neajunsuri din partea streinilor :

„Vai neamului românesc, și iarăși vai ! carele uitîndu-și viția și semînța geme supt jugul altor neamuri, nu pentru altă ceva, ci numai pentru neînvățătura, nedragostea între sine, nepriceperea sa și vicleșugul neamurilor celor streine care cu frumoase pretesturi... înșală pre beții români de-i stăpînesc și în zioa de acum... Se înșală și astăzi mulți din neamul românesc de mai mult cred celor ce nici le fuge, nici le muge de dînșii decît celor ce sînt de neamul lor și mai se sfarmă pentru binele lor. Căci sîngele nu se face apă, precum este zicala“ (II, 337—338).

Printre cei care ne-au asuprit mai mult și a căror perfidie nu am înțeles-o de multe ori, Șincai pune în primul rînd pe unguri. Dacă însă

ei ne-au prigonit fără preget, la ce le-a folosit, spune Șincai, această îndîrjire ? Trăind în mai bună înțelegere cu noi, ar fi fost și spre folosul lor. În ce fel ? Șincai exprimă cu acest prilej o părere care merită să fie relevată, părerea că :

„Ungurii cei vestiți mai înainte în toată lumea de atunci au început a merge înapoi ca racii de cînd s-au despărțit românii și s-au însoțit cu alte neamuri" (II, 3).

Nobilimei ungurești, hrănită cu sînge românesc, Șincai îi cerea, prin urmare, semne de recunoștință, cum tuturor ungurilor le lăsa a înțelege că învrăjbirea cu românii a fost spre paguba lor. Cuvinte pierdute în pustiu, cum desigur că Șincai își dedea singur sama din ceea ce-i arătase istoria, tot trecutul nostru, așa cum munca lui, de o vieață întreagă, căutase să-l deslușească pentru ca să ajute altora ducerea mai departe a cercetărilor care-l pasionase și pentru ca să-și împlinească o datorie față de neamul lui.

PETRU MAIOR

Al treilea dintre învățații transilvăneni care au pus bazele școalei latiniste este Petru Maior. Activitatea lui întregește pe aceea a lui Micu și Șincai. În multe puncte vom vedea că ideile lui reproduc, aproape în aceeași formă, pe cele susținute de cei doi contemporani ai lui, dar alături de acestea vom găsi la Petru Maior o dezvoltare a principiilor care-i călăuzise pe ceilalți, cum și păreri personale, duse la exagerări de multe ori, dar avînd valoarea lor pentru vremea de atunci.

Asupra vieței lui Maior avem mai puține informații și ele au fost culese în biografia pe care a dat-o At. Marienescu, în discursul său de recepție la Academie (*Anal. Acad. Rom.*, seria a II-a, t. V, 31 urm.). La datele adunate de Marienescu vin să se adauge acelea pe care le găsim într-o broșură a lui Petru Maior, *Răspuns la cîrtire*, care, necunoscută mai înainte, s-a retipărit în *Revista critică-literară*, II, 68, 123.

Petru Maior era de loc din Căpușul-de-Cîmpie. Data nașterei sale nu ne e cunoscută ; ținînd totuși samă că la 1774 a plecat la Roma împreună cu Șincai și că trebuia să aibă cam aceeași vîrstă cu acesta, putem presupune că s-a născut pe la 1753, 1754. Cele dintîi studii le-a făcut la Oșorhei, Cluj și Blaj. Ducîndu-se la Roma în 1774, a petrecut acolo pînă în 1779, studiind filozofia și teologia. La întoarcere s-a oprit la Viena, unde a stat un an ca să învețe dreptul canonic (*Rev. crit.-lit.*, II, 126). La 1780 e numit profesor la Blaj pentru logică, metafizică și dreptul natural „întru care deregătorie patru ani cu atîta nevoință au petrecut cît din școala lui ieșiți bărbați se feceră floarea românilor și în clir și în politie" (*ibid.*). Primind în timpul acesta hirotonirea, în 1784, cînd trebui să părăsească Blajul din cauza intrigilor episcopului Bob, i se încredință parohia Reghinului și protopopiatul Gurghiului, în eparhia Făgărașului.

Cei cincisprezece ani pe care i-a petrecut în parohie au fost pentru el un prilej să ajute ridicarea celor de jos, să fie sfătuitorul luminat al celor rămași în urmă de care nici preoții nu se prea îngrijiau, pentru că, după cum spune Maior, ei singuri erau înapoiați, „cu așa puțină învățătură cît se aflau unii carii mai nu-și știau numele iscăli" (*ibid.*). Cît bine a făcut în parohia lui „spre creșterea cuceriei, spre cultura și folosul neamului românesc", se vede din *Răspunsul* pe care l-a dat — nu sub numele său — celor care lăsau să se audă cîrtiri împotriva lui : „Prin toate satele au rînduit și au întețit feciorii și fetele, mici și mari, să meargă la diacul bisericei a învăța lucrurile cele creștinești ; și părinților le-au poruncit ca să facă pre fiii săi cele ce au învățat să le procetească acasă în toate zilele... Cu această mijlocire învățară și părinții de la fiii săi auzind adeseori... Mergea Petru Maior prin sate unde, adunînd pruncii, făcea examen... Vara umbla pe cîmpuri, prin păduri, unde știa că sînt adunați pruncii a paște vitele și văzîndu-i îi striga la dînsul, carii cunoscîndu-l îndată alergau cu toții acolo și el îi întreba cele ce au învățat și de nou îi mai învăța și-i lumina... Așa s-a purtat Petru Maior cu învățătura pe locurile acele" (*ibid.*, 128). Pildă frumoasă de luminător al sufletelor, de cărturar care se crede dator să împărtășească cît mai multora darurile minței lui.

La 1800 Petru Maior părăsește Transilvania, ducîndu-se la Buda unde avea să i se încredințeze funcția de „crăiesc revizor" al cărților pe care o avusese și Micu. Aceasta dădu îndată prilej răuvoitorilor lui să spună că a părăsit îndatoririle bisericești. În răspunsul pe care l-a publicat și pe care l-am mai amintit, Petru Maior venia să înlăture această insinuare, arătînd că, de fapt, nu lăsase parohia și protopopiatul lui, că aparținea încă diecesei Făgărașului și primise dezlegare de la episcopul din Blaj să se ducă la Buda ca să fie spre folosul alor săi și acolo : „nu ca să iasă din eparhia Făgărașului s-au dus Petru Maior la Buda, ci ca mai mult să poată lucra cu peana pentru neamul românesc" (*Rev. crit.-lit.*, II, 124). Ce-l îndemnase să părăsească Reghinul, ori cu cîtă rîvnă ar fi ținut să mai lucreze acolo așa cum am văzut, era, fără îndoială, dorul lui să ia parte cît mai activă la mișcarea culturală și să poată avea înlesniri pentru tipărirea scrierilor de mult începute. Probabil că și alt motiv îl determinase să ia această hotărîre, anume neînțelegerile cu episcopul Bob, ale cărui porniri le cunoaștem și despre care dînsul nu se sfia să-și spună părerile ; îl judeca aspru, printre altele pentru că era dat „la adunarea de bani" și nu avea „vrere spre oamenii cei învățați" (*Ist. pentru începutul românilor*, ed. 1834, 258). De la 1800 pînă la 1821, cînd a murit (la 14 februar), Petru Maior pare să fi stat fără întrerupere la Buda — amănunte asupra vieței lui în acest timp ne lipsesc. În tot timpul cît a petrecut acolo, activitatea lui a fost din cele mai rodnice, atunci a tipărit dînsul cea mai mare parte din scrierile sale.

În ordinea lor cronologică — le amintim întîi astfel, rămînînd să analizăm mai departe pe cele mai însemnate — scrierile lui Petru Maior

sînt acestea : *Procanon,* redactat la 1783 ; rămas mult timp necunoscut, s-a tipărit de C. Erbiceanu, la 1894, după un manuscris lacunar la sfîrșit ; *Protopapadichia* (1795) ; din el s-au publicat numai cîteva fragmente în *Sionulu romanescu* al lui Gr. Silași, Viena, 1865, 1866 ; *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți,* Buda, 1809 ; *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea fiilor morți,* Buda, 1809 (scopul lor e arătat astfel în prefață : „Pentru ajutoriul preoților, carii deobște mai mulți îngroapă prunci în popoarăle sale decît de cei în vîrstă, am întocmit întru acest chip aceste cincisprezece didahii pentru creșterea fiilor. Carea titulă nu pentru aceia o poartă în frunte aceste didahii, că doară osebit încuviințate ar fi jalnicii vremi a îngropăciunii pruncilor, ci pentru că nici un loc, nici o vreme fiind scutită de învățătura cea pentru creșterea fiilor, cu atîta mai vîrtos e de lipsă la astrucarea pruncilor a cuvînta pentru creșterea fiilor ; că fiind umiliți cu inima întru acest timp părinții, mai cu deadins, auzind datoria care o au ei spre creșterea fiilor săi, se căesc pentru greșelele cele întru creșterea fiilor sau cu știința sau cu neștiința pînă aci făcute, și cu aceia se deșteaptă și se îmbărbată spre datornica creștere a fiilor celor rămași în viiață") ; *Prediche sau învățături la toate duminecile și sărbătorile anului,* Buda, partea întîi, 1810 ; partea a II-a și a III-a, 1811 (în precuvîntare arată astfel ce l-a îndemnat să tipărească aceste predici : „nu e îndoială că preoții, carii sînt păstori sufletești... în toate zilele, dar mai vîrtos în sărbători strînsă detorie au a face învățătură poporenilor săi. Însă, precum mulți cu laudă împlinesc detoria aceasta, așa unii nu o dată sînt siliți a ținea buzele închise, nu că doară nu ar avea învăpăiată rîvnă spre propoveduirea cuvîntului lui Dumnezeu, ci lipsa cărților, de unde se poate scoate mîntuitoarele învățături, neîndrăzneți îi face pre ei. Că acele Căzănii, care se află prin bisericile noastre, măcar că multe frumoase cuvinte cuprind în sînul său, totuși nu sînt așa întocmite ca sau preotul să poată culege dintr-însele dese învățături, care să le zică de rost înaintea poporului, sau înse dovedele că țesătura lor să poată îndupleca cerbicea multor creștini de acum, întru carii nu numai s-au răcit dragostea, ci cu totul e înghețată și inima lor, ca stîlpul întru carele se prefăcu muierea lui Lot pentru neascultare, se află învîrtoșată și împietrită") ; *Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* Buda, 1812, cu două adausuri ; *Disertație pentru începutul limbei românești ; Disertație pentru literatura cea vechie a românilor* s-a retipărit la 1834 de I. Mălinescu și la 1883 de „Societatea Petru Maior" ; *Istoria Besericei românilor,* Buda, 1813 (tipărită numai în parte de Maior ; ce rămăsese inedit s-a publicat de Cipariu în *Acte și fragmente,* 129—137, 145 urm.) ; *Animadversiones in recensionem historiae „De origine Valachorum",* Buda, 1814 ; *Reflexiones in responsum Domini recensentis viennensis ad „Animadversiones"...* Buda, 1815 ; *Contemplatio recensionis...,* Buda, 1816 ; *Întîmplările lui Telemah,* Buda, 1818 (trad. nu direct din franțuzește, ci din italienește) ; *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi* și *Dialogu pentru începutul limbei române,* Buda, 1819 (acestea sînt cunoscute numai din *Dicționarul de Buda,* unde sînt tipărite la început, dar despre apariținea lor în 1819 se vorbește în ediția *Ist. p.*

începutul *Rom.* a lui I. Mălinescu unde, la pag. 262, reproducîndu-se *Dialogul,* se spune : „*Dialogu* carele se află în *Ortografia* cu litere stremoșești... tipărită întîiu 1819"); *Lesicon românesc-lătinesc-ungurescnemțesc,* Buda, 1825, cunoscutul *Dicționar* de Buda la care Petru Maior a dat colaborarea sa. Pe lîngă acestea se pot aminti cîteva fragmente cu privire la gramatica limbei române pe care Maior le-a scris în românește și latinește ; ele s-au publicat de Cipariu în *Archivu,* 27, 297, 338, 355, 380 și urm.

Să vedem care sînt ideile exprimate de Petru Maior în aceste scrieri, punînd în evidență pe cele mai însemnate.

Cea dintîi din aceste scrieri aparține literaturei bisericești. *Procanonul* atinge chestiunea unirei românilor cu Biserica din Roma și cuprinde o critică foarte aspră de multe ori a organizației eclesiastice a catolicilor. Ideea principală care se desprinde din *Procanon* e aceeași pe care am întîlnit-o la Șincai, anume că unirea nu trebuie înțeleasă ca un pas spre catolicizarea românilor. Idolatria catolicismului nu trebuie să pătrundă la noi, spune Petru Maior, pentru că multe rătăciri s-au strecurat în alcătuirea Bisericei din Apus. Chiar autoritatea, infailibilitatea („nesmîntnicia") papei e arătată de Maior ca neavînd temeiurile care i se atribuie. Cu multă vervă sînt criticați și preoții și călugării catolici că duc o vieață care nu se potrivește cu rolul lor, ținînd prea mult la aparențe strălucitoare și trăind cum nu poate fi iertat propovăduitorilor credinței :

„Surle la prînzurile lor ca la praznicul lui Navucodonzor, bucatele dese, șărbii înaintea lor cu frică și cu cutremur, în vîrful degetelor pipăind, nu călcînd, necurmați, și nenumărați. Ba unii carii tocmai ar trăbui să se arate cu pilda mai mici, la atîta i-au tras gîndul cel pămîntesc cît, neștiind cum s-ar putea arăta mai mari și mai cu vîlfă, poroncesc cu cîte doisprezece oameni împodobiți pre umere cu tronul să-i poarte în beserică" (7).

O parte din ideile expuse în *Procanon* aveau să fie reluate, mai discret și sub forma expunerei istorice, în cartea ce avea să apară cu treizeci de ani mai tîrziu, în *Istoria Besericei românilor.* Aceasta e o lucrare unică în literatura noastră prin faptul că înaintea lui Maior nimeni nu se gîndise să înfățișeze dezvoltarea bisericei noastre de la începuturile ei. În ea Petru Maior a adunat multe documente și mărturii orale și, deși a scris-o în foarte scurt timp — „cu ajutorul nopților celor lungi a unsprezece săptămîni" — se vede că a pregătit-o multă vreme, cum spune în prefață : „dorul cel nestîmpărat, carele pururea l-am avut a cunoaște întîmplările Besericei românilor, din tinerețele mele m-au îndemnat a culege oriunde aflam vro hîrtiuță în care era scrise lucruri de ale Besericei românilor... Din pruncie am auzit bucuros pre bătrîni cînd grăia despre lucruri vechi ale besericei și ale vlădicilor, în tinerețele sale văzute și de la părinții lor auzite. După aceea înadins cercam să aflu de acest feliu de bărbați vechi de zile și însumi le dam ocazie a vorbi despre lucruri de demult". Cu această bogată informație *Istoria Besericei* e o lucrare care și astăzi trebuie consultată de istorici. Ea cuprinde două părți ; cea dintîi urmărește *Istoria cuceriei sau a credinței*

românilor ; cea de a doua, *Despre ierarhie*, e consacrată în special episcopatelor din Transilvania ; expunerea trebuia să meargă pînă la începutul secolului al XIX-lea și să cuprindă un capitol despre biserica românilor de peste Dunăre, dar partea aceasta nu s-a tipărit de Maior și se pare că lipsia în manuscrisul după care Cipariu a dat continuarea în *Acte și fragmente*. Tendința principală a *Istoriei Besericei* este aducerea de dovezi pentru a se arăta că creștinismul este foarte vechi la noi, și de aceea Petru Maior caută să probeze că odată cu colonizarea Daciei s-a răspîndit și legea lui Cristos la noi, mulți din coloniștii aduși aici fiind părtași ai credinței nouă. Faptul acesta nu-l poate dovedi, firește, cu bune temeiuri Petru Maior, dar părerea lui se întîlnește cu adevărul cînd susține că elementele fundamentale ale creștinismului nostru sînt latine, că nu le-am primit de la slavi, cum voiau cu orice preț să dovedească istoricii streini ca Engel și Sulzer. Stabilirea acestui fapt era pentru Maior preocuparea de căpetenie și istoria cea mai veche a bisericei noastre i se înfățișa în chipul acesta deplin limpezită, așa că asupra altor chestiuni a trecut repede pentru a ajunge la unire, care e privită de dînsul cu rezervele la care ne așteptăm după ceea ce cunoaștem din *Procanon*. Partea din urmă are însemnătatea că aduce un material prețios pentru istoria bisericii din Transilvania.

Pentru cunoașterea părerilor filologice ale lui Petru Maior trebuie să ne adresăm la cele două *Disertații* publicate la sfîrșitul *Istoriei pentru începutul românilor* (cîteva observații asupra limbei se întîlnesc, dealtfel, și în paginile acesteia), la *Dicționarul* de Buda și la fragmentele de gramatică publicate de Cipariu. Cu privire la latinitatea limbei române, Petru Maior aduce un punct de vedere nou, care îl desparte de ceilalți doi învățați ai școalei latiniste. Pe cînd Micu și Șincai credeau că limba română a rezultat din coruperea latinei clasice, Petru Maior vine să exprime o părere care se întîlnește cu aceea pe care aveau s-o ia ca punct de plecare filologii de mai tîrziu, cei care au pus bazele științifice ale romanisticei — părerea anume că limba română derivă din latina populară, nu cea literară, clasică. Petru Maior înțelesese că alături de latina scrisă „gramaticească", așa cum ni s-a păstrat în operele lui Cicero, Tit Liviu ș.a., a existat latina vorbită, latina întrebuințată de popor, și aceasta trebuia pusă la baza limbei române :

„Cum că alta au fost limba latinească cea îndreptată sau corectă și alta ceia ce resuna în gura poporului latinesc și cum că ceia fu născută din ceasta și direpț aceia limba latinească cea proastă sau a poporului cu dreptul se zice mamă limbei latinești cei corecte însași natura seau firea corecției destul de chiar arată...

Limba românească e acea limbă latinească comună carea pre la începutul sutei a doua era în gura romanilor și a tuturor italianilor."

Ist. p. incep. rom., ed. 1834, 233, 236 ; cf. *Dicț.* de Buda, 63 ; *Archivul* lui Cipariu, 27.

Privind astfel originile limbei române, Petru Maior apare superior pe terenul filologic lui Micu și Șincai. El a arătat intuiție mai ageră, și pentru a dovedi legăturile limbei noastre cu latina vulgară dînsul recurge la un material de informație care nu se găsește la ceilalți doi

învățați : îl vedem citînd inscripții pentru a descoperi forme latine vulgare ; ceva mai mult : studiind formele românești, le compară cu cele din alte limbi romanice, în special din italiană, întrebuințînd — firește, cu stîngăcii ușor de înțeles pe vremea lui — o metodă care avea să ajungă mai tîrziu la adevărata ei îndrumare științifică.

Dar dacă Petru Maior a plecat de la o idee care se întemeia pe adevăr, concluziunile la care a ajuns l-au îndepărtat de la calea bună pe care pornise. Urmărind mai departe dezvoltarea limbei române, părerea la care se oprește este că ea s-a efectuat fără amestec de elemente streine, autohtone. Că dacii ar fi influențat graiul nostru, aceasta nu voia s-o creadă Petru Maior. Un fapt însă pe care nu-l putea contesta era prezența în limba română a unor forme pentru care nu găsia echivalente nici în latină, nici în alte limbi. Dar asemenea forme, venia să spună dînsul, pot fi ușor explicate admițînd că sînt de origine latină. Și teoria pe care o formulează cu acest prilej este următoarea : limba latină, aceea care era vorbită în Latium și cu vremea s-a întins peste tot teritoriul Italiei, venind în atingere cu diferitele graiuri locale, cu dialectele italice, a primit de la acestea unele elemente care, deși necunoscute nouă, au putut totuși să existe și să fie transmise limbei române prin vorbirea coloniștilor așezați în Dacia : „au nu putea coloniile acele cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintru unele părți ale Italiei care la italieni de mult acum au pierit, iar la români să mai țin ?“ (*Ist. pentru înc. rom.*, 237 ; cf. *Dicț.* de Buda, 73). În chipul acesta explică Petru Maior particularitățile caracteristice ale limbei române, cum sînt sunetul *î* și postpunerea articolului ; asemenea particularități sînt socotite de el ca transmise din graiul coloniștilor veniți în Dacia și nicidecum ca urme de înrîurire streină *(ibid.*, 133, 243).

Asemenea credințe filologice era firesc să-l ducă pe Maior la convingerea că limba română și-a păstrat mai bine caracterul primitiv, e mai curată decît toate celelalte limbi derivate din latină. Hotărîtoare pentru această convingere a sa era compararea între română și italiană, care, după dînsul, punea în evidență alterările numeroase pe care aceasta din urmă le-a suferit prin amestecul cu alte limbi :

„Resbătînd în Italia și lungă vreme domnind acolo gotii, longobardii și alte ghinte nemțești, cu mult mai vîrtos se schimonosi linba cea de obște latinească seau italienească...

De oară ce dară... linba latinească cea comună după vremea eșirei din Italia la Dachia cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că linba românească e mai curată linbă latinească a poporului roman celui vechiu decît linba italienească cea de acum și mai cu cădere este a judeca din linba cea românească cum au fost linba romanilor celor vechi decît din linba italienească cea de acum“.

Ibid., 236 ; cf. și *Dicț.* de Buda, VI, 64.

Apărînd teoria purității limbei noastre, Petru Maior nu a putut totuși contesta influența pe care au avut-o slavii la noi. Aceasta îi apărea evidentă cînd lua în samă unele cuvinte românești asemănătoare

cu cele slave. Dacă despre cîteva din ele credea că au fost luate de slavi de la români (*Dicț.* de Buda, 84), pentru altele nu se putea să admită că sînt împrumuturi slave la noi. Această „pîngărire" a limbei române prin amestecul de elemente slave i se părea însă că nu lăsase urme prea adînci, nu alterase latinitatea graiului nostru. De altă parte, pentru ca să redea limbei române deplină puritate, Petru Maior găsise soluția în eliminarea tuturor slavismelor, cerînd pentru aceasta ca românii să se înțeleagă să nu le mai întrebuințeze :

„Nu putem tăgădui că în limba românească sînt vîrîte cuvinte de ale varvarelor ghinte, anume ale slovenilor, cu carii au petrecut împreună... Însă slovenii de țesetura limbei românești cea din lontru nice cum nu s-au atins, ci aceea au rămas întreagă, precum era cînd întîiu au venit romanii, strămoșii românilor, în Dachia. Ci și cuvintele care sînt de la sloveni vîrîte în limba românească prea lesne se cunosc și ușor ar fi de s-ar învoi românii spre aceea a le scoate și a face curată limba românească."

Ibid., 236 ; cf. 14.

De la cercetarea limbei, Maior ajungea astfel la reforma ei. Preocupat de înnoirile care ar trebui aduse, îl vedem exprimînd și în această privință unele păreri drepte, astfel cînd propune să se introducă termeni din latină și din limbile înrudite cu a noastră, pentru că numai astfel vom putea îmbogăți mijloacele de exprimare :

„Unde întru științele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le este slobod în lipsele sale a se împrumuta de la limba elinească și sîrbilor și rușilor de la limba slavonească cea din cărți, așa și noi toată cădința avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea frîncească și cu cea spaniolească."

Ist. Besericei, 183.

Alte schimbări cu privire la limba literară, la felul ei de scriere în special, îl duceau la aceleași păreri cu ale lui Micu și Șincai — erau doar hotărîte în programul școalei latiniste. Arătînd că noi multă vreme a trebuit să scriem cu litere latine (*Ist. pentru înc. rom.*, 250) și numai tîrziu slavii „cu viclenie" au venit să ne învețe să scriem cu slovele lor, Petru Maior a îndemnat statornic să ne întoarcem la alfabetul latin, și aceasta în scrierile „politicești", pentru că în cărțile bisericești admitea, la fel cu Șincai, că se pot păstra caracterele slavone :

„Nice eu nu zic să se schimbe slovele din cărțile bisericești... Se cade noi românii, fiind de sînge romani și aceleași slove avîndu-le mai demult, afară de biserică iarăși să scriem cu slove latinești, ca să ne curățăm odată limba de varvarie. Toți ereticii a tuturor limbilor din Europa, cari tocma sînt tăiați de cătră Biserica Romei, întrebuințează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă cele latinești, apoi fiii Împărăției, românii, din bună voia lor să remînă lipsiți de vestieriul lor cel strămoșesc ?!"

Ist. pentru înc. rom., 257 ; cf. *Dicț.* de Buda, 72.

Părerile asupra scrierei cu litere latine sînt arătate de Petru Maior în *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi.* Ideea de la care pleca scriind acest tratat era că ortografia noastră trebuie apropiată de cea italiană (deci să scriem *ce, ge, chi, ghi*). Pentru redarea sunetului special românesc *ă* propunea pe *a*, *e* cu un apostrof deasupra, după cum *ă* e rezultat din *a* ori din *e* latini ; aceleași semne, în plus *i*, tot cu apostrof, le admitea pentru *î* ; diftongii *ea, oa* recomanda să fie scriși cu *é, ó,* iar pentru consoana *z*, cînd derivă din *d* latin, propunea d Cu unele modificări, ortografia aceasta a fost urmată mai tîrziu, și dacă mai amintim că Petru Maior a fixat semnele *ș, ț,* putem spune că lui îi datorim unele îndrumări bune pentru ortografia noastră.

Dar activitatea lui filologică nu s-a oprit aici. Ei îi datorim în parte și *Dicționarul* de Buda, care e cel dintîi dicționar etimologic al limbei române. Elaborarea și tipărirea lui are un întreg istoric. Din prefață și din manuscrisele păstrate la Oradea-Mare se vede că dicționarul acesta a fost început de Samuil Micu. După moartea acestuia lucrarea intră în mîinile lui V. Coloși (Colossi) care începuse de asemenea un dicționar, cum se vede dintr-un manuscris de la Oradea-Mare purtînd data de 1805 (*Paucula quaedam excerpta e dictionario valachico-latino-ungarico-germanico ;* v. *Anal. Acad. Rom.*, seria a II-a, t. II, 212). Sub forma revăzută [1] și adausă de Coloși, dicționarul începe să se tipărească și o foaie din această primă ediție s-a păstrat în biblioteca Universității din Iași, alăturată la manuscrisul unui alt dicționar, din 1803, acela al lui Crișan, cu totul deosebit de cel de Buda și interesant în felul lui pentru că dă multe forme dialectale (v. Ar. Densușianu, *Din istoria Lexiconului de Buda,* în *Rev. critică-lit.*, IV, 193 urm. ; cf. 33). Tipărirea s-a oprit însă din cauză că manuscrisul nu ajunsese la o redacțiune satisfăcătoare și, întîmplîndu-se să moară Coloși, dicționarul fu încredințat, în urma recomandațiunei episcopului Samuil Vulcan, lui I. Corneli. Nici acesta nu putu să-i dea redacțiunea așteptată, așa că în 1820 fu însărcinat Petru Maior cu revizuirea întregei lucrări. Dînsul modifică părțile ce nu-l mulțumiau și adăugă etimologiile cuvintelor lăsate neexplicate de predecesorii săi, cum și formele corespunzătoare din italiană, franceză, spaniolă, dar nu putu da din munca lui mai mult, pentru că după cîteva luni moartea veni să-l despartă de această operă în care ar fi vrut să pună toată știința lui filologică. Maior ajunse să revadă dicționarul pînă la litera *H* și la moartea lui partea rămasă neterminată fu redactată de I. Teodorovici și A. Teodori și dicționarul putu astfel să apară la 1825. Așa cum se înfățișează, *Dicționarul* de Buda e o operă remarcabilă prin munca de peste treizeci de ani depusă în ea de cei care s-au perindat ca să o desăvîrșească și prin noutatea ei în literatura noastră filologică. Sînt, desigur, multe lipsuri în el, mai ales în ce privește etimologia cuvintelor. Cînd, de pildă, *abur* (scris *abore*) e derivat de *vapor* „per aphoeresim et antithesim", *blană* din *planca*, „mutato *p* in *b*", *brînză* din *prandium*, „id enim est pauperorum prandium cum polenta", *cofă*

[1] În ediția de bază : *rezultată* (n. ed.).

din *cupa* ș.a., asemenea derivațiuni ne fac să surîdem astăzi, pe cînd lui Maior și celorlalți colaboratori li se păreau absolut sigure. De relevat totuși că în cursul redacțiunei dicționarului păreri eronate au fost rectificate, lăsîndu-se să intervie uneori o critică mai bine călăuzită. Astfel — pentru ca să citäm un exemplu — pe cînd Maior în tratatul latin asupra *Ortografiei*, retipărit la începutul dicționarului, dedea, ca etimologie pentru *tîlhar*, pe latinul *telifer*, „quia latrones tela ferunt" (pag. 20), etimologia aceasta a fost părăsită în corpul dicționarului — probabil de Teodorovici și Teodori — dîndu-se, unde e înșirat la rîndul lui cuvîntul *tîlhar*, derivarea din ung. *tolvaj*. În starea cercetărilor filologice de acum o sută de ani rătăciri în felul celor amintite erau firești și ar fi o greșală, un zel pedant să judecăm *Dicționarul* de Buda după cunoștințele filologice de azi, sprijinite de metodele care, încetul cu încetul, au ajuns să fie fixate. Să nu ne mirăm iarăși dacă această lucrare lexicografică nu ne mulțumește și în alte privințe, astfel cînd constatăm o contrazicere între ce ne aduce dicționarul și principiile formulate de Petru Maior. Am văzut că dînsul admitea, cu o ageră intuiție, că limba română derivă din latina vulgară, dar în dicționar cuvintele sînt derivate totdeauna din formele clasice. Principiile au rămas, prin urmare, neaplicate în practică. Dar se putea altfel? Pe vremea lui Petru Maior, deși se putea vorbi de latina vulgară, totuși particularitățile ei nu erau cunoscute, deoarece studiile despre ea nu erau încă fixate pe bazele științifice care au dat rezultatele de care ne folosim astăzi. De unde putea ști, de pildă, Petru Maior că o formă ca *măr* derivă din latinul vulgar *melum*, nu din clasicul *malum*, cînd nu se ajunsese să se stabilească nici prin compararea limbilor romanice, nici prin atestări directe din latină existența lui *melum*? De aceea dînsul scria *măru*, apropiind forma românească de clasicul *malum*, pe cînd dacă ar fi cunoscut forma adevărată care e la baza ei și urmînd principiul etimologic cum era de părere, ar fi trebuit să scrie *méru*. Insuficiențele, inconsecvențele *Dicționarului* de Buda își au, prin urmare, explicațiunea lor și nu trebuie să ne lăsăm prea mult influențați de ele cînd e să judecăm valoarea acestei opere care în împrejurările în care a apărut e una din cele mai de samă pe care le înregistrează istoria filologiei noastre.

Rămîne să ne ocupăm de altă scriere a lui Petru Maior, aceea care l-a pus în rîndul istoricilor noștri de frunte.

Istoria pentru începutul românilor în Dacia a fost scrisă, cum se vede din titlu, pentru a arăta originea noastră. În gîndul lui Maior, deosebindu-se într-aceasta de Șincai, nu a fost să dea o istorie a poporului nostru pînă în timpurile mai nouă. Pe el îl preocupau mai mult începuturile vieței noastre naționale, pentru că din lămurirea lor mai ales știa că are să răsară conștiința pe care trebuie să o avem de noi înșine. Scopul lui îl arăta limpede în cuvintele din prefață:

„Cugetul meu este nu întreagă istoria românilor a o țese, fără cele ce mai vîrtos se țin de începutul lor în Dachia, din vechi scriptori, pentru aceia a le însămna ca văzînd românii din ce viță strelucită sînt

prăsiți toți să se îndemne stremoșilor săi întru omenie și în bună cuviință a le urma".

Voia în același timp să răspundă celor care ne ponegriau, celor deprinși „a vomi cu condeiul" asupra noastră și care nu mai trebuiau cruțați, pentru că :

„cu cît românii mai adînc tac, nemica respunzînd nedrepților defăimători, cu atîta ei mai vîrtos se împulpă spre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori".

Începînd povestirea sa de la colonizarea Daciei și ducînd-o, cu priviri, și asupra istoriei românilor de la sudul Dunărei, pînă la domnia Asăneștilor (cu un scurt adaus despre „împărații românilor preste Dunăre pînă la venirea turcilor"), Petru Maior ținea, întocmai ca Șincai, să dovedească întîi originea noastră latină și pentru aceasta, ca istoric, aducea argumente care se întîlniau cu acelea pe care se razimă în teoriile sale filologice.

Începuturile poporului nostru i se arătau foarte limpezi lui Petru Maior. Cucerirea Daciei se întîmplase, după părerea lui, în împrejurări nici că se putea mai prielnice pentru ca elementul latin să se păstreze fără nici un amestec cu cel strein. Războaiele cu dacii le socotia așa de hotărîtoare în urmările lor că cea mai mare parte din ei au trebuit să piară și cei care mai rămăsese au fost desigur siliți să părăsească pămîntul lor. Amestecul cu autohtonii nu s-a putut întîmpla, își zicea Petru Maior, nici prin căsătorii între coloniștii romani și femeile dace, pentru că mîndria de rasă era una din însușirile strămoșilor noștri :

„Cine... fără prejudecare va socoti lipsește să creadă cum că dachii, îmbulziți de cunoștința răutăților sale celor dăcești, carii au avut timp nu au așteptat să dea față cu romanii, nice nu au mai rămas nici unii în Dachia, ci precum mulți, neputînd scăpa dinaintea romanilor, ci înde ei se omorîră, așa aceștii cu mueri și cu prunci cu tot au fugit, precum se și văd în Columna lui Traian...

Însăși strălucirea sîngelui roman încă destul era a împedeca pre romani ca să nu se căsătorească cu unele varvare cum era muerile dache... La romani era ocară a se căsători cu mueri de alt neam... De aceea este că și astăzi oamenii poporului românesc atîta se feresc de a se căsători cu mueri care nu sînt române" (7, 14).

După ce, cu asemenea argumente, își liniștia gîndul că s-ar fi putut să se întunece noblețea noastră în atingeri cu „barbarii", Petru Maior se îndrepta spre altă problemă, tot așa de neliniștitoare, din istoria noastră. Era aceea a continuității elementului românesc în Dacia. Găsindu-se în fața unor adversari ca Sulzer, Eder și Engel, care lăsase să se răspîndească „fabula" despre părăsirea Daciei în veacul al III-lea, Petru Maior nu se putea să nu se gîndească la spulberarea acestei născociri, și în căutarea de dovezi îl vedem oprindu-se cam la ce ne e cunoscut din altă parte, din *Cronica* lui Șincai. Și dînsul se adresa numai la judecata firească pentru ca să apere convingerea că pe pămîntul Daciei nici o clipă nu s-a întrerupt viața romană și cea românească. Dacă împăratul Adrian se gîndise într-un moment să lase în voia soartei provincia de curînd cucerită, în cele din urmă a trebuit să părăsească acest

gînd. Și dacă aceasta nu se putuse întîmpla pe vremea lui Adrian, era oare cu putință să se hotărască așa ceva mai tîrziu, sub Aurelian, cînd populația romană era legată mai mult de țara nouă prin puterea vremei, a deprinderilor, a sentimentului de așezare statornică pe locuri unde se perindase mai multe generații ?

„Dacă în zilele lui Adrian, nu multă vreme după ce descălecase romanii în Dachia, cu neputință fu a-i mișca pre romani... cu cît mai cu neputință era pre romanii căsași a-i scoate din Dachia și a-i așeza aiurea în zilele lui Aurelian...

Mai la două sute de ani trecuse de cînd romanii, prin împăratul Traian trimiși, era așezați în Dachia, țeară desfătată... Cine e atîta nesimțitoriu carele să nu știe că tuturor oamenilor atîta le este dulce și vrută patria întru carea sînt născuți și crescuți și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposați se odihnesc cît tocmai de ar fi și slabă țeară și cu multe necazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se plece a-și lăsa patria ?“ (29—30).

Istoricește, continuitatea noastră în Dacia nu era dovedită de Petru Maior, cum am văzut că nu izbutise nici Șincai. Invocînd bunul-simț, recurgînd la raționamente logice și căutînd să impresioneze prin fraze patetice, dînsul credea că nu i se poate cere mai mult pentru ca să dea răspunsul într-o chestiune exploatată cu anumite intenții de dușmanii noștri.

Rămînea încă un punct din istoria noastră asupra căruia Petru Maior trebuia să-și aducă părerea lui. Era conviețuirea noastră cu slavii și urmările ei. Această conviețuire nu se putea să nu o recunoască, dar efectele ei căuta să le reducă la cît mai puțin. Și tratînd chestiunea din punct de vedere istoric — fără totuși să stăruiască asupra ei în măsura în care ne-am aștepta — dînsul vine să introducă și considerațiuni filologice, pentru a ajunge la concluzia pe care am văzut-o cînd am cercetat teoriile sale asupra limbei, anume că amestecul cu slavii, deși a existat, totuși nu a alterat caracterul nostru de popor latin. Înrîurirea slavă îl turbura însă din alt punct de vedere, acela al culturei noastre, găsind că din cauza ei am rămas multă vreme în întunerec (cf. *ibid.*, 253). Și totuși, dacă Petru Maior ar fi fost mai obiectiv, dacă ar fi privit faptele cu mai mult spirit critic, ar fi trebuit să recunoască — cum cred că trebuie recunoscut astăzi — că atingerile cu slavii nu au fost numai în paguba noastră. Dacă așezarea slavilor printre noi a avut ca urmare că ne-a despărțit de restul lumei latine, tocmai această despărțire putem zice că a înlesnit dezvoltarea noastră într-un anumit sens, cum și păstrarea individualității etnice cu caracterele care o disting. Soarta noastră ar fi fost desigur cu totul alta dacă nu s-ar fi întîmplat să se interpună între noi și celelalte popoare latine elementul slav. Rămînînd în contact direct cu Italia, am fi fost atrași spre ea și foarte probabil că am fi ajuns să fim un singur neam cu italienii, cu atît mai mult cu cît și biserica ne-ar fi apropiat de ei, așezîndu-ne în rîndurile catolicilor. În orice rău este și un bine. Slavii ne-au izolat de frații noștri și ne-au

împiedicat multe veacuri să ne împărtășim dintr-o cultură mai înaintată, dar lor le datorim — cred, fără să susțin un paradox — că nu ne-am confundat cu elementul latin din Italia și am rămas ca o unitate deosebită în lumea romanică.

Teoriile istorice, ca și cele filologice, ale lui Petru Maior au avut răsunet în lumea învățaților streini, dușmani nouă, și ei se grăbiră să le combată. Curînd după tipărirea *Istoriei pentru începutul românilor* apăru o recenzie asupra ei (în *Wiener allgemeine Litteraturzeitung*, 7 decembrie, 1813), recenzie semnată cu inițiala K, sub care se ascundea numele lui Kopitar (ea a fost retipărită de Miklosich în ediția scrierilor lui Kopitar, *Kleinere Schriften*, 230—243). Învățatul slav era o autoritate în chestiuni istorice și filologice, așa că părerile lui nu puteau trece nebăgate în samă. Polemizînd cu Maior, Kopitar spunea că e o nebunie să se creadă că elementul dac a dispărut fără să se amestece cu cel latin. O urmă a acestui amestec o găsea Kopitar într-una din particularitățile cele mai caracteristice ale limbei române, în postpunerea articolului, care, după părerea lui, nu putea fi decît o transmisiune din graiul dacilor. Cu privire la scrierea limbei române Kopitar susținea că e o încercare zadarnică de a introduce alfabetul latin, pentru că nu ar putea fi adaptat la redarea sunetelor românești. Firește, părerile lui Kopitar nu puteau fi lăsate fără răspuns și Maior publică atunci *Animadversiones*, unde lua punct cu punct afirmațiile adversarului pentru ca să apere din nou vederile sale. Kopitar trimise atunci o scrisoare lui Petru Maior, rămasă nepublicată, ceea ce-i dădu prilej acestuia să continue polemica și să tipărească un nou răspuns, *Reflexiones*. Răspunsul acesta supără foarte mult pe Kopitar și el publică atunci un nou articol în același ziar din Viena (7 februar 1816 ; reprodus în *Kleinere Schriften*, 369—371), reproșînd lui Maior că se folosise de o scrisoare particulară pentru ca să readucă discuția în public. Tonul vehement pe care îl întrebuința Kopitar provocă un răspuns al lui Maior, vehement și el — pînă atunci amîndoi învățații polemizase pe un ton moderat — și cum Kopitar păstră pe urmă tăcerea, polemica se opri aici, dînd cîștig de cauză în unele puncte lui Petru Maior, deși Kopitar avea incontestabil dreptate în cîteva păreri ale sale, cele care nu porniau din prea multă patimă, pe care și dînsul și-o însușise prin sugestiuni de la cei care erau vrăjmașii aspirațiilor noastre.

Dacă lupta între Maior și Kopitar se încheie astfel, chestiunile împrejurul cărora ea se dase au continuat să pasioneze pe alții. La 1823 apăru la Halle o broșură, de un anonim, *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind*, și cum ea reedita teorii tendențioase împotriva noastră, un român, Damaschin Bojinca, veni să-i răspundă, apărînd vederile lui Maior, într-o cărticică, *Animadversio in dissertationem Hallensem*, 1827 (tradusă și în românește : *Respundere desgurzîtoare la cîrtirea cea in Halle făcută*, 1828). Un alt ecou al acestei lupte istorice și naționale îl găsim în broșura lui Teodor Aaron, *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior*, Buda, 1828, în care autorul căuta să arate cu cîteva argumente adause la cele ale lui Petru Maior originea noastră latină. Pe lîngă aceste polemici provocate de streini, *Istoria pentru în-*

ceputul românilor deșteptă animozități și printre ai noștri. Am amintit că episcopul Bob își îndreptase ura lui și asupra lui Petru Maior. Ea avea să izbucnească mai ales cînd Petru Maior, tipărind *Istoria* sa, venia să vorbească într-un loc (pag. 258) de traducera făcută de Bob — cu colaborarea rău inspirată, spunea Maior, a lui Samuil Micu — după o carte învechită de teologie a lui Turneli ; despre valoarea acestei traduceri Petru Maior se exprima reproducînd cuvintele unui profesor „popistășesc" din Alba-Iulia care spusese că decît ar fi „întors Ioan Bob pre Turneli în românie mai bine ar fi făcut niște roate". Asemenea cuvinte nu puteau fi iertate de „Vlădică" și, pentru ca să se răzbune, de îndată ce apăru cartea lui Maior interveni să se oprească vînzarea ei. De cererea lui pătimașe nu se ținu samă, pentru că printr-o rezoluție a Palatinului Ungariei din 13 octobre 1813 i se dădu satisfacție lui Petru Maior : cartea lui putu circula mai departe. Învins aici, episcopul Bob recurse la altă cale pentru ca să se răzbune pe cel care-i spunea adevăruri neplăcute, scriind „cu prea ascuțit condei". Puse atunci pe unul din lingușitorii lui, pe canonicul Dimitrie Vaida, să publice în 1813 o carte de laude pentru el și de ponegrire a lui Petru Maior. Cartea purta titlul : *Cuvîntări în cinstea Excelenței-sale Ion Bob,* și prefața ei, semnată de Dimitrie Vaida, cuprindea atacuri împotriva lui Petru Maior (v. *Revista crit.-lit.*, II, 158). Însă înainte de punerea în vînzare a acestei cărți, Maior află despre tipărirea ei și, căzîndu-i în mînă prima coală — cu prefața — se hotărî să răspundă la acuzațiunile care i se aduceau. Apărarea lui apăru în 1814, ca și cînd ar fi venit din partea altcuiva și e broșura pe care am amintit-o cînd am dat biografia lui : *Răspuns la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior* (prefața lui Vaida la care se referă Maior aici nu corespunde cu aceea care s-a păstrat în *Cuvîntări,* ceea ce arată că Vaida a înlocuit-o, deși tipărită, cu alta după ce a luat cunoștință de răspunsul lui Petru Maior).

Asemenea lupte a trebuit să ducă Petru Maior în anii din urmă ai vieței lui. Dar pe cînd polemicile cu Kopitar îl puneau în fața unui om „cu multă învățătură întrarmat" — cum ținea s-o spună — atacurile din partea lui Bob și a celorlalți așa de mici la suflet din jurul lui porniau din patimi meschine, numai din „ocară asupra persoanei autorului". Atacurile acestea îl înălțară pe Petru Maior și răspunsurile pe care el le-a dat, oricît de personală ar fi nota lor, pun în evidență însușirile lui superioare și mai ales preocuparea statornică de a ajuta, fie ca om al bisericei, fie ca învățat, la împărtășirea sufletului românesc din ce nu-i fusese îngăduit mai înainte.

Își împlinise astfel și Petru Maior, alături de Micu și Șincai, datoria lui către neam. Treimea lor dăduse, timp de o jumătate de veac, ce avea să ne ducă — împreună cu adausul de gînduri, de stăruință al altora — spre înțelegerea ființei noastre închegate din tradiții depărtate și nobile, spre afirmarea numelui de român cu mîndria ce nu vrea să jignească pe alții, ci să arate o conștiință de care trebuie să dea dovadă orice popor care ține să aibă un loc în istoria civilizației. Prin cercetarea trecutului — dacă nu totdeauna călăuzită de mai multă îndemînare științifică, dar pornind totdeauna din convingeri simțite cu puterea

ceputul românilor deșteptă animozități și printre ai noștri. Am amintit că episcopul Bob își îndreptase ura lui și asupra lui Petru Maior. Ea avea să izbucnească mai ales cînd Petru Maior, tipărind *Istoria* sa, venia să vorbească într-un loc (pag. 258) de traducera făcută de Bob — cu colaborarea rău inspirată, spunea Maior, a lui Samuil Micu — după o carte învechită de teologie a lui Turneli ; despre valoarea acestei traduceri Petru Maior se exprima reproducînd cuvintele unui profesor „popistășesc" din Alba-Iulia care spusese că decît ar fi „întors Ioan Bob pre Turneli în românie mai bine ar fi făcut niște roate". Asemenea cuvinte nu puteau fi iertate de „Vlădică" și, pentru ca să se răzbune, de îndată ce apăru cartea lui Maior interveni să se oprească vînzarea ei. De cererea lui pătimașe nu se ținu samă, pentru că printr-o rezoluție a Palatinului Ungariei din 13 octobre 1813 i se dădu satisfacție lui Petru Maior : cartea lui putu circula mai departe. Învins aici, episcopul Bob recurse la altă cale pentru ca să se răzbune pe cel care-i spunea adevăruri neplăcute, scriind „cu prea ascuțit condei". Puse atunci pe unul din lingușitorii lui, pe canonicul Dimitrie Vaida, să publice în 1813 o carte de laude pentru el și de ponegrire a lui Petru Maior. Cartea purta titlul : *Cuvîntări în cinstea Excelenței-sale Ion Bob,* și prefața ei, semnată de Dimitrie Vaida, cuprindea atacuri împotriva lui Petru Maior (v. *Revista crit.-lit.*, II, 158). Însă înainte de punerea în vînzare a acestei cărți, Maior află despre tipărirea ei și, căzîndu-i în mînă prima coală — cu prefața — se hotărî să răspundă la acuzațiunile care i se aduceau. Apărarea lui apăru în 1814, ca și cînd ar fi venit din partea altcuiva și e broșura pe care am amintit-o cînd am dat biografia lui : *Răspuns la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior* (prefața lui Vaida la care se referă Maior aici nu corespunde cu aceea care s-a păstrat în *Cuvîntări,* ceea ce arată că Vaida a înlocuit-o, deși tipărită, cu alta după ce a luat cunoștință de răspunsul lui Petru Maior).

Asemenea lupte a trebuit să ducă Petru Maior în anii din urmă ai vieței lui. Dar pe cînd polemicile cu Kopitar îl puneau în fața unui om „cu multă învățătură întrarmat" — cum ținea s-o spună — atacurile din partea lui Bob și a celorlalți așa de mici la suflet din jurul lui porniau din patimi meschine, numai din „ocară asupra persoanei autorului". Atacurile acestea îl înălțară pe Petru Maior și răspunsurile pe care el le-a dat, oricît de personală ar fi nota lor, pun în evidență însușirile lui superioare și mai ales preocuparea statornică de a ajuta, fie ca om al bisericei, fie ca învățat, la împărtășirea sufletului românesc din ce nu-i fusese îngăduit mai înainte.

Își împlinise astfel și Petru Maior, alături de Micu și Șincai, datoria lui către neam. Treimea lor dăduse, timp de o jumătate de veac, ce avea să ne ducă — împreună cu adausul de gînduri, de stăruință al altora — spre înțelegerea ființei noastre închegate din tradiții depărtate și nobile, spre afirmarea numelui de român cu mîndria ce nu vrea să jignească pe alții, ci să arate o conștiință de care trebuie să dea dovadă orice popor care ține să aibă un loc în istoria civilizației. Prin cercetarea trecutului — dacă nu totdeauna călăuzită de mai multă îndemînare științifică, dar pornind totdeauna din convingeri simțite cu puterea

care le face să cucerească sufletele — cei trei învățați transilvăneni au înțeles că trebuie să pregătească viitorul care ni se cuvenia, și cînd el a ajuns pentru noi, cei de azi, realitate, amintirea lor are sfințenia recunoștinței ce se cade tuturor celor care deschid drumuri de lumină.

RADU TEMPEA, PAUL IORGOVICI, C. DIACONOVICI LOGA

Dacă activitatea celor trei corifei ai școalei latiniste se îndrumase și spre istorie și spre filologie, aceia care i-au urmat, schimbînd uneori vederile lor, s-au îndreptat cu deosebire spre filologie, lăsînd la o parte istoria. Predilecțiunea aceasta pentru filologie, care atunci se reducea la preocupări gramaticale, se explică prin faptul că reforma limbei, fixarea ei în scris după norme nouă, trebuia realizată în primul rînd, pentru ca să se înlăture ce părea moștenire apăsătoare a trecutului, o piedică în afirmarea categorică a latinității noastre.

Alături de Micu, Șincai și Maior — de Budai-Deleanu vom vorbi în altă parte — întîlnim astfel cîțiva autori de gramatici asupra cărora se cuvine să ne oprim, pentru ca să cunoaștem sub toate manifestările lor tendințele care căutau să-și facă drum, acum un veac, pentru a se da limbei române înfățișarea ce se credea potrivită cu firea ei.

Lăsînd la o parte gramatica lui Ioan Molnar, doctor „oculist cesarocrăiesc" (după numele lui adevărat Morar), „isvoditor" și al unei *Retorici* (Buda, 1798) pentru „învățătura graiului frumos și a vorbirei împodobite", gramatică întocmită după planul celei a lui Micu și Șincai (cu inovații de scriere ca *ae* pentru *î*, *dsch* pentru *g* (e), *tsch* pentru *c* (e) etc.) și avînd mai mult un scop practic, să înlesnească streinilor învățarea limbei române, după cum arată titlul *(Deutsch-walachische Sprachlehre,* Viena, 1788 ; alte ediții la Sibiu, în 1810, 1823), prima carte care are oarecare însemnătate, după *Elementele* lui Micu-Șincai, e *Gramatica românească* a lui Radu Tempea „directorul școalei neunite naționalicești prin marele Principat al Ardealului" (Sibiu, 1797). În prefață, Radu Tempea arată că împărtășește în mare parte părerile celorlalți învățați transilvăneni, „carii au adus și aduc acum roade și mlădițe limbii românești, curățind prin multe cărți care le-au dat și le dau la lumină toată neghina ce cuprinsese limba noastră" ; vorbește de „dezrădăcinarea" limbei române, care din pricina înrîurirei streine „înțelenindu-se, au pierdut măestria grăirii", iar cînd amintește cărțile bisericești traduse din slavonește, vine să-i mustre pe traducători că au lăsat să se strecoare unele streinisme ca *vreme, slugă, pricină* în loc de *timp, serv, cauză*. Cu privire la streinisme, dînsul se ridica iarăși împotriva lor cînd constata că ardelenii întrebuințează ungurisme și nemțisme, ca *tistaș, șlofmiță,* cei din Banat sîrbisme *(istina* ș.a.), iar cei din Țara Românească

grecisme și turcisme (*piraxi, pliroforisi* ș.a.). Tendințele de latinizare ale lui Tempea, cu toate că gramatica sa nu e tipărită cu litere latine, se văd din stăruința pe care o pune de a nu se scrie *soare, oameni,* ci *sore, omeni,* urmînd cum se vede pe Micu, Șincai și Maior. Dacă pînă aici Tempea merge alături de ceilalți teoreticiani ai școalei latiniste, el se îndepărtează de ei într-un punct, anume cînd vine să-și exprime părerea cu privire la unele restricțiuni de care trebuie să se ție samă în modificările ce pot fi aduse limbei noastre. Aceste modificări, spune dînsul, nu trebuie exagerate, pentru că altfel am ajunge să nu mai înțelegem limba cărților bisericești și graiul de toate zilele :

„Cu greu este și va fi... a aduce limba aceasta în curățenia și orighinalul ei, adecă în limba veche romanească sau rîmlenască, căci de ar aduce-o cineva în curățenie ar fi tocma latinească și italienească, și cel ce ar învăța românește așa limpede, care nu este român, cărțile bisericești nu le-ar putea înțelege, nici vorba obștească de acum obicinuită ; românul neînvățat încă socotesc că ar zice că-i schimonosești limba părintească."

Constatarea aceasta se vede bine că Tempea o făcea cu părerea de rău că schimbările nu pot fi duse mai departe, așa cum ar fi voit și el, dar ea arată oarecare bun-simț care a lipsit altora, porniți pe calea exagerărilor. Într-un alt punct Radu Tempea se deosebește de ceilalți gramatici ardeleni. Pe cînd aceștia adoptase terminologia gramaticală latină, Tempea a căutat să se îndepărteze de ea căutînd în însăși limba noastră termenii corespunzători, procedeu la care au recurs și alții în preocuparea lor de a introduce expresiuni care li se păreau mai potrivite cînd era vorba de a se da o gramatică românească. Găsim astfel la dînsul ciudate adaptări, combinațiuni, pentru a româniza termenii gramaticali : vocalele sînt numite „glasnice" ; consoanele : „neglasnice" ; cazurile : „căderi" ; singularul : „singuratec" ; pluralul : „multuratec" ; declinarea : „aplecare" ; substantivele : „starnice" ; adjectivele : „mutarnice" ; gradul pozitiv : „temeielnic" ; comparativul : „alăturător" ; superlativul : „covîrșitor" ; pronumele sînt împărțite în : „fățești, stăpînitoare, arătătoare, întrebătoare, răducătoare, neînsușite" ; modul condițional e numit „chipul poftirei", și alte curiozități care s-au întîlnit cu cîteva de același fel la care s-au oprit gramaticii noștri vechi, fără să fi izbutit să le impună.

Printre cei care au cercetat limba noastră și au adus păreri cu privire la prefacerea ei, vine rîndul să amintim pe Paul Iorgovici. Acesta era din Bănat, unde la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea exista o mișcare culturală care de obicei e trecută cu vederea, deși are însemnătatea ei, alături de aceea din alte ținuturi românești de peste munți. Paul Iorgovici — născut la 1764 și mort la 1808 — era un om cu multă învățătură și vieața lui aventuroasă, zbuciumată, ne e cunoscută după informațiile publicate de Aron Pumnul în *Lepturariu,* IV[II], 3, și Iosif Vulcan în studiul său asupra lui Țichindeal *(Anal. Ac. Rom.,* XIV, 268). Cultura și-o însușise în cursul călătoriilor la Roma

și chiar mai departe, la Paris, la Londra, unde nu vedem pînă la dînsul îndreptîndu-se alți români de peste Carpați, și găsim la el aspirațiuni de modernizare care l-au călăuzit și cînd a venit să exprime ideile care i se păreau că pot ajuta la înaintarea limbei noastre. În *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799 — scrisese și un dicționar român-latin-francez-german, care nu ni s-a păstrat, dar a fost utilizat, se pare, de Vasile Coloși la redactarea *Dicționarului* de Buda — Paul Iorgovici nu a ținut să dea o gramatică, după cum s-ar părea dacă ne gîndim la titlul asemănător cu acela al gramaticei lui Ienăchiță Văcărescu, de care ne vom ocupa în altă parte și pe care probabil că o cunoscuse : intenția lui era mai mult să scrie o carte de îndemn cultural, cum se vede și din partea din urmă a ei, care poartă titlul : *Reflecții despre starea românilor*. În prefață dînsul arată clar scopul său, acela de a găsi mijloacele prin care limba noastră ar lua înfățișarea de limbă adevărat cultă, îmbogățită prin expresii nouă, cum nu-i fusese cu putință mai înainte din cauza împrejurărilor potrivnice înaintării ei : „starea noastre a românilor de acuma ne arate chiar că așa departe am căzut din floarea științelor și a limbii cît acuma cuvintele de științe, care s-au întrebuințat în redecina limbii care noi o vorbim, se par nouă în starea aceasta a fi streine". Ideea de la care pleca Iorgovici e limpede exprimată în cuvintele din urmă ; e aceea anume că noi am avut altădată, înainte de a fi copleșiți de streinism, o limbă mai bogată și curat latină, dar oricît s-ar fi întunecat această bogăție a ei putem să o reînviem folosindu-ne de ce s-a mai păstrat în ea, de ce este puterea ei moștenită. Și teoria pe care vine s-o formuleze este că din rădăcinile limbei române, din cuvintele-tip, putem ușor deriva pe acelea care ne sînt necesare pentru redarea noțiunilor care nu au termeni în vorbirea noastră : „tu cititoriule binevoitor, dache vei deschide ochii minții tale și vei strebate la redecina cuvintelor a limbii nostre adeche de vei judeca de limba nostre nu dope parere, ci dope ființa limbii, te vei încredința că cuvintele cele de lipse în limba nostre pentru sciințe se cuprind înveluite în redecina cuvintelor a limbii nostre, și pentru aceea s-au zeuitat din limba nostre pentru că sciințele, ca pricina a cuvintelor acelora, s-au vescezit în limba nostre una cu starea nații". Aplicînd această teorie, Iorgovici dă un șir de cuvinte care pot fi introduse — sau uneori, după părerea lui, reintroduse — în limba noastră, ca derivate din cele existente, din anumite „rădăcini". Astfel din *ainte* — un arhaism, dealtfel, înlocuit cu *înainte* — dînsul propunea să se derive *aințare, aințement ;* din *vedea* — *vezație,* cu înțelesul de „figură" ; din venire — *advenire, evenire ;* din *cădea* — *occaz* etc. (aici derivarea o ducea dincolo de limba română, îndreptîndu-se spre formele latine). Iorgovici mergea însă și mai departe în stăruința lui de a introduce unele inovații : recomanda să împrumutăm și de la francezi anumiți termeni, ca *a avanțirui, avanțemînt,* așa că el apare printre cei dintîi care au susținut că limba noastră trebuie îmbogățită prin neologisme.

Cu chestiuni de limbă vedem ocupîndu-se un alt bănățean, C. Diaconovici Loga, care tipărește la 1822, la Buda, o *Gramatică romanească*

pentru îndreptarea tinerilor. Părerile lui se întîlnesc cu ale lui Tempea și Iorgovici, pe care se vede că i-a urmat de aproape. Se încearcă și dînsul să fixeze terminologia gramaticală, dar termenii pe care îi alege sînt și mai bizari decît aceia la care se oprise Tempea, deși adoptă o parte din cei pe care-i întrebuința acesta : printre vocale, pe care le numește „sunătoare", distinge pe cele „năsoase" *(ă, â)* ; consoanele („nesunătoare", cum le zice) sînt împărțite în „buzoase" (labiale), „dințoase" și „limboase" (dentale), „gîtoase" (guturale) — o originalitate care ne face să surîdem astăzi. Ca și Iorgovici, pentru că limba noastră este „proastă și scurtă", propune formațiuni nouă, plecînd de la teme latine ; astfel alături de *stare* și recurgînd la latină crede că se pot introduce forme ca : *adstare, distare, estare, instare, obstare, prostare*. Încercări îndrăznețe și prea artificiale, care au rămas fără răsunet, pentru că în altă direcțiune avea să se îndrepte curentul neologic.

SCRIITORII AROMÂNI INFLUENȚAȚI DE CEI DIN TRANSILVANIA

Ducînd spre asemenea preocupări, uneori, cum am văzut, prea mărunte ori căzînd în extravaganțe, școala latinistă, în prima ei fază, arătase totuși în curs de trei, patru decenii cîtă putere de prefacere a gîndurilor cuprindea în ea, ce îndemnuri trezia în sufletul românesc prin stăruința acelora care înțelesese unde trebuia să căutăm îndrumările pentru o cultură națională nouă. Dar înrîurirea ei — și încă devreme — a mers mai departe decît am putut constata pînă aici. O vedem avînd răsunet într-o parte a românismului de care mulți abia își aduceau aminte ori nu o cunoșteau deloc. Dincolo de Dunăre împrejurările lăsase despărțiți de noi și copleșiți de mai mult întunerec încă, timp de atîtea veacuri, pe frații noștri, macedo-românii. Așteptau și ei un semn de reînviere și el veni — în ecouri, adevărat, prea îndepărtate — cînd învățații transilvăneni făcură să se audă chemările lor de trezire a conștiinței naționale. Dintre macedo-români, cîțiva așezați în Ardeal ori la Pesta și Viena, ca negustori sau ca „dascăli", și stînd cu sufletul aproape de aceia care pregătiau regenerarea noastră, au căutat să răspîndească ideile celor trei corifei ai românismului, să ajute la afirmarea sentimentului național și printre frații noștri de peste Dunăre. Gîndul lor a venit să se întîlnească cu al altor aromâni, care, rămași în patria lor, stăruiau să lupte împotriva tendințelor de deznaționalizare, întreținute de fanaticii elenismului. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, o mișcare culturală destul de însemnată exista la Moscopole și printre aromânii de acolo întîlnim mai mulți cărturari aducînd contribuția lor, care, oricît de modestă, venia ca vestirea unor vremi mai bune. Unul dintre acești moscopolitani a fost Teodor Cavalioti, care tipări la 1770, la Veneția, Προτοπειρία, o culegere de cuvinte aromâne cu echivalentele lor grecești și albaneze, culegere ce e prima încercare de a da un glosar al dialectului aromân și, ca atare, interesează mai mult pe filologi (a fost retipărit de Thunmann, *Untersuchungen über die Gesch. der östl. europ. Völker*, Leipzig, 1744, și mai pe urmă de Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*, și G. Meyer, *Albanesische Studien*, IV). Tot un moscopolitan era Daniil (cu

numele întreg : Daniil Mihali Adami Hagi) care a tipărit ο Εἰσαγωγιέκὴ διδασκαλία (retipărită — după prima ediție, cu locul și data necunoscute — de W. Martin-Leake, *Researches in Greece,* Londra, 1914, și — după a doua ediție, din 1812 — de Miklosich, *Rumunische Untersuch.);* cartea aceasta, ca și aceea a lui Cavalioti, are numai însemnătate lexicografică, cuprinzînd o înșirare de cuvinte, fraze aromâne, albaneze, grecești și bulgare (λιξικτν οετραλλώσσον). Ca să găsim urmele înrîurirei directe a teoriilor latiniste la cărturarii aromâni va trebui să ne adresăm la aceia care învățase în școalele din Pesta și Viena, putînd veni astfel în contact cu învățații transilvăneni și să cunoască scrierile lor. Printre aceștia avem de amintit întîi pe Gheorghe Roja, „doftor în spitalul Universității ungurești din Pești", care publică la 1808, la Buda, Εξετασείς περὶ τῶν Ῥῶμαίων ἤ τῶν ὀνομαζομένοων βλάχωυ ὅσοι κατοικουσιυ αυτιπέραυ τοῦ Δουναβεως tradusă în românește de Sergiu Hagiade, Craiova, 1867), o lucrare de compilație în care sînt totuși exprimate categoric unele idei, cum este aceea despre originea latină a aromânilor, în legătură cu care Roja susține că literele grecești nu pot fi întrebuințate în transcrierea aromânei, ci numai cele latine, și că elementele streine care s-au strecurat în graiul aromân trebuie înlăturate. Mai importantă e o altă carte a lui Roja, apărută un an mai tîrziu, în românește și grecește : *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești care sunt literele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii din coace și ceii de dincolo de Dunăre* ((Τέχυη τῆς ῥωμανικής ἀυαγνώσεως) Aici scriitorul aromân dezvoltă ideile pe care le atinsese în treacăt în publicația de mai înainte, arătînd cum trebuie redat limbei române de pretutindeni caracterul ei originar prin alungarea a tot ce venise să o deformeze. Asupra ortografiei, Roja exprimă păreri personale, deși în unele puncte admite normele fixate de Micu și Șincai.

Idei asemănătoare găsim la Mihail Boiagi, autorul unei gramatici aromâne apărute la Viena, în 1813, în limba greacă și germană : Γραμματική ῥωμαυιχὴ ἤτοι μακεδο. βλαχική — *Romanische oder macedonowlachische Sprachlehre* (retipărită la 1863 de Bolintineanu ; cf. G. Weigand, *Jahresber. des rum. Inst.,* II, I urm.). Prefața care-i da prilej să polemizeze cu Neofit Duca, dușman al aspirațiilor românești, aduce cuvinte de încredere în însușirile noastre și arată cît am putea face ca să fim alături de popoare de același sînge :

„Limba noastră maternă care e vorbită de vreo patru milioane de suflete, împărțite pînă acum politicește în așa fel încît să nu alcătuiască un tot care să se impună (cît de mult se impun în schimb ungurii care nu sînt decît două, trei milioane !)... poate găsi dovezi la limbile surori, italiana, franceza, spaniola, de ce ar putea deveni dacă întreaga națiune, și cei de sus și cei de jos, s-ar gîndi să o cultive".

Pentru a înlesni cunoașterea aromânei — care, spune dînsul, ar ajuta și la studiile comparative cu celelalte graiuri românești — Boiagi arată utilitatea gramaticei sale și justifică metoda pe care a urmat-o în prezentarea formelor aromâne, transcriindu-le cu litere latine care nu pot fi socotite „mai nepotrivite" decît cele grecești, cînd ele sînt între-

buințate și în unele limbi streine. Ortografia pe care o urmează Boiagi pleacă de la ideea că nu trebuie să fie prea complicată ; numai pentru sunetele proprii limbei românești admite semne speciale și cît se poate de simple ; pe *c (e), ș, ț* îi scrie *cs, sh, ç*, iar pentru vocala *ă* întrebuințează pe *â*, pe care totuși îl înseamnă în general numai la sfîrșitul cuvintelor *(casâ)* ; pentru sunetul *î* nu întrebuințează un semn deosebit, scriind de obicei *lana, singuru*. Tendința de latinizare e deci vădită și la Boiagi ; ea urmăria o uniformizare a scrisului românesc, pornită din gîndul de a se afirma unitatea neamului — gînd frumos care făcea din acești modești muncitori, din acești alcătuitori de gramatici, apostoli ai culturei noastre.

MANIFESTĂRI SUB ALTĂ FORMĂ ALE IDEILOR ȘCOALEI LATINISTE

DIMITRIE ȚICHINDEAL

Mișcarea inaugurată de învățații transilvăneni am cunoaște-o numai într-o parte a manifestărilor ei dacă ne-am mărgini la ceea ce s-a scris pe terenul istoric și filologic. Dînd o îndrumare hotărîtă spiritelor, ideilor școalei latiniste, oricît și-ar fi găsit aplicarea mai mult în cercetarea trecutului și a problemelor de limbă, puteau să deștepte și alte preocupări, să fie răspîndite și sub altă formă. O derivare în alt sens a acestor idei și o popularizare a lor prin ceva nou le-a încercat un cărturar din Bănat, care dacă nu aducea însușiri deosebite, nu avea personalitate de scriitor, era totuși dintre aceia care pun însuflețire în ceea ce cred că poate fi spus și de ei pentru a folosi altora, chiar dacă gîndurile, cuvintele lor sînt numai răsfrîngeri fără originalitate din ce au găsit la alții.

Cărturarul acesta era Dimitrie Țichindeal și numele lui nu trebuie despărțit de acela al lui Paul Iorgovici și Diaconovici Loga, pentru că reprezintă la un loc curentul de redeșteptare națională la românii din Bănat, în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Asupra vieței lui avem puține știri ; anul și locul nașterei ne sînt necunoscute și nu au putut fi stabilite nici de cercetările pe care le-a făcut Iosif Vulcan cînd a publicat un studiu asupra vieței și activității lui *(Anal. Acad. Rom.*, XIV, 263 urm.). Probabil că s-a născut între 1760—1765, la Becicherecul-Mic, unde îl întîlnim la 1805, ca paroh, după ce își făcuse studiile teologice la Timișoara. La 1812 îl găsim ca profesor la școala pedagogică, de „preparandie", ce se înființase atunci pentru a da pregătire tinerilor care absolvise alte școli și voiau să fie profesori ori preoți. Ca profesor „de învățătura legei" — „catecheta" — Țichindeal nu a stat la Arad decît doi ani, pînă la 1814, cînd intrigile, persecuțiunile îl siliră să se întoarcă la Becicherec. De data aceasta prigonirile porniau din partea sîrbilor, care nu priviau nici ei cu ochi buni pe aceia care căutau să deștepte simțul național printre români : „nu vor sîrbii să se lumineze românii", scria Țichindeal lui Samuil Vulcan, „și ei socotesc că de nu voi fi eu aici în școale mai lesne au o vor sîrbi au strica". Înverșunarea

sîrbilor se dădu în vileag cînd Ţichindeal tipări, la 1814, *Fabulele* care erau totuşi chiar o traducere din sîrbeşte, după cum vom vedea. Fiind socotite ca o carte „primejdioasă", *Fabulele* fură confiscate în urma intervenţiilor pornite din cercurile sîrbeşti, unde se puse la cale şi înlăturarea lui Ţichindeal de la şcoala din Arad. Văzîndu-se nedreptăţit, luă drumul Vienei, unde credea că se va da ascultare jalbei lui îndreptate chiar Împăratului şi în care spunea în cuvinte demne : „Dreptul sfînt al apărării şi dreptul de a nu fi pedepsit fără a fi ascultat nu se refuză nici celui mai mare făcător de rele ; pentru acest drept mă apropii de tronul maiestăţei-voastre, şi nu pentru ca să mi se dea iar funcţiunea pe care am avut-o, ci pentru a vă ruga să dispuneţi ca punctele pentru care sînt acuzat să mi se facă cunoscute în scris, pentru ca, ştiindu-mă nevinovat, să mă pot apăra, arătînd că nu am nici o vină cum, fără nici un temei, mi-au adus acuzatorii mei, şi astfel voi putea părăsi cu cinste locul pe care l-am ţinut timp de trei ani". Cererea lui nu a fost însă luată în samă şi, deznădăjduit, se întoarse la Becicherec, unde nu avea să stea multă vreme, pentru că, îmbolnăvindu-se, se duse în 1818 la Timişoara să-şi îngrijească sănătatea şi la 19 ianuar 1818 muri într-un spital acolo.

Din sîrguinţa lui Ţichindeal ca preot şi ca dascăl ne-au rămas cîteva cărţi care arată intenţiile lui de a contribui la luminarea „neamului romanesc", dar care sînt numai traduceri ori prelucrări cu caracter didactic şi moralizator. Singur spunea că şi osteneala traducătorilor — „prefăcătorilor", cum îi numea — de cărţi poate fi preţuită, pentru că prin ea, ca şi prin scrieri originale, se poate „turna şi înrădăcina" adevărul în inimile oamenilor. Mulţumit că munca lui poate fi de folos şi astfel, Ţichindeal a tipărit : *Sfaturile a înţelejerii cei sănătoase* (cu scopul, spune în prefaţă, de a îndemna la „înfrumuseţarea năravurilor" ; „în limba daco-romanească aşezate" după Dositei Obradovici), Buda, 1802 ; *Adunare de lucruri moralicești* (tradusă tot din sîrbeşte, după D. Obradovici), Buda, 1808 ; *Epitomul sau scurte arătări pentru Sînta Beserică, pentru vestmintele ei şi pentru Domnezeiasca Liturgie... De folos preoţilor şi diaconilor* (trad. tot din sîrbeşte, dar fără arătarea autorului), Buda, 1808. Nu ne vom opri la aceste cărţi ale lui, cum vom aminti numai în treacăt broşura pe care a tipărit-o la 1813, la Buda, *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi ale naţiei românești, sîrbești şi grecești,* care cuprinde totuşi informaţii interesante asupra şcoalei din Arad, cum şi a vieţei culturale din Bănat, şi unde Ţichindeal a strecurat cîteva „versuri" — nu aceasta au făcut bunul nume al lui şi l-au pus printre aceia al căror cuvînt a avut înrîurirea lui în renaşterea noastră acum o sută de ani. Popularitatea lui Ţichindeal se datoreşte *Fabulelor,* care, cum am amintit, au apărut la Buda în 1814, sub titlul *Filosoficești şi politicești prin fabule moralnice învăţături.* Cartea aceasta a fost socotită multă vreme ca originală în felul ei, deşi Ţichindeal spunea în titlu că fabulele fusese „culese" de el şi „pre limba românească întocmite". Aceasta a făcut ca

meritele literare ale lui Ţichindeal să fie exagerate, şi cînd Heliade Rădulescu a publicat o nouă ediţie a *Fabulelor*, la 1838, entuziasmul lui l-a făcut să le numească „tablele legei aduse în pustie". Cum s-a dovedit pe urmă (v. I. Russu, *Fabulele lui Demetriu Cichindeal în traducere nouă din originalul sîrbesc al lui Dositei Obradovici*, Arad, 1885), Ţichindeal s-a folosit de un izvor strein, de fabulele lui Dositei Obradovici, care ocupă un loc de frunte în literatura sîrbească de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Mai mult chiar : Ţichindeal a recurs la scriitorul sîrb nu pentru a găsi la el unele îndrumări, a primi unele sugestiuni, ci pentru a-l urma de aproape, a reda în româneşte culegerea lui de fabule alcătuită după Esop şi alţi fabulişti. Cartea lui Ţichindeal este astfel o simplă traducere după Obradovici, cu unele mici schimbări, şi pentru că în ea nu se mărturiseşte izvorul ar putea fi socotită ca un plagiat. Deplină originalitate am văzut totuşi că nu-şi atribuia nici Ţichindeal şi cum pe vremea lui nu se prea ţinea samă de proprietatea literară — buna intenţie de a pune în mîna altora o carte folositoare, orideunde era luată, fiind socotită suficientă — aceasta vine ca o circumstanţă atenuantă pentru procedeul lui la tipărirea *Fabulelor*. Se poate totuşi ca Ţichindeal să nu fi tăinuit tuturor originalul de care se servise. Într-o scrisoare de la 1 ianuar 1815, reprodusă de Iosif Vulcan în monografia amintită, episcopul din Oradea-Mare, Samuil Vulcan, întreba pe Ţichindeal, cu prilejul confiscării *Fabulelor*, cum ajunsese să le scrie, dacă erau o traducere şi după cine. La scrisoarea aceasta Samuil Vulcan trebuie să fi primit răspunsul lui Ţichindeal şi putem presupune că dînsul spunea acolo adevărul, că se folosise de Dositei Obradovici, al cărui nume îl amintise în celelalte traduceri şi pentru care ţinuse să-şi arate admiraţia, cum vedem în prefaţa la *Adunare de lucruri moraliceşti* : „Eu mă bucur, iubite cetitoriu, că ştiu serbeşte, mai tare pentru că pociu înţelege cărţile domnului Dositei Obradovici şi mulţemesc lui Dumnezeu că sum născut în timpurile cărţilor lui". În orice caz, aşa cum Ţichindeal a tipărit *Fabulele*, nu se putea bănui că urmase foarte de aproape un original strein, că cele mai de multe ori nu făcuse decît să-l traducă ; de aceea a putut induce în eroare multă vreme pe cei care l-au cetit, făcîndu-i să creadă că dăduse o operă ce-l îndreptăţia să fie pus printre scriitorii noştri de samă. Traducînd — însăşi prefaţa reproduce pe aceea a lui Obradovici — Ţichindeal s-a văzut totuşi silit să introducă unele schimbări, pentru că culegerea de fabule a autorului sîrb cuprindea amănunte, referinţe la vieaţa sa şi a stărilor din ţara lui pe care Ţichindeal nu putea, firesţe, să le păstreze cînd intenţia lui era să dea o carte pentru români şi să lege povestirile din fabule de împrejurările de la noi. Cum a procedat Ţichindeal se vede bine dacă, punînd fabulele lui alături de ale lui Obradovici, constatăm, de pildă, că printre ele a rămas netradusă aceea care este a 146-a în culegerea acestui din urmă ; Ţichindeal a suprimat-o, pentru că Obradovici povestia acolo întîmplări din călătoriile sale (petrecuse într-adevăr mai mulţi ani în Italia, Germania, Turcia şi chiar la noi, în Moldova) ; amintirile pe care Obradovici le da din vieaţa lui se înţelege că nu puteau fi reproduse de Ţichindeal cît timp dînsul nu arătase că se mărginise

la o traducere a scriitorului sîrb. Alteori nu era nevoie de suprimări, ci numai de ușoare schimbări, pentru ca fabulele lui Obradovici cu învățăturile lor să fie puse sub ochi cetitorilor de la noi. Dacă undeva Obradovici vorbia de națiunea sîrbească, Țichindeal nu avea decît să schimbe cîteva cuvinte, să puie în loc „nația daco-romanească", să adapteze textul la împrejurările de la noi, pentru ca fabulele pe care le tipăria să pară scrise pentru români. O pildă găsim în învățătura la fabula 111, în acel pasaj care a fost citat de atîtea ori fiindcă părea că aduce cuvinte de îndemn înflăcărat la înălțarea gîndurilor noastre :

„Mintea ! Mărită nație daco-romanească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara ungurească, mintea ! cînd te vei lumina cu învățătura [și] cu luminatele fapte bone te vei uni, mai aleasă nație nu va fi pre pămînt înaintea ta de cum tu vei fi oculiruit în trupina din care ai căzut. Că faptele bune sînt ție firească omenie, mărirea, însuflețirea cea mare, bărbăția, acestea sînt faptele cele bune ale strămoșilor tăi, adecă ale romanilor celor bătrîni, acestea sînt diamanturile cele scumpe, însă e de lipsă ca mîna înțelepciunii să le spele, curățască și să le netezască și strălucitoare să le facă" (274—275).

Ce răsunet au avut asemenea cuvinte acum o sută de ani ne putem închipui, și dacă ele erau împrumutate, aceasta nu le-a împiedecat să aibă înrîurirea lor alături de altele care erau solia redeșteptărei noastre. De unde erau luate era indiferent pentru cei care le cetiau, cît timp ele mișcau sufletele, se potriviau cu anumite aspirații ale noastre.

Cînd Țichindeal, pe lîngă amintirea originei noastre și a îndatoririlor care ne leagă de ea, venia să vorbească de puterea neamului nostru în ziua cînd s-ar îndeplini unirea tuturor :

„...cine știe cît număr mare și de omenie popor prin Ardeal și Țara ungurească, Bucovina și în Banat putînd fi una, ba și cei din Moldova și Țara Românească toți împreună supt schiptrul Austriei întră sine se urăsc, neștiind pentru ce se gîlcevesc" (260 ; cf. 479)

se putea are să nu fie ascultat ca un vestitor de zile bune pentru noi, chiar dacă prin glasul lui vorbia și de data aceasta ce găsise la scriitorul sîrb ?

Traducînd și uneori adaptînd, localizînd, Țichindeal ar fi totuși nedreptățit dacă l-am judeca numai după ce și-a însușit de la Obradovici, dacă l-am socoti numai ca o umbră a acestuia. Cultura lui nu mai prejos de a altora pe care i-am văzut în fruntea românilor din Bănat, precum și tot ce venia să vorbiască sufletului său în împrejurările de viață de peste munți acum o sută de ani, deșteptase în mintea lui preocupări care s-au manifestat și în alte prilejuri, nu numai atunci cînd s-a oprit la fabulele lui Obradovici și s-a gîndit să le redea în românește. În precuvîntările la celelalte cărți pe care le-a tipărit îl vedem stăruind mereu pentru ce credea că trebuie să schimbe viața noastră, să ne ridice din întunericul în care rămăsesem atîta vreme — dovadă printre altele se spunea în prefața la *Adunare de lucruri moralicești* : „cu poteri comune se se aducă poporul cest neglect în calea culturii mai departe, se fie de o latură celorlalte națiii, care lui încă

sînt datoare mulțemire pentru lumina cu carea ele lucesc". Din frămîntările de gînduri ale epocei în care a trăit, din ce, mai ales, învățase de la cei trei fruntași ai școalei latiniste, Țichindeal desprinsese și pentru el un rost de muncă, oricît de țărmurită, și cînd a ajuns să cunoască fabulele lui Obradovici i s-a părut că recurgînd la ele va putea să împărtășească unele păreri folositoare tuturor. A ținut și el, alături de Micu, Șincai și Maior, să răspîndească credința că sîntem „mlădițele vechilor romani" (*Fabule*, 374 ; cf. 482), să contribuie la întărirea conștiinței despre latinitatea noastră, ceea ce l-a făcut și pe dînsul să adopte în scris unele din tendințele de latinizare, deși mărturisia că tipăriturile lui vrea să fie înfățișate în așa fel încît „să poată desăvîrșit înțeleje aceia care nu sînt desăvîrșit procopsiți". Munca lui a fost astfel și ea de folos în mișcarea ce a adus o premenire a culturei noastre, și cînd dînsul a îndreptat-o spre traducerea de fabule nu-și închipuia desigur că cetirea lor va avea ecoul pe care l-a avut și-i va da, pentru cîtva timp, faima de scriitor original. Dacă originalitatea s-a văzut pe urmă că nu era însușirea lui, altceva i-a lăsat îndreptățirea să fie amintit în istoria literaturei noastre, popularitatea pe care a avut-o multă vreme, popularitate care presupune, firește, o înrîurire asupra sufletului celor din generația bătrînă.

ÎNCEPUTURILE LITERATUREI POETICE

IENACHE VĂCĂRESCU

Pe cînd dincolo de Carpați mișcarea literară, culturală, era îndreptată mai mult spre erudiție și manifestări avînd ca scop trezirea conștiinței naționale, dincoace, în Principate, răsăriau vestiri de o literatură ce avea să dea expresiune sufletului românesc sub altă înfățișare, aceea care era mărturia însușirilor poetice, pe care pînă atunci numai creațiunile populare le pusese în lumină.

Acela care avea să fie cel dintîi poet liric al nostru, Ienăchiță Văcărescu, se naște pe la jumătatea veacului al XVIII-lea. Data precisă nu o știm și nu o putem deduce din ce ne spune singur în *Istoria otom.*, cînd, vorbind de domnia sultanului Mahmud I-îi (1730—1754), amintește că „în zilele acestui fericit împărat... am văzut și eu lumina lumii aceștii pline de amar" (Papiu Ilarian, *Tezauru de monumente*, II, 276) — în studiul său despre poeții Văcărești, Odobescu *(Scrieri*, I, 260) admite ca dată aproximativă anul 1740. Educația pe care o primise pare să fi fost dintre cele mai îngrijite pe vremea aceea pentru că îl vedem cunoscător al mai multor limbi : latina, greaca, italiana, franceza și turceasca. Pe la 1763—1764 a petrecut la Constantinopol și după cîtva timp de la întoarcerea în țară îl găsim ca mare vistier, însărcinare pe care o îndeplinește pînă la 1769, cînd, rușii ocupînd Muntenia, e silit să pornească și el în pribegie la Brașov, împreună cu alți boieri care nu împărtășiau politica rusească. Încetînd războiul, la 1774, prin încheierea păcei de la Kuciuk-Kainardji, Ienache Văcărescu, după o nouă călătorie la Constantinopol, se întoarse în țară, unde noul domn, Alexandru Ipsilante, avea să-l prețuiască pentru însușirile-i alese și să-l facă om de încredere al lui, numindu-l iarăși vistier și mai tîrziu spătar. Încrederea aceasta i-o arătă cu prilejul unei misiuni pe care i-o dădu în urma unei întîmplări care turburase liniștea de la curte. Într-o zi Ipsilante află că doi fii ai lui plecase de acasă, trecînd granița spre Brașov — despre fuga lor Ienache Văcărescu spune : „Nu am putut să dau la alt fuga acestor doao îndestulate odrasle decît că, deosebi de dascalii elinești și deosebi de hogii turcești, avea și dascali evropei, și de limba franțo-

zească și de limba talienească... și poate din istoriile gheograficești luînd sevda să vază și țările Evropei în simțire, și mijlocul cu care se otcîrmuesc, și nefiind cu putință ca să meargă sau cu voie împărătească sau cu voia părintească, au cugetat, siliți fiind de rîvna vederii și de căldura vîrstei, să meargă cu acest mijloc" *(Ist. otom,* 287). Pentru ca să fie readuși, Ipsilante trimise pe urma lor pe Ienache Văcărescu împreună cu mitropolitul Grigore, episcopul de Rîmnic, banul Dumitrache Ghica, și în urma demersurilor neizbutite făcute la Brașov, pentru întoarcerea în țară a zvăpăiaților pribegi, Ienache Văcărescu trebui să facă drumul pînă la Viena pentru ca să se dea ascultare stăruinței lui. Amănuntele călătoriei sale la Viena, unde fu primit în cercurile de sus și stătu de vorbă cu însuși împăratul Iosif, sînt povestite chiar de Ienache Văcărescu *(l. c.,* 288—291) și ele ne dau dovadă că dînsul era un om priceput, fin, știind cum să se poarte printre streini. În timpul cînd se găsia la Viena, Ipsilante se văzu silit să părăsească domnia (1782), așa că întorcîndu-se din misiunea sa Ienache Văcărescu avea să găsească alt domn, pe Nicolae Caragea. Sub acesta continuă să fie spătar și vistier, dar cînd, în 1783, ajunge domn Mihail Șuțu și pe urmă, în 1786, Nicolae Mavrogheni, situația lui la curte nu mai putu fi aceeași, și mai ales sub domnia acestui din urmă — om incult și pătimaș — se simți de tot înstreinat, așa că trebui să părăsească țara și să se retragă la Nicopole. Acolo îi veni, după cîtva timp, poruncă din partea domnului să plece la Rodos, unde era surghiunit. La moartea lui Mavrogheni (1790) exilul lui se sfîrșia și putu să se întoarcă la București. În timpul domniei lui Alexandru Moruzi îl vedem iarăși ca spătar și vistier, dar restul vieței îl petrece mai mult retras. Nu cunoaștem data exactă a morței lui. Odobescu o fixează în preajma anului 1800.

Din ce a scris Ienache Văcărescu faima lui i-au făcut-o mai mult cîteva poezii care, dacă nu sînt ecoul unei inspirații mai deosebite, au însemnătatea de a anunța o întreagă mișcare literară, fixînd astfel o dată în istoria literaturei noastre.

Pentru ca să înțelegem spiritul în care sînt scrise poeziile lui Ienache Văcărescu va trebui să ne transportăm un moment în mediul în care a trăit, în viața acelei boierimi din care face parte dînsul. În contrast cu traiul celor de jos, care știm cum era, se desfășura viața aristocrației, mai mult streină ori înstreinată, cu deprinderi în care Orientul așezase, din depărtările vremei și din contagiuni mereu reînnoite, tot ce putea da sufletelor anumite mulțumiri și o strălucire mai mult bolnavă. Cei veniți de aiurea ca să ajungă protipendada țării adusese viața ușoară, a îmbogățirei repezi, a risipei, a petrecerilor care nu se mai sfîrșiau, și aceste deprinderi pătrunsese și în viața boierimei vechi românești, atîta cîtă mai rămăsese. Descrierile care ni s-au păstrat din vremea de atunci arată cît de frivolă era pătura de sus, ce existență de farniente ducea, cum preocuparea celor mai mulți era amețirea în

belșug, aţîţarea simţurilor, lăsarea, ca o pedeapsă pentru alţii, a tot ce frămîntă gîndurile. Că uneori trecea și vreo emoţiune mai puternică prin asemenea suflete, ne putem închipui, dar ea era înlocuită repede de altele, ori era copleșită de ce poruncia mai mult firea, de ce era simţirea zilnică, și a fi sentimental pe atunci însemna a lăsa inima să vorbească în suspine ușoare ori trăgănate. Printre suspine venia de obicei să se strecoare și cîte un cîntec — și pentru asemenea cîntece erau unii meșteri, erau aceia fără care nu se putea înţelege petrecerea, lăutarii. Ce cîntau aceștia s-ar fi putut oare să nu fie socotit ca adevărată poezie sentimentală de aceia care ascultau extaziaţi cînd cuvintele întovărășite de oftaturi se potriviau așa de bine cu gustul lor și-i ajuta de atîtea ori să împărtășească patima, capriciile lor cui vorbia prea de departe inimei sau nu bănuia tainele ei ? Cîntecele lăutărești puteau chiar să deștepte vocaţiuni poetice și să dea pilde de cum se pot compune poezii sentimentale, așa că nu trebuie să ne mirăm dacă ce s-a scris la început în poezia noastră lirică amintește de aproape genul lăutăresc.

Dovada ne-o dă chiar Ienache Văcărescu cu poeziile lui, atîtea cîte le-a tipărit la sfîrșitul gramaticei (v. mai departe) și altele cîteva care ni s-au păstrat în manuscrise, printre ale celorlalţi Văcărești (v. *Revista universitară,* I, 178, 239, și A. Odobescu, *Colecţiune de poezii vechi,* 1878, 70). Cu toate că-l cunoaștem și sub altă înfățișare, boierul muntean trăind în mediul pe care l-am văzut a fost în mod firesc înrîurit de el și cînd a început să scrie versuri nu se putea ca prin ele să nu se furișeze ce auzise din gura lăutarilor, ce alcătuia repertoriul obișnuit al cîntecelor de dragoste. Urmele acestui gen de literatură, care avea să se întîlniască cu altul, cel datorit influenţei grecești (v. mai jos), sînt ușor de recunoscut cînd poetul venia să-și destăinuiască astfel patima care-l neliniștia, chinurile „inimioarei“ lui :

Spune, inimioară, spune
Ce durere te răpune ;
Arată ce te muncește,
Ce boală te chinuește !

Fă-o cunoscută mie,
Ca să-ţi caut dohtorie ;
Te rog fă-mă a pricepe
Boala din ce ţi să-ncepe !

Și tot așa cînd iubitei lui, pe care o asemăna cu un canar, îi spunea :

Tu ești puișor canar,
Nu te hrănești cu zahar,
Nici măcar cu cînepioară,
Ci hrăpești o inimioară,
Ce-ai făcut-o jertfă ţie,
Ce-ai cu ea de gînd, nu știe.

Chiar cînd sub o formă ce vrea să fie mai literară, cu oarecare podoabă de figuri poetice, lăsa să vorbească inima lui săgetată de cine știe ce priviri galeșe :

Într-un copaciu zarifior
Un șoim prins în lățișor
Strigă, amar ciripind,
Norocul său blestemînd :
„Multe păsări am vînat
Și-mi ziceau șoim minunat.
Iar aici laț fiind întins
Cum am dat pe loc m-am prins,
De inimă, nu de cap,
N-am nădejde să mai scap",

tot cu o reminiscență de același fel se pare că avem de a face, pentru că ne amintește aceste versuri din colecția lui G. Dem. Teodorescu (pag. 280), care cu toată nota lor apropiată de cea autentic populară trădează totuși amestecul cobzarilor :

Verde foaie și-o lalea,
Cînd eram în vremea mea
Umblam ca o păsărea,
Nu știam ce-i dragostea.

Numa un hoț de vînător
Puse lațul la izvor
Și mă prinse de picior
Și mă puse-n colivie,
Numai inima mea știe,
Mai mult moartă decît vie.

Acolo unde se vede cu deosebire molipsirea lăutărească e în repetarea continuă de diminutive, care dă ceva copilăresc versurilor citate ori ne face să ne gîndim la culegerile *Dorului* — se știe predilecția lăutarilor pentru diminutive, care li se par mai dezmierdătoare, mai poetice. „Inimioară, cînepioară, zarifior, lățișor", de al căror efect era desigur încîntat Văcărescu, amintesc vocabularul lăutarilor, și ar fi destul prezența lor pentru ca să nu ne îndoim de la cine s-a inspirat de multe ori boierul poet.

O singură dată Văcărescu a avut o alegere mai bună în ce ajungea pînă la el din poezia populară, cînd, jelind moartea soțiilor sale — la vîrsta trecută de patruzeci de ani se căsătorise a treia oară — i s-a părut că întristarea lui poate găsi glas în înduioșetoarea poezie populară *Amărîtă turturea,* pe care probabil tot de la lăutari o știa, și nu direct din popor, pentru că în felul în care o redă, deși regăsim spiritul adevărat al poeziei populare, în unele locuri se trădează prefacerile cîntăreților din scripcă. Luînd această poezie, Văcărescu a schimbat-o în unele părți, dar stîngăcia lui se dă la iveală și cu acest prilej, pentru

că strofele pe care le-a înșirat sînt o parafrazare săracă și ceva cu totul hibrid (v. *Apendicele).*

Și totuși, dintre poeziile lui Ienache Văcărescu răsare una singură care are darul spontaneității și gingășiei, ceva primăvăratic. E poezia care a ajuns populară și s-a auzit mult timp cîntată de unii :

Într-o grădină
Lîng-o tulpină
Zării o floare
Ca o lumină.

S-o tai, să strică,
S-o las, mi-e frică
Că vine altul
Și mi-o ridică.

În vremea entuziasmului romantic, a criticei hiperbolice, aceste două strofe, pentru care se găsise asemănare cu o poezie a lui Goethe, erau privite ca putînd sta alături, dacă nu mai presus chiar de cele de mai de samă inspirații lirice din literaturile streine (vezi ce spunea V. A. Urechiă în *Adunarea națională,* 8 iunie, 1869), dar ele rămîn tot numai o întîmplătoare sclipire, o vagă mărturie de însușiri poetice la acela care are doar meritul de a fi deschis șirul celor care aveau să arate că simțirea românească își poate găsi și ea exprimare în forme literare superioare.

Dar la acest merit se adaugă pentru Ienache Văcărescu un altul, acela că dînsul e printre cei dintîi care au înțeles că e o datorie să contribui la cultivarea limbei naționale și prin alte mijloace decît transplantarea ei în opere literare, prin cercetarea firei ei, prin unele îndrumări pentru cei care vin să o scrie. Cel care da urmașilor săi îndemnul la „creșterea limbei românești", pe care nu o despărția de a „patriei cinstire", s-a crezut dator să arate dragostea lui pentru limba țării alcătuind un șir de observații care, oricît de elementare erau de multe ori, aduceau ceva nou pe vremea aceea. Cartea pe care a scris-o cu acest scop a apărut la 1787 în două ediții, la Rîmnic și Viena, sub titlul : *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduelelor gramaticii românești.* E ceva și mai puțin și mai mult decît o gramatică, pentru că din ea lipsesc multe observații ce și-ar fi putut găsi locul cu privire la țesătura limbei noastre, iar, de altă parte, e urmată de un mic tratat de poetică în care Văcărescu a introdus cîteva din poeziile sale prin care ținea să arate că limba română, înrudită cu italiana, franceza și spaniola și rămasă atîta vreme prea puțin cultivată, poate urma „meșteșugului și obiceiului acestor limbi ce-l au la poezie, fiindu poezia acestora și dulce și frumoasă". Deși tipărită cu șapte ani mai tîrziu decît gramatica lui Micu și Șincai, ea rămîne în urma acesteia, care, dealtfel, nici nu-i putea servi ca orientare, pentru că Ienache Văcărescu avea de mai mult redactate observațiunile sale, cum rezultă dintr-o mențiune a lui Sulzer *(Gesch. des transalp. Daciens,* 1781, II,

151). Chiar dacă Văcărescu ar fi scris gramatica lui după ce ar fi cunoscut pe aceea a lui Micu-Şincai, aptitudinile lui nu-l ajutau în aşa măsură încît să dea ceva asemănător şi, pe urmă, el sta departe, ca şi alţii, de preocupările învăţaţilor ardeleni. Scriind pentru alcătuirea „unui meşteşug al cuvîntului gramaticesc prin care sa se poată dobîndi şi ştiinţa cuvîntului firesc", Văcărescu ţinea înainte de toate să dea dovada patriotismului său — cum mărturiseşte singur în prefaţă, invocînd „iubirea patriei, a vecinătăţii şi a rumânilor ce vorbescu cu această limbă" ca iertare dacă cumva s-a încumetat, peste puterile lui, să scrie o asemenea carte, şi adăugînd că acelaşi sentiment îl îndemna să dea un dicţionar al limbei române : „Iarăşi mă aflu în osîrdie ca să aducu, dă voiu avea viaţă, şi un dicţionar la vedere, iar dă nu mă voi învrednici, lasu clironomi şi pă fii miei cei trupeşti şi pă fii miei cei gramaticeşti ca să clironomisească dragostea, rîvna şi silinţa mea cea păntru binele, cinstea şi folosul simpatrioţilor şi a patriei". Nu putem spune dacă începuse să scrie şi dicţionarul pe care îl plănuise — despre el nu ştim nimic mai mult decît ce se spune aici.

În schimb, de la Ienache Văcărescu ne-a mai rămas o scriere — aceasta de altă natură : *Istoria otomanească a prea puternicilor şi marilor împăraţi* (publ. de A. Papiu Ilarian, în *Tezauru de monumente istorice,* II, 245 urm.). Scrisă pe cînd dînsul se găsia la Nicopole, lucrarea aceasta numai prin intenţia de a arăta soarta împărăţiei turceşti, în clipele ei de înălţare şi decădere care a urmat, poate fi pusă alături de aceea a lui Dimitrie Cantemir, pentru că altfel rămîne mult mai prejos, lui Ienache Văcărescu lipsindu-i calităţile istoricului moldovean. Pentru redactarea ei, cu povestirea faptelor de la Mahomed pînă la anul 1791, se vede că Ienache Văcărescu s-a folosit de multe izvoare şi turceşti şi altele, punînd la contribuţie cunoştinţele pe care le avea de mai multe limbi, dar cu toate acestea inferioritatea lui — în special în expunerea părţei întîi — faţă de Cantemir izbeşte imediat. Singură partea din urmă deşteaptă mai mult interes prin referinţele la întîmplările contemporane şi mai ales prin cîteva amănunte din vieaţa autorului, aşa că unele pasaje au valoare autobiografică. Peste tot se vede însă neîndemînare în prezentarea lucrurilor, lipsa de colorit literar : povestirile se mişcă greu, frazele cad plumboase şi nici poeziile intercalate — pentru că, într-adevăr, a ţinut să închine cîte o poezie unora din sultani — nu se disting măcar prin însuşiri de stil. Cu toate acestea şi *Istoria otomaneasca* şi *Observaţiile* sînt acelea care am putea spune că pun mai bine în lumină personalitatea lui, de om cult, ridicîndu-se mult deasupra altora în timpul în care a trăit. Dacă Odobescu *(Scrieri,* I, 350) îl compara cu... Cicerone, asemenea comparaţii vorbesc de la sine prin exagerările lor şi ne aduc aminte de vremea cînd laudele erau prea darnice, pentru ca să arătăm că am ajuns şi noi la o cultură mai înaltă. Nu e nevoie să comparăm pe scriitorii noştri cu cei streini ; e destul să-i privim în cadrul vieţei noastre, în împrejurările în care au trăit, pentru ca să punem în lumină însemnătatea lor — pentru noi. Să judecăm deci şi pe Ienache Văcărescu sub impresiile dezvoltărei noastre culturale şi să recunoaştem că are locul lui de cinste în şirul celor care au

ajutat la înaintarea noastră intelectuală. Valoarea lui nu e atît ca poet, ca istoric, ca îndrumător în problemele de limbă literară, ci mai mult ca figură reprezentativă în felul ei pentru epoca de acum mai bine de o sută de ani din cultura noastră. Și ca poet, cum am spus, prețuirea dreaptă îl așează mai curînd printre premergători decît printre cei deosebit înzestrați — am putea adăuga că versurile lui sînt mai mult un document social decît o realizare artistică, pentru că în ele vedem ecoul vechei vieți orientale de la noi, ce era aproape de sfîrșit și care, înainte de a apune, avea să mai lase urmele ei în poezia celorlalți Văcărești și a lui Conachi.

ALECU VĂCĂRESCU

Fiul mai mare al lui Ienache Văcărescu, a cărui viață ne e puțin cunoscută — a murit, tînăr, pe la 1800 — a încercat și el să pună în stihuri ce i se părea că e simțirea lui cea mai adîncă, dar ce nouă ne pare mai mult capricii sentimentale și căutarea unei note care începuse să fie privită ca o noutate ispititoare și dînd prilejul cuiva să arate că se deosebește de alții. De la Alecu Văcărescu ne-au rămas vreo douăzeci de poezii, dar știm că scrisese mai multe, cum aflăm din manuscrisele care ni le-au păstrat (Bibl. Acad., nr.-ele 287, 421) și unde dînsul ne dă unele lămuriri care ne inițiază în felul cum scriau cei dintîi poeți ai noștri. După ce amintește că poeziile cuprinse acolo sînt numai cele compuse din primăvara anului 1795 pînă în decembrie 1796, pentru că pe cele de mai înainte le adunase într-o „condicuță" ce i se furase, Alecu Văcărescu previne pe cetitor să ție samă de împrejurările în care a scris și să înțeleagă ce l-a îndemnat să facă versuri : „Rog... pă tot cetitorul ca de va întîmpina vreo noimă ori neplăcută sau nepotrivită atît la ideea sa, cît și la a obștii, să nu mă criticarisească îndată, ci să socotească că ori vreun interes ori vreo idee dă ale mele care nu sînt dator să i le tălmăcescu mă vor fi silit a scrie într-acestaș chip și, judecîndu că eu n-am fost stihurgos pentru gustul lumii, decît pentru trebuințele mele, nădăjduiescu că din suflet mă va ierta". Mărturisire care oricît s-ar părea că pleacă din modestie trădează totuși un fel de mîndrie, și ce e mai ales de relevat în ea e precizarea că numai motive personale l-au îndemnat să scrie — motivele le bănuim — așa că știm de la început că avem de a face cu un fel de jurnal intim versificat. Din aceleași cuvinte care întovărășesc poeziile mai aflăm că Alecu Văcărescu compunea și în grecește („întru această condicuță să trecură vreo cîteva stihuri grecești și rumânești făcute de însumi"), ceea ce ne dezvăluie o altă latură a îndeletnicirei primilor noștri poeți. Vedem aici înrîurirea grecească, ce a contribuit și ea la fixarea predilecțiunilor lor literare. Și Văcărești și alții au cunoscut poezia greacă ce se potrivia cu gusturile de acum o sută de ani — o poezie ușoară și ea, senzuală, de romanțe și improvizații anacreontice, cum arată bine ce a scris maestrul

în acest gen, Atanase Christopulos, bine cunoscut și la noi — așa că nu se putea să nu fie influențați de ea. Cum această poezie se asemăna mult cu cîntecele lăutarilor, ea a venit să accentueze ce avea să fie multă vreme atmosfera poetică a păturei noastre de sus. Întîlnirea acestor curente explică spiritul în care s-a scris poezia noastră la început. Dacă urmele influenței grecești se văd întrucîtva și la Ienache Văcărescu, ele apar cu deosebire vizibile în versurile urmașului său, rămas de altă parte și el credincios genului lăutăresc.

Ca poet sentimental, Alecu Văcărescu vine să ne spuie oarecum profesiunea lui de credință într-o înșirare unde arată ce-i place mai mult pe lume : frumusețea... verdeața și apa. Alăturare ciudată, poate zice cineva, dar ea e explicată imediat și atunci aflăm că dacă acestea trei îl încîntă mai mult este pentru că

Pot să-ndulcească
O privire omenească.

Și cum i se părea că nu era destul atîta, pentru a părea mai lămurit adăuga :

Zic c-o apă ș-o verdeață
Și un chip frumos la față
Au firească lor putere
Să mîngîie o vedere.

După această deslușire nu se putea să nu se spună care era adevărata frumusețe, după părerea sa. Aceea care farmecă numai ochii era departe de a-l mulțumi :

Vedem chipuri milioane,
Dar sînt cadre și icoane,
Care-mpodobesc pereții
Cu năpastea frumuseții.

Pentru ca să-l încînte un chip frumos cerea să descopere în el și suflet, însușiri alese :

Cînd voi zice frumusețe
Voi și suflet cu blîndețe,
Cu simțiri, cu isteciune,
Depărtat de-nșelăciune.

Și aceea pe care o visase astfel aflăm că a putut-o cunoaște aievea și-i zicea Ruxandra sau Luxandra — nume care se vede că avea daruri de poezie pe care azi nu le mai cunoaștem. Fiindu-i dată această fericire, putea spune că primește să fie rob toată viața :

Acești ochi plini de putere
Căutînd cu mîngîiere,
N-au zăbovit să găsească
Lesnire să mă robească ;

Dar și eu fără sfială
Le didei făgăduială
Rob să le fiu în vecie
Cu mare statornicie,
Acest dulce de rob nume
Să-l port și în ceia lume.

Mărturisire pe care o repetă, în versuri de data aceasta cu o împletire mai puțin stîngace de cuvinte :

Am hotărît cu jurămînt supt prea slăvita-ți mînă
Pîn-oi muri să fiu supus și tu să-mi fii stăpînă.
Nu mai mă poate dezlipi în vieața mea de tine
Nici moarte, nici năcaz, nici chin, nici frică, nici rușine.

Afară de înșirarea prozaică din ultimul vers, iată, în sfîrșit, o strofă care ne mai aduce aminte de poezie și care împreună cu alta — așa de stingheră și ea printre atîtea altele :

Oglinda cînd ți-ar arăta
Întreagă frumusețea ta,
Atunci și tu ca mine
Te-ai închina la tine —

sînt singurele care dau îndreptățiri lui Alecu Văcărescu să fie menționat printre poeți. Zadarnic mai căutăm ceva la fel în stihurile lui : chiar cînd vine să arate focul patimei lui, expresiile plate și vulgare se țin lanț :

De lacrămi vărs păraie
Cu groaznică văpaie,
Și sufletul îmi iese
De ohtături adese.

Un ceas nu văz odihnă,
Nu dorm vrodată-n ticnă,
Durerile-mi sînt hrană
Și mîngîieri la rană.

Mă arz peste măsură,
Slăbesc fără căldură,
Sînt bolnav în picere
Și mor făcînd tăcere.

Cînd nu te văz am chinuri,
Și cînd te văz, leșinuri,
Și-un ceas nu-mi prisosește
Să-ți spui ce mă trudește.

Aici se vede bine molipsirea de la cei care cîntau în taraf. Parcă ai auzi pe un zdrăngănitor din cobză care dregîndu-și glasul ar începe :

Amorul de la tine
M-a ofticat, vai de mine,
M-a făcut din om neom
Și m-a uscat ca pe-un pom,
De noaptea nu pot să dorm ;
M-a uscat, m-a făcut pom,
Ca pomii neroditori,
Care nu fac vara flori.
Col. G. Dem. Teodorescu, 303—304.

Apropierea am făcut-o pentru ca să avem încă o dovadă că înrudirea între vechii noștri poeți și lăutari nu poate fi pusă la îndoială. Și urmînd pe același ton, Alecu Văcărescu reda toată filozofia lui — dacă i se poate zice așa — de sentimental în strofa :

Rabdă inimă cît poți,
Nu-ți da taina pe la toți ;
Patimile vrînd să le spui
Nu te-ncrede fiecui.

Încheiere care nu se poate zice că nu se leagă bine de ce am găsit mai înainte — profunzimea gîndirei rămîne într-o negativă consecvență ce vedem că nu se dezminte nicăieri, cum nu se dezminte nici aceea a formei.

NICOLAE VĂCĂRESCU

Tot ce știm despre acest alt fiu al lui Ienăchiță Văcărescu se reduce la cîteva informații răzlețe din care se vede că viața lui nu a fost însemnată prin nimic mai deosebit. Se pare că trăia încă de pe la 1828 (Odobescu, *Col. de poezii vechi, 89*).

Numai tîrziu Nicolae Văcărescu a simțit și el că poate continua tradiția familiei și da dovezi de aptitudini poetice. Manuscrisele din Biblioteca Academiei pe care le-am amintit mai sus cuprind un adaus al lui în care spune că „neavînd duh născocitor“ și vrînd să închine și dînsul un dar poetic aceleia care era un „vrednic obraz“, a recurs la poeziile fratelui său, Alecu, dîndu-le o nouă destinație, care, în sinceritatea cu care e mărturisită, se vede că nu i se părea deloc o profanare a ceea ce rămăsese de la fratele său cînd inima i se aprindea „cu văpăi iuți“.

Procedeul acesta se pare că nu l-a mai repetat, pentru că într-o zi s-a revelat lui însuși ca poet. Și atunci a început să cînte în aceeași

notă de erotism ca şi ceilalţi (despre încercările sale în alt gen, imitînd doinele populare, v. *Apendicele*) ·

A trăi făr-a iubi
Mă mir ce trai o mai fi ;
A iubi făr-a simţi
Mă mir ce dragoste-o fi ;
A simţi făr-a dori
Mă mir ce simţire-o fi ;
A dori făr-a jertfi
Mă mir ce dor o mai fi.

Şi altă dată, părăsind tonul sentenţios :

Un pic de nădejde d-aş şti c-o să-mi vie
Şi traiul mai dulce că poate să-mi fie,
Atuncea şi vieaţa mi-ar fi doar mai scumpă
Şi slaba ei aţă n-aş vrea să se rumpă.

Dar cînd de nădejde de leac nu se simte
Şi nici cum să-mi vie nu-mi trece prin minte —
De trai... nu e vorbă, precum nici de vieaţă —
S-au săvîrşit toate... ah, rumpe-te, aţă !

Şi poate atuncea, d-o fi nesimţire,
Să fiu în odihnă, să am fericire.

Versuri ceva mai sprintene parcă şi învăluite într-o uşoară, discretă melancolie, pe care nu am întîlnit-o la ceilalţi sentimentali mai mulţumiţi, mai încrezuţi — dar încolo, acelaşi tipic poeticesc al vremei.

I. BUDAI-DELEANU

Pe cînd în mediul înecat de orientalism răsunau asemenea îngînări stîngace şi suspine monotone prin care vorbia mai mult senzualismul decît simţirea înnobilată, cu strecurări din cînd în cînd de accente făcîndu-ne să ne gîndim la poezia autentică, în altă parte un scriitor puţin cunoscut de contemporanii săi şi cu predispoziţii care-i îndreptau munca şi în alte direcţiuni purta în mintea lui planul unei alcătuiri poetice cum nimănui dintre ai noştri nu-i trecuse prin gînd. Scriitorului acestuia, trăind retras, dar împărtăşindu-se în singurătatea lui din comorile literaturilor clasice, de care ştia că nu trebuie să rămînă strein pentru cultivarea talentului său — era, într-adevăr, dintre cei bine înzestraţi — numai tîrziu, foarte tîrziu, după moartea lui, i s-a făcut dreptatea de a i se recunoaşte locul care i se cuvenia în literatura noastră şi atunci s-a aflat că-i zicea Ioan Budai-Deleanu.

Biografia lui se rezumă în aceste ştiri : s-a născut în Ardeal, la Cigmău, probabil pe la 1760. A învăţat teologia la Blaj şi Viena, dar nu a vrut să se facă preot, deoarece ştia că nu se va putea înţelege cu episcopul Bob şi cei din jurul lui, despre care spunea mai tîrziu că i-a cunoscut bine cînd a fugit să nu fie „în sîmbră" cu ei, cu „nevrednicii de numele românesc ce s-au încuibat la Blaj... şi prodesc binele de obşte a poporului, făcîndu-se organ vrăşmaşilor spre avilirea lui" (*Archivul* lui Cipariu, 707—708). Renunţînd să fie hirotonisit, a primit o funcţie în administraţie şi mai tîrziu, pe la 1790, a trecut la Lemberg ca „sfetnic chesaro-crăiesc" pe lîngă tribunalul de acolo. Prin mijlocirea Mitropolitului Veniamin (v. *Uricarul,* VII, 69) a fost vorba un moment să fie chemat la Iaşi, ca profesor, dar nu ştim pentru ce a rămas tot la Lemberg pînă la sfîrşitul vieţei lui. Pare să fi murit pe la 1830 — în orice caz la 1837 nu mai era în vieaţă, pentru că ginerele său, Ludovic Lewandowski, scria lui Asachi ce s-ar putea face cu manuscrisele rămase de la dînsul, şi era vorba să fie trimise la Iaşi, dar numai tîrziu de tot, la 1868, au trecut în mîinile lui Asachi şi pe urmă în biblioteca Muzeului din Bucureşti (*Uricarul,* XIX, 311, 490 ; cf. VII, 71).

Chiar aceia — puţini — care au cunoscut activitatea lui Budai-Deleanu, pe cînd trăia, precum şi mai în urmă, au preţuit în el pe cercetătorul limbei noastre, pe filologul, şi nu ştiau că dînsul ne lăsase o operă poetică ce e unică în felul ei în literatura noastră de acum un secol, o creaţiune viguroasă, care consacră pe cineva deodată ca scriitor. Numai pe la 1870, mulţumită lui Papiu Ilarian, s-a ajuns să se ştie că Budai-Deleanu scrisese, pentru a „forma şi a introduce un gust nou de poezie românească", un poem, *Ţiganiada,* a cărui valoare, dealtfel, nici cel care îl amintia nu pare să o fi înţeles, pentru că în înşirarea manuscriselor rămase de la scriitorul ardelean numai la sfîrşit vorbia de acest poem, observînd că era aproape să uite menţionarea lui (*Archivul,* 708 ; cf. *Anal. Acad. Rom.,* seria I-îi, III, 114). După această primă semnalare au trecut mulţi ani pînă ce *Ţiganiada* a fost tipărită de Teodor Codrescu (*Buciumul român,* 1875, 541 ; 1877, 17 urm.), dar nici atunci nu a fost luată în samă cum s-ar fi cuvenit. Critica noastră a ignorat-o cu desăvîrşire pînă ce un studiu publicat de Aron Densuşianu (*Cercetări literare,* 299 urm.) a venit să arate cît de nedreptăţit fusese autorul acestui poem.

Dacă *Ţiganiada* a ajuns astfel să fie cunoscută şi apreciată, o altă compunere a lui Budai-Deleanu aşteaptă încă să vadă lumina zilei. Printre manuscrisele lui s-a păstrat un poem, *Trei viteji,* rămas neterminat, care e scris în acelaşi spirit ca *Ţiganiada* şi nu pare să fie mai prejos de aceasta, aşa că publicarea lui ar fi bine venită şi ar ajuta la fixarea definitivă a talentului poetic cu care era înzestrat acest scriitor al Ardealului (un scurt fragment din *Trei viteji* s-a tipărit în *Rev. crit.-lit.,* IV, 23).

Cunoscător al operelor din literaturile streine reprezentînd genul spre care îl duceau predispoziţiunile sale, cetind pe Homer, Virgil, Tasso, Ariosto, Cervantes şi chiar pe Tassoni şi Voltaire, nu dintr-o cu-

riozitate ușoară, îndreptată la întîmplare, ci pentru a pătrunde spiritul lor, a trăi printre ei cu tot sufletul și a căuta orientări pentru o operă proprie, Budai-Deleanu a scris *Țiganiada* cu gîndul de a înzestra literatura noastră cu ceva nou și de a fixa unele aspecte ale vieței de la noi care i se păreau caracteristice. La 1800 pare să fi avut aproape gata — la 1812 îi da, după unele revizuiri, altă formă (v. *Rev. crit.-lit.*, IV, 21—24) — acest „poemation iroi-comico-satiric", pe care însă nu și-a însemnat numele lui adevărat, ci pe acela — închipuit — al „măestrului cîntăreț" Leonachi Dianeu, pribeag prin Egipt, în țara Faraonilor, la Piramide, cum și pe acela — tot închipuit — al lui Mitru Perea, căruia îi atribuia adausul de „însemnări și băgări de seamă critice, filosofice, istorice, fiologhice și teologhice". În versuri care anunță tonul întregului poem și tăiate după modelele clasice, „Leonachi Dianeu" începea să cînte astfel :

Musă, lui Omir care-odinioară
Cîntași a broaștelor bătălie,
Cîntă și mie, fii bunișoară,
Ce se tîmpla în mîndra Muntenie
Cînd înarma Vlad-Vodă cu silă
Viteaza lui Faraon prăsilă.

Zi cum vrură țiganii să așeze
Craiu... și țară de moșie,
Cum încinseră armele viteze,
Ba în ce chip și cu ce bărbăție
Îndrăsniră ei și la bătaie,
Oblicind că turcii vor să-i taie.

Dar apoi prin o gîlceavă-amară —
Căci nu se nărăvia depreună —
Toți cari încotro se-mprăștiară,
Lăsîndu-și craiu, țară și corună.

Țesătura întregei povestiri se întrevede din acest preambul. Sîntem duși în vremea lui Vlad Țepeș și a luptelor lui cu turcii. Cînd aceștia năvăliră în țară, domnul, care de mulți ani se gîndise „să facă orînduială" cu cei de viță țigănească, dar se temuse că ar putea avea „cîrteală" din partea boierilor și a călugărilor care-i ocrotiau, se gîndi că nu era bine să-i lase împrăștiați prin țară, ceea ce ar fi dat prilej dușmanului să se folosească de ei, ca spioni. Vlad Țepeș dete atunci poruncă să se strîngă toți țiganii la un loc și de acolo să fie porniți unde nu ar fi nici o teamă că ar putea da vești turcilor. Țigănimea se adună astfel nu departe de Cetatea Neagră, între Alba și Flămînda — în frunte erau ciurarii :

Întîi dară de toți purceasă
Ceata lui Guliman vestită :
Toți ciurari și feciori de-acasă :
Vai de acela care-i întărîtă !

În a doua ceată, zlătarii :

După aceşti veniră înainte,
Armaţi şi în rînduri tocmite bine,
Zlătarii de inele şi ţinte,
Făcătorii doao sute ; iar cine
Îi duce şi le este povaţă ?
Tînăr Parpangel şi mîndru în faţă

După zlătari, căldărarii :

A treia, cu paşuri mărunte,
Căldărarii nalţi de stat se iviră,
Toţi căciulaţi, cu barbe-afumate,
De tăria lor lumea se miră,
Taie arama ca nişte şindile
Şi rabdă foamea cîte trei zile.

Şi mulţi alţii :

În pielcuţa goală, golişoară
Şi sclipind de neagră ca şi-o cioară.

Urmau astfel toate cetele care aveau să treacă pe sub ochii lui Vlad Ţepeş, venit să vadă împestriţata gloată din „murga lui Faraon seminţie" şi să le spună că le-a dat loc de aşezare la Spăteni, între Bărbăteşti şi Inimoasa. Cum în drumul pînă acolo s-ar putea să sară turcii asupra lor, domnul îi îndeamnă să nu se dea bătuţi, dar la plecare unul din lăieţi roagă să nu fie lăsaţi fără pază, că cine ştie de unde poate veni primejdia ; rugămintea lor e ascultată şi astfel pleacă, cu merinde din belşug, „legumi, oară, două mii de slănini afumate", escortaţi de călăreţi şi „cu cîntări de drîmbe şi alăută".

Cîntul al doilea e împletit aproape în întregime pe un episod care e, de fapt, o simplă umplutură dînd prilej lui Budai-Deleanu să adauge ceva în genul lui *Don Quijote* şi să satirizeze pe nemeşii din Ardeal... Becicherec Iştoc, nemeş din Uram Haza, dar de neam ţigănesc, porni într-o zi prin lume, ca un cavaler rătăcitor, pentru ca să găsească pe iubita lui Anghelina, pe care o răpise zmeii. Ca la Cervantes, „cavalerul" are un scutier, pe frăţuţul Bucur, şi merge călare pe o mîrţoagă ce-i pare Ducipal. Aşa avea să rătăcească nemeşul din Uram Haza, şi pînă ce vom afla întîmplările din pribegia lui povestirea se întoarce la ţigănimea care mergea spre Spăteni, greoaie la drum pentru că cei flămînzi spuneau că nu se pot mişca de foame şi cei sătui trebuiau să se odihnească. Numai după ce se puseră carele cu mîncare înainte ca să se ţie toţi de ele, paşii lui Guliman, Corcodel, Tandaler şi tovarăşilor se mai înteţiră.

Urmînd tradiţia epică, poetul introduce supranaturalul, povestind cum zîna rea Urgia, pentru ca să aducă turburare în oastea ţigănească,

se duse la Satana să-i spună cum de lasă pe ţigani în liniște, cînd s-ar putea ca și ei să sară asupra turcilor care trebuie să aibă sprijinul lui :

Încă și ţiganii mișei caută
A se apuca de vreo rînduială,
Părăsindu-și ciocane și laută
Și înarmați pe Mahomed se scoală.

Satana înţelege sfatul și pleacă spre tabăra „Faraonilor" care ajunsese aproape de Spăteni. Schimbat în corb, se strecoară prin ţigănime și fură pe Romica, iubita lui Parpangel, ducînd-o într-un codru. La aflarea acestei întîmplări se porni zarvă mare în tabără, unii zicînd că trebuie să meargă toţi în căutarea Romicăi, alţii stăruind să rămînă pe loc, și începură atunci să se încaiere între ei. Lăsîndu-i pe ceilalţi, Parpangel porni să dea de urma Romicăi, odorul după care suspina întruna :

„O, mie ca sufletul, Romică,
Dragă, neasemănată copilă,
Dă mursa proaspătă mai dulcică,
Dăcît turtureaua mai cu milă,
Dăcît o mielușică mai blîndă,
Mai netedă dăcît oglindă.

Mai oftată dăcît umbră dă vară,
Mai dragă dăcît vremea senină,
Mai lucedă decît steaua dă sară,
Deh ! vină-mi, o drag suflete, vină !
Dulce Romică, fii bunișoară
Nu lăsa pe Parpangel să moară."

De jale, era mai să se omoare, dar nu găsi „nice un spine" prin prejur și pe cînd se tînguia așa, obosit, îl fură somnul. A doua zi, marea lui bucurie fu să vadă în faţa lui pe Romica. Satana îl dusese, pe cînd dormia, în „polata" din codrul fermecat unde fusese ascunsă iubita lui (cîntul III).

Văzînd amestecul Satanei, sfinţii se gîndesc să nu-l lase în voia lui și, pentru apărarea a ce e creștinesc, porniră din cer să ia parte și ei la ce se întîmpla. Sfîntul Spiridon se arătă lui Vlad Ţepeș și boierilor să-i îmbărbăteze în lupta cu păgînii și, știind ce făptuise Satana în tabăra ţigănească și cum Parpangel împreună cu Romica petreceau necununaţi în palatul vrăjit, se îndreptă într-acolo să spargă cuibul drăcesc. La semnul crucei pe care sfîntul îl făcu deasupra palatului, acesta se risipi în fum și Parpangel se trezi într-o baltă plină de broaște, iar Romica într-o mănăstire... În vremea aceasta Becicherec Iștoc se deda și el la unele isprăvi. Ajuns într-un loc sălbatic prin munţi i se păru că a dat de un balaur cu care să lupte ca să-și arate vitejia. Printre niște stînci zărise, răsturnat, un copac pe care îl luă drept balaur, și iată-l repezindu-se spre el cu sulița — chipul lui Don Quijote ne vine aici în minte — dar pășind peste niște lemne putrede se împiedecă și căzu.

Cînd se ridică nu mai văzu balaur dinaintea lui, dar întorcîndu-și ochii zări o păcurăriță ce sta într-un vîrf de stîncă și i se păru o zînă. Apropiindu-se de ea, începu să-i laude frumusețea și după ce-i spuse cine era, ce-l aducea pe acolo, o întrebă dacă cumva auzise de Anghelina. Păcurărița, isteață, înțelese cu cine are de a face și-i spuse că-i poate da vești despre Anghelina, că se găsește într-o mănăstire nu departe, și-l așteaptă (cînturile IV—V).

Acolo unde am lăsat pe țigani, la Inimoasa, certîndu-se între ei, sfatul lor hotărăște să rămînă nemișcați, pentru că pot păzi și astfel „porunca domnească" — numai de-i „va urni o silă" se vor gîndi să meargă mai departe. La nevoie se vor lupta și cu turcii. Într-o zi cînd tocmai se chibzuiau ce ar face dacă aceștia ar năvăli asupra lor, deodată se făcu zvon în tabără că vin turcii. Nu erau însă ei, ci Vlad Țepeș cu oștenii lui, care se îmbrăcase turcește ca să iscodească tabăra dușmană și se abătuse pe acolo. Țiganii îi luară drept turci și, tremurînd, se sfătuiră să trimită pe unul mai isteț întru întîmpinarea oastei care li se părea că vine cu moarte asupra lor. Acesta se înfățișă și grăi astfel :

„Domnilor turci, deh ! fie-vă milă
Dă țigănia noastră săracă...
Iertați dară, luna să v-ajute,
Mahomed mulți ani să vă trăiască !
Hie uitate hele trecute,
Că, zău, Dumnezeu să ne trăsnească
Dă sîntem noi vină într-ahastă,
Ci iacă au fost pă noi o năpastă.

Tot Vlad-Vodă e ahăstor dă vină,
Numa Dumnezeu lui să plătească,
Căci el ne-au băgat în hastă tină :
Dară vița noastră țigănească
Cu toată lumea vrea să fie în pace
Și, zău, că bătălia nu-i place."

Vlad Țepeș, mînios la început, dădu poruncă „să bucine de bătaie", dar, ascultînd cum se tînguia mereu trimisul țigăniei, se îmblînzi și rîse de această întîmplare. Tabăra se liniști, iar domnul, văzînd încă o dată ce e voinicia țigănească, porni mai departe... Lui Parpangel în vremea aceasta îi e dat să afle de soarta iubitei lui. După ce ieșise din băltoaca unde-l aruncase Sf. Spiridon și avusese norocul să se înarmeze cu ce, prin vraje, îi fusese luat unui voinic din neamul lui Arghin (Arghir), care luptase cu turcii, într-o zi, pe cînd rătăcia prin codru, rupse o ramură și mirat văzu că curge sînge din ea, iar un glas îi spuse să se oprească, pentru că acolo zace chiar aceea pe care o căuta : răpită de Boroșmîndru și chinuită de turci, Romica murise acolo. Aflînd aceasta, Parpangel își iese din minți, aleargă în toate părțile și luptă cu năluciri, ca un alt „Orlando furioso" (cîntul VI).

Umblînd buimăcit încoace și încolo, Parpangel ajunse în preajma taberei de la Inimoasa, pe unde rătăcia și Becicherec, cu care trebui să lupte, iar altă dată fu de mare folos țigănimei pentru că, năvălind asupra ei o ceată de turci, aceștia zăriră pe Parpangel îmbrăcat ca viteazul Arghinean, care pe mulți dintre ai lor omorîse, și crezînd că este chiar el o luară la fugă, lăsînd pe țigani în pace. Închipuindu-și și de data aceasta că cei veniți acolo fusese tot Țepeș-Vodă cu oștenii lui îmbrăcați turcește, țiganii începură să murmure că prea sînt hărțuiți, că domnul își rîde de ei și poate are gînduri ascunse să-i lase pe mîna turcilor. Ținură atunci sfat și iată că se ridică Tandaler să le spună că nu mai trebuie să stea așa în voia întîmplărilor, că cine știe cum se pot schimba lucrurile, așa încît să nu mai fie ei oropsiți, ci fruntea țării :

Să spunem că pe Vlad-Vodă or bate
Turcii, fiind țara la robie :
Cine, grăind după direptate,
Ar domni hastă țară, pustie ?...

Au n-ar fi cu mult mai direpț și bine
S-alegem pe unul care să fie
Peste voivozi capul cel mai mare,
Apoi să căutăm locul de moșie
Care de acum să se numească
Chiar și curat Țara țigănească ?

Luptele între munteni și turci urmau înverșunate în vremea aceasta : Satana ajuta pe păgîni, iar Sf. Spiridon și alți sfinți întăriau inima creștinilor. Turcii sînt biruiți și, pe cînd se da bătălia, în tabăra țigănească se întîmplă iarăși mare turburare. Zgomotul ajungînd pînă acolo, toți se pregătesc să se apere împotriva turcilor și Tandaler le spune să lupte cu ochii închiși, deoarece așa

..... e bine a se bate,
Că nu cauți vrăjmașului în față.

Pregătiți de luptă și pe cînd noaptea îi surprinsese într-o pădure deasă, auziră zgomote de aproape, și închizînd ochii, năvăliră într-acolo și începură să dea la dreapta și la stînga, dar numai pe urmă înțeleseră că luptase cu o cireadă de boi, rătăcită pe acolo, și nu cu turci (cînturile VII—IX).

Cum cei din iad nu puteau să ierte înfrîngerea păgînilor, Asmodeu porni să amestece cu vicleșug lucrurile, să se strecoare în tabăra faraonilor și să le spuie că nu era adevărat că biruise Vlad Țepeș, ci, dimpotrivă, că țara rămăsese fără stăpîn, care de acum nu putea fi decît dintre ei, așa că trebuiau să se gîndească la alegerea unui vodă. Ca să amăgească și pe boieri, Asmodeu pornește spre București, travestit în sol, și ajungînd acolo găsește pe boieri petrecînd :

Ședea prejur de așternută masă
Coconițe, coconi și cocoane,
Toți fiind cu mințile voioase
La glas de cetere și canoane ;
Încoace încolea zbura închinate
Pahare pline cu sănătate.

Iar Hriza cîntărețul măiestru...
Cu stihuri nalte cînta și alese...

Tot el desfăta și această dată
Cu cîntece line, simțitoare,
Boierimea la masă adunată,
Dragostele cîntînd zburătoare.

„Solul" spune boierilor că, deși Țepeș bătuse pe turci, acestia se pregătiau să-și strîngă puterile și să pornească la luptă mai dîrză. De altă parte, îi atîță împotriva domnului, smulgînd de la ei „o scrisoare vicleană" s-o ducă turcilor. Dar înfrîngerea turcilor nu se mai putea îndrepta și Satana, amărît, rușinat de „nebuna sa fală", se gîndi să se ducă într-o mănăstire, schimbat în chip de fată, ceea ce dă prilej poetului să descrie vieața de acolo și să vorbească de călugării care-și pierdură mințile cînd văzură pe tînăra fată că vine să le ceară adăpost, îngăduit de egumen care găsește că „pravila" nu se împotrivește la așa ceva :

. . . . . monacii
Privind la dînsa, acum își uitase
Mătăniile, ceasuri și condacii.

Și de data aceasta Sf. Spiridon prinde urma Satanei și cu semnul crucei îl alungă de unde se încuibase.

Pe cînd despre Becicherec aflăm că poposind într-o zi la umbra unui fag un glas veni să-i spună că Anghelina e moartă, că degeaba mai umblă s-o găsească și nu-i rămînea decît să se întoarcă la Uram Haza, în tabăra țigănească se punea la cale întocmirea împărăției, alegerea domnului și a boierilor pentru care înțeleptul Guliman spunea că nu trebuie cine știe ce isteține :

„. . . . . a scobire o covată
Este o meșterie mult mai rară
Și mult mai grea decît în polată
Pe divan șezînd a porunci : «Eu,
Cutare din mila lui Dumnezeu

Poruncesc aceasta cu tărie».
Și cum știți voi inși celelalte...
Iară încît e pentru boierime
Grijile acestor tocma nu-s nalte."

Cînd fu vorba de împărțirea locurilor de cinste, țiganii se luară la ceartă. Cu măciuci, cu ciocane săriră unii asupra altora și mulți pieriră în încăierare, printre care și Tandaler, căpetenia „celei mai alese cete". Cei rămași se risipiră atunci, pornind fiecare pe unde îl duceau ochii (cînturile X—XII).

Așa se încheie poemul eroic-comic al lui Budai-Deleanu și am stăruit asupra cuprinsului pentru ca să reiasă bogăția de motive tratate și planul în stil mare pe care l-a urmat autorul. Dacă unitatea sufere uneori din cauza multor adausuri, a trecerilor repezi de la o temă la alta, urzeala lui reiese destul de limpede și deslușim în ea nu numai tendința de a satiriza pe țigani și pe nemeși, ci de a face să treacă pe dinaintea ochilor noștri și alte chipuri, cum și anumite aspecte ale vieței noastre, pentru că, după cum spune singur Budai-Deleanu în cuvintele pe care le-a pus în fruntea poemului, povestirea lui, „de șagă, însă... semănată cu oarecicare gînduri serioase", este o alegorie „și prin țigani se înțeleg și alții carii tocmai așa au făcut și fac ca și țiganii de atuncea". Așezînd acțiunea în vremea lui Vlad Țepeș, scopul lui Budai-Deleanu a fost să preamărească faptele strămoșilor, să ne înfățișeze — cum spune așa de plastic — „cărunta vechime cinstită" și, prin antiteză, să arate coborîrea vieței noastre, rătăcirea sufletelor în timpurile mai noui, și cu deosebire pe cînd trăia dînsul. Ceva, prin urmare, ce vestește satirele lui Eminescu. Apropierea între ce au scris și unul și celălalt ne vine de la sine în minte cînd cetim :

Alta era junia română
Pe vremea lui Vlad-Vodă ce frînsă
Tabăra lui Mahomed păgînă
Cu virtutea și în bătaia adînsă,
Dar au pierit acea voinicie :
Și tu gemi, supusă Muntenie !...

Hei, ticăloasă Țară munteană,
Unde-ți e vitejia mărită,
A sloboziei tale sprijoană ?
Cum ai rămas așa de ovilită,
Cînd te vei ridica din țărînă,
Cine-ți va da scutitoare mînă ?

Pînă cînd vînzătorii de ostrige
Și mitarnicii, pentru dobîndă,
Nevrednice rane ți-or înfige ?
Pînă cînd te-or pune sub orîndă
Agarenii ? — și atîta nedreaptă
Năcăjire încă nu te deșteaptă ?

Venetici flămînzi de prin ostroave ;
Greculeți din Anadol, din Pera,
Ți-au răpit venituri cu hrisoave :

Tu le zici „Arhonda, calimera !"
Şi te închini, cu multă plecăciune,
Crezîndu-le toate ce vor spune...

Ah, cine acu din aceste toate,
Oame ticăloase, te va scoate ?

Au doară cea moale de acu junie
Ce nu au învăţat alta nimică
Făr' a vîna după libovie,
A măiestri gîlceavă şi intrică,
A trîndăvi pe divan cu lene
Şi a căsca gurile prin dughene ?

Săgeţile lui trec agere, atingînd pe unii şi pe alţii — fie ei chiar cei mai de sus, pe care-i înfăţişează astfel :

Spuneţi mie rogu-vă ce greutate
Are un vodă ? Eu voi dezvolbi-o.
Întîi doarme ca şi noi pe spate
Sau cum vrea, pîn' ce se face zio,
Apoi, sculîndu-se, bea şi mîncă
Sau îşi razimă capul în brîncă,

fie boierii care

Toată ziua cu ciubucu-n gură
Pe divan stîrvesc...

fie feţele bisericeşti, despre care spune :

Popa vinde darurile sfinte
Pentru gălbănaşi, iar patriarhul
Din Vizanţ le cumpără nainte
Din episcop pînă la eclisiarhul...

Papistaşi . . . . . .
Ca nişte mascuri bine îmbuibaţi.

Caracterizările bine prinse, redate în linii vii, arată spirit remarcabil de observaţie şi pricepere în alegerea expresiilor care fixează figurile şi situaţiile. În tot poemul său, Budai-Deleanu dă dovada că era un adînc cunoscător al oamenilor şi impresiile pe care le culegea din stările de la noi ştia să le transforme în valori literare. Pe lîngă însuşiri firești se vede şi cultura de scriitor cîştigată prin adîncirea operelor clasice, aşa că avem o pildă concretă de ce ar fi putut îmbogăţi literatura noastră dacă mişcarea inaugurată de latinişti ar fi fost lăsată — cum spuneam în altă parte — să se dezvolte în toată amplitudinea ei şi ar fi fost condusă de înalte preocupări literare.

La Budai-Deleanu găsim însă și altceva ce-i dă o notă de superioritate față de alți scriitori din vremea lui. Dînsul nu a rămas strein de ce era al nostru exprimat în literatura populară — adevărata literatură de acest fel, nu prelungirile ei sarbede ori parodiile. De mai multe ori îl vedem amintind „cîntecele, basmele țărănești" din care spune că a luat unele elemente. Inspirația clasică întîlnindu-se cu ce era al nostru, ieșind din sufletul poporului și contopindu-se într-un tot fără să facă impresia de ceva artificial — iată o noutate la care nici un alt scriitor de ai noștri nu se gîndise pînă la Budai-Deleanu.

Și — calitate tot așa de remarcabilă a acestui poet multă vreme nesocotit — limba în care și-a scris poemul e plină de vigoare, expresivă, bogată, turnată, se vede, din grija de a nu rămînea la ce e prea obișnuit, prea fără relief. Chiar în întocmirea versurilor, pe care spune că le-a alcătuit „după gustul italienesc", Budai-Deleanu arată de obicei o îndemînare ce surprinde în lipsa, acum o sută de ani, a unei tradiții literare în această direcțiune. Sînt desigur stîngăcii, întîlnim fraze colțuroase, expresii aspre, dar acestea se pierd, oricum, în fața celor care răsar bine alese, plastice și chiar armonios alăturate. Limba în care e scrisă *Țiganiada* arată și ea varietatea de izvoare care i-au servit lui Budai-Deleanu la închegarea poemului său. Dîndu-și samă de sărăcia, de „neajungerea" limbei noastre în unele privințe, a introdus multe cuvinte, latine, italiene și chiar franceze — Budai-Deleanu e printre rarii ardeleni care au cunoscut limba și literatura franceză ; punînd într-un loc cuvîntul *sincer*, după ce spune că e „latinesc" explică pentru ce a recurs la el : „fiindcă limba românească nu are nici un cuvînt asemenea, care să aibă aceeași noimă" ; în altă parte, întrebuințînd neologismul *intrigă* îl justifică observînd că e „cuvînt obicinuit mai la toate limbele politicite evropienești". Din graiul poporului, și în special acela care-i era bine cunoscut din locul lui de naștere, ținutul Huniedoarei, a introdus de asemenea multe expresii pe care dînsul le numește „umilite", disprețuite de alții, dar care lui i se păreau demne de ținut în samă și de adoptat în limba literară. Pe lîngă acestea întîlnim cîteva formațiuni proprii, bine nuanțate uneori, așa că vedem la Budai-Deleanu preocuparea de a scrie într-o limbă cît mai bogată.

Poetul a fost ajutat aici de filolog, pentru că, într-adevăr, Budai-Deleanu s-a ocupat și cu studiile asupra limbei, dar partea aceasta din activitatea sa ne este puțin cunoscută, deoarece manuscrisele lui filologice, afară de cîteva fragmente, au rămas netipărite. Scriind *Temeiurile gramaticei românești* și *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticei românești*, pe care avea să le prefacă în latinește, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812), și proiectînd o vastă operă lexicografică din care ne-a rămas însă numai o parte (v. Cipariu, *Archivu*, 706 ; *Principia*, 332 ; *Anal. Ac. Rom.*, s. I-îi, t. III, 106 ; Șincai, pref. la *Elementa*, ed. 1805), Budai-Deleanu a căutat și el să pună în evidență latinitatea limbei noastre și să aducă părerile lui în problemele care preocupau pe ceilalți învățați transilvăneni. Apropiindu-se în unele puncte mai mult de Petru Maior — cînd susține, de pildă, că în derivarea limbei române trebuie să se ia ca punct de plecare latina vul-

gară — și urmînd curentul de latinizare care l-a dus și pe dînsul la exagerări ce nu puteau fi adoptate, Budai-Deleanu aduce totuși în această parte a activității lui o notă personală în care recunoaștem un spirit de cercetare ce căuta să adîncească tot mai mult faptele. Investigațiunile lui cu privire la alcătuirea limbei române au mers mai departe decît ale celorlalți filologi ai școalei latiniste, așa că îl vedem căutînd cel dintîi să deosebească diferitele elemente care au pătruns în limba noastră, și acestea nu erau, cum își dedea bine samă, numai slave, ci și de altă proveniență : albaneză, greacă, ungurească — într-un loc sînt amintite și elementele gotice pe care dînsul credea că le descoperise. Eruditul se arată astfel că nu era mai prejos decît poetul : și sub o formă de manifestare și sub alta Budai-Deleanu aducea însușiri superioare.

Dacă vom aminti că Budai-Deleanu ne-a lăsat și mai multe lucrări istorice și etnografice : *De originibus populorum Transylvaniae ; De unione trium nationum Transylvaniae ; Scurte observațiuni asupra Bucovinei* ș.a. (aceasta din urmă în limba germană, cu informații interesante asupra stărilor din Bucovina, s-a tipărit în traducere românească de d. G. Bogdan-Duică în *Gazeta Bucovinei*, 1894, nr.-ele 8 urm.), aceasta vine să arate încă o dată varietatea de aptitudini ale acestui scriitor — poet însă înainte de toate și cel dintîi care nu s-a mulțumit cu simple improvizații, ci a căutat să ne dea o operă de inspirație bine călăuzită și de stăruință în care pusese gîndul de „a obicinui și întru limba românească aceeași poezie, mai rădicată și subțire, cum se află la alte neamuri".

VASILE AARON ȘI IOAN BARAC

Numai prin forma în care au înfățișat scrisul lor Aaron și Barac pot să fie amintiți aici. Poeți nu erau, ci simpli versificatori care luau la întîmplare subiecte de la noi ori streine pentru a le pune în stihuri de o stîngăcie datorită nu atît vremei în care au scris, ci lipsei lor de talent literar. Dacă pot beneficia să fie menționați, e pentru că au fost populari — chiar azi cîte o carte de a lor mai găsește cetitori în Ardeal — și pentru că ce i-a îndemnat să scrie pornia din intenția de a contribui la cultivarea poporului, de a da ceva pe înțelesul celor mulți.

Vasile Aaron — născut la Glogovăț, pe la 1770, și făcîndu-și studiile de teologie la Blaj, iar mai tîrziu pe cele de drept la Cluj, pentru a ajunge „jurat procurator" la Sibiu, unde muri la 1822 — a scris un șir de cărți foarte răspîndite pe vremuri și cea dintîi a apărut la 1805, la Brașov, sub titlul *Patimile și moartea a Domnului și Mîntuitorului nostru Isus Hristos* (ed. a 2-a, Sibiu ; a treia, 1829). După aceasta urmară : *Perirea a doi iubiți, adecă jalnica întîmplare a lui Piran și Tisbe, cărora s-au adeogat mai pe urmă nepotrivita iubire a lui Echo cu Nartis*, Sibiu, 1807 (altă ediție, 1830) ; *Vorbire în versuri de glume între*

Leonat beţivul om din Longobardia, şi între Dorofata muerea sa, Sibiu, 1815 ; *Anul cel mănos,* 1830 ; *Istoria lui Sofronim şi a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristeţ, mai marelui din Milet,* Sibiu, 1821. În manuscris s-au păstrat o traducere a *Eneidei* lui Virgil (primele opt cărţi ; v. Cipariu, *Archivu,* 234, 784 ; *Transilvania,* X, 227 ; XI, 7 urm.) şi o povestire cu cuprins fantastic — probabil imitată — *Răpoartă din vis* (o analiză a ei a fost dată de G. Sion în ziarul *Informaţiunile bucureştene,* 1870, nr.-ele din 17 şi 27 septembrie).

În aceste alcătuiri Vasile Aaron a recurs la diferite modele pe care le-a prelucrat după priceperea sa.

Perirea a doi iubiţi, legenda despre Piram şi Thisbe, e împrumutată din *Metamorfosele* lui Ovid şi diluată, adaptată în versuri cu acelaşi efect soporific ca toate cîte le-a scris Aaron cu convingerea că era şi el poet.

Patimile lui Hristos, în zece cînturi, începînd cu povestirea sfatului ţinut în iad pentru răpunerea lui Isus şi continuînd cu trădarea lui Iuda şi toate peripeţiile vieţei Mîntuitorului pînă la răstignire, ne arată că Vasile Aaron a cunoscut *Messiada* lui Klopstock, dar nu şi-a însuşit din ea factura clasică, ci s-a mulţumit cu o înşirare prolixă, prozaică, de versuri — în felul acestora :

..... Marele Isus,
Ochii ridicînd în sus,
Aşa zice : „aşa, Sfinte,
Mă laşi cu totul, Părinte !"
Moartea se apropiase,
Durerea îl cuprinsese :
„Daţi-mi să beau, că m-e sete"
Zice foarte îndelete.
Mai pe urmă gălbineşte,
Trupul tot i se răceşte...
„Oh, oh, zice, ia aminte
În mîna ta dau, Părinte,
Dau trudit sufletul mieu
Şi mîncat de necaz greu".
Şi cînd acestea grăieşte
Sufletul îl părăseşte.
Îşi lasă capul în jos :
Moare Stăpînul Hristos,

care reproduc foarte de aproape versurile din Klopstock, dar cu schimbări cum le înţelegea adaptatorul nostru popular :

Mein Gott, mein Gott, warum hast du mich verlassen?
Und die Himmel bedeckten ihr Angesicht vor dem Geheimniss
Schnell ergriff ihn, allein zum letztenmale, der Menscheit
Ganzes Gefühl. Er rufte mit lechzender Zunge: „Mich dürstet!"

Ruft's, trank, dürstete, bebte, ward bleicher, blutete, rufte :
„Vater, in deine Hände befehl' ich meine Seele".
Dann : (Gott Mittler, erbarme dich unser!) Est ist vollendet;
Und er neigte sein Haupt und starb.

Că s-a folosit de Klopstock nicăieri nu vine să ne spună Aaron — erau în obiceiul vremei aceste ascunderi ; în prefață dînsul caută chiar să convingă pe cetitori că a avut partea lui originală în această alcătuire ; după ce spune că luînd în samă „materia cărții aceștia, ca aceasta încă n-au ieșit afară pînă acum în limba românească din fabrica măestriei poeticești", pentru a da autoritate tipăriturei sale vine să adauge : „Nu vei găsi într-însa... ceva din povești prostatice adăugat : toate cîte s-au scris sînt culesă din Sfînta Scriptură și din istorii sfinte". Era, deci, într-un fel mîndru de ce tipăria și aceeași mîndrie o arăta cînd, tot acolo, lăsa să se înțeleagă că era „bine procopsit în măiestria poeticească".

În această „măiestrie" îl ajutase nu numai ce găsise la unii scriitori streini, dar și cunoașterea literaturei noastre populare, din care însă nu a știut să-și însușească ce ar fi dat versurilor lui o întipărire mai deosebită. Din cît am citat s-a putut vedea că forma se apropie mult de cea populară și aceasta reiese și mai bine cînd ne oprim la un alt pasaj din *Patimile lui Hristos,* care e dat ca tînguirea Mariei :

Oh, oh, fiule iubite,
Oh, fiul mieu, mult dorite,
Oh, dulce lumina mea,
Cum lași mort a te vedea ?
Oh, nădejdea mea cea vie,
Vecinica mea veselie,
Deschide-ți ochii odată
Și-ți vezi maica întristată
Cum plînge și cum suspină
De trudă, de necaz plină
Deschide-ți rostul cel sfînt
Și cu dulcele cuvînt
Mîngîie pre maica ta
Și scîrbită n-o lăsa...
Rostul cel dumnezeiesc
Ce varsă glas îngeresc
Și dulce învățătură
Fără de prejetătură
Acuma îl văz tăcut,
Acum stă închis și mut...
Plîngeți, cu mine, fecioare,
Că nădejdea voastră moare,
Plîngeți, voinici, glăsuiți,
Și cu amar tînguiți
Că frumusețea voastră piere
Oh, vai, oh, vai și durere !

Tonul popular e ușor de recunoscut aici, dar prea neajutat și de data aceasta, Vasile Aaron nu a știut să redea puterea de simțire, expresiunea caracteristică bocetelor de la noi (cf. *Apendicele).*

Vorbirea între Leonat și Dorofata e o versificare săracă și fără grăunte de spirit, deși ni se spune că vrea să fie glumeață. Probabil că și de rîndul acesta Vasile Aaron a recurs la un izvor strein — poate vreo cărticică italiană populară, pentru că Leonat e numit „om din Longobardia". Cuprinsul reiese din titlu : povestea unui pătimaș în băutură care, sfătuit de nevasta lui să se lase de urîta-i nărăvire, îi răspunde că nu-i trece prin gînd așa ceva, pentru că... rostul vieței e să-ți spui :

Mîncă, bea, te veselește,
Cîntă, joacă și trăiește.

Pentru așa filozofie, Vasile Aaron a găsit că trebuia să recurgă tot la versuri.

În *Istoria lui Sofronim și a Haritei* e parafrazată o povestire din literatura neogreacă pe care Iordache Slătineanu o tradusese la 1797 și o tipărise, la Sibiu, ca adaus la *Ahilefs la Schiro* (acesta tradus, în versuri, după Metastasio, dar nu din originalul italian, ci dintr-o versiune grecească). Povestirea e în genul pseudoclasic gustat în secolul al XVIII-lea, și mai mult întîmplarea putem presupune că l-a hotărît pe Vasile Aaron să o versifice, pentru că altfel, după cuprins — se vorbește de Praxitele și sîntem duși în lumea din Milet — ea nu se potrivește cu genul pe care căuta să-l popularizeze la noi.

Despre *Anul mănos* nu putem spune decît că e și mai elementar decît elementarele alcătuiri de pînă aici. E o palidă înșirare didactică cu sfaturi pentru plugari, pe care Aaron a scris-o gîndindu-se desigur la *Georgicele* lui Virgil, dar cum îi lipsia darul poetizării altor lucruri cu atît mai mult avea să se arate de tot prozaic într-un subiect de felul acesta.

Departe de a fi și el adevărat poet, deși uneori arată o mai bună pregătire literară, Ioan Barac se întîlnește cu Vasile Aaron în genul pe care l-a cultivat. Despre viața acestui al doilea reprezentant al curentului popular în literatura din Ardeal știm atît că s-a născut în satul Alămor la 1776 (nu la 1779 ori pe la 1772—3, cum se înseamnă în biografia dată de Ar. Densușianu, *Ist. lit. rom.*, 307, și în *Anal. Ac. Rom.*, II, 223 ; data 1776 o găsim într-o notiță publicată în *Foaia pentru minte*, 1848, 272, și ea e confirmată de ce ne spune singur Barac în prefața la *Constantina,* ms. 165 din Bibl. Academiei, unde amintește că la 1842 împlinise 65 de ani). După ce a învățat la Aiud și la Cluj, la 1801 îl găsim ca „dascal normalicesc neunit" la Avrig și mai tîrziu ca „procurator" și translator pe lîngă „maghistratul" din Brașov, funcție pe care a ocupat-o pînă la moartea sa (10 iulie 1848).

Cartea care a făcut cunoscut numele lui Barac și care se mai cetește și azi în popor e *Istoria despre Arghir cel frumos și despre Elena*

cea frumoasă, apărută întîi la Sibiu, 1801, și în a doua ediție la Brașov, 1809. Scrisă în versuri scurte, amintind pe cele populare, povestirea aceasta înțelegem că a putut să placă, deși nu captivează prin mai multă poezie — vorbind despre ea (într-o notă la cîntul X al *Țiganiadei)* Budai-Deleanu găsia că e „în stihuri proaste alcătuită". Subiectul versificat de Barac, deși ne duce spre literatura populară (v. L. Șăineanu, *Basmele române,* 266), nu a fost totuși luat direct din basmele noastre, ci dintr-un izvor strein. Acest izvor îl amintește chiar Barac cînd în prefață vorbește de „Istoria lui Arghir cea în limba ungurească scrisă", dar dacă dînsul nu precizează de cine era scrisă povestirea ungurească pe care a urmat-o, aceasta o aflăm pe altă cale (v. *Rev. crit.-literară,* III, 33 ; IV, 161). J. Benkö amintește în cartea sa *Transilvania* (1778) o compunere în versuri a lui Albert Gergej scrisă în ungurește și cunoscută în popor sub numele de *Istoria lui Arghir („vulgo Argirus Historiaja").* Izvorul lui Barac e tocmai această compunere a lui Gergej, care s-a tipărit la Buda în mai multe ediții (cea mai veche pare să fie din 1763). Folosindu-se de povestirea lui Gergej, Barac spune că a ținut să-i dea „mai adîncă înțălegere", să o pună în legătură cu istoria noastră și anume cu cucerirea Daciei, și pentru aceasta, adaugă dînsul, prin Arghir a voit să înțeleagă pe Traian, iar prin Elena „cea cu părul de aur" — Ardealul, „pentru băile lui cele de aur care de mult au fost vestite". Original nu este nici aici Barac, pentru că interpretarea aceasta a povestei despre Arghir o găsim înaintea lui, chiar la Benkö, care vorbind de versurile lui Gergej. spune că ele nu cuprind altceva decît istorisirea cucerirei Daciei („subjugatae a Romanis Daciae historia") și cînd vine să explice cum „fecioara Léany" reprezintă Dacia. găsim aproape aceleași cuvinte ca la Barac („crines aurei virgini adfinguntur, quibus eximius auri proventus Daciae adumbratur"). Că Benkö ar fi dat cel dintîi această interpretare a basmului despre Arghir, nu putem ști ; altcineva înaintea lui se poate să fi stabilit ciudata apropiere ; în orice caz Barac nu are nimic personal în prezentarea sub această formă a povestei lui Arghir, deși tocmai aceasta nu puțin a contribuit la popularitatea ei, cu atît mai mult cu cît chiar titlul spunea că e „o închipuire sub care se înțelege luarea țărei Ardealului prin Traian, chesarul Romaniei".

La 1821 Barac tipărește *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului* (București ; altă ediție, Sibiu, 1843), pe care spune că a alcătuit-o după Josephus Flavius. Dacă versurile se înșiră și aici ușor, prea ușor chiar, ele sînt numai umbră de poezie, cum ne putem convinge, cetind, de pildă, descrierea foametei cu care Dumnezeu pedepsi pe cei din Ierusalim :

Pentr-a sîngelui vărsare
Porunci să se ridice
O foamete și să-i strice.
Multe mii de fețe grasă
Să îngălbenesc în casă,
Seca izvoarăle toate.
N-au apă de a mai scoate ;

Nu-i apă la nici o moară,
Toți de foame vor să moară.
Calcă legea cu osîndă
Mîna cu rînza flămîndă.
Părintelui nu-i e milă
Văzîndu-și pruncul în silă.

Cum era neobosit în această muncă de vulgarizator al scrierilor la care se oprise lecturile lui, Barac a tipărit, prelucrînd ori traducînd mai ales din limba germană, un șir de alte cărți : *O mie și una de nopți*, Brașov, 1836—1840 ; *Tilu Buh-Oglindă*, 1840 (după *Tyl Eulenspiegel*) ; *Nașterea și toată viața minunatului Piticot de un cot*, Brașov, 1842 ; *Cei trei frați gheboși*, Brașov, 1844 (un episod din *O mie și una de nopți*) ; *Traghedia lui Samson*, 1846 (după o piesă „care odinioară s-a producăluit" la Viena).

Literatura veche îl atrăsese și pe el, îndemnîndu-l să dea nu tocmai o traducere, ci o prelucrare în versurile-i care nu aveau nimic clasic, din *Odiseea* (cîteva fragmente s-au publicat în *Albina Carpaților*, 1877, 102, 117) și din *Metamorfosele* lui Ovid (numai o parte din acestea s-a păstrat).

Ms. 165 din Bibl. Academiei, pe care l-am mai amintit, cuprinde ori menționează alte cîteva prelucrări, dar nu după scriitori greci ori latini, ci în genul celor de mai înainte, fără ca să știm totdeauna ce modele a urmat Barac : *Vrednica de iubire evropeană Constantina* („interesantă istorie de dragoste... închinată lumii cei galante și băgătoare de seamă spre desfătarea minții" ; prelucrare după o povestire care ni se spune că a apărut la Leipzig, în 1704) ; *Lucreția ; Loreti ; Pipele ; Corăbierul cel nou* (cf. *Foaia p. minte*, 1848, 284).

În Biblioteca Academiei se mai găsesc două manuscrise cu lucrări ale lui Barac pe care le recomanda cetitorilor „ca să-și reînnoiască ideile, îndulcindu-se de povața cea bună... cătră înțelepciune" ; în ms. 208 se păstrează : *Adelaida, arîndășița cea mică de lîngă cetatea Hateau Tirri* (1847) ; *Vicleșugul fetesc : Bunătatea și înalta milostivire a craiului Chiru al Persilor* (1838) ; *Vicleșugul femeiesc ; Atala*, „tragedie în trei perdele" ; în ms. 209 : *Patimile cele rari și minunate ale unei madamoaizelle cu numele Cartigam* (1845) ; *...Regelui de la Portugalia*, dramă „în trei secsii" ; *Mirele cel umblat și procopsit*, „faptă veselă într-o perdea" (1842) ; *Vînătorul de la Matra ; Amlet*, „după Șakeșpeer" ; în aceleași manuscrise se găsesc versuri scrise în diferite împrejurări (ca *Jalnice moraliteturi pentru boala cea înfricoșată, holera* : 1831) Tot cu scopul de a da celor de jos o lectură ce i se părea folositoare, Barac a editat *Foaia Duminecii* (Brașov, 1837), așa că activitatea sa, bogată în felul ei, nu a fost fără preț în mișcarea noastră culturală din prima jumătate a veacului trecut, chiar dacă nu a adus în ea personalitate de scriitor, de adevărat poet.

CEI DIN URMĂ CRONICARI

Dacă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor literatura noastră primia impulsiuni nouă, fie prin ideile puse în circulație de latiniști, fie prin sugestiunile venite pe alte căi în prefacerile vieței noastre intelectuale, anumite manifestațiuni din aceeași epocă se înfățișează cu totul altfel, ne arată păstrarea spiritului vechi, care nu putea să dispară așa ușor, fiind sprijinit de tradiție, de ce continua să fie predilecția unora dintre cărturari.

Acolo unde vedem cu deosebire prelungindu-se acest spirit este în literatura istorică din Principate. Pe cînd învățații Ardealului reînviau cercetările istorice și lăsau să se exprime prin ele gîndurile în care aveam să găsim puterea redeșteptării, dincoace de munți istoriografia mai păstra aspectul ei cu desăvîrșire medieval, și încă cel mai palid, cel cu semnele deplinei decăderi. Această decădere se arătase mai demult, de cînd însemnarea întîmplărilor de la noi rămăsese îndeletnicirea altora decît a celor din generația viguroasă de cronicari din veacul al XVII-lea și prima jumătate a celui al XVIII-lea. Aceia care continuară să scrie cronici nu mai aduceau cultura pe care și-o însușise bătrînii de la bunii dascăli din țară ori în școli streine. Schimbările întîmplate în viața politică avusese, de altă parte, și ele urmări în așa fel încît cei care țineau să povestească faptele din vremea lor se găsiau în inferioritate față de cei de altădată din cauză că de multe ori nu erau în măsură să le redea cu cunoștințele și cu imparțialitatea celor care-i precedase. Cronicarii de mai înainte, un Grigore Ureche, un Miron Costin ori un Neculce, avusese posibilitatea să cunoască bine ceea ce veniau să povestească, pentru că erau inițiați în mersul trebilor țării, trăiau în apropierea domnului, îndepliniau însărcinări înalte, pe cînd odată cu așezarea domniilor fanariote cei din țară erau de obicei ținuți la o parte și cînd dintre ei se găsia vreunul care să însemne faptele contemporane, de multe ori nu avea putința să le cunoască în amănuntele, în tainele lor, să aducă, cu alte cuvinte, acea informație mai bună pe care o întîlnim la înaintașii lor. Întîmplător numai se găsește în vremea aceasta

cîte un povestitor ca Ienache Văcărescu, care, bucurîndu-se de încrederea de la Curte, a putut cunoaște mai de aproape unele întîmplări și să le istorisească. De altă parte, chiar cînd cineva devenia cronicarul vremilor lui, fie prin legăturile pe care le avea, fie prin tendințele pe care le urmăria ori i se impuneau — nărăviri multe știm cum otrăvise sufletele — nu mai era în stare să aducă în ce scria obiectivitatea, cinstea convingerilor și limpezimea de suflet adevărat românesc, așa cum le găsim la cronicarii tradiției vechi.

La acestea venia să se adauge înrîurirea genului istoric decăzut la aceia care dedeau pilde celor de la noi. Cum în literatura neogreacă se cultiva mult cronica versificată, ai noștri și-au fixat predilecțiunea la aceste compuneri prolixe, monotone, și de aceea vedem scriindu-se, pînă pe la 1820, atîtea cronici rimate. Uneori s-ar părea că ele au o legătură mai strînsă cu literatura noastră, că se apropie cu versurile lor de poezia populară, dar asemenea apropiere e de obicei întîmplătoare și o vagă reminiscență din ce trecea prin mintea povestitorului, mai mult înstreinat, pentru că și în limba lui plină de grecisme și în alegerea felului istorisirei se vede nota exotică și de imitație săracă.

Printre cronicele care ne-au rămas din această epocă avem de amintit întîi pe aceea a stolnicului Dumitrache. Ea cuprinde narațiunea evenimentelor dintre 1768—1774, în timpul războiului ruso-turc, care avea să se încheie cu pacea de la Kuciuk-Kainardji, și a fost publicată de V. A. Urechiă în *Anal. Ac. Rom.*, X, 360 urm. În povestirea despre cele petrecute la noi sînt împletite întîmplările din alte părți pe care stolnicul le amintia „pentru trecerea de vreme". Am căuta zadarnic forma literară la acest întîrziat cronicar care scria cum vorbia, într-o limbă împestrițată cu grecisme și turcisme, dar amănuntele pe care ni le împărtășește și unele descrieri au interesul lor, cum e, de pildă, aceasta, redată cu expresiuni care amintesc vorbirea familiară muntenească și de azi : „Noiemvre 5 zile, vineri, fiind cam despre ziuă, în București ne pomenim cu un ramăt de «stupai !» amestecat cu «vai !» și un chiloman împărtășit cu «aman» ; ci turci prea puțini perind, ceialți s-au dus la Giurgiu. După ce se lumină de ziuă, ce să vezi ? acea adunătură, mulți însărcinați, chip de armați, cu strumurări de boi, cu lănci de pe la oi («aideți noi, lipsiți voi»), împreunați cu tîlharii de arnăuți și altă multă străinătate, cu bucureșteni amestecată, prădară tot norodul, prin hanuri și mahalale, și la urmă mai toată țara" (371).

În versuri e scrisă cronica Pitarului Hristache pe care Cezar Bolliac a publicat-o în *Buciumul* (1863, 27, 35, 39) sub titlul *Istoria faptelor lui Mavrogheni-Vodă și a răzmiriței din timpul lui, pe la 1790.* Cine era acest Pitar Hristache despre care Bolliac afirma că scria povestirea lui la 1817 — precizarea aceasta nu aflăm de unde e luată — nu am putea spune, pentru că după documentele vremei nu poate fi identificat cu nimeni. Versurile pe care le înșira acest contemporan al lui Nicolae Mavrogheni au toată platitudinea genului la modă pe atunci,

dar ne înfățișează destul de bine unele figuri și situații. Caricatura de domn care a fost Mavrogheni e bine prinsă în descrierea aceasta așa de simplă :

Unii zicea că e om bun,
Cei mai mulți că e nebun ;
Alții-l ținea de prost
Și nimeni nu-și da în rost.
Cînd ședeai cu el la sfat,
Chiar nebun adevărat.
Cînd începea numa a-ți spune
Niște basme de minune,
Cum și ce fel s-au purtat
Și noaptea ce a visat.
Unele-l întrebai,
Alte răspunsuri luai,
Iar la zile-mpărătești,
Cînd mergeai să-l heretisești,
În loc de logos să facă
Spunea după marea albă.

Înarmarea gloatelor o descrie astfel :

...pe românii de țară
Ce-i strînsese dup-afară,
După ce le făcu leafă
Îi mai puse la o treabă,
Ca să-nvețe și mustra,
Să știe să dea cu pușca.
Apoi să stai să privești
Și cu drag să pomenești
De rumânașii voinici
Încălțați tot cu opinci...
Cît erau de drăgălași
Și născuți a fi pușcași.
Se mira cine-i vedea
Și gura la ei căsca,
Căci păreau c-au fost cătane
De cînd au ieșit din foale...
Grecii, niște măgari,
Se mira de opincari
Care de cînd s-au născut
Pușca în ochi n-au văzut.

Are farmecul ei această descriere, pentru că vedem vorbind în ea mîndria de român pe care alții nu o prea arătau în vremea de atunci.

Nu în versuri, ci în proză și-a scris cronica lui Dionisie Eclesiarhul, pe care, tipărind-o (*Tesauru de mon.*, II, 159), Papiu Ilarian a inti-

tulat-o *Chronograful Țării Românești*. Călugăr pe lîngă episcopia Rîmnicului — viața lui ne e puțin cunoscută, cum nu știm nici numele lui de familie — Dionisie aduce ceva din spiritul vechi cronicăresc, povestește simplu, naiv, dar se vede că-i lipsia cultura care l-ar fi ajutat să ne dea o operă mai de samă. Singur spune că „neavînd practica lăudaților istorici a împodobi povestirea cu cuvinte ritoricești", cei care-l vor ceti să primească cu indulgență cele povestite de dînsul după „aplotita" lui. Cronica sa, pe care începuse să o scrie la 1814, merge de la 1764—1815 și pe lîngă întîmplările din țară vorbește cîteodată de ce se petrecea și în alte părți, dar după informații vagi, adeseori, sau chiar curioase, fanteziste, cum se întîmplă cînd amintește de Napoleon, care apare ca un personaj de legendă. Unele descrieri și unele știri cu privire la starea țărilor noastre, la viața din Oltenia acum o sută de ani, dau totuși acestei cronici o valoare pe care istoricii i-au recunoscut-o.

Mai mult ne vom putea opri la scrierile istorice ale aceluia care-și zicea Zilot Românul. Sub epitetul grecesc de „Zilot" (adică „Zelosul") nu putem ști cine se ascunde, pentru că identificările cu Ștefan Moru și Ștefan Fănuță, pe care le-a propus Gr. Tocilescu (*Rev. p. istorie*, V, 64 urm.; *Anal. Ac. Rom.*, XII, 103, 116), nu au adus destule dovezi ca să le admitem (numai dintr-un acrostih se vede că-i zicea într-adevăr Ștefan, dar numele de familie rămîne necunoscut). Dacă pe altă cale nu putem, prin urmare, afla cine era acest cronicar, din ce ne spune singur în cursul povestirilor putem întrucîtva reconstitui viața lui. În prefața cronicei dînsul ne spune că se cobora dintr-o familie în care unii fusese „parte bisericească, preoți, duhovnici vestiți, clirici la scaunul Mitropoliei țărei aleși, alții dascali slovani și rumâni, și mai toți adăpați oarecice și de latinească și de grecească". Despre tatăl său aflăm că fusese „în slujbe politicești, îmbrăcînd și patru caftane", iar despre dînsul ne spune că la cincisprezece ani plecă din casa părintească pentru a fi primit pe lîngă un „mare om" — acesta era clucerul Ștefan Conduratu — căruia avea să-i păstreze recunoștință, pentru că putuse găsi liniște în casa lui și să se instruiască. Cetirea istoricilor „atît bisericești cît și politicești" îl îndemnă, cînd era cam de douăzeci de ani, să înceapă să scrie și el, simțind în inima lui „o aprindere de dragoste către patrie". Despre partea de la început a cronicei sale (domnia lui Hangerliu) ne spune singur că a scris-o la 1800, „în copilărească vîrstă", de unde putem deduce că se născuse pe la 1780. Petrecînd în casa protectorului său treisprezece ani, cum aflăm chiar de la el — deci pînă pe la 1808 — viața lui de mai tîrziu ne e și mai puțin cunoscută. În timpul turburărilor de la 1821 a urmat și el pribegia, cum rezultă din propriile-i mărturisiri. La 1848 trăia încă, pentru că ne-a lăsat o povestire a revoluției de atunci. De la acest an îi pierdem cu desăvîrșire urma, dar putem presupune că a murit pe la 1850.

De la Zilot Românul ni s-a păstrat : o cronică a Țărei Românești de la domnia lui Constantin Hangerliu pînă la Eterie (partea I-îi, de

la Hangerliu pînă la Ion Caragea, s-a tipărit de Hasdeu în *Columna lui Traian*, 1882, 1883, și separat sub titlul : *Ultima cronică română din epoca fanarioților*, 1884 ; partea a doua, care istorisește a treia domnie a a lui Alexandru Șuțu, s-a tipărit în *Rev. p. istorie, arh. și fil.*, V, 65 urm., iar partea din urmă, scrisă la 1823 și cuprinzînd istoria revoluției lui Tudor Vladimirescu, în aceeași revistă, VI, 89 urm.) ; *Leatul* 1848, scurtă povestire a întîmplărilor din Muntenia la 1848 (publicat tot în *Rev. p. ist.*, V, 347) ; mai multe versuri în cinstea domnilor munteni și a altor persoane, precum și în diferite împrejurări *(ibid.*, 331). Din prefață și din ce spune într-un loc (ed. Hasdeu, 107) aflăm că dînsul mai scrisese „în chip de tragodie" o *Descoperire* cu „cinci hiare închipuind obrazele neamurilor ce vorbesc ele între ele" și o istorie mai pe larg a domniei lui Ion Caragea în formă de „vis sau vedenie ce se numește a lui Poliopt". Acestea nu s-au păstrat.

Amestecînd proza („proasta scrisoare") cu versurile, Zilot Românul se crede totuși dator să arate că numai întîmplător a recurs la cea dintîi, pentru că a simțit totdeauna mai multă înclinare spre poezie — cum mărturisește nu fără oarecare mîndrie : „Poezia foarte mi-au fost lesne și mi-au fost dragă din firească pricină sau pornire, și cu toate că la românie, precum se află acum limba patriei, prea cu greu cade a poezi, dar pă mine această greotate nu m-au putut depărta de dînsa". Că i-a fost foarte lesne „a poezi" se vede cînd înșiră, mai scurte ori mai lungi, versuri așa cum îi veniau sub condei, și dacă uneori — foarte rar — se nimerește să fie mai bine, numai întîmplarea le face să se rătăcească prin vădita mediocritate literară. E totuși ceva ce-l deosebește în bine pe Zilot de contemporani ai lui care ne-au lăsat cronici : limba în care scrie e mai puțin schilodită de năvala grecismelor și turcismelor. De altă parte, descoperim la el un suflet care vibrează, simte revolta în fața celor ce-i este dat să vadă ori se bucură întrezărind ce i se pare că va putea fi altfel. Sentimente luminate e adevărat că nu-l însuflețesc totdeauna, înțelegător larg al oamenilor și situațiunilor nu se arată cu desăvîrșită consecvență, prejudecăți, porniri reacționare îl rătăcesc uneori, ca atunci cînd, vorbind de revoluția de la 1848, o socotește ca o nouă năpaste căzută asupra țării și persiflează pe cei care, sub pretext de „tocmire nouă", i se părea că nu au făcut decît „pe ticălosul norod să-mbete", dar cu toate acestea alte atitudini îl fac simpatic, îl ridică deasupra atîtor altora din vremea lui, suflete fără vlagă, veștede. Cînd stările de la noi îl făceau să le privească cu amărăciune, îl vedem în luptă cu el, gîndindu-se că poate ar fi mai bine să nu vorbească de ce vedea petrecîndu-se în țara lui, pentru ca să nu i se spună că defăimează, dar în cele din urmă își dedea samă că ar greși dacă nu ar vorbi răspicat, deoarece ca „istoric" nu putea să ascundă adevărul :

Dator aș fi s-acoper,
Iar nu să defăimez
Pe cei d-un neam cu mine,
Dar greu, frate, oftez,
Căci n-am altfel cum face,
Silit sînt d-adevăr...

Rea este defăimarea,
Mai rău e a minți...
Istoric sînt, n-am frate,
N-am rudă, n-am vecin ;
Stăpîn am p-adevărul,
Lui cată să mă-nchin.

Ed. Hasdeu, 87—88

Atîtea nedreptăți făptuite sub ochii lui în fiecare zi simția bine că nu trebuie lăsate sub tăcere și îl vedem atunci exclamînd în accente care ne amintesc glasul alcătuitorilor bătrîni de letopisețe :

„Ah, amar mie, cum m-am născut în această Țară românească, în care pînă la vîrsta care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama cu amănuntul nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă mai vîrtos potopul nedreptății acoperind-o și aproape a îneca pe ticăloșii lăcuitorii ei. Jînduit am fost... a cunoaște pe vreun stăpînitor al ei cîtuși de cît următor al dreptății, ca să iau și eu pricină a lăuda după a mea putere, dar iarăși amar mie ! că pricină de laudă n-am putut afla măcar una, iar împotrivă pricini de defăimare m-au împresurat milioane... O, ce nenorocire ! Pustiu sînt de pricină a lăuda și coprins de nenumărate pricini a defăima... Amar ție, țară săracă ! turmă ca în mijloc de cîmp, pustie, fără nici o strejuire !“ (*ibid.*, 15—16).

Și pentru că suferințele țării veniau de la venetici, de la atîția care se pripășise ca să o stoarcă fără milă, pe aceștia îi urmărește Zilot cu blestemele lui. Ca și Neculce el privește încruntat pe asupritorii țării noastre, pe greci, îi săgetează mereu cu ura lui, plîngînd soarta poporului căzut prada lor :

Am ajuns negustorie
Grecilor din Țarigrad :
Cine dă mai mult să fie
Domn țării neapărat !
Ș-apoi dup-acestea toate
Cu piciorul toți ne dau...
Ah, Doamne, ne miluiește,
Tinde mila ta spre noi ;
Precum știi ne sprijinește,
Că ne-necăm, vai de noi !

Ibid., 49

Pentru izbăvirea celor asupriți și pedepsirea celor răi chema iarăși judecata de sus în aceste cuvinte mai puțin tînguitoare, mai bărbătești :

Cerescule Părinte,
Te știu cu bunătate,
Și prea mult răbdător,

Dar iarăși știu, Stăpîne,
Că faptelor păgîne,
Ești și răsplătitor.
Trimite dar răsplată
Ca dreaptă judecată...

Ibid., 8

Vorbește, netăgăduit, aici un suflet care vibra și vedem de data aceasta, că versurile de obicei greoaie, încîlcite, se limpezesc și ajung să ne miște, cum nu se întîmplă la alții care au cultivat același gen pe vremea lui Zilot — ca Alecu Beldiman, de pildă, pe care-l vom cunoaște mai departe, pentru că activitatea lui nu-l leagă numai de cronicari și versificatori, ci și de alți scriitori de pe la 1820, iar de altă parte a scris sub înrîuriri necunoscute lui Zilot.

Ca expresiune sufletească, ce ne-a rămas de la Zilot Românul are deci o însemnătate ce nu poate fi pierdută din vedere.

Găsim în scrierile lui, rudimentare, în spirit vechi, unele licăriri care sînt mărturia acelor prefaceri care nu aveau să întîrziere și, ajutate de impulsiuni venite din multe părți, aveau să dea altă înfățișare întregei vieți de la noi, deci și literaturei. Era ceva nou ce aducea Zilot Românul : o atitudine de răzvrătit împotriva stărilor nenorocite, sentimente în care vorbia conștiința națională, așa că el poate fi socotit ca un premergător al mișcărei de redeștepare pe care Gheorghe Lazăr și alții aveau s-o ducă spre biruința așteptată.

ÎNDRUMĂRI NOUĂ ÎN MUNTENIA ŞI MOLDOVA

GHEORGHE LAZĂR

Între Ardealul de unde pornise idei regeneratoare şi ţările surori unde sufletele lînceziau au trecut cîteva decenii pînă să se statornicească legături de gînduri, acea împărtăşire largă de aspiraţii care schimbă repede vieaţa unui popor. Dacă din cînd în cînd pătrundeau dintr-o parte într-alta răsunete care amintiau că sîntem aceeaşi fiinţă, acelaşi neam — pentru că în izolare desăvîrşită, în barbaria depărtărilor, nu am trăit niciodată — acestea nu aveau puterea să apropie mai mult sufletele, să le ducă la înţelegerea din care răsare vizîunea unui ideal comun. Trebuia să treacă oarecare vreme pînă ce apropierile hotărîtoare să se îndeplinească, pînă ce cît mai mulţi să fie cuceriţi de ideile nouă, mai ales într-o epocă în care prejudecăţile aveau ascendentul lor tiranic şi împotriviri se ridicau la fiecare pas din partea acelora care ţineau să nu se schimbe nimic din ce era supremaţia lor. Trebuia însă înainte de toate să se ivească aceia care cu energia lor înlătură piedecile, oricîte ar fi, netezesc drumurile cele mai aspre şi dau celor mulţi încrederea în triumful înnoirilor.

Unul dintre aceia care avea să aducă această energie fu un sol al culturei din Ardeal, căruia istoria literaturei îi dă un loc nu atît pentru activitatea lui de scriitor, care se reduce la prea puţin, cît pentru rolul pe care l-a avut în opera de redeşteptare a românismului.

Gheorghe Lazăr cobora dintr-o familie de ţărani din Transilvania, de la Avrig, şi vieaţa lui — aşa cum ne-au povestit-o Heliade Rădulescu (*Curierul rumânesc*, 1839, 255) şi P. Poenaru (*Anal. Acad.*, s. I-îi, IV, 111 urm.) — se aseamănă, pînă la trecerea în Muntenia, cu aceea a altor cărturari ai Ardealului. Născut la 1779, învăţătura şi-o făcu ajutat de baronul Bruckenthal, la Sibiu, Cluj şi mai tîrziu la Viena, unde pe lîngă teologie învăţă ştiinţele matematice. După luarea doctoratului, în 1814, veni la Sibiu, unde primi hirotonisirea ca arhidiacon şi fu numit profesor la seminarul de pe lîngă Mitropolie. Cu prilejul unei alegeri de episcop în Bănat, se gîndi să candideze, dar fu înlăturat pentru că i se atribuiau idei prea înaintate. Întîmplîndu-se pe urmă să

fie dojenit de episcopul Moga, pentru o cuvîntare pe care o ţinuse în biserică şi care păruse îndrăzneaţă, aceste nemulţumiri şi neînţelegeri îl hotărîră să părăsească Sibiul, în 1816, şi să vie în Ţara Românească. După o scurtă petrecere la Braşov, unde dădu lecţii într-o familie, se îndreptă spre Bucureşti, căci aici i se părea lui că poate avea o misiune. Gîndul luì putem presupune că a fost limpede de la început, pentru că îl vedem căutînd să-l realizeze repede. Voia anume să îndrumeze sufletele tinere spre dezrobirea de ce era strein, spre afirmarea culturei în spirit naţional şi să arate celor îndărătnici ori sceptici că mintea şi vorbirea românească sînt capabile să redea ce numai de la alţii se părea că putem primi. El, dascălul venit de peste munţi, oricît de neîncrezător ori ironic ar fi fost privit de unii, simţia că este în stare să schimbe credinţe ruginite şi să aducă ceva nou, o înviorare în vieaţa noastră culturală. Se înfăţişe atunci dinaintea acelora pe care ştia că trebuie să şi-i cîştige în primul rînd pentru opera pe care o plănuia. Aceştia erau din clasa de sus şi dacă unii se înstreinase, alţii păstrau sentimente româneşti şi puteau înţelege intenţii de prefacere a întocmirilor de la noi. Printre boierii cu care veni în atingere, Gheorghe Lazăr avu norocul să întîlnească pe Constantin Bălăceanu, suflet ales în care avea să găsească un sprijinitor al ideilor lui. Cum Gheorghe Lazăr se prezentase, se pare, la început mai mult ca inginer hotarnic — învăţase, am amintit, matematicile la Viena — şi cum această calitate putea să-i înlesnească o mai bună primire din partea boierilor care aveau nevoie de ingineri hotarnici pentru moşiile lor — poate că, pentru a li se arăta folositor, îşi exprimase mai întîi intenţia să înfiinţeze o şcoală de ingineri — legenda spune că Bălăceanu căpătă încredere în fiul de ţăran de la Avrig după ce ajunse să preţuiască aptitudinile lui de inginer. Dîndu-i să facă măsurătoarea unei moşii pe care o măsurase un inginer neamţ, boierul muntean avu satisfacţia să constate că inginerul dascăl de peste munţi găsise tot atîtea pogoane ca şi cel care făcuse măsurătoarea mai înainte — o dovadă elocventă pentru dînsul că şi un român se putea pricepe la ce numai un strein se credea că e în stare să facă. Legendă ori adevăr, ceea ce ştim e că Bălăceanu înţelese şi altfel că Gheorghe Lazăr trebuia ajutat în planurile lui. Şi acest sprijin i-l dădu cînd Lazăr ceru să aibă învoirea de a deschide o „şcoală academicească" pentru „ştiinţele filosoficeşti şi matematiceşti". Învoirea trebuia să vie de la eforia şcolară. Din ea făcea parte chiar Bălăceanu şi alături de el se găsiau vornicul Iordache Golescu şi banul Grigore Ghica — ajuns mai pe urmă domn — toţi trei cu sufletul primitor şi cu dragoste de ţară. Dînşii dădură ascultare cererei lui Lazăr şi şcoala pe care dînsul ţinea să o întemeieze putu să ia fiinţă.

Ce însemna această şcoală ? Izgonirea grecismului dintr-una din cetăţuile lui, pentru ca mai pe urmă să se dea marea luptă pentru triumful ideei naţionale. Ca să-şi zică cineva om cult se crezuse pînă atunci că trebuia să treacă prin şcoala grecească. Între zidurile unde se perindau şcolarii — la Măgureanu — streinismul era atotstăpînitor, susţinut de xenomania la modă. De la profesorii greci oploşiţi acolo veniau să înveţe carte tinerii români — cei din familiile boiereşti mai ales

— și învățătura pe care o căpătau, pe lîngă că era streină, mai avea păcatul să fie seacă, pedantă, după tipicuri învechite. Dacă printre acești profesori se găsiau unii — ca Vardalah, Lambru Fotiadi, Comita — care aduceau mai multă cultură, nici de la ei nu puteau folosi mai bine cei care veniau să-i asculte, cît timp toată învățătura nu mișca sufletele și avea întipărirea didactismului închis în șabloane medievale. Pe lîngă școala grecească — pentru privilegiați, pentru cei din aristocrațime — mai erau școli alipite pe lîngă biserici și acolo cîte un preot, cîte un țîrcovnic, aduna în jurul lui pe cei din păturile mai de jos. Dacă în aceste școli — cît se pot numi așa — se mai auzia limba țării și-și găsea un adăpost, umil, cartea românească, ele erau prea elementare, prea înapoiate, pentru ca să ajute dezvoltarea unei culturi naționale — se învăța acolo „az, buche" și puțină aritmetică, atîta cît se credea de ajuns și cît le pricepeau cei care făceau pe dascălii. Așa se învăța la București acum o sută de ani și o icoană vie a școalei noastre de atunci știm că a dat-o Ion Ghica într-una din scrisorile către Vasile Alecsandri.

Gheorghe Lazăr deschise școala la 1818, în cîteva încăperi de la Sf. Sava, care i se dăduse cu învoirea eforilor. El răspîndi atunci un manifest (s-a publicat în *Conv. lit.*, XXX, 1139) în care arăta ce-l îndemnase să deschidă școala, cum înțelegea învățămîntul în limba strămoșească și îndemna pe tineri să se împărtășească din darul sufletesc pe care li-l aducea :

„Cu rușine vine unui popor și neam ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pămîntului, precum și cu toate darurile duhovnicești, cu un cuvînt neam împărătesc... să nu aibă și el o școală mai de treabă, o Academie cu știință chiar în limba maicii sale, ci să se lase mai slab, mai scăzut și mai batjocorit decît toate celelalte limbi și popoară ale feții pămîntului...

Iată o epohie nouă, o întîmplare strălucitoare, un glas dulce părintesc supt pavăza schiptrului domnesc după care de mult oftară inimile d-stră vă chiamă, vă strigă, părintește vă îmbrățișează, veniți toți din toate părțile și de toată starea, veniți la Izvorul tămăduirei."

Dacă apelul nu a fost poate întîmpinat cu entuziasm de cîți se aștepta, Gheorghe Lazăr avu mulțumirea — cum spunea mai tîrziu — să găsească cîteva „suflete puternice și nespăimate" care pricepură gîndurile lui și să vadă strîngîndu-se în jurul său ucenici din care unii aveau să ducă mai departe opera sa. Un program sistematic nu putu fi, desigur, urmat de la început în ce se învăța la această școală. Limba română, cîteva cunoștințe de istorie, geografie, filozofie și matematică se întîlniau în predare, după împrejurări și în măsura în care Lazăr putea birui munca lui de apostolat. Era destul că răsuna acolo un glas cald și se auzia vorbindu-se în românește despre lucruri care nu mai fusese spuse ori ajunsese să fie știute din gura celor care izbutise să furișeze în minți credința că numai ei erau în stare să dea lumină, numai în elinește se putea instrui cineva. La ce aducea școala lui Lazăr ca suflet cu vremea se putu adăuga o organizare mai bună, cînd dintre foștii ascultători unii, ca Heliade, veniră să ajute pe întemeietorul ei și alții,

ca Erdeli, chemat din Ardeal să predea latina și franceza, sporiră numărul profesorilor. Abia ajunsă să fie pusă pe baze mai trainice, școala se dezorganiză, pentru că izbucni revoluția de la 1821. Cînd ea se închise, Lazăr văzu munca lui oprită și părăsi atunci Bucureștii. La întoarcere, în 1822, încercă să-și reia activitatea, dar întîmpină piedici și se pare că și sănătatea nu-i mai îngăduia să desfășure aceeași energie ca mai înainte. Avea totuși o bucurie, aceea de a vedea țara mîntuită de robia fanariotă, și acestei bucurii i-a dat glas într-un discurs pe care l-a scris la 30 iulie 1822 pentru ca să fie cetit — de un elev al lui — dinaintea noului domn, Grigore Ghica. În formă alegorică, Lazăr înfățișa aici starea țărilor române înainte de 1821, găsind uneori accente care ne fac să ne gîndim la ce avea să dea mai tîrziu Alecu Russo în *Cîntarea României :*

„Iată pînă și ierburile cîmpului, florile, podoaba șesurilor și brazii, fala munților, cum își schimbă fețele cele verzi și desfătătoare...

Cerul se înroșaște, marea spumegă, vosforul urletul și-l înduplecă, corăbiile pricepînd turburarea viforului aleargă la liman ; corăbierii ușurîndu-și catarturile toți strigă spăimîntați : «vai nouă, că aproape este perirea noastră» ; plîngeți și strigați cu toți, milă să se facă Celui prea înalt de făpturile mîinilor sale."

Rev. p. ist. arh. și fil., I, 365.

După această viziune întunecată urmează aceea a înseninării pămîntului românesc, a viitorului luminos pe care îl presimția pentru neamul lui :

„Cei ce lăcuiesc acum întru întunerec vor vedea lumină... și să vor învăța muritori a să îndestula cu purpura fieșicare cu a patrii sale".

Găsim aici sufletul avîntat al lui Gheorghe Lazăr și dovada că se putea înălța pînă la poezie, deși pe vremuri, încercînd niște *Versury de laude* pentru ca să le închine împăratului Francisc I (versurile s-au tipărit la Viena, 1808), se arătase puțin îndemînatic în arta scrisului. Că nu-i lipsia darul exprimării ce emoționează, al prezentării gîndurilor plastic, viu, se vede și cînd cetim cuvintele pe care le punea într-un discurs la înscăunarea mitropolitului Dionisie, în 1819, pentru ca să înfățișeze soarta poporului nostru, asuprit și așteptînd ziua răzbunărilor drepte :

„Cînd s-ar ridica duhul din țărîna acelora și ar privi preste strănepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar ? Negreșit i-ar căuta în palaturile cele mari împărătești și i-ar afla în vizuinile și bordeiele cele proaste și încenușate ; i-ar căuta în scaunul stăpînirii și i-ar afla amărîți supt jugul robiei ; i-ar căuta proslăviți și luminați, și cum i-ar afla ? Rupți, goli, amărîți și asemănați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei."

Foaia pentru minte, 1840, 50.

Cel care se exprima așa nu a avut totuși ambiții de scriitor, deși însușirile l-ar fi ajutat, dacă activitatea lui nu l-ar fi îndreptat în altă direcție. Această activitate nu i-a îngăduit să ne lase decît vreo două discursuri și cărți de școală, printre care una nu e decît un abecedar

scris la 1820 și tipărit la Buda, 1826 (*Povățuitorul tinerimei*; cf. *Revista p. ist., arh.*, I, 461 urm.), dar acest abecedar cuprinde o prefață care are însemnătatea ei, pentru că găsim în ea cuvinte ca acestea, ce spuneau mult pe vremea de atunci : „Au doară nu putem avea și noi doctori români... au nu putem avea și noi filosofi care să ne învețe filosofia în limba română !“ Și pentru răspîndirea cunoștințelor filozofice singur scrisese — cum aflăm dintr-un apel al lui din 1822 (*Anal. Acad.*, IV, 123) — o carte, cum redactase și manuale de istorie universală, geografie, matematică (o aritmetică și o trigonometrie), toate rămase netipărite.

Acestea erau roadele muncei lui Lazăr cînd la 1822 trebui să părăsească București — de data aceasta pentru totdeanua — silit să-și îngrijească sănătatea, dar, de altă parte, și amărît pentru unele decepții pe care le încercase și pe care nu le cunoaștem mai de aproape. Totuși putem bănui ce erau aceste decepții, pentru că în prefața la *Povățuitor* cetim această mărturisire : „Am hotărît a veni într-acest ales și de Dumnezeu binecuvîntat pămînt românesc ca să sămăn grîul cel curat și fără neghină ; apoi, deși am aflat într-acest pămînt o mulțime de mărăcini, totuși nu mi-a trebuit prea multă osteneală de a-i putea curăți, căci toți patrioții cei adevărați dîndu-mi ajutoriu am putut foarte lesne sămăna grăunțele cele adevărate ; fără tocmai cînd dintru sămănatele grăunțe nenumărate mii de flori străluciau pe holdele române, iată atunci și mulțime de lăcuste au venit, căutînd ca sămănăturile încă pînă a nu aduce doritele fructe să le strice“.

Plecînd din București, Lazăr se întoarse în satul unde se născuse și acolo își sfîrși zilele, se pare după scurt timp, deși nu cunoaștem exact data morții lui (anul 1823 care se dă de obicei poate fi admis cu multă probabilitate).

Oricît de amărît ar fi fost uneori și oricît de nemulțumit s-ar fi simțit pentru ce nu ajunsese să desăvîrșească acest fiu al Ardealului, revenit printre ai săi, putea să-și mîngîie gîndurile, înainte de a închide ochii, cu conștiința că vieața, munca lui le închinase celor care-i erau frați, și din sufletul lui lăsase să vorbiască îndemnuri spre mai bine.

GHEORGHE ASACHI

O activitate mai întinsă și mai apropiată de literatură, dar umbrită adeseori de rătăciri, de scăderi care ne fac să punem unele rezerve în judecarea ei, a desfășurat acela care e socotit ca promotorul ideilor nouă în Moldova — cum Gheorghe Lazăr a fost în Muntenia — și a avut norocul să fie mai bine ajutat de împrejurări și să trăiască mai mult decît acesta, pentru ca să vadă opera lui dusă la bune împliniri.

Din neam strein așezat în Moldova, Gheorghe Asachi s-a născut la 1 martie 1788 (aceasta e data ce trebuie admisă, pentru că e indicată de el însuși în autobiografia tipărită în fruntea *Nuvelelor istorice*, Iași, 1867 ; într-un certificat care i se da de Mitropolia din Iași în 1826 și care s-a publicat de d. N. Iorga în *Doc. Hurmuzachi*, X, 598, se spune

că s-ar fi născut la 1787, însă data aceasta nu poate fi ţinută în samă, pentru că certificatul încunjură şi în alte privinţe adevărul, aşa cînd spune că Asachi era necăsătorit, pe cînd ştim că luase în căsătorie, pe cînd era la Viena, pe o pianistă, Helene Teuber; v. şi I. Negre, *G. Asachi: viaţa, lucrările, scrierile sale,* Piatra, 1882). Tatăl său, venit din Galiţia — îi zicea Lazăr Asachievici, dar după ce trecu în Moldova şi se călugări îşi schimbă numele în Leon Asachi — era om învăţat şi cu toate că trăise în mediu strein aducea sentimente care îl apropiau de cei mai buni patrioţi de la noi; în traducerea *Bordeiului indienesc* pe care a tipărit-o la 1821, îl vedem influenţat de principiile nouă, cunoscînd ce se scrisese în Transilvania, căutînd să propage şi el ideea despre latinitatea noastră (în prefaţă spunea că „limba carea o vorbim s-au urzit din acea latină întru o epohi cu acea italiană, franţeză, spaniolă şi portogheză"; iar în altă parte, în altă traducere, *Jucăreia norocului,* 1816, ne îndemna să fim „următori" strămoşilor noştri romani). Pentru ca să dea fiului său o educaţie mai îngrijită îl duse la vîrsta de 9 ani, în 1797, la Lemberg, unde stătu pentru studii pînă la 1804. În acest an trecu doctoratul în filozofie şi examenul de inginer — titluri care pe vremea aceea erau pentru un tînăr din Moldova ceva neobişnuit şi o mîndrie. Întorcîndu-se în ţară, nu rămase mai mult de un an şi plecă din nou în streinătate, la Viena, pentru a-şi completa cultura ştiinţifică şi pentru a se ocupa şi cu arta, cu pictura. În 1809 părăseşte Viena, îndreptîndu-se spre Italia, unde petrece pînă la 1812. În acest an, găsindu-se la Roma, auzi de la comandantul garnizoanei franceze, Miollis, că Napoleon, întorcîndu-se din expediţia în Rusia, ar avea de gînd să restabilească vechea Dacie a lui Traian, şi aceasta aprinse entuziasmul lui, hotărîndu-l să vie în ţară unde-şi închipuia că-i va fi dat să asiste la evenimentul pe care-l aştepta — ceea ce nu se întîmplă, firește, în urma dezastrului armatelor lui Napoleon. Revenind în Moldova, putu să vadă că în lipsa lui unele lucruri se schimbase, o mişcare culturală nouă era în curs de a se afirma. Şi aceasta mulţumită mai ales lui Veniamin Costache.

Istoria culturală în Moldova la începutul secolului trecut nu am cunoaşte-o mai bine dacă nu am aminti aici activitatea acestui prelat de frunte. Născut la 1768 dintr-o veche familie boierească, ales episcop de Huşi la 1792 şi episcop de Roman la 1796, Veniamin Costache ajunse mitropolit la 1803 şi în această funcţiune căută să fie cît mai de folos, atît bisericei, cît şi şcoalei şi să încurajeze iniţiativele bune, fiind sprijinit de domnul, bine intenţionat de atunci, Alexandru Moruzi. La 1804 întemeie la Iaşi acel seminar care avea să-i poarte numele şi unde aveau să se adăpostească mai mulţi profesori care au contribuit şi ei la deşteptarea sentimentelor naţionale. În 1806, cînd izbucni războiul ruso-turc şi Moldova fu ocupată, din cauza intrigilor ţesute împotriva lui, chiar de unii din ţară în înţelegere cu streinii, trebui să părăsească scaunul mitropolitan. La 1812 fu reintegrat şi-şi continuă activitatea rodnică pînă la revoluţia din 1821, cînd se refugie în Basarabia. După ce lucrurile se liniştiră, se întoarse la Iaşi, unde cu aceeaşi rîvnă păstori pînă la 1842, cînd, din cauza neînţelegerilor cu domnul Mihail Sturza, se

văzu silit să se retragă la mănăstirea Slatina, unde muri la 1846. În afară de cărțile pe care le-a tradus ori alcătuit singur — *Tîlcuirea celor șapte sfințite taine*, 1807 ; *Adoleshia filotheos, adecă îndeletnicire iubitoare de D-zeu*, 1815—1819 ; *Istoria Scripturei Vechiului Testament ; Istoria Noului Testament*, 1824 ; *Funie sau frînghie întreită*, 1831 ; *Dumnezeieștele leturghii*, 1818 și 1834 — Veniamin Costache a îndemnat pe alții să lucreze în aceeași direcțiune, așa că pe vremea lui apărură o sumă de tipărituri. Cu tot cuprinsul lor numai religios și cu toate că sînt mai mult traduceri, cărțile pe care le-a tipărit acest fruntaș al bisericei noastre au însemnătatea lor, pentru că în precuvîntările adause de el găsim exprimate înaltele lui preocupări patriotice, sentimentele generoase de care era animat și — mai ales — unele păreri inspirate din scrierile celor de peste munți, așa că vedem pregătindu-se și în Moldova acel curent care avea să ducă spre regenerare.

La întoarcerea sa din Italia, Asachi găsi, prin urmare, pe acest luminat îndrumător și activitatea lor avea să se întîlnească în același gînd de a inaugura o epocă nouă în cultura din Moldova. După ce în 1813 fu numit profesor de matematică „cu aplicație practică de gheodesie și arhitectură" la școala de la Trei Ierarhi, ceea ce avea să facă mult sînge rău acelora care reprezentau grecismul acolo, și după ce cu învățăturile lui reuși să pregătească un șir de ucenici, viitori ingineri hotarnici — ca și Lazăr, dînsul fu prețuit la început pentru cunoștințele sale ca matematician, ca inginer, pentru că măsurarea moșiilor cerea oameni din țară, putînd să deslușească, printre altele, documentele vechi de proprietate — Asachi se impuse prin aptitudinile sale, așa că atunci cînd fu vorba de a se reorganiza seminarul de la Socola, lui i se dădu această însărcinare. În 1820, în urma misiunei care i se dase de Veniamin Costache și de cei care se îngrijiau de bunul mers al școlilor, dînsul plecă în Transilvania pentru ca să aducă de acolo cîteva elemente nouă pentru seminar. La întoarcerea sa din Ardeal, seminarul putu astfel să se reorganizeze, să-și sporească numărul profesorilor cu cei veniți de dincolo, printre care Vasile Fabian Bob, Vasile Pop, Ion Costea, care aduceau cu ei ideile scumpe latiniștilor și aveau să contribuie la răspîndirea lor dincoace de munți.

Turburările de la 1821 siliră și pe Asachi să se refugieze în Basarabia. La întoarcere, noul domn, Ioan Alexandru Sturza, îi dădu însărcinarea să reprezinte Moldova pe lîngă guvernul austriac. Plecă astfel în 1823 la Viena și rămase acolo pînă la 1827. Pe cînd se afla în streinătate se zice că ar fi dat de urma unor documente, printre care unul de la Vasile Lupu, în care se vorbia de trei moșii dăruite școalei de la Trei Ierarhi, moșii care pe urmă intrase în mîna grecilor. La întoarcerea în țară se zice iarăși că Asachi s-ar fi folosit de această dovadă pentru ca să înlăture pe uzurpatorii de la Școala Domnească. În orice caz, premenirea se făcu la Trei Ierarhi, învățămîntul fu naționalizat, o școală românească („Școala Vasiliană") se deschise acolo la 1828, prin hotărîrea domnului și a epitropiei școlare, dîndu-se direcția ei lui Asachi — care de acum avea să-și zică, pe lîngă „Agă", „Referendar al învățăturilor publice" — iar alături de el funcționau G. Săulescu,

Fabian Bob și alți profesori. La început școala nouă avu un caracter elementar și cuprindea numai două clase, dar întemeierea ei era un eveniment și cînd se ținu primul examen, el fu o sărbătoare pentru toți care vedeau reînviind cultura românească. Curînd însă, în 1829, școala trebui să fie închisă din cauza epidemiei de ciumă. De altă parte, Asachi în vremea aceasta lipsi din Iași fiind chemat la București ca secretar al comisiunei moldovene pentru elaborarea Regulamentului organic. În 1830 școala putu funcționa din nou — cu o scurtă întrerupere iarăși în 1831, din cauza epidemiei de holeră — și fu reorganizată, adăugîndu-i-se două clase, pentru a deveni un fel de gimnaziu, și un curs „pentru informarea de profesori și repetitori". În același timp Asachi se întoarse din București și reluă supravegherea asupra bunului mers al învățămîntului. Cu toate îmbunătățirile care se adusese, și Asachi și alții nu erau mulțumiți cu ce se realizase și se gîndiră peste cîtva timp să dea o mai mare dezvoltare învățămîntului, ca unul ce trebuia să fie preocuparea principală a celor din fruntea inițiativelor culturale. Cînd ajunse domn Mihai Sturza și dădu dovadă de unele intenții bune, Asachi se bucură să găsească în el un înțelegător al altor reforme ce trebuiau aduse. Școala de la Trei Ierarhi părînd neîndestulătoare, se hotărî atunci să se înființeze o școală superioară, lăsîndu-se celeilalte organizarea de mai înainte. Pentru școala nouă se alese un alt local, în centrul Iașilor, și ea fu deschisă la 16 iunie 1835. Ea avea să cuprindă trei secțiuni : de filozofie și „umaniora", drept și teologie — se preda și „desenul istoric și zugrăvitura" — așa că trecea peste cadrele de liceu pentru a lua o înfățișare de organizare universitară cu o anexă pentru arte — era școala căreia avea să i se zică Academia Mihăileană și din care avea să-și ia naștere Universitatea din Iași.

Pe Asachi îl întîlnim și la întemeierea unei mișcări artistice în Moldova. În novembre 1836, ajutat de vornicul Ștefan Catargiu și de spătarul Vasile Alecsandri, dînsul puse bazele unei școli cu scopul de a da pregătire actorilor și muzicanților. Școala aceasta, numită „Conservator filarmonic dramatic", venia după alte încercări pe care le făcuse Asachi pentru ca să aibă și cei din Moldova un teatru. Cu douăzeci de ani mai înainte, în 1816, se gîndise să organizeze reprezentații teatrale și pentru aceasta se adresă cîtorva tineri din aristocrațimea ieșană, care se improvizară în actori. Reprezentațiile se dădură în saloanele hatmanului Ghica și cea dintîi piesă jucată în românește — la 27 decembre 1816 — fu o lucrare după Geßner și Florian, făcută de Asachi, *Mirtil și Hloe*, pastorală în genul naiv și convențional care plăcea pe atunci. Această „societate teatrală" nu avu însă viață lungă și ieșenii rămaseră mult timp fără teatru, afară doar de ce le aduceau unele trupe streine, ca aceea a fraților Foureaux, care-și făcu aparițiunea la Iași în 1832 și dădu în curs de cîțiva ani reprezentații de vodeviluri și operete, dacă nu, cele mai deseori, de simplu teatru de varietăți. După întemeierea „Conservatorului" putu să se înjghebeze o trupă de actori români, și repede de tot, pentru că la 26 februar 1837 — după patru luni, prin urmare — se dădu prima reprezentație cu două piese prelucrate tot de Asachi, dar de data aceasta după Kotzebue : piesele erau *Lapeirus (La*

Pérouse) și *Văduva vicleană*, la care Asachi adause un prolog de circumstanță în versuri, așa cum vom vedea că se pricepea să le compună. Deși îndrumarea era mai bună de data aceasta, deși publicul o primise cu entuziasm, totuși la 1839, din cauza amestecului unor răuvoitori și a greutăților materiale, reprezentațiile trebuiră să se oprească. În 1840, întîmplîndu-se să vie o nouă trupă streină la Iași, Asachi se gîndi să reconstituie trupa românească și, împreună cu cea streină, să dea cîteva reprezentații, cînd în românește, cînd în franțuzește. Reprezentațiile avură loc, dar acest teatru — franco-român — se arătă ca o încercare hibridă și Asachi renunță atunci la ce-l pasionase mai înainte. Dealtfel, o schimbare se pregătia : conducerea teatrului avea să fie dată altora. La 15 mai 1840, Mihai Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și Costache Negruzzi fură însărcinați să organizeze în alt spirit teatrul — și Asachi rămînea astfel în umbră, ceea ce fu pentru el un prilej de nemulțumiri și de atitudini care vom vedea că nu-l pun într-o lumină tocmai simpatică

Asupra felului cum a fost condus teatrul de Asachi găsim la contemporanii lui aprecieri care nu-i sînt favorabile, iau chiar nota ironiei. Astfel Alecsandri, în precuvîntarea la scrierile sale de teatru — precuvîntare în formă de scrisori adresate unui prieten — se exprimă în termeni care nu sînt deloc de laudă pentru felul cum se jucau piesele înainte de 1840. Nepregătirea, improvizarea ușoară, lipsa de simț scenic și literar izbiau la fiecare pas, ne spune Alecsandri, cînd se da cîte o reprezentație. Se vedeau alergări de cai... pe canalurile Veneției ; se auziau împușcături de pistoale în piese a căror acțiune se petrecea pe vremea cînd nu se inventase praful de pușcă ; femei din secolul al XVI-lea erau îmbrăcate ca pe la 1830. Cît despre actori, dacă aveau roluri din lumea de sus, erau nici că se poate mai stîngaci și trivializau vorbele, gesturile : reușiau mai bine numai cînd înfățișau pe argați, precupeți, jupînese, mahalagioaice și cînd apăsau glasul ca să rostească vreun : „vai, mînca-te-ar moliile... cherapleșule" ; dacă jucau roluri tragice, își zburliau părul, scrîșniau din dinți, țipau, gemeau, se trîntiau la pămînt. Piesele erau traduse ca vai de ele, într-o limbă care nu era decît „o macaronadă ridicolă" — expresii franțuzești cum sînt „quelle blague... ce que tu me chantes là n'est qu'un canard" erau redate prin : „ce chisea... ce-mi cînți nu e decît o rață" ; lipsia, pe urmă, și nuanțarea în vorbire, după roluri, toate personajele se exprimau în același „jargon bursuflat : marchizul ca ciobotarul, princesa ca spălătorița, cardinalul ca vizitivul, împăratul ca bucătarul". Cînd Alecsandri judeca astfel teatrul din vremea lui Asachi, s-ar putea zice că era prea exigent, că pretindea prea mult de la ce era numai un început, cu mijloacele pe care le îngăduiau împrejurările. Totuși în parte trebuie să-i dăm dreptate lui Alecsandri, pentru că într-adevăr Asachi, cu tot meritul de a fi fost un inițiator, un entuziast, s-a arătat în alte privințe foarte neajutat, lipsit de însușirile care dau cuiva o notă de superioritate oriunde vine să se manifeste. Ca să ne convingem, și tocmai cu privire la felul cum dînsul a înțeles teatrul, nu avem decît să deschidem una din piesele lui, și dintre acelea pe care le-a dat mai tîrziu, cînd experiența literară l-ar fi

putut îndruma mai bine — să deschidem deci o piesă care a fost jucată la 1856, idila *Țiganii*, și vom găsi acolo ciudățenii în felul celor care-l făceau pe Alecsandri să surîdă — versuri cum sînt acestea, spuse de o țigăncușe, Anghelina, fata lăieșului Tufoi :

Aud buciumul cum sună
Un vers dulce de păstor
Care-n inimă-mi detună
O săgeată de amor.

Și aceeași țigăncușe vorbește în altă parte ca o sentimentală de salon :

Ah, și eu caut scăpare
În brațele lui Amor.

Simțul nuanțelor, condiție esențială pentru cine scrie teatru, și îndemînarea literară lipsiau, hotărît, lui Asachi, și de aceea înțelegem pentru ce chiar contemporanii lui nu-i puteau aduce aici laude, oricît de indulgentă era critica pe atunci.

Pentru ca să cunoaștem în întregimea ei activitatea culturală așa de variată a lui Asachi rămîne să amintim ce a făcut dînsul pentru ziaristica din Moldova. La 1 iunie 1829 apare sub direcția lui primul număr din *Albina românească*, gazetă ce avea să fie timp de douăzeci de ani (încetează la 1849) repertoriul de informație pentru publicul din Moldova. Cu puțin înainte, la 8 aprilie, apăruse *Curierul rumânesc* al lui Heliade și poate aceasta hotărîse pe Asachi să înființeze ziarul său — îl vedem și alteori urmînd pilda care pornise din Muntenia. Înaintea lui Asachi și Heliade se făcuse cîteva încercări de a se tipări gazete românești, dar ele nu se putură realiza ori fură de tot trecătoare. La 1817 se pomenește de prospectul unui ziar pe care îl plănuise Budai-Deleanu și Racocea la Lemberg (*Anal. Acad.*, seria I ; III, 115 ; *Dacia literară*, 1). În același an Zaharia Carcalechi se gîndia să tipărească *Gazeta românească* și începuse să primească abonamente pentru ea (*Rev. crit.-lit.*, III, 98) ; la 1828 I. M. Rosetti făcuse să apară, la Leipzig, cîteva numere din *Fama Lipscăi* (v. *Curierul rum.*, 1840, 20 martie), iar cu un an înainte însuși Heliade voi să înființeze un ziar, dar întîmpină împotriviri și trebui să aștepte doi ani pînă să-și realizeze planul. Pe lîngă informații din viața politică și socială, *Albina românească* a publicat articole culturale, literare, scrise de Asachi și colaboratorii săi. Cînd ea încetă, Asachi dădu drept continuare *Gazeta de Moldavia* (1850—1861), care apăru în limba română și franceză (cum, dealtfel, se întîmplase și cu *Albina*, cu începutul anului 1833). În afară de acestea mai apărură sub conducerea lui : *Alăuta românească* (1837—1838) ; *Spicuitorul moldo-român* (1841) ; *Patria* (1838—1859), acestea două din urmă și în franțuzește ; *Icoana lumei* (1865—1866) ; *Foaie sătească a Prințipatului Moldovei* (1839—1840 și 1846—1851) ; *Săteanul* (1853 ; adaus lunar la *Buletinul oficial a Moldovii).*

Deși îl vedem desfășurînd energie, Asachi începuse a pierde din ascendentul său după 1840. Manifestațiile lui erau privite cu neîncredere, dacă nu cu ironie chiar, mai ales după ce un nou curent de idei veni să se afirme prin Kogălniceanu, Alecsandri și alții. La aceasta contribuiră și atitudinile lui, ori provocătoare cîteodată, ori șovăitoare în alte împrejurări, iar cînd în 1848 se arătă neînțelegător al aspirațiilor celor tineri, ostil chiar lor, privirile se întoarseră tot mai mult dinspre el și rămase un izolat, un înstreinat cu sufletul printre contemporanii săi. Dacă mai scria din cînd în cînd, nu mai era luat în samă, era privit ca un întîrziat, și astfel își petrecu cei din urmă ani, pînă la moarte (13 novembrie 1869).

Scrierile lui Asachi se înșiră în curs de patru decenii și le vom aminti în ordinea lor cronologică. Cea dintîi tipăritură literară sub numele lui — după un sonet răzleț pe care l-a adaus la sfîrșitul traducerei date de tatăl său după Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc*, 1821, sonet reprodus în culegerea de poezii de la 1863 și dat ca și cînd ar fi fost compus *La introducerea limbei naționale în publica învățătură în Moldavia, la 1828* — este o odă publicată la 1822, *Cătră neamul Moldaviei*, odă închinată domnului Ioan Alexandru Sturza. După aceasta urmară : *Poesii*, 1936 (alte ediții : 1854, 1863) ; *Fabule alese*, 1836 (și 1844, 1862) ; *Privigherea ostașului moldovan, la prilejul serbării date Preaînălțatului Domn Mihail Sturza de corposul ofițerilor*, meditație, 1837 ; *Lapeirus*, dramă serie cu cîntece, după Kotzebue, 1837 ; *Norma*, trad. în versuri 1838 (alte ediții : 1851, 1873) ; *Pedagogul*, comedie-vodevil, după Kotzebue, 1839 ; *Fiul perdut*, dramă, după Kotzebue, 1839 ; *Mirtil și Hloe*, pastorală după Gessner și Florian, 1850 ; *Petru Rareș*, dramă istorică, partea I : 1853, partea I și a II-a : 1863 ; *Țiganii*, „idil cu cîntece", 1856 ; *Anul nou în Moldavia, Augustilor suverani... dedicazzie*, 1857 (cu traducerea franceză, italiană, germană) : *Nouvelles historique de la Moldo-Roumanie*, 1859, trad. *Nuv. istorice* (în fruntea volumului Asachi a pus o traducere a Izvodului lui Clănău, ajutînd astfel la răspîndirea acestei îndrăznețe falsificări a Sioneștilor ; altă ediție : 1868) ; *Voichița de Românie*, melodramă istorică, 1863 ; *Elena Dragoș de Moldavia*, dramă istorică, 1863 ; *Turnul Butului*, dramă originală după tradiții poporane, 1863 ; *Le dernier jour du municipium Iassiorum*, 1866 (e dată ca vol. al II-lea la *Nouv. hist.* și cuprinde o traducere a nuvelei *Ziua din urmă a Municipiului Ieșenilor*, publicat în *Almanahul* adaus la *Calendarul pentru români*, 1858 — nuvelă ciudățenii, fantazii istorice despre cucerirea Daciei și părăsirea ei, sub Aurelian, de legiunea Iassilor ; sînt adause și cîteva versuri tot așa de ciudate : *Cîntul legionarilor Iassieni la părăsirea Daciei) ; Nuvele istorice*, 1867 (cu o autobiografie). Unele poezii le-a tipărit Asachi pe foi volante, iscălindu-le pe la 1860 : Asaky ; astfel sînt *Poetul : D-sale d. V. Alecsandri*, 1861 ; *Pentru prosperitatea patriei române, odă dedicată Înaltei Adunări elective a Principatelor Unite*, 1862 (și în limba germană) ; un imn în limba germană închinat prințului Carol, 1867 ; *Vasile Lupu, domn al Moldovei, fundatorul Aca-*

demiei din Iași și restauratorul literaturei române, 1864; Cînt secular pentru aniversala 30 ian. 1868; tot pe foi volante tipăria și poezii închinate celor din familie, cum sînt versurile pe care le adresa, la 1865, nepotului său „Gheorghe" — literatură ce ne face o curioasă impresie și arată manii de poezie copilărească. Alte cărți tipărite de el merită mențione numai întrucît îl vedem traducînd uneori și din rusește (asemenea traduceri sînt : *Istoria imperiei rosiene,* 1832—1833, după I. Kajdanov ; *Învățătură hristiană,* 1836 ; altă ediție : 1841) și căutînd să îmbogățească literatura cu cîteva manuale (*Elemente de matematică ;* partea I : *Aritmetică,* 1836, altă ediție : 1843 ; partea a II-a : *Algebra,* 1837 ; partea a III-a : *Geometria elementară,* 1838). Tot lui i se pot atribui cîteva traduceri de librete (pentru opere de Verdi, Donizetti) din italienește, deși nu poartă numele lui : *Cei doi Foscari,* 1851 ; *Stene din Nabuhodonosor și Belizario,* 1851 ; *Elecsirul lui Amor,* 1851 ; *Un ballo in maschera,* 1864 ; *Attila* (fără dată). Cîteva scrieri ale lui Asachi s-au pierdut cu prilejul unui foc la Trei Ierarhi (1827) ; erau două drame traduse, *Alzira, Saul,* și una originală, *Mihai, domnul și iroul românilor ; O istorie a împărăției Romei* ; diferite versuri ș.a. (v. *Albina românească,* 1829, nr.-ul din 13 iunie).

Cum se înfățișează Asachi ca scriitor ? De la început trebuie să spunem că meritele lui au fost exagerate. Laudele care i se aduc se potrivesc cu ce cuprinde opera lui și în ele s-a confundat ce a fost Asachi pentru dezvoltarea culturei noastre și ce a dat în calitate de scriitor. Ca îndrumător al învățămîntului, al mișcărei teatrale și, pînă la un punct, al celei artistice, cum și ca întemeietor al ziaristicei în Moldova, meritele lui rămîn în afară de contestări. Cultura pe care și-o însușise și energia cu care era înzestrat i-au dat posibilitatea să joace un rol însemnat în epoca regenerărei noastre, și această cultură a lui se înfățișează sub aspecte foarte variate, trecînd de la literatură la știință și la artă — am amintit că dînsul învățase și pictura, căpătînd astfel o pregătire pentru a putea vorbi de artă în însemnările răspîndite prin ziarele și revistele conduse de dînsul și pentru a întreprinde, împreună cu alții, executarea unor tablouri cu „iconirea faptelor istorice a patriei", încercare ce a avut ecoul ei patriotic, dacă nu atît artistic. Privit astfel, Asachi apare în lumina adevăratei sale valori. Cînd este însă vorba de activitatea lui ca literat, aprecierea se schimbă și meritele lui rămîn în urmă, mult în urma celorlalte. Anticipînd asupra judecărei operei sale literare, cînd am făcut cîteva observațiuni asupra pieselor de teatru, am lăsat să se întrevadă ce l-a împiedecat pe Asachi să fie un scriitor dintre cei care se impun. Din tot cît a scris se vede că-i lipsia sensibilitatea artistului, darul de a preface impresiile în lumina unei viziuni deosebite și de a le împărtăși așa încît să miște, să cucerească. Poezia lui are ceva neplăcut arhaic, e o înșirare de versuri greoaie, împiedecate, cleioase — nu găsești în ea armonia pe care ai aștepta-o de la cel care căutase să se formeze la școala clasicilor vechi și italieni. Fondul lipsit de o emotivitate mai personală și confuz, nelimpezit de ce era al său ori ce primise de la alții — reminiscențe incoerente — se întîlnește cu forma la fel : imagini care nu aduc nimic mai deosebit, ele-

mentare, naive, dacă nu chiar grotești uneori, și expresii care izbesc prin alăturările cel mai strigătoare de arhaisme ori provincialisme și de neologisme luate din italiană și franceză. Chiar și în ortografie, pe care a inovat-o numai tîrziu, arătîndu-se mult timp conservativ — deși Edgard Quinet îl lăuda că a fost acela care a introdus scrierea latină la noi — îl vedem păstrînd unele manii, unele procedee pedante — de italienizare mai ales (uneori și de franțuzire). Dar să zicem că aici împărtășia păcatul cu alții, acești alții însă erau, cu toate rătăcirile lor, poeți, cum Asachi nu s-a arătat. Și cu toate că a scris în curs de atîția ani, putem spune că a rămas același ca și la început. Nu era o fire de scriitor care să evolueze. Pentru aceasta trebuie să ai și mlădiere sufletească și spirit de autocritică. Amîndouă i-au lipsit lui Asachi. Devreme îl vedem închizîndu-se în ideile lui, mulțumit, foarte mulțumit de el, neprimind sfaturi de la alții, cu toate că ar fi putut să ție de multe ori samă de ele, pentru că erau bine intenționate. La această oprire a spiritului său, care l-a adus la o bolnăvicioasă încredere, nu puțin au contribuit laudele care i s-au adus și la care era foarte simțitor, pe care chiar el le provoca uneori. De aceea cînd aceste laude s-au mai rărit, cînd unele critici ale celor din generația care se ridica au venit să arate că nu tot ce făcuse dînsul era fără umbră și, într-o idolatrie prea mult prelungită, putea fi luat ca pildă, îl vedem pe Asachi neliniștit, hărțăgos, atacînd, dar mai ales atîțînd pe alții să atace pe aceia care-și spuneau verde părerile despre ce producea singur sau patrona, într-un spirit și cu deprinderi care erau întîrziate. E un episod urît din activitatea lui Asachi — mai sînt și altele — polemica pe care a avut-o cu *Dacia literară*. În revista sa, Kogălniceanu ținea să introducă o critică obiectivă și în spirit nou, așa că atunci cînd fu vorba de teatrul din Iași nu se arătă cruțător și publică (pag. 115) o notiță în care se criticau piesele și jocurile actorilor. Asachi se simți atins, pentru că el fusese pînă atunci conducătorul teatrului și vanitatea lui nu putea ierta să nu se închine toți la ce făcuse dînsul. Rămînînd însă la o parte — strategia aceasta a practicat-o de multe ori — puse pe unul din colaboratorii *Albinei*, T. Stamati, să răspundă mocnit *Daciei* în nr.-ul de la 4 april 1840. Urmă răspunsul lui Kogălniceanu în revista sa (pag. 207), și cu acest prilej se putu vedea superioritatea sufletească a acestuia ; despre Asachi și gazeta lui spunea vorbe bune Kogălniceanu, îi recunoștea pe drept meritele, dar în același timp îi atrăgea atenția că se lasă dus de porniri care îl scad în stimă și primește să se publice în gazeta lui lucruri care o vor compromite : „Acea foaie zece ani a fost o albină folositoare... în al unsprezecelea an să nu se facă bondar". Polemica între *Albina* și *Dacia* fu provocată și de unul din tablourile istorice — înfățișînd pe Alexandru cel Bun — pe care Asachi le popularizase. Asachi fu iarăși nemulțumit, nu numai pentru că tipărirea acestor tablouri fusese patronată de el, ci și pentru că ele aduceau, ca un adaus, și contribuția lui literară — explicații istorice scrise de el cu privire la ce reprezentau și uneori chiar cîte o baladă a lui. În polemică nu se amestecă iarăși direct, ci recurse la acela care litografiase tablourile, Hoffmann, și acesta răspunse în *Albina* (nr.-ul din 21 martie 1840) pe

un ton care nu putea decît să jignească pe Kogălniceanu. Cînd Kogălniceanu reveni (*ibid.*, 279) asupra criticei pe care o făcuse și se ocupă de un alt tablou — *Dochia și Traian* — tot așa de puțin artistic, polemica îi dădu prilej să arate lui Asachi cum pornise pe o cale greșită, cum se îndîrjia să nu recunoască ce trebuia condus în alt spirit și îi reproșa că și în scrisul lui rămăsese în urmă, departe de curentul care aducea o orientare nouă. Toate acestea nu schimbară pe Asachi, vanitatea îl ținea în loc, acea vanitate pe care avea să o arate într-un nou conflict cu Kogălniceanu, cînd trimise un protest la Cameră, în 1861, pentru ca să amintească, pe un ton de hipertrofie a eului, tot ce făcuse pentru țară. Dacă ne-am oprit la aceste momente din viața lui, e pentru că ele pun în lumină spiritul care-l caracteriza și ne explică pînă la un punct de ce și în literatură a rămas, cu toată îndelungata-i activitate, sub apăsarea unor idei învechite.

Să-l cunoaștem acum mai de aproape ca scriitor.

Pentru că singur se credea înainte de toate poet, să vedem cum se înfățișează sub acest aspect. Cele mai multe din poeziile sale și după care îl putem judeca se găsesc în culegerea pe care a dat-o în ultima ediție, la 1863. Volumul cuprinde sonete, ode, elegii, anacreontice, imnuri, satire etc., și printre poeziile originale întîlnim multe traduceri și imitații după Anacreon, Horațiu, Marțial, Petrarca, Tasso, Boileau, Victor Hugo, Lamartine, Schiller, care sînt departe de a ne mulțumi și arată numai stăruința pe care o punea și Asachi pentru ca să facă cunoscută la noi poezia streină. Printre cele originale vedem înșirîndu-se cîteva improvizații, versuri de circumstanță la care nu avem de ce să ne oprim pentru că rămîn în mediocritatea curentă a acestui gen ; urmînd obiceiul vremei, Asachi ținea să pună în versuri unele momente, să arate anumite evenimente sau ce i se părea că poate fi socotit astfel, de aceea ne-a lăsat o serie de poezii în care cînta : restaurarea domniilor pămîntene, deschiderea școalei românești de la Trei Ierarhi, a Academiei Mihăilene, întemeierea teatrului în Moldova ; una e dedicată lui Liszt, cu prilejul venirei lui la Iași (1847), iar alta a fost scrisă cînd Asachi a putut asista la Roma, în 1811, la... ridicarea unui balon de d-na Blanchard. Poezie ușoară, convențională, puerilă chiar, de care nu se poate ține samă.

Cele care rămîn, după această eliminare, aduc o notă care cu deosebire a impresionat pe contemporanii lui Asachi și i-au făcut faima de poet — nota patriotică. Slăvirea originei noastre, așa cum se arătase în proza erudită a celor din Ardeal, a fost printre cele dintîi sentimente care l-au îndemnat să cînte, și în ziua cînd putu vedea țara de unde venise strămunii noștri, entuziasmul și pietatea îl făceau să aducă prinosul său de latin în versurile cunoscute din poezia *La Italia :*

> Un român a Daciei vine la strămuni ca să sărute
> Țărna de pe-a lor mormînturi și să-nvețe-a lor virtute.

Amintirea gloriei strămoșești îi sugera accente la fel cînd în *Prolog la Patrie* venia să exclame :

O, români, români, ai Daciei, ce purtați un mîndru semn
De origine, istoria acum fie-ne îndemn.
În vechime maica Roma, ce-a fost doamnă-n toată lume,
Ne-a lăsat legi și pămînturi, vorba sa și naltul nume.
Oare harul ce de timpuri și de barbari s-a păstrat,
Cînd senină soarta luce, fi-va astăzi defăimat ?

Dacă acestea au oarecare armonie, nu se poate spune același lucru despre ce găsim în fruntea pastoralei *Mirtil și Hloe*, unde vorbește tot patriotismul, dar în altă notă, de osîndire a streinismului încuibat în noi :

În un timp de ovelire, pe cînd limba cea română
Din palaturi înterită se vorbia numai la stînă,
Nobili, voi, de neam și cuget, sfărîmînd a sale fiere,
Vorbit-ați întîi c-acei ce ne dau pîne și miere
Și-ați vădit în astă piesă c-a lor inimi nu sînt mute
La respect, la cunoștință, la amor și la virtute ;
Pîrga stenei naționale cu drept vouă se cuvine ;
Suvenir ea să vă fie a juneților senine.
Picătură, deși mică, ce pe-o stîncă picurează,
Face rîului o cale care după ea urmează.

Cînd patriotismul se întîlnește cu sentimente umanitare îl vedem pe Asachi scriind elegia *Pe țintirimul unui sat*, unde mustră pe aceia care rămîn stăpîniți de prejudecăți, și se arată fără suflet, aruncă disprețul lor asupra celor care așteaptă să fie priviți cu bunătate :

O, voi, care n-aveți stimă pentru omul umilit,
Nobili plini de fantasie, mîndri-n titlul ruginit,
De ce-n ur' aveți săteanul, cînd a frunței lui sudoare
A produs mărirea voastră și-avuțiilor odoare ?

Întîmplător, Asachi găsește și aici nota mai nimerită și dă versuri care supără mai puțin prin neîndemînarea, asprimea lor. E tot ce putem culege din poeziile lui pentru ca să adăugăm o impresie ceva mai bună la aceea care se desprinde din parcurgerea celorlalte versuri.

Cît de mult îi lipsia lui Asachi simțul poetic ar putea arăta multe citate, dar ar fi o insistență de prisos. Va fi de ajuns să ne oprim la vreo două poezii care ne miră că și-au putut găsi loc într-un volum. Cunoscînd ori din popor ori de la Ienăchiță Văcărescu poezia *Amărîtă turturea*, Asachi a luat motivul duios din ea și, în *Păsăruica stinghere*, l-a versificat astfel :

Păsăreul care pierde
Pe duioasa lui soție,
Zboar', o cată prin cîmpie
Și tot cîntă al său dor,

Se întoarnă în pădure
Obosit acum s-o cheme,
Noapte, zi, d-asprimea geme
Unui ager vînător.

Rîuri și cîmpii florite
Nu mai cearcă, ci s-ascunde
Singurel în cuibul unde
A trăit cu-al său odor.

Ceva mai plat nu ne putem închipui, și acel „păsăreu", care i s-a părut, se vede, lui Asachi o fericită inovație — ce ar fi dacă în poezia populară s-ar vorbi de un „turturoi" ? — e dovada lipsei desăvîrșite de simț artistic.

Încă o pildă — din balada *Ștefan cel Mare înaintea Cetății Neamțu* — unde, după legenda de care s-a folosit și Bolintineanu, se povestește cum Ștefan vine la Cetatea Neamțu și mama lui îl îndeamnă să se întoarcă iar la luptă — vorbindu-i astfel :

„Fiule, întîi oară te văd fără vîntă,
Totdeauna tu învins-ai cu dreptate sfîntă.
Eu nu pot astăzi deschide a cetății poarte ;
Pe eroi în cîmp așteaptă glorie sau moarte."

Dacă Ștefan ar fi auzit un asemenea logos rostit de mama lui, mai curînd ar fi adormit decît s-ar fi îmbărbătat să bată pe turci.

Pentru că am ajuns la baladele lui Asachi, să ne oprim un moment la aceea care e intitulată *Dochia și Traian*, deoarece, pe lîngă ce ne aduce ca să facem aceeași constatare cu privire la valoarea versurilor — într-un loc cetim :

Traian vede astă zînă,
Deși e învingător
Frumuseței ei se-nchină,
Se subjugă de amor

— ne dă prilejul să vedem cum trata Asachi — la fel, dealtmintrelea, cu alții influențați de romantism — unele teme și cum a ajuns să popularizeze ciudățenii ieșite din fantazia lui. Balada amintită se razimă pe o legendă localizată la Ceahlău și pe care o cunoștea și Cantemir — legenda despre o babă care e împietrită în munți cu oile ei, temă de folklor cunoscută și aiurea la noi, cum și la alte popoare. La această legendă Asachi a adăugat combinații artificiale ale lui, introducînd pe Traian și prezentînd pe Dochia ca pe fata lui Decebal (la aceasta l-a dus apropierea între Dochia și Dachia, Dacia). Balada aceasta, la care unii și mai tîrziu s-au oprit ca să împletească năzdrăvănii istorice (v. *Arhiva Soc. științ.* din Iași, 1890—1891, 470), ajungînd să fie foarte răspîndită în Moldova, a avut ca urmare că a pus în circulație o altă curiozitate imaginată de Asachi ; pentru că în ea Ceahlăul era numit

Pionul (în titlul ei se adaugă într-adevăr : *Sub muntele Pion),* numele acesta a rămas, așa că astăzi cetim în cărțile de geografie : „Ceahlăul sau Pionul", schimbare de nume pe care Asachi a făcut-o gîndindu-se probabil la muntele din Grecia Πιω (un colaborator la *Icoana lumei,* 1846, 373, influențat de Asachi, apropia „Pionul" de San-Pione = Sempione, Simplonul).

Ce ar fi putut salva reputația de poet a lui Asachi sînt fabulele, pentru că printre ele găsim bucăți care reliefează bine o idee, caracterizează în cuvinte bine prinse unele situații de la noi și sînt scrise într-un ritm mai vioi — ca, de pildă (în fabula *Momița*) :

Pentr-un spirit ce nu doarme
Nu-i nimic mai ușor
Decît planuri de reforme
Ca să deie la popor.

Ori în încheierea fabulei cu asinul furat de unul mai isteț decît alții doi care se certau pe socoteala lui :

Este asin cîteodată
O moșie-n judecată
Pentru care doi mazili
Se sfădesc pe la movili ;
Cînd acela ce-i împacă,
Mîncînd pe-a lor cheltuială,
Ia moșia-n socoteală
Și le lasă punga seacă.

Ori cînd se spune în morala fabulei *Minciunile :*

Cînd prin chipuri felurite
Unu-ncarcă, altu-nghite,
Deodată
Se arată
Coborîndu-se din cer
Luminosul adevăr.

Dar asemenea versuri pe care le putem desprinde de ici, de colo, sînt întunecate de atîtea altele necioplite, colțuroase — și, de altă parte, la fiecare pas te izbesc adausurile, insistențele de prisos, prolixitatea, tocmai ce nu se potrivește cu fabula, care cere formă concisă, lapidară.

Despre teatrul lui Asachi am putut avea o impresie din ce am spus mai înainte, cînd am amintit și părerile contemporanilor săi asupra felului cum dînsul a condus mișcarea teatrală în Moldova. Convingerea lui pare să fi fost că lucrase destul și în această direcție cît timp reușise să introducă limba română pe scenă. El s-a mulțumit cu atît și nu s-a gîndit mai departe. Era desigur un mare cîștig pentru cultura noastră că se putuse organiza reprezentații românești și înțelegem entuziasmul lui Asachi cînd în prefața la *Mirtil și Hloe* spunea :

„În epohă de străinomanie, la 1816, am fost înfiinţat un teatru de societate în casele reposatului hatman Constantin Ghica, boier generos şi iubitoriu de cultură. Actorii erau fii şi fiice a celor întîi familii, carii reprezentau piese franţeze. Acestora am încredinţat întreprinderea, pe atunci sumeaţă, a face o breşă în acea străinomanie, adresind limba patriei cătră inimi patriotice. Şi fiindcă prea mult ar fi fost a vorbi deodată românește despre evenimente eroice au despre intrigi de saloane, care atunce numai în limbi streine se urzeau, Muza modestă s-au fost învăscut în vesminte cîmpene şi cu agiutoriul acestui prestigiu şi a costiumului naţional, cel mai pitoresc pentru păstori, inimile s-au încîntat şi auzul au început a se dumesnici cu limba ce pe atunce o numeau dialect."

Trebuia însă ceva mai mult : înţelegerea luminată a menirei teatrului, stăruinţa pentru a face din el o adevărată şcoală a sufletelor. Aceasta a rămas departe de preocupările lui Asachi. De aceea teatrul de sub direcţia lui a fost ceva elementar şi nebulos : reprezentaţiile erau organizate fără nici un plan, piesele se dedeau fără nici o alegere. Chiar ce a tradus şi adaptat singur arată puţina orientare pe care o avea în alcătuirea unui repertoriu aşa cum s-ar fi putut şi pe vremea lui. Autorul său de predilecţie — ca şi al altora, pe atunci — era Kotzebue, dar din piesele acestuia nu a făcut o alegere mai bună, potrivită cu ce trebuia să se dea publicului nostru. Cît despre piesele originale ale lui Asachi — *Petru Rareş, Voichiţa* ş.a. — piese care s-au dat rar ori prea tîrziu, cînd făcea impresia de apariţiuni anacronice, nu putem spune că aduceau ceva de samă în literatura noastră dramatică — sînt copleşite şi ele de defectele obişnuite ale autorului : lipsa de talent în compunere, neînţelegerea felului în care trebuie prezentate situaţiile şi artificialitatea pretenţioasă.

Ca prozator Asachi nu ne-a lăsat iarăşi ceva ce ne-ar autoriza să-l punem printre scriitorii noştri mai de samă. *Nuvelele istorice* — de care dînsul era mîndru — sînt ceva hibrid, fără vieaţă. Cetindu-le, nu avem deloc impresia unei opere adevărat literare. Stilul e cît se poate de neîngrijit şi povestirile se pierd în amănunte obositoare. Voind să prezinte unele figuri din istoria noastră, Asachi a cules cît a putut găsi la cronicarii noştri şi la istoricii streini, a mai adăugat ce a trecut prin imaginaţia lui — destul de săracă — şi în felul acesta a ajuns să scrie cîteva povestiri cărora le-a zis nuvele, dar în realitate nu pot fi numite astfel, pentru că se reduc la o înşirare de fapte, la o îngrămădire sarbădă de amănunte — sînt mai mult o compilaţie ce vrea să fie literară, un fel de istorie diluată.

Ca scriitor, valoarea lui Asachi este deci redusă, foarte redusă. Merite pe care i le-au atribuit unii nu i le putem recunoaşte. Că a scris mult, întrecînd pe alţii din epoca lui, aceasta nu i se poate tăgădui ; că şi-a îndreptat activitatea în multe direcţii, aducînd astfel o varietate pe care nu o întîlnim la mulţi, aceasta e iarăşi incontestabil ; scriind însă mult, a scris şi rău, iar varietatea operei lui e uşoară — ca de un potpuri literar, şi stîngaci alcătuit.

II

1921

Poezia în spirit vechi și cea de tranziție • Cel dintîi poet modern: V. Cîrlova • Curentul larg de afirmare a literaturei nouă: I. Heliade Rădulescu

POEZIA ÎN SPIRIT VECHI ȘI CEA DE TRANZIȚIE

Oricît de departe, în timp, ne-ar fi dus urmărirea activității lui Asachi — în legătură cu ea a trebuit să anticipăm asupra dezvoltării literaturei și culturei noastre pînă la 1840 — această trecere peste vreo două, trei decenii nu ne-a abătut prea mult de la firul expunerei, pentru că am văzut că, de fapt, Asachi reprezintă pînă tîrziu spiritul literar rămas mai în urmă.

De acest spirit, mai ales în poezie, e stăpînită, dealtfel, nu numai activitatea lui Asachi, dar și a altora, așa că a trecut relativ mult timp pînă ce s-au arătat semnele de înnoire, pînă ce un curent de prefacere largă, o orientare mai modernă au început să se afirme în poezia noastră.

Cine urmărește literatura română chiar mai nouă are mereu prilejul să constate că scriitorii au rămas prea ușor mulțumiți de ce au găsit, într-un moment, ca directivă literară. Lamartine spunea că o generație spirituală nu durează mai mult de cincisprezece ani. Aceasta poate să fie adevărat pentru Franța, dar la noi constatarea e că o generație intelectuală ține cam cincizeci de ani, dacă nu și mai mult. Pentru literatură o dovadă am avut-o cînd am studiat școala latinistă (ce vom spune mai departe cu privire la ea, la evoluția ei de mai tîrziu, va arăta și mai bine aceasta). O nouă dovadă ne-o dă literatura poetică așa cum a continuat să fie cultivată după începuturile ei, care am arătat cum se înfățișează.

Dacă ne întrebăm care să fie cauza acestei lipse de varietate, acestei opriri la aceleași formule — să zicem tipicuri — literare în anume răstimpuri, explicația ar fi ispitit cineva s-o caute în părerea că am fi dominați de un spirit prea conservativ, am fi misoneiști. Nu se poate spune că românul se arată ostil înnoirilor — dimpotrivă, de multe ori a arătat că le primește ușor, chiar prea ușor cîteodată, cînd ele nu sînt dintre acelea care vin să schimbe în bine, să îmbogățească sufletul.

Alta trebuie să fie, prin urmare, explicarea și ea ne e dată de ce ne arată totdeauna istoria evoluțiilor literare : numai atunci cînd cultura se revarsă bogată, din plin, asupra sufletelor, cînd ideile se premenesc

mai repede, mai ușor, numai atunci se pot ivi mai multe individualități puternice care să dea semnalul mișcărilor noua ; cît timp puțini, foarte puțini, sînt cei care se împărtășesc dintr-o viață spirituală, cît timp chiar cultura acestora, ca scriitori, e încă redusă, nu poate fi vorba de o ciocnire vie, intensă, de idei, de ce aduce schimbările repezi și rodnice, înlăturarea tiparelor vechi.

Așa trebuie să înțelegem pentru ce poezia noastră a fost prea uniformă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la 1840, pentru ce genul la care își oprise predilecția poeții Văcărești a avut multă vreme precădere, a atras mereu pe aceia care credeau că au darul poeziei, și printre aceștia, ținînd samă de ordinea cronologică și urmărind literatura din Moldova, vom avea să ne ocupăm în primul rînd de :

MATEI MILO

Necunoscut istoricilor noștri literari pînă la un studiu despre el pe care l-a publicat I. Tanoviceanu în *Anal. Acad. Rom., Mem. secț. lit.*, XX, 1 urm., Matei Milo nu are altă însemnătate decît că e primul poet al Moldovei, luîndu-și astfel locul alături de al lui Ienache Văcărescu — pentru Muntenia.

Coborîtor dintr-o familie de origine streină — franceză, după părerea unora — s-a născut pe la 1750. Cîtva timp a petrecut în Rusia, unde îl găsim făcîndu-și studiile, pînă la 1775, la Petersburg. Întors în țară, a ocupat mai multe funcțiuni — ca vătav de aprozi, sulger, stolnic, ban, spătar, și pe la 1801—1802 nu mai era în viață.

De la dînsul a rămas un caiet de poezii, acela după care I. Tanoviceanu a putut fixa activitatea lui literară. Poeziile care ni s-au păstrat sînt puține la număr față de cele care s-au pierdut — din caietul cercetat de Tanoviceanu se vede că s-au rătăcit mai multe foi, ceea ce nu ne împiedică totuși să ne facem o idee de ce a trebuit să cuprindă restul. Erau desigur versuri la fel cu cele care s-au păstrat și scrise în aceeași notă de erotism care ne e cunoscută de la Ienache Văcărescu și fiii lui, deoarece Matei Milo nu s-a îndepărtat de la ce era în spiritul timpului și desfăta, sub o formă quasi-literară, pe boierii noștri în nesfîrșitele ceasuri de petrecere, de legănător farniente oriental. Pe lîngă poezii românești, Matei Milo compunea — sau poate transcria, uneori — și poezii grecești (una din ele se găsește în caietul rămas), așa că avem și aici o dovadă a amestecului de grecism în poezia noastră de tot tînără (cf. vol. I, 100).

Ca să-l cunoaștem pe Matei Milo în înrudirea lui literară, în ce îl pune așa de aproape de contemporanii lui, e destul să citățm din cele șaptesprezece poezii pe care le avem de la el — dintre care una tradusă din Voltaire — aceste versuri :

Ah, cer, ce ți-am greșit ?
Așa cumplit m-ai osîndit
Și-ai hotărît zilelor mele
A petrece în dureri grele.
În dureri nesuferite,
Strașnice, prea cumplite,
Pînă cînd a suspina
Cu ah ! și vah ! a ohta ?

Aceeași poezie de suspinuri, aceeași monotonie interjecțională versificată ca la Văcărești — semn al identității de simțire și de „meșteșug literaricesc" dincolo și dincoace de Milcov.

Dar am fi nedrepți dacă nu i-am recunoaște lui Matei Milo ceva mai personal, predispoziții pentru un gen de literatură care numai cu vremea avea să se afirme mai bine în literatura noastră. Printre versurile lui se găsesc și cîteva în notă satirică, nu lipsite de oarecare duh, cum sînt acelea pe care le-a scris ca să fixeze figura paharnicului Lazu, boier scăpătat, dar fălos, despre care spunea :

...antereu și caftan
Are din zilele lui Cehan,
Dar conteș din zilele cui
La letopiseți nu-i.

Caracterizarea nu se poate zice că nu e bine prinsă, dar atîta numai putem spicui și în poezia satirică a lui Milo. O întîmplătoare apropiere de ce poate fi socotit ca poezie, o licărire numai care merita totuși să ne oprească, pentru ca să nu rămînă la o prea săracă mențiune numele aceluia care deschide șirul poeților din Moldova.

COSTACHE CONACHI

Spre deosebire de mulți poeți ai noștri, chiar mai noi, asupra lui Conachi avem informații destul de bogate, așa că vieața lui ajunge să ne fie bine cunoscută. Știrile pentru biografia lui le găsim în prefața lui Vogoride-Konaki la ediția a doua (1887) a poeziilor boierului-poet, în ceea ce a publicat Al. Papadopol-Calimah în *Convorbiri literare,* XIX, 923 urm., și *Documentele Hurmuzaki,* X.

Costache Conachi s-a născut la 14 octombrie 1777 dintr-o veche familie boierească. Tatăl său, Manolache, deși pornit spre o vieață ușuratecă, iubind petrecerile, luxul, a avut, se vede, bună grije de educația aceluia care era singurul său fiu : de la profesori streini, printre care era Fleury, refugiatul francez căruia i se zicea „le régicide" pentru că fusese amestecat în condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea, Costache Conachi a primit o învățătură aleasă, așa că cunoștea, pe lîngă

limba franceză și grecească, turcească și germană. Pînă la 1802 tînărul crescut astfel a dus o vieață fără griji la moșia părintească, în locul lui de naștere Țigănești (în Tutova). În acest an murind tatăl său și lăsînd averea încurcată, Costache Conachi trebui să se ocupe de ce rămăsese în sarcina lui și în cîțiva ani ajunse să pună bună orînduială în moștenirea care-i fusese lăsată. La adăpostul preocupărilor mărunte, rămînîndu-i răgaz, de pe la 1805 putu să se îndeletnicească cu altele, să ia parte la vieața publică, să primească însărcinări. În acel an îl vedem în funcțiunea de comis, peste un an apare ca ispravnic de Tecuci, funcțiune pe care o ocupă pînă la 1812. Sub Scarlat Calimah, de la 1814—1819, îl întîlnim ca vornic de poliție și sub Mihai Sturza ca vornic de aprozi.

În timpul Eteriei se refugie în Basarabia și la întoarcere fu numit după cîtva timp, în 1824, prezident al departamentului afacerilor streine, unde îl găsim și în 1827. În 1824 era și logofăt, cinste în care îl întîlnim și mai tîrziu, pînă la 1833. Cînd rușii ocupară Moldova, la 1828, politica pe care o făcea dînsul împreună cu alții din boierime fiind cea rusofilă, se bucură de încrederea ocîrmuirei și fu numit în comisiunea de redactare a Regulamentului organic. Funcțiunile pe care le ocupase și cunoștințele sale îl făceau să fie privit ca un om priceput în chestiuni de organizare, în întocmirea de legi, așa că fusese ales și printre aceia care aveau să traducă Codicele Calimah. Cînd fu vorba, în 1834, de alegerea unui nou domn, o clipă i se păru că această alegere s-ar putea opri la dînsul, dar noul domn se întîmplă să fie Mihai Sturza, și amintirea rivalității cu acesta, alături de alte motive, îl sili pe poetul acum bătrîn să stea la o parte, să se retragă la moșia lui Țigănești, unde muri la 4 februar 1849.

Așa cum se înfățișează prin ceea ce a scris, Conachi apare ca o personalitate curioasă întrucîtva, cu manifestări ce s-ar părea că nu pot sta alături, ce ne surprind. Am putea zice că este o dublă personalitate. Poeziile pe care ni le-a lăsat îl arată ușuratec, frivol, lăsîndu-se dus de fantazii, de capricii, privind vieața ca o nesfîrșită idilă, cîntînd iubiri ce-l înlănțuiau repede și se desfăceau tot așa, cu episoade mai mult prozaice și cu senzualism de oriental. De altă parte, îl vedem ca pe un om cu multă judecată, cu mintea așezată, cumpănită, ocupîndu-se cu lucruri serioase, exprimînd în anumite prilejuri păreri care arătau preocupări înalte și aduceau o notă nouă pe vremea cînd vieața, cultura noastră așteptau alte îndrumări. Ca să înțelegem acest dublu aspect sub care se prezintă scriitorul moldovean, trebuie să ținem samă de epoca în care a trăit dînsul. Era o epocă de tranziție : orientalismul care ne învăluise atîta vreme pierduse din puterea lui, se apropia să apună, cel puțin în ceea ce era mai vădit în el, mai izbitor ; peste ce cădea în umbră și era lăsat să se piardă în depărtările trecutului o lume nouă se ridica prin ceea ce se limpezia din propria noastră vieață ori ne venia ca îndemnuri din alte părți : idei, sentimente nouă își făceau drum și aduceau puteri care nu se putea să nu cucerească sufletele. Trăind într-un asemenea moment al istoriei noastre, Conachi e expre-

siunea lui, e reprezentantul diversității de aspecte care se întîlniau în viața de la noi și din care avea să se desprindă ce trebuia să fie al nostru. Prin educația pe care o primise, prin felul de viață pe care îl dusese în tinerețe, dînsul păstrase anumite predispoziții care nu-l deosebiau de alții, un fond în care se menținea cu oarecare tenacitate tradiția, o parte a sufletului care îl lega de trecut, îl apropia de ce am întîlnit la poeții Văcărești și era întipărirea sufletească a tuturor din pătura boierească. Trăind însă pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, cîntărețul iubirilor puse în acrostiuri și zburînd ușor de la un „obraz" la altul a putut vedea că o viață nouă răsăria în jurul lui, că altceva decît desfătările de altădată puteau mulțumi zilele cuiva, că sufletele celor care simțiau ceva deosebit în ei se îndreptau spre o înțelegere superioară a rostului lor printre cei mulți, căutau, în neliniști frumoase, înălțătoare, ce putea face și din noi oameni cu alte gînduri, cu alte moravuri decît acelea peste care veacuri așezase rugină deasă. Din întîlnirea acestor curente în viața, în activitatea lui Conachi se explică dubla lui personalitate — amîndouă se răsfrîng în ce ne-a lăsat scris și-i dă un loc în istoria literaturei și culturei noastre. Ca poet e omul generației în care se prelungește încă orientalismul nostru ca împărtășitor al cîtorva păreri în care punea seriozitatea unor gînduri ale lui trebuie privit ca interpretul tendințelor nouă care începeau să se afirme la noi, ca înțelegătorul prefacerilor sufletești la care trebuia să ajungem.

Versurile rămase de la Conachi au fost tipărite întîi la 1856, de fiica sa, sub titlul *Poezii: Alcătuiri și tălmăciri.* Într-o a doua ediție au apărut la 1887, prin îngrijirea lui Miron Pompiliu, adăugîndu-se scrierile în proză care se reduc la două scrisori (către Ioan Sturza, domnul Moldovei, și mitropolitul Veniamin) și niște însemnări (*Sfaturi către tinerii căsătoriți* și cîteva explicațiuni cu privire la hotărniciile de moșii); aceeași ediție cuprinde și o prefață a lui Vogoride Konaki cu informații biografice asupra poetului. Alături de acestea e de amintit traducerea pe care a făcut-o Conachi (împreună cu I. Fătu) după romanul *Mathilde* al d-nei Cottin, traducere care ne e cunoscută numai după catalogul bibliografic al lui D. Iarcu, unde e dată că a apărut la 1844, și o mențiune a lui A. Papadopol-Calimah, *l.c.*, 958.

La traducerile în versuri — după Pope *(Cercare de voroavă asupra omului)* și Colardeau *(Eloiza către Abeliard;* pentru celelalte : *Iulia către Ovidie; Către Leandru ce nu venia; Cruzii Elini cu jertfa,* nu cunoaștem izvorul) — nu ne vom opri, pentru că nu găsim în ele ce ar arăta mai multă îndemînare literară; sînt făcute cu oarecare pricepere, într-o limbă ce impresionează bine cîteodată prin unele expresiuni și prin oarecare coloratură arhaică, dar muzicalitatea, îngrijita așezare a versurilor, ritmul nu sînt însușirea lor.

Poeziile proprii ale lui Conachi sînt destul de numeroase, așa că pentru vremea de atunci poate fi privit ca un poet fecund. Scria în clipele lui de tihnă, care nu au fost rare, și scria mai mult pentru ca să pună în rime și acrostihuri laude pentru ochi care-l săgetau „ca luceferii cu raze", pentru ca să facă destăinuiri sentimentale sau — mai curînd — pentru ca să derive spre literatură neastîmpărul simțurilor

lui ; scria alteori și sub impresia unor întîmplări din vieața lui ori a altora care i se păreau însemnate pentru un motiv ori altul, dar care nouă nu ne vorbesc totdeauna astfel. În intenția lui Conachi nu pare să fi fost să dea la lumină ce scrisese ; cît a trăit nu și-a tipărit versurile și ne vine să credem că dacă s-ar fi gîndit la aceasta ar fi ales din ele numai ce i s-ar fi părut că merită să fie cunoscut de alții. Cînd după moartea lui s-au publicat poeziile sale putem spune, prin urmare, că s-a trecut peste intenția lui și unele bucăți trebuiau lăsate din volumul care avea să-i fixeze fizionomia literară, pentru că sînt dintre acelea care aruncă numai umbră asupra *Alcătuirilor*. Că ambiții de scriitor nu-l stăpîniau pe Conachi, că dînsul nu ținea mult să treacă drept poet, se vede mai bine din cuvintele pe care le pune în fruntea caietului său de poezii, cuvinte care lipsesc din edițiile de la 1856 și 1887, dar ne sînt cunoscute din ms. 137, Bibl. Academiei Române. Acolo, sub formă de scrisoare către o „precinstită cucoană", Conachi vorbește astfel despre compunerile lui : „Nu mă bucură stihurile ce am făcut în curgere de atîta vreme, cît pentru că au dobîndit plăcere și iscălitura dumitali cu care pot să fie plăcute la ochii tuturora" — și mai departe : „Îmi scrii că ai dori să afli meșteșugul cu care se însuflețează stihurile : te sfătuiesc să-l iai de la ochii dumitali, pentru că de la dînșii l-am furat". Aceea care, printre altele, avusese privilegiul să primească această închinare fusese desigur cîntată mai des și mai cu patimă de logofătul-poet, deși mai tîrziu dînsul adăuga tot acolo, pentru aceea pe care o slăvise, două versuri de deziluzionat, pe care le regăsim în poezia *Slănicul*, 1847 :

> Gîndeam c-am iubit un înger din cer supt chip femeiesc,
> Dar n-au fost decît fimeie din iad supt chip îngeresc.

Făcînd asemenea mărturisiri, Conachi ne dă prilejul să cunoaștem cum „alcătuia" stihurile sale, și de aici se vede că ceea ce scria era mai mult un jurnal intim versificat. Așa se explică și scăderile poeziilor lui, printre care ne izbește în primul rînd lipsa de variație. Versurile se înșiră cu monotonia acelorași confesiuni sentimentale, de erotism în nota convențională pe care o cunoaștem din poeziile Văcărești lor. Întîmplător dacă întîlnim alte subiecte, și ele nu adaugă nimic ca poezie — unele sînt de tot prozaice ; versuri scrise la moartea soției sale, Smaranda ; altele cu prilejul morței tatălui său ori a unui bun prieten (Vasile Balș) ; pe urmă cîteva închinate domnului Alexandru Moruzi (aceasta e cea mai veche poezie păstrată de la dînsul, poartă data de 1802), ori povestind călătorii la Slănic și Borsec... ca să laude binefacerile apelor de acolo (într-un loc se vorbește și de un păr doborît de furtună într-o grădină de la Țigănești, ceea ce îl îndeamnă pe poet la reflecții filozofice asupra vieței) — atîta e tot ce găsim pe lîngă stereotipele poezii de iubire.

Cum cîntă Conachi pasiunea lui nu va fi — e de așteptat — o revelație, mărturia unei sensibilități deosebite. Iubirea e numită de el „balaurul cu limbi de pară", și de aici putem înțelege ce ne va spune

dînsul cînd, cu inevitabile reminiscențe de mitologie — s-ar putea să lipsească Afrodita și Cupidon ? — ne va face părtași la ce mișca sufletul lui. Repertoriul poetic pe care sîntem duși să-l ascultăm sînt nesfîrșite game tînguitoare, nesfîrșite suspine pentru ceea ce-i e dat să îndure, cînd săgețile i-au străpuns inima, cînd cuvintele pe care le așteaptă de la iubită întîrzie, cînd ea se arată prea „nemilostivă". A vorbi despre „iubită" nu e totuși potrivit cînd ai sub ochi stihurile lui Conachi : el nu a cîntat o singură femeie, ci un șir întreg, și cu aceleași cuvinte, pentru că multiplicarea sentimentală nu-i cerea daruri dosebite de invențiune poetică. Ce ușor își împărția inima și cîte erau acelea pe care le cînta putem vedea din poezia *Nume*, unde versurile sînt așezate așa ca să știm și noi cum le zicea iubitelor lui ; un adevărat mozaic de nume se înșiră în această poezie și unele se repetă, fie pentru că erau mai multe din cele cîntate care-și ziceau la fel, fie pentru că poetului i se părea că aceeași merită să fie slăvită de mai multe ori ; alături de Casandra și Marioara, cărora sînt dedicate cîte cinci și trei strofe, vedem înșirîndu-se Luxandra, Elenca... Anica, și toate sînt lăudate pentru „nurii, blîndețea și dulceața lor", toate i se par o „îngerească zidire", așa că fiecăreia din ele vine să i se închine, „ca la Dumnezeu". Erau cam mulți „Dumnezeii" la care se închina, dar pentru el era poate o mîndrie acest politeism.

La ce se reduce iubirea și în versurile lui Conachi putem înțelege mai bine dintr-o poezie pe care o scria la 1846, amintind plimbările idilice pe lună, „stăpîna nopților" (chiar titlul ei e *Luna plină*). Materialismul, senzualismul ei își găsesc expresiile potrivite cînd ne vorbește mereu de îmbrățișări „cu aprindere de foc", de

Nesfîrșită sărutare
De mii de ori pe un loc

și de sărutări care se abat de la această constanță a locului ales — sărutări

...pe-un piept ca crinul,
pe un sîn cu flori sădit,
pe-o guriță ca rubinul.

Pasiunea mărginită numai la atît — i-am putea zice epidermică — îi dictează și alte versuri, la fel, cînd în lipsa iubitei se gîndește mereu la ea, așteptînd s-o vadă iară, să-i admire „gurița" și s-o strîngă în brațe :

Guriță deschizi, cerul se deschide ;
De mînă mă iei, foc simt că m-aprinde...
În brațe mă ții, fulgeră văzduhul...
La sînu-ți mă strîngi, cad și îmi dau duhul.

Jertfa poetului pare totuși prea mare cînd spune că își dă „duhul", pentru că iubitele lui tocmai cu „duh" nu par înzestrate. Sufletul lor

nu îl vedem — despre ele ni se vorbește ca de niște păpuși frumoase care sînt destul pentru ca să încînte pe poet. Iubirea lui e ca un joc copilăresc și numai de exaltare a simțurilor, cum nu ne poate surprinde la o fire cu multe contagiuni de orientalism. Și uneori acest orientalism se coboară jos de tot, ajunge la trivialități, ca în poeziile *Aleargă, suflete, aleargă* și *Cine-i amorul,* care se vede totuși că erau în gustul timpului și păreau un fel de literatură.

Sînt totuși în ce ne-a rămas de la Conachi cîteva poezii care trec peste frivolitatea pe care am văzut-o și apar în lumina unui sentiment mai înălțat, unei inspirații mai nobile. Poeziile acestea sînt închinate Zulniei și ele ne fac să mai uităm pe cele care ne vorbesc de Casandre, Marioare, Catinci ș.a. Zulnia era Smaranda Donici, soția lui Petrache Negre, prieten al lui Conachi. Rămînînd văduvă la 1824, după patru ani fu luată în căsătorie de Conachi, dar viața lor împreună nu ținu mult, pentru că dînsa muri în 1831.

Iubirea pentru Zulnia a inspirat lui Conachi versuri care dau dovadă de reculegere sufletească, de simțire mai adîncă. Diletantismul sentimental, nestatornicia pe care o asemuia, după comparația obișnuită, cu „zburătorul flutur dintr-o floare în altă floare", o condamna el singur cînd, începînd să scrie poezia *Amorul din prieteșug,* cu motto

> Vrei să știi cu-ncredințare
> Dragostea cît cuprins are,
> Fă, omule muritor,
> Din prieteșug amor.

venia să spună că ce înfrumusețează viața e „prieteșugul cu credință și iubire". Aici găsia de data asta și temelia iubirei, îndemnînd și pe alții să o înțeleagă astfel, pentru că numai cine dă sufletului această podoabă poate ajunge „lîngă îngeri și dumnezeire".

Cum prietenia cu Zulnia s-a schimbat în iubire înflăcărată ne spune aceeași poezie cu amănunte cam prozaice, care amintesc întîlnirea cu dînsa „într-un loc pustiu și tainic", care era Slănicul. Cînd poetul — travestit sub anagrama „Icanoc" — descrie întîlnirea și pasiunea pe care și-au împărtășit-o ne-am aștepta să regăsim accentele mai înălțate cu care slăvia prieteșugul și iubirea, dar — spre decepția noastră — îl vedem revenind la genul de mai înainte și făcîndu-ne să asistăm iarăși la

> Leșine necontenite și de viață curmătoare,
> Cuprinderi, îmbrățișare supt prietenească față,
> Căutături cu răpire și căderi brață la brață.

E celălalt Conachi care reapare : reminiscențele de cînd scria versuri numai cu suspinuri și leșinuri erau prea puternice pentru ca să se poată emancipa de ele.

O fulgerare de poezie purificată, înnobilată, străbate totuși încă o dată sufletul său, atunci cînd moartea îl despărți de aceea care-i fusese prietenă, iubită și soție. În durerea vieței pustiite îl vedem atunci

plîngînd „dulcea lumină" care s-a stins din zarea ochilor săi și așteptînd ca mila din ceruri unită cu dorul lui și despărțindu-l de țărînă să-l unească cu „duhul" ei.

În cuvintele cu care învăluia umbra soției sale, Conachi punea tot ce răsărise mai senin din sufletul lui și ele vestiau amurgul unei vieți de pasionat. Peste cîțiva ani dînsul venia să-și ia rămas bun de la ce-l vrăjise altădată și-l făcuse să cînte în risipiri ușoare ori — mai rar — sub îndemnul unei simțiri concentrate și îmbogățite. În două poezii : *1847, iunie* și *Amor, la a ta putere...* (aceasta încheie șirul *Alcătuirilor*), melancolia amintirilor prin care trecea totuși seninătatea unei resignări impuse de fatalitățile vieței îl făcea să spună :

Amor, la al tău jărtfelnic iarăși viu să mă închin,
Dar nu cu cîntări de slavă, ci cu lacrimi și suspin
Să-mi ieu de-acum ziua bună de la înalt schiptrul tău.
Ca o slugă cu credință ce și-au plinit hacul său...
Amor, la a ta putere de-acum nu mă mai închin :
Na-ți și arc, na-ți și săgeată, na-ți și ghimpul cu venin,
Căci la invalizi ca mine ele nu se mai cuvin...
Mergi și du-te de la mine, frumușelelor să spui
Că acela ce prin versuri le-au slăvit în viața lui,
Acum este un scheletru răzemat de cîrja lui.

Așa își lua adio Conachi de la ce fusese mare parte din viața lui, așa punea sfîrșit cîntecelor pe care și zvînturat, copilăros, și grav uneori le lăsase să se înșire timp de o jumătate de veac. Deși, după cum spuneam, dînsul nu pare să fi fost stăpînit de ambiția faimei literare, deși a scris mai mult pentru el și pentru acelea cărora voia să le împărtășească ce-i înflăcăra inima, totuși versurile lui au ajuns să fie cunoscute, să devie populare, chiar pe cînd dînsul trăia și nu se gîndise să le dea la tipar. Răspîndirea lor a urmat calea pe care o putem ușor înțelege cînd ne gîndim la mediul în care a trăit și Conachi — așa cum îl cunoaștem din ce am spus în altă parte (vol. I, 91) — și la genul de poezie pe care dînsul l-a cultivat. Stihuind și el așa cum se potrivia cu gustul boierimei de atunci și fiind îndemnat uneori, la petreceri cu prietenii lui, să spună, să cînte ce-i adusese inspirația, ce improviza poate atunci, versurile lui au ajuns să fie auzite și de alții, să se popularizeze. Ele au trecut chiar în repertoriul lăutarilor și despre aceasta avem cîteva mărturii (v. *Apendicele*), așa că încă o dată constatăm legături între poezia celor de sus și a lăutarilor, cu treceri cînd dintr-o parte, cînd dintr-alta.

Despre poezia lui Conachi s-a spus de unii — prin acele convenționiuni de istorie literară și de critică ce se întîlnesc des la noi — că s-ar asemăna cu lirismul lui Anacreon. Desigur că Conachi cunoștea literatura greacă și putem presupune că cetise pe Anacreon, dar nicăieri nu se vede că ar fi fost direct influențat de poetul grec. Asemănare între ei ar fi numai în aceea că amîndoi au cîntat iubirea, dar deosebirea se poate vedea bine din felul cum se înfățișează lirismul lor ; la Anacreon nu găsim suspinele, oftările care se repetă monoton și supărător la poe-

tul nostru ; dînsul scria într-o vreme cînd literatura greacă nu pierduse limpezimea, seninătatea și simțul măsurei caracteristice clasicismului. Dacă poate fi vorba de influență greacă asupra lui Conachi, aceasta trebuie căutată aiurea, în prelungirile tîrzii și degenerate ale lirismului grec, în poezia mai nouă, orientalizată, care a pătruns și la noi, deșteptînd emulații poetice, găsind imitatori în vremea cînd tot ce era grecesc — de proveniență mai nouă și hibridă — se bucura de prestigiu și robia sufletele. Alt Anacreon, nu cel din vechime, a fost unul din inspiratorii lui Conachi : Anacreonul modern, cum i s-a zis, acel Atanase Christopulos, pe care l-am mai amintit în altă parte și la care poeții noștri de acum o sută de ani s-au dus să găsească tipare de poezii, cum tot spre el se îndreptau aceia care fără să fie poeți căutau ușoare derivative intelectuale pentru viața lor de sibariți. Și aici, prin urmare, Conachi se arată omul timpului său, nu s-a dus mai departe decît atîția din contemporanii lui. Nu era în firea lui să fie un îndrăzneț, un căutător de drumuri nouă în poezie.

Dacă așa era ca poet, să-l vedem sub altă înfățișare, sub aceea la care făceam aluzie în caracterizarea de la început, cînd spuneam că personalitatea lui nu este așa de uniformă cum s-ar părea la prima vedere.

Din cîteva idei pe care le-a exprimat mai mult întîmplător, fără pretenții, fără stăruința celui care se crede chemat să schimbe sufletele, avem prilejul să cunoaștem o altă latură a spiritului lui Conachi, și aceasta putem spune că-l ridică în judecata noastră. Cîteva din aceste idei le cunoaștem indirect dintr-o convorbire pe care boierul moldovean a avut-o cu Saint-Marc Girardin, care a călătorit prin Moldova în 1836 și a publicat mai tîrziu impresiile lui din această călătorie. Convorbirea e redată de scriitorul francez în *Souvenirs de voyages*, Paris, 1852, I, 284, și ea ne arată pe Conachi judecînd foarte aspru moravurile de la noi : „Am luat de la ruși desfrîul — spunea dînsul lui Saint-Marc Girardin — de la greci lipsa de cinste... de la turci indolența ; de la polonezi divorțul". Ca stigmatizator al deprinderilor noastre, ca apărător al virtuților — dealtfel și în prefața traducerei romanului *Matilda* spunea : „Încă din tinerețe am cinstit și iubit datinele și faptele virtuoase" (*Conv. lit.*, XIX, 958) — așa ne apare Conachi aici și, în vederile lui întunecate, adăuga tot acolo că se îndoia dacă prin noi înșine vom ajunge să ne ridicăm : numai cu ajutorul streinilor, spunea dînsul, vom putea să schimbăm viața noastră. Care erau anume acești „streini" nu arăta mai de aproape, și părerea pe care o exprima astfel ne miră întrucîtva cînd singur recunoștea că multe păcate s-au furișat la noi prin atingerile cu streinii. Probabil că se gîndia că moralizarea societății noastre să vie din pilde luate de la germani, pentru că, într-adevăr, cum vom vedea mai departe, Conachi lăuda virtuțile societății germane.

Mai bine putem cunoaște din altă parte părerile pe care le avea Conachi cu privire la stările de la noi. În scrisorile pe care le-am amintit, una către Ioan Sturza, alta către Mitropolitul Veniamin, dînsul a ținut să-și spună mai de-aproape gîndurile, și cînd le cetim avem mulțumirea să vedem vorbind o minte luminată, un suflet care cuprindea

mai mult decît din vremea lui şi-şi dedea samă cu bună chibzuinţă ce cale trebuie să urmăm în mijlocul multor rătăciri, din care unele dăinuiesc şi astăzi.

Din ce era vieaţa noastră în vremea lui Conachi ajunsese să înţeleagă că o premenire a ei trebuia să se întîmple şi gîndurile celor mai buni erau aşteptate să se schimbe în fapte. După ce se putuse bucura că din lupta cu „bălaurii Fanarului" ieşisem biruitori, pentru ridicarea neamului nostru dînsul da îndemnuri care arată idei înaintate, sentimente frumoase. De cei de jos spunea că trebuie să avem mai multă milă, să căutăm să-i privim ca oameni, nu din înălţimi dispreţuitoare. Nu-l vedem, e adevărat, vorbind ca un revoltat cînd aminteşte suferinţele celor mulţi, nedreptăţile împotriva lor, nu găsim la el cuvintele care se ridică furtunos şi trec în fulgerări ca să trezească pe cei copleşiţi de întunerec, de prejudecăţi ; dînsul se exprimă aşezat, potolit, dă numai sfaturi, dar sentimentele lui reies bine în lumină cînd vorbeşte de „puternicul mîndru" şi de „bogatul neduios", cînd îndeamnă pe cei de sus să-şi dea osteneală pentru „înflorirea dreptăţei" şi „înfrînarea răutăţei" şi cînd, gîndindu-se la cei oropsiţi, spune că „săracul este Dumnezeu în haine zdrenţuroase". Asemenea cuvinte nu se auziau des la noi acum o sută de ani şi ele fac cinste celui care le rostia.

Cercetînd mai departe ideile lui Conachi, descoperim o altă însuşire care l-a ajutat să vadă limpede de multe ori. Părerile la care se oprise dînsul ne spune singur că porniau din fapte, din realitate, nu din închipuiri, din abstracţiuni ; începînd scrisoarea către mitropolitul Veniamin şi mărturisind, în modestia sa, că de la „un moldovan" ca el, care trăise mai mult la Iaşi, ceea ce i se cerea — unele sfaturi de îndrumare a culturei noastre — era mai presus de priceperea lui, despre „luările-aminte" pe care le aducea dînsul, amintia că le-a însemnat „nu din idei ce nu se văd, ci din lucruri care cad supt simţiri" — măsura ce socotia că „ar trebui a fi luată în toate cîte se ating de adevărata stare a omului şi a luminărei lui". Mărturisire a unui spirit realist, preţuind ce pleacă de la constatări concrete, nu de la combinaţiuni artificiale, de la iluzii, utopii. Vrăjmaş al ideologiei sterpe Conachi ţinea să se arate cu hotărîre şi de aceea îl vedem repetînd de mai multe ori convingerea lui — într-un loc stăruie asupra marei rătăciri a acelora care s-au lăsat duşi „de ideile nepipăite a metafizicei, adică a zgomotului de cuvinte fără de fapte".

De aci urma că el osîndia tot ce este formă goală. Cînd printre părerile pe care le înşira veni rîndul aceleia pe care o avea cu privire la orientarea vieţei noastre pentru ca să nu mai semene cu ce fusese înainte, observaţiunile lui luau tonul de critică aspră a unor rătăciri de la noi, arătînd cum ne place să ne înşelăm cu aparenţe, cum ne lăsăm ispitiţi de ce mulţumeşte uşor, uitînd că altceva, mai temeinic, mai de folos, ar trebui să intre în preocupările noastre. Cît începusem să împrumutăm din civilizaţia Apusului îi apărea lui Conachi mai mult spoială şi parodie, nu alegere chibzuită, nu potrivire la nevoile noastre — civilizaţia spre care alergam, care ne fascina, dînsul o compara cu

„un zburător ce au femeile smintele". Părere în care e desigur o parte de adevăr, dar discernămîntul, care am văzut că nu-i lipsia, trebuia să-l ducă pe Conachi la recunoașterea deplină a părților bune din atingerea noastră cu cultura occidentală pentru că procesul de prefacere adîncă a vieței noastre la începutul veacului trecut trebuia în mod fatal să fie o întîlnire de lumină și de umbre.

Cu aplecările sale spre realism, spre ce are valoare practică, Conachi urma consecvența lui de idei cînd susținea că civilizația cere înainte de toate să se dea celor de jos, „norodului", conștiința datoriilor elementare, să-i învețe cum să trăiască alături de alții („Ce trebuie să fie la noi civilizația ?... moralul, moralul și iar moralul, căci ce ar folosi să știm cîte sînt în văzduh, în cer, pe pămînt și în mări, cînd am înstrîmbătăți, am jefui, am prigoni, am învrăjbi, adică ne-am face mai răi decît am fost") și în același timp să se dezvolte în ei aptitudinile pentru îndeletniciri folositoare („cum să lucreze pămîntul... cum să se ajute pe sine și gospodăria sa") ; adevăratul început de civilizație îl vedea dînsul și numai acolo unde cei de sus se arată pricepuți „să judece și să cîrmuiască pe norod povățuindu-l prin pilda purtătorilor sale la cale de adevărat folos" — păreri, cum se vede, sănătoase și ar fi fost spre binele nostru dacă mai mulți s-ar fi gîndit la fel și ar fi ajutat la împliniri pe care le așteptăm încă.

Din asemenea convingeri vom înțelege pentru ce Conachi venia să exprime anumite idei cînd dedea răspunsul său mitropolitului Veniamin cu privire la „sporirea învățăturilor". După dînsul, școala trebuia înainte de toate să dea îndrumări morale și practice. Privind astfel scopul școalei și dîndu-și samă că din învățămîntul nostru nu putea lipsi ce venia mai de departe, din alte țări, și ce trebuia să ne însușim, de la convingerea de mai înainte îl vedem ajungînd la alta, îndrăzneață în felul ei și mirîndu-ne că i-a putut trece prin minte în vremea lui. Să-l lăsăm să vorbească singur :

„Ceea ce privește la propunerea : în care din limbile streine să se învețe literatura ? — zic în limba acei nații la care civilizația se vede în moral și în fapte, iar nu în spulberul ideilor : zic a unui neam pacinic și netulburător, care mi se pare a fi limba nemțască și carea ca o megieșiță și împreunată ar înlesni toate împărtășirile negutitorești și moralicești...

Iar pentru limba franțuzească, a mea socotință ar fi să se învețe numai prin instituturi particularnice, unde adică voința și înlesnirea stărilor mînă pe tinerime, iar nu unde guvernul deschide loc și chiamă pe tinerime la învățămînt."

Iată-l deci pe Conachi făcîndu-se apologistul culturei germane, îndemnîndu-ne să ne apropiem de ea. Și o spunea acesta cînd înrîurirea franceză — cum vom vedea mai departe — începuse să prindă rădăcini adînci la noi : o spunea, pe urmă, tocmai el care fusese atras spre cultura francezilor, cunoștea limba lor și tradusese din cărțile care ajungeau pe atunci la noi de la Paris. De unde venia această părere a lui ? Cuvintele „împărtășiri negutitorești și moralicești" ne-o lămuresc : Germania îi părea o țară unde vieața practică și morală erau bine înteme-

iate și ca atare corespundea preferințelor lui. Cînd vorbia astfel nu-și dedea totuși samă că preconiza o îndrumare prea unilaterală în cultura noastră, că ne îndemna să ne uităm mai mult într-o parte, pe cînd vieața noastră culturală cerea cuprinderi mai largi și împărtășiri din ce era mai apropiat de firea noastră.

Dacă aici intuiția, bunul său simț se întunecă un moment, ele reapar cînd Conachi trece la alte chestiuni în legătură cu acelea asupra cărora era întrebat. În aceleași foi pe care le trimitea mitropolitului Veniamin, în aceeași scrisoare așa de cuprinzătoare ca idei, dînsul venia să arate punctul său de vedere cu privire la probleme care preocupau spiritele de la noi. Astfel — de data asta lăsînd ce era critică a stărilor sociale și stăruind asupra literaturei — cîteva observațiuni pe care le aduce ne dau prilejul să cunoaștem convingerile pe care le avea asupra îndrumărilor ce trebuiau date de scriitorii noștri pentru ca să nu cădem în rătăciri. Ce-l preocupa în primul rînd și pe dînsul era problema limbei literare și ce spunea cu privire la ea arată aceeași înțelegere dreaptă, judecată cumpănită, pe care le-am întîlnit și în altă parte. Neînsușindu-și exagerările latiniștilor, Conachi era partizan al formulei tradiționaliste, în sensul că ținea să se păstreze limbei noastre caracterul fixat de veacuri, să nu se altereze aspectul ei prin înlăturarea acelor elemente care, deși streine, sînt legate de ființa ei, nu pot fi socotite ca adausuri artificiale. Respectînd ce era tradiție, Conachi își dedea totuși samă că aceasta nu era de ajuns, că nu ne puteam opri la ce se transmisese din generație în generație, și de aceea îl vedem făcîndu-se părtaș al înnoirilor, arătînd cum trebuie modernizată limba română, pentru că „cu cît gîndirea minței își întinde crugul ideilor și le lămurește, cu atît și limba merge sporind". Pentru aceasta el recomanda, cum era firesc, să împrumutăm din avuția altor limbi, să introducem neologismele necesare, adaptîndu-le la ce e al nostru, „făcîndu-le pe teapa limbei noastre". Exprimîndu-se astfel, dînsul nu înțelegea să recurgem la adaptări fără rost, bizare ori pedante, ci să ne asimilăm neologismele după anumite „măsuri și canoane". Mania de care au fost stăpîniți unii de a preface pe românește neologismele o condamna cînd observa că ar fi o aberație să zicem în loc de „filosofie" — „iubire de înțelepciune", în loc de „geometrie" — „pămînto-măsură" și în loc de „geografie" — „pămînto-scriere". Cum tendințe multe se ciocniau pe vremea lui și cum simția că trebuiau hotărîte unele norme pentru ca să se ajungă la o stabilitate, convingerea lui mai era că „îndreptarea limbei" nu se putea face decît de o comisie „de bărbați buni scriitori în limba moldovenească", în care toate chestiunile privitoare la fixarea limbei literare ar fi primit soluțiunea potrivită. Alături de această comisie pe care o credea necesară pentru Moldova, cerea înființarea alteia în Muntenia, pentru că amîndouă credea că vor aduce „sporire și întocmire limbei pe o măsură și pe o înțelegere cu care ar strînge însușirile amînduror noroadelor, din care apoi ar izvorî potrivirea și înființarea a uneia și deopotrivă pravilă a Principatelor". Cuvinte frumoase, pornite din sentimente luminate, și ele ne arată pe Conachi ca un premergător al ideei Unirei,

cum îl vedem și în altă parte, unde vorbește de datoria de „a ne strînge și a ne apropia în grai și pravili".

Minte pătrunzătoare și suflet străbătut de gînduri bune, așa ne apare, prin urmare, Conachi din ce ne-a lăsat ca să-l judecăm în întregimea activității lui. Omul la fel cu alții din timpul lui, împărtășindu-se din aceleași rămășițe de vieață scăzută, întunecată, urmînd ce era stereotip, convențional, vedem că dispare uneori în fața aceluia care-și dedea samă că nu putea rămînea strein de ce ținea în neliniște sufletul altora și aștepta limpeziri, înfăptuiri, prin preocupările înălțate ale cît mai multora. Lîngă cîntece ușoare, lîngă nimicuri sentimentale, cu cîte un rar intermezzo ca ecou de simțire mai adîncă, dînsul a așezat cîteva păreri de meditație serioasă, cîteva gînduri pornite din dorul de a ajuta la îndreptarea vieței noastre, la buna orientare a sufletelor. Contrastînd cu el însuși, apărînd sub două aspecte deosebite, Conachi se înfățișează astfel cu o notă proprie și de aceasta trebuie să ținem samă înainte de toate cînd venim să caracterizăm personalitatea lui — cu atît mai mult cu cît ea este expresiunea diversității de curente ce se încrucișau în vieața noastră intelectuală și socială de la începutul secolului trecut.

ALECU BELDIMAN

Deși deosebit de Conachi prin genul de poezie în care a scris, Alecu Beldiman își poate găsi locul imediat după poetul contemporan cu el în Moldova, pentru că sub altă formă, vedem prelungindu-se și în scrisul său spiritul vechi, iar de altă parte avem de a face tot cu un reprezentant tipic în felul lui al unei literaturi ce-și trăia zilele din urmă.

Alecu Beldiman — după informații biografice publicate de I. Tanoviceanu în *Arhiva* din Iași, IX, 170 — s-a născut la 1760, în Huși sau în Iași. De la vîrsta de douăzeci de ani îl vedem ocupînd diferite funcțiuni, începînd cu aceea de ceauș pentru ca să ajungă mai tîrziu serdar, păharnic, agă, postelnic și vornic. În timpul revoluției de la 1821 se refugie peste Prut și la întoarcere mai luă parte cîtva timp la vieața publică, dar pe urmă trăi mai mult retras pînă la sfîrșitul vieței (1826).

Cunoscînd limba franceză, Alecu Beldiman a dat mai multe traduceri pentru a ajuta la „împodobirea limbei românești" sau — cum spunea editorul său, Zaharia Carcalechi — pentru „a lumina și a zăbăvi" (a distra) neamul românesc. Cîteva din aceste traduceri au fost tipărite : *Moartea lui Avel,* după Gessner, Buda, 1818 ; *Tragodia lui Orest,* după Voltaire, în versuri ; *Istoria lui Numa Pompilie,* după Florian, amîndouă tipărite în 1820, tot la Buda ; altele s-au păstrat numai în manuscris : *Alexii sau căsuța din codru ; Istoria Cavalerului de Grie și a iubitei sale Manon Lesco ; Istoria lui Tarlo și a prietenilor lui ; Călătoriile lui Cox în Rosia ; Tragedia lui Sapor ; Menegmii sau frații cei de gemine,* după Regnard (aceasta s-a publicat de Tanoviceanu în *Arhiva* din Iași, III, 664 urm. și pentru atribuirea ei lui Alecu Beldiman, și nu

lui Budai-Deleanu, v. *ibid.*, IX, 169 ; cf. *Rev. crit.-lit.*, I, 349 ; despre alte manuscrise ale lui, v. tot *Arhiva*, IX, 173 ; Z. Carcalechi, *Bib. rom.*, 166 ; *Rev. crit.-lit.*, IV, 160). Traducerile lui Beldiman, ca și ale altora din vremea lui, ne duc spre literatura de povestiri, spre roman și spre teatru — erau genurile cele mai potrivite cu gustul publicului de atunci. Piesele de teatru nu au fost însă traduse de Beldiman cu gîndul de a fi reprezentate — lui nu-i trecuse prin minte, ca lui Asachi, așa ceva, pentru că dînsul se apucase să traducă într-o vreme cînd abia începuse să se vorbească la noi de teatru și cînd literatura dramatică streină, cîtă ajungeam să o cunoaștem întîmplător, era confundată cu tot ce putea oferi o lectură plăcută înainte de a fi derivată spre scenă sau de a îndemna pe unii să încerce compuneri originale, cum a făcut Asachi. Genul dramatic era firesc să se dezvolte la noi mai încet decît altele din cauza condițiunilor speciale în care s-au găsit literatura și cultura noastră. După încercări elementare cu un vag caracter dramatic despre care aveam mărturii la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — ele sînt : un fel de tragedie asupra morței lui Grigore Ghica, scrisă pe la 1777—1780 și păstrată într-un manuscris de la Oradea Mare (*Analele Acad. Rom.*, seria 2-a, t. II, 212) ; o pastorală grosolană scrisă de un oarecare Miclescu (Sulzer, *Gesch. des transalp. Daciens*, III, 20) ; un dialog între doi ciobani care plîng moartea Mariei Terezei, dialog compus de un strein, sasul Samuel Knall din Reisdörfel, și purtînd titlul : *Jalea păcurarilor din Ardeal lîngă sicriul Mariei Terezia* (*ibid.*, 26) — după asemenea încercări care nu au avut nici un ecou și numai în treacăt pot să fie amintite, a venit în istoria teatrului nostru perioada traducerilor, și asemenea traduceri s-au dat relativ multe, deșteptînd interesul pentru un gen necultivat la noi și pregătind o literatură originală care numai tîrziu avea să se afirme. În această perioadă intermediară din istoria teatrului nostru, activitatea lui Alecu Beldiman are deci oarecare merite, alături de aceea a altor traducători care ne-au făcut cunoscută literatura dramatică streină.

Cînd îndeletnicirea de traducător i s-a părut prea puțin și s-a gîndit să fie scriitor original, Beldiman ne-a dat acea povestire în versuri *Tragodia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor*, tipărită de Alecu Balica, la 1861, și de Kogălniceanu în *Letopisețe*, III, 337 urm., care e destul să fie amintită ca să se știe de ce e vorba, pentru că e trecută de mult printre curiozitățile literaturei noastre. Dacă răbdarea ar fi totdeauna de admirat, compunerea aceasta ar putea fi întîmpinată astfel pentru cît cuprinde în ea ca sîrguință cu cele patru mii și mai bine de versuri pe care ni le aduce ca să istorisească întîmplările de la 1821. Dar răbdarea autorului reclamă de la cetitor tot așa ceva și încă mai mult, fără să-l răsplătească pentru osteneala lui. Versurile lungi și monotone pe care le-a înșirat Beldiman fac din *Tragodie* o alcătuire greoaie, care nu se mai poate ceti pînă la sfîrșit decît de cine se ocupă cu istoria literară. Poet nu era Beldiman, ci numai versificator, deci din șirul scriitorilor mediocri. Se oprise și la un gen ingrat, acela de cronică rimată, așa cum am văzut că fusese cultivat și de Zilot Românul ca unul din ultimii reprezentanți ai acestei

literaturi la noi. Beldiman e totuși superior întrucîtva lui Zilot prin aceea că se arată mai cult, mai inițiat în literatură, știind să se exprime în fraze mai îngrijite și mai curgătoare, apărînd pînă la un punct mai modern (neologismele se întîlnesc des la el), cu tot arhaismul genului în care scria — se vede că lecturile din literatura franceză îl ajutase să-și limpezească stilul.

Oricît de lipsit de valoare literară ar fi — să-i zicem — acest poem istoric al lui Beldiman, ici și colo el ne dă totuși pasaje care opresc mai mult atențiunea prin ceea ce ne evocă din trecutul nostru, prin felul în care ne înfățișează unele situațiuni. Chipul în care Beldiman descrie armata grecească (348—349, 355), carantina prin care a trecut și el (366—367), „tabia" de la Sculeni (372) și luptele de la Prut (380—381), nu este lipsit de interes chiar pentru cine nu urmărește, ca istoric, povestirea, și chiar dacă aceste descrieri nu sînt scutite de mania de a îngrămădi prea multe amănunte, de a se pierde în insistențe de prisos, ele au oarecare vieață și arată, mai ales, spirit de observație care i-a permis lui Beldiman să prindă destul de bine unele momente din întîmplările pe care ni le împărtășește. Unele figuri care apar pe scenă sînt iarăși zugrăvite cu oarecare îndemînare, cum este aceea a caimacanului Vogoridi (despre alți, cei mai mulți, nu se poate spune același lucru, pentru că sînt caracterizați numai cu cîte un epitet, și adeseori trivial), dar, firește, toate acest rare abateri de la tonul general în care versifică Beldiman nu ajută mult *Tragodiei* să fie o operă adevărat literară.

Mai mult se poate ține samă de unele sentimente care sînt exprimate în ea. Aici Beldiman se întîlnește cu Zilot Românul, vorbește și dînsul de suferințele noastre, de asupririle pe care le îndurăm din partea veneticilor, despre care spune :

> Toți din marginile lumei, în Moldova adunați,
> Veniți goli în stare proastă, în abale îmbrăcați,
> După ce-au făcut stare și toți s-au îmbogățit
> În sînul patriei noastre ei întîi au pus cuțit.

Împotriva acestora chema și el răzbunarea, avînd nădejde în dreptatea de sus, care nu poate uita pe cei obidiți :

> Cerescule împărate, vezi de sus al nostru chin,
> Privește osînda țării ș-a norodului suspin.
> . . . . . .
> Tună peste ei, Doamne, mîndria lor s-o zdrobești,
> Apărătorul dreptății să cunoască că tu ești.
> Dușmăneasca lor voință nu-i lăsa a împlini
> Și-un norod asuprit foarte să-l vezi a se poticni.

Cînd răzbunarea a venit, cînd ce doria țării lui i-a fost dat să vadă împlinindu-se, dînsul dedea glas astfel bucuriei pe care o simția alături de toți :

Iată veacul cel de aur, vai mie, au înflorit :
Mult ai suferit, Moldovo, dar de-acum te-ai răcorit ;
Cea mai multă fericire să văd un fiu al tău domn.
Plin de rîvnă să te-ajute...

Ceva slăbește totuși aceste accente — ele pornesc din preocupările mărginite, din spirit particularist, pentru că Beldiman vorbește astfel numai ca „moldovean", nu merge cu gîndul mai departe, nu cuprinde în sufletul lui și pe cei care erau frații lui mai depărtați, asupriți și ei multă vreme, dar dezrobiți în urmă prin ce era putere a întregului suflet românesc. Înțelegerea aceasta mai largă a aspirațiunilor noastre i-a lipsit, dealtfel, lui Beldiman și în alte împrejurări, cum arată felul în care a judecat mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Pe eroul muntean nu l-a priceput deloc, l-a privit aproape cu aceeași antipatie ca pe aceia din Eteria grecească, pe care îi socotia ca niște aventurieri, și cînd vorbește numai în treacăt despre el îi alătură epitete care ne uimesc, acelea de „om viclean, înșelător, învrăjbitor de noroade". Robie a prejudecăților, zgură de gînduri pe care boierul moldovean nu a fost în stare să le alunge.

Cu toate acestea, alteori, și cînd ne-am aștepta mai puțin, dîndu-se ideile dominante atunci, cel care aparținea clasei boierești a arătat sentimente care-l deosebiau în bine de ce simțiau alții. Ca și Conachi, Beldiman a luat apărarea celor de jos, osîndind pe aceia care, fără să fie streini, nu arătau nici o milă pentru cei nevoiași, nu se gîndiau decît cum aceștia să le cadă „ca un vînat" în gurile lor „nesățioase". Privelișteа aceasta îl îndurera chiar după ce avusese bucuria să vadă o îndreptare a stărilor de la noi prin înlăturarea tiraniei grecești. Dacă otrava streină își pierduse puterea, rămăsese otrava pe care o aduceau ai noștri cu năravuri rele, cu tot ce ne împiedeca să ne întemeiem mai repede o altă vieață. Aceasta îl făcea pe Beldiman să vorbească cu amărăciune despre țara lui și în *Stihurile făcute în Tazlău* în timpul închiderei lui acolo (Kogălniceanu, *Letopisețe,* III, 463), stihuri în care se furișează unele resentimente personale, dar unde vedem exprimîndu-se — cu oarecare vigoare, avînt liric — întristarea lui pentru ce se întîmpla în Moldova, despre care spunea că nimeni :

Strigarea ei n-ascultă, oricît este de multă :
Suspină în zadar.

Sînt cuvintele unui bun patriot și alături de altele, arătîndu-l tot astfel, ele răscumpără lipsa de talent poetic a lui Beldiman, de care singur, dealtfel, se pare că și-a dat samă cînd, ajungînd la sfîrșitul *Tragodiei,* vorbia de intenția de a o duce mai departe pentru a povesti domnia lui Ion Sturza, dar această continuare — pe care nu știm să o fi dat-o — se gîndia să o scrie în proză, pentru că în stihuri, spunea dînsul, nu-i venia așa la îndemînă, era prea „zăbavnic și greu".

CÎȚIVA ALCĂTUITORI MĂRUNȚI DE VERSURI : NAUM RÎMNICEANU, V. FABIAN BOB, DANIIL SCAVINSCHI

Prin oarecare înrudire literară, după Beldiman, un nume căruia îi vine rîndul să fie amintit e acela al lui Naum Rîmniceanu. Născut la 1764, în județul Muscel, dintr-o familie de origine ardeleană stabilită acolo, acest modest cărturar și-a cîștigat învățătura prin silințele lui și în mediul călugăresc unde îl găsim de tînăr, pe lîngă episcopul de Rîmnic, Filaret. După ce petrecu acolo cîțiva ani, turburările din țară îl siliră să treacă peste munți, unde duse o vieață pribeagă, dînd lecții în familii. Întorcîndu-se mai tîrziu în țară, se duse iarăși la Rîmnic, pe lîngă episcopii Dositei și Nectarie, dar nestatornicia lui îl mînă peste cîtva timp mai departe, la Buzău, unde cu sprijinul episcopului Costandie ajunse protosinghel. La Buzău stătu mai mulți ani și pe urmă îl găsim iarăși pribegind, ca dascăl, pe la București, Ploiești, pînă ce se hotărăște să se întoarcă la vieața monahală. La 1833 se făcu călugăr la Cernica și muri acolo la 1838 ori 1839.

Ce a scris Naum Rîmniceanu (activitatea lui ne e cunoscută după informațiile date de C. Erbiceanu în *Cronicarii greci*, XL, și discursul său de recepție la Academie, 1900), ni-l arată ca un om învățat pe vremea lui. Mai mult a scris în grecește, trecînd de la cărți bisericești la altele de istorie ori de școală, prin care strecura și puțină filologie, iar cîteodată a compus și versuri pentru care însă nu-l putem socoti ca poet. Versurile lui sînt improvizații rudimentare pe care uneori le făcea ca să fie rostite la anumite ocaziuni de elevi ai lui și atunci lega astfel cîteva rime ca să spuie ce putea fi spus și altfel :

Pămîntul s-au luminat
Și cerul s-au minunat,
Capiștele s-au surpat,
Biserici s-au ridicat,
Adevărul s-a ivit
Și idolii s-au zdrobit.

Odată s-a gîndit să versifice întîmplările de la 1821, și aceasta ne face să-l apropiem de Alecu Beldiman, deși „poemul" lui se deosebește mult de al acestuia, înainte de toate prin aceea că e numai o povestire scurtă, o însemnare de cîteva fapte din timpul zaverei, pentru care-i putem fi recunoscători, fiind scutiți de cetirea prea multor înșirări sarbede. În „poemul" acesta istoric — a fost publicat de C. Erbiceanu, *Poeziile Protosinghelului Naum Rîmniceanu asupra zaverei*, București, 1890 — ce ne putem aștepta să găsim, în lipsa de calități literare, sînt anumite sentimente, și ele se întîlnesc într-adevăr, pentru că Naum Rîmniceanu ținea să-și exprime și el credințele de bun român. Începînd cu o tînguire pentru „dărăpănarea" la care ajunsese țara din pricina „streinilor tîlhari" — tînguire în care și-a însușit strofe întregi de la

Paris Mumuleanu (v. mai departe), schimbînd ici și colo cîte ceva — dînsul își arată toată ura împotriva grecilor, îi blestemă și cheamă asupra lor urgia cerească :

Brațul tăi vie să-i arză
Cu focuri ilectricești...
Dă-le spaimă de-i uimește,
Să umble din loc în loc,
Pururea călătorește
În drumuri făr' de noroc...
Groapa lor hiarele fie,
La răspîntini și prin munți.

Ceva la fel cu ce cunoaștem de la Zilot Românul, dar în altă parte Naum Rîmniceanu aduce o notă mai deosebită, trecînd de la imprecațiuni la satiră. E cînd descrie răscoala eteriștilor, cînd cum spune, „se-nhăitară grecii cu calicii toți", și descrierea aceasta arată oarecare spirit satiric, cum ne dă ce a scris mai sprinten, mai vioi, acest întîrziat și el în literatura noastră :

Din Ploiești pînă-n Pitești,
Ca prin niște țări turcești,
Se primbla cu alai mare
Și striga în gura mare :
„Veniți, turci, dacă drăzniți,
Că noi sîntem îndîrjiți..."
După ce dar au simțit
Cum că turcii au sosit
În loc s-o ia spre Rusciuc
Au sucit spre Cîmpulung
Ș-așa degrab izbîndiră
Și grozav se folosiră

Că în loc de Țarigrad
S-aleseră cu Bezdead.
La Cozia și Cîineni
S-ascunseră sub bușteni...
Vai, zavera voastră,
Stă la Bran pă coastă,
Și cîți v-ați pitit
De v-ați mistuit
În loc de „Zavero"
Strigați : „Bemti vero".

După ce a trecut prin disprețul lui mișcarea eteriștilor, care i se părea numai o parodie de revoluție, gîndul lui Naum Rîmniceanu se întoarce iar la compatrioții lui pentru ca să le spună că dacă multă vreme au avut să îndure apăsări, înjosiri, aceasta nu va putea dăinui,

pentru că în neamul nostru e o putere, o noblețe care nu se poate să nu biruiască :

Noi nu sîntem neamuri proaste,
Că ș-acuma se cunoaște
Că sîntem d-ăi vechi romani,
Vrednicii avem din fire,
Pînă cînd dar în peire
Și robi să fim la dușmani ?

Vedem puse aici în versuri ideile școalei latiniste și e interesantă în felul ei această prelungire a lor în rimele cărturarului muntean. Pe învățații ardeleni Naum Rîmniceanu îi cetise cu pasiune — amintește în mai multe rînduri pe Petru Maior — așa că, lăsînd la o parte stîngăcia lui literară, îi putem recunoaște o calitate, aceea de a fi fost alături de cei care au simțit însemnătatea gîndurilor nouă ce începuse să străbată viața noastră.

Pentru cîteva versuri pe care le-a scris tot sub impresia întîmplărilor de la 1821 un alt stihuitor pe care trebuie să-l amintim aici e Vasile Fabian Bob. Cum îl cunoaștem din altă parte (v. vol. I, 160), dînsul era de origine din Ardeal, înrudit cu episcopul Ioan Bob, și la numele vechi de familie își adăugase de la o vreme pe acela, latinizat, de Fabian. Născut la 1795, învață la Blaj și Cluj, dar cu toate titlurile pe care ajunsese să le aibă întîmpină greutăți să-și facă o situație în Ardeal și de aceea nu ezită să treacă în Moldova cînd Asachi îl chemă să vie la Iași ca profesor. Predînd limba latină, geografia și matematica, dînsul a fost nu numai „dascăl", ci la fel cu alți ardeleni trecuți dincoace, a căutat să propage ideile latiniștilor, de a căror răspîndire a putut desigur să se bucure cît timp i-a fost dat să stea în Moldova — moare la 1836 (v. *Lepturariul* lui Pumnul, III, 507).

Versurile pe care le-a scris Fabian Bob le cunoaștem din ce s-a publicat în *Foaia pentru minte*, 1839, 97, 105, 113. Cele care se referă la *Eterie (Moldova în anul 1821)* încep astfel ca să descrie starea țărilor române sub asuprirea grecească :

S-au întors mașina lumii, s-au întors cu capu-n gios
Și merg toate dimpotrivă, anapoda și pe dos.
Soarele d-acum răsare dimineața la apus
Și apune despre sară către răsărit în sus.

După înșirări de felul acesta, pentru care recurgea la ajutorul lui Ovid ca să le dea un lustru poetic, Fabian Bob continuă astfel ca să cînte sfîrșitul stăpînirei fanariote :

Iată că d-acum răsare soarele la răsărit
Și apune cu zîmbire despre sară la sfințit :
Luna, stelele și cîte planite umblă pe ceri
Au intrat ca din vecie iar în scrisele lor sferi.

Celelalte versuri *(Gheografia ţintirimului)* vreau să fie un fel de elegie, dar cînd le scria se vede că se gîndia prea mult la ce predase ca profesor de geografie.

Dintr-o scrisoare a lui Costache Negruzzi (*Scrieri*, I, 20) cunoaştem figura aceluia care-şi zicea Daniil Scavinschi, cu un nume ce sună ruteneşte (Negruzzi ne spune că întîi s-ar fi chemat Scavin, dar nici aşa nu e un nume românesc). Despre el ştim atîta, că s-a născut în Bucovina şi rămînînd orfan s-a dus la Lemberg ca ucenic la o rudă a sa, spiţer. Acolo îl cunoscu un boier moldovean care călătorise prin Galiţia şi acesta îl luă sub protecţia lui, aducîndu-l în Moldova, unde însă nu-l aştepta o vieaţă tihnită, din vina mai mult a temperamentului său de boem şi de maniac. Cînd a murit pe la 1830, dînsul încredinţă lui Negruzzi un pachet cu scrieri ale sale ca să fie date lui Alecu Sturza Miclăuşanul — ce erau toate aceste scrieri nu ştim, atîta doar ne spune Negruzzi că printre ele se găsiau „imne asupra fericirei patriei, sonete pentru răsărita stea a Moldovei" ş.a. Ceea ce s-a pierdut din munca lui nu ne poate lăsa, dealtfel, părere de rău, pentru că ne putem face o idee de „poezia" lui din cît ne-a rămas. O descriere a unei călătorii pe care a făcut-o cu cîţiva prieteni la Borsec e compunerea lui cea mai întinsă, şi cînd se silia să scrie versuri mai bune ele se înşirau în felul acesta :

> După o noapte ticnită Ceahlău-mbrăcat cu ceaţă
> Spre schit aruncîndu-şi fruntea ne-au dat bună dimineaţă.
> De aici iar împreună după sînta liturghie
> În drumul care-l lăsasem ne-am întors cu bucurie...
> Acolo nevinovata a oiţelor zbierare
> Şi prostatica în bucium a păstorilor cîntare
> Fac a veacului de aur plăcută închipuire.

După *Lepturariul* lui Pumnul, III, 401, 397

Cînd tot acolo venia să strecoare cîteva versuri patriotice, ele sunau astfel :

> Cum că sînt eroi rumânii nimic nu tăgăduieşte,
> Dar vrun Tit sau vrun Mecenna din ei tot nu se iveşte.

Cît de puţin poet era Daniil Scavinschi nu mai e nevoie să arătăm citînd şi din *Oda* pe care a scris-o la 1829 (v. *Analele Acad. Rom.*, X, 320) cu prilejul căsătoriei fiicei lui Ioan Sturza, domniţa Elena, cu Grigore Ghica, odă care e închipuită ca venind din partea „daco-romanei opştimi" ca să cînte acest eveniment care făcea voioşi şi pe „cei melanhonicoşi".

Ceva mai bine se poate vorbi de traducerea piesei *Democrit* a lui Regnard (tipărită la 1840 ; v. şi *Lepturariul* lui Pumnul, III, 402 ; a tra-

dus și pe *Brutus* al lui Voltaire). Nu e o traducere făcută cu mult simț literar, dar ea are meritul că e redată într-o românească destul de curată — ca traducător Scavinschi e superior lui Beldiman și altora.

COSTACHE STAMATI

Este unul din scriitorii noștri vitregiți, pentru că asupra vieței lui nu am ajuns să avem informațiuni mai precise și ce a scris dînsul a fost prea des trecut sub tăcere. Data nașterei lui nu ne este cunoscută și nu a putut-o fixa nici Hasdeu cînd, într-un articol din *Columna lui Traian*, 1870, nr.-ele 57, 60, 61 (cf. *Revista nouă*, I, 210), a căutat să reînvieze figura aceluia care a ținut să hărăzească literaturei noastre „un umilit rod" din înstreinata Basarabie ; în acel articol Hasdeu admite că precursorul său, în continuarea tradiției românești dincolo de Prut, a trebuit să se nască pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ceea ce concordă cu activitatea lui de mai tîrziu. Despre locul nașterei nu știm iarăși mai mult decît ce ne spune el singur în precuvîntarea scrierilor sale : „... eu fiind din copilărie înstreinat din vechia mea patrie, Moldova, unde m-am născut... am fost și eu odinioară fiul Moldovei", de unde se vede că s-a născut în Moldova și acolo și-a petrecut o parte din copilărie. Cînd era încă tînăr, foarte tînăr chiar, se pare, familia lui a trecut în Basarabia și acolo se găsia ea în 1812, [...] — despre trecerea lui în Basarabia ne vorbește singur în versurile din *Un român înstreinat :*

Eu tînăr fiind,
Acolo lăsînd
Strămoșești mormînturi, frați ce mă iubia
Și, plină de grații, pe Moldova mea
Dornic părăsind...

Cum a trăit Stamati în Basarabia în curs de mai mulți ani nu avem nici o știre. Numai tîrziu, la 1830, aflăm ceva despre ocupațiile lui acolo, îl vedem anume avînd o funcție sub stăpînirea rusească, aceea de *tituljarnij sovětnik* (*Curierul rum.*, 1830, 7 ianuar). Între 1830 și 1840 ne spune singur (*Musa românească*, 40, 491) că a făcut, în răstimpuri, călătorii în Moldova și Bucovina, unde, cu tot patriotismul lui, mărturisia că nu se simția cum s-ar fi așteptat, pentru că vedea datinele schimbate, vedea atîtea prefaceri care nu i se păreau sănătoase. Fără să cunoaștem de aproape viața lui de mai tîrziu, putem presupune că a trăit retras la moșia pe care o avea în Basarabia. Cînd a murit precis nu știm iarăși. Probabil că în 1869, pentru că în 1867 trăia încă (v. *Foaia Soț. pentru lit. și cultura rom. în Bucovina*, 1867 ; 200), iar în 1870 nu mai era în viață, cum vorbea despre el V. A. Urechiă într-o ședință a Academiei (v. *Analele*, seria I, III, 69).

Scrierile rămase de la Stamati apar destul de variate — sînt nu numai în versuri, ci și în proză — și ele s-au tipărit tîrziu de tot

(la 1868) prin îngrijirea lui Theodor Codrescu, sub titlul *Musa românească* (culegerea nu cuprinde tot ce a scris dînsul). Pînă la această tipărire numele lui Stamati ajunsese totuși să fie cunoscut prin ce publicase dînsul prin reviste și ziare și prin legăturile lui cu scriitorii generației dintre 1820—1840. Deși a trăit tîrziu, Stamati aparține într-adevăr acestei generații : spiritul compunerilor lui ne duce în general spre literatura cultivată pînă pe la 1840, și, dealtfel, cam pînă pe atunci scrisese dînsul ce ne-a lăsat mai de samă (v. *Dacia lit.*, 198 ; *Curierul rum.*, 1830, 7 ianuar) — ceea ce e scris mai pe urmă e o continuare slabă sau ne arată încercări silite de a urma curentul timpului, cu care nu se mai putea adapta.

Aceasta ne face să înțelegem pentru ce și opera lui ne dă în general impresia de arhaism, deși ici și colo vedem pătrunzînd ce vestia înnoirea literaturei noastre.

Ca poet nu-l putem pune în șirul liricilor, deși a căutat să se apropie de ei prin cîteva compuneri, cum sînt acelea în care a cîntat moartea soției sale și iubirea (uneori, ca în poezia *Somnoroasa*, îl vedem alunecînd spre genul frivol, care ne aduce aminte de Conachi). Pentru poezia lirică îi lipsia darul emotivității comunicative și simțul artistic potrivit redării sentimentelor. Cea mai mare parte din versurile lui sînt aspre, greoaie, prozaice și ne fac să ne gîndim la acelea ale lui Asachi, de care a fost, dealtfel, influențat în unele curiozități, cum e apropierea pe care o face și dînsul între Dochia și Dacia în poezia *Dragoș*. Trebuie totuși să-i recunoaștem o superioritate față de Asachi : avea mai mult suflet de poet, mai multă imaginație și o viziune care-l ridica uneori la avîntări îndrăznețe, cum nu le prea găsim la primii noștri poeți. Ce scade — și mult, cele mai deseori — valoarea poeziilor lui e lipsa de alcătuire armonioasă, incoerența și prolixitatea, îngrămădirea de versuri așa cum treceau prin mintea lui, turburi, învălmășite — scria grăbit, cu o impetuozitate pe care nu o putea stăpîni, de unde contrastul de înălțare a inspirației și de coborîre a ei, jos de tot chiar, care ne izbește la fiecare pas.

Și ne pare rău că temperamentul său, cu unele reale însușiri, a fost întunecat de aceste scăderi, cu atît mai mult cu cît la ce-i era firesc adăugase prin cultură ce l-ar fi ajutat să se impună mai luminos în literatura noastră. Cultura sa literară era într-adevăr bine orientată și destul de bogată, cum se vede din prefața scrierilor sale, unde pe lîngă Homer și Virgil arată că cetise pe Tasso, Ariosto, Racine, Shakespeare, Milton, Voltaire, Goethe, Lord Byron, Walter Scott, Bulwer (pe scriitorii ruși nu-i amintește acolo, dar știm că-i cunoștea bine — a și tradus din Pușkin, Lermontov ș.a.) ; de altă parte, dînsul a cunoscut și pe romanticii francezi, așa că lecturile lui îl dusese pînă la literatura cea mai nouă din vremea lui. Îndreptîndu-se spre scriitorii streini cei mai de samă, neoprindu-se, ca alții, la autori minusculi francezi ori neogreci, Stamati ne apare deci cu o notă de superioritate, și în această privință ne aduce aminte de Budai-Deleanu, fără să fi ajuns însă să ne dea o operă poetică pe care să o putem pune alături de a acestuia. Cu Budai-Deleanu se mai aseamănă Stamati și prin stăruința pe care a

arătat-o să dea scrisului său o notă specific românească, introducînd în ce compunea unele elemente populare : basmele, tradiţiile şi baladele din popor i-au dat de multe ori motive pe care le-a împletit în poeziile sale, căutînd cîteodată să dea chiar versurilor o înfăţişare populară, cum se vede aceasta mai ales în *Eroul Ciubăr-Vodă*... sau *Rolando furios moldovenesc*, unde reminiscenţe din cronici şi din lectura scriitorilor streini sînt amestecate cu închipuiri de basme pentru a ni se istorisi vitejiile lui Bogdan, fiul lui Ciubăr-Vodă, care e prezentat ca un fel de Făt-Frumos.

În acest gen, cel narativ — nu cel liric, cum spuneam — putem judeca mai bine pe Stamati ca poet. Şi aici dînsul a reuşit o dată să ne dea ceva care trece mult deasupra altora alcătuiri ale lui — ne suprinde chiar să-l vedem de data aceasta desfăşurînd limpede subiectul, închegînd bine părţile lui şi dîndu-i contur artistic, prezentîndu-le într-o formă netezită cum nu o întîlnim în tot ce a scris dînsul altă dată. Poezia care se deosebeşte astfel de celelalte poartă titlul *Păgînul cu fiicele sale*, şi e o baladă în stil romantic, cu episoade căutate să aibă cît mai mult efect, să zguduie cu descrieri întunecate, cu apariţiuni fantastice — ceva din romantism, cum îl găsim la Lord Byron, de care putem admite că Stamati a fost influenţat (am văzut că-l cunoştea) — dar influenţa aceasta nu e totuşi prea directă, apare mai mult ca un ecou îndepărtat. Subiectul baladei e acesta : un păgîn trecut la creştinism se simte nedreptăţit într-o zi că duce „trai osîndit", deşi se închină crucei, pe cînd alţii trăiesc fără griji, din belşug, duc numai vieaţă de desfătări. Deznădăjduit, se gîndeşte să-şi facă samă, să se arunce în Nistru, şi pe cînd era să ia această hotărîre i se arată Asmodeu, care-l îndeamnă să renunţe la gîndul lui şi-i spune că ar putea duce altă vieaţă, dar pentru aceasta trebuie să-şi vîndă sufletul, să-l închine Satanei. Păgînul stă cîtva timp pe gînduri, dar în cele din urmă se lasă ademenit de ispită şi-i dă Satanei „zapisul" prin care-şi vindea sufletul pentru ce i s-a făgăduit că va avea în schimb, bogăţii, trai numai de plăceri în timp de zece ani, cît i-a spus Satana că-i va fi îngăduit să se împărtăşească din bucuriile de pe pămînt. Zile cum nu-şi închipuia urmează atunci pentru păgîn şi trăind în „răsfăţ domnesc" dînsul nu se mai gîndia că la vieaţa aceasta va trebui să renunţe într-o zi. Cînd sorocul se împlineşte, cînd cei zece ani de trai desfătat au trecut şi Satana vine să-l vestească că trebuie să-l urmeze, păgînul se gîndeşte cu groază că nu-i rămîne decît să pornească spre iad şi atunci, pentru ca să prelungească petrecerea lui pe pămînt, consimte la ce-i propune din nou Satana : să vîndă sufletul celor douăsprezece fiice ale lui, ceea ce-i va îngădui să trăiască încă doisprezece ani ca mai înainte. Trecînd vremea cît îi fusese dată, păgînul se vede iarăşi în faţa Satanei şi de data aceasta nu mai găsi scăpare, trebui să se coboare în iad. Fetele lui nu fură însă lăsate în stăpînirea Satanei, pentru că un înger se coborî din cer şi le luă apărarea ca trimis al lui Dumnezeu, care ştia nevinovăţia lor. Pe locul unde trăise păgînul se înălţă un zid de cremene neagră şi un codru care aduceau aminte că acolo petrecuse un suflet încărcat de păcate.

Romantismul apare, cum se vede, în plin aici, şi numai cetirea întregei balade poate arăta cum Stamati, aşa de credincios alteori spiritului tradiţional, aşa de vechi în românismul lui, se lăsase atras spre curentul timpului. Despre ce aduce poezia aceasta în plus faţă de altele, despre ce, excepţional, Stamati a reuşit să ne înfăţişeze sub o formă mai literară pot da o idee versurile următoare, unde e descrisă neliniştea păgînului după ce a dat Satanei sufletele fiicelor sale :

Păgînului toate, pînă şi a sa casă
Îi pare mormînt,
Şi cu oţerire el şede la masă,
La zefcuri pe gînd.

Nici că se atinge de cupi spumegate
Din care beu toţi,
Căci lui se năzare, şi zioa şi noaptea,
Tot umbre de morţi.
Nencetat aude urlete, suspinuri,
Iar cînd toţi dormea
El fugea cu groasă d-al seu pat de chinuri
Şi somn nu-l prindea.

Se teme de umbra codrilor nămornici,
Ca de arătări,
Sau de sună clopot, de preoţi cucernici
Şi d-a lor cîntări,
Îl umple de groază şuierul furtunei,
Nourii trecînd,
Frunzele de pică, vuietul pădurei,
Şipotul curgînd.

Sub această impresie mai bună am putea încheia caracterizarea activităţei de scriitor a lui Stamati, dar am lăsa atunci în umbră ceva ce se cuvine să fie relevat. Spuneam că dînsul a scris în mai multe direcţiuni, aşa că rămîne să amintim ce mai cuprinde opera lui în afară de poeziile lirice şi epice. Nu ne vom opri la fabule — destul de numeroase şi în cea mai mare parte luate din fabuliştii streini — deoarece nu ne dau nimic ce să fie luat în samă ca valoare literară ; nu vom stărui iarăşi asupra cîtorva poezii satirice, pentru că ce găsim în ele e mai bine redat, cum vom vedea, sub altă formă. Rămîne atunci să spunem cîteva cuvinte despre scrierile în proză. Acestea — pe lîngă traduceri din ruseşte — cuprind scurte însemnări pe care le-a făcut Stamati cu prilejul călătoriilor sale şi observaţiuni asupra stărilor de la noi. Din toate se desprinde cam acelaşi spirit ca acela pe care l-am văzut la Conachi : nemulţumirea faţă de anumite manifestaţiuni ale vieţei noastre, anumite credinţe, unele deprinderi care se păreau lui Stamati rătăciri de care trebuia să ne desfacem. În *Geniul vechiu al românilor şi românii de astăzi* îl vedem slăvind vieaţa simplă şi sănătoasă a strămoşilor şi mustrînd pe contemporanii lui pentru cum îşi petre-

ceau zilele, în trîndăvie, în risipă, în căutarea numai de plăceri uşoare : „Luxul sau răsfăţul... s-au furişat de la începutul veacului nostru în ţerile noastre ; el au născut între noi mîndrie, pisma şi desfrînarea, el ne-au ademenit şi ne-au buimăcit de ne-am uitat credinţa către Dumnezeu şi către legi" *(Musa românească,* 486). În altă parte, adresîndu-se direct compatrioţilor lui, le spunea pe un ton care de la blîndeţea sfaturilor trece la vehemenţa moralizatorului aprig : „La voi astăzi nu se deosebeşte răul de bine, căci voi onoraţi mai mult petrecerile decît îndeletnicirea cu trebile ce aduc folos, voi preţuiţi mai mult osteneala dascălului ce vă învaţă a juca sau a cînta decît al meşterilor ce vă lucrează uneltele industriei şi ale plugăriei. Deprindeţi-vă cu osteneala şi fugiţi de muiereştile alintături ce vă moaie trupul şi vă slăbeşte mintea... O, dragilor mei români, voi sînteţi vrednici de plîns, căci greu vă este să vă dizbinaţi de cele ce aţi deprins şi vouă v-ar trebui un Caton sau un Fabricius al romanilor care cu vargă de fier să vă îndrepte pe calea cuviinţei" (487, 490—491). La acest rechizitor împotriva moravurilor noastre Stamati adăuga altă dată cugetări — „supărătoare şi întristătoare poate, dar foarte adevărate" — cu privire la felul în care credea că trebuie îndrumată educaţia tinerimei noastre. În aceste cugetări dînsul arăta că nu era bine să se trimită tinerii în streinătate, pentru că de acolo se întorceau cu sufletul îndepărtat de ţară, cu necunoaşterea lucrurilor de la noi şi chiar cu dispreţ pentru ce este al nostru, unii uitîndu-şi aproape şi limba. Creşterea care se da fetelor i se părea iarăşi falsă şi mai ales superficială, redusă numai la aparenţe, la iluzia de a „le civiliza (à la mode)". Aveau partea lor de adevăr aceste păreri ale lui Stamati şi ele se potrivesc cîteodată şi pentru vremea de azi, dar în general se vede la el un spirit prea conservativ, prea pornit spre ponegrirea a tot ce venia să înnoiască vieaţa noastră. Dealtfel, singur a recunoscut mai tîrziu că exagerase : într-o notă la *Geniul vechiu al românilor* (491 ; cf. 53), după ce spunea că însemnase impresiile de acolo după o călătorie pe care o făcuse în Moldova la 1830, adăuga că a putut constata mai în urmă unele schimbări în bine : „De atuncea şi pînă acuma prea multă deosebire găsesc în moralul junimei de astăzi, căci buna educaţie şi civilizaţia le-au insuflat principii demne de laudă".

Părăsind tonul moralizator şi aspru, Stamati a pus în proza lui uneori o notă de fantazie şi humor care ne face să ne gîndim la ce găsim cam în aceeaşi vreme ori mai tîrziu la Costache Negruzzi şi Vasile Alecsandri. Nota aceasta o întîlnim în acele pagini care au farmecul lor să fie cetite şi astăzi şi în care dînsul povestia, după amintirile din copilărie şi cu înfloriri de la el. *Cum era educaţia nobililor români în secolul trecut cînd domnia fanarioţii în ţară.* Desprindem din această povestire dialogul dintre Dascăl şi Cucoană, unde se evocă în caracterizări bine prinse unele aspecte ale spiritului care domnia la noi acum o sută de ani ·

CUCOANA : Pentru Dumnezeu, dumneata vrei să-l înveţi raterica (retorica) ; nu, dascale, nu vreau ; decît să fie vorbareţ, să nu-i tacă gura nici un minut — să ştie pe de rost numele comedienţilor şi

al pelivenilor celor mai vestiți ce gioacă pe frînghii și fac ghidușii de carii domnul și boierii fac mare haz.

DASCĂLUL : Alta ce mai poroncești ?...

CUCOANA : Te rog să-l deprinzi mai cu dinadinsul de a-și ține grandețile sau fineţile pe vîrful nasului, ca un boier mare și cît se va putea mai sus, așa cum fac limongii fanarioți după ce vin de la Țarigrad...

DASCĂLUL : Dumneata, chera mu, ai uitat trei lucruri mai trebuitoase decît aceste fleacuri, adică macar să-l înveți moldovinește, religia și fapta bună.

CUCOANA : Adevărat am uitat, dar nu-i de modă.

CUCONAȘUL *(către maică-sa)* : Auzi ! auzi ! să mai învăț moldovinește, dacă eu sînt moldovan.

CUCOANA : Are dreptate copilul..."

Într-o notă pe care o da la această povestire ce e un fel de schiță de comedie, Stamati ținea să spuie că a căutat să păstreze coloarea timpului scriind „după idiomul limbei româno-slavone ce se vorbia în secolii trecuți". Lămurirea aceasta arată la Stamati o preocupare de literat de a nuanța scrisul său, dar de altă parte ea nu era necesară și nu ne spune ceva nou, pentru că și alteori dînsul a scris mai mult într-o formă arhaică — vorbind iarăși în altă parte despre felul lui de a scrie, spunea că ține la „idioma și ortografia veche", voind prin aceasta să arate că urmează tradiția, nu și-a însușit inovațiile unora și altora. În această mărturisire la care adăuga pe aceea că e numai „un autor popular rustic", Stamati făcea indirect o critică a celor care căutau să ne reformeze limba, să o latinizeze. Părerile lui în această privință venia, dealtmintrelea, să le spună fără încunjur în cîteva cuvinte din prefața la scrierile lui — să-l ascultăm :

„Eu scriu în Basarabia, patria mea cea nouă, unde lăcuiesc de la 1812 și unde nu s-au putut introduce studiul și înțelegerea dialectului neolatin de acum al României. Acest dialect reformat, ce înflorește în învecinatele cu Basarabia, țări române, noi basarabienii nici îl știm, nici îl pre înțelegem, fiind mai cu totul latinizat, ba nici putem ceti (afară de un mic număr, și acela cu greu) cărțile scrise cu stilul și ortografia aceasta nouă. Și îndrăznesc a zice că nici țăranii români din Moldo-Valahia nu le pre înțeleg."

Vorbia aici, cum se vede, și părerea de rău a scriitorului care se vedea înstreinat de frații lui, dar și — mai mult chiar — bunul-simț, stăruința în ce credea el mai cuminte. Spiritul tradițional învinsese și de data aceasta la Stamati, acum însă cu ce avea bun în el, cu ce l-a ținut departe de rătăcirile pe care nu le-au putut evita alții. Cu toate acestea, de la un timp, tîrziu de tot, și dînsul s-a lăsat atras de curentul artificializării, latinizării fără rost a limbei, cum se poate vedea din schimbările pe care le-a introdus în scrierile lui cînd le pregătia să le tipărească la un loc (nu știm însă cît de departe mergeau aceste schimbări împărtășite de el, pentru că unele din ele au putut fi introduse de Th. Codrescu în cursul publicării *Musei românești*). Ce l-a in-

fluențat mai tîrziu era numai o concesiune trecătoare făcută curentului pe care totuși îl dezaprobase mai înainte, și ea nu schimbă fizionomia lui Stamati, așa cum se desprinde în literatura noastră. Credincios mai mult tradiției, urmînd drumuri pe unde trecuseră și alții, cu toate că în cîteva rînduri a încercat apropieri de unele înnoiri, dînsul ne-a lăsat o operă care, deși nu arată un talent literar deosebit și o originalitate care să întreacă mult ce și-a însușit de la alții, aduce totuși destul ca să fie luată în samă, anume un fond sufletesc care se desprinde luminos în felul lui și mărturii ale unei culturi care nu era așa de obișnuită la noi în prima jumătate a veacului trecut. Pe lîngă aceasta să nu uităm că Stamati reprezintă vitalitatea sufletului și culturei noastre în acel colț al pămîntului românesc [...].

IANCU VĂCĂRESCU ȘI CELE DINTÎI SEMNE DE ÎNRÎURIRE FRANCEZĂ HOTĂRÎTOARE

Cînd Ienăchiță Văcărescu îndemna pe urmașii lui să ajute le „creșterea limbei românești", gîndul lui era să întemeieze oarecum o tradiție literară de familie, și ce dorise el ajunse să se înfăptuiască, pentru că un alt urmaș în afară de cei doi fii ai săi veni să adauge numele lui în literatură. Acesta era fiul lui Alecu Văcărescu pe care avea să-l întreacă mult cu talentul său, cum în acelasi timp avea să se ridice, ca poet, în fruntea tuturor celor care purtase același nume.

Asupra datei nașterei lui Iancu Văcărescu și anilor pe care i-a petrecut la Viena trebuie să se ție samă de ce spunea el singur într-o scrisoare pe care i-o adresa lui Heliade Rădulescu, la 7 iunie 1829, și care s-a publicat în *Curierul rum.*, 14 iunie 1829 : „orice cercare a limbii noastre am rîvnit să fac a fost după întoarcerea mea de la Viena 1810 pînă la 1819, cînd eram atunci de 27 ani".

Iancu Văcărescu s-a născut, ne spune Ion Ghica *(Scrisori,* 483), pe la 1791 (neavînd posibilitatea să controlăm această dată, nu rămîne decît să o admitem ca probabilă și mai admisibilă decît cea fixată de Odobescu, 1786, în *Colecțiune de poezii vechi,* 92). Pierzînd devreme pe tatăl său, cînd era în vîrstă de vreo zece ani, fu crescut de mama lui, care căută să-i dea o educație aleasă. Pentru desăvîrșirea studiilor fu trimis la Viena — întovărășit, ne spune Ion Ghica, de profesorul francez Colson — și mai pe urmă la Pisa, unde petrecu pînă pe la 1814. Întors în țară, i se încredințară mai multe funcțiuni, printre care aceea de mare logofăt pe care o păstră pînă tîrziu (cf. *Doc. Hurmuzachi,* X, 399) ; în același timp, luă parte la mișcările de prefacere a vieței noastre și îl găsim astfel alături de aceia care au înțeles apostolatul lui Gheorghe Lazăr și l-au sprijinit la deschiderea școalei de la Sf. Sava. Despre sentimentele sale patriotice și demnitatea cu care a apărat as-

piraţiunile noastre ne dă o dovadă atitudinea pe care a avut-o în timpul ocupaţiunei ruseşti. La 1831, avînd să ia parte şi dînsul la şedinţele comisiei pentru cercetarea Regulamentului organic, la prima şedinţă a venit să protesteze, în faţa lui Kiselev, că nu se recunoşteau celor de la noi drepturile cuvenite. Protestarea părînd îndrăzneaţă, Iancu Văcărescu avu să sufere urmările ei ; ocîrmuirea streină îl îndepărtă din Bucureşti, trimiţîndu-l în surghiun la ţară, la Moţăieni, unde stătu pînă ce pornirea împotriva lui se mai potoli. După 1831 activitatea lui se îndreptă cu deosebire spre literatură, deşi îl vedem participînd uneori la vieaţa publică şi cînd muri la 1863, pe lîngă reputaţia de scriitor, lăsa amintirea de a fi fost printre aceia care au contribuit la afirmarea conştiinţei noastre naţionale.

Ca mulţi din contemporanii lui, Iancu Văcărescu şi-a împărţit activitatea de literat între scrieri originale şi traduceri. Cum vom vedea, el ne-a lăsat multe traduceri şi mai ales din literatura franceză pe care o cunoştea bine, cum arată şi opera lui originală. Iancu Văcărescu este chiar cel dintîi din şirul scriitorilor analizaţi pînă aici care se arată mai adînc influenţat de literatura franceză, mai conştient de ce i se părea că poate fi derivat din ea la noi şi mai bine orientat în înţelegerea ei. Apropieri de literatura franceză am găsit şi la Conachi şi la Stamati, dar ele apar mai mult întîmplătoare şi cu urme care nu sînt vizibile, nu au imprimat ceva deosebit scrisului lor. La Iancu Văcărescu influenţa franceză se vede în creştere şi mai bine canalizată, cum şi hotărîtoare, chiar în ce priveşte forma, pentru ce a dat dînsul în poezie. Opera lui ne oferă, prin urmare, prilejul să cercetăm împrejurările prin care cultura franceză a ajuns să pătrundă şi să se propage la noi. Nu vom putea, firește, să stăruim cu multe amănunte asupra acestui capitol din istoria literaturei şi culturei noastre ; ne vom mulţumi să relevăm înlănţuirea de fapte mai caracteristice, care a dus la transformarea vieţei de la noi sub influenţa civilizaţiei franceze şi ce ne va ajuta să înţelegem, în primul rînd, procesul de înnoire a literaturei noastre sub impulsul ideilor venite din Apus — pentru cunoaşterea mai de aproape a acestei epoci din evoluţia noastră intelectuală informaţii mai multe se pot găsi în cartea lui Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898.

Curentul apropierei noastre de Franţa a fost pregătit de împrejurări care ne duc mai departe decît începutul secolului al XIX-lea, cînd el se manifestă sub diferite forme şi vesteşte înrîurirea puternică pe care va ajunge să o aibă cu vremea. Cele dintîi îndrumări spre el trebuie căutate în condiţiile speciale ale vieţei politice de la noi, în ce ne-a adus dominaţiunea streină. Stăpînirea fanariotă a fost, într-adevăr, aceea care a deschis calea pentru răspîndirea limbei franceze în ţările noastre. Şi aceasta s-a întîmplat datorită faptului că cei trimişi din Constantinopol să ajungă domni la noi au început să fie recrutaţi de la un timp din grecii din Fanar care cunoşteau limbi streine, care, ca dragomani, erau întrebuinţaţi în afacerile diplomatice, şi cum limba franceză ajunsese în secolul al XVIII-lea cea obişnuită în relaţiile internaţionale era firesc să se ceară acestor dragomani să o stăpînească cît

mai bine. Venind la noi, domnii fanarioți, aduceau cu ei pe secretarii lor, care pentru corespondența oficială trebuiau iarăși să cunoască limba franceză, dacă nu erau chiar francezi, cum se întîmpla cîteodată. În chipul acesta la Curțile domnești influența franceză găsi la noi pe cei dintîi reprezentanți ai ei, pentru ca, încetul cu încetul, să se întindă mai departe, să cucerească, ajutată de alte împrejurări, cercurile de sus ale societății noastre.

Cînd rușii se amestecară în viața noastră politică și ocupară, în răstimpuri, țările române, ei contribuiră de asemenea, indirect, la propagarea printre noi a limbei și culturei franceze. Se știe ce întinsă a fost influența pe care a exercitat-o Franța asupra Rusiei în veacul al XVIII-lea : la Curtea imperială, în aristocrație, tot ce venia din Franța ajunsese să se bucure de un prestigiu deosebit, așa că mulți din rușii care au trecut pe la noi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor aduceau ce-și însușise de la francezi, deșteptînd printre ai noștri îndemnul să-i imite, să întrebuințeze în conversații limba franceză, să arate maniere apusene, tot ce trecea drept un semn de distincție.

Ceea ce a pătruns la noi astfel dinspre Franța pe căi indirecte, în sugestiuni mai mult vagi, nu ar fi de ajuns să aibă urmările pe care le constatăm mai tîrziu, dacă nu ar fi intervenit altceva pentru ca să dea impulsiunea hotărîtoare în prefacerea stărilor culturale de la noi. Aceasta s-a întîmplat după Revoluția din 1789, cînd emigranții din Franța, în pribegirile lor, se opriră la noi, unde în calitate de secretari, profesori, primiți bine în cercurile de sus, deveniră propagatorii direcți și cei mai cu influență ai culturei franceze la noi. În același timp marea Revoluție ridică Franța la faima țării de unde porniau ideile largi, lumina deșteptătoare de aspirații nouă, și într-acolo se îndreptară privirile celor care nu se mai mulțumiau cu trecutul, simțiau nevoia de a fi altfel ca părinții și strămoșii lor. Tinerilor de la noi Franța le apăru atunci ca pămîntul făgăduit pentru o altă viață și ei porniră exodul spre ce le arăta această viziune, exod din care dacă unii s-au întors cu prea puțin, numai cu împrumuturi subțiri, cu aparențe sclipitoare care dau mulțumiri copilărești, alții au adus un suflet îmbogățit, schimbat prin atingeri binefăcătoare și pe care aveau să-l închine țării pentru înălțarea ei.

Acesta este mersul influenței franceze la noi pînă în epoca în care ne găsim, și felul în care ea s-a produs, printr-o concurență de împrejurări din care unele s-ar părea prea îndepărtate pentru ca să o fi putut favoriza, precum și repeziciunea cu care s-a efectuat de la un anumit moment, au o semnificație sufletească de care trebuie să ținem samă potrivit cu importanța ei.

Pentru anumite considerațiuni, prefacerea care s-a întîmplat acum un veac am putea spune că are ceva surprinzător. Să ne gîndim că pe vremea aceea scriitorii de peste munți, cu tot latinismul lor, erau sub înrîurirea germană — numai la Iorgovici și Budai-Deleanu găsim urme de atingere cu literatura franceză — și ca atare ar fi putut să-i ducă spre ea și pe cei din Principate prin răspîndirea pe care au avut-o

operele lor. Să ne gîndim iarăși că unii tineri chiar din Muntenia și Moldova se îndreptau pentru completarea studiilor spre Viena ori Lipsca — și Asachi și Iancu Văcărescu am văzut că au petrecut cîtva timp în capitala Austriei — că cultura germană avea prestigiul ei — cum o lăuda Conachi am amintit în alt loc — că, de altă parte, situația noastră geografică ne făcea vecini cu germanismul, și, cu toate acestea, nu spre el ne-am dus ca să reînnoim cultura noastră, nu de la el ne-a venit ce avea să schimbe așa de adînc și literatura și alte manifestațiuni sufletești de la noi. Îndrumările nouă le-am căutat în altă parte, în depărtata Franță, în țara de care mai înainte nu ne legase de-a dreptul nimic, pe care ai noștri nu o cunoscuse decît vag, ca un nume geografic. De unde venia această alegere a noastră, preferința pe care am dat-o culturei franceze ? Desigur din înrudirea sufletească, din ce, mai mult inconștient la început, ne arăta că prin originea, prin firea noastră, ne apropiam de aceea care ajunsese să dea civilizațiunei latine o strălucire nouă. Latinitatea reînvia astfel sub o altă formă în sufletul nostru. Prin erudiție istorică și filologică scriitorii transilvăneni deșteptase în noi conștiința puterei minunate ascunse în numele de „latin" — acum pe altă cale, prin apropieri sufletești de Franța, aceeași conștiință căpăta o întărire, își întindea orizonturile. Și cum influența franceză a început și a înflorit în Principate, aceasta a fost contribuția pe care ele au adăugat-o la cea venită din Transilvania, pentru ca să ajungem la afirmarea deplină a latinității noastre. Încă o mărturie că, cu toată împotrivirea vremilor, cu tot ce a căutat să-l slăbească și să-l risipească, sufletul românesc de pretutindeni a fost în stare să dea cîte o parte la întregiri pe care să întemeiem regenerarea culturei noastre.

Revenind la Iancu Văcărescu, rămîne să vedem cum se manifestă înrîurirea franceză la el. Întîi, ca traducător, dînsul s-a îndreptat spre teatrul francez, cel clasic chiar, și ne-a dat în românește pe *Britannicus* al lui Racine (s-a tipărit numai la 1861, deși a fost tradus la 1827) și, în colaborare cu Erdeli, *Avarul* lui Molière (acesta nu s-a publicat ; cf. D. C. Ollănescu, *Anal. Acad. Rom., Mem. secț. lit.*, XX, 38). Traducerile acestea, ca și altele pe care le vom aminti, nu au rămas necunoscute spectatorilor, cum s-a întîmplat cu ale lui Beldiman, ci au fost puse pe scenă, așa că ele au oarecare însemnătate în teatrul nostru. Și pentru ca să știm ce a fost teatrul în Muntenia la începutul lui e momentul să ne ocupăm aici de el, pentru ca să întregim astfel acest capitol din istoria literaturei noastre după cele ce le-am spus mai sus și în vol. I, 162, cu privire la teatrul din Moldova.

Despre reprezentații teatrale în Muntenia — date de streini — se pomenește întîia oară la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și anume pe timpul domniei lui Hangerliu, la 1798, cînd o trupă franceză de teatru de varietăți căpătă învoirea să joace în mai multe orașe. Venirea de trupe streine — putem presupune că au mai trecut și altele prin Muntenia — dădu ideea să se înființeze chiar la noi un teatru, și o asemenea inițiativă porni, într-adevăr, de la Curtea domnească. Din îndemnul fiicei lui Ion Caragea, pasionată pentru literatură și artă, se or-

ganiză în anul 1817 o serie de reprezentații, în limba grecească, într-una din sălile Palatului, cu sprijinul cîtorva diletanți, printre care unii erau elevi ai Școalei domnești ; piesele alese ca să fie jucate erau traduceri din franțuzește și italienește (*Brutus* al lui Voltaire, *Oreste* al lui Alfieri ș.a.). Inițiativa fiind bine primită, domnița Ralu — cum îi zicea fiicei lui Caragea — se gîndi că acest teatru improvizat merita să fie schimbat în ceva mai temeinic și de aceea o sală anume pentru spectacole fu întocmită într-o casă din piața „Cișmeaua roșie". Teatrul acesta — cel dintîi la noi — se deschise la 1818, atrăgînd prin noutatea lui lumea care se îngrămădia într-o sală cu loji, care ne putem închipui de ce înfățișare puteau fi cu postavul lor roșu și cu draperiile de chembrică dintre care răsăria cîte o lumînare de seu în sfeșnec de tinichea ; cîteodată, spectatorii trebuiau să fie prevăzători și să-și aducă de acasă scaunul pe care să șază în timpul reprezentațiilor, care desigur că erau prelungite cît mai mult pentru ca sărbătoarea să fie mai bine prețuită. Acolo se dădură mai multe reprezentații, aproape cu același repertoriu de traduceri în grecește ca la primele încercări de la Palatul domnesc. Pe lîngă „actorii" care interpretau în grecește — și printre ei cel mai aplaudat era C. Aristia — pe aceeași scenă se arătă o trupă din Viena, sub conducerea lui Gergy, care jucă tragedii, drame și opere, printre care figurau chiar *Faust* al lui Goethe, *Briganzii* lui Schiller și compoziții ale lui Rossini. În acest teatru cu caracter strein pătrunse totuși și ceva românesc ; pilda dată de alții stimulă zelul cîtorva dintre ai noștri și la 1819 pe scena de la „Cișmeaua roșie" se putu auzi și limba română ; o traducere a *Hecubei,* făcută de A. Mănescu, fu reprezentată atunci și pentru a sărbători acest eveniment Iancu Văcărescu compuse o poezie, un fel de prolog, în care punea pe Saturn să spună, în versuri superioare celor pe care Asachi le scria într-o împrejurare analogă :

V-am dat teatru, vi-l păziți
Ca un lăcaș de Muze ;
Cu el curînd veți fi vestiți
Prin vești departe duse.

În el năravuri îndreptați,
Dați ascuțiri la minte :
Podoabe limbei voastre dați
Cu românești cuvinte.

Ce se putu face astfel pentru teatrul românesc nu avu însă trăinicie, fu numai ceva trecător, pentru că manifestarea aceasta fu rău privită de cei de sus și uneltirile grecești se amestecară să paralizeze entuziasta inițiativă. Chiar domnul, Alexandru Șuțu, pare să se fi făcut părtaș la ele, pentru că în 1819 înființa o Eforie a teatrelor sub conducerea lui Iacovache Rizo, care căpăta prin aceasta plină putere să hotărască asupra reprezentațiilor și, ca grec, numai binevoitor nu putea fi ideei de a se întemeia un teatru național — numai tîrziu, la 1828, în

fruntea acestei eforii găsim pe un român, pe aga Constantin Cantacuzino. Dealtfel, tot ce se înjghebase la „Cișmeaua roșie", și ca reprezentații în limba greacă, avea să se desfacă în curînd și cînd veni Eteria nu mai putu fi vorba de teatru. După 1821 se pomenește de cîteva reprezentații, în grecește, care s-au dat în saloanele lui Scarlat Ghica și la 1828 o trupă germană, sub conducerea lui Eduard Kreiwig, veni să joace la București cîteva drame și opere. În același timp ideea întemeierei unui teatru național începu iarăși să preocupe pe cei care se îngrijiau de cultura noastră. În 1828 își luase ființă Societatea literară, care era o continuare la ce puseseră la cale cîțiva din scriitorii și boierii noștri — ca Nicolae Văcărescu, Dinu Golescu, Constantin Cîmpineanu, Grigore Băleanu ș.a. — pe vremea cînd din cauza zaverei se găsiau la Brașov. Printre alte puncte de program, Societatea literară își fixase și pe acela de a așeza pe baze temeinice teatrul românesc. În întrunirile care se țineau la Dinu Golescu, planul acesta, ca și altele, pasiona pe cei care veniau acolo, dar el avea să întîmpine piedeci, pentru că pregătirea pentru așa ceva, cu tot entuziasmul, nu era tocmai ușoară și, pe urmă, la 1828, ocupațiunea rusească veni să neliniștească pe cei care căutau realizarea aspirațiunilor noastre naționale. Totuși ceva se putu face. Cu ajutorul elevilor de la Sf. Sava se organizară cîteva reprezentații teatrale sub conducerea lui C. Aristia (chiar în afară de București, la țară, pe moșia lui Golescu, ni se spune că s-au dat asemenea reprezentații, cu prilejul examenelor — la una din ele s-au jucat scene din *Regulu*, tradus de Iancu Văcărescu ; cf. Ollănescu, *l.c.*, 43). Pentru noul teatru se închirie o sală anume și acolo se dădură în 1830 traduceri ale lui Iancu Văcărescu și altora (*Ceasul de seară*, *Amfitrion*, *Avarul*), în care rolurile de frunte erau încredințate tînărului C. A. Rosetti, care știa să pună mult temperament în interpretare. Reprezentarea *Ceasului de seară*, tradus de Iancu Văcărescu, vestia însă sfîrșitul și acestei întreprinderi ; piesa fu fluierată și cei care-i făcură această primire se pare că fusese aținați de sus, din cercurile rusești, unde Iancu Văcărescu am văzut că nu era bine privit. Scandalul întîmplat la această reprezentație și amestecul răuvoitorilor, pe lîngă alte motive, făcură să se zădărnicească și această întreprindere așa de bine intenționată. Ca să ne întîlnim iarăși cu teatrul românesc, după ce publicul nostru se îndreptă din nou spre cel strein, care în 1833 își găsi un adăpost în sala „Momolo" deschisă atunci, va trebui să ajungem la Societatea Filarmonică, dar despre cît a făcut ea în această direcțiune vom vorbi în altă parte, cînd va veni rîndul să arătăm activitatea lui Heliade Rădulescu, care a fost sufletul acestei Societăți.

Dacă din acest scurt istoric al teatrului în Muntenia s-a putut vedea partea pe care a avut-o Iancu Văcărescu în sprijinirea unor inițiative din noua mișcare de îndrumare a culturei noastre, rămîne să arătăm mai de aproape contribuția lui literară în această direcțiune. Ca traducător dînsul s-a îndreptat nu numai spre literatura franceză, ci și spre cea germană : *Ceasul de seară* și *Regulu*, pe care le-am amintit, sînt traduse, cea dintîi, după Kotzebue (s-a reprezentat și în 1850,

v. Ollănescu, *l.c.*, 172), iar a doua după Heinrich von Collin (traducerea acesteia era gata încă din 1818, v. Heliade Rădulescu, *Equilibru între antithesi*, 81, dar s-a tipărit numai la 1832, 1834) ; după Kotzebue a mai tradus Văcărescu *Gredinaru orb sau Aloiul înflorit*, comedie cu cîntece, 1836 (pentru reprezentarea ei, în 1850, v. Ollănescu, *l.c.*, 172) și după un autor puțin cunoscut, Ziegler, a dat *Ermiona, mireasa lumei ceilalte*, tragedie patetică (tipărită la 1831, 1834, deși fusese tradusă mai demult, în 1818 ; cf. Heliade Rădulescu, *l.c.*) ; poate tot ca traduceri trebuie socotite *Napoleon la Șoen-Brun* și *Sînta Elena*, două drame istorice, 1847, deși Văcărescu le dă ca originale (în cea dintîi e pusă pe scenă încercarea studentului german Friedrich Stapss de a omorî pe Napoleon cînd se afla la Schönbrunn, în 1809). Predilecția lui Văcărescu pentru Kotzebue, pe care uneori se poate zice că mai mult l-a localizat decît l-a tradus, se explică prin faima de care se bucura scriitorul german pe vremea aceea, și desigur că multe piese ale lui le văzuse Văcărescu pe timpul cînd fusese la Viena. În ce a dat pentru teatru găsim, prin urmare, la Iancu Văcărescu de o parte înrîurirea franceză, de altă parte înrîurirea germană — și aceasta precumpănind chiar — ceea ce e ușor de înțeles dacă ne gîndim la cultura pe care o primise dînsul în tinerețe, cum s-a putut vedea cînd am schițat biografia lui. Ca să cunoaștem mai bine ce datorește Iancu Văcărescu influenței literaturei franceze, va trebui să ne îndreptăm spre altă parte a activității lui, aceea în care dînsul a pus adevărata lui personalitate și care i-a dat dreptul să fie socotit printre poeții noștri de samă din prima jumătate a secolului trecut.

Ca poet original, Iancu Văcărescu ne-a lăsat o operă care, fără să aducă multă noutate, fără să arate deplină emancipare de literatura care obseda pe alții, ne dezvăluie totuși un suflet mai bogat, mai evoluat. Poeziile lui s-au tipărit întîi, la 1830, într-o broșură de vreo cincizeci de pagini și mai tîrziu, la 1848, într-un volum, *Colecție din poeziile d-lui marelui Logofăt I. Văcărescu*, sub îngrijirea lui I. Voinescu II, care a adăugat și poezii ale celorlalți Văcărești (nu toate însă, cum greșit spunea dînsul în prefață), așa că din acest volum trebuie ales ce se poate atribui lui Iancu Văcărescu. Cum arată parcurgerea numai a „registrului" de la sfîrșitul acestei culegeri, poeziile lui Iancu Văcărescu se disting printr-o varietate care nu prea era obișnuită la poeții din epoca lui ; pe lîngă „poeme lirice", sonete, elegii, ode, cantonete, găsim și epistole, epigrame, balade, „imne, proverburi", alegorii, idile și chiar... șarade. Varietatea aceasta duce însă după ea multă inegalitate, pentru că stihuiri neînsemnate, nimicuri, improvizații („impromptе") stau alături de poezii cu motive înălțate, cu desfășurări largi, de oarecare amploare, singurele pe care ne-am fi așteptat să le vedem tipărite. O altă inegalitate care ne izbește e aceea a formei : versuri bine închegate ori sprintene, vioaie, se ciocnesc de multe, foarte multe, stîngace, fără ritm ori greoaie, abia mișcîndu-se sub povara de cuvinte puse unul lîngă altul la întîmplare ; de altă parte, limba în care scrie Văcărescu e de multe ori un mozaic foarte ciudat de arhaisme, provincialisme, forme din vorbirea familiară — îi plăceau și lui diminutive ca *apșoară*,

vîntișor, zefiraș, trandafiraș, luntrișoară, buzișoare, suspinaș — și neologisme franțuzești, italienești (unele schimbate după predilecții ale lui — ca diminutivul *Grațioare* — sau căutate anume de el, pe lîngă cele care începuseră să circule) ori chiar inovații îndrăznețe care i se păreau că ar putea trece în sintaxa noastră (influențat de construcțiile franceze, dînsul scria : *se văzînd, s-întorcînd, se mișcînd, te prăznuind, te slăvind*). Trecînd însă peste aceste scăderi și ciudățenii, nu se poate să nu recunoaștem lui Iancu Văcărescu, față de poeții pe care i-am văzut pînă aici, superioritatea de a fi cuprins mai mult în inspirația lui și de a fi întrucîtva mai artist uneori, cu vagi intuiții de modernizare a poeziei noastre. Această superioritate o datorește în bună parte, fără îndoială, înrîurirei franceze asimilată mai bine, contactului cu scriitorii Franței, pe care căutase să-i cunoască nu numai dintr-o frunzăreală, din superficiale lecturi. Cînd Iancu Văcărescu, în clipele cele mai bune de apropiere de poezie, redă vreun sentiment, vreo idee, din ce aduc sufletește versurile lui cum și, mai ales, din înfățișarea lor mai îngrijită, chiar armonioasă uneori, se vede că dînsul era ajutat pe lîngă talentul său și de ce își asimilase de la scriitorii francezi. Cetise dintre aceștia și pe reprezentanți ai clasicismului și pe poetaștrii pseudo-clasici din secolul al XVIII-lea, și dacă s-a lăsat cîteodată influențat de aceștia din urmă se înțelege ușor cînd ne gîndim la spiritul vremei lui și la condițiunile în care ajunsese să pătrundă la noi literatura franceză, fără o alegere bine călăuzită, într-un amestec confuz care putea totuși captiva pe ai noștri pentru că avea atracția noutății.

Cînd Iancu Văcărescu începea să scrie un poem cu versuri de felul acestora :

La Carpați mi-am adus jalea,
Lor am vrut s-o hărăzesc ;
Resunetu, frunza, valea,
Apele mi-o înmulțesc,

cu toate că nu reușia să le dea deplină muzicalitate — versul întîi păcătuiește prin ritmul necorect — poezia lui se vestia totuși superioară celei pe care o cunoaștem de la alții : se desfășură în cadențe mai limpezi și arată un suflet mai puțin elementar.

Poemul în care punea această strofă și pe care îl intitula cu prea multe cuvinte, *O zi și o noapte de primăvară la Văcărești sau Primăvara amorului*, îl putem ceti și astăzi mai mult decît din curiozitatea de a vedea cum scriau cei mai vechi poeți ai noștri. Din el se desprinde exuberanță tinerească și o seninătate care se menține pînă la sfîrșit, cu toate că versurile se pierd prea des în diluări — sînt peste o sută de strofe — cu toate că alunecă în prozaism cînd ne așteptăm să răsune mereu ecoul însuflețirei lirice. Ca într-o poveste a inimei lui, Văcărescu a împletit în *Primăvara amorului* amintiri, cîteodată precise, alteori vagi, și fantazii de sentimental care-l încîntau ca pe un răsfățat al vieței.

...După cîteva destăinuiri din care aflăm cum gînduri întunecate, lupte cu el însuși, dezamăgiri după ispite care-l vrăjiseră, l-au îndemnat

să caute singurătatea la țară, poetul încearcă o trecere de la nota posomorîtă de la început la aceea senină, primăvăratică pe care va căuta să o dea mai departe, și pentru aceasta face o lungă digresiune care ne duce în mitologie. Poezie de iubire în care să nu fi fost vorba de copilul pribeag cu arc și săgeți se putea oare înțelege acum o sută de ani ? Iată-l deci pe Cupidon făcîndu-și apariția și odată cu el nu părea firește de prisos să se vorbească și de alți zei — nu lipsesc, într-adevăr, nici Apolo, nici, cu nume românizate, Vineri, Marț și Joi. Cupidon vine deci acolo unde poetul își strămutase visurile lui, în peisajul rustic a cărui descriere începe astfel, cu amestec de amintiri istorice și accente de extaz patriotic, care apar pe neașteptate, sînt cam silite, în mijlocul confesiunilor intime :

Se întinde o cîmpie
De subt poale de Carpați,
Cîmp deschis de vitejie
La românii lăudați.

Din lunga descriere care urmează — și pentru ea îi fusese ușor lui Iancu Văcărescu să transpuie, să localizeze ce găsise la poeții francezi din secolul al XVIII-lea, care se întreceau să descrie farmecul naturei pentru ochii obosiți de priveliștile din orașe — aflăm cum petrecea poetul la țară, cum l-a găsit Cupidon acolo ca să-i spuie taina care-l aducea. Venit de departe, după multe cutreierări, „copilașul" găsi buna primire a poetului — cam încruntat la început că-i turburase somnul — numai după ce-i spuse cine era :

„Amor...
Ce-mblînzește tigrii, leii
Și naltă pe om, sînt eu".

După ce află cine era oaspele care se rătăcise la el, poetul ascultă ce acesta-i povesti despre călătoria lui. Îi aducea neliniștea de a fi întîlnit o inimă răzvrătită, inima unei tinere copile numai de „șaisprezece anișori" care nu voia să se închine puterei lui și, dezarmat, venia să se tînguie pentru această împotrivire :

„Acum voi să se arate
D-am putere eu sau nu,
Ori sînt legile schimbate".

Cînd isprăvi povestirea lui, o undă de vieață întinerită învălui toate, un fior misterios străbătu pretutindeni : „filomela" începu să cînte și cu ea se însoțiră mii de păsărele „concertînd" ; luna și stelele își schimbară fața, părînd mai albe, și cînd zorile se arătară, cîmpul era o minunată sărbătoare de flori, zefirul se juca peste ierburi mai sprinten ca oricînd, trimițînd „dulci suflări", fluturii alergau în roiuri sprintene și nu era nimeni să nu simtă tresărire de vieață sub vraja iubirei. Cînd Amor avu și această dovadă a puterei lui, cînd izbuti să cucerească pe cel la care venise și cînd putu bănui de departe că și „copila"

răzvrătită va înțelege că trebuie să asculte de el, nu-i rămase decît să plece mai departe, mulțumit de călătoria lui și spunînd poetului :

„Ce-ai mai scump, mai sfînt, mai mare,
Legăminte omenești :
Gînd, păreri, încredințare
Toate să mi le jertfești".

Dacă ar fi știut să păstreze măsura, dacă ar fi lăsat la o parte multe din versurile care i-au trecut prin minte și dacă ar fi netezit mai stăruitor forma, Iancu Văcărescu ar fi făcut din această poezie ecoul limpede al simțirei lui, netăgăduit mai bogată, mai subtilă decît a altora care puneau în versuri zbuciumul inimei lor. Cum alteori, cîntînd iarăși iubirea, fără de care nu înțelegea o fire sensibilă :

Nu e artist fără amor,
Duh fără el nu zboară,

talentul lui găsia ușor imagini evocative, cuvinte armonioase, avem o pildă în aceste versuri :

Fără zăbavă
Du-te pristavă,
Inima mea,
La toți cunune
Să facă spune
Și să le dea,

Zînei aceia
Ce are cheia
Gîndului meu
Și-mparte viața
Lumei, ca fața
Lui Dumnezeu.

Versuri nemeșteșugite, ca o adiere, ca o solie ușoară și mai vibrătoare, mai mult străbătute de poezie decît atîtea din *Primăvara amorului,* și poate în asemena scînteieri răzlețe trebuie să căutăm mai curînd însușirile de poet liric ale lui Iancu Văcărescu și ce-l deosebia de un Conachi. Dar rutina literară, puterea contagiunei se trădează și la dînsul, pentru că iată cum vine altă dată — în poezia *Călătoria* — după două versuri frumoase, totuși :

Departe de ce mi-e dor
Mii de morți pe ceas eu mor

să ne împărtășească focul patimei lui :

Plîngeți, plîngeți, ochișori ;
Suspinuri fiți mai ușori.

Pînă n-o fi să mă-ntorc
Plîngînd ochii mi se storc
Și oftînd eu mă topesc,
Dar n-ajung unde poftesc.

Și în altă parte *(Vederea ei)*, făcînd un joc copilăresc de cuvinte :

Ochii-i văd că de a ! mor
Să-mi dea crezămînt nu vor ;
Milă să cer sînt fricos,
Răul mi-a ajuns la os.

Așa ceva ne duce îndărăt, la stihurile celorlalți Văcărești și ale lui Conachi, pe urmele cărora a mers și altă dată poetul nostru (v. *Apendicele*).

Dar să uităm aceste coborîri și să vedem ce mai poate fi ținut în samă din opera lui Iancu Văcărescu. Fiind nu numai un pasionat, ci și un temperament predispus spre meditații, dînsul nu s-a oprit la cîntece de iubire, ci a însemnat în versuri cîteva gînduri, în care găsia o călăuză pentru viața lui și i se păreau că pot fi însușite și de alții. Îl vedem atunci ritmînd astfel cîteva cugetări în poezii din care unele chiar prin titlul lor arată preocupațiuni morale *(Cele patru virtuți)* :

Înfrînarea calea vieței strălucit împodobește...
Singură dreptatea țese adevărul fericirei.

și — într-o „alegorie" *(Floarea la închisoare)* :

La faptă bună
Puțini s-adună :
Mult pot puținii
Buni împreună.

Chiar în prolixa, confuza poezie — tipărită și separat, la 1843 — *Adevărul* (poezie totuși dacă abia i se poate zice, pentru că versurile sînt mai mult fraze fără ritm), putem culege ici și colo cîte o gîndire poetizată :

Oglinda adevărul
E, Doamne, a ființe-ți.
. . . . . .

Și omul are
În plămada lui
Plămada luminei...

Întru lucrarea faptei
Secunda drămuiește
Mai grea decît un veac

Cu toată nota ei cam prozaică, filozofia aceasta dă o nuanță de intelectualizare poeziei lui Iancu Văcărescu și cînd cetim *Ceasornicul îndreptat* în care dintr-un zbor ușor al imaginației cîteva gînduri se desprind ca să ne spuie ce am dori de multe ori să fie vieața :

Cînd vezi primejdia în putere,
Atunci fă anul d-un sfert să fie !...

Cînd a oricăruia cuget spune
Mulțumiri scumpe de fapte bune,
Cînd chiar vrăjmașului meu fac bine,
Cît ziua sfertul atuncea ține,

găsim o lărgire a orizontului poetic, ceva ce nu am întîlnit pînă acum în versurile altora și anunță poezia meditativă, de lirism filozofic, care cu vremea avea să fie mai mult cultivată și la noi.

În cuprinderile acestea mai largi cu gîndul inspirația lui Iancu Văcărescu lua o înfățișare mai gravă pe care vom regăsi-o în poeziile unde dînsul lăsa să vorbească aspirațiunile noastre spre o vieață înnoită. El, care spusese odată așa de frumos și așa de adevărat :

...orice neam începe
Întîi prin poezie
Ființa de-și pricepe,

simția desigur că, fiind poet, era printre cei chemați să înțeleagă „ființa" noastră, să arate strălucire obîrșiei ei și să dea îndemnuri spre ce trebuia să o înalțe în revărsări nouă de lumină.

Amintirea slavei strămoșești nu putea astfel să rămîie fără răsunet în versurile lui și-l vedem atunci, după impresii care se întipărise în sufletul lui pe cînd fusese în Italia și după ceea ce învățase din cărțile apostolilor din Ardeal, cîntînd faima Cetății de la care ne trăgeam numele, reînviind umbrele făuritorilor mărirei romane în fața cărora :

Simțirea omului de pilde mari s-aprinde.

Lîngă aceste umbre nu se putea să nu așeze pe cele care erau mai aproape, pe pămîntul nostru, și dintre ele vedea răsărind umbra lui Mihai Viteazul pe care îl numia „fiu al lui Romul", dar pentru care puterea de evocare nu l-a ajutat destul ca să-l înfățișeze cum ne-am aștepta — numai Cîrlova ori Alexandrescu vor ajunge să smulgă din trecutul nostru tainele mari de poezie.

Cuvinte mai calde și mai poetice găsia patriotismul lui Iancu Văcărescu sub impresiile prezentului, cînd venia să cînte ce era o solie ori un semn împlinit al redeșteptărei noastre. Gîndul poetului se îndrepta și atunci spre trecut, dar se opria mai mult la ce-i da bucuria unei înfăptuiri nouă ori presimțirea renașterei noastre de mîne — așa cînd scria, la 1818, pentru *Pravila* lui Caragea aceste versuri la stema țărei

pe care și-o închipuia vorbind altfel sufletului românesc odată cu ce o soartă mai bună trebuia să-i aducă :

Ah, d-ar putea-ne dobîndi
Și cîte-avem pierdute,
Atunci ce duhuri n-ar gîndi,
Ce guri ar mai fi mute !?
Atunci ș-acest corb sărman
Iar acvilă s-ar face
Ș-orice român ar fi roman,
Mare-n război și-n pace.

Și cîtă încredere avea în puterea neamului său o spunea în *Buna-vestire*, pe care o scria după revoluția de la 1821 :

Iubiți mărirea de români, cinstiți acest sfînt nume
Și a-l cinsti îndatorați prin fapte mari pre lume...
Voi duh aveți curînd să fiți orice, puind silință.

Iar la 1829, amintind vitejia strămoșilor, în *Marșul românesc*, unde sărbătoria reînființarea miliției naționale, celor tineri le spunea în cuvinte înflăcărate :

Slava strămoșilor vestiți
În cale vă așteaptă ;
La rînd, românilor, ieșiți.
Mergeți pe calea dreaptă !

Mai mult încă venia să cuprindă patriotismul lui cînd, altă dată, în *La Milcof*, plîngînd despărțirea între frați, se întreba pînă cînd va mai dăinui și blestema părăul care punea hotar într-o țară ce trebuia să fie uma :

De unde-ți vine numele, părău fără putere,
Ce despărțirea neamului tu îndrăznești a cere ?
Milă-nceputu-ți, Milcof sec, de va să-ți dobîndească,
Sfîrșitu-ți va lumea oftînd în veci să te urască.

Dacă poezia aceasta e cea mai slabă dintre cele patriotice ale lui Iancu Văcărescu — ne mirăm că s-a putut gîndi la jocul silit de cuvinte cu „milă" și „of" (așa ceva găsia în „Milcof") — sentimentele din care ea pornia ne fac să-i uităm acest păcat. Era la 1830 cînd poetul muntean vorbia astfel, și cîți simțiau atunci ca el ?

Prin aceste cîntece patriotice poezia lui Iancu Văcărescu căpăta o notă românească pe care în primul rînd aveau să o prețuiască cei din vremea lui, și aceeași notă a căutat dînsul să o întărească prin altceva, prin ce ne aduce aminte de Costache Stamati ori de Budai-Deleanu. Un început de apropiere de literatura populară și de credințele, datinele celor de la țară, constatăm, într-adevăr, și la dînsul. Din strecurarea ici

și colo în versurile lui a unei expresii ca „drăguță" ori a unui refren cu „tot floare și boboc", vedem că Iancu Văcărescu își însușise cîte ceva ce auzise de la țărani, dar pe lîngă aceste vagi împrumuturi s-a gîndit să pună chiar în versuri unele subiecte populare și atunci a scris *Peaza rea, Peaza bună* și *Ielele*. Povestind călătorii prin țară, punînd să vorbească pe Baba Neacșa, Moș Crăciun ori pe vreun mocan, amintind unele superstiții, poeziile acestea ne duc întrucîtva cu gîndul la lumea țăranilor noștri și, în plus, au calitatea de a fi scrise în versuri pline de mișcare, urmărind chiar efecte onomatopeice, ca în prima bucată din *Ielele :*

Umbre se plimbă,
Vînturi se schimbă,
Neguri s-adună,
Maluri resună —
Chiote,
Țipete,
Chiote,
Urlete,

dar ele au ceva hibrid și sînt prea artificiale, pentru că sînt copleșite de expresii literare care nu se potrivesc cu motivul popular și aduc dialoguri, discursuri chiar, cu confesiuni ori reflexii filozofice ale poetului care sună de tot fals. Iancu Văcărescu nu ajunsese nici el să înțeleagă cum trebuie utilizate de un scriitor temele populare, pentru ca să-și păstreze farmecul lor, mărit prin îndemînatice prefaceri de artist.

Deși analiza de pînă aici a putut arăta ce variată în felul lui e opera poetică a lui Iancu Văcărescu, nu putem să nu amintim că dînsul a cultivat și genul satiric, scriind epigrame ori zugrăvind unele figuri și situații de la noi în cîteva poezii mai lungi *(Epistole, Potpuri* și o parte din *Ielele* — cum era influențat și aci de ce-i da literatura franceză se vede din *Răspuns la plîngerea unui înșelat de o femeie,* care amintește de aproape o pozie a lui Parny, *A un ami trahi par sa maîtresse ;* v. P. Poitevin, *Petits poëtes français,* Paris, 1880, II, 449). Din fuga fantaziei lui ne-a lăsat alteori cîte o strofă în care împărtășia impresii ale lui cu o expansivitate tinerească și un surîs strengăresc, ca în acest „epigraf" pe care-l scria privind „fizionomia unei fetițe" :

Căutătura-ți va război,
Zîmbirea-ți cere pace,
Și să mă-mpac cu tine voi,
Dar să mă bat îmi place.

De unde vedem că Iancu Văcărescu reușia să scrie și versuri deplin armonioase, ca un virtuoz al formei. Nu ne-a dat tot el și această strofă căreia ca muzicalitate nu avem nimic să-i reproșăm ?

Trist, filomelo, și frumos
Tu cînți cu daruri multe
Pe cel mai rău îl faci milos,
Silindu-l să te-asculte.

Așa e poezia acestui cel mai înzestrat dintre Văcărești. Frumoase scînteieri alături de mult, foarte mult, care apasă ca o pîclă asupra operei lui. În ce găsim mai de samă în ea trebuie să vedem desigur și urmele înrîurirei franceze, pentru că ea i-a venit în ajutor să limpezească întrucîtva talentul său, de la ea a primit unele sugestiuni, unele îndrumări. Cu toate că cunoștea și literatura italiană — a tradus pe Metastasio — cu toate că în limba lui adoptase unele italienisme, totuși nu aici trebuie să căutăm ce-l influențase mai mult. Cît despre literatura germană, spre care am văzut cum îl îndreptase cîteva traduceri — volumul de poezii ne dă și el o, răzleață numai, traducere din Goethe — nu ea l-a ajutat cînd a scris cele mai bune compuneri poetice ale lui. Dacă educația, cultura lui îl dusese și spre literatura germană, aceasta nu a fost hotărîtor pentru afirmarea talentului său poetic. Germanismul a rămas departe de dînsul ca poet — cum s-a întîmplat, dealtfel, și cu Conachi, care, totuși, am văzut că avea o deosebită admirație pentru cultura germană. Deci numai ținînd samă de ceea ce primise din atingerile cu literatura franceză și-și apropiase mai bine putem înțelege, în mare parte, caracterul poeziei lui Iancu Văcărescu și ce a ajutat-o să se ridice deasupra compunerilor altora dinaintea lui.

A. HRISOVERGHI

Influență pronunțată franceză, dar foarte turbure, pierdută în dibuiri, găsim la acest poet care, deși într-o privință ne duce mai departe decît cei pe care i-am cercetat pînă acum, pentru că aduce o notă romantică cu influențe de la Cîrlova, despre care vom vorbi mai departe, totuși trebuie amintit aici, pentru că și la el întîlnim multe stîngăcii de școală veche.

Dintr-o familie streină așezată de mult în Moldova, Alexandru Hrisoverghi s-a născut în Iași, la 1811, cum ne spune Mihai Kogălniceanu în însemnările biografice pe care le-a dat despre el. O parte din copilărie a petrecut-o în Basarabia, la Chișinău, unde trecuse familia lui la izbucnirea revoluției grecești. Întorcîndu-se la Iași, în 1824, își continuă acolo învățătura, urmînd moda ce se introdusese de a petrece cîțiva ani într-un pension francez. La 1830 intră ca ofițer în oștirea națională, în „straja pămînteană", unde rămase însă numai doi ani. După o scurtă călătorie pe care o făcu la Adrianopol, revenind în țară intră iar în armată, la 1834, și ajunse aghiotant domnesc. Căzînd bolnav, se duse să-și îngrijească sănătatea la Ischl, dar fără să se poată îndrepta se întoarse în țară și muri după scurt timp, la 1837.

Poeziile lui Hrisoverghi au fost publicate de Kogălniceanu la 1843. Cîteva sînt inspirate de iubire, iar altele sînt ode și improvizări, în care dînsul însemna în fugă vreo impresie, vreo părere, cărora ținea să le dea înfățișare de meditații asupra vieței, de un fel de filozofie. Deși, cum ni-l arată Kogălniceanu, era o fire de pasionat, Hrisoverghi nu ne-a lăsat versuri de lirism cald, avîntat. Cîntînd iubirea — uneori în genul lui Conachi — dînsul nu a găsit mai mult decît palide și greoaie alăturări de cuvinte în felul acestora :

Te iubesc, s-au sfîrșit toate, dragostea margini nu are,
„Te iubesc" îi rugăciunea ce înalț către altare...

De cinci ori soarele-acuma se duse și iar vine
Fără plînșii-mi ochi pe tine să poată a te zări,
Fără macar să cetească vreun cuvînt mîngîitor,
Sau s-audă vreo vorbă, vreun glas încîntător.

Cînd a trecut la alte motive și a scris un șir de distihuri și catrene poezia lui a rămas aceeași, destul de săracă — dovadă :

Sufletul meu în durere
Îi cu totul adîncit,
Pătimiri și nu părere
P-a me inim-au rănit.

D-ai fi, Doamne, preaputernic, d-ai fi drept răsplătitor
N-ai lăsa să se-ndoiască de tine un muritor.

Ori :

Lasă-te acum de iubit :
Nu vezi ? capul ți-au nălbit.

Ceva în felul biletelor de plăcintă.

Poate că în epigramă ar fi reușit totuși Hrisoverghi să ne dea ceva mai de samă, dacă ar fi cultivat genul acesta, pentru că odată îl vedem adresînd cuiva aceste versuri cărora nu le lipsește oarecare duh satiric :

Toți îți par că-s nătărăi, dar nu-i lucru de mirare,
Căci galbene îi par toate celui ce-are gălbănare.

Numai pentru că se aseamănă cu alte poezii scrise în vremea lui și de care Hrisoverghi a fost influențat, amintim *Ruinele Cetății Neamțu*, o prozaică alcătuire, cu cîteva apostrofe la adresa celor care lăsau în uitare monumentele noastre istorice.

Fără relief, fără conturare artistică, părînd mai mult niște îngăimări, poeziile lui Hrisoverghi au totuși calitatea de a ne dezvălui un suflet în care licăria o sensibilitate nouă, ceva de melancolia romantică ce cu timpul va ajunge să străbată aproape toată poezia noastră. De altă parte, traducerile pe care le-a dat din Chénier, Lamartine, Victor

Hugo, cum și din Dumas (piesa *Antoni*, tipărită la 1837) — uneori mai puțin școlărește decît alții — pun pe Hrisoverghi în șirul celor care au accentuat curentul de înnoire a literaturei noastre sub înrîurirea celei franceze.

B. P. MUMULEANU

Viața aceluia pe care Eminescu îl numia „glas de durere" ne e cunoscută, și foarte puțin, numai după o notiță biografică a lui Heliade Rădulescu din *Curier de ambe sexe*, I, 88, reprodusă în volumul în care acesta a publicat, la 1837, cea din urmă culegere de versuri a poetului muntean. De acolo aflăm că Barbu Paris Mumuleanu (sau Mămuleanu, cum îi scria numele Heliade) s-a născut în 1794, la Slatina. Venind la București, pe cînd era copil încă, se bucură de protecția lui Constantin Filipescu, care-l primi în casa lui și-l ajută să se instruiască. Cînd protectorul său fu surghiunit de Caragea la moșia sa, Bucov, tînărul poet îl urmă acolo, căutînd să arate devotamentul său. După moartea (1817) aceluia pe lîngă care trăise fără griji, nu știm mai de aproape cum și-a petrecut dînsul viața ; atîta doar aflăm de la Heliade Rădulescu că a avut să lupte cu greutăți, a dus zile de chinuire pînă la moartea lui, în 1837.

Primele lui versuri Mumuleanu le-a tipărit, fără să-și dea numele, într-o cărticică cu titlul *Rost de poezii, adecă stihuri* (Heliade Rădulescu spunea că a apărut la 1817, dar ediția care ne e cunoscută e din 1822). După aceasta urmară : *Plîngerea și tînguirea Valahiei asupra nemulțumirii streinilor ce au dărăpănat-o*, 1825 (și aceasta a apărut fără numele lui Mumuleanu, dar că el era autorul ne asigură tot Heliade Rădulescu) ; *Caracteruri, 1825, Poezii, 1837*. Pe cînd el singur spunea că a scris numai niște „bagateluri", Heliade Rădulescu îi aducea lauda că versurile lui sînt „vrednice de cei mai clasici poeți" și vorbia despre „geniul" lui poetic. Fără să fi pus în versuri numai „bagateluri", vom vedea că ce spunea dînsul despre poeziile lui se apropie mai mult de părerea pe care ne-o putem face despre ele decît aprecierile exagerate ale biografului său.

Dacă am ține samă numai de mărturisirea pe care Mumuleanu o face în prefața la *Rost de poezii*, s-ar părea că dînsul puțin a cunoscut din literaturile streine și a scris mai mult așa cum l-a ajutat priceperea lui — în acea prefață el se exprimă astfel : „Nimic alt ajutoriu din streine limbi nu am de a împuternici condeiul decît o *Lirică* a lui Atanasie Hristopul ; acestuia la unele din bucăți am fost următoriu". Tot de acolo însă aflăm că cunoștințele lui literare mergeau ceva mai departe, pentru că amintește pe Racine și Boileau, iar de altă parte, în fruntea cărticelei de versuri din 1822 găsim traduse de dînsul, ca motto, cîteva cuvinte ale puțin cunoscutului autor de epigrame Claude Mermet

(1550—1607), așa că literatura franceză se vede că nu i-a fost cu totul streină. Dar să ascultăm și ce ne spune Heliade Rădulescu despre lecturile cu care se îndeletnicia Mumuleanu : „*Nopțile* lui Iung, *Meditațiile* poetice și *Armoniile* poetice și religioase ale lui Delamartin atîțară în poetul nostru dorința de a se lua după acești mari poeți". Deci și pe romanticii francezi i-a cunoscut Mumuleanu și din Lamartine în special putem presupune că s-a inspirat uneori. Dacă mărturisirea lui nu se potrivește cu ce găsim la Heliade Rădulescu, putem totuși să explicăm această nepotrivire ; Mumuleanu a scris prefața la *Rost de poezii* cînd compusese cîteva poezii în care se inspirase din Atanase Christopulos ; atunci dînsul nu cunoștea pe romanticii francezi și numai mai tîrziu a ajuns să-i cetească, cum spune, dealtmintrelea, chiar Heliade Rădulescu, așa că în chipul acesta se lămurește ce părea o contrazicere.

Dealtfel, chiar poeziile lui Mumuleanu ne arată cum dînsul, după ce a scris sub înrîurirea literaturei neogrecești, s-a îndreptat spre cea romantică, franceză. În *Rost de poezii* cea mai mare parte din versuri au ca temă iubirea și felul cum e cîntată ne amintește ce am găsit de atîtea ori la poeții noștri rău călăuziți de Atanase Christopulos. Mumuleanu îi întrece chiar în platitudini și în monotonia tînguirilor. Ca să arate ce fire simțitoare era la privirile galeșe și ce-i putea da fericirea dînsul găsia repede cîteva cuvinte în felul acestora :

Voi să trăiesc răsfățat
Și să moriu amurezat.

Cînd întîlnia pe aceea care-l făcea să sufere tot cu atîta poezie spunea :

. . . .îndată̦ș cum o văz
Leșin, mor în loc ce șăz,
Să-i vorbesc nu simț, nu știu.

Și cînd mîndria, neîndurarea ei, îl făceau prea mult să se chinuiască, glasul lui scanda amărît :

De mult dor dureri m-au prins,
Pieptul mieu, cuptoriu nestins,
Arde, arde nencetat,
Flăcări scoate necurmat...

Vai, amar dor, moriu în silă
Și n-am milă cui să ceiu,
Toate sînt fără de milă,
În zadar ajutoriu ceiu.

Tot stihuri din repertoriul pe care îl știm și cele patru din urmă sînt aproape la fel cu o strofă a lui Conachi (v. *Apendicele*), așa că Mumuleanu își însușia, se vede, uneori ce ajunsese să circule din alcătuirile poetului moldovean.

Mult nu a continuat Mumuleanu să scrie astfel și se vede că singur nu a mai pus preț mai tîrziu pe asemenea stihuri, pentru că în *Caracteruri* (pag. 156) îl vedem ironizînd pe aceia care scriau poezii de iubire — la fel, dealtmintrelea, cu el, așa că ironia cădea și asupra lui :

Scriu, coboară din condei
Frumuseți mari de idei :
„Ia vezi cum te iubesc eu,
Tu ești chiar soarele mieu,
Pentru tine mă topesc,
Dacă te văz te iubesc".

Renunțînd astfel de la o vreme să mai versifice destăinuiri de erotism comic, ne-a lăsat posibilitatea să vorbim și altfel de el. În poeziile sale de mai tîrziu, cele publicate de Heliade Rădulescu la 1837, dînsul nu mai amintește de „furiile tinerești", de „pricini de amor" ; tonul e schimbat și înălțat oarecum, pentru că de data aceasta poezia sa ne dă cîteva reflexii asupra vieței, învăluite într-o filosofie pe care o cunoaștem de la Rousseau și poeții romantici francezi — mai ales în *Meditațiile* lui Lamartine dînsul găsise ceva ce se potrivia cu sufletul său. Au și aceste versuri un păcat, acela de a fi prea didactice, de a ne pune sub ochi multe înșirări prozaice, dar ele merită să ne oprească un moment, pentru că din prea marea uniformitate a poeziei noastre de pe la 1820—1840 ele se desprind cu ceva aparte. Puțină filosofie strecurase Mumuleanu și în *Rost de poezii* cînd vorbia despre „mărirea", „neputința" și „nemulțumirea" omului, dar cu deosebire în ce a scris mai tîrziu îl vedem stăruind să ne împărtășească unele gînduri ale lui, luînd atitudini de poet „adîncit în cugetări". Culegerea de la 1837 se deschide cu o poezie, *Începutul omului,* care ține să arate zădărnicia atîtor sforțări ale noastre, minciuna care se ascunde sub numele de civilizație — viața adevărată fiind cea simplă, cum voise să ne învețe Rousseau, ale cărui idei încîntase, se vede, pe Mumuleanu, pentru că așa încheia dînsul această poezie :

Astfel să făcu pre sine
Omul prea nenorocit,
Iar cît trăi-n simplitate
Fusese foarte fericit.

În cadențări mai grave altă dată (în *Omul*), exprima astfel ce culesese din meditațiile lui :

O, ce măreață ființă e sărmanul muritor,
Ce taină nepricepută, ce lucru spăimîntător,
Ce chip fraget, slab și tare, ce gingaș și delicat,
După Dumnezeu el este lucrul cel mai minunat...

La această laudă adusă ființei omenești reflexiile lui veniau să adauge un sfat pentru fiecare din noi :

Ființa ta și schimbarea nu ți-e dat ție să știi,
Al tău arhitecton știe unde-i să te muți, să fii,
Datoria ta dar este p-al tău stăpîn să-l mărești,
Joacă rola ce-ți e dată aici cît vremelnicești.

După care sfat tot acolo urma altul, pentru ce trebuie să-i spunem sufletului nostru cînd e chinuit de unele întrebări :

Ce te temi atît de moarte ? Ce te turburi în zadar ?
Tu ești duh fără de moarte, nu te teme de mormînt :
Nu să stinge-a ta ființă căci te muți de pre pămînt.

Deosebit de adînci nu sînt aceste cugetări — sînt simple locuri comune ale unui fel de filozofie, ca și cînd cetim :

Toate ce lucrează omul
Sînt deșărt, sînt în zadar.

Numai o singură dată Mumuleanu a reușit să dea o notă mai personală unei idei și să o învăluie în mai multă poezie — e cînd (în *Vremea — alt chip*), gîndindu-se la nestatornicia lucrurilor pămîntești, la prefacerile pe care le aduc anii, găsia aceste versuri care, de departe, ne fac să ne gîndim la Eminescu :

Vremea nalță și ridică,
Vremea face, vremea strică,
Vremea suie și coboară,
Vremea surpă și doboară,
Vremea schimbă și preface
Și războaiele și pace.

Ici și colo mai putem spicui iarăși cîte ceva redat mai poetic :

Tinerețe, tinerețe,
Spuneți-mi ce v-ați făcut ?
În ce peșteri, sub ce stîncă
În ce locuri ați trecut ?

N-a gustat din fericire
Lacrămi cine n-a vărsat.

Prieteșug....
Tu floare nevestejită,
Al virtuții bun izvor.

Nădejde, cerească hrană,
Ce pre muritori hrănești.

Și Iancu Văcărescu am văzut că fusese ispitit să pună filozofie în versurile lui, dar Mumuleanu, oricît ar rămînea în urma contempora-

nului său ca talent literar, arată mai pronunțate predispoziții pentru așa ceva și accentuează această notă în poezia noastră, așa că poate fi privit, întrucîtva, ca un precursor al lui Alexandrescu și Eminescu, care din felul cum vorbește în *Epigonii* despre acest modest înaintaș, se vede că nu-l privia cu disprețul cu care alții l-au încunjurat.

Pornit spre un vag pesimism, atenuat cele mai de multe ori într-o „dulce melanholie", Mumuleanu căuta mîngîieri în credință, și aceasta l-a făcut să scrie cîteva poezii religioase *(Noaptea, Pocăința, Cîntarea către Dumnezeu, Amor către Dumnezeu).* Pentru ce se poate spune despre ele e destul să cităm :

Răvarsă duh, o, cîntare,
Sfîntului celui prea mare
Zi-i : „prea-naltule-mpărate,
Ziditorule a toate,
Slavă și mărire Ție
În tot veacul fie, fie !"

Pe Vasile Aaron nu-l întrecea Mumuleanu cînd stihuia astfel, și numai pentru că poeziile religioase sînt de tot rare în literatura noastră asemenea versuri puteau fi amintite în treacăt.

Ca să mai întîlnim puțină poezie în ceea ce Mumuleanu a îngrămădit așa de stîngaci va trebui să trecem la ce a scris dînsul însuflețit de iubirea de patrie și în *Rost de poezii* și în *Caracteruri (Plîngerea și tînguirea Valahiei,* pe care spuneam că a folosit-o Naum Rîmniceanu ca să dea ceva, la fel, nu poate fi ținută în samă, fiind de tot slabă). Dacă și aci rămîne mult în urma lui Iancu Văcărescu, totuși sentimentele pe care le exprima l-au ajutat uneori să găsească o notă mai puțin prozaică — așa cînd arată ce ne leagă de pămîntul unde ne-am născut, de „maica patrie" :

Al ei amar e mai dulce
Decît dulcele strein,
Ș-o urzic-o prețuiește
Mai mult ca streinul crin.

Înțelegînd și el de unde trebuia să vie regenerarea noastră și cucerit de ideile învățaților ardeleni, nu se putea să nu vorbească de slava strămoșească, de originea noastră nobilă, de tot ce ne da dreptul să ne socotim, cum spunea, „un neam cu schiptru". Prilejul cel mai bun ca să arate patriotismul lui i l-a dat întemeierea școalei naționale, începutul eroic pe care îl făcuse Gheorghe Lazăr. Într-o odă din fruntea *Rostului de poezii,* această sărbătoare a culturei noastre e întîmpinată de dînsul astfel :

Fraților simpatrioți,
Un veac nou ni s-au ivit
Cu bune lumini spre toți :
Științe au înflorit...

Glas din Olimbu pe toţi
Cheamă, vă strigă : „veniţi,
Romanilor strănepoţi..."

Iată vremea au venit
Ca şi noi să ne trezim...

Datoriei strămoşeşti
Ni se cade să urmăm,
Cu daruri duhovniceşti
Pururea s-o ajutăm.

Alte îndemnuri pe care le da erau dictate tot de patriotismul lui, de gîndul de a vedea neamul nostru luminat şi întărit. Cum pe lîngă împărtăşirea din învăţături, din „prea dulcele izvor" al lor, îşi dedea samă că şi schimbarea moravurilor trebuia să ne preocupe, de multe ori versurile lui le-a prefăcut în sfaturi, dîndu-le un ton moralizator, trecînd chiar la satiră, deşi pentru aşa ceva îl lipsiau însuşirile potrivite, fineţea şi darul de a prezenta plastic oamenii şi situaţiile. Tendinţa aceasta de a moraliza o vedem şi în culegerea de poezii de la 1822 şi în cea de la 1837, dar o întîlnim mai ales în *Caracteruri*. Urmînd pe Teofrast, probabil şi pe La Bruyère (dintr-un pasaj de la pag. 158 se pare să fi cetit şi pe Molière), Mumuleanu a încercat să zugrăvească aici pe cei cu anumite apucături, pe linguşitori, îngîmfaţi, făţarnici ş.a., mărginindu-se de obicei la caracterizări generale, dar făcînd deseori aluziuni şi la ce-i era dat să vadă în lumea noastră ; aşa cînd vorbeşte de aceia care se duceau la Ades, la Odesa adică, să-şi risipească banii şi vremea, de femeile care cetiau vreun „romanţ pastoral" ce „le smintea", de ahtiaţii după trai bun care-şi aduceau bucătar din streinătate ş.a. În felul cum înfăţişează unele chipuri cînd şi cînd i se întîmplă să găsească expresii de bună caracterizare : despre cei care disprețuiesc pe nevoiaşi, pe oropsiţii soartei, spune :

Pe cei mici îi socotesc
Viermi, nu oameni ce trăiesc,

despre cei care nu înţeleg multe :

...cunoştiinţa lor
Este scurtă pă picior.

despre închipuiţii care nu-şi văd cusururile :

Toţi ş-au spart oglinda lor,
Sau să se vază nu vor.

Şi în contrast cu metehnele unora şi altora, cînd vine să pună însuşirile celor aleşi, cuvintele lui pot fi iarăşi citate :

Nobleţea d-o căutăm,
Noi în suflet o aflăm.
Nobil este-adevărat
Cine e blînd şi-nvăţat...

Atîta putem culege şi din paginile *Caracterurilor* — restul e o lungă, plictisitoare, înşirare de fraze cu apostrofe, epitete care se coboară chiar la vulgarităţi de felul acestora :

Ticăloşi, nătăfleţi,
Gugumani, nerozi, bobleţi,
Ce năpaste, silă sînt
Toţi nerozii pre pămînt...

Ce vită, ce dobitoc
Omul bogat cu noroc !

Dar lăsînd versurile la o parte, altceva găsim în *Caracteruri* ca să ne oprească mai mult : prefaţa „procuvîntarea" în care Mumuleanu lasă să vorbească unele gînduri care-l frămîntau, arată răspicat convingeri ale lui pornite din constatări triste pe care le făcea asupra oamenilor de la noi şi din dorul de a vedea un suflet nou străbătînd întreaga noastră vieaţă. Prefaţa aceasta, care ea singură e o carte — cuprinde aproape o sută de pagini — este ca profesiunea de credinţă a unui patriot luminat : Mumuleanu nu s-a sfiit să spună în ea multe adevăruri, dureroase pentru noi, dar care trebuiau ştiute, puse sub ochii celor care trăiau în lîncezeală, în huzurul unor mulţumiri tîmpitoare. În unele păreri dînsul se întîlneşte cu Conachi, dar îi este superior acestuia prin cercetarea mai adîncă a păcatelor noastre, prin străbaterea mai în larg a criticei lui agere, necruţătoare, şi prin tonul vehement în care vorbeşte — cuvintele lui cad nervoase, turmentate, ca strigăte ale unui suflet chinuit de ce vedea în jurul lui. Cum Conachi găsia că de la streini am luat multe apucături rele, tot aşa Mumuleanu punea pe sama molipsirilor de la alte neamuri atîtea păcate ale noastre :

„De la unii am luat desfătările, plimbările, jocul cărţilor şi cheltuielile cele peste seama noastră... Şi de la alţii zavistiile, neunirea, hrăpirea, întrecerea la cinste, stricarea sîngelui şi mîndria, păcatul cel neiertat."

Ce i se părea că otrăvise mai mult sufletul nostru era goana după vieaţă uşoară, ameţirea în desfătările şi luxul procurat oricum, cu istovirea averilor şi jertfirea cinstei :

„Lucsusul ce stinse şi dărăpănă atîtea noroade şi republici să întinse atît şi în neamul nostru cît fieşcare cîrmuit de capriţia sa pune numai poftele sale obiecturi înainte, întrebuinţînd felurimi de mijloace spre lăcomia nesăţioaselor pofte...

Lucsusul este boier acum şi boierul slugă lucsusului. O, ce ruşine a neamului văzîndu-ne într-aceasta stare !"

Stăpîniți de patimi urîte, cufundîndu-ne în „noaptea poftelor", am uitat virtuțile strămoșilor, cumpătarea, „semplitatea", bunul rost în toate, prețuirea muncei care dă mulțumiri curate :

„Beți toți de beția ambiții, vrem fieșcare a fi nobil, cinstind numai rangurile și dregătoriile și nesocotind meșteșugurile și lucrarea pămîntului, din care iese îndestularea și fericirea neamului omenesc".

Nici credința nu mai e ce era altădată : cei mai mulți s-au înstreinat de ea, pentru că de tineri șînt crescuți în disprețul celor sfinte : „nici cea mai bună maică, ce este dascăl de moral fiilor săi, nu știe nici catihismul care este temeiul legii și credinții noastre" — grija de o bună creștere nu se vede, dealtmintrelea, deloc, pentru că „mai mult iubesc maicile plimbările și conversațiile decît pe scumpii lor fii și plăcut le este a petrece vremea și a să zăbovi întru defăimări și bîrfeli zadarnice decît a să deprinde în lucruri căsnicești".

Urmarea tuturor acestora : lipsa de „moral religios" și „politicesc", atrofia multor sentimente, întunecarea vieței, înrăirea, egoismul. Numai alte deprinderi, numai altă educație, numai luminarea sufletelor prin tot ce este moral ar putea schimba societatea noastră, i-ar da acel simț înalt al datoriilor reciproce care „leagă împreună pre cel slab cu cel tare, pre bogatul cu săracul, pre orășan cu țăranul și pre împăratul cu păstorul".

Dar pentru ca sufletele să se schimbe nu trebuie numai pilde de moralitate, ci și învățătură, răspîndirea de cunoștințe pentru hrana minței. Și învățătura însă a rămas în urmă la noi, nu o cinstim cum se cuvine :

„Compatrioții noștri mai bucuroși dau o sută de lei pe un mod nou să fie modist, decît zece lei p-o carte să fie înțelept ; nu este la noi beția învățăturei...

Sîntem goli de toată învățătura care face pre om să să cunoască pre sine."

De aceea la noi cei învățați sînt nebăgați în samă, „sînt oameni mari numai bogații și cei cu stare, iar cei ce știu ceva ș-au talanturi, neavînd acestea, nu sînt oameni mari" și „mai mult să cunoaște un pîrcălab bogat... decît un bărbat ce ar scrie".

Ca să nu mai rămînem în întunerec se cade să cultivăm „neprețuitele științe ale filosofii" și mai ales poezia, pentru că prin ea și alte neamuri „au luat începere întru învățăturile lor, și poeții sînt cei mai vestiți și lăudați de veacuri pentru jenia și talantul lor". Vom fi un neam luat în samă numai cînd se vor găsi mai mulți și printre noi care să slăvească ce înalță sufletele, ce le face să înțeleagă puterea care veșnicește gîndurile și faptele :

„Legătură a nemuririi !... arătă-ne noao Eliconul și Olimbul, ca împreună cu Muzele să înstrunăm lira lui Apolon și, cîntînd c-o armonioasă și dulce melodie cîntarea cunoștințelor, să ne arate ele în urmă și celorlalte nații, în scurt să ne facă frați lor și prieteni Omirilor, Ovidilor, Metestazilor și Rasinilor. Destul am dormit, vremea este să ne deșteptăm, să ne grăbim a intra în templu lor ca să nu mai rămînem afară, umblînd întru întunerec."

Plecînd de la critica moravurilor noastre, Mumuleanu ajungea astfel la literatură, dar în legătură cu ea nu se putea să nu se gîndească la ce preocupa și pe alții, anume buna îndrumare ce trebuia dată limbei noastre pentru a o îmbogăți și moderniza, așa ca să nu rămînem nici aici în urma altora. Luînd pildă de la francezi, dînsul spunea că pentru „cultivirea" limbei noastre nu trebuie să ne arătăm prea timizi în împrumutarea de forme nouă pentru motivul că i s-ar schimba înfățișarea și ar ajunge greu de înțeles unora. Orice limbă cultă cuprinde forme, expresii care nu pot fi pricepute de oricine și cei care se servesc de ea, scriitorii, nu trebuie să țină samă dacă cineva mai puțin cult nu-i va înțelege totdeauna, deoarece ei nu scriu „pentru luminărari și pentru croitori neînvățați". Pentru ca limba noastră să nu fie prea înapoiată, să poată rivaliza cu alte limbi culte, în special cu franceza, mijlocul cel mai bun e să recurgem la împrumuturi din latinește :

„Nimic să nu ne proprească sărăcia limbii noastre, căci maica ei latina este izvorul de unde s-adapă toate limbile Europeii și orice idei și ziceri ne-ar lipsi nici să ne rușinăm a lua, nici să ne sfiim zicînd că nu e rumânească, că vremea le va face cunoscute deobște în neam, precum s-au făcut multe grecești și slavonești".

Cu atît mai mult noi sîntem îndreptățiți să ne ajutăm astfel cu cît alții care nu sînt de neam latin s-au gîndit să-și îmbogățească limba, astfel, de pildă, rușii „carii au pă slavoana foarte bogată și încă au luat o mulțime de ziceri din limba latinească".

Susținînd asemenea păreri, Mumuleanu nu înțelegea totuși că limba noastră trebuie mult schimbată, relatinizată în totul ; deși era influențat de cărturarii ardeleni — îi amintește în prefață și se vede că-i cetise cu pasiune — cu toate acestea nu i-a urmat în exagerările lor. S-a arătat tot așa de cumpătat ca și Conachi în ce privește prefacerea limbei noastre, cum se poate vedea din ce spune în altă parte pentru a preciza ideile lui asupra împrumuturilor din latinește, cum și asupra caracterului limbei noastre așa cum trebuie păstrat :

„Să luăm numai acelea care ne vor fi lipsă de la greci și de la latini, iar cele slovenești vorbe și ziceri cîte sînt dulci la auzul nostru și cîte sînt prea deobște în norod să le întrebuințăm, iar cîte sînt aspre de fărîmă limba și dinții noștri să le lăsăm".

Acestea sînt ideile pe care Mumuleanu a ținut să le arate în prefața *Caracterurilor,* cu cuprinderi largi ale vieții culturale de la noi și cu convingerea că nu puteau fi neluate în samă, pentru că plecau din gîndul de a vedea pe români ridicați în rîndurile celor care au conștiință de puterea și mărirea lor. „Toate neamurile au națională mîndrie", spunea Mumuleanu către sfîrșitul prefației lui și asemenea cuvinte au în ele destul ca să-l socotim printre cei al căror suflet a vibrat pentru înălțarea românismului. Dacă a dat prea puțin literaturei, dacă a rămas departe de adevărații poeți, ce a scris în acele pagini ale *Caracterurilor* îi dau dreptul la o amintire cu cîteva laude, mai ales cînd numele său e de obicei ignorat, în umbrirea pe care au lăsat-o asupra lui unele versuri nenorocite.

Alături de aceia care căutau să dea poeziei noastre înfățișare mai literară și să derive spre ea ce găsiau la scriitorii, mai bine ori mai rău aleși, din alte țări, după 1820 întîlnim pe un poet care urmează altă cale scriind ajutat nu atîta de cultură, cît de temperamentul său și adresîndu-se celor mai puțin exigenți, celor care puteau să se mulțumească cu o literatură ușor desfătătoare sau de bune intenții practice, de elementare moralizări. Acest poet ne aduce întrucîtva aminte de Vasile Aaron și Ion Barac, pentru că și el a stăruit să scrie pe înțelesul tuturor și a fost iarăși foarte popular, dar se deosebește totuși mult de cei doi stihuitori ardeleni prin felul vioi și atrăgător în care a scris, prin mai buna înțelegere a sufletului celor de jos și, cu deosebire, prin atmosfera în care ne duce, caracteristică unei părți din lumea de la noi, cea de la marginea orașelor, plebea mahalalelor, cu moravurile ei speciale, de mult orientalism.

Cel care a adus această notă în literatura noastră era un pribeag venit de peste graniță și era numai pe jumătate român. Fiul unui căldărar, de origine român, și al unei grecoaice (Tomaida), Anton Pann s-a născut la Slivden, în Bulgaria, la 1794. Multă învățătură nu putu căpăta în mediul în care și-a petrecut copilăria, învață atîta carte cît să poată ceti, și cum avea aplecare spre „muzichie" căută să ajungă un bun cîntăreț de biserică, ceea ce avea să-i fie de folos mai tîrziu în viața lui zvînturată. După moartea tatălui său, în timpul războiului ruso-turc din 1806, împreună cu mama și doi frați ai lui părăsi Bulgaria pentru a trece în Basarabia. Acolo, la Chișinău, talentul de cîntăreț îl ajută să-și cîștige existența, fiind primit printre coriștii unei biserici. La 1812, pentru a nu fi înrolat în armata rusească ce avea să lupte împotriva lui Napoleon, plecă din Basarabia pentru ca să vie la București, unde îl găsim, rînd pe rînd, ca paraclisier la biserica de la Olari, cîntăreț, „devteriu", la sfinți și dînd ajutor lui Petru Efesiul, unul din grecii pricepuți în muzica eclesiastică ce deschisese o tipografie pentru cărțile de psaltichie. Reputația pe care și-o făcuse ca bun cunoscător al muzicei bisericești îi dădu mai tîrziu, în 1827, un loc de profesor la seminarul de la Rîmnicul-Vîlcei. Stătu însă numai un an acolo pentru că într-o zi, vrăjit de ochii unei nepoate a stareței de la Mănăstirea Dintr-un lemn, fugi cu ea la Brașov unde tot meseria de cîntăreț avea să-l ajute la nevoie, căci intră ca spalt la biserica Sf. Nicolae. Cum începuse să se vorbească în ce împrejurări plecase de la Rîmnic, trebui să părăsească și Brașovul pentru ca să se întoarcă la București, unde fu numit „profesor de muzică al școalei naționale". Mai tîrziu, la 1843, folosindu-se de practica pe care o căpătase pe lîngă Petru Efesiul și pentru a-și înlesni tipărirea scrierilor, înființă o tipografie. Uitînd zvăpăierile tinereței, lăsînd petrecerile cu tovarăși veseli, fiind acum un om cu rostul lui, restul vieței pînă la moarte (2 noembrie 1854) l-a petrecut desfășurînd multă activitate, tipărind mereu poezii, cărți de cîntări bisericești, calendare ș.a.

Cum prețuia singur ce scrise o spunea Anton Pann în prefața la *Fabule și istorioare*, 1841, unde vorbia și de silința pe care și-o dăduse ca să se cultive așa cum îl ajutase împrejurările :

„...n-am învățat nici o limbă din cele poleite. În anii cruzimei mele, de ar fi fost școli ca acum și de învățam vreo limbă din cele lăudate, nu era să mă joc cu astfel de lucruri mici, ci era să traduc osebite cărți care să mă folosească și pe mine și pe alții. Eu mă mulțumesc că am putut face și atîta în ceasurile mele cele vacante, decît să le petrec nimica făcînd. De veți găsi vreun cusur în stil, nu aveți drept să mă osîndiți, fiindcă m-am desvinovățit, spuindu-vă că eu altele n-am învățat decît din mica copilăria mea mi-am bătut capul ca să ajung desăvîrșit în meșteșugul muzicii bisericești, în care am și izbutit... După ce am isprăvit cărțile de mai sus numite... m-am apucat a aduna și a face cîte o carte din cele politicești, încet-încet, învățîndu-mă singur... Într-aceste cărți, domnilor, puteți găsi destule cusururi, căci, după cum am zis, dascal mi-am fost singur, pentru care nu mă sfiesc de dumneavoastră carii cunoașteți și știți poezie ce va să zică, știind că cei înțelepți niciodată nu defaimă, ci mă tem de aceia ce măsoară rîndurile cu compasul sau cu bețișorul și zic că un rînd este mai lung decît altul... Cu toate aceste eu tot nu mă opresc a tipări și a nu le da în critică și altele, pentru că m-am obicinuit a nu ședea fără lucru, ci scriind cîte ceva mi să pare că-mi petrec vremea foarte dulce."

Cuvinte ale unui scriitor puțin pretențios, și din ele aflăm că Anton Pann ținea mai mult la tipăriturile lui bisericești decît la ceea ce-i zicea literatură „politicească". Totuși aceasta îl făcuse popular și vom vedea îndată ce aducea ea ca să fie bine primită de mulți cetitori. Nu vom aminti toate scrierile pe care le-a publicat dînsul, pentru că ele pot fi urmărite în bibliografia pe care a dat-o G. Dem. Teodorescu (*Operele lui Anton Pann*, București, 1891 ; o altă broșură a aceluiași, apărută la 1893, cuprinde biografia scriitorului nostru). Vom da numai pe cele cunoscute și din care se poate vedea cu ce fel de poezie se îndeletnicea Anton Pann — acestea se înșiră astfel după anul apariției (unele din ele au fost mereu retipărite) : *Cîntări de stea*, 1822 ; *Versuri muzicești ce se cîntă la nașterea Mîntuitorului nostru Is. Hr.*, 1830 (cu un adaus de „cîntece politicești morale") ; *Poezii deosebite sau cîntece de lume*, 1831 (unele „culese de alții", iar altele „originale") ; *Îndreptătorul beților*, 1832 ; *Hristoitie au școala moralului, care învață toate obiceiurile și năravurile cele bune*, 1834 ; *Noul Erotocrit*, Sibiu, 1837, după traducerea din grecește a lui Dionisie Fotino, în colaborarea cu Tudorache Iliad (sînt adause și cîteva „cînturi" scrise de el și de alții) ; *Fabule și istorioare*, 1839, 1841 ; *Poezii populare*, 1846 ; *Memoria focului mare în București din zioa de Paști, anul* 1847 ; *Proverburi sau Povestea vorbei*, 1847 (o ediție amplificată în 1851—1853) ; *Pocăința omului dezmerdat sau vorbire între suflet și trup*, 1849 ; *Înțeleptul Arhir*, 1850 ; *Spitalul amorului*, 1850—1852 ; *Cîntătorul beției*, 1851 ; *O șezătoare la țară sau Povestea lui Moș Albu*, 1851—1852 ; *Triumful beției*, 1852 ; *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hogea*, 1853 ; multe versuri a publicat Anton Pann și prin diferite calendare (v. mai ales cel apărut la 1854).

Chiar numai din titluri și din lămuririle date după ele se poate vedea cum alcătuia Anton Pann scrierile lui și ce împestrițate sînt — un amestec de tot ce prinsese dintr-o parte ori dintr-alta sau îi trecuse prin minte și-l ispitea să fie pus în versuri. Cum a petrecut copilăria în mediu strein, de acolo a adus unele reminiscențe pe care mai tîrziu s-a gîndit să le redea românește : cîteva povestiri pe care le-a tipărit și chiar cîteva poezii sînt ecouri din literatura populară bulgărească, turcească, grecească, din acel folklor balcanic care-i era bine cunoscut și care i se părea că poate fi oferit celor de la noi ca o cetire „de petrecere". Pe lîngă acest exotism naiv, rudimentar, întîlnim nota românească în care dînsul a îmbinat ce era popular, și țărănesc și orășenesc. Viața și literatura populară îl atrăgeau prin ceea ce se potrivia cu sufletul lui și Anton Pann e printre cei dintîi care au cîntat la noi binefacerile traiului simplu, patriarhal, nu însă în versuri care ar arăta că simțise toată poezia rusticității, cum se poate vedea din ce spunea în *Poezii populare* cînd înfățișa astfel viața țărănească în contrast cu ce orășenească :

Ferice și iar ferice
O mie de ani pociu zice
De viața țărănească...
Deși-i ziceam mojicească...
El într-adevăr trăiește,
Că orcum se mulțumește.

...noi orășeni născuții
Și civilizați crescuții,
Ce mîncăm nu ne hrănește...
Fel de patimi ne-mpresoară
Și mii de griji ne omoară.

În călătorii la țară, dar mai ales în atingerile cu cei de jos de la oraș, printre care și-a petrecut viața, dînsul a avut prilej să cunoască obiceiurile celor din popor, vorbirea lor, să-i audă povestind ori cîntînd între ei, pentru ca pe urmă să pună în vreo cărticică ce auzise de la unii și alții. Mai rar a mers mai departe, pentru că, după propria-i mărturisire, cultura lui literară nu-i îngăduia așa ceva : vreo carte care-i căzuse în mînă, și nu din cele de samă, numai întîmplător a fost „poezită în versuri" de el.

Îndreptîndu-se spre literatura populară, Anton Pann nu a înțeles totuși să ne-o împărtășească neschimbată ; nu-i putea trece prin minte așa ceva, pe vremea lui — în cazul acesta ar fi fost un bun folklorist și cel dintîi la noi. Pentru el un cîntec popular era numai prilej de a da altora ceva plăcut la cetire cu schimbări, adausuri ale lui care i se păreau bine găsite, înfloriri de bun-gust, dar pe care noi le judecăm altfel. Cum proceda el ne arată bine ce a dat în fruntea *Poeziilor deosebite ;* acolo găsim cîteva poezii populare, *Jianu, Tunsul* ș.a., dar nici una nu e redată în autenticitatea inspirației populare— dovadă versurile cu care se încheie a doua baladă :

Multe rele a făcut,
Dar în timp lung n-a ţinut,
Dumnezeu nu l-a răbdat,
Curînd în cursă l-a dat,
Cu moarte l-a pedepsit,
Viaţa rău s-a sfîrşit.

Despre felul cum Anton Pann adăuga de la el ne dau şi mai mult o pildă aceste două strofe strecurate în cîntecul foarte răspîndit altădată, *Mugur, mugur, mugurel :*

Păsărelele în crîng
Să-ţi cînte-mprejur se strîng,
Fluturaşii frumuşei
Volteaz-asupra-ţi şi ei,
Şi Amorul cu arcşor
Te ocoleşte în zbor
Ş-unde vede tinerei
Aruncă săgeţi în ei.

Ciudată apariţie a lui Amor printre fluturi care „voltează", cînd la început „mugur, mugurel" răsuna ca un început de doină. Şi ce să mai zicem de acest dialog între un flăcău şi o fată de la ţară care vor biau ca şi cînd ar fi cetit versurile care delectau pe sentimentalii saloanelor ?

— Am auzit, puică, bine
Că m-ai fi uitat pe mine
Şi dai altuia guriţă
Seara cînd ieşi la portiţă...

Păcat de aşea iubire,
C-a fost în despreţuire !
Surda ţ-a fost jurămîntul,
Că nu ţ-ai ţinut cuvîntul.

— Te rog, neică, neiculiţă,
Vin' diseară la portiţă...
Că mă jur pe al tău nume :
N-am iubit pe altu-n lume.

Dar pentru Anton Pann toate mergeau bine la un loc, şi ce avea naivitatea inspiraţiei populare şi floricelele artificiale pe care le găsise la unul ori altul dintre Văcăreşti sau la Conachi.

Alteori, procedînd invers, intercalînd versuri populare printre cele alcătuite de el, ajungea la aceleaşi împărecheri false, la aceeaşi poezie hibridă :

Tiranâ streinătate,
Mult ai fost fără dreptate...
Că din tinerețe crude
Pierdui părinți, pierdui rude...
Călcai din piatră în piatră,
Nu făcui din streini tată,
Și călcai din urmă-n urmă,
Nu făcui din streini mumă...
Ah, nădejde cu dulceață,
Tu-mi mai insufli viață,
Mă mîngîi gîndind la tine,
Dar ești departe de mine.

Frumoasele versuri dintr-o cunoscută doină a înstreinării sînt înecate aici în expresii de poezie cărturărească așa cum se pricepea s-o scrie Anton Pann.

Din multe poezii de la țară pe care se vede că le cunoștea, nici una nu a rămas nealterată de el ; dealtfel, termenul de „popular" îl înțelegea altfel decît noi, cei de azi ; numia așa orice scria dînsul pentru a fi cetit de mulțime (chiar culegerea din 1846, *Poezii populare*, nu cuprinde cîntece de la țară, cum s-ar părea după titlu, ci compuneri proprii ale lui). Pentru Anton Pann elementul popular era numai un ingredient literar la care recurgea după bunul lui plac, împrăștiindu-l printre stihurile lui și fără să se întrebe dacă era bine pus acolo (v. și *Apendicele)*.

Dar pe lîngă doine, strigături și chiar cîte o baladă pe care le luase din popor ca să le treacă în repertoriul său, Anton Pann a folosit pentru culegerile lui și cîntecele „orășene", adică pe acelea care erau tot populare în felul lor, dar aveau nota specială pe care o cunoaștem și azi din cum se cîntă prin mahalale. Pe acestea nu-i fusese greu să le cunoască de la lăutari, și de la ei a cules multe, foarte multe, cum, dealtfel, tot de la ei putem presupune că auzise, prefăcute firește, înainte de a fi prefăcute de el, cîteva din cîntecele de la țară. Poezii de acestea „orășene" a publicat Anton Pann în diferitele broșuri pe care le-a tipărit pînă pe la 1850, dar pe urmă s-a gîndit să le strîngă la un loc, adăugînd și altele, pentru ca să le pună la îndemîna cetitorilor într-o singură culegere. Acestei culegeri i-a dat numele de *Spitalul amorului* și în prefața ei lămuria astfel titlul pe care-l alesese : „Socotesc că nu făr' de cuviință am întitulat această ediție *Spitalul amorului*, căci în coprinderea-i nu veți vedea decît plîngeri de inimi rănite, suspinuri de piepturi săgetate, tînguiri de dureri cumplite, oftări și tot felul de văitări din pricina Amorului : întocmai ca într-un spital în care se află mulțime de ostași loviți în bătaie și răniți de tot felul de arme, carii își arăt ranele și își spun durerile, cerînd ajutorul doftorilor". Fără să cuprindă numai poezii de dragoste, *Spitalul amorului* e mai mult un fel de bazar poetic în care vedem înșirîndu-se cîntece lăutărești, „romanțe" cum le dau și astăzi culegerile „Dorului" — cărticelele lui Anton Pann au fost doară premergătoarele acestuia — doine ori hore de la țară, așa

cum am văzut că obișnuia dînsul să le redea, pe urmă și poezii ale Văcărești1or (mai ales Alecu Văcărescu pentru care avea o deosebită predilecție), ale lui Mumuleanu și altora, dintre care unele, deși netipărite, ajunsese să fie cunoscute de Anton Pann, ca și de alții, din răspîndirea pe care o căpătase, la care știm că aveau partea lor mai ales lăutarii. Cele mai disparate versuri stau astfel alături în această colecție din care Anton Pann a voit să facă un fel de antologie potrivită cu gustul celor cărora se adresa : lîngă *O, iubita mea cea dulce, Bată-l Dumnezeu d-amor, Adio, n-am cuvinte, Copiliță fragă, Frumoasă bobocică,* vin să se înșire *Codre, codre înfrunzit, Oltule, Oltețule, Vine cucul de trei zile* și curiozități de poezie modernizată, cum se înțelegea atunci, *Veghez ca filomela, O, ce angelesc consert* ș.a. Din toate fiecare putea alege ce-i plăcea și în felul acesta unii și alții ajungeau să fie mulțumiți cu poezia care li se da.

Dar în *Spitalul amorului* Anton Pann a pus și versuri de ale lui, cîteva numai pentru că altele sînt risipite prin celelalte culegeri, și să vedem acum ce aduce el cînd vine să-și zică „original", după ce l-am cunoscut ca popularizator al cîntecelor altora.

La ceva deosebit nu ne putem aștepta. Cînd din poezia populară nici discernămîntul lui, nici spiritul vremei nu-l ajutau să știe ce să aleagă, ce i-ar fi arătat frumusețile ei, cînd schimonosirile lăutărești erau pentru el pilde bune de urmat, cînd literatura poetică, atîta cîtă ajunsesem să o avem, îl încînta mai mult cu improvizațiile ei ușoare și de erotism atingînd vulgaritatea, numai poezii înalte nu putea să ne dea Anton Pann. În tinerețe a scris și el versuri de „amor" cu acrostihuri, după obiceiul de atunci, și cu dulcegării sentimentale pentru care era în măsură să dea ceva mai mult decît alții, chiar melodiile, „modurile", pentru că doar era meșter în muzichie. A cîntat deci și el, suspinînd :

Ah, o păsărică
Mult odihna-mi strică,
Tot pricini îmi face,
Nu mă lasă-n pace.

Din acrostih aflăm cine era „păsărica" : îi zicea Anica, nepoata stareței care l-a făcut să lase „dăscălia" de la Rîmnicul-Vîlcei și care altădată, de departe, în peregrinațiunile lui amoroase, îl făcea să cînte invocînd luna :

Luniță luminătoare
Și stele strălucitoare,
Luminați mai cu tărie
Scumpa mea călătorie ;

Dați lumină înfocată
Prin cărarea-ntunecată,
Să văz drumul d-a mă duce
La iubita mea cea dulce.

Și cînd, fugind de la Rîmnicul-Vîlcei, a pribegit prin munți cu tovarășa lui de patimă, peripețiile acestei pribegii s-a părut că nu puteau rămînea nepuse în stihuri și a început să fredoneze atunci pe cărările pe unde rătăcea :

Munților, fiți mărturii
Că prin voi călătorii,
Cu sufletul plin de dor
Și inima de dogor.

Să mai amintim cum uneori vorbia și de „dogorul" altora ? Pentru cum înțelegea el poezia nu e poate de prisos — să-l ascultăm deci :

Primăvara cum s-arată...
Multe inimiori rănește...
Unii plec la rîu pă vale,
De să răcoresc în cale ;
Alții ies la Olt, să plimbă,
Vîntu-i bate, doru-și schimbă ;

Unii la Înățești afară
Își potolesc a lor pară
Și de văd că nu le trece
Beau și cîte-o apă rece.

Cronică de provincie rimată, un fel de literatură care după Anton Pann avea să reapară prin ziare cu coloane distractive pentru anumiți cetitori.

Ca scriitor popular, Anton Pann a lăsat însă și altceva, de care se poate ține mai mult samă. Ascultînd glasul celor de jos, dînsul a adunat pe lîngă cîntece și acele crîmpeie de filozofie populară care, în cîteva cuvinte, exprimă experiențe ale vieței, judecăți asupra oamenilor și cuprind în ele sfaturi, învățături morale. De acestea s-a folosit ca să scrie *Povestea vorbei* în spirit vioi, atrăgător și cu multe expresii caracteristice vorbirei populare. Plecînd de la cîte un proverb, Anton Pann s-a gîndit că poate fi luat ca motiv de parafrazări, de dezvoltări, și aducîndu-și aminte de ce auzise de la alții, punînd singur ceva ce se potrivia cu înțelesul cutărui proverb, a ajuns să dea temelor populare o notă nouă, să prefacă într-o înșirare de „poveste" cugetările izvorîte din înțelepciunea poporului.

Alături de *Povestea vorbei* trebuie pusă *O șezătoare la țară*, deși se deosebesc întrucîtva. Și aici găsim, ici și colo, pilduiri de proverbe, povestiri din care să reiasă vreo învățătură, dar tonul general e altul, narațiunea e prezentată așa ca să fie înainte de toate distractivă și în ea sînt împletite multe glume și situații comice. Pe scurt, cuprinsul *Șezătoarei la țară* — care avea să fie continuat, dar sfîrșitul a rămas netipărit — e acesta. Un țăran, Moș Albu, pleacă din București și, trecînd pe la Colentina, rătăcește pe cîmp, pentru că o ceață deasă îi ascunde drumul. Umblînd așa noaptea, i se întîmplă să cadă într-o groapă unde

stătu pînă în zorii zilei, cînd, strigînd să-i vie cineva în ajutor, se îndreptară într-acolo niște copii care, văzîndu-l plin de noroi, își închipuiră că e Dracul și alergară în sat să spună ce au văzut. Oamenii din sat porniră încotro se găsia Moș Albu și, înțelegînd întîmplarea, după povestirea lui, îl ajutară să-și urmeze drumul. Mergînd mai departe, Moș Albu ajunse într-alt sat, unde petrecu noaptea, bine găzduit. A doua zi pornind iar la drum, cam pe două cărări, și fiind arșiță mare nu putu face mulți pași înainte și căzu grămadă. Trecînd pe acolo un țăran, îl luă cu el în car și-l duse la dînsul acasă. Acolo căzu în mijlocul unei șezători, prilej pentru el să asculte ce spunea unul ori altul și motiv pentru povestitor să ne înfățișeze viața de la țară într-o asemenea împrejurare. Urmează astfel descrierea șezătoarei unde flăcăi și fete spun basme, glume, tălmăcesc ghicitori și vreun țăran bătrîn, de-alde Moș Neagu, istorisește vreo snoavă. Cum la șezătoare se întîmplase să vie și arendașul moșiei boierești, grecul Kir Iani, iată-l și pe el amestecîndu-se în vorbă. Aparițiunea lui o înțelegem — e personajul comic pe care-l vom întîlni și mai tîrziu, în teatrul lui Alecsandri, pentru că nu era greu de găsit și aducerea lui în scenă putea ușor provoca rîsul. Efectul comic era asigurat cînd Kir Iani începea să vorbească așa, în românească lui stricată :

..chind am fost la București
Am ținut io un han mare la straza la Tirchilești.
Avem la el una cricima, una iar cu bacalii,
Și una bragagirie, ostoson trii pravalii...
Atunțe io paraluțe am chistigat chitevas,
Am luvat moșia asta și am făcut arendas.

Cei pentru care era scrisă *Șezătoarea* s-ar fi putut să nu facă haz de vorbele stîlcite ale grecoteiului ? Și tot așa cînd li se povestia vreo snoavă cum e aceea cu negustorul care întîlnind pe un nerod stau de vorbă astfel :

„De unde vii, măi creștine ?“ El : „Ia din sat de la noi.“
Îl întrebă negustorul : „Din care sat de la voi ?“
El începu să-i arate cu mîna către un deal :
— Iacă d-acolo, zicîndu-i, tocma pe supt acel mal.
— Bine, negustorul zise, dar ce sat este nu știu.
— Satul nostru, el răspunse, și eu de acolo viu.
— Nu așa, mă ! iar îi zise, ci te-ntreb că acel sat
Pe a cui moșie este și cum este botezat ?
— Moșiile, el răspunse, nu știi că sînt boierești ?
E a coconului nostru ce șade la București,
Iar satu-l botează popa ca și pe la alte părți
Cu apă-ntr-o căldărușă cum îi scrie lui în cărți...
— Da cine este mai mare decît toți la voi în sat ?
— Nea Chițu este, el zise, că e mai mare decît toți,
E atît lung cît la umăr s-ajungi cu mîna nu poți...
— Nu zic așa, măi creștine !... Of ! mi-e silă să-l ascult...

Ci de cine aveți frică voi aci în sat mai mult ?
— Aoleu ! de taurul popii frică groază ce-avem,
Cînd vine de la pășune fugim de el cît putem.

În povestirea lui, Anton Pann a introdus, schimbîndu-le, cum obișnuia, și doine, balade (cum este aceea a lui *Ghiță Cătănuță*) și strigături ; pentru circumstanță a compus chiar el cîte ceva, în care a reușit să redea mai bine spiritul popular, ceea ce a făcut ca asemenea cîntece să fie socotite ca adevărat din popor, cum i s-a întîmplat lui Alecsandri cînd în seria *Horelor* din colecția lui a reprodus cîteva versuri (v. nr. -ele 31, 32) care se vede că sînt luate de la Anton Pann.

Oricît de artificială ar fi uneori și *O șezătoare la țară*, pentru că multe din scene sînt cam silit legate între ele și Moș Albu vorbește adeseori ca la oraș, cărturărește chiar, totuși alcătuirea aceasta a lui Anton Pann are meritul de a fi desprinsă din viața poporului nostru, dîndu-ne cîteva icoane de la țară cu tot pitorescul lor. Și găsim în ea, mai ales, ceva din voioșia, humorul și spiritul mușcător al poporului, pe care Anton Pann se vede că le înțelesese, și le însușise într-o oarecare măsură, izbutind să le redea destul de bine cînd i se întîmpla să-și stăpînească pornirea spre ciudățenii de rău-gust, spre trivializare chiar.

„Duhul" nu-i lipsia, incontestabil, acestui scriitor original în felul lui, cum arată și epigrame ca acestea, pe care le-a tipărit la sfîrșitul *Triumfului beției* — una vorbind despre cineva dat patimei băuturei :

Cît a trăit niciodată apă n-a cerut să bea ;
Cînd vrea vreun rîu să treacă ochii pe pod închidea

și alta :

Aici zace nevasta mea, din bună norocire,
Zace atît pentru a mea, cît ș-a ei liniștire.

I-a lipsit însă cultura, cum, dealtfel, am văzut că singur o recunoștea, așa că mărturisirea lui proprie ne face să-l judecăm după modestia pe care o arăta.

Fire cu expansivități de rudimentar, cu imaginație care nu se ridica prea sus, Anton Pann nu putea da decît ce am văzut și a scris mai mult glumind, pentru ca să înveselească pe alții, să-i facă să petreacă cîteva ceasuri plăcute, așa cum le căuta și pentru el și cum a ținut singur să o spună odată în aceste versuri care dau toată „filozofia" vieții lui :

Nu voi mărire, nici bogăție,
Nu voi mărire, nici avuție ;
Nu voi simțire, nu voiesc minte,
Nici isteciune, cît bob de linte,
C-aceste toate cin' le voiește,

Cît le-nmulțește, să amărește.
Eu voiesc pace și liniștire.
Viață bună, dulce iubire,
Voi cîntecele desfătătoare,
Jocuri și glume mîngîitoare.

Cum a trăit așa a scris, și popularitatea pe care a avut-o se potrivește cu „cîntecelele“ lui „desfătătoare“.

CEL DINTÎI POET MODERN

VASILE CÎRLOVA

Căutîndu-şi drumul şi oprindu-se, pentru mai multă vreme ori numai în treacăt, pe unde i se arăta vreo licărire care să-i spună că nu făcuse cutreierări zadarnice, poezia noastră, după multe dibuiri şi multe poticniri, avea în sfîrşit să ajungă unde zarea i se lumina ca să-i dea încrederea înaintărilor repezi.

Timp de aproape o jumătate de veac răsunete felurite venise să se întîlnească în ea, unele din ce era al nostru, altele, cele mai multe, din moştenirea literară a altor ţări, şi pe la 1820 prelungiri ale marilor prefaceri aduse de romantism ajunsese pînă la ea, dar numai sub forme cu totul vagi, fără să o pătrundă mai adînc. În preajma anului 1830, pe care trebuie să-l socotim ca începutul unei noua epoci în literatura noastră, după cum am văzut că a fost anul 1780, poezia română se smulge din convenţionalismul unei tradiţii care, deşi însemna numai un început, apăsa totuşi asupra ei. Şi ca substrat sufletesc, şi ca forme de exprimare, ea se arătă atunci străbătută de alt spirit, modernizată, şi acela care a înălţat-o astfel, vestind şirul poeţilor unei glorioase generaţii a literaturei noastre, e Vasile Cîrlova.

Ceva de mister învăluie figura acestui poet. A trecut ca o umbră printre noi, fără ca privirile mai multora să se fi oprit asupra lui cît a trăit şi fără ca din mărturii ale timpului să putem şti mai bine cum a fost vieaţa lui. O scurtă notiţă publicată de Heliade Rădulescu în *Curierul rumânesc*, 1831, 11 octobre, e tot ce ne vine în ajutor ca să schiţăm biografia lui. De acolo aflăm că s-a născut la 1809, în Tîrgovişte, se pare — după Odobescu, *Scrieri*, I, 238, locul naşterei ar fi Bucureştii — şi cu toate că nu cunoaştem împrejurările în care s-a format sufletul lui, putem presupune că mai mult singur s-a cultivat, cetind cu pasiune pe romanticii francezi, dintre care se vede că mai ales Lamartine l-a influenţat, l-a fermecat şi pe el. La vîrsta de 22 ani intră în rîndurile oştirei naţionale, unde simţia că va putea găsi mulţumiri şi îndemnuri potrivite cu entuziasmul lui de tînăr încrezător în destinele ţărei. Curînd însă o boală avea să-l răpună şi muri la 1831.

De numele lui Cîrlova sînt legate foarte puține poezii, ca o dovadă că faima unui poet nu o hotărăște numărul versurilor pe care le-a scris, ci sufletul pe care l-a pus în ele. La 1830 *Curierul rumânesc* (în nr.-ul din 20 mart) publica primele lui versuri, *Ruinurile Tîrgoviștei;* tot în foaia lui Heliade (nr.-ele din 8 mai, 29 iunie 1830 ; 4 sept., 11 oct. 1839) apărură pe urmă : *Păstorul întristat, Înserarea, Rugăciunea* și *Marșul.* Cinci poezii deci (scrisese însă mai multe ; asupra lor și traducerilor *Hero și Leandru, Zaira,* v. *Curierul rum.*, 1831, 11 oct. ; *Albina rom.*, 1831, 25 oct.) — cîteva flori numai răsărite din sufletul lui, dar împletite la un loc ele i-au putut da cununa de poet.

O notă comună, o unitate de inspirație leagă aceste poezii, cu toate deosebirile pe care le vedem în trecerile de la una la alta. Ele sînt mai mult plutiri în vis, vorbesc din depărtări de contemplație și au ceva de neliniște, de suferință. La porniri din fire spre această desprindere de lumea celor mulți nu puțin adăugase romantismul, poezia lamartiniană, și se poate zice despre Cîrlova că este cel dintîi poet al nostru la care vedem limpede exprimată nepotrivirea sufletului său cu al altora, fatalitatea celor prea simțitori de a nu fi înțeleși și de a se resigna în izolarea lor. La moartea lui, închinîndu-i o elegie, imitată după Lamartine, Heliade Rădulescu a ținut să reliefeze această latură a temperamentului tînărului poet, ceea ce i-a dat prilej să vorbească despre soarta tuturor celor binecuvîntați de Muze, spunînd că :

Poetul aci este strein și călător

cuvinte care anunță și la noi romantismul atîtor poeți nemulțumiți, răzvrătiți chiar, în atitudini ale individualismului luptînd cu prozaismul, incolorul sufletesc al altora.

Fugind de atingeri care ar fi putut turbura visurile lui, poetul cu asemenea predispoziții nu se putea să nu cînte farmecul clipelor petrecute departe de zgomotul vieței, de frămîntările care i se păreau sterpe. Ca un imn închinat singurătății se desprinde astfel dintre poeziile lui *Înserarea,* cu descrieri de peisaje :

...cînd abia se vede a soarelui lumină
În vîrful unui munte, pe fruntea unui nor,

cu largi cuprinderi ale privirilor peste „o dumbravă deasă" ori peste o cîmpie

Pe care ostenește vederea alergînd

și cu destăinuiri de extaziat în fața atîtor priveliști care-i aduc șoapte tainice și-i înalță gîndurile, ori îi dau mîngîieri „pe acea plăcută vreme" de amurg pe care nimeni mai înainte la noi nu-l cîntase cu poezia lui de mister și de avînturi contemplative... Pe unde poetul rătăcește singur întristarea vine însă să-i aducă aminte că sufletul nu se poate înstreina de tot — nu e oare cineva care lipsește de lîngă el ?

Ființa care poate să-l facă fericit,

și lipsind ea, toată frumusețea priveliștilor se întunecă, umbre de suferință vin să cuprindă sufletul :

...neputînd găsi-o, în vreme ce-o dorește,
În negura mîhnirei mai mult s-a rătăcit.

Iubirea apare deci și ea în cadru de tristețe la Cîrlova — nu mai e surîsul mulțumit, răsfățarea ușor exclamativă și mîndria strengărească a atîtora pe care i-am văzut punînd în versuri norocul lor în cucerirea de inimi.

Căutînd singurătatea și pentru ca să uite ce-l chinuia „în viscol de dureri", alteori visătorul poet ajungea în pribegiile lui pe unde amintiri din depărtări mari ale trecutului se înălțau să străbată gîndurile lui. Într-o zi pașii îl duseră în fața unor „ziduri întristate" — se opri și pietrele îi vorbiră, simțind că de ele se apropia un suflet în stare să înțeleagă tainele lor. Ascultîndu-le povestind de vremi cînd

...un soare dulce și mult mai fericit
Își revărsa lumina...

privirea lui se posomorî cînd văzu cum „negura uitării" le copleșise .

Ce jale vă coprinde ! Cum totul v-a pierit !
Sub osîndirea soartei de tot ați înnegrit !
Din slava strămoșească nimic nu v-a rămas,
Oriunde nu se vede nici urma unui pas.

Sfințite de amintiri, aceste „ruinuri" aveau însă măreția lor și pentru el prețuiau mai mult decît orice strălucire nouă :

Eu unul, în credință, mai mult mă mulțumesc
A voastră dărîmare pe gînduri să privesc
Decît zidire naltă, decît palat frumos,
Cu strălucire multă, dar fără un folos...
Voi sînteți de cuvinte și de idei izvor.

Cînd astfel cînta *Ruinurile Tîrgoviștei*, închinîndu-se dinaintea acestui mormînt „al slavei strămoșești", Cîrlova înălța poezia la cultul pentru ceea ce înstela trecutul nostru. O evocare largă nu găsim totuși în aceste *Ruinuri*, le lipsește amploarea și vedem pe poet vorbind prea mult despre el ori pierzîndu-se în incoerențe — la sfîrșit ține să ne spună că meditațiile triste asupra soartei pe care o au „a omenirei fapte" îl duc să „hulească viața" și, în același timp, mulțumește bătrînelor ziduri că lîngă ele poate culege mîngîieri, pentru că pe acolo nu a trecut pasul nici unui „tiran". Această poezie a lui Cîrlova aduce însă o adiere nouă în literatura noastră, lirismul pornit din contemplarea urmelor vredniciei străbune și avîntul spre cuprinderi ale sufletului românesc de-a lungul veacurilor și în fiorul de așteptare a unor zile mai bune.

Apropierea acestor zile o simția cînd în *Rugăciune*, după o invocare a puterei cerești :

Ființă naltă, lungă vedere,
Izvor puternic de mîngîiere,
Pavăză sfîntă acestui pămînt,
Dă ascultare, nu-ți fie silă,
Unui glas jalnic ce cere milă,
Ce a se plînge are cuvînt...
Voiesc dreptate, cer mîntuire,
Patriii mele, jalnic pămînt...

La ea te-ntoarce de vezi cum geme

întrezăria lumina spre care alergau gîndurile lui :

Adevăr este acea lumină
Vestește soartă de raze plină
Ce se gătește astui pămînt.

Cunoaștem și de la alții asemenea chemări îndreptate spre Ocrotitorul tuturor celor obidiți, dar la Cîrlova ele sînt învăluite în mai multă poezie, în mai mult misticism, și patriotic, și creștin.

La *Ruinurile Tîrgoviștei* și *Rugăciune* în poezia patriotică a lui Cîrlova vine să se alăture — ca într-un triptic — acel *Marș* care începe cu cuvintele, și blînde, și de îmbărbătare :

Dragii mei copii războinici, ascultare mumii dați,
Iată vreme mic și mare armele s-îmbrățișați.

Aici, firește, versurile legănătoare și melancolice au dispărut — ritmul se desfășoară viguros, cu alternări de mișcări și repezi și mai stăpînite :

Deci la arme dați năvală
Și la rînd ieșiți cu fală :
Corbul iată s-a nălțat...

Ce privire dulce mie ! Steagul filfîie în vînt,
Armele lucesc veriunde, slava iese din mormînt,
Tinerimea îndrăzneață,
Mîndră, falnică, măreață,
Ușor calcă pre pămînt.

Cîntec de slăvire a vitejiei românești, *Marșul* e înainte de toate mărturisirea unei credințe în care Cîrlova concretiza patriotismul lui. Numai prin puterea armelor credea dînsul că vom ajunge să ne impunem în rîndurile altora, să înălțăm românismul, după veacuri de suferințe și nedreptăți. Tot așa vom vedea că gîndia și Bălcescu, care nu a uitat să închine înaintașului său un imn de caldă pietate pentru cuvintele lui înflăcărate care adusese „o scînteie dătătoare de viață pentru viitor".

Locul unui scriitor, unui poet îndeosebi, îl hotărăşte, printre altele, felul nou de a simţi pe care îl aduce, viziunea care-l ajută să anticipeze asupra altora. Aceste însuşiri nu i-au lipsit lui Cîrlova, cu toate că ele apar reduse, nu destul de reliefate, şi cu toate că în poezia lui vedem iarăşi unele reminiscenţe de literatură învechită. Nu se putuse nici el emancipa de poezia veacului al XVIII-lea, de artificialităţile genului pastoral, cu sentimentalismul lui fals, de poză, îngînat în vorbe sarbede şi tînjitoare — de aşa ceva ne aduce aminte *Păstorul întristat*, unde după doiniri din fluier auzim suspinele ciobănaşului „frumos la faţă" care se gîndeşte la iubita lui „cu chip prea dulce" şi vorbeşte de „amor" şi de „natură" ca un tînăr al saloanelor, unde dialogurile sentimentale cereau ajutor de fraze de la Florian şi alţi fabricanţi de literatură potrivită gustului de altădată. Chiar şi în felul de a se exprima, Cîrlova s-a lăsat molipsit de ticuri ale poeziei care trebuia lăsată în muzeul ei — prin versurile lui găsim furişate diminutive aşa de dragi Văcăreştilor, ca *livejui, tărişor, multişor*, puse ca expediente uşoare pentru rimă, dar tocmai de aceea ne izbesc mai mult. Putem însă ierta asemenea alunecări în manierismul literar al timpului, pentru că ele sînt mai rare în poezia lui Cîrlova şi cînd e vorba să o judecăm trebuie să ţinem samă în primul rînd de nota ei de superioritate faţă de ce pusese alţii în versurile lor. Nimeni pînă la Cîrlova nu reuşise să dea poeziei noastre suflul inspiraţiei moderne, care atunci nu putea fi decît cea romantică. Am văzut că şi alţii începuse să scrie sub înrîurirea romantismului, dar prea puţin îşi asimilase din spiritul lui şi ceea ce-i împrumutase se pierdea în curentul turbure al unei literaturi de rutină. Cîrlova apare de la început ca întîiul reprezentat al romantismului bine afirmat, vestind neîntîrziata şi desăvîrşita transformare a literaturei noastre. Poezia lui e expresiunea unui suflet evoluat, de o sensibilitate mai ascuţită şi mai complexă — poezie străbătută de nelinişti, de înfiorări şi prelungindu-se într-o fremătare ce înduioşează şi cheamă la vis. În unele imagini care nu mai sînt apropieri elementare, banale, ci asociaţiuni care arată subtilitate şi darul evocărilor sugestive, se vede iarăşi superioritatea lui Cîrlova. Dar mai ales în factura versurilor, în fluiditatea cu care ele se înşiră, în desfăşurarea lor sprintenă şi armonioasă se arată marea deosebire între cel ce a scris *Înserare* şi premergători sau chiar contemporani ai lui. De la Cîrlova poezia noastră a ajuns să capete mai multă mlădiere, mai multă muzicalitate — el i-a dat ritmul modern.

CURENT LARG
DE AFIRMARE A LITERATUREI NOUĂ

Ajungînd la epoca nouă — a doua — care începe în literatura noastră modernă după cea inaugurată de școala latinistă, să cuprindem într-o repede privire drumul străbătut în curs de o jumătate de veac, pentru ca să vedem cum se înfățișează, în contururile ei generale, producțiunea literară din acest timp și cît se putuse realiza ca pregătire pentru ce avea să fie dus mai departe de activitatea scriitorilor de care ne vom ocupa de aici înainte.

Prin bogăția ei, prin stăruința cu care a fost cultivată și prin înrîurirea pe care a avut-o, locul cel dintîi în perioada dintre 1780—1830 îl ocupă literatura erudită. Istoria și filologia stau în frunte, pentru că în vremea aceasta cunoașterea trecutului nostru începuse să pasioneze spiritele nu numai din curiozitatea investigațiilor duse departe, ci și pentru ca să ne dăm samă mai bine de ce eram ca popor, să întărim conștiința noastră națională — pentru aceasta mai ales fiindcă de așa ceva aveam nevoie întîi și întîi acum o sută și mai bine de ani. Dacă activitatea istorică și cea filologică au stat pe același plan, cea dintîi a avut totuși superioritatea că a înlesnit unele orientări bune, a dus la rezultate mai pozitive, deoarece se întemeia pe o tradiție, era continuarea la ceea ce dăduse bătrînii cronicari. În filologie o asemenea tradiție lipsia și din cauza aceasta ea a rătăcit mai mult, cum a fost mai săracă în contribuțiile ei, cu toate că și ei îi datorim triumful unei mari idei : afirmarea latinității noastre.

În literatura de imaginație proza nu ne oferă nimic ce ar putea fi luat în samă : timp de atîtea decenii nu găsim nici o operă care să se impună prin oarecare originalitate. Scrisul românesc nu era încă destul de evoluat pentru ca să ne dea ceva pentru care se cer anumite însușiri sufletești și aptitudini literare care ajută exprimarea ideilor, sentimentelor, în forme superioare de stilizare. Traduceri, adaptări întîlnim, și multe, în această epocă, după povestiri, romane ori piese de teatru, și dacă istoria literară vine să le înregistreze e pentru că ele sînt mărturii ale atingerilor cu literaturile streine, ale unor înrîuriri care întărite și

pe alte căi aveau să aibă anumite urmări, cum, de altă parte, cîteodată au putut da unele sugestiuni sau orientări de limbă literară pentru scrieri originale de mai tîrziu.

Ca literatură propriu-zisă, singură poezia apare cu oarecare relief și cu vestiri de o producțiune mai bogată. Multă vreme o vedem și pe ea căutîndu-și drumul, luptînd cu stîngăcii, pentru că lipsia și aci experiența, tradiția literară. Aveam totuși o poezie mai veche, dar aceea nu era a cercurilor culte, ci a păturilor de jos — poezia ieșită din sufletul țăranului, poezia populară. Pe aceasta scriitorii noștri ori o cunoșteau prea puțin ori nu erau în măsură să o înțeleagă în așa fel încît să-și poată însuși din ea unele elemente pe care să le transpuie în creațiunile lor, și nu artificial, nu ca împrumuturi silite ori de convențiune, ci bine asimilate și căpătînd un nou prestigiu poetic prin redarea lor în formele artei limpezite. În lipsa unei tradiții și a intuiției literare care ne duce spre luminișuri nebănuite că sînt aproape de noi, poeții noștri era firesc să se îndrepte spre literaturile streine. Apropierea de acestea s-ar fi întîmplat și altfel, pentru că o literatură nu se poate dezvolta niciodată în desăvîrșită izolare de altele, dar mai mult se impunea ea în condițiunile în care se găsia cultura noastră literară la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor. După înclinările fiecăruia și după înrîuririle care mai aveau încă putere la noi ori abia începuse să-și facă drum, aceia care reprezintă poezia noastră pînă pe la 1830 s-au îndreptat cînd spre o literatură, cînd spre alta, și valoarea lor apare în general în dependență de felul literaturei care i-a călăuzit. Pe mulți din ei îi vedem influențați de poezia neogreacă, și cum aceasta avea toate stigmatele decadenței, opera lor poartă urmele atingerilor nesănătoase, nu arată vigoarea pe care trebuia să o aibă o literatură tînără, abia la începuturile ei. Rareori întîlnim poeți care se duc spre literatura clasică veche ori mai nouă, și printre cei care au căutat să cunoască marile opere de altădată și ale tuturor timpurilor, numai un Budai-Deleanu poate fi amintit ca mai statornic urmăritor al acestei preocupări, care trebuie să fie a tuturor scriitorilor, și ca singurul care a izbutit să ne dea o operă concepută în spirit clasic. Curentul spre care încep să fie atrași cei mai mulți poeți din această epocă este cel romantic și prin el se afirmă în același timp preponderența influenței franceze. Din literatura Franței vedem ajungînd pînă la noi și alte reflexe, fie ale clasicismului, fie ale pseudoclasicismului din secolul al XVIII-lea, dar ele rămîn în umbră și se pierd, în izolarea lor, față de ascendentul pe care îl ia romantismul. Acesta venia cu faima unei mișcări revoluționînd ideile și sentimentele, cu un idealism spre care se simția atras și sufletul românesc, așa că nu se putea ca poeții noștri să nu-l întîmpine cu bucuria revelațiilor și să nu se lase cuceriți de el. Redus cîtva timp la o vagă intuiție, la încercări numai de a se desluși înțelesul lui, romantismul apare pentru întîia oară bine definit, cu trăsăturile lui caracteristice, în poezia lui Cîrlova. Cu opera acestuia poezia trece peste faza veche, de orbecări, de stîngăcii, lăsînd să se vadă că un suflet nou o va străbate de acum înainte și mai multă artă vom găsi în exprimarea ei.

Dacă aceasta ne face să întrezărim ce va fi în epoca nouă poezia noastră, rămîne totuși să caracterizăm — pentru ca să se vadă deosebirile față de trecut — aspectul evoluției noastre literare în perioada nouă și în totalitatea manifestărilor ei.

Înainte de toate, însăși poezia, sub impulsiunile romantismului, nu numai că-și schimbă înfățișarea prin sensibilitatea nouă introdusă în ea și prin progresul pe care-l realizează forma, ci, în același timp, își lărgește cadrele, fie prin ducerea mai departe a unor motive de inspirație la care numai întîmplător se oprise poeții de mai înainte, fie prin cîte un gen nou care începe să fie cultivat. Lirismul filozofic, care era abia schițat în cîteva versuri ale lui Iancu Văcărescu și Mumuleanu, lasă de acum înainte să se audă accente mai pline, deși nu se înalță pînă la creațiuni adevărat impunătoare și de multe ori degenerează în didactism, în pretențioase înșirări de locuri comune. Pe lîngă poezia lirică, de natura aceasta, ori cea erotică, cum și cea patriotică, întîlnim mai des fabula și chiar satira, ca ecouri ale criticei sociale și cea dintîi ca genul care se furișează printre privirile care stau de veghe să nu se strecoare idei „subversive", să nu se spuie adevăruri care zdruncinau prejudecăți putrede ; genul epic e și el reprezentat, din spirit de imitație mai mult și din stăruința de a se arăta că nu avem o poezie prea săracă. Toate aceste transformări sînt mai mult urmarea contactului cu literaturile streine, dar poezia noastră aștepta să capete un caracter propriu, să pună în evidență particularitățile sufletului românesc, să aibă, cu alte cuvinte, nota națională, și în această privință se poate spune că epoca nouă aduce mai mult decît cea dinainte. De o parte, între ceea ce este luat din literaturile străine, imitat, și ce este al nostru, vedem făcîndu-se o mai strînsă apropiere, pentru ca astfel elementele de o natură și cealaltă să se contopească, să se armonizeze — procesul acesta nu ajunge însă nici acum la împlinirile așteptate, mai tîrziu numai vom putea constata așa ceva, dar în orice caz el se vede accentuat față de epoca anterioară, cu încercările ei chinuite de asimilare a formelor literare venite din alte părți, de adaptare la spiritul nou care începuse să pătrundă și la noi. De altă parte, inspirația din viața poporului nostru, temele populare apar acum, deși rar, mai bine redate, cu o înțelegere mai pătrunzătoare a spiritului lor. Nu vedem nici de data aceasta curentul popular derivînd spre literatura cultă toată bogăția lui de motive, cum nu vedem nici prezentarea lor în formele artei stăpîne pe ea, dar cu toate acestea se remarcă o mai bună orientare în această latură a literaturei noastre, care, dealtfel, și astăzi e o grea încercare pentru mulți.

În proză se observă iarăși semnele progresului. Dacă ea nu se ridică încă la înălțimi ale artei, dacă nu ne aduce nimic care să pornească din avînturi ale imaginației și să se distingă printr-o stilizare superioară, în schimb ea apare, în cărți mărunte, în articole de revistă, mai vioaie decît înainte, mai nervoasă, mai modernă — se văd mai rar, la cei rămași doar în urmă, frazele trăgănate, lenețe, în care se scria altădată.

O dovadă a progresului în acest timp o dă și trezirea spiritului critic. Chestiuni atingînd literatura și cultura noastră încep să fie stăruitor discutate și în părerile care se exprimă vedem intenții de a fixa unele criterii de judecată, oricît de elementare ar fi, pentru că critica nu ajunsese încă la noi să fie orientată de principii cu formulări largi, de teorii constituite într-un sistem.

Asemenea confruntări de idei formau obiectul discuțiilor nu numai în publicațiuni, ci și în cercuri de scriitori pe lîngă care se alăturau oameni bine intenționați pentru înaintarea culturei noastre, sprijinitori ai unor inițiative luminate. Cercuri de acestea, societăți literare și culturale, întîlnim mai multe după 1820 și aceasta arată că spiritele începuse să se agite, să ia o parte cît mai vie la preocupările de prefacere a vieței noastre. Împărtășirea gîndurilor, stimularea și cercetarea lor, solidarizarea energiilor contribuiau astfel la crearea unei atmosfere intelectuale în care și literatura avea să găsească puteri nouă.

Manifestațiuni mai bogate și mai bine călăuzite, afirmări nouă, un spirit dezrobit de unele apăsări ale trecutului, modernizat, aceasta e caracteristica epocei la care am ajuns. Curentul nou se afirmă cu deosebire în Muntenia și de aci a radiat, pentru ca, întîlnindu-se cu altele, să pregătească schimbări și mai hotărîtoare în literatura noastră. Cît se datorește acestui curent și care sînt diferitele lui aspecte se va putea vedea mai bine din analiza operei aceluia care i-a dat mereu impulsiuni și a fost reprezentantul lui de frunte.

I. HELIADE RĂDULESCU

În multe privințe activitatea acestui scriitor se întîlnește cu aceea a lui Asachi, în sensul că amîndoi apar într-o comunitate de idei, îi vedem urmărind aceleași ținte, unul în Muntenia, celălalt în Moldova. Asemănarea aceasta leagă însă mai mult pe Asachi de Heliade Rădulescu, pentru că nu o singură dată cel dintîi a urmat calea arătată de contemporanul său din Muntenia, și-a însușit păreri, planuri de acțiune ale acestuia. Asachi îi este adeseori debitor de idei lui Heliade Rădulescu, așa că am fi avut motive să ne ocupăm de el numai după ce am fi cunoscut activitatea celui care a avut prioritatea asupra lui în unele manifestări. Am studiat totuși mai întîi pe Asachi pentru că, după cum am văzut, dînsul este un inovator numai pînă la un moment, și cu toate că a continuat să scrie pînă tîrziu, totuși a rămas în spiritul vechi, nu a urmat evoluția ideilor care au derivat din cele puse în circulație în primele decenii ale veacului trecut. Cu totul altfel se înfățișează Heliade Rădulescu : activitatea lui nu numai că are ramificațiuni mai întinse, ci se desfășură cu o înțelegere mai pătrunzătoare a mersului ideilor și se vede că e condusă de un spirit mai mlădios, mai primitor, mai modern. De aceea pe Heliade îl simțim mai aproape de noi și chiar cînd rătăcește, cînd exprimă păreri care de mult au fost

trecute printre curiozitățile din care își făcea o originalitate generația bătrînă a scriitorilor noștri, descoperim în ele o minte vioaie care nu se oprește la începuturi ce mulțumesc ușor pentru ca să nu meargă mai departe, să nu participe la înnoiri cerute de poruncile vremei.

Viața lui Heliade — cum și-a zis tîrziu, pentru că pe tatăl său îl chema Rădulescu — poate fi ușor urmărită, deoarece dînsul a luat parte la mișcările din epoca regenerării noastre și singur a ținut de multe ori să ne dea amănunte asupra activității lui. Numai asupra anilor copilăriei avem prea puține știri în afară de cele pe care ni le-a dat dînsul în *Cureirul de ambe sexe*, II, 117. Ca dată a nașterei lui se înseamnă de obicei anul 1802, deși nu pare sigur chiar după mărturiile din *Biblice*, 65, și *Curierul românesc*, 1847, pag. 151, 152, că la 1818 avea șaisprezece ani și la 1822 nouăsprezece, de unde am putea deduce că se născuse la 1802. Ce ne face să punem la îndoială data aceasta e că Heliade ne spune într-un loc din *Scrisori din exil*, 143, că la 1851, pe cînd se afla la Paris, era de cincizeci de ani ; voia prin aceasta să înțeleagă că se născuse la 1801 sau dedea numai o cifră aproximativă ? — precis nu putem ști. De altă parte, în *Gazeta Teatrului Național*, pag. 40, spunea, în mai 1836, că avea treizeci și doi de ani, ceea ce ne-ar duce spre 1804 ca dată a nașterei lui. Pentru fixarea acestui punct biografic nu ne vine în ajutor nici autobiografia pe care Heliade a publicat-o în *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, deoarece acolo ne spune doar atîta că s-a născut la Tîrgoviște, fără a arăta anul nașterei.

De la Tîrgoviște îl găsim mai tîrziu la București, unde după ce învață puțină carte românească, cetind *Alexandria*, *Viața Sf. Alexe*, *Istoria lui Arghir*, și mai multă grecească — de la dascălul Alexe și călugărul Naum (poate Rîmniceanu) — trecu, la vîrsta de treisprezece ani, la școala de la Măgureanu. Peste cîțiva ani, la 1818, putu să se bucure, împreună cu alții, de ceea ce venise să dea tinerimei noastre apostolatul lui Gheorghe Lazăr. La școala acestuia dînsul găsi și învățătura pe care o doria și îndemnurile pe care le aștepta ca să le prefacă în fapte, simțindu-se dintre cei chemați să lupte pentru biruința gîndurilor noastre de înălțare. După ce isprăvi cursurile de la școala Sf. Sava și după ce dascălul pe care-l ascultase trecuse munții, tînărul bine pregătit și însuflețit de ideile nouă veni, la rîndul lui, să împărtășească altora ce învățase și să le întărească sufletul cu puterea cuvîntului românesc aducător acum de lumină pentru toți. La 1822 veni să ție lecții la Sf. Sava și în timp de șase ani predă acolo gramatica, retorica, istoria, logica, geografia, matematica, ajutat astfel de aptitudinile lui variate și împărțindu-și zelul în nenumărate direcții, cum cerea vremea de atunci și cum îi vedem și pe alții cărora le datorăm întemeierea învățămîntului național. Cu cîte greutăți a avut să lupte pentru ca să-și poată ține lecțiile, cîtă tărie de suflet îi trebuia atunci unui îndrumător al tinerimei pentru ca să nu se descurajeze, ne-a spus-o singur într-o scrisoare către Costache Negruzzi (*Convorbiri literare*, XII, 307), din care

se cuvine să reproducem un pasaj pentru ca să se vadă în ce împrejurări se învăța carte acum o sută de ani : „Am început lecțiile mele de la gramatică, pînă cînd am sfîrșit cu dînșii un curs de matematică și de filozofie în limba națională în vreme de șase ani, fără să mă întrebe cineva ce fac, fără să vie cineva să încurajeze pe școlari. Venia iarna : lemne nicăiri ; fiecare școlar aducea cîte un lemn de pe unde găsia, care abia era în stare să încălzească preajma unei sobe sparte ce umplea casa de fum și să topească pelzizii de zăpadă ce vijelia îi răpezia pe ferestrele cele sparte. Tremurînd cu mîna pe compas și pe cretă, ne făceam lecția, și Dumnezeu a binecuvîntat ostenelele noastre ce era niște minuni ale *dragostei* și ale *hotărîrei*."

Cînd școala, unde asemenea împotriviri erau biruite de însuflețirea împărtășită cu cei mai tineri ca el, îi lăsa oarecare răgaz, gîndurile și zelul lui se îndreptau și în alte părți ca să ajute la luminarea sufletelor. Împreună cu alții îl vedem pornind inițiative care, dacă nu s-au împlinit totdeauna cum erau proiectate, au deschis totuși calea multor înnoiri în viața noastră culturală. Am vorbit în altă parte (vol. II, pag. 60) de *Societatea literară* — sau, cum i se zicea atunci, „literală" — întemeiată la 1827 ; statutele ei aflăm chiar de la Heliade (*Equil. între ant.*, 77) că au fost alcătuite de dînsul și pe lîngă întemeierea unui teatru național ele promiteau fundarea de jurnale în limba română, „încurajarea spre traducțiuni în limba patriei" și tipărirea lor (la acestea se adăugau alte puncte care nu priviau direct literatura, ca înființarea de școli normale în capitala județelor, „reforme înțelepte sau reînnoirea primelor instituțiuni ale țărei" ș.a.). Din programul acestei societăți Heliade reuși să realizeze o parte și mai ales aceea care a avut o influență hotărîtoare în formarea spritului public de la noi și a dat multe orientări în mișcarea literară. În 1829, întorcîndu-se de la Sibiu, unde se dusese să îngrijească tipărirea *Gramaticei*, dînsul începu să publice, în urma autorizației obținute de la cîrmuirea rusească de prietenul său Golescu, acea foaie pe care o dorise mai demult și căreia avea să-i zică *Curierul rumânesc*, după ce mai întîi se gîndise să o numească *Curier al Bucureștilor*, titlu la care se vede că a renunțat pentru că i se păruse că spunea prea puțin, avea o notă prea locală, pe cînd intenția lui era să dea o gazetă în care să se vorbească despre ce putea interesa pe toți românii. În prospectul care anunța cu cîteva luni mai înainte apariținea acestei foi, se spunea că, pe lîngă știri folositoare și interesante din „gazeturile Evropii", ecouri despre „săvîrșiri ale statului nostru", informații comerciale, se vor publica și „însemnări pentru creșterea și sporirea literaturii rumânești". Primul număr din *Curierul rumânesc* apăru la 8 april 1829, deci cu aproape două luni înaintea *Albinei* lui Asachi (v. I, 165), așa că prioritatea era de partea lui Heliade și înfățișarea *Curierului* era modestă, mai modestă ca a gazetei din Moldova care în lămuririle pe care le da cetitorilor vorbia pe un ton pretențios, cum era obiceiul lui Asachi. În felul cum se prezenta *Curierul rumânesc* — schimbîndu-și mereu subtitlul („gazetă administrativă, comercială și literală" ori „politică comercială") și apărînd la răstimpuri, în românește și franțuzește — nu vestia ce avea

să ajungă cu vremea, foaia de îndemnuri pentru înaintarea noastră culturală și de sprijinire a literaturei, pentru care mai tîrziu ea primi un suplement, acel *Adaos literal* pentru „tălmăciri alese" care nu apăru însă decît scurtă vreme. Aici în *Curierul rumânesc* — ca și paralel cu el, de la 1836, în *Curierul de ambe sexe* — s-au perindat numele multor scriitori, și mai tineri, chiar începători, și mai bătrîni, iar pentru formarea gustului public, pentru fixarea unor valori, tot aici s-a scris critică, așa cum se putea atunci, mai mult adjectivală și cu caracterizări sumare, critică ce are totuși însemnătatea ei în evoluția literaturei noastre.

Evenimentele politice, ca și pe alții din vremea lui, nu-l puteau lăsa indiferent pe Heliade și de aceea, pe cînd se îndeletnicia cu literatura, folosindu-se chiar de ea, îl vedem luînd atitudini prin care ținea să manifeste ideile lui. Cum ocupațiunea rusească nu-l turburase și cum unele gesturi i se păreau că nu pot umbri patriotismul lui, sentimentelor politice din acest timp pe care, dealtfel, le arătase și în fruntea primului număr al *Curierului* („a trebuit să simțim aripile vulturului prea puternicii și binevoitoarei Rusii să ne umbrească mai d-aproape ca să luăm îndrăzneală de a începe să cerem acele ce ne folosesc") — le-a dat solemn expresiune în *Odă la campania rusească din 1829* (v. *Meditații poetice*, 1830, 103) și *Odă asupra aniversării de 2 sept. 1829* (v. *Culegere din scrierile lui I. Eliad*, 1836, 111); aceasta era închinată „zilei auguste și senine" cînd se încheiase tratatul de la Adrianopol și în care slăvia pe „vitejii Miezinopței" care venise pe drumul arătat de „Drept" și de „Cruce" și care nu erau, o știm, decît rușii ce voiau „să apere" pe

Rumânul ce pierduse și drept și datoria

în frunte cu „creștinul Împărat" care

a-nvis noroade cu a sa milostivire.

Acel arhaic „a-nvis" suna foarte potrivit cu arhaismul de sentimente pe care le exprima Heliade, întîlnindu-se aici cu Asachi, care și el vorbise odată de „scutitoare Împărăția Rosiei". Mai tîrziu îl vom vedea vorbind altfel și explicînd, chinuit, ce scrisese altădată, dar pentru cunoașterea unor laturi ale caracterului său acest amănunt și biografic și literar are însemnătatea lui și ne dă o anticipare de apreciere.

După ce Societatea literară se desființă, nu numai pentru că unul din inițiatorii și sprijinitorii ei, Dinu Golescu, murise la 1830, ci și ca o urmare a schimbărilor aduse de ocupațiunea rusească pe care totuși nu o privi cu ochi răi, Heliade se gîndi să reia programul de activitate de mai înainte și să înființeze o nouă Societate. De data aceasta găsi ca tovarăș de muncă pe Ion Cîmpineanu, fratele lui Constantin Cîmpineanu care am văzut (pag. 60) că fusese printre fondatorii Societății culturale din Brașov; planul amîndurora era să ducă la îndeplinire ceea ce Societatea literară nu putuse realiza, și anume înființarea unui teatru național. Noua întovărășire pusă la cale în 1833 își luă numele de Socie-

tatea Filarmonică — statutele ei se pot vedea în *Lucrările Societății Filarmonice,* publ. de Heliade, 1835, 15 — și printre fundatorii și aderenții ei erau : Gr. Băleanu, G. Bibescu, C. Cantacuzino, P. Poienaru, C. Aristia, I. Voinescu al II-lea, C. Faca ș.a. (v. *Equil. între ant.,* 79). Cum pentru teatrul național, pentru recrutarea artiștilor dramatici, era nevoie de o școală, o asemenea școală de „muzică vocală, de declamație și de literatură" se deschise, în casele pitarului Dincă Boerescu, la 20 ianuar 1834, după o înștiințare a lui Heliade și Cîmpineanu (v. D. Ollănescu, *Anal. Acad. Rom.,* XX, 52 urm.) și după un articol din *Curierul rumânesc* (1834, 7 ian.) în care se arăta planul de organizație a școalei și însemnătatea teatrului în viața culturală, spunîndu-se despre el că „însoțit cu învățătura publică, este cel mai d-a dreptul și singur mijloc de a derapăna obiceiurile cele urîte și a forma gustul unei națiii". Direcția acestei școli era încredințată lui Heliade, care avea să predea literatura, să vorbească „despre frumos, despre gust, despre proză și poezie... o prescurtă istorie a literaturei națiilor celor mai însemnate", cu un curs deosebit despre „poezia sfîntă... din a căreia rodnicie de frumuseți vor fi scoase cele mai multe exemple despre înalt și frumos".

Cursul lui Heliade mergea alături cu al lui Aristia, care avea „să pună în lucrare" prin declamațiune „citirea cea adevărată a versurilor, apărînd pe cît se putea pe cititor de a face a se auzi monotonia rimei", cum avea să învețe pe viitorii actori „facerea jestelor (hironomie)... mișcarea musculilor... luarea pozițiilor interesante vederii". Pe lîngă Heliade și Aristia funcționau cîțiva profesori streini, ca Bongianini, pentru muzica vocală, Dupont, pentru danț și scrimă, Schlaf, pentru piano. Întreținută cu contribuții particulare, școala ajunse să dea în scurtă vreme dovezi de buna ei îndrumare : după șapte luni de la deschidere, la 29 august 1834, se ținu primul ei examen la care se reprezentară *Mohamet,* de Voltaire, și *Amfitrion,* de Molière, în traducerea lui Heliade, care cu acest prilej ținu o cuvîntare pentru ca să arate mersul școalei și să pună în evidență însemnătatea întreprinderei, pe care însă o trecea într-un șir care ne miră, lîngă ce adusese Regulamentul organic — prilej iarăși pentru Heliade să-și manifeste sentimentele rusofile : „După întemeerea școalelor în limba națională, după întocmirile cele mîntuitoare ale Regulamentului organic, ideea teatrului național abia s-a ivit și tot într-aceeași vreme s-a și simțit însemnătoarea lui trebuință" (*Culegere din scr. lui I. Eliad,* 6). Succesul acestei reprezentații, care nu era totuși decît un examen, înflorit și mai mult cu laudele aduse de Heliade și care aveau înțelesul lor firesc, chiar dacă erau uneori exagerate, a îndemnat comitetul Societății Filarmonice să meargă mai departe și se luă hotărîrea de a se clădi un local special pentru „Teatrul Național". Gesturile darnice nu lipsiră, mai mulți din boierime dădură din averea lor și cu fondurile adunate se putu cumpăra peste cîtva timp, în 1836, un loc, al dragomanului Serafim, unde avea să se înalțe mai tîrziu clădirea care a rămas pînă azi a Teatrului Național. În vremea aceasta reprezentațiile continuară, cu comedii mai ales, în sala Momolo, ce fusese închiriată în așteptarea clădirei proiectate pentru Teatrul Național, și pentru ca publicul să fie ținut în curent cu miș-

carea teatrală, „comitetul filarmonic" înființă, în 1835, *Gazeta Teatrului Național*, care-și propunea, printre altele, să publice „producțiile literare ce vor ieși spre îmbogățirea repertoriului teatrului național și critică asupra lor întru aceea ce privește spre păzirea regulelor scrisului, a gustului, și în scopul cel moral aplicat după obiceiurile pământului nostru" — gazeta nu apăru însă decît un an. Tot în 1835 pe lîngă Societatea Filarmonică își luă ființă o școală publică „de muzică vocală și instrumentală", al cărei conducător era J. Wachmann. După un an elevii acestei școli se prezentară în *Semiramida* lui Rossini, încercare grea, mai grea decît aceea de a juca piese care, dealtfel, și ele în timpul din urmă se redusese mai mult la comedii și vodeviluri, ca fiind mai ușor de interpretat și mai potrivite cu gustul „privitorilor". După doi, trei ani, intențiile bune ale întemeitorilor „Filarmonicei" deviase într-adevăr, și aceasta nu pare să o fi simțit atîta Heliade cît alții dimprejurul lui, sau dacă dînsul ajunsese să-și dea samă de ce se întîmpla a căutat totuși să păstreze o atitudine indulgentă din care nu lipsiau calcule de acomodare cu împrejurările, cum le-a arătat și alteori. În orice caz, glasul lui nu se auzi atunci ca să arate neliniștea pentru abaterea de la calea pe care trebuia să o urmeze teatrul nostru (mai tîrziu numai în *Equil. între ant.*, 62, 84, dînsul spuse cîteva cuvinte despre direcția greșită pe care o luase reprezentațiile, dar o atribuia numai „ciocoilor" și „persecutorilor" care se coalizase spre „a degenera" teatrul „prin scrieri imorale" și „răușiră în locul scrierilor clasice..." să strecoare „farse, satire personale, scrieri monstruoase"). Pe cînd Heliade vorbia în *Gazeta Teatrului* de vodeviluri care „au plăcut publicului" și observa că teatrul „din zi în zi se perfecționează", mărginindu-și critica la jocul actorilor, tot acolo I. Voinescu al II-lea condamna stăruința cu care se dedeau vodeviluri românești rău alcătuite — pe cele franceze le privia mai indulgent — numind acest gen „un mic monstru", și spunea răspicat că teatrul nu trebuie să fie „plăcere a leneșilor". Mai hotărît însă în critica lui era Barbu Catargiu care, împărtășindu-și într-o zi impresiile lui după cîteva reprezentații, spuse limpede că teatrul românesc cum se înfățișa în urmă era departe de chemarea lui. În vreme ce alții găsiau că tocmai comedia ori vodevilul erau mai potrivite gustului nostru și în ele reușiau mai bine actorii, Barbu Catargiu arăta părerea lui deosebită și, amestecînd în critica pe care o făcea observații de psihologie care-l duceau să laude însușirile strămoșilor noștri, spunea cu acest prilej — reproducem mai mult din ce a scris dînsul, pentru ca să se vadă că spiritul critic a avut în el un reprezentant de frunte : „Două spițe din toate ramurile dramatice, deși se arătară la început în teatru, dar pe urmă se uitară cu totul : tragedia și drama... Terpsihore începu a trage danțuri burlești și toată iluzia rumânului se strică ; nimic sublim, nimic de simțire nu se mai văzu, nimic nu mai mișcă inimile noastre, nimic nu mai făcu să mai vărsăm o lacrimă... Lăsați dar, voi fii ai celor mari domnitori ai lumei, bufoneria, lăsați satira pe seama acelor suflete înghesuite, pe seama acelor duhuri sărace... Vrei ca actorul rumân să arate ceea ce este ? Fă-l să trăiască în elementele strămoșilor săi. Slava, amorul, generozitatea,

patriotismul, răzbunarea, trufia, dreptatea, iată ce-i trebuie lui ca să fie mare. Dă-i tragedii și drame... Nu îi da comedia, că el nu știe să fie bufon ; el n-a știut a se slugări și a se maimuța... Priviți teatrul o școală de moral și veți găsi pe actori mîndri de a fi profesori norodului și veți avea și actori buni" (*Gazeta Teatr. Nat.*, 95—96). Semnele decăderei care se arătau astfel și pe care Barbu Catargiu ținea să nu le ascundă erau însă prilej pentru unii să se bucure, pentru aceia care nu priviau cu ochi buni manifestările în spirit național. Aceștia căutau să folosească nemulțumirile provocate de activitatea „Filarmonicei" și încurajau pe aceia care puteau pune în umbră teatrul românesc. Trupe streine, germane și franceze, primiau autorizația să dea reprezentații, pentru ca astfel publicul să nu aibă numai teatru național, și aceasta se pusese la cale cu consimțămîntul celor de sus. Chiar domnul, Alexandru Ghica, fire slabă, supunîndu-se intervențiilor din cercurile rusești, uneltirilor consulului Rückman, lăsa pe cei care nu ne erau binevoitori să-și pună în aplicare planurile lor. La aceasta se mai adăuga împrejurarea că Ion Cîmpineanu nu era bine văzut de cîrmuire pentru sentimentele pe care le arăta ca bun român, și această pornire împotriva lui se răsfrîngea și asupra Societății Filarmonice în fruntea căreia se găsia dînsul. Văzînd primejdia care amenința buna întovărășire, Cîmpineanu, ajutat de Heliade, puse la cale înființarea unei noua grupări alături de „Filarmonică", grupare care avea să fie ca „o stîngă în generala adunare" și al cărei program, cu caracter mai mult politic, trebuia să fie semnul de luptă împotriva uneltitorilor. În această nouă societate secretă se întîmplă însă să pătrundă și cîțiva membri care nu veniau cu intenții bune, unii din ei erau chiar streini. Aceștia pîndiau prilejurile ca să învrăjbească pe ceilalți și să provoace situații care să discrediteze gruparea. După incidente, provocate ba de „Sarsailă", ba de un doctor strein, Tavernier, și care sînt amănunțit povestite de Heliade (*Equil. între ant.*, 80), societatea secretă, cum și cea „Filarmonică" își pierdură coeziunea sufletească și după cele întîmplate, în 1837, nu mai era cu putință să fie duse mai departe, așa că membrii lor se risipiră, sfîrșindu-se astfel, într-un trist epilog, ceea ce pornise cu atîta entuziasm. După desființarea Societății Filarmonice, Aristia încercă să continue activitatea părăsită de ceilalți, dar încercarea era grea cît timp teatrul românesc se dezorganizase și nu mai avea sprijinul cuvenit. Cu elevi ai lui, la 30 august 1837, de ziua onomastică a lui Alexandru Ghica, dînsul putu înjgheba o reprezentație, sub patronajul „Sfatului orășenesc", la care se jucă un „pastoral", *Sărbătoarea cîmpenească*, compusă de Heliade, și cum în această scenetă se spuneau cîteva cuvinte bune pentru cel sărbătorit, pentru domn, acesta căută să se arate un moment bine intenționat și sprijini ideea organizării unui Teatru Național cu două secțiuni, una românească, alta streină (franceză), puse amîndouă sub conducerea vornicului Mihail Cornescu. Planul acesta, cu toate că pleca de la ceva hibrid — teatru și național și strein — fu bine primit și chiar Heliade îl întîmpină cu mulțumire („subt... ajutorul stăpînirei Teatrul Național... va păși către desăvîrșire". *Curierul rum.*, 1837, 13 octobre) ; ca urmare a lui, elevii lui Aristia reapărură pe scenă ca să joace pe *Saul* al lui Alfieri, tradus de dînsul. Mai avu loc o re-

prezentație cu aceeași traducere și era vorba să se dea pe urmă *Britannicus* și *Brutus*, dar lui Aristia i se observă că piesele acestea nu se potriviau cu spiritul patronat de cîrmuire, așa că trebui să se renunțe la ele, mai ales după ce și proprietarul localului unde se dedeau reprezentațiile, Momolo, ascultînd poruncile de sus, începu să facă dificultăți, să găsească motive că nu mai poate pune la dispoziție sala. Astfel se zădărnicia și această nouă încercare de a da viață Teatrului Național

Cum desființarea Societății Filarmonice avusese motive politice și cum în activitatea lui Heliade nu a urmărit numai literatura, dînsul, continuînd să se manifeste pe terenul literar, nu se putea să nu participe iarăși la frămîntările politice. Mai tîrziu îl vedem însă luînd altă atitudine, devenind adversar al politicei rusofile. Schimbarea aceasta a căutat să o explice în mai multe rînduri, deși ne miră de ce nu ajunsese să-și dea mai curînd samă că zelul lui de apărător al unor tendințe era o rătăcire. Împrejurările care l-au făcut să nu mai urmeze ideile pe care le susținuse mai înainte și cărora le făcuse cinstea să le pună chiar în versuri sînt amănunțit povestite de el în ce a publicat în românește și franțuzește ca să justifice manifestările lui. Aflăm astfel că întîia oară cînd a înțeles ce urmăriau rușii a fost cu prilejul unor informații care i le cerea asupra țărilor române un ofițer din armata rusă. Acest ofițer avea să scrie o carte despre români și pentru capitolul privitor la originea și limba noastră se adresă lui Heliade să-i dea unele lămuriri. După ce Heliade îi arătă ce trebuia să scrie, îi vorbi de latinitatea noastră, într-o zi fu chemat de dînsul pentru ca să-i cetească ce scrisese asupra românilor. Era cu totul altceva decît ce-i spusese Heliade, o falsificare a istoriei noastre, o încercare de a arăta că românii nu sînt latini, ci slavi. La observațiunile lui Heliade, care rămăsese mirat de acest procedeu, ofițerul rus îi destăinui rostul paginilor pe care le redactase : îi spuse că nu era dușman al românilor, deoarece era de naștere polonez, că cu totul altele erau convingerile lui decît cum scrisese, dar i se impusese să vorbească astfel, fiindcă cercurile rusești țineau să înfățișeze pe români ca slavi, pentru intenții ușor de bănuit. Heliade înțelese și ne mărturisește că își pierdu astfel „iluziile din tinerețe" asupra rușilor, iar pentru a combate părerile pe care rușii căutau să le pună în circulație, scrise atunci *Repede aruncătură de ochiu asupra limbei și începutului rumânilor*, de care ne vom ocupa mai departe. Despre reaua-credință a rușilor se convinse iarăși cînd descoperi, în 1836, că dînșii adăugase pe ascuns în Regulamentul organic un articol care lovia în autonomia noastră. Ca adversar al rușilor porni mai tîrziu (în 1844) și campania în jurul „afacerei Trandafilov" ; acesta venise cu gîndul să i se dea exploatarea minelor și să așeze colonii rusești la noi ; Heliade denunță primejdia și precum scrisese înainte ode ca să laude pe ruși, acum îndreptă împoriva lor fabula *Măceșul și florile*, căreia dînsul i-a atribuit respingerea propunerilor făcute de rusul Trandafilov.

Dacă înțelegem aceste sentimente ale lui Heliade și dacă ele pun în lumină patriotismul lui, felul în care dînsul le-a arătat de multe

ori ne fac impresia unei obsesiuni, unei manii chiar. Cu deosebire după 1848 îl vedem stăpînit ca de o idee fixă, exagerînd, agitîndu-se într-o luptă în care vedea răsărind dușmani de pretutindeni ca să se împotrivească gîndurilor lui. Nu este aici locul să urmărim mai de aproape rolul lui în mișcarea de la 1848 și în cursul evenimentelor care au urmat — aceasta aparține mai mult istoriei politice ; vom aminti numai unele momente din această parte a activității lui. În timpul revoluției de la 1848 îl găsim în fruntea mișcării, și lui i se datorește proclamația de la Islaz, deși i-a fost contestată fără motive convingătoare (v. notele lui N. B. Locusteanu în *Scrisori din exil*, 713 urm. și broșura aceluiași, *Ion Heliade și detractorii săi*, 1898). Cînd revoluția avu epilogul care se știe, dînsul trebui să se exileze ca și alții din conducătorii ei, și, după ce se opri vreo două luni în Transilvania, se îndreptă spre Paris, unde activitatea lui avu părțile ei bune prin propaganda pe care o făcu pentru țară, dar se risipi de multe ori în lupte care întreținеau dezbinarea între românii exilați, în polemici prin care dînsul căuta să se apere împotriva unor învinuiri ce i se aduceau și la care dînsul opunea altele, pe un ton foarte vehement, cu ponegrirea adversarilor săi în așa fel încît nu pune într-o bună lumină mijloacele cu care lupta. Cît a stat la Paris — a petrecut cîtva timp și la Londra — prin articole și vreo două scrisori politice în limba franceză, cum și în scrisori pe care le adresa streinilor ori compatrioților săi, a căutat mereu să arate dreptatea părerilor sale, în care punea mai ales ura împotriva rușilor și nemulțumirea de a nu fi fost ascultat, înțeles, cînd mai bine decît alții — cum mereu venia să o spună — își dăduse samă de cum trebuia condusă politica țărilor române, despre care avea păreri fixe, fiind convins că trebuie să rămînem credincioși turcilor — odată, în franțuzește, făcea doar declarația : „Comme vassale je suis Turc, mais comme Roumain je suis chrétien“ (*Mém. sur l'hist. de la régén. roum.*, III). În 1850, într-o scrisoare către „Frații români“, vorbia astfel din Paris (*Epistole și acte*, 8) :

„Această Rusie ce vă trimise zavera cu Ipsilante, ce vă aduse ciuma, holera și Regulamentul la 1828, ce vă făcu a mînca humă și scoarță de copaciu, luîndu-vă făina și mălaiul ; această Rusie ce vă prepara o altă *zaveră* la Brăila în 1841 ; această Rusie ce vă prepara omorul, focul și prada averilor la 1848, de care v-am mîntuit noi, dîndu-ne viața și averile, tot această *ortodoxă* și *protectoare* putere nu încetează prin uneltele sale a vă turbura din nou pacea spre a-și afla cuvînt înaintea Europei, ca să-și ție oștirile în spinările voastre, zicînd că nu vă astîmpărați.“

Aici concentra Heliade toată înverșunarea lui împotriva Rusiei și ani de-a rîndul a stăruit să arate cît rău ne-au făcut vecinii de la răsărit, învinuind pe mulți de la noi că-și dăduse mîna cu ei. După dînsul, revoluția de la 1848 nu putuse da roadele așteptate pentru că se amestecase în ea, pe lîngă neexperiența, dezorientarea unora, și propaganda rusească. Aceasta l-a făcut să judece foarte pătimaș și pe conducătorii mișcării din Moldova și pe aceia care au luptat în Muntenia,

dar nu împărtășiau toate ideile lui. Despre acești contemporani ai lui s-a exprimat în multe rînduri în termeni care pun o pată în scrisul lui — în 1858, în *Biblice*, 66, spunea cu mîndrie : „Am înfierat fără distincție de la coloși pînă la viermi tîrîtori". Scrierile, pamfletele, cu care s-a năpustit asupra adversarilor săi — *Biblicele*, *Echilibrul între antitese*, *Epistole și acte*, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, *Souvenirs et impressions d'un proscrit* — sună într-o urîtă gamă care merge crescendo de la „muscăliți" la „pseudo-patrioți, falși democrați, fii denaturați ai Moldovei, fiii Cabalei de la 1848, fii ai corupției, periciunei și păcatului, comedianți grotești, disgrațiate creaturi de momițe răutăcioase și turbate, urdorile, ciuma morală a națiunei", toți care se strîngeau în „tarafuri leproase" — nu lipsesc nici porecle ca „Gunoiescu, Tărfălogu, Zgîia" ș.a. Și despre unii pe care-i califica astfel spunea că nu făcuse decît să aducă în țară idei din „hagialîcul Parisului, de pe Piața Sorbonei, cancanele și limbajul de la *Chaumière*, tartufărie declamatorie". Trist vocabular pentru un scriitor și reprobabil procedeu de a critica pe adversari, dar se vede că Heliade, ca și Asachi, nu era omul care să se stăpînească, să înțeleagă demnitatea atitudinilor. Era și el pătimaș, pentru că i se părea că se întunecă merite de ale lui, cînd vanitatea îl făcea să creadă că fusese trimis pentru noi cu chemări mesianice. El singur — repeta mereu — văzuse limpede în toate împrejurările, și dacă îngăduia uneori altora să mai fie amintiți alături de el, aceștia erau Tell și Magheru. Alții, un Kogălniceanu (despre care spunea odată „domnul acesta"), un Bălcescu, un Ion Ghica ș.a. erau cei rătăciți, cei care prin agitațiunile lor făcuse mai mult rău țării. Superioritatea lui i se părea că nu putea fi contestată pentru că, mai prevăzător și mai moderat decît alții, ținuse să realizeze prin mișcarea de la 1848 numai „posibilul și prudentul", lăsînd la o parte „himere", gînduri de reînviere a Daciei, așa că mereu îndemna pe compartioții săi, și cînd era la Paris, să păstreze prudența, să nu asculte pe cei care vorbiau altfel decît el ; într-una din acele „epistole" în care prezumpțiunea lui punea cuvinte biblice ca „adevăr vă spun vouă", în 1851 scria de la Paris : „E timp de repaos, de tăcere, de întremare, de veghere. Lupta noastră este întru a opune pace la învitările de turburare, ordine la anarhia moscovită... Stați în pace și dejucați, ca și în 1848, planurile Petersburgului" (*Epistole și acte*, 70—71) — același refren, aceeași stăruință bolnăvicioasă, din care Heliade își făcuse un crez politic ce-și închipuia că-l înalță.

Pe atunci dînsul credea, dealtfel, că-și împlinise rolul politic și spunea că va căuta să se ocupe mai mult „în partea literară și religioasă" (*Scrisori din exil*, 129). De aceea se gîndia să revie în țară și părăsi Parisul, în 1851. Îndreptîndu-se spre Chios, unde se găsia familia lui, peste doi ani se duse la Constantinopol, Șumla și de acolo, în 1854, reveni pentru o lună la București, dar cum își dădu samă că nu era încă momentul să se întoarcă definitiv în țară, luă, pe urmă, în 1857, iarăși drumul spre Londra și Paris.

Numai în 1859 Heliade își sfîrși exilul și, întorcîndu-se în țară, își reluă activitatea literară, dar în același timp o continuă pe cea po-

litică, cu toată hotărîrea pe care o luase mai înainte, și aceasta pentru că i se părea că procesul cu adversarii săi nu era încheiat, așa că îl vedem scriind mereu pentru ca să se apere, să arate că nu era cel învins. Cînd, la 1866, se întemeie Societatea academică, devenită mai tîrziu Academia Română, dînsul fu printre membrii fondatori și fu ales ca președinte al ei, dar mai pe urmă se înstreină de ea fiindcă nu reușise să-și impună principiile sale în materie de reformă a limbei. Anii din urmă ai vieței lui — moare la 27 april 1872 — au avut tristețea izolării, cum se întîmplă tuturor celor care de la o vreme rămîn în fetișismul unor idei peste care curentul vieței vine să așeze altele.

Ca să se poată urmări activitatea lui Heliade va trebui să înșirăm toate scrierile sale care sînt cunoscute, și aceasta cu atît mai mult cu cît o bibliografie a lor nu s-a dat pînă acum, iar unele din ele sînt cu totul uitate astăzi. În ordinea în care au apărut, ele sînt următoarele: *Grammatică românească*, [Sibiu], 1828; *Meditații poetice dintr-ale lui A. De la Martin*, traduse și alăturate cu alte bucăți originale, 1830 (ca *Adaos literar*, I, la *Curierul rum.*); *Regulile sau grammatica poezii*, tradusă în românește, 1831 (al II-lea *Adaos literar*); *Fanatismul sau Mahomet Proorocul*, tragedie în cinci acte, trad. (după Voltaire), 1831; *Bărbatul bun* și *Femeia bună*, din povestirile morale ale lui Marmontel, trad., 1832 (două broșuri); *Aritmetica* lui L. B. Francoeur, tradusă și pusă în lucrare în Școala națională din Sf. Sava, 1832; *Din scrierile lui Lord Byron*, partea I-îi (*Luarea Corintului, Ghiaurul, Oscar d'Alva*), partea a II-a (*Mazeppa, Parisina, Logodnica d'Abydos*), partea a III-a (*Prisonierul de Chillon, Lamentațiile lui Tassu, Beppo, Strigoiul*), 1834; *Amfitrion*, comedie în trei acte de la Mollier, 1835; *Culegere din scrierile lui I. Eliad*, de prose sci de poesie, 1836; *Creștinarea unui preot al Isidii sau Începutul creștinătății*, 1837 (titlul interior e altul: *Hristianismu la începutul său*, ecstract din *Cele din urmă zile ale Pompei*, imitație, 1836); *Asupta traducției lui Omer*, 1837; *Julia sau Noua Eloise...* de J. J. Rousseau, t. I, 1837 (nu poartă numele lui Heliade, însă traducerea e sigur făcută de el, v. *Curierul rum.*, 1839, 15 iunie; partea a II-a nu a apărut, dar despre ea v. *ibid.*, 1837, 27 novembre, 1839, 15 april); *Din operile lui Lord Byron*, t. II (*Mazeppa, Parisina, Mireasa d'Abydos, Prisonierul de Chillon, Lamentațiile lui Tassu, Beppo*, în traducere revăzută; *Melodii ebraice, Elegii* ș.a.), 1839; *Almanah litteraru*, 1839 (cu traduceri și poezii ale lui și ale altora); *Căderea dracilor*, 1840; *Prescurtare de gramatica limbei româno-italiene*, 1841; *Paralelismu între limba rumână și italiană*, 1841; *Paralelismu între dialectele românu și italianu*, 1841; *Ambii Foscari*, tragedie istorică, și *Profețiile lui Dante*, trad. din Lord Byron, 1843; *Norma*, trad., 1843 (numai cu inițialele I.E.); *20 decembrie 1843; La Estraordinara Generale Adunare*, 1843 (versuri); *Din Corricolo*, de A. Dumas, 1846—1847 (în două părți); *Don Juan*, de la Lord Byron, 1847; *Vocabularu de vorbe streine în limba română*, 1847; *Speronare, de la A. Dumas*, I—III, 1847—1848; *Michaiu, fragment d'operă în ajunul bătăliei de la*

Călugăreni, 1848 ; Souvenirs et impressions d'un proscrit, Paris, 1850 ; *Le protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie,* Paris, 1850 ; *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine,* Paris, 1851 ; *Epistole și acte ale oamenilor mișcării române,* [Paris, 1851] ; *Românilor* (trei scrisori politice), Paris, 1856 ; *Cyclopele tristei figure ; Tandalida* sau *Tîndală shi Păcală, poemă eroică,* 1854 ; *Descrierea Europei după tractatul din Paris,* 1856 (sub pseudonimul I. Prosdociu, pe care l-a întrebuințat și alteori Heliade) ; *Dossier relatif aux Principautés danubiennes,* Paris, 1857 ; I. *Une Dacie cosaque et une Roumanie turcophile ;* II. *Les Turcs et les Roumains ;* III. *Profession de foi ; Crucea de argint, de la* E. S. [ue], 1858 ; *Biblia sacră,* trad. din hellenesce, Paris, 1858 ; *Bibliicele sau notiții historice, philosophice, religiose și politice asupra Bibliei,* Paris, 1858 ; *Equilibru între antithesi sau Spiritul și Materia,* 1859—1869 ; *Biblioteca portativă,* 1860 (proiectată în cinci volume) cu scrieri ale lui și altora, dar au apărut numai trei : *Literatura : Critica ; Diverse ; Poezii inedite ; Prescurtare de historia românilor,* 1861 (a doua ediție, 1869, sub titlul : *Elemente de historia românilor*) ; *Proces general între două hordii și nații,* 1861 ; *Votul, resvotul universal,* 1863 ; *Instituțiunile României, tabel historicu de la Trajan pîno în dillele nostre,* 1863 ; partea a II-a : *Unirea și unitatea,* 1863 (ed. a 2-a, 1864) ; anexe : *Proprietarii și sătenii,* 1864 ; *La îmmormêntarea reposatului I. Văcărescul,* oratio funebră, 1863 ; *În memoria Mariei Păucésca,* discurs funebru, 1863 ; *Un fragment din Atheneul român ; Literatura = politică,* 1868 ; *Curs întreg de poesie generale,* 1868—1870, 3 vol. ; *Cîntarea cîntărilor la M. M. L. L. Carol I și Elisabeth,* 1869 ; *Chrisitianismul și catholicismul,* 1870 ; *Principie de orthographia română,* 1870 ; *Seraphita* și *Oda românilor,* poezii inedite, *Sburătorul,* 1872. După moartea lui s-au publicat : *Curs de poesii generale. Dramaticele ; Brutu,* tragedie în cinci acte după Voltaire, 1878 ; sub același titlu general au apărut, la 1880, *Epicele* (fasc. IV) și, la 1884, *Satirele și fabulele ;* ca scriere postumă s-a publicat, la 1892—1893, *Historia critică universală ;* la 1883 s-a tipărit sub numele lui Heliade *Păunașul codrilor,* feerie națională în trei cînturi, prelucrată în operetă de A. L. Bobescu ; că Heliade a putut compune așa ceva se poate presupune din ce a dat în *Sărbătoare cîmpenească* (v. mai departe), dar din felul cum se prezintă această „feerie" e greu de știut care-i partea de atribuit lui. De numele lui Heliade trebuie să legăm o broșură care a apărut la Paris, la 1851 ; *L'arpa dell esule,* de Grecca da Roma ; Heliade nu pare să fi fost strein de tipărirea acestei cărticele în care i se aduc multe laude, cum obișnuia să le ceară de la alții (v. și *Acte proprii a contribui la mărirea conduitei politice a D. I. Eliad Rădulescu,* 1859) ; în fruntea acelei *Arpa* găsim chiar cîteva versuri care ne fac impresia că sînt ale lui (asupra celor scrise de Grecca da Roma, v. și *Scrisori din exil,* 128, 207). O publicație plănuită în stil mare și pe care trebuie să o amintim, deși s-a oprit la începuturile ei, e aceea pe care Heliade o anunța la 25 mart 1846. În *Curierul de ambe sexe,* V, 244, publică atunci o „chemare" pentru tipărirea unei *Biblioteci universale* care avea să cuprindă pe „cei mai remarcabili autori antici și moderni, ale căror scrieri au contribuit spre

împlinirea faptei mari a civilizației, spre formarea minței și inimei umane, spre perfecția omului"; gîndul lui Heliade era să dea, pe an în această „Bibliotecă" pentru „zeloșii români" cîte 21 volume de istorie, filozofie, drept, economie, politică, științe naturale, bele-arte, poezie, „romanțuri" etc. Asupra soartei acestei colecții „universale" Heliade spunea mai tîrziu, la 1863 (în a doua ediție a *Curierului de ambe sexe*, V, 248); .Pe la capătul anului 1847 se puseră sub tipar Herodot, Xenophon, Dante, *Istoria civilizațiunei, Martirii, Lelia și Consuelo;* din toate se urmă tipărirea în mai multe coale, din fiecare cîte 2000 exemplare... Cînd însă după revoluția din 9 iunie veniră muscalii în toamnă toată furia lor și a ciocoilor de atunci... se sparse peste acel așezămînt tipografic. Presele fură sparte sau vîndute pe nimic... toate cărțile și foile tipărite fură vandalizate. Băcani, spițeri, lipscani, peste doi ani își vîndură marfa învelită în foi de Homer, Herodot, Dante, Molière, Lord Byron. Cîteva din publicațiile lui Heliade ne-au rămas necunoscute (cum sînt unele traduceri din Lord Byron, afară de cele pe care le-am amintit: *Corsarul, Lara, Marino Faliero, Cerul și pămîntul*; asupra lor, v. *Curierul rum.*, 1839, 15 april, 15 iunie, 2 august; pentru ediția nouă a tuturor traducerilor din Lord Byron, v. *ibid*, 1848, 23 februar). Despre alte scrieri ale lui nemenționate aici, v. *Mém. sur l'hist. de la rég.*, XVII. O parte din corespondența lui a fost publicată de N. B. Locusteanu; sînt acele *Scrisori din exil* (București, 1891) la care ne-am referit în cîteva rînduri.

Întreaga activitate a lui Heliade, numeroasele sale scrieri dovedesc o diversitate de manifestări care ne aduce aminte de Asachi, cu deosebirea că Heliade nu a cultivat și arta — ceea ce nu l-a împiedecat totuși să arate mai mult simț artistic decît Asachi — dar superioritatea lui reiese mai ales nu numai din ce spuneam în primele cuvinte despre ei, ci din întreaga lui operă, cum se va vedea mai departe.

Netăgăduit că și cînd e să judecăm pe Heliade trebuie să ținem samă mai mult de rolul lui în mișcarea noastră culturală decît de însușirile de scriitor. A fost și dînsul în primul rînd un om de acțiune, o energie care se multiplica și căuta drumuri nouă. În această desfășurare a activității lui trebuie să recunoaștem că nu i-au lipsit gesturile generoase, apropierea sufletului său de sufletul altora, privirea binevoitoare spre aceia care întîmpină la alții rezerva premeditată ori mîndria care îngheață. Dacă a fost și el — cum am văzut — o victimă a egotismului, dacă s-a lăsat dus de rătăcirile vanității, în schimb a arătat cîtva timp, în tinerețea lui, bune intenții față de alții, a primit pe lîngă el pe aceia care așteptau un îndemn, un sfat, a încurajat pe unii scriitori începători. Cînd Iancu Văcărescu întîrzia să-și tipărească poeziile, dînsul spunea că o să i le ia ca să le dea la lumină; lui Cîrlova el i-a adus cel dintîi cuvintele de laudă care i se cuveniau, și pe mulți alții i-a sprijinit, i-a ajutat să se facă cunoscuți, așa că înspre sfîrșitul vieței lui găsia că poate spune: „N-am dori să venim la nevoia d-a număra cîte scrieri am tipărit gratis, încurajînd junii și corijîndu-le stilul... Junii literatori aflau teascurile tipografiei mele deschise, orele mele împărțite lor" (*Equil. între ant.*, 78; *Biblicele*, 66). Încurajările lui s-a spus

că mergeau prea departe și singur a mărturisit odată („sublim, mediocru, copilăresc, tot era bun pentru *Curierul român*, ce încuraja pe toți", *Biblicele*, 66), dar să nu uităm că pe vremea lui multe erau numai la începutul lor și se cereau stimulări continue, se cerea entuziasmul care creează o atmosferă pentru ca din ea, încetul cu încetul, să se limpezească ce are viață.

Înainte de a arăta cum apare Heliade ca scriitor în diferitele direcțiuni pe care le-a cultivat, să fixăm într-o caracterizare generală impresia care se desprinde din întreaga sa operă și, în același timp, să urmărim înrîuririle sub care dînsul a scris și care apar mai mult ori mai puțin vizibile.

Exuberanța temperamentului său l-a făcut să fie de multe ori liric, dar de un lirism aparte, mai mult de imitație al cărei izvor nu e greu să-l cunoaștem. Chiar de la el aflăm unde s-a dus să caute îndrumări pentru scrisul său — într-un loc din *Biblice* (73) ne spune : „Prin nașterea și creșterea mea, prin ocupațiile mele literare ce nu aflau materie despre limbă decît în cărțile Bisericei ce singure aveam, și mai vîrtos din cauza sujetelor ce ca poet am fost ales, studiul meu de predilecție n-a fost decît *Vechiul* și *Noul Testament*. Și n-a fost scriere a mea care să nu fie sau inspirată sau întipărită oareunde de ideile biblice și evangelice." Din *Biblie*, prin urmare — pe care a încercat să o și traducă, „în limba regenerată din zilele noastre, în limba combătută iarăși... de teocapili... și de atei" (*Equil. între ant.*, 5) — Heliade a luat ceea ce dă atîtor scrieri ale lui o înfățișare specială, fie prin pasiunea, vehemența, cu care dînsul se exprimă, fie prin ritmul frazei, prin anumite imagini și cuvinte care îi sînt proprii. Atît de mult îl obseda tonul biblic încît l-a întrebuințat și în pagini ușoare, glumețe (v. *Orația funebră* la moartea slavonismului, în *Curierul rum.*, 1848, 18 mart.), nedîndu-și samă că parodia astfel una din predilecțiunile lui literare.

Mai personal se arată Heliade cînd vine să pună humor în proza lui, așa că dacă e să-i recunoaștem o originalitate, aici trebuie să o căutăm, și se poate spune despre el că e cel dintîi care a adus în literatura noastră, cu o mai bună îndemînare, această notă. În lungi teoretizări asupra literaturei sau limbei, în discuții, în polemici ori în cursul vreunei povestiri, îl vedem deodată schimbînd tonul, trecînd la glume, făcînd salturi unde se simte în largul lui, i se pare că poate fi ascultat mai cu luare-aminte și înțeles mai bine, după vreo pildă pe care o dă, după istorisirea vreunei întîmplări hazlii, după felurite apropieri pe care le face pentru ca să stea mai pe îndelete de vorbă cu cetitorul, să-l desfăteze, învățîndu-l totuși ceva și ducîndu-l spre convingerile lui. Acestei predispoziții ținea chiar să-i dea o explicare spunînd că se simția astfel adevărat român, pentru că e în firea poporului nostru să fie „caustic", și această însușire o lămuria astfel într-un pasaj din *Equil. între ant.*, 17 (cf. 198), unde, după ce amintia că trebuie să renunțe la „stilul didactic" și să scrie „mai românește", adăuga observația : „Caustic va să zică un ce care arde de frige, și de este românul caustic nu-l criticați, cetitorilor, că prea l-au ars și l-au fript și pe el străinii, și ai săi, și însuși aceia în cari și-a pus toate speranțele. Disperația l-a făcut

a-și rîde de toate. Cu focul și dorul în inimă și cu lacrămile în ochi este și cu surîsul pe buze, dulce cîteodată, amar de mai multe ori, și caustic sau arzător, ca și focul ce arde în inima lui." Cînd astfel caracteriza Heliade o parte a sufletului românesc dînsul confunda humorul cu spiritul satiric, dar mai mult se gîndia la cel dintîi, în care recunoștea și o latură a temperamentului său.

Alături de humor găsim accentuată nota satirică. În multe pagini de proză și în poezii, în fabule, vioiciunea lui se ascute ca să trimită săgeți, fie împotriva mai multora, fie numai împotriva cuiva cu care avea ceva de împărțit. Satira lui e adeseori prea personală și se coboară chiar la vulgarități, dar nu se poate să nu ținem samă de ea, pentru că străbate o mare parte a operei lui dîndu-i ceva caracteristic.

Aceste însușiri se leagă de o alta care iarăși nu-i lipsia lui Heliade : imaginația. O imaginație specială însă, nuanțată de anumite predispoziții ale lui și de ceea ce primise de la diferite înrîuriri. Resurse deosebite nu avea spiritul său, avîntări îndrăznețe, cu străbateri largi, nu vedem la dînsul, dar neastîmpărul gîndurilor lui îl făcea să treacă mai departe de ce-i opria privirea uneori și, plecînd de la vreo impresie, legînd de ea altele, înflorind cîte un amănunt, ajungea să dea scrisului său formă atrăgătoare, să atenueze ce altfel ar fi fost prea prozaic. Imaginația pe care o pune cu deosebire în poezie se vede, dealtfel, că vine din răsfrîngeri ale romantismului. Cît datoria romanticilor se vede și din traducerile pe care le-a făcut și din ce a adus original, cu o stăruință care-i da mai multe iluzii, pentru că realizările nu sînt totdeauna potrivite cu ea. Cu toate că-l captivase poezia lui Lord Byron, cum arată multele traduceri din el, totuși mai mult a fost influențat de romanticii francezi și dintre ei de la Lamartine și Lamennais. Care erau scriitorii francezi pe care-i prețuia mai mult se poate vedea dintr-un pasaj din *Souv. et impr. d'un proscrit*, 155—156, unde, după ce-i fu dat să vadă Franța, își arătă astfel admirația pentru ea : „J'avais connu la France de loin ; je l'avais connue par les livres ; j'avais connu la France littéraire, poétique, libre, idéale, la France qui me parlait dans Fénelon, Rousseau, Chateaubriand et Lamartine, qui sentait en Bernardin de Saint-Pierre... qui prophétisait en Lamennais. La France était mon rêve et mon désir de la voir ardent comme celui du Psalmiste." Nu a vorbit totdeauna astfel despre Franța ; am văzut cum alteori persifla ideile venite din „Piața Sorbonei", și pentru că s-ar părea că se contrazicea în sentimentele pe care le manifesta față de cultura franceză să-l ascultăm cum explica, în *Biblice*, 75, părerile lui în această privință :

„Nimeni ca mine dintre români în *Impresiile și suvenirile unui proscris* nu arată ușurința francezilor, vanitatea lor, politica guvernelor lor pe care să nu se întemeie cineva.

Nimeni ca mine în comparațiile ce fac nu arată virtuțile primitive ale României și viciurile civilizației franceze.

Cînd însă viu la bărbații lor de elită, la martirii Franței pentru orice idee de progres, la eroismul lor, la stindardul lor ce se înfige totdauna devanțînd secolii ;

La devotamentul lor pentru Egalitate, căria sacrifică și Libertatea, la moravurile lor, la gustul lor în arte și industrie, la științele lor de care să poată în adevăr a se folosi junii studioși ;

Atunci nimeni iar ca mine nu i-a descris românilor mai cu admirație."

Voia deci Heliade să arate că era obiectiv în aprecierile sale asupra francezilor, dar felul în care îi judeca ne lasă să vedem oarecare pornire spre exagerări, în care amesteca unele resentimente și prejudecăți. Tot acolo vorbia despre influența franceză la noi, și în bine și în rău, mai mult în rău însă, pentru că vedea pe prea puțini care să o fi înțeles cum se cuvenia. După dînsul două generații „se pierdură în Franța" : cea dintîi, generația „ieșită de la 1815 din școala fanariotă", cei care plecînd din țară „neromâniți și fără conducători" aduseră din Franța „machiavelismul" ca să-l adauge la fanariotism ; a doua generație, de după 1820, era aceea care se îndreptă spre apus și „fără nici o învățătură clasică, neștiind nici românește nici încai helenește ca cea dintîi, se descreieră cu totul, azvîrlită din brațele desfrînării în ale politicei" — și unii și alții „au putut deveni toate și însuși cavaleri de industrie, numai români nu vor deveni niciodată". Singurii care i se părea lui Heliade că folosise mai bine de petrecerea lor în Franța erau cei care se dusese acolo pe la 1850, pentru că aceștia „plecînd români buni din țara lor, se vor înturna și cu bunele francezilor și vor deveni români și mai buni". Ca încheiere a acestor observațiuni spunea, în tonul obișnuit lui : „nu în coconașii din prima generație, nu în descreierații politici din Piața Sorbonei... învățară francezii a stima și a ama pe români, ci în junii studioși de astăzi ce veniră în Paris de la 1850 încoa, ce făcură și fac onoare și patriei lor și Franței". Dacă e o parte de adevăr în această caracterizare a românilor veniți din Franța, se vede totuși că Heliade judeca și de data aceasta după unele preveniri ale lui, și să nu uităm că se exprima astfel cînd era stăpînit de anumite idei, cînd patima îl orbia și în părerile lui strecura antipatii politice. În orice caz nu se poate spune despre dînsul că nu recunoștea binefacerile înrîurirei franceze, cum s-ar părea cuiva cînd se oprește numai la unele părți din opera lui (v. și mai departe) ; datoria și el prea mult literaturei și culturei franceze pentru ca să nu-și fi dat samă de aceasta, să nu fi spus despre ele ce li se cuvenia. Ca scriitor, de romanticii francezi fusese doar atras mai mult și de la ei împrumutase idei, primise sugestiuni pentru ceea ce a dat în proză și versuri, cum tot de la ei luase îndrumări de stil ca să nu rămîie în șirul scriitorilor ruginiți.

Să nu uităm însă că Heliade, gîndindu-se să-și însușească ce au dat cei „de o nație și familie cu noi", s-a îndreptat și spre literatura italiană, traducînd din ea și arătînd în diferite prilejuri că Dante, Petrarca, Tasso, Ariosto și chiar Metastasio îi erau bine cunoscuți. Cîtva timp, cum vom vedea în alt loc, dînsul arătase chiar preferință pentru ce era italian, pe cînd față de cultura franceză se exprima în termeni din care se vede că nu o simpatiza. Cu toate acestea, cînd urmărim mai de aproape influența italiană în proza și poezia lui Heliade, vedem că se reduce la prea puțin, rămîne mult în urma celei venite de la romanticii

francezi. Dacă unii scriitori italieni îi erau familiari, dacă i-a tradus, dacă și-a exprimat admirația pentru ei, din opera lor puțin a pătruns în scrierile lui. Ici și colo numai găsim cîte o reminiscență de la Dante ori Tasso în vreo expresie, vreo imagine pe care o întrebuințează, ori în digresiuni de povestire care reproduce cîte ceva din opera lor — împrumuturi deci sărace, nu dovezi de o apropiere literară mai strînsă, de o înrîurire dintre acelea care imprimă un anumit caracter scrierilor cuiva. Ca să găsim mai multă influență italiană la Heliade, prea multă chiar și cu ciudate manifestări, va trebui să ne referim la altă parte a activității lui, la teoriile pe care le susținea asupra limbei și la fantaziile lui ortografice, dar despre acestea va veni rîndul să vorbim în altă parte.

Printre înrîuririle care au lăsat urme în opera lui Heliade se cade să amintim și pe aceea pe care o recunoaște într-una din „însemnările" adăugate la poeziile lui — imita și aici pe Lamartine — pentru a ne lămuri asupra împrejurărilor în care scrisese unele bucăți. În *Culegerea* din scrierile lui publicată la 1836 găsim la pag. 91, cu privire la poezia *Visul,* următoarea explicație : „Acest vis mi s-a întîmplat, în copilăria mea, a-l auzi povestindu-l tatălui meu un prieten al său, care spunea că îl are în manuscript în limba arăpească. Tatăl meu, deși de origină din Tîrgoviște, însă a fost crescut într-o casă a unui hagiu din țara turcească... prin urmare cei mai mulți cunoscuți ai lui erau oameni din părțile orientale. Povestirea acestui vis încă de mic mi-a făcut o mare întipărire și totdauna mi-a fost zugrăvită în a mea ținere de minte cu cele mai vii colore." Deci povestiri fantastice, cu înfloriri așa cum le întîlnim în literaturile Orientului, exaltase și ele imaginația lui Heliade. Înțelegem atunci de ce găsim ici și colo motive exotice, de ce spiritul lui trădează unele reminiscențe de orientalism — aceasta datorită, poate, în parte și faptului că mama sa era de origine greacă. Exotismul acesta apare totuși mai mult ca o vagă infiltrație, nu a culminat spre o potențare care ar fi dat poeziei lui ceva deosebit, dar trebuie să ținem totuși samă de el pentru că a venit să se întîlnească cu înrîurirea romantică și din confluența lor derivă anumite aspecte ale operei lui.

Cum apare Heliade ca prozator și poet s-a putut întrevedea din ce am spus cu privire la anumite trăsături ale temperamentului său și la influențele care l-au călăuzit.

Proza lui nu este a scriitorului care așează liniștit gînduri, emoțiuni, impresii, netezește fraze, urmărește armonii care-l încîntă. E proza omului de acțiune și impresionabil, a luptătorului, a polemistului și a observatorului vieței care prinde unele aspecte ale ei ori caracteristice ale celor care iau parte, într-un fel sau altul, la ea și le redă în schițări repezi, cărora nu le putem cere mai mult decît pot să aducă reflexul unui moment, o anumită expresivitate și oarecare vioiciune. Cînd scrisul său avea să ia o notă mai gravă frazele se conturau după amintiri din *Biblie,* și cîte un verset parafrazat, adaptat circumstanțelor stilistice, venia să se înșire alături de altele. Îl vedem atunci recurgînd cînd la exclamațiile, implorările, cuvintele smerite ale Psalmistului :

„Vezi cît e de împodobit pămîntul lăcuit de fiii tăi ! cum peste tot răsună numele tău cel sfînt ! cum fumegă altarele tale de tămîia noastră ! Știm că ai cerut de la noi tămîia inimii și jertfa dragostii : de este vreunul ce a împlinit voia ta, acela facă să cauți asupra noastră ; de ne-am abătut toți, tu ești Dumnezeu, tu ești Ertarea ; de a sosit ceasul, aridică brațul tău, nimicează și ado în ființă, că noi binecuvîntăm numele tău."

Culegere din scrierile... de prose sci de poesie, 4 cînd la cuvinte de viziune întunecată, de exaltare pînă la paroxism a imaginației, la expresii apocaliptice, pentru că ținea uneori, cum spune singur, să dea stilului său „mistica haină a Apocalipsei" :

„Sîngeratici și roșii ca flacăra fumegătoare se volburau în orbitele lor doi ochi spăimîntători...

Tremura inima oricui se uita în partea aceea și se îngheța de frică, căci mare era puterea Fiarei și fără nici o tărie legătura aceea...

Inimile toate înghețară de spaimă. Lumea aștepta Pacea vieței și spectrul Păcei mormintelor apăru în toată spăimîntătoarea-i disformitate..."

Citatul acesta e din *Descrierea Europei* (6, 10, 12), care în întregime e scrisă în stil biblic, dar astfel cum îl înțelegea dînsul mai tîrziu, cînd îl stăpînia mania neologizării, italienizării limbei. Proză de felul acesta găsim uneori și în *Echilibrul între antiteze*, în acea carte ciudată iarăși prin amestecul de tot felul de lucruri : o încercare de sistem filozofic, teorii bizare asupra trecutului nostru, amintiri despre evenimentele din timpul mai nou, caracterizări ale unor persoane, polemici, satire, povestiri cu amănunte de autobiografie și mai ales statornica insistență de a vorbi despre el, despre infailibitatea ideilor lui și meritele pe care le avea pentru înaintarea culturei, literaturei noastre. Interesant prin această varietate și prin ceea ce ne dă ca să cunoaștem personalitatea lui Heliade, *Echilibrul* are însă mai mult caracter informativ și didactic decît literar, așa că vom trece peste el. Aproape tot așa se înfățișează *Istoria critică universală*, în care ținea să arate „evenimentele în general prin care trecură popolii și națiile de la începutul lor, de cînd își aduce aminte omenirea, nu numai mișcările, emigrațiile și faptele materiale și politice, rezbelele lor, legile și instituțiile lor, ci și dezvoltarea minței lor, adică istoria credințelor lor". Găsim și aci o schemă de filozofie în care strecura unele preocupări mistice și chiar puțină știință, puțină matematică, cu reminiscențe de cînd fusese profesorul aproape enciclopedic la Sf. Sava și tipărise cîteva cărți în afară de cele literare — dar nici aici nu trebuie să căutăm pe Heliade ca scriitor.

Despre însușirile lui de prozator vin să ne vorbească mai mult alte pagini, care trebuie ținute iarăși în samă, acelea care ni-l arată părăsind tonul grav, pentru a ne împărtăși în stil natural, sprinten și de multe ori cu intenții satirice, unele impresii ale lui, ori pentru a înfățișa anumite priveliști din viața noastră și tipuri care-i dedeau motive de ridiculizare. Un tip a cărui fizionomie a ținut cu deosebire să o fixeze e „Domnul Sarsailă" și pentru că mereu vorbia de el să vedem ce înțelegea prin el și cum îl prezenta :

„Domnului Sarsailă i-a intrat în cap să-și facă numele nemuritor... Stă acum și gîndește, se gîndește și iar se mai gîndește. Apoi zice : «ca să mă fac autor, trebuie să dau cărți la lumină, și fiindcă autor nu e fitecine, eu dară trebue să fiu deosebit din ceilalți... Așa... în casa care voi lăcui trebue să am cîteva cărți cît se va putea în limbi mai streine ; în cămara mea cu cît va fi mai nemăturat cu atîta o să dau un ton că prea puțin mă gîndesc la lucrurile acestea trecătoare ce n-au a face cu nemurirea... Cînd es afară, ca să mă cunoască de departe, trebuie să-mi pui ochelari la nas ; hainele să-mi fie deosebite... mantaua... aruncată într-un chip clasic — ba romantic, cravata mare, dezmățată, sau nicidecum... ; cînd voi vorbi cu oamenii să mă roșesc, să-mi mușc buzele, să pui ochii în grindă, ca să seamăn inspirat... Dacă mă zic rumân, să scriu cît voi putea mai nerumânește, ca să seamăn mai înalt...»

Oameni ai lui Dumnezeu îndeobște, pe cîți băieți vedeți că vă vin prin case cu cataloage de prenumăranți ca să-și tipărească încercările copilărești, goniți-i, goniți-i cît puteți... Să nu gîndiți că e vreun geniu unde vedeți vreun catalog. Geniul e mîndru, nu se umilește, nu cerșește..."

Curierul de ambe sexe, I, 373—374, 383—384

Portretul e mai amănunțit, e zugrăvit astfel pe mai multe pagini, dar am redat numai cîteva părți din el, unde expresiile își păstrează întrucîtva caracterul literar, pentru că alteori îl vedem pe Heliade alunecînd pe panta stilului prea comun. Satira aceasta are desigur înțelesul ei ; Heliade a scris-o gîndindu-se la cîțiva din vremea lui care, dîndu-se drept literați, se expuneau ridicolului prin apucăturile lor, datorite în parte contagiunei romantismului, pe care se vede că Heliade, deși romantic el însuși, îl găsia comic în felul cum îl înțelegeau unii.

Lîngă „Sarsailă" e pus acel „Drăgan", din care Heliade făcuse iarăși o figură tipică de la noi, și portretul lui se poate ceti în *Curierul rum.*, 1844, 5, 9 iunie, iar alături de aceștia s-ar putea aminti acel dascăl de geografie venit din Ardeal care e înfățișat (în *Bibl. port.: Diverse*, 253) cam în felul cum Caragiale avea să ironizeze pe „pedagogul" pedant tot de peste munți.

Fără să fie un artist desăvîrșit al formei, pentru că îl preocupa mai mult ce avea să spună decît cum se exprima și adeseori nu trecea peste tonul familiar, așa de familiar chiar că se apropie de vulgaritate, Heliade apare totuși ca unul din prozatorii noștri de samă, prin stilul său comunicativ, vioi, nervos, cu un colorit care nici azi nu se pare întunecat de trecerea anilor, nu ne aduce aminte de ceva prea învechit. Gîndindu-ne la cum se scria pe la 1830, în fraze greoaie, trăgănate, somnoroase, Heliade se arată astfel superior tuturor celor de atunci și cum de la început a căutat, după cum spunea singur, să nu rămînă la „proza uscată" a altora, îl putem socoti ca primul nostru prozator care aduce nota modernității.

Mai puțin poate fi lăudat ca poet. Imaginația care nu-i lipsia și o punea destul de bine aiurea era totuși de resurse mărginite și prea unilaterală pentru poezie. De altă parte, firea lui nu era înzestrată cu acea emotivitate și acea concentrare care fac pe adevăratul poet. Pe urmă,

chiar în ce privește exprimarea poetică îl vedem neajutat, în căutarea continuă a realizărilor limpezi.

Și ce chinuită era stăruința lui de a ajunge unde-l mîna ideea fixă de a fi și altfel scriitor, de cîte ori îl vedem dibuind în urmărirea luminișurilor poeziei... Cînd era de tot tînăr începuse să scrie versuri pînă ce într-o zi — trecător numai — se descuraje, și ne spune chiar el ce-l făcuse să-și piardă încrederea în talentul său poetic : „cînd îmi intră în mînă *Liricele* lui Atanasie Christopol mi se tăie tot cheful de a mai face versuri din capul meu. Le învățasem pe dinafară și într-o vară mi-aduc aminte că le-am tradus toate“ (*Curierul de ambe sexe*, II, 121). Prin urmare, și dînsul a suferit de vecinătatea poetică a lui Christopulos, cum, dealtfel, se simte în primele lui alcătuiri (pentru laudele pe care i le aducea și mai tîrziu, v. *Curierul rum.*, 1839, 30 aug.). Mai tîrziu, cînd încrederea că poate fi poet i-a revenit, și-a schimbat idolul. Atunci îi zicea : Lamartine. Ce cult a avut pentru poetul francez ne-o spune într-o notiță din *Curierul rumânesc*, 1831, 19 mart, unde vorbește de acele „poeme pline de tinerețe și melanholie mîngîietoare“ ale autorului *Meditațiilor*, care îl fermecau ; tot acolo își exprima entuziasmul, după cetirea *Armoniilor poetice și religioase*, în fraze care se cuvine să fie reproduse pentru că arată ce devreme Heliade căutase să-și facă un stil după tiparul biblic, cu unele artificialități căzînd în manierism : „Prin ele [prin *Armonii*] poetul întocmai ca vulturul își ia zborul cu îndrăzneală pînă la cerească înălțime atotputerniciei dumnezeiești. Acolo el își înmoaie aripile sale în jăraticul slavei mucenicilor și, țiindu-și drumul său prin strălucita cărare a laptelui creștinătăți, se coboară prin scara lui Iacov și vine să stropească și să încălzească pămîntul cel amorțit de înghețul patimilor... Ascultători din aromirea lor cea dulce se deșteaptă pătrunși de focul pocăinții și nu întîrzie cu o inimă de a numi pe cîntărețul lor David al creștinătății.“ Pasajul are interesul lui și pentru cunoașterea ecoului pe care l-a avut la noi poezia lamartiniană.

În Lamartine găsise Heliade pe poetul așteptărilor lui, cum și al iluzionării că trebuia să scrie multe versuri. Dar înainte de a vedea ce sînt aceste versuri, să-l ascultăm împărtășindu-ne planurile lui poetice, pentru că, într-adevăr, și le fixase de la o vreme într-un „program“ care avea să cuprindă întreaga lui activitate poetică — să deschidem deci *Biblicele* la pag. 73 și vom ceti acolo : „De mult, încă de la 1836, făcusem o programă spre a elabora niște poezii legate astfel între sine cum în patru volume să facă un tot. Primul volum să cuprindă și să se întitule *Biblicele*. Al doilea volum, *Evanghelicele*. Al treilea, *Patria* sau *Omul social* și al patrulea, *Omul individual*. Iar întregul acestor patru volume să facă o singură poemă compusă din mai multe și numită *Umanitatea*. Parte din *Biblice* face și *Căderea Dracilor*... Parte din *Evangelice* este *Cutremurul*... Parte din *Patria* este *O noapte pe ruinele Tîrgoviștei*, ca prelud, *Mircea, Duelul Buzescului cu Hanul Tătarilor, Sburătorul* și însuși *Mihaida*... Parte din *Omul individual* este *Serafimul și Cherubimul*, și altele, cum și *Visul*...“ O operă poetică în stil mare îi trecuse deci prin minte lui Heliade și dacă nu a reușit să dea decît o parte din ea, pentru că realizarea ei întreagă era peste puterile lui,

chiar intenția pe care o avut-o trebuie ținută în samă, fiindcă arată o concepție mai înaltă despre poezie.

Poezia din tinerețe a lui Heliade o putem cunoaște din culegerile pe care le-a tipărit la 1830 și 1836. În cea dintîi precumpănesc traducerile lui Lamartine, dar abia dacă îl recunoaștem în versurile ceva mai îndemînatic redate din *Singurătate* și *Suvenirul,* pentru că, cu tot cultul lui pentru poetul francez, Heliade nu era cel chemat să transpuie în românește versurile cu cadențări blînde, grațioase, de o muzicalitate vaporoasă, ale celui ce scrisese *Lacul* — dovadă chiar traducerea acestei poezii, așa de chinuită, așa de aspră, că trebuie o sforțare ca să ne aducem aminte de frumusețile originalului :

Astfel tot la țărmuri nouă
Împinși, calea nencetată,
Duși către vecinica noapte,
Înapoi făr-a veni,
În oceanul de vîrste,
Noi nu vom putea vreodată
O zi ancor-a întări.

Poeziile originale din aceeași culegere se reduc la două elegii, din care una, închinată „soției bune", aduce cîteva versuri destul de armonioase, ca :

Înger, cerescul meu serafim !
Ce-mi fuse oare a ta ivire :
Floare sau umbră, vis, nălucire ?
Ah, izvor vecinic de lung suspin !

iar cealaltă — *Dragele mele umbre* — e închinată amintirei celor pe care îi pierduse și are unele accente calde de împărtășire a sentimentului :

Zîmbire plină de mîngîiere,
Cît e de dulce cînd te iveşti !
A fi de tine cu apropiere
Este viața ce dăruieşti.

Mai sînt pe urmă două sonete, *Cîntarea dimineței, Oda,* pentru ruși, scrisă la 1829 și o fabulă — cuprins destul de sărac, chiar pentru un început.

Ce a publicat la 1836 e numit de Heliade „poezii fugitive". Calificativ ușor care s-ar părea că nu aduce o bună recomandare, cu toate că vedem aici preocuparea de o poezie trecînd peste obișnuit, voind să se ridice la unele concepții, să fie filozofică. Spre această poezie nu sîntem însă duși deodată, pentru că mai înainte ne opresc cîteva versuri, relüate în parte din culegerea dintîi, care vin cu oarecare exuberanță sentimentală să cînte laude vreunui chip iubit, cu „față cerească", cu „rază de misteruri", în „seninul albastru al ochilor", cu „simțire înge-

rească", daruri care toate arată un „fericit amestec" de „zeități". Expresii, imagini care știm de unde vin, de la Lamartine și Petrarca — de la acesta poate mai curînd indirect — dar ele nu trebuie trecute totuși cu vederea, pentru că arată la Heliade căutarea unui stil mai eterat, străbătut de acel misticism pe care îl găsim în poezia italiană și a romanticilor francezi.

După ce cîntase iubirea, după ce se oprise la unele teme mărunte, Heliade se gîndi să dea inspirației lui o notă mai gravă, să poetizeze vreo idee, vreo concepție filozofică despre viață. Atunci a scris *Serafimul și Cheruvimul* și *Visul* asupra cărora a ținut să dea unele lămuriri, ca să nu pară prea obscure cetitorilor de la noi deprinși pe atunci cu alcătuiri mai ușoare. „Tălmăcirea" a publicat-o în *Gazeta Teatrului Național*, 40, și ne spune acolo că intenția lui a fost să ne înfățișeze „acest vis ce îl numim viață" și pentru aceasta a urmat pilda poeților care, descriind „viața omului în general", lasă să se întrevadă gîndurile, sentimentele care i-au frămîntat pe ei, așa că și ce a compus dînsul are o dublă semnificație, pentru că din cadrul larg al ideei pe care a exprimat-o se desprind „oarecare asemănări" cu viața lui. Ideea de la care a plecat, ne spune mai departe, a fost să arate pe „omul prunc, copil, june, bărbat, trecut în vîrstă și la marginea mormîntului" și cum „omul sfîșiat de patimi, amăgit de întîmplări, obosit de păcate" caută „lumina adevărului și pocăinței". Din alte lămuriri care ni se dau — ținea se vede mult Heliade să nu lase nimic necomentat din ce i se părea așa de însemnat în poezia lui — aflăm că dacă a descris cu cea mai mare vioiciune pe acea „iasmă care stă în fața omului", e pentru că a cunoscut „mai mult amarul decît dulceața vieței" și pe pămînt domnește încă „împărăția Iadului și a răului și sîntem încă departe de acea împărăție a cerului, adică a dreptății și a fericirii preursite de Mîntuitorul". În Serafim a căutat să întrupeze tot ce văzuse „mai frumos în viață... și ca moral și ca fizic", iar în Cheruvim a închipuit puterea binefăcătoare care l-a ajutat să vadă „calea cinstei și a vieței cei fericite".

Cu toată silința pe care și-a dat-o Heliade să învăluie în poezie o idee care i se părea că cuprinde ceva deosebit, șirul lung de versuri la care a adăugat explicări e o împletire greoaie, confuză, cu pretenții de salturi mari în abstracțiuni, cu izbucniri emfatice și căutări de efecte ușor impresionante prin alăturări de cuvinte vrînd să aibă ceva onomatopeic :

Viforul bubuie, zboară ;
Crivățul vîjie, trece
Tremurul saltă, doboară.

Numai ici și colo dacă răsare cîte o strofă care vorbește în ton mai puțin pretențios și odihnește urechea după atîtea versuri chinuite și aspre :

În oricare-a mea faptă eu n-aveam mîngîiere,
În oricare prieten aflam ascuns vrăjmaș,
În orice om o spaimă, în mine o durere,
O vecinică osîndă chiar într-al meu lăcaș.

Aceeași impresie ne-o lasă cîte o alcătuire „biblică" cum este *Căderea Dracilor*; ceva confuz și acolo, îngrămădire de cuvinte care numai poetice nu sînt, înșirare de multe nume, așa cum Heliade învățase de la Victor Hugo, pe care-l urma și cînd punea alături versuri de acestea, care i se păreau că răsună maiestos :

Înalt mai sus de ceruri, la locul Nemuririi,
În sfînta atmosferă Luminii celii vii
Unde fîntîna vieții și rîul Fericirii
Adapă, răcorește cerești le cîmpii

Și Duhul mîngîierii burează caldă mană,
Mărgăritează vecinic prea-sfintele sădiri
Și Dragostea resare a îngerilor hrană
Ce-ntreamă în ei Pacea și naltele sfințiri...

Pe vîrful astui munte, sub cortul Prea-tăriei
Înconjurat de îngeri, prea veseli Serafimi,
Acolo este tronul Părintelui Veciei
Pe mii de legioane jăratic-Serafimi.

Cînd voia să se înalțe, inspirația lui Heliade se pierdea în divagări care o obosiau ori se opria la amănunte de prozaism. De aceea ne înșală așteptarea și acea poezie, *O noapte pe ruinele Tîrgoviștei*, unde, după Cîrlova, ținea să arate că nu era mai puțin simțitor la glasurile care se ridicau din mormintele strămbunilor. Ce slab răsună însă aceste glasuri în versurile lui și ce scăzută ajunge pînă la el măreția amintirilor închise în acele ziduri în fața cărora voia să ne spună că rămăsese de multe ori în contemplație ! După cuvinte multe care se îngrămădesc, pe două pagini, ca să descrie cum coboară umbrele înserării, cum

Soarele acum sfințește și noaptea naintează,
Cu-ncetu-și cîrmuiește carul cel aburos

urmează o înșirare de nume ca de catastif istoric :

Aci îmi stau de față eroii Rumâniei
Din Cîmpul Lung, din Argeș, din Iași, din București.
De la Traian și Negru, martiri ai vitejiei,
Pînă la împilarea trufiei strămoșești...

pentru ca la sfîrșit să vie rîndul altei descrieri, cu „turme, cai, dobitoace" care se coboară la apă și clopote „ce se scutur în al dimineții zvon".

O singură dată din poezia turbure, cețoasă, a lui Heliade a răsărit o floare de lumină. E acea baladă *Sburătorul* pe care o aducea *Curierul românesc* de la 1844 (4 februarie), într-o fericită îmbinare a romantismului cu realismul : cel dintîi cumpătat, limpezit, iar nota realistă desprinsă din viața celor de la țară al căror suflet, oricît de simplu, are

emoțiunile lui puternice, străbătute de cîte o credință străbună, o superstiție. Iertăm acestei poezii că ici și colo cîte un vers („Vitele muginde la jghiab întins păsia" — „Vibra al serei aer de taur grea murmură") reamintește stîngăcii și artificialități de care Heliade nu se putea dezobișnui — le iertăm pentru tonul natural în care e scrisă, pentru adevărul sufletesc care vibrează în ea, pentru frăgezimea ei de simțire :

„Vezi, mamă, ce mă doare ! și pieptul mi se bate,
Mulțimi de vinețele pe sîni mi se ivesc ;
Un foc s-aprinde-n mine, răcori mă iau la spate,
Îmi ard buzele, mamă, obrajii-mi se pălesc.

Ah, inima-mi zvîcnește !... și zboară de la mine,
Îmi cere... nu-ș ce-mi cere ! și nu știu ce i-aș da :
Și cald și rece, uite, îmi furnică prin vine ;
În brațe n-am nimica și parcă am ceva...

În arșița căldurei cînd vîntulețu-adie,
Cînd plopul a sa frunză o tremură ușor,
Și-n tot crîngul o șoaptă s-ardică să-l învie,
Eu par că-mi auz scrisul pe sus cu vîntu-n zbor".

Toată neliniștea în fața tainelor care-și flutură ispitirea lor, toată naivitatea tinereței care nu-și dă samă de ce vine să o turbure trec, și blînd și vijelios, prin aceste versuri, și mai ales acelea care încheie strofa a doua și a treia sînt minunate răsunete ale simțirei în aiurare, în luptă cu nedumerirea.

Că Heliade a fost odată adevărat poet poate să ne mire, dar dacă a pus în *Sburătorul* un motiv popular, aceasta nu are de ce să ne surprindă prea mult. Fără să fi arătat statornic convingerea că literatura noastră ar cîștiga dacă s-ar apropia mai mult de ce este tradițional, străvechi, fără să fi teoretizat asupra necesității ca scriitorii să se coboare mai des în popor — așa ceva aveau s-o spună alții — dînsul nu a rămas strein de sufletul celor de jos și e cel dintîi care l-a înțeles și redat mai bine. Chiar în acea *Sărbătoare cîmpenească* pe care a scris-o la 1837 (*Curier de ambe sexe*, I, 101) pe care am amintit-o mai sus se vede că Heliade cunoștea mediul rustic și știa să-l înfățișeze cu nota lui, cu toate că a pus și acolo unele înfloriturii literare și face pe țărani să vorbească după intenții de circumstanță ale lui ; coloarea locală e în general bine păstrată și convorbirile între țărani se urmează în tonul destul de natural, iar cele cîteva poezii populare care sînt intercalate — le spune Florica, fiica „juratului" Coman, și numele ei reapare în *Sburătorul*, ceea ce arată că între această poezie și scena „pastorală" e oarecare legătură, amîndouă fiind scrise sub impresii vii culese la țară — dovedesc că *Heliade* nu disprețuia cîntecele noastre din popor. Și altă dată, în *Echil între ant., Curs de poesie* (v. și *Curierul rum.*, 1839, nr.-ele 158, 159), s-a referit la poezia populară, cu toate că uneori exprima asupra ei păreri care ne surprind, cum e aceea pe care o găsim în *Echil.*

între ant., 42 : „Doinele și baladele cu care se îngîmfă niște poeți mari ce pe românește se zice *poeți* se știe că sînt ale lăutarilor“ — aluzie străvezie la adresa lui Alecsandri, pe care, cu toate acestea, altădată îl numia „excelentul și grațiosul poet“, dar să nu ne mire asemenea izbucniri și contraziceri cînd cunoaștem temperamentul lui Heliade cu atîtea inegalități care l-au dus la rătăciri. În orice caz, înrîurirea populară e evidentă în versurile lui, și datorită ei a izbutit măcar o dată să ne dea ceva de adevărată poezie.

Cînd de la poezii lirice și balade Heliade a trecut la fabule și satire l-a ajutat mai mult vioiciunea spiritului său, pentru că în aceste genuri e departe de a fi un maestru, un artist. Îl mulțumia ce-i trecea prin minte deodată și de aceea îl vedem scriind ușor, fără concentrare, fără să netezească forma, în ton de improvizație și cu multe prolixități. Dintre fabule singură *Măceșul și florile* și întrucîtva *Areopagul bestiilor* (aceasta cu aluzii politice și ridiculizarea celor care scriau în „limba reformată“ cu *năciunal, speptător, aptriță, aptor* etc.) pot fi ținute în samă — celelalte sînt ori prea slabe ori simple traduceri (*Foile și cărbunele* și *Coada momițelor*, deși sînt date în culegerile sale ca originale, sînt traduse după J. P. Viennet, v. *Curierul rum.*, 1840, 14 iunie, iar *Orologiul lui Carol V* e arătată chiar de Heliade ca o imitație după Salvandy, v. *ibid.*, 1839, 21 iunie). *Măceșul și florile* se știe că a fost scris, la 1844, împotriva lui Trandafilov, cum nu era greu de ghicit cînd versurile erau așa de transparente :

Un măceș ghimpos, sălbatic,
De prin locuri depărtate...
Aruncat într-o grădină,
Avuțită, roditoare,
Vrea să prinză rădăcină
Între flori mirositoare...
Își puse ș-un *of* în coadă
Nodurosul mărăcine
Și vezi că-i stă prea bine.
Of încoace, *of* încolo,
Of grădina răsuna,
Floricele curioase
Una p-alta se-ntreba :
— Trandafir să fie, lele ?
— Nu e trandafir, surato.
— Vai de noi, de floricele.
— Ce-o mai fi de noi, cumnato ?
— Zi măceș, lua-l-ar naiba.

Ținea, se vede, să dea o notă populară fabulelor lui, ceva ce ne face să ne gîndim la cum scria Anton Pann.

Nota aceasta o repetă în satire, dar, accentuînd-o și forțînd-o, ajunge să se coboare la pamflet și trivialități. Satire a scris multe Heliade și chiar în *Culegerea* de la 1836 (pag. 118—119) lasă să se străvadă

predilecțiunea lui pentru acest gen într-o tiradă asupra diplomației. Sînt satire mai multe politice, ca aceea împotriva lui Duhamel *(Cîntecul ursului)* cu refrenul „Diha, diha, măi", și *Tandalida*, unde înfățișa pe un polonez (Tîndală) și pe un român (Păcală) în roluri comice imitate după *Don Quijote*, așa că o prezenta ca o poemă eroico-comică și ca o compunere cu totul originală „pentru românismii săi metrici" (v. despre ea și *Scrisori din exil*, 581). Ce erau acești „românismi" ne dau o pildă versurile :

Bine că scăpai de Muze,
De lelițe din Parnas...
Și de gloaba de Pegas.

Glume de cronică rimată de gazetă, jucării pe care nu le disprețuia, cu toate că am văzut ce planuri înalte de poezie își fixase. Pe acestea nu le-a uitat însă ; din timp în timp îl vedem reluîndu-le, dar fără să le ducă la bun sfîrșit.

La 1844 se gîndi să scrie o epopee, *Mihaida*, care se opri însă la al doilea cînt, fără să ne pară rău că nu a fost terminată, pentru că după începutul ei ne putem închipui ce ar fi fost urmarea. Cu toate că Heliade ne spune într-un loc *(Curs de poesie*, III, 234) că-și dăduse multă silință să-și însușească spiritul literaturilor clasice, să se inițieze „în misterele... frumosului și sublimului antic", clasicismul lui se reduce la prea puțin, la o intenție literară numai, la ceva superficial. Îi lipsia darul alcătuirei liniștite, simțul măsurei, viziunea arhitectonică a clasicilor, și de aceea nu putea fi poetul care să ne dea o epopee. *Mihaida* numai de departe ne aduce aminte că e un poem epic, prin șablonul ei, prin ceea ce reproduce în nota convențională a genului — suflu epic și maiestatea clasică îi lipsesc.

Cîntul întîi, după obligatoarea invocație către Muză, către „Muza îmbărbătată" ca „să dea semnalul" la „prima cîntare", anunță faptele ce vor fi „bucinate" spre lauda „Bărbatului cel mare" ce pentru mîntuirea neamului nostru și apărarea creștinătății venise

Să-ncingă a sa frunte cu stema domnială.

Urmează descrierea stării țărilor române „sub jugul sîngeratic" al Osmanului și o lungă înșirare — ca în pomelnicul din *Paremiile* lui Dosoftei — a domnilor care luptase înaintea lui Mihai Viteazul împotriva cutropitorilor. Glasul deznădăjduit al românilor ajungînd pînă la cer, de acolo vine să se coboare ocrotirea cuvenită unui neam ales, creștin, și cuvintele care vestesc hotărîrea cerească răsună într-un bizar amestec de expresii biblice, metafizice și chiar științifice, așa cum obișnuia Heliade să le îngrămădească în exuberanțele lui verbale : „Etern", „prea Potente", vorbește de „Principiu și Finit", de „Atom", „Simpatie", „Materie și minte", „Facultăți", „Rație", „Eterna veritate" ș.a., pentru ca la sfîrșit să spună că domnul Munteniei e acel predestinat să biruie pe păgîni :

Prin arhanghelul Gabriel, „care-și îndreptează svolul spre vetrele lui Bucur", voința cerească e împărtășită eroului român. Acesta, inspirat de sus, simțind ce fapte mari se așteaptă de la el, își spuse gîndurile mitropolitului Eftimie, care și el, ca un trimis al lui Dumnezeu, înțelese că venise ceasul luptei împotriva asupritorilor.

În cîntul al doilea asistăm la o adunare care se ține la Banul Manta ; sînt acolo : Mihalcea, „belicosul", Mitrea „cel hotarnic", Isar și Teodosie, „mintoși logofeți", spătarul Vintilică, aga Vitejescu, frații Buzești, mitropolitul Eftimie ș.a. Boierii țin sfat pentru păsurile țării și în vorbele lor poetul pune neologisme ca *santifica, smorfuri* ș.a. ori expresii din vocabularul prea personal al lui care i se părea mai colorat : turcii sînt „lipitori mîrșave", „pungași", „păgîna spurcăciune", așa că s-ar părea că cetim mai curînd *Tandalida* decît *Mihaida*. După ce boierii își spuseră părerile, unii îndemnînd să se ceară ajutor de la streini, alții împotrivindu-se să aibă de a face cu „șoangherii" și jurînd că pînă mai e sînge de „românel în vine" toți vor lupta cu păgînul, sfatul se isprăvi cu hotărîrea ca toți să aibă încredere în acela care cu vitejia și cumințenia lui va ști să apere neamul. O ușe se deschide atunci și, fără să știm mai bine cum se întîmplase să fie acolo, apare printre boieri Mihai Viteazul — descris astfel :

... un mare om propasă
Și răpede-și aruncă ochire aquilee
Și pasă drept la jețul ce sta naintea Crucii.
Un stat înalt și nobil, un port de majestate,
O frunte mare, scoasă, ce cugetă departe.
Scînteietori ochi ageri, sprîncene ebenine,
Un nas roman, o buză pacifică, ridentă,
O barbă marțială, un piept ce sparge soarta
C-o tare pacientă și brațe musculoase.

Fiind în același gînd cu boierii, Mihai îi cheamă să jure că vor fi „scuturile" lui pentru mîntuirea țării.

O alcătuire chinuită și copleșită de artificialitate, emfază și teatralism, așa e *Mihaida*, pe care Heliade o dedica ostașilor români pentru ca „spiritul Domnului", care se coborîse asupra lui — cum vorbia și de astă dată cu mania lui de profetism — să treacă în sufletele lor.

Tot așa de neizbutite sînt și alte încercări epice ale lui, pentru că a mai scris, într-adevăr, și o „epopee galică", *Fingal*, mai artficială încă prin extravagantele de ossianism, care i se păreau că dau mai multă strălucire compunerei. Cît despre traduceri, abia dacă ne putem apropia de ele din curiozitatea de a vedea în ce limbă credea Heliade că trebuie redate scrierile lui Dante și ale altora. Pentru marele poet italian avea un cult care ar fi trebuit să-l îndemne să prezinte altfel opera lui, sub o formă mai potrivită cu intențiile de a face cunoscută la noi literatura italiană ; în *Curs de poesie*, III, 234, spunea, vorbind iarăși despre el

însuși, amestecînd mereu pornirile lui de vanitate : „Încă din anul 1842 am încercat a studia vieața lui Dante și a o face cunoscută românilor. De cîte ori am luat pana în mînă și cum scriam o pagină, două, vedeam că îmi scriam vieața mea proprie, mijlocul în care m-am născut și am trăit, mai aceleași evenimente, aceleași aplecări și tendințe, aceleași aventuri ale inimei și ale sufletului.“ Dacă mărturisia că se identificase așa de mult cu autorul *Divinei Comedii,* cînd a venit să-l prezinte cetitorilor noștri această identificare nu i-a folosit prea mult, pentru că iată cum începea să traducă *Infernul :*

În mijlocul căiei vieței noastre
Mă reaflai într-o selbă obscură,
Căci calea directă era perdută.
Nu e d-a spune cît era de dură
Astă selbă silvestră aspră și foarte,
Căci și în cuget reînnoie frica.

Și tot astfel a tradus Tasso (cîntul VII din *Gerusalemme liberata)* și pe Ariosto (cînturile IV—VI din *Orlando furioso).*

Cum se credea cu aptitudini pentru toate genurile de poezie, după epopei s-a gîndit să scrie și poeme dramatice și didactice. La încercările lui de dramă istorică nu avem de ce să ne oprim pentru că ne amintesc *Mihaida,* cu aceleași pretențioase și lungi tirade destinate doar să răsune de pe scenă (un specimen se poate vedea în *Curs de poesie,* III, 42) ; ne vom abate un moment numai la poemul didactic — dînsul îi zice „epic“, dar aparține mai mult genului dintîi — pe care l-a intitulat *Anatolida sau Omul și forțele* (în patru cînturi, dar fusese proiectat să cuprindă douăzeci). E o compunere tipică pentru ceea ce Heliade își închipuia, în timpul din urmă, că poate fi înfățișat ca poezie. Primul cînt *(Empireul* și *Tohu-Bohu)* cuprinde, printre altele, versuri schimbate puțin din *Căderea Dracilor,* din care am reprodus un pasaj mai sus. Cînturile următoare *(Himnul creațiunei, Vieața* sau *Androginul, Moartea sau Frații)* sînt ca o parafrazare versificată a *Genesei* și merg pînă la povestirea omorului lui Cain, pe care-l prezintă altfel decît în *Biblie,* din intenția de a înlătura ce i se părea imoral — fratricidul — într-o carte sfîntă : despre Cain ne spune că a omorît pe Avel fără să-și dea samă, într-o halucinare, și pentru a convinge că așa ceva a fost cu putință ne povestește, în note, o întîmplare în felul aceleia pe care o găsim în *Ucigașul fără voie* al lui Gr. Alexandrescu. Voia să fie întrucîtva original Heliade modificînd astfel *Biblia,* și o altă originalitate, de expresii numai și comică, găsim cînd ne vorbește de Adam că-și plîngea singurătatea în așteptarea Evei :

... e cu totul singur
Și n-are șie semen,
E Om și n-are Oamă, ca leul o lioană,
Ca turturelul soață.

Parcă am ceti din Asachi, că și el undeva vorbise de „păsăreul" tovarăș al turturelei.

Cînd, părăsind tonul biblic sau quasi, face unele digresiuni ca să expună vreo părere, să discute unele idei, versurile ating culmea prozaismului și a pedanteriei, ca atunci cînd pune întrebarea dacă omul a folosit mult din progresele civilizației, din

Invențiuni de vase, de varii instrumente

și adaugă imediat că toate acestea sînt :

Cu usul profitabili, cu-abusul desastrose.
Sciința... produce vase
Și nave și battele ș-aerostate ênsuși.
Aqueste admirabili alle Sciinței fructe
Gustate fărș cumpșt sau fărș sprevedere
Pe lûng-a lor folóse addusseră și mórtea.

Am păstrat de data aceasta ortografia pe care și-o fixase Heliade de la o vreme, pentru ca să se vadă la ce bizarerii, monstruozități chiar, ajunsese în fanatismul lui pentru unele teorii. Schilodind cuvintele românești, luînd din dicționarul italian tot ce i se părea că trebuie să fie și al nostru, impunîndu-și o ortografie exotică, din exagerare în exagerare căzu într-un fel de paroxism de italienizare, și mania aceasta îl stăpîni atîta încît mai tîrziu refăcu versuri scrise în tinerețe, pentru că i se păreau mai reușite în „limba regenerată". La ce excentricități l-a dus acest procedeu se poate vedea din compararea celor două redacțiuni pe care le-a dat acelei poezii *Cîntarea dimineței,* care ajunsese foarte răspîndită, o cîntau elevii, și pe care singur o socotea ca una dintre cele mai izbutite ale sale.

Sub forma mai veche, de la 1822, prima strofă a acestei poezii sună :

Cîntarea dimineței
Din buzi nevinovate,
Cui altui se cuvine,
Puternice Părinte,
Decît ție a da ?

La 1861 a schimbat-o astfel :

Cîntarea dimineței
Din buze innocente,
Cui altui se cuvine,
Omnipotente Pater,
De quât ție a da ?

Mergînd pe calea aceasta, nu se putea să nu ajungă la noianul de italienisme pe care le-a pus în acea poezie, *Seraphita,* care veni să arunce o umbră, lîngă altele, asupra carierei lui de poet și unde — cu întunecări de senilitate — cînta „tremînd" „a Venerii baldanță".

Nu mai era românească limba în care scria Heliade în ultimii ani, ci un fel de esperanto, și pentru ca să înțelegem cum fu dus la o asemenea rătăcire să urmărim și altă parte a activității lui, acea în care a pus mult din preocupările lui militante și a avut unele înrîuriri bune.

Studiul limbei și reformarea ei l-au pasionat pe Heliade foarte devreme și sub acest aspect îl vedem manifestîndu-se mai întîi. Cînd ajunse profesor la Sf. Sava începu să scrie o gramatică românească pe care o puse la îndemînă, în manuscris, școlarilor săi, încă din 1822. În cercul Societății literare, la „nenorocitele adunări" ale ei, cînd aveau loc discuții asupra limbei, dînsul se referea la aceeași gramatică, și la redactarea ei definitivă a pus la contribuție păreri schimbate în cursul acelor discuții cu prietenii săi cărora mai tîrziu le-a arătat recunoștința că au fost „îndreptători și curățitori gîndurilor și judecăților" lui. Cînd s-a tipărit, la 1828, această gramatică, pe lîngă partea expozitivă, elementară (cuprinzînd *Etimologia, Syntacsul, Construcția, Analysul loghicesc, Ortografia)* aducea o prefață cu păreri mult deosebite de ale altora din vremea aceea și în forma pentru care avea predilecție Heliade, ca de convorbire atrăgătoare, hazlie de multe ori și cu unele ironii. La alcătuirea acestei cărți ținea să releveze că a fost călăuzit de „metodul lui Condillac", ale cărui opere fusese „studiul copilăriei lui (*Curierul rum.*, 1847, 13 novembre), așa că prin aceasta voia să spună că gramatica lui era „filozofică" într-un fel. De acest calificativ nu avem să ținem samă, pentru că nu prea vedem „filozofia" pe care Heliade zicea că intenționase să o pună în gramatică ; altceva dă valoare acestei prime publicații a lui, sînt părerile agere și aproape totdeauna drepte pe care dînsul le exprima cu privire la limba noastră, cum trebuia îndrumată, după ce criterii trebuia fixat aspectul ei. Confruntînd ce se scrisese de alții în același scop — și-i cunoștea bine, cum se vede din înșirarea pe care o dă în prefață, XXX — supunînd criticei teoriile lor, ajunsese să-și dea samă că aceștia rătăcise de multe ori și problemele în legătură cu reforma limbei noastre puteau găsi soluții mai potrivite și mai simple, dictate de mai mult discernămînt și oarecare bun-simț. Cum chestiunea scrierei cu litere latine nu-l preocupa atunci — se arăta cu totul conservativ aici — toate propunerile lui de inovație rămîneau în această privință în cadrul tradițional, cu recunoașterea sistemului urmat de atîtea veacuri. Intenția lui era să se ajungă la o simplificare a ortografiei vechi și de aceea sfătuia să se lase la o parte ѯ ѫ ѳ ѵ ѡ ѹ ѿ ѣ și să se scrie ѕс пс т ї о ѕ їѕ ѥд (numai lui ѵ îi lăsase favoarea să fie menținut, dar explica pentru ce : fiindcă, deși Societatea literară hotărîse și excluderea acestui semn, „gramatica" lui „a fost prescrisă mai înainte de hotărîrea Societății și trebuia deocamdată să rămînă așa). Altă inovație la care ținea era înlăturarea lui ъ de la sfîrșitul cuvintelor și înlocuirea lor cu un apostrof ; propunea de asemenea să nu se însemne nicăieri accentul cuvintelor, pentru că „limb'a cea vie care o învață fii de la părinți n-are trebuință de tonuri". În schimb — și aici cădea în inconsecvență de complicare — susținea că articolul, la singularul formelor feminine (numai la ele, căci la pluralul masculin îl suprima chiar,

scriind *oameni* pentru *oamenii*), trebuia despărțit de cuvînt printr-un apostrof, cum se poate vedea din citatul de mai înainte. Deși aceste păreri arată vederi mai limpezi și stăruințe de simplificare a scrisului nostru pentru ca să nu mai apară „în haine de arlechen" — simplificare întîrziată și de prisos, pentru că în curînd alfabetul cirilic avea să fie definitiv părăsit — totuși ele ne interesează mai puțin decît acelea pe care le-a dezvoltat mai departe. Astfel, credința lui era să se păstreze ortografia fonetică și de aceea nu aproba sistemul de etimologizare latină al celor de peste Carpați : „Îndrăznesc a vorbi pentru frații noștri din Transilvania și Banat... Pentru ortografia... care voiesc să o introducă scriind cu literile latinești bine ar fi fost să urmeze duhului italienesc, adică a scri după cum vorbim" ; și pentru a arăta că avea dreptate adăuga mai departe observația : „Pentru ce să nu scrim după cum pronunțiem, cînd scrim pentru cei care trăiesc, iar nu pentru cei morți ?... Noi nu scrim pentru strămoșii noștri pe care i-a addus Marele Traian aci, ci pentru contimporanii noștri și nu trebuie... să le luăm dreptul de a-și scri limba, rămînînd pe seama numai celor ce știu latinește." Cuvinte cuminți, de răsunător contrast față de ce propovăduiau latiniștii, și ele nu au rămas fără înrîurire pentru simplificarea ortografiei noastre, deși mai tîrziu chiar el le-a uitat, pornind pe o cale tot așa de greșită, deși în alt sens, ca a filologilor ardeleni. Un alt punct pe care Heliade ținea să-l lămurească era acela al îmbogățirei limbei prin împrumuturi. În privința aceasta părerea lui era că putem lua cu „îndrăzneală de la maica noastră... și de la surorile noastre" și „trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie, și de acolo de unde trebuie, și cum trebuie". După ce critica pe filologii care căutau să introducă formațiuni nouă românești (*cuvintelnic* = dicționar, *nempărțit* = atom ș.a.), găsia că greșiau și aceia care introducînd cuvinte grecești, latinești, franțuzești ori italienești le lăsau așa cum erau în aceste limbi, scriind *patriotismos ; cliros ; privileghium ; ocazion ; liberta* ș.a. „Vorbele streine — spunea dînsul — trebuie să se înfățișeze în haine românești" și de aceea sfătuia „să rumânim" neologismele, să zicem *patriotism, cler, privilegiu, ocazie*, „după geniul și natura limbei". Condamna iarăși „stravaganțele" de a scrie *recomandarisi, repetirisi* și *recomăndălui, repetiuri*, cum obișnuiau cei de dincoace și de dincolo de munți, deprinși „să sisiască, să uruiască, să ăluiască", pe cînd formele bune nu puteau fi decît *recomanda, repeta*. Încheind observațiunile lui, care treceau peste marginile unei gramatici, Heliade mergea cu gîndul mai departe și vorbia de nevoia înființărei unei Academii care să ajute „la desăvîrșirea" limbei. În același timp dedea compatrioților săi îndemnul să privească problemele de limbă după însemnătatea cuvenită, pentru ca și astfel să ajungem în rîndul popoarelor adevărat culte : „trebuie a se cerceta și a se învăța limba românească și geniul său, și pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată și fără prejudecăți și un paralelism al limbilor ce au relație cu dînsa". După îndemnurile ardelenilor pornite mai mult din stăruința de a pune în lumină originea latină a limbei noastre și acela, mai vag și de poet, al lui Enăchiță Văcărescu, ceea ce spunea Heliade cuprindea ceva nou întrucîtva și precis : cercetarea limbei noastre

după norme care să ție samă de firea ei și statornica preocupare de a o face să progreseze, să capete înfățișare modernă.

Cum, în gramatica lui, Heliade da la o parte terminologia învechită și barbară la care țineau alții — nu mai zice, de pildă, „glasnice", „neglasnice", ci „vocale", „consunante" (păstrează însă pe „singurit", „îmmulțit", pentru „singular", „plural", făcînd astfel unele concesii terminologiei românizate, ca și cînd numia „împotrivitoare" conjuncțiile „adversative") — aceasta denotă iarăși la el mai mult înțelegere a formelor pe care trebuia să le adoptăm, așa că, privită în totul, cartea lui venia la timp, după rătăcirile multora, și ca o bună sfătuitoare pentru felul cum trebuia îndrumată limba noastră literară.

Asupra chestiunilor de limbă, Heliade a revenit de multe ori fiindcă era pasionat pentru ele. În *Repede aruncătură de ochiu asupra limbei și începutului rumânilor,* pe care am amintit-o în altă parte — e publicată în *Culegerea* de la 1836 — dînsul expune o serie de alte păreri pe lîngă cîteva pe care le cunoaștem din gramatica sa și la care a adăugat unele observațiuni nouă. Voind să arate greșala acelora care socotiau pe români fie ca o amestecătură de daci și romani, fie ca slavi, dovada latinității noastre o caută într-un șir de cuvinte caracteristice de care ne folosim și care stau în strînsă legătură cu viața de toate zilele. Asemenea cuvinte (și printre ele înșiră : *om, inimă, soare, apă, foc,* numele zilelor săptămînei) sînt mărturii netăgăduite ale romanității noastre, care reiese și din obiceiurile poporului nostru. Ce am primit de la streini nu are însemnătate pentru originea noastră și dacă unii invocă slavonismele sau alte elemente pe care le-am împrumutat, acestea ne aduc aminte numai de „rumânul popă", „rumânul logofăt" sau „rumânul loghiotatos", iar nu de „rumânul rumân", cel adevărat, urmașul drept al romanilor. După scurta lămurire pe care o dă cu privire la originea noastră, pune în discuție iarăși problema îmbogățirei vocabularului nostru, criticînd pe aceia care căutau „să cîrpească limba", crezînd că ne putem ajuta cu cuvintele „de obște" ca să exprimăm idei nouă. Cu mult haz îi ironizează pe aceștia, arătînd că dacă i-am urma să zicem, de pildă, „obraz" în loc de „persoană", atunci am ajunge să numim „pronumele personale" — „obraznice" și „personalitatea" — „obrăznicie". Unele derivate din forme românești — ca *înaintare, compătimire* — le admite totuși, ca mai firești, și cu acest prilej arată că împărtășia păreri ale lui Paul Iorgovici la care îl vedem referindu-se și alteori, ca la acela care i se părea că dintre gramaticii noștri vechi adusese vederile cele mai bune de urmat. Cu privire la neologismele latine, franceze, italiene, întîlnim aceleași păreri ca și în prefața gramaticei, dar de data aceasta adaugă cîteva sfaturi, cum este acela de a ne folosi de participii ca *murindă, răsărindă (răsărinda lună),* pentru că cu ele se dau „o mare înlesnire și vrednicie limbii — sfat pe care a ținut să-l dea chiar el ca pildă, întrebuințînd deseori asemenea forme care numai binevenite nu erau și de care nici astăzi unii nu s-au putut dezbăra. La sfîrșitul scurtului său tratat, Heliade formulează o teorie, curioasă în felul ei, asupra „polisilabismului" limbei noastre. Pentru că i se părea că sînt multe vorbe la noi „foarte lungi (polisilabe)", îndeamnă să nu zicem *mormîn-*

turi, jurămînturi, ci *morminte, jurăminte,* iar în locul neologismelor obișnuite de unii, *moralicesc, politicesc,* să punem : *moral, politic.* După această observație, care avea temeiul ei, aluneca însă pe panta exagerărilor cînd stăruia pe lîngă scriitori să ciuntească din silabe dacă li se va părea de cuviință, cum găsia că făcuse bine Iancu Văcărescu cînd scrisese versul „Mieii... alerg, se joc". Din părerea aceasta ținea să facă un principiu, pentru că iată cum se exprima : „Avînd cineva drept temei împuținarea silabelor, prin care limba se face mai puternică mai vîrtos în poezie, va putea băga de seamă în mai multe prilejuri a scăpa limba de polisilabie". Bunul-simț, care am văzut că totuși nu-i lipsia, îl părăsia de rîndul acesta pe Heliade, și parcă pe el trebuie să-l facem vinovat că a contribuit la răspîndirea relei deprinderi a scriitorilor noștri de a întrebuința — chiar pînă azi — forme schilodite și necorecte.

De altfel, cu asemenea păreri dînsul se apropia de rătăcirile care, încetul cu încetul, s-au furișat în teoretizările lui asupra limbei. Cînd la 1841 publică cele două părți ale *Paralelismului* între limba română și cea italiană și *Prescurtare de gramatica limbei româno-italiene,* ideile pe care le dezvoltă aici se fixase și ele de mai multă vreme în mintea lui, așa că de data aceasta nu făceau decît să le coordoneze, să le prezinte într-un sistem. Chiar în prefața gramaticei îl vedem preocupat de ideea că limba română ar cîștiga dacă am căuta „să semene întru toate" celei italiene, „buna ei sor'". Mai tîrziu, pornind de la această părere, a stăruit tot mai mult să arate convingerile lui și de aceea prin *Curierul românesc* (v. nr.-ele din 6 aprilie, 14 octobre 1839) dedea îndemnuri să urmăm pe italieni atît în ce privește orientarea limbei literare, cît și pentru îndrumarea culturei noastre. Acolo însă unde avea să dezvolte principiile lui e în *Paralelism,* și rămîne să vedem ce susținea dînsul în această curioasă alcătuire gramaticală, filologică, ce nu mai seamănă cu ceea ce publicase la 1828.

În partea întîi, care tratează despre „materia" limbei române și italiene — în intenția lui fusese, dealtfel, să alăture la italiană și spaniola (v. *Conv. lit.,* XV, 349) — Heliade ține să arate într-un loc pentru ce credea că de la italieni trebuia să luăm pildele pe care să le urmăm, și ceea ce spune dînsul cu acest prilej merită să fie reprodus mai pe larg, pentru că putem vedea mersul ideilor lui, cînd cu exagerări, cînd cu inconsecvențe :

„...frații noștri, italienii... au avut de normă pe latina și au cultivat limba poporului roman, cum am zice și pe a noastră... Așa, fiind că au lucrat italienii în locul nostru, n-ar trebui să ne aruncăm ochii să vedem ce au făcut ? Bine este să ne ținem de limba franțozească, atît de săracă, atît de anormală, atît de destoinică a strica pe a noastră, dupe cum ne-a stricat-o de vreo 12 ani încoaci ? Limba franțozească ne-a stricat limba, capetele, obiceiurile, religia, pentru că puțini din cîți o învață își bat capul cu autorii clasici, și romanțele cele mai nerușinoase se văd în mîinile tinerilor. Aceasta o știu de la mine, pentru că la vîrsta de 19 ani mă învăța franțozește cavalerul de Faublas, și poate acesta va fi pricina de nici n-am prea învățat așa bine franțozește... Limba aceasta nu se poate mai nicidecum învăța, nici a se vorbi, nici a se scrie fără ajutorul

altei limbi, cel puțin al italienei ; este o limbă săracă de vorbe și bogată de fraze, în care vede cineva haracterul unui om ce puțin se gîndește și vorbește mult ; este o limbă în care filosofia și literatura n-au putut face pasurile ce ar fi trebuit să facă în veacul nostru" (44—46).

În preferințele lui pentru limba și cultura italiană, Heliade amesteca aici antipatii față de ce ne venia din Franța — în altă parte spunea chiar că de acolo ne molipsim de „ciumă literară" — și e surprinzător tonul în care vorbește despre literatura franceză la care totuși se oprise de atîtea ori, în traduceri și imitații ; cînd susținea că în veacul nou Franța nu dăduse nimic mai de samă ca literatură, s-ar părea că desconsidera toată mișcarea romantică, și cu toate acestea într-acolo se îndreptase și dînsul, de la poeții ei se inspirase mereu pînă pe la 1840. Curioasă întunecare a judecății, dar o înțelegem întrucîtva, pentru că Heliade punea aici resentimente ale lui pornite din convingeri politice ; într-adevăr, dînsul ocupîndu-se de chestiuni de limbă și literatură, nu se putea stăpîni să nu facă digresiuni politice, de aceea, după ce se exprima cum am văzut, se opria un moment să vorbească de revoluția de la 1789 pentru care nu avea deloc cuvinte bune, părîndu-i că de la ea au pornit îndemnuri la „rebelii, tîlhării". Regăsim și aici pe Heliade cu anumite porniri ale lui, cu treceri continue de la o idee la alta și cu dese schimbări de convingeri, pentru că am văzut cum a vorbit în alt rînd despre cultura, literatura franceză.

Pentru a dovedi că numai italiana poate fi o bună călăuză pentru a da limbei noastre fizionomia care i se cuvine, Heliade ținea să pună în evidență asemănările dintre amîndouă limbile și aceste asemănări le căuta uneori — cît îl ajuta priceperea lui filologică — chiar în italiana mai veche sau în cea dialectală :

„De ne vom sui pînă la Dante, vedem mulțime de ziceri în limba sa, sau a veacului său, întocmai rumânești, precum *loco, foco, omo* ș.c.l., în loc de *luogo, fuoco, uomo* din zioa de astăzi. De se va primbla cineva în Italia va auzi mulțime de noroade pronunțînd curat rumânește toate zicerile ce au în sine pe *u*... spre pildă, *nome, fronte, monte, ponte, morire* sînt noroade în Italia ce le pronunță ca noi : *nume, frunte, munte, punte, murire*" (3).

Cum pe lîngă asemenea potriviri pe care le găsia nu putea, firește, trece cu vederea deosebirile dintre română și italiană, pe acestea le explica astfel :

„...deosebirea limbii noastre de cea italiană literară din zioa de astăzi nu este alta decît că a noastră a remas în starea cea d'întîiu pe cît a putut să o ție un norod prigonit de soartă și întîmplări, și cea italiană, izbită pînă la o vreme de multele năvăliri ale barbarilor, a început de atîtea veacuri încoaci a se cultiva prin autorii și poeții săi" (2).

Tot acolo Heliade vorbia de înrîuririle streine pe care le-a primit limba română, mai ales cea slavă și cea ungurească, dar cu toate aceste deosebiri dînsul credea că nu este nici o piedică să apropiem cît mai mult limba noastră de italiană.

De această idee venia să lege alta, pe care o deriva din cărțile lui Petru Maior, care, alături de Iorgovici, i se părea că exprimase părerile

cele mai bine întemeiate — ideea anume că limba noastră s-a îndepărtat mai puțin decît limbile surori de la caracterul ei primordial : „Singură limba română păstrează și tăria, și simplitatea, și egalitatea, și libertatea, și energia limbei latine“ (7). De aceea despre italiană, franceză și spaniolă, comparate cu româna, spunea că „o întrec în haine, iar nu în trup“. Susținînd această idee, Heliade și-ar fi putut pune întrebarea dacă nu trebuia păstrat limbei române acest caracter care i se părea că constituie o notă de superioritate. Putem însă înțelege pentru ce nu s-a gîndit la așa ceva : ideea latinității era subordonată de dînsul preocupărilor de italienizare, așa că sistemul lui era ceva hibrid, nu apare cu consecvența pe care, în felul ei, o găsim la latiniști.

Ajungînd la precizarea propunerilor lui, Heliade fixa cu privire la ortografia cu litere latine următoarele norme : să se scrie *â, ê, ô* pentru *ă* (după cum corespundeau, etimologicește, lui *a, e, o ;* casâ, râu, dupò) ; *î* pentru sunetul transcris tot astfel azi (uneori, voind să ție în samă etimologia, întrebuința pentru același sunet pe *â, ê ; cânt, făcênd*) ; *ô* pentru *oa ; ḑ* pentru *z ; ç*, pentru *(soç, țin) ; qu* pentru *c (e, i)* din lat. *que ; aquesta, quine*, dar și pentru *c* din lat. *qua : quare, quât.*

După ce hotăra astfel felul de scriere, recurgînd la cîteva semne din italiană, lua în cercetare vocabularul și propunea atunci pentru „înmulțirea termenilor“ să se derive „din fiecare rădăcină o familie de vorbe“. Pe mai multe pagini găsim astfel un șir întreg de forme care i se păreau că pot fi derivate din cuvinte românești și în aceste derivări, care ne aduc aminte de ce încercase și Iorgovici, orientările le căuta tot în italiană ; astfel din *bate* credea că s-ar putea forma : *bătămînt* (it. *battimento*), *bătăiare* (it. *battagliare*), *bătăi* (it. *battaglio*), *baticor* (it. *batticore*), *rebatere* (it. *ribatere*) și alte ciudățenii de felul acesta.

La sfîrșit, pentru a arăta ce ar fi limba noastră, cît ar cîștiga, după închipuirea lui, dacă ar fi astfel apropiată de italiană, dedea cîteva poezii, punînd față în față versiunea românească și pe cea italiană — ca pildă să citățm prima strofă din traducerea pe care o făcea după sonetul pe care Pindemonte l-a închinat lui Petrarca pentru ca să fie pus pe mormîntul acestuia :

Quând va resbumba ultima trumbă
Quare cele mai închise morminte înveste și desferră
Și fie-quare sburava, și corbu și columba,
În valea quea mare la vecinica pace au durere...

Aici îl duceau pe Heliade teoriile lui și acesta era începutul marei lui rătăciri în care și-a închis mintea și care, stăpînindu-l tot mai mult, în anii din urmă i se părea o regeneratoare idee pentru care luptase, fără să fie înțeles.

Și cu toate acestea, în partea întîi a *Paralelismului* găsim și cîteva idei în care Heliade se arăta spiritul pătrunzător și omul de bun-simț pe care îl cunoaștem din ce a scris altădată. Ce spunea acolo cu privire la schimbările întîmplate în limba noastră sub înrîurirea împrejurărilor speciale în care am trăit în curs de multe veacuri cuprinde observațiuni

interesante, cum nu le găsim la nimeni pînă la dînsul — ne vom ocupa de ele mai departe, cînd ne vom referi la alte scrieri ale lui. În stăruința pe care o arăta pentru a se ajunge la unificarea limbei, îl vedem îndemnînd pe unii și pe alții să nu mai împestrițeze scrisul lor cu provincialisme ; pe transilvăneni îi sfătuia să lase ungurismele și nemțismele, pe moldoveni să se dezbare de muscălisme și de grecisme, iar muntenilor le spunea că sînt „turbați de grecisme" (43). Cum, în același timp, în cursul comparărilor pe care le făcea se raporta uneori la graiul aromânilor, aceasta arată că Heliade știa să privească mai departe, să cuprindă orizonturi mai largi ale românismului, cum alții nu se prea gîndiau în prima jumătate a secolului trecut.

Partea a doua a *Paralelismului* nu aduce de fapt ceva nou. Scrisă în întregime cu litere latine, cum nu era partea întîi, ea e consacrată cercetării „formei" sub care se prezintă româna și italiana : prin „formă" Heliade înțelegea aici gramatica, și despre utilitatea acestui adaus la *Paralelism* dînsul spunea : „E de quea mai neapărată trebuinçâ a se întruni tipii și regulele aquestoru doê dialecte într-una și singurâ grâmaticâ". Paradigme și observații pentru a se pune în evidență analogiile româno-italiene, acesta e cuprinsul întregei cărticele — doar la sfîrșit cîteva rînduri avîntate, ca apologie a scrierei cu litere „cuviincioase", adică cele strămoșești, latine, aduc o răzleață notă mai puțin didactică.

După cîțiva ani, la 1847, Heliade alcătuia un *Vocabular*, pe care îl preceda de o prefață unde putem urmări iarăși ideile lui în noua fază, expuse cînd dogmatic, cînd în ton de polemică și cu glumele care i se păreau că au partea lor convingătoare. De data aceasta tendințele de italienizare rămîneau pe al doilea plan, pentru că Heliade ținea să arate cum trebuie purificată limba noastră, înlăturîndu-se streinismele din ea. Se apropia astfel mult de latiniști și mai ales de Petru Maior, cînd, la fel cu acesta, vorbia de „petecile" streine care fac limba „ridicolă". Cum vorbele streine i se păreau că „n-au putut să facă sat" la noi, credința lui era că e ușor să punem altele în locul lor, păstrînd doar cîteva, pe acelea care nu fac limba „nici aspră, nici monstruoasă". Purificarea vorbirei noastre se părea o datorie patriotică și o dovadă de vrednicie pe care trebuia să o dăm odată ce ajunsesem conștienți de originea noastră :

„Bătrînii noștri nu știură atîta carte ca voi și vă detteră pe bete o mulțime de jupîni și de crăișori, și voi n-o să puteți da copiilor voștri astă limbă curată și splendidă, și radioasă ca surorile ei din aceiași părinți ?...

E rușine, domnilor, să combatem cu atîta răutate tot ce este adevărat roman și să ne facem apărătorii unor vorbe pe care pe cît le-om ține pe atîta ne sunt niște suveniri alle unei epohe de plîns și de rușine, pecetea sclaviei pe frunțile noastre. Români, luați-vă înapoi litterele și vorbele voastre, căutați-le pretutindeni pe unde se vorbește limba română, căutați-le în cărțile voastre, în manuscrisele voastre, în limbele surori, în latina și restabiliți-vă în drepturile voastre" (XXVII, XXX).

O inconsecvență găsim și de data aceasta la Heliade : îndemna să scriem cu litere latine și totuși vocabularul era tipărit cu cirilice, după ce totuși, mai înainte, în *Paralelism* întrebuințase caracterele latine ; cum știm însă că obișnuia să meargă aci la dreapta, aci la stînga, nu avem de ce să ne mirăm cînd îl vedem iarăși în două ipostaze. Cît despre procedeul pe care îl recomanda pentru a se alunga streinismele din limbă, îl putem ușor înțelege : pentru tot ce i se părea împrumut slavon, unguresc etc., propunea termeni echivalenți curat românești, adică de origine latină, ori alții luați fie din latină, fie din italiană ; așa *beteag* propunea să fie înlocuit cu *infirm, ammalat; blajin* cu *blînd; brazdă* cu *sulc; iubi* cu *ama; mîndrie* cu *fiertate; oglindă* cu *specol, spechi; plug* cu *aratru* ș.a. Uneori însă i se întîmpla să alunge din dicționarul nostru chiar cuvinte de origine latină care nu i se păreau astfel ; așa, pentru că pe *adînc* îl socotia slav în locul lui punea *profund*. Alteori, invers, tolera cuvinte slave, pentru că filologia lui îi spunea că ar fi latine, cum era cazul pentru *vorbi*, pe care îl credea derivat din *verbum*. Lăsăm la o parte alte curiozități în felul celei la care se opria cînd, voind să înlăture și alte streinisme, mai nouă, franțuzești — acestea iarăși nu-i erau simpatice — propunea, de pildă, ca în loc de *coafură* să zicem *conciură*, din *conci*, despre care credea că este adevărat românesc, în vreme ce e un ungurism.

Să mai relevăm totuși o părere pe care Heliade o expunea cu acest prilej și care arată încă o dată cum dînsul mergea cu gîndul mai departe decît alții și ținea samă de ce era răsfirat din graiul și sufletul nostru în atîtea părți. Părerea, interesantă în felul ei, e aceasta :

„De vom întreba pe românii din Macedonia și pe cei din Istria, cîte am mai aflat și de la dînșii și am putea scăpa și de alte vreo cincizeci, șaizeci [vorbe], pentru care e toată cearta și nevoia“ (XXIV).

Deci, punînd la contribuție dialectul aromân și pe cel istrian, Heliade credea că vom ajunge să avem o limbă bogată, curat românească, cu caractere bine definite.

Cu toate că era așa de categoric în afirmarea convingerilor lui, totuși pe urmă singur s-a abătut de la ele. Ce susținea în *Vocabular* nu a fost, într-adevăr, urmat de dînsul cu persistență, pentru că îl vedem scriind mai tîrziu cu slavonisme și alte forme streine pe care stăruise să le înlăturăm. Numai la mania italienizării nu a putut renunța pînă la sfîrșitul activității lui, și aceasta l-a făcut să rămîie așa de strein în mijlocul curentului care în jurul lui își urma drumul impus de bunul-simț.

Nu se poate închipui o transformare mai bizară de idei decît aceea pe care a urmat-o Heliade de la *Gramatica* din 1828 pînă la *Paralelism*, *Vocabular* și alte publicații de mai tîrziu ale lui. După ce susținuse pînă atunci că trebuie să scriem cum vorbim, peste cîțiva ani se pierdu în teoretizări contrare acestui principiu ; după ce criticase pe latiniști că impuneau un sistem care cerea să scriem gîndindu-ne mereu la limba latină, un sistem la fel aducea și el, cînd propunea să urmăm ortografia așa cum ne învață limba italiană. Și plecînd de la amănunte, de la izolate încercări de mimetism ortografic după italiană — chiar în *Gramatică*

îl vedem vestind asemenea înclinare cînd scria *adduce, suppune* și cînd, cum am amintit, recomanda să luăm ca model în unele privințe pe italieni — încetul cu încetul, pasiunea italienizării a ajuns să-l orbească într-atît încît și ce era fondul limbei noastre i s-a părut că trebuie schimbat, refăcut după fantazii ale lui. Cînd se anchiloză în teoriile lui italieniste nu-și dădu totuși samă că venea să cadă în alte contraziceri. Pe cei care „franțuziau" limba a continuat să-i critice mereu, spunînd că toți „Sarsailii au jargonul galic", ridiculizînd „macaroanele franceze" pe care le puneau în scrisul lor. Dar nu era tot un „jargon" — italoromân — limba în care scria dînsul și nu avea și el predilecția lui pentru „macaroane" ... italiene ? De altă parte, totdeauna dînsul a făcut apologia moderației, conservatismului, judecînd aspru pe extremiști ; în *Gazeta Teatrului*, 44, spunea odată că nu trebuie admis „nimic peste măsură", iar în *Echilibru între antiteze* susținea că trebuie să evităm orice exagerări, să nu ne facem sclavii „doctrinelor eterogene aduse sau imitate dinafară", pentru că cu ele „se pierde România" — tradiției, „conservației", îi recunoștea astfel drepturile ei, și cu toate acestea tocmai de ea nu ținea samă în teoriile lui filologice. În chestiuni de limbă îi plăcea să-și zică „radical, radicalist" și să critice pe aceia care apărau „mijlocismul" sau „moderatismul" (*Literatură : Critică*, 244) ; cînd prin „radical" înțelegea însă „conservator progresist", numai astfel nu se arăta în părerile de reformă a limbei, și dacă punem alături tot ce spunea în diferite împrejurări îl vedem făcînd multe confuzii și zbătîndu-se între contraziceri.

Cum ne putem explica aceste salturi de idei, aceste devieri de la principii pe care Heliade le susținuse altădată cu toată tăria convingerei ? Pe lîngă predispoziții personale, pe lîngă versatilitatea spiritului său, a fost și altceva ce l-a dus la rătăcirile pe care le-am văzut. Dînsul a trăit într-o vreme cînd stăpînia raționalismul, cînd se credea că orice poate fi schimbat după idei preconcepute, după anumite tendințe. De la acest raționalism plecau, în felul lor, latiniștii cînd își închipuiau că pot schimba limba noastră după canoane care li se păreau infailibile. Și cum procedau la noi latiniștii, tot astfel clădeau teoriile lor aceia care și în alte țări erau preocupați de reforma limbei. În Grecia, doctrina rațională aplicată la filologie găsise un reprezentant în Korais, care încerca să introducă în limba neogreacă inovații tot așa de îndrăznețe și artificiale cum preconizau și ai noștri. Teoriile lui Korais i-au fost cunoscute lui Heliade — în mai multe rînduri se referă la ele — așa că și acestea l-au influențat în părerile pe care le-a susținut. Cu anumite înclinări ale lui și lăsîndu-se contagiat de unele idei care circulau în epoca lui nu se putea să nu ajungă la teoriile care i-au dat o bizară originalitate.

Oricît îl obsedau aceste teorii, uneori i se întîmpla totuși să aibă o viziune mai clară, să aducă din cercetările lui cîte o idee care are valoarea ei și arată perspicacitate. Neputînd urmări aici tot ce a scris dînsul cu privire la limbă, vom revela numai cîteva păreri ale sale care merită să fie cunoscute ca încercări de a cerceta limba noastră din puncte de vedere deosebite de cele urmate de alții.

Amintiam, cînd ne-am ocupat de *Paralelism*, că Heliade în cursul observațiunilor sale asupra prefacerilor limbei noastre căuta să-și explice aceste prefaceri prin condițiunile speciale în care s-a desfășurat viața poporului nostru. Astfel, constatînd că unele cuvinte latine ca *togă, tunică* au dispărut la noi, explica în chipul acesta pierderea lor : „Cîte veacuri... de cînd românul n-a văzut cu ochii *toga* și *tunica* ! și cum vreai ca să păstreze numele a unor lucruri ce nu le cunoaște ?“ Cercetînd terminologia noastră creștină, găsia că pentru noțiuni fundamentale ale creștinismului am păstrat cuvintele latine *(altar, cruce, Dumnezeu, păgîn* etc.), pe cînd pentru noțiuni secundare, pentru „amănunte“, sau pentru ceea ce se referă la organizația eclesiastică, am luat termenii corespunzători de la slavi (*milostenie, vecernie* etc.). Observațiuni la fel făcea Heliade cu privire și la alte domenii ale vieței noastre în legătură cu evoluția limbei, și nu numai în *Paralelism*, ci și în alte scrieri ale lui ; dacă materialul de care se servia, cuvintele pe care le înșira, nu erau totdeauna bine alese, ele arată la dînsul un spirit mai ager de cercetare și intuiția unui criteriu — realist — care cu vremea avea să fie luat în samă în studiile de limbă. Fără să fi fost adevărat filolog, Heliade merită totuși, mai ales pentru asemenea păreri pe care le-a exprimat, să fie amintit în istoria filologiei noastre.

Uneori, pornit pe calea aceasta a explicării particularităților limbei noastre prin influența pe care a avut-o asupra ei mediul, ajungea la teorii ciudate, cum este aceea despre raporturile dintre climă și limba unui popor. După ce, în prefața *Gramaticei*, XI—XII, stăruia să arate că noi nu trebuie să întrebuințăm pe ø pentru că este un sunet care arată „pelticimea limbei“ și și-a luat naștere în „moliciunea“ din Asia și Africa, unde „oamenii vorbesc... din vîrful limbei cei lățite de căldură“, în *Paralelism între l. rum. și it.*, 50, formula principiul că „clima... are o mare influență la organele glăsuitoare ale omului“. De aici pleca mai tîrziu pentru ca, în *Curs de poezie*, I, XXVI (cf. XLII), să arate de ce în graiul nostru avem pe *i* și au pătruns rostiri aspre ca *ghine, chiept* ș.a., în loc de *bine, piept*, și părerea pe care o avea în această privință o exprima astfel, negîndindu-se cît era de simplistă : „Românii în Dacia, fiind nevoiți de frig a lepăda toga și a se revesti cu sarica dacă... din cauza căldurei nu putură scăpa de desul guturai și începură a pronunța toate vocalele cînd pe nas, cînd cu gura închisă“ și tot din cauza „frigului“ consoanele mai dulci au devenit aspre. Ni s-ar părea o glumă, dar Heliade vorbia totuși serios de data aceasta și credea chiar că face știință.

Să ascultăm și o altă părere a lui, aceea pe care o scria în *Curierul rum.*, 1847, 18 dec. (cf. *Curs de poesie*, I, XXV), cu privire la diminutivele așa de dese la noi :

„Orice nație, în vigoarea sa, numește tot lucru pe numele său sănătos și bine pronunțat, ca și un bărbat cu mintea sănătoasă și matură. Copilul toate lucrurile le numește în diminutiv, ca și bătrînul ajuns în starea prunciei. Cînd o nație e în pruncie sau în decrepitudinea sau în sclavia sa lucrurile mai în general le numește în diminutiv, precum și faptele ei sînt în miniatură. Să luăm spre esemplu pe țigan : pe el îl

auzi că are a face cu «rumânașul», cu «năsicul», cu «cumetrașul»... Să venim la român. Să compare cineva limbagiul lui dinaintea Regulamentului cu acel de acum : să fi auzit cineva pe un boier vorbind cînd își punea la cale viața : «să intru într-o slujbuliță» sau «pîinișoară», să cîștig la «părăluțe»... Să fi auzit pe un neguțător : om cu «căpitălașul» lui, cu «prăvălioara» lui, cu «mărfulița» lui etc. Cît pentru sătean, și pînă în zioa de astăzi el n-are «casă», n-are «plug», n-are «boi», n-are «mămăligă», el are «căscioară, pluguleț, bouleni, văcșoară, oițe, mămăliguță».

Unde se aud dese diminutive e semn de pruncie, de decrepitudine, de servitudine..."

Aici Heliade avea o vagă intuiție de ce a lăsat în limba noastră unele urme, deși asupra diminutivelor ar fi altceva și mai mult de spus. Silite, naive ori abia prinzînd ceva de adevăr, asemenea interpretări dovedesc, cu toate acestea, și ele că dînsul ținea să meargă mai departe decît alții din epoca lui în scrutările asupra graiului nostru. Cînd altă dată mai spunea că „limba este o icoană ideilor și sentimentului... unui norod" (*Asupra trad. lui Omer,* II), arăta iarăși că privia chestiunile de limbă dintr-un punct mai înalt și dincolo de cuvinte căuta sufletul, preocupare pe care el nu o putea bănui că odată, în filologia nouă, avea să devie o metodă de cercetare științifică.

Lăsînd la o parte pe Heliade gramaticul, filologul, și mai ales acele rătăciri ale lui care am văzut cum îi schilodise de la o vreme și proza și versurile, din ce a scris dînsul cu privire la limbă se cuvine să mai amintim cîteva idei pe care le-a apărat de multe ori și au fost ca sfaturi cuminți, au avut răsunetul lor, alături de altele, în îndrumarea scrisului românesc pe la 1840.

În numeroase articole din *Curierul rumânesc* (retipărite în parte în *Literatură : Critică*) — lîngă ele pot fi puse scrisorile pe care le trimitea lui Costache Negruzzi, tipărite în *Convorbiri literare,* XII, XIV, XV — Heliade a stăruit mereu să arate ce trebuie să fie limba noastră literară. După ce scriitorilor din Moldova și din Ardeal le spunea să lase provincialismele lor, să nu fie potrivnici la unificarea limbei literare, pe cei care scriau fără să-și dea mai multă osteneală îi mustra că nu știu ce înseamnă pregătirea unui adevărat scriitor. Gîndindu-se astfel și la unii și la alții, scria la 1847 :

„Limba noastră... acum e vorba... de a o cultiva, și a o cultiva va să zică a o curăți, a o înnobila, a-i da o educație după natura ei... Scriitorilor ce dau și prin ungurie, și prin slavonie, și prin franțuzie, și în dreapta, și în stînga, ce aruncă pe hîrtie ce le-o veni fără cuget, fără unime, fără întregime, cum le sînt urmările așa le este și limba."

Vocabular de vorbe streine, XL

Ca să pară mai convingător în îndemnurile pe care le da literaților să se cultive cît mai mult și să scrie într-o limbă adevărat literară, în aceeași cărticică (XXVII—XXVIII) da pilde din literaturile streine, cu un trecut de bune orientări, cu o tradiție care are puterea ei :

„Cum s-au dat și se dau idei popolui franțez ? Prin jargoanele provințiale sau prin limba lui Fénelon ? Cum se dau idei germanilor ? Prin gergul vienez sau săsesc, ori prin limba lui Goethe ?... În care popol s-au introdus, s-au putut introduce idei printr-o limbă incultă și desmățată ?... Scriitorul să înțellege că se cuvine să știe mai mult decît popolul, și popolul, cînd ia o carte în mînă, va să mai afle și el cîte ceva, adică și idei și numele ideilor acestora. De la scriitor dar să se ceară stil."

Rostul scrisului care înalță și gîndirea și exprimarea îl arăta și mai bine în aceste cuvinte cuminți, de recunoaștere a unui adevăr elementar, pe care nici azi unii de la noi nu au ajuns să-l înțeleagă :

„Toți știu că norodul este mai fără cunoștințe și limba lui mai nedesăvîrșită, și că limba norodului rumân este limba norodului roman care își avea autorii săi, limba acestui norod, schimonosită de veacuri și sfîșiată de barbari. Care dar este cuvîntul că un autor scriind să nu vorbească decît numai de lucrurile ce cunoaște norodul, să nu se esprime decît cum se esprimă norodul, și în loc de a înălța pe norod pînă la sine să se coboare el pînă la mulțime ? Pentru ce el să-și strîmtoreze duhul, să nu-și boteze ideile sale, să nu-și îngrijască stilul ? Pentru ce el să piarză și pe norod să nu-l facă să cîștige ?"

Asupra trad. lui Omer, 16

Regăsim în aceste păreri pe Heliade care nu se mai pierde în erezii și divagări, își dedea samă de ce putea fi spus cu folos altora și aducea discernămîntul critic pe care numai din cauza inegalităților lui îl vedem prea des întunecîndu-se.

Cînd simțul său critic sta de veghe, el cerea astfel celor care se apropiau de literatură să-și controleze felul de a scrie, să-și impună o disciplină — cuvîntul acesta, care s-ar părea mai nou în critica noastră, e spus răspicat poate întîia oară de Heliade în *Curierul rum.*, 1840, 20 ianuar. Dar tot el am văzut că mărturisia încurajări pe care le dase celor mediocri (din „neștiință, din neîncercare, din dragoste", adăuga în *Curierul de ambe sexe*, II 385), cum altădată spunea : „Nu e vremea de critică, copii ; e vremea de scris și scriți cît veți putea și cum veți putea" (*Asupra trad. lui Omer*, 18 ; cf. 14—15) — cuvinte care știm cum au dat prilej ca Heliade să fie făcut vinovat de cum au scris unii, după îndemnuri ușoare. Această inconsecvență nu are iarăși de ce să ne surprindă, cînd cunoaștem pe Heliade în clătinările lui, susținînd la un moment ce îl punea în contrazicere cu păreri de mai înainte. De data aceasta inconsecvența se explică prin atitudinile deosebite pe care le lua după rolurile pe care și le atribuia în literatură și prin impresiile de care era dus, după împrejurări, atunci cînd scria. Convins că de la el se aștepta sugestiuni, că cuvintele lui puteau stimula energiile, de multe ori nu se gîndia mai departe și de aceea găsia că literatura cîștiga numai prin desfășurarea unei activități mai intense din partea lui și a altora. Se întîmpla însă altă dată să-și aducă aminte de ce găsise în cursul lecturilor lui ori să scrie avînd sub ochi pe scriitorii sau criticii altor literaturi, și atunci părerile lui erau influențate

de aceste întîlniri literare, se transformau în teorii critice, luau o înfățișare de dogmatism. Așa i se întîmpla cînd redacta vreo pagină la cărticelele din care am reprodus mai sus cîteva pasaje ; tot așa cînd în vreun articol (v. *Literatură : critică,* 59) vorbia de Homer, Virgil, Dante, Tasso, Racine, Schiller, care mai întîi „s-au instruit" și apoi „s-au pus pe scris", pe lîngă că știau „o lume de lucruri" și aveau „o estetică de îngeri" ; tot așa, de asemenea, cînd, pentru ca să facă cunoscută la noi *Arta poetică* a lui Boileau și Marmontel, traducea din ei după ce găsise la J. de Lévizac (*Regulile sau gramm. poezii*) — după ce în *Culegere* mai tradusese ceva din Boileau și Horațiu — pentru ca să recomande „citirea bunelor modeluri", să arate însușirile care nu trebuie să-i lipsească unui scriitor („gustul", „măsura" ș.a.), ca și cum ar fi voit să facă din scriitorii noștri adevărați clasici, tocmai cînd și el începuse să fie atras de romantism — o nouă inconsecvență adăugată la altele pe care le-am văzut.

Dar aceste oscilări, și în critică, mai au o altă explicație la Heliade. El punea patimă în judecățile lui, se lăsa orbit de ce îl stăpînia un moment și atunci uita teorii, profesiuni de credință, pe care le scrisese altădată. Așa a făcut în cîteva rînduri și în critica literară, nu numai în polemicile lui politice, în care am văzut pînă unde se cobora, și cînd îl cunoșteam sub această față apare tot așa de mic de suflet ca și Asachi. Pînă unde îl ducea patima a arătat-o în acele urîte pagini pe care le-a scris împotriva lui Grigore Alexandrescu. După ce singur spusese că critica nu trebuie să semene „zavistie" (*Asupra trad. lui Omer,* 14), într-o zi, chiar sub titlul de *Critică literară,* se năpusti (în *Curierul de ambe sexe,* I, 238 ; cf. și *Curierul rumânesc,* 1838, 19 dec.) asupra tînărului poet care publicase o fabulă în ziarul *România,* nedîndu-și numele întreg, ci iscălind numai G. A-scu. Repetînd iarăși că critica nu se cuvine să fie pătimașă, să aducă „dărăpănare", după aceste cuvinte, așezate ipocrit aici, da explicații de ce totuși va fi aspru cu „crezutul poet" care tipărise fabula : pentru că trebuie să li se arate greșelile acelora care din „mîndrie" nu și le recunosc și scriu fără să ajute cu ceva „prunca noastră literatură". Numai „luarea în rîs", adăuga, îi poate îndrepta pe aceștia, și de aceea pornia „să ia în rîs" versurile aceluia pe care simula că nu-l cunoaște, zicîndu-i Glagore Ascu, Ghiță Ariciulescu, Geniu Angelescu, cu ieftine glume, cum am văzut că-i plăcea să facă și altă dată. Toate versurile pe care le trecea prin „analis" le găsia că sînt o „monstruozitate" și o „dorogitură șonticată", iar la sfîrșit îl lăsa să înțeleagă să nu mai scrie ori să învețe să facă fabule ca el, Heliade. Răutăcioasa critică avu o urmare în acea poezie, *Ingratul,* care, tipărită în *Curierul de ambe sexe,* II, 74, mergea și mai departe pe acest ton, îngrămădind epitete („omuț", „slugarnic la mari case", „suflet de iasmă", „viperă") și făcînd aluzii la ce nimeni nu cerea să fie știut prin tipar, de unde se vedea că toată critica pornia din motive personale, din răzbunare pentru procese intime.

Așa devia și Heliade în scrisul său, așa necinstia critica lui, cu toate că alteori vorbia de sus în numele artei, căuta să dea cuvintelor solemnitatea criticei înalte. Prin sufletul lui, ideile, sentimentele, ve-

niau într-un vălmășag pe care nu știa să-l stăpînească, și de aceea dînsul trecea cu atîta ușurință de la o atitudine la alta, nu se mai opria pe calea contrazicerilor.

Se contrazicea chiar și atunci cînd vorbia despre literatură în genere, despre ceea ce trebuie să fie orientarea ei : uneori găsia că scriitorul trebuie să urmărească numai arta, numai realizarea de capodopere (v. *Curierul de ambe sexe*, IV, 346), că literatura nu are deloc a face cu morala, cu apostolatul de îndreptare a societății (prefața la *Reg. și gram. poezii*), alteori susținea ideea cu totul opusă și dedea numele de scriitor exclusiv acelora care își impun o țintă moralizatoare, cum o spunea limpede într-un articol din *Gazeta Teatrului Naț.*, 38—39 :

„Puțin lucru este a scri cineva numai ca să scrie și împuns numai de îndemnul momentului, sau de pofta, ori caprițiul d-a scri ceva. A scri însă cu scop, a avea în scopul său o țintă morală, a alege din viața omenească niște împrejurări comune prin care sujetul său să se poată apleca la tot omul, în tot locul și în tot veacul ; a face ca fiecare om bun să găsească cîteva pasaje care să i se potrivească și să afle mîngîiere, și fiecare înrăutățit ca de săgeata trăsnetului să fie izbit la tot rîndul unde i se înfățișează închipuirea : asta va să zică a cunoaște natura, asta va să zică că într-o scriere sau icoană domnește adevărul și că autorul sau zugravul a izbutit în fapta sa."

Din aceste păreri, cu toate șovăirile lui, ne vine să credem că la cea din urmă ținea mai mult, pentru că era mai în acord cu temperamentul său și din ea vedem că derivă activitatea lui de scriitor.

Artist în înțelesul adevărat al cuvîntului nu a fost Heliade. Scrisul lui era mai mult răspîndire de idei, propagandă, luptă, literatură militantă, dar în marea înrîurire pe care a avut-o dînsul a fost hotărîtor și felul cum prezenta ideile lui, vioi, comunicativ, atrăgător, chiar dacă uneori se deda la jocuri ușoare ori își vulgariza frazele — avea, am văzut, și alte scăderi pe care nu a știut să le învingă.

Cu aceste însușiri Heliade rămîne totuși un scriitor avînd originalitatea lui și reprezentativ pentru epoca în care a trăit, iar dacă e să-l cunoaștem astfel trebuie să ne îndreptăm la ce ne-a lăsat în proză, în acele pagini care prin sufletul care le străbate, prin lirismul, prin avîntările, ca și prin fantezia lor glumeață, și-au păstrat și azi, în parte, farmecul, pentru ca să poată fi cetite, pe cînd versurile — afară de o rară, întîmplătoare, scînteiere — am văzut cît sînt de sărace.

O proză în felul ei poetică și o poezie foarte prozaică — iată ce se poate spune că a rămas de la acela care aspira să fie înainte de toate mare scriitor, pe cînd noi astăzi punem activitatea lui în atîtea direcții culturale mai presus decît literatura pe care ne-a dat-o, recunoscîndu-i totuși și ei cît i se cuvine.

III

1933

Ultime aspecte ale Școalei latiniste • Alte orientări ale literaturei în epoca de la 1840 • Prozatorii epocei nouă • Poezia în ascensiune de modernizare

Tipărirea acestui curs al meu trecînd cu mult peste numărul de pagini cum fusese prevăzut, volumul de față se oprește la Gr. Alexandrescu; va urma un alt volum, în care va fi prezentată opera lui Alecsandri, Bolintineanu și altor scriitori din epoca preeminesciană.

ULTIME ASPECTE ALE ȘCOALEI LATINISTE

Oricît de categorice, părerile întemeietorilor școalei latiniste păstrase o relativă moderație și nu atingeau decît anumite preocupări. Cînd alții au venit să și le însușească, le vedem duse spre un haos de exagerări și furișîndu-se unde celor dinainte nu le trecuse prin gînd, așa că teoriile acestei școale ajunseră să degenereze într-o doctrină ultrapedantă și de extravaganțe care o osîndiau la discreditare.

În șirul acelora care-i dau această nouă înfățișare, cronologicește, e de pus întîi :

G. SĂULESCU

După învățătura pe care o căpătase la școala grecească Trei Ierarhi din Iași, în vîrstă de 20 de ani, la 1819, fu trimis de mitropolitul Veniamin Costache să-și continue studiile la Chios și Cernăuți, unde — cum spunea în prefața *Gramaticei* sale — se aplică mai ales la „studia filologhică în limbile moderne evropienești" și la filozofie. Întorcîndu-se în țară, fu numit la 1828 profesor la Trei Ierarhi — devenită școală românească — unde pe lîngă limba română avea să predea istoria universală, mitologia și logica „după prințipiile lui Kant".

Deși l-a ispitit și literatura, cu încercări de a scrie versuri cum se pot vedea chiar în *Abecedar*, dar mai ales în culegerea de *Fabule*, tipărită la 1835, și în *Tratații poetice* (v. *Anal. Acad.*, s.a 2-a, t. V, 210) — copleșite de stîngăcii și pierzîndu-se în prozaim — predispozițiile lui l-au îndreptat mai mult spre studiile asupra limbei și în ele a pus pasiune de reformator, care nu-și dedea totuși samă cît de zadarnice erau stăruințele de a impune protestări la bunul-simț.

Ideile lui cu privire la felul în care trebuia să se scrie pot fi urmărite în abecedarul său, întitulat, cînd a apărut la 1832, *Întîile cu-*

noștințe de litere și de idei (retipărit, cu adausuri, în mai multe ediții), dar mai ales în *Gramatica românească*, I—II, Iași, 1833, pe care o prezenta ca prima gramatică „moldo-română". Prin vălmășagul de cuvinte adunate acolo — multe românești vechi ori populare și streine : latine, grecești, germane, vom vedea cu ce scop — străbate mereu intenția de a schimba fizionomia limbei noastre, cum o înțelegea dînsul. Avea și Săulescu obsesia adaptării — „înromânirei" — neologismelor la vocabularul nostru și pentru aceasta a recurs la cele mai fantastice combinații : astronomiei credea că i s-ar putea zice „stellegie", geometriei — „țearomesorie", fizicei — „firică", metafizicei — „peste-firică", pedagogului — „prunceduc" sau „prunceducător" ; la sfîrșitul vol. I al *Gramaticei* a ținut să dea liste întregi de asemenea monstruoase forme care credea că s-ar cuveni să fie adoptate. Alteori își închipuia că inovații ar fi posibile prin derivări din fondul limbei noastre, așa încît găsia că s-ar putea zice : *găinină, șerpină, vespină, vițelină, trifoiet* etc., ca derivate din *găină... trifoi.* Și toate acestea pentru că pleca de la limbile greacă, latină sau germană, unde găsia forme care i se păreau că pot fi redate astfel în românește. Nu înțelegea cît de rebarbative erau și alte înnoiri preconizate de el, așa cînd căuta să potrivească unele forme la fonetismul românesc, să se spună *aieptiv, interiepție*, în loc de *adjectiv, interjecție* — părere care la Aron Pumnul avea să ia proporțiile unui întreg sistem.

Cu toate că era tipărită cu cirilice, din *Gramatica* sa reies bine tendințele latiniste. Așa cînd la sfîrșit era arătată scrierea nouă pe care o recomanda să fie urmată — departe însă de a găsi adepți, de aceea a și rămas printre curiozitățile ortografiștilor noștri ; pentru *ă* Săulescu propunea un semn special, ca un thita grecesc cursiv sau, mai curînd, un fel de *o* din care se desprindea *e* ; cît despre *î*, credea că poate fi redat prin *œ*, iar ea prin *æ*, *ț* prin z (după ortografia italiană) — ceva iarăși de originalitate mulțumindu-l numai pe el. Tot în *Gramatică*, și mai hotărît în sensul tendenționismului latinist, îl vedem susținînd purificarea limbei noastre, pentru că ea fiind — cum se exprima în prefață — de „preanobilă viță romană", urma că „toate cuvintele ei ar trebui să fie de origheне limbei romane seau latine" (I, 215). De aceea, era convins că putem introduce forme ca *tempestă, etă* (din aetas) și nu i se părea o năzdrăvană invenție de vocabular să se zică „gramaticei" *sermonică* (din *sermo*).

De la filologie stăruințele sale de latinizare au trecut mai departe, apărînd ca o adevărată manie. Trebuia, după ideile lui, să se evidențieze cît mai mult latinitatea noastră nu numai prin limbă, dar și prin folklor, și de aceea cînd a cules cîteva texte populare a ținut să le prefacă, introducînd nume din mitologia romană sau cuvinte care să pară moștenite de la latini, pe care le însoția de comentări cum îi era iarăși ușor să le improvizeze, dar nu puteau să inducă în eroare. Îndeletnicire reprobabilă, de falsificări, cum Săulescu a practicat-o și la alcătuirea izvodului lui Clănău, la care a avut partea sa, ca și cum în numele patriotismului s-ar putea ierta îndrăzneala de orice plăsmuiri. Cum proceda Săulescu în această travestire a folklorului nostru ne arată bine

ce a publicat, după manuscrisele rămase de la el, S. Fl. Marian în *Anal. Acad.*, s.a 2-a, t. V., 153 urm. ; în cîteva descîntece pe care le culesese a ţinut să înlocuiască cuvintele populare cu latinisme ca *aulă* („curte"), *nud* („gol"), *preca* („ruga") şi să dea un loc în mitologia noastră *zînelor parnasine* — chiar şi *Maicei Domnului* îi schimba numele în *Matrea Domnului*. La aceleaşi schimbări la faţă ale cuvintelor se deda cînd, publicînd o colindă „monument a vechimei" în *Almanah de învăţătură şi petrecere*, Iaşi 1847, 17, găsia că-şi pot avea locul : *benezit* („binecuvîntat"), *donător* („dăruitor"), *purpurat*. Printre hîrtiile păstrate de la el se găseşte şi o ciudată alcătuire, pe motive de descîntec, *Rugăciunea Sfîntului Nichita, daco-românul, martirizat de goţi...* despre care spunea că e „foarte antică" şi se aude în popor.

Rătăciri de filolog şi folklorist, ca şi ale istoricilor din vremea lui, cu toate că odată îndreptîndu-se spre istorie şi arheologie, în incursiuni de diletant, spunea că „istoria adevărată nu se suge din degite, nice se scoate din fantazia criirilor aprinşi seau din zisuri şi auziri fără temeiuri" (*Descrierea istorico-gheografică a cetăţei Caput Bovis : Capul Boului seau Ghertina*, 1837, p. IV). Cuvinte contrastînd cu ceea ce singur nu a ştiut să pună în aplicare nici în filologie, nici altfel, pentru că învingeau şi la el exaltări cărturăreşti.

AUGUST TREB. LAURIAN

Fiu al Ardealului, s-a arătat în toată activitatea lui un fanatic apărător al ideilor cu prestigiu acolo, chiar cînd ele, cu timpul, ajunsese să întîmpine mai rezervate împărtăşiri.

Născut în 1810, la Fofeldea, şi-a făcut studiile la Sibiu, Cluj şi Viena, pregătindu-se pentru cariera de profesor pe care şi-o începe la 1842, cînd fu chemat să predea filozofia la Sf. Sava. Evenimentele de la 1848 îl hotărîră să treacă munţii şi să fie alături de luptătorii pentru revendicările noastre, luînd parte la adunarea de pe *Cîmpul Libertăţei*. Ca proscris, numai în 1851 putu să se întoarcă din Ardeal şi de data aceasta trecu la Iaşi, după stăruinţele prietenului său G. Sion, ca să ocupe postul de inspector al şcoalelor. Nemulţumit însă de stările din Moldova sub căimăcănia lui Vogoride, peste cîţiva ani, în 1858, revine la Bucureşti şi aici ia parte la înfiinţarea Universităţei, unde fu numit profesor de literaturile clasice, iar, mai tîrziu, la aceea a Academiei, al cărei membru activ a fost timp de mai mulţi ani (moare la 25 februarie 1881).

Ca filolog se afirmă chiar prin cea dintîi carte pe care o tipăreşte, la Viena, în 1840 : *Tentamen criticum*. În felul ei, a făcut epocă, mai ales că, fiind scrisă în latineşte, a trecut şi pe sub ochii învăţaţilor streini. Cît de departe mergea zelul de latinizare al lui Laurian ne

arată, mai întîi, sistemul ortografic la care credea că trebuie să ne fixăm. Dacă în scrierea cu caractere latine cum o înțelesese Micu, Șincai și Maior se mai puteau recunoaște cuvintele românești sub combinațiile de litere și de semne pe care le alesese ei, în sistemul lui Laurian ele erau reduse la forma lor latină : *zic* trebuia scris *dico ; apă, aqua ; cetate, ciuitate* etc.

Acolo unde cu deosebire pot fi urmărite ideile lui asupra limbei noastre și felului cum trebuia scrisă e în partea din *Tentamen criticum* unde încearcă să arate că noi nu vorbim mult deosebit de latini. Și pentru aceasta i-a trecut prin minte să dea un specimen de reconstituire a transformărilor — după el, puțin însemnate — ale limbei noastre, din epoca latină. A luat astfel cuvintele din *Tatăl nostru* și, plecînd de la versiunea latină, a alcătuit, după închipuirea lui, variante din care s-ar fi putut deduce fazele limbei române pînă în secolul al XVI-lea. Deci, după *Pater noster qui es in coelis*, de la o vreme — susținea Laurian — a trebuit să se zică la noi : *Patre nostru qui esci in celi ;* mai tîrziu : *Patre elle nostru qui esci in celori ;* și mai tîrziu încă : *Parente'le nostru quale esci in celori ;* pînă ce s-a ajuns la (cum ortografia dînsul) : *Tata'lu nostru quale esci in celori.* Exercițiu filologic pe care l-a repetat în *Brevis conspectus historiae Romanorum in utraque Dacia degentium*, 35, dar seriozitatea cu care ținea să-l prezinte nu putea să impresioneze mult nici în vremea cînd filologia noastră își îngăduia toate fantaziile.

Era, desigur, multă erudiție în *Tentamen criticum* și pentru studiul limbei noastre el aducea — o raritate, la noi, pe atunci — intenții mai precise de comparare a ei cu celelalte limbi romanice ; pe cîteva pagini sînt relevate unele particularități care i se păreau lui Laurian că apropie sau îndepărtează într-o măsură mai mare româna de limbile surori, și într-un loc (p. LVIII) spune că limba noastră s-ar asemăna mai ales cu dialectul sicilian ; dar toate acestea apar întunecate de erezii care ne miră că au putut fi susținute cu atîta convingere.

De numele lui și ca afirmare altfel a credințelor sale e legată o altă operă filologică : *Dicționarul Academiei.* Merită să-i facem istoricul, fiind puțin cunoscut, și pentru aceasta ne vin în ajutor *Analele Academiei Române.*

Încă din 1866, în regulamentul pentru înființarea Societății literare române — cum i s-a zis mai întîi Academiei Române — se spunea că e timpul de „a începe și realiza lucrarea dicționarului român". Cînd în 1867 s-au alcătuit statutele ei, ca preocupare a secției literare-filologice se prevedea să se organizeze „misiuni lexicografice pentru compunerea unui dicționar român cît se poate mai complet și mai rațional, așa încît să poată fi dreptarul limbei" (*Anal. Acad.*, I, 61). Tot în 1867 se fixau cîteva norme pentru alcătuirea dicționarului, care trebuia să cuprindă „toate vorbele care se aud în gura poporului și cîte se află în cărțile scrise pînă la anul 1830" ; la fiecare cuvînt avea să se dea etimologia „cînd este posibilă" ; însemnarea primitivă „elucidată cu oarecare frase, de preferință proverbele populare" ; diverse alte însemnări ; traducerea în latină, italiană, franceză, germană sau greacă

(*ibid.*, I, 116). Era pînă aici numai o schițare a felului cum trebuia începută redactarea. În 1869 se precizează unele puncte, mai ales în urma propunerilor făcute de Laurian în ședința de la 8 august. Tot atunci se dă forma definitivă regulamentului pentru alcătuirea dicționarului (*ibid.*, I, 220) și rămînea să se aleagă o comisie de trei membri care să se ocupe cu redactarea lui, așa cum se credea că trebuie împărțit : în prima parte „numai cuvintele curat române", în a doua : „cuvintele streine care au fost sau mai sînt în uz". Comisia e aleasă la 15 sept. 1869 și din ea făceau parte Heliade Rădulescu, Laurian și Massim. După un an, membrii Academiei puteau vedea trei coale tipărite din dicționar și se încinseră atunci discuții asupra felului cum începuse să fie redactat. În ședința de la 4 august 1870 Caragiani observa că se tipărise cu *f* cuvîntul *alfabet*, pe cînd trebuia cu *ph* ; aveau să decidă urnele și... cu patru voturi contra trei se hotărî că preferința trebuia dată lui *ph*. În altă ședință (*ibid.*, III, 13), Papiu Ilarian atrăgea atențiunea asupra unui cuvînt care fusese introdus de prisos, *accepisă* („adeverință de primire") ; Laurian obiectă că putea fi adoptată și această formă, alături de *recipisă* ; iarăși voturile aveau să decidă ; cu cinci contra trei *accepisă* zbură din dicționar. În mai multe alte ședințe discuțiile continuară, dar, de fapt, dicționarul era destinat să rămîie așa cum îl concepuse Laurian și Massim. Nu erau, dealtfel, singurii care aveau să ajute la alcătuirea lui. După ce, de la început, Cipariu promisese să dea formele culese din texte vechi, în ședința de la 9 septembrie 1870 se hotărî ca pe lîngă Laurian și Massim să colaboreze la redactare și alți membri ai Academiei (G. Sion, G. Bariț ș.a.). La intervale, dicționarul avea să îndure atacuri mai neliniștitoare decît înainte. În ședința de la 13 sept. 1870, G. Sion, nemulțumit de cum se vestia să fie dicționarul, susținea „să se redea respect fonetismului" și să nu se scrie cu „litere de lux" : *filiu* în loc de *fiu* etc. Mai tîrziu, la 4 sept. 1871, I. Hodoș găsia, printre altele, o nouă vină dicționarului : că avea să poarte exclusiv numele lui Laurian și Massim, pe cînd colaborau la el și alții. Toate acestea nu tulburară însă mult seninătatea de mergere înainte pe calea pornită de la început. Chiar cînd Odobescu, care se ținuse departe de toate aceste discuții — cum nu a participat la ele nici Alecsandri — venia să spună în ședința de la 14 sept. 1871 că dicționarul era greșit îndrumat, că ce se făcuse sau avea să urmeze trebuia să fie numai o pregătire și era de părere să se admită că „Societatea academică nu ia cîtuși de puțin asupra sa răspunderea pentru sistema, limba și ortografia" urmate de Laurian și Massim, propunerile sale fură expeditiv date la o parte. După ce o bună parte a dicționarului era tipărită, tot Odobescu ținea să pună în vedere Academiei că lucrarea aștepta revizuiri și în ședințele de la 6, 12 și 14 august 1874 formula propuneri nouă, care de data aceasta întîmpinară mai puțină opoziție, deoarece ajunsese să se convingă și alții că altfel trebuia să se procedă de la început. În ședințele care urmară, mai multe din punctele propuse de Odobescu fură acceptate și în aceea de la 27 august fu aleasă chiar o nouă comisie (compusă din Odobescu, Bariț, Sturdza, N. Ionescu și Urechiă), pentru ca să se revizuiască dicționarul. Lucrările acestei

comisii întîrziară și numai după trei ani ea își prezentă raportul (*ibid.*, X, 123), în care arăta că greșit se procedase de Laurian și Massim, că multe modificări erau de adus în vederea unei refaceri, unei noua ediții, a dicționarului care trebuia să dea „un inventar complet și rațional al întregei noastre avuții lingvistice", să fie „adevăratul *Dicționar al Societății academice române*" ; propunerile nouă ale comisiei plecau de la sugestiuni ale dicționarului lui Littré, care era dat ca model, și, de altă parte, cuprindeau un îndemn binevenit ; cum se reproșa lui Laurian și Massim că nu ținuse samă de formele din textele noastre vechi, membrii comisiei stăruiau să se publice ediții critice, cu glosare, ale tipăriturilor și unor manuscrise din sec. al XVI-lea și al XVII-lea, pentru ca să fie utilizate de viitorii redactori ai dicționarului ; era o inițiativă venită la timp și ei i se datorește retipărirea *Psaltirei* lui Coresi de Hasdeu și a *Psaltirei în versuri* a lui Dosoftei de I. Bianu, dar e de regretat că în această direcție Academia nu a dat cît se aștepta de la ea. După ce comisia din 1874 și-a depus raportul, o nouă comisie (cu Hasdeu, Odobescu, Sion, Bariț și Aurelian) fu aleasă, tot pentru pregătirea noului dicționar, în ședința de la 16 sept. 1877, dar ea nu mai avea de ce să funcționeze cînd acest nou dicționar era destinat să nu mai apară. La 1876 tipărirea operei academice era terminată ; primele două volume purtau titlul : *Dicționariulu limbei romane ;* al treilea : *Glossariu care coprinde vorbele d'in limb'a romana straine prin originea sau form'a loru, comu și celle de origine indouiosa.* Arăta, fără îndoială, multă muncă, dar era ceva hibrid și de nenumărate falsificări : limba română nu se mai recunoștea acolo, fie pentru că atîtea ciudățenii ortografice denaturau cuvintele, fie pentru că erau introduse forme inexistente, cum altele, bine cunoscute, erau alterate ca să li se potrivească înfățișarea cu închipuite etimologii ; era și o bizară idee să se despartă cuvintele de origine latină de cele streine, despărțire care, dealtfel, a rămas, de multe ori, iluzorie, pentru că forme latine au fost trecute printre cele streine sau invers, nici Laurian, nici Massim nefiind filologi în stare să deosebească etimologiile adevărate de cele fanteziste. Că dicționarul Academiei primise asemenea înfățișare, aceasta se datoria stăruințelor dîrze ale celor doi colaboratori ai lui. Am greși dacă l-am privi ca apogeul școalei latiniste. Ea își arăta declinul, pentru că tot mai mulți își dedeau samă de inanitatea teoriilor ei în crescendo de exagerări. Și Laurian și Massim credeau că mai pot salva ce era definitiv condamnat, dar dincolo de iluziile lor apărea, tot mai evident, falimentul, agonia curentului latinist.

În mai multe rînduri, de la filologie erudiția lui Laurian — și mai cu folos — a trecut la istorie, chiar și la arheologie. Activitatea lui astfel poate fi urmărită mai ales în *Magasinul istoric* (5 vol., 1845—1847), pe care l-a publicat împreună cu Bălcescu, revistă însemnată pentru izvoarele istorice pe care le făcea cunoscute și unde mai multe studii veniau de la dînsul. La 1849—1851 tipăria la Viena, în 3 volume, *Die Romänen der österreichischen Monarchie,* și tot ca istoric a dat un manual de *Istoria românilor* — cum a publicat și altele — care multă vreme a fost folosit în școalele noastre. Dacă și în studiile lui istorice

aducea informații bogate, stăruință de adîncire a chestiunilor, îi lipsia și aci darul prezentărilor limpezi și ținea să se exprime în aceeași românească pe care și-o plăsmuise în halucinări de reformator ce nu-și da samă că adepții nu-l puteau urma.

TIMOTEI CIPARIU

Cu o persistență ușor de înțeles, și dînsul s-a arătat credincios principiilor formulate de întemeietorii Școalei ardelene, modificîndu-le uneori și reușind chiar să le impuie mai mult decît le fusese posibil înaintașilor săi. Cipariu a exercitat o înrîurire cum nu a cunoscut-o nici unul din contemporanii săi, partizani ai latinismului, și de aceea s-a putut vorbi mai mult timp de școala numită cipariană. Aceasta se datorește împrejurării că, oricît a exagerat și el în tendințele de reformă a limbei, a căutat să aducă unele atenuări, cum nu înțelesese Laurian — a făcut chiar concesiuni principiului fonetic — și a știut să prezinte mai seducător ideile lui.

Era de loc din Pănade (n. la 1805) și a urmat școala din Blaj pînă la 1825, cînd fu numit la gimnaziul de acolo profesor de limba română. După cîtva timp, crezînd să se facă călugăr, se duse la Aiud, dar rămase puțin acolo, renunțînd la călugărie. Revenind la Blaj, în 1827, e hirotonit preot și numit din nou profesor de filozofie și mai pe urmă de teologie. La 1842 îl găsim în funcțiunea de canonic, pe urmă (1854—1875), ca director al gimnaziului din Blaj, și moare la 22 aug. 1887. A luat cîtva timp parte și el la luptele politice și între 1847—1848 a făcut să apară două gazete *(Organul luminărei* și *Organul național)*, dar politica l-a atras numai în entuziasmul tinereței ; viața avea să și-o consacre filologiei (dealtfel, chiar în prima lui gazetă a tipărit studii de limbă, din care o bună parte a fost reprodusă în *Principii de limbă și de scriptură).*

În direcția filologică a publicat : *Extract de ortografie cu litere latine,* Blaj, 1841 ; *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi,* Blaj, 1854 ; *De latinitate linguae valachiae,* Blaj, 1855 ; *Crestomatie sau analecte literare,* Blaj, 1858 ; *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunei rom. transilv., în 4 nov. 1861 ; apărat în contra unei critice,* Blaj, 1862 ; *Discurs ținut în adunarea generală a Asociațiunei române transilvane...* în 19 iulie 1862, Brașov, 1862 ; *Principii de limbă și de scriptură,* Blaj, 1866 ; *Arhiv pentru filologie și istorie,* Blaj, 1867—1872 ; *Gramatica limbei române* (în două părți), București, 1869, 1877 (cu un supliment la sintaxă : *Despre limba română).*

Pentru cercetările istorice e însemnată culegerea de izvoare pe care a dat-o în *Acte și fragmente latine românești pentru istoria bisericei române,* Blaj, 1855. A publicat și *Elemente de poetică,* Blaj, 1860, unde se arată bun cunoscător al literaturilor clasice, încercînd uneori să scrie și versuri.

Cu privire la trecutul limbei române Cipariu avea păreri nu prea deosebite de ale altor reprezentanți ai școalei latiniste; admitea și dînsul că punctul de plecare al ei trebuie căutat în vorbirea coloniștilor veniți în Dacia, dar insista asupra unor particularități care credea că au fost proprii acestei vorbiri, anume păstrarea cîtorva forme caracteristice vechi pe care nu le mai găsim în latina clasică. Dacă recunoștea că limba noastră și-a luat naștere din latina vulgară, nici dînsul, ca și P. Maior, nu a știut să evite o inconsecvență: cînd raporta formele românești la cele latine și cînd din aceste alăturări ținea să deducă norme ortografice, a avut mereu în vedere formele latine clasice, pe cînd trebuia, firește, să se gîndească la cele vulgare; despre latina vulgară nu putea, desigur, să aibă multe cunoștințe nici el, cînd a publicat *Principii de limbă și scriptură*, unde putem urmări mai de aproape părerile lui filologice — numai ceva mai tîrziu latina vulgară avea să fie temeinic studiată de filologii streini; consecvența i-ar fi impus să renunțe la comparări cu latina clasică, dar primau la el preocupările etimologismului, indiferent de mijloacele de care era ajutat.

O idee care avea cu deosebire să fixeze convingerile lui asupra limbei nouă în care trebuia să scriem era aceea a revenirei la forme latine care, nu tocmai demult, fusese părăsite la noi. Cunoscător al limbei noastre vechi ca nimeni altul în vremea lui, găsise că ea era mai bogată într-un fel, adică — după preferințele lui — în expresii autentice latine. De ce nu le-am reînvia? — spunea dînsul, îndemnîndu-se să ne întoarcem la „cărțile bătrîne", unde steteau închise atîtea comori „de care ni se întristă inima văzîndu-le zăcînd uitate" (*Principii*, 3). Dar Cipariu mergea și mai departe; plecînd de la această constatare și de la îndemnul pe care-l da, ajungea la raționamentul că dacă din veacul al XVI-lea pînă în al XIX-lea multe elemente latine dispăruse din limba noastră, cu atît mai multe au trebuit să se piardă din secolul al II-lea, de la colonizarea Daciei, pînă în al XVI-lea; urma de aici, după credința lui, că sîntem îndreptățiți să reintroducem în limbă și forme latine pe care odată a trebuit să le cunoaștem. Pe unele din acestea le reconstruia pentru daco-română din constatarea că sînt întrebuințate și azi în aromână, așa că ajungea la concluzia că relatinizarea limbei noastre literare era posibilă și prin adoptarea de expresii latine păstrate la frații noștri de peste Dunăre. Numai în chipul acesta, susținea dînsul, se putea regenera limba românească, și părerile lui le rezuma astfel într-un loc din *Principii* (p. 5): „A scrie... o limbă pe cît se poate, după împrejurări, mai curată; a reînsufleți moartele, uitatele, părăsitele forme, cuvinte și semnări; a lepăda slavonismii etc. și în locul lor a plini cu termeni luați, cînd alte fîntîni ne vor lipsi, din dialecte române, a tocmi cele împrumutate după formele și exemplele ce ne înfățișează structura limbei, iar nu după ușurătatea buzelor, după plăcutul urechilor — acestea... ne erau propusul, scopul și principiile din partea limbei".

În ce privește ortografia, despre care spunea că trebuie să se potrivească cu „natura și geniul limbei", Cipariu pleca de la considerația

că, trebuind să ajungem la o unificare — să nu se scrie altfel în Transilvania decît în Muntenia și Moldova — aceasta nu se poate realiza decît urmînd sistemul etimologic, ținînd samă de originea cuvintelor pentru ca să le scriem în așa fel încît să se recunoască ușor în ele prototipul latin. Scrierea fonetică i se părea că nu poate înlesni unificarea, deoarece ea duce la diferite chipuri de redare a cuvintelor, cum sînt rostite de unii sau alții : transilvăneanul ar scrie după cum pronunță el, și tot așa munteanul sau moldoveanul. Totuși principiul fonetic nu-l condamna în totul și ținea să spună că-i acordă „tot respectul" care i se cuvine, ca unui „principiu secundar" (*Principii*, 297).

Dacă latiniza, nu găsia că e mai în rătăcire decît alții și cînd, tot în *Principii*, 269, venia să răspundă adversarilor săi recurgea la o apărare care i se părea că poate fi și ea convingătoare (cităm de data aceasta cu ortografia sa, ca să avem sub ochi un specimen din ea : „Rogàmu dara pre toti, cari sciu si cari nu sciu latinesce, se nu ne judece numai de cîtu dupa aparentie : cà latinisàmu ; repetiendu si aici, cà cu care dereptu altii *francescu* si *italienescu* si noi potemu *latinisa*, pote cà inca cu ceva mai multu dereptu, la totu casulu inse cu mai mare dereptu de câtu celi ce in a-ante de noi *ruseau*, *serbeau*, *greceau* si *turceau*, si si astadi mai facu asia". Vedem de aici cum Cipariu, în ce privește vocalele, punîndu-le sau nu semne, căuta să le readucă mereu la corespunzătoarele lor latine și admitea peste tot pe *u* final ; la consoane era de părere să nu se pună nicăieri ţedila (deci nu *ș*, *ț*, nici *ḑ*) ; tot așa stăruia să se păstreze *cl*, *gl* în loc de *chi*, *ghi*, de asemenea *l*, *n* dinaintea lui *i* (simplu sau în hiat), *ia* sau *ie*, „nu numai pentru etimologia cuvintelor, ci și pentru că mesoromanii [macedoromânii] încă și pînă astăzi așa pronunță (*ibid.*, 340) ; deci *ocliu*, *gliacia*, *cali* = căi, *antaniu* = întîi, *liau* = iau, *liertu* = iert. Principiul etimologic, astfel cum îl înțelegea, își găsia aplicarea în această formulare generală : „Fiecare sunet se scrie cu litera latină originară sau etimologică ; între mai multe forme fonetice sau gramatice se alege aceea ce e mai aproape de forma originară (*ibid.*, 353).

Era un fel de logică în toată această înlănțuire de deducții, dar în realitate și Cipariu era prea încrezător în trăinicia sistemului său ; dacă și l-au însușit mai mulți cîtva timp, e pentru că, oricum, cu toată rigiditatea lui, nu apărea impracticabil și era prezentat adeseori cu vervă, cu riposte vioaie care dau o notă mai deosebită filologiei lui.

Ce cu deosebire îi datorim e interesul pe care l-a deșteptat pentru limba noastră veche. Am văzut cum dînsul, convins că forme de altădată puteau fi reînviate, a căutat să cunoască ce se scrisese mai înainte la noi și o parte din această muncă de pasionat cercetător al trecutului se poate vedea în *Analecte* și *Principii*, unde a dat fragmente din tipăriturile vechi și șiruri întregi de forme culese din ele. Se îndreptase și Săulescu spre cărțile noastre vechi și a căutat să facă cunoscut ceva din ele, dar mai mult ca amator, pe cînd Cipariu le-a străbătut cu o înțelegere mai adîncă și cu o evidențiere metodică a însem-

nătăței lor pentru cercetările filologice. El deschidea astfel calea pe care aveau să o urmeze Hasdeu și alții, dînd o orientare temeinică studiilor istorice asupra limbei noastre.

ARON PUMNUL

I-a rămas numele lîngă al altor filologi pentru părerile foarte ciudate pe care le-a susținut cu o statornicie în convingeri egalînd pe ale lui Laurian și Cipariu, deși față de aceștia rămîne în urmă prin prezentarea mai săracă în argumentări și nu prea bine sistematizată a ideilor lui. Studiile sale filologice se reduc, dealtmintrelea, la puțin, dar arată că dînsul cunoștea și ce scrisese învățați streini ca : Diez, Fuchs, Raynouard ; ele au fost retipărite ori date întîia oară, după manuscrise, de I. Sbiera, *Aron Pumnul : voci asupra vieței și însemnătății lui,* Cernăuți, 1889 ; tot acolo din cîteva articole și discursuri funebre reproduse, se poate vedea biografia lui : s-a născut în Transilvania, la Cuciulata (1818) ; a învățat la Odorhei, Blaj, Cluj și Viena ; în 1847 e numit profesor de filozofie la Blaj ; luînd parte la mișcarea din 1848, fu silit să se refugieze peste munți și, după ce petrecu cîtva timp la București și Iași, se îndreptă spre Cernăuți, unde avea să ocupe, la liceu, catedra de curînd înființată (1849) de limba și literatura română ; moare la 1866.

Deși teoriile lui se îndepărtează în multe privințe de ale latiniștilor, totuși nu le putem izola de acestea. Se formase și el sub înrîurirea Școalei ardelene ; de aceea îl vedem împestrițînd scrisul său cu cuvinte latine ca *a ama, a se gloria* (= a se mîndri), *a lege* (= a ceti) etc. și ținînd la scrierea cu *d, t, s* pentru *z, ț, ș (diece* = zece, *ties* = țes, *sied* = șed) ; tot sub influența latiniștilor, stăruia să înlăturăm slavisme ca *blagoslovenie, slugă, slujbă* ș.a., deoarece „contrazic firea limbei noastre“ (v. cartea lui Sbiera, 254). În locul cuvintelor ce trebuiau eliminate și pentru cele care aveau să redea noțiuni nouă admitea introducerea de forme latine sau romanice și derivări din fondul limbei noastre. Aici aducea Pumnul tot zelul său de inovator și s-a lăsat ispitit de cele mai îndrăznețe combinații pentru ca să-și alcătuiască un sistem. Părerea de la care pleca era că trebuie „să turnăm în formele limbei noastre toate cuvintele și formele ce trebuie să le mai producem sau să le împrumutăm dintr-altele“ *(l.c.,* 253). Orice cuvînt luat din latină sau din vreo limbă romanică trebuia deci, după teoria lui, să-și schimbe înfățișarea, să fie adaptat la ceea ce este caracteristic formelor vechi românești ; astfel, pentru că în limba noastră *o* s-a diftongat dinaintea lui *a (ă), e,* și tot așa *e* dinaintea lui *a (ă),* în neologisme, spunea Pumnul, trebuie introdus același fonetism, să se zică deci *foarmă, adreasă ;* deoarece e urmat de *m* sau *n* + consoană a trecut la *î* în forme ca

tîmplă, veşmînt, tot cu *î* recomanda să se pronunţe neologismele *documînt, esîmplu* etc. ; consecvent principiului său, Pumnul insista iarăşi să schimbăm peste tot terminaţia *-ţiune,* din împrumuturi nouă, în *ciune,* pentru că aceasta e cea adevărată românească (*rugăciune* = *rogationen*), aşa că *naţiune, ocupaţiune* deveneau la el *năciune, ocupăciune ;* nu găsia nimic să se zică şi *perichiu, perichios,* în loc de *pericol, periculos* (după *ochi,* din *oculus*) şi tot astfel : *obiept, subiept, viptorie* = victorie (pentru că *luptă* = *lucta*) ; îl fascinau atîta asemena bizare românizări de cuvinte încît a ţinut să-i dea titlul de *Lepturariu* unei cărţi a lui — însemnată, dealtfel, pentru că e cea dintîi antologie bogată pentru literatura noastră veche sau mai nouă şi a fost des folosită de istoricii literari.

În aplicarea astfel a ideilor sale de înnoire a limbei dînsul pornia, de fapt, de la etimologismul latin : transformările fonetice suferite de cuvintele noastre de provenienţă latină îi serviau ca normă pentru fixarea formei neologismelor. Pentru că, în felul acesta, ţinea samă de aspectul fonetic al cuvintelor, s-a zis că Pumnul reprezenta şcoala fonetică, în opoziţie cu cea etimologică, dar, în realitate, se îndepărta de sistemul adevărat fonetic.

Pentru îmbogăţirea limbei noastre, dînsul a recurs şi la formaţiuni nouă, care veniau să completeze mozaicul de invenţii verbale care-l încînta. Crezînd că unele forme din terminologia cultă generală nu puteau fi adoptate de noi, susţinea să fie redate prin ceea ce oferiau vocabularul nostru sau unele neologisme pe care le considera acceptabile şi a fabricat atunci un şir de derivate, de compuse, care nu-i păreau deloc monstruozităţi ; aşa : *limbămînt,* pentru gramatică ; *cuvîntămînt* = retorică, *cîntămînt* = poetică, *tîmplămînt* = istorie, *sciemînt* = filozofie, *sufletămînt* = psihologie, *cugetămînt* = logică, *numerămînt* = aritmetică, *stelămînt* = astronomie, *binescriinţă* = ortografie, *bineleginţă* = ortoepie, *binesunînţă* = eufonie. Se întîlnea aici cu Săulescu, care am văzut că tot aşa de uşor improviza noutăţi pentru dicţionarul nostru.

Dacă au avut oarecare răsunet şi teoriile lui Pumnul, pe cînd se vorbia de şcoala *ciuniştilor* (după predilecţiunea lui pentru cuvintele în *-ciune*), soarta lor nu putea întrece pe a altora : şi-au luat şi ele repede locul printre încercările utopice ca să vorbim şi scriem cum nu puteau îngădui nici trecutul limbei noastre, nici gîndurile de modernizare a ei. După Pumnul, Cipariu, Laurian, şcoala latinistă, cu duceri mai departe ale principiilor ei iniţiale sau cu multe devieri de la ele, nu-şi mai putea găsi continuatori, cînd rătăciri ale ei o înstreinase mereu de bune întîmpinări şi cînd alţii văzuse mai limpede cum trebuia să fie înfăţişarea scrisului nostru.

ALTE ORIENTĂRI ALE LITERATUREI ÎN EPOCA DE LA 1840

Dacă pînă în anii care vin să încheie prima jumătate a sec. XIX-lea literatura noastră afirmase tot mai mult virtualităţi de modernizare, ea rămînea în mare parte numai la intenţii, la încercări, pentru că mai erau încă umbre care o despărţiau de orientările adevărate şi nu-şi adunase destule puteri pentru realizări care vin ca o revelaţie.

După cele vreo două, trei decenii de nebuloasă literară încă stăpînitoare în multe părţi, perspective nouă se limpezesc şi viziunea scriitorilor îşi găseşte încrederea să se îndrepte de acum înainte spre ele. Ca să se ajungă aici trebuia, bineînţeles, recunoaşterea că o literatură nu poate prelungi prea departe dezorientări şi inutilităţi, că un control al manifestărilor ei în totul se impune la un moment şi, în locul experienţelor la întîmplare, risipirilor, trebuie să vie reculegerea, cu îndemnuri hotărîte spre ce nu poate fi lăsat întîrzierilor.

Epoca nouă de care ne-am apropiat, aducînd asemenea îndemnuri, dedea literaturei posibilităţi de înălţare cum nu le putuse cunoaşte înainte.

În primul rînd, se ajunge atunci să se înţeleagă mai bine în ce fel poate cîştiga literatura noastră din atingeri cu cele streine, îndeosebi cea franceză, cînd mulţi se îndreptase spre ea nu după bune alegeri şi prea deseori în căutarea de imitaţii uşoare.

Ca să nu fim prea mult tributari influenţelor streine şi ca un corectiv la exotismul pe care ştim cît îl predilecţionau romanticii — nu puteau renunţa la el nici ai noştri — se spune tot atunci scriitorilor să imprime literaturei cît mai mult caracterul naţional. Era chemarea categorică spre cunoaşterea sufletului nostru, ca să ne regăsim astfel cum ne era fiinţa.

De aici, stăruinţa de a face cunoscute creaţiunile populare, spre care numai întîmplător, cu o vagă curiozitate, se îndreptase mai înainte unii ori alţii. Întîia oară poezia noastră populară e cercetată cu gîndul de înviorări la izvoarele ei, să o ascultăm cînd vorbia aşa aproape de noi şi puteam găsi în ea graiul nostru adevărat, nu quasi-românească

alcătuirilor de sisteme pedante. Cîteodată, prin descrieri, prin schițe, vedem străbătînd și altfel în literatură lumea de la țară, înfățișîndu-ni-se oameni și obiceiuri de acolo, dar e încă numai o întrezărire de motive literare, o timidă încercare. Nu izbutesc, e adevărat, scriitorii nici acum să-și însușească mai bine ce este propriu creațiunilor populare, îi vedem mulțumindu-se cu derivări parțiale din ele sau împrumutîndu-le cu deosebire trăsături ușor evidente, caracteristici de formă, anumite expresii, imagini și ritmuri, iar, de altă parte, lăsînd prea aparente unele dezacorduri între inspirația cultă și cea populară, cînd elementele de o proveniență și alta așteptau să se întregească, să fie bine armonizate. Avem și acum impresia unei literaturi nu destul de înavuțită în această privință și de discordanțe, de juxtapuneri. Oricum, se spunea răspicat pentru prima dată că moșteniri sufletești de veacuri își revendicau prețuirea noastră și se punea sub ochii scriitorilor o comoară vie de care înaintași ai lor abia aflase, iar alții trecuse pe lîngă ea fără să o bănuiască.

Din altă parte vin iarăși răsunete ale vieței noastre în literatură ca să o îmbogățească. Trecutul atrage tot mai mulți cercetători; povestirile cronicarilor și alte mărturii despre întîmplări de la noi sînt date la lumină, iar cîte o carte, scrisă cu însuflețire, vine să evoce figuri și epoci. În același timp, scriitorii caută să-și însușească ce reînviase istoricii, dînd prestigiul artei subiectelor desprinse din viața noastră de odinioară, așa că se întemeiază proza care avea să aducă, alături de poezie, o strălucire nouă literaturei noastre.

Și în totul, atît creațiunile în proză, cît și cele poetice, ne dezvăluie o sensibilitate evoluată, ecouri de adînci prefaceri sufletești, și surprindem în ele aptitudini de redare limpezită, mai bogat nuanțată și cu mai multă preocupare de exigențele exprimării artistice. Sîntem departe de neîndemînările, șovăirile și inegalitățile atît de izbitoare la scriitorii de mai înainte.

Se urmărește și afirmarea unui gen literar, cel dramatic, care pînă acum se mărginise la vreo traducere sau de tot naive compuneri. Opere de realizare superioară le-am căuta, desigur, zadarnic, dar cît se încearcă în această direcție, prin adaptări, localizări, improvizații ușoare, arată intenția de ducere mai departe a literaturei noastre, și să nu uităm că teatrul, cît putea fi înțeles la noi atunci, avea să aibă asupra multora o înrîurire de care trebuie să ținem samă și vestia literatura dramatică originală.

Cît despre critică, ea apare incontestabil mai conștientă de chemarea ei. Nu o vedem în eflorescențe de teoretizări estetice, se mulțumește cu cîteva convingeri care se păreau că pot da povețe scriitorilor, și pentru că ele plecau de la o luminată înțelegere a aspirațiilor noastre literare, pe care ținea să o exprime cu hotărîre, nu se putea să nu-și impuie autoritatea chiar dacă unii, ostil sau cu reticențe, nu voiau să o recunoască, țintuiți în prejudecăți sau prea indulgenți pentru anemice manifestări literare.

Epocă, astfel, de revizuiri și de ascensiune, care cereau orientări precise și energie — însușiri pe care le găsim întrunite în personalitatea aceluia care, deși slăvit de obicei numai ca om politic, a dat mult din gîndurile lui și literaturei.

M. KOGĂLNICEANU ȘI DIRECȚIA PE CARE A INAUGURAT-O LA „DACIA LITERARĂ"

Vieața lui se întîlnește cu a celor — rari — care o lasă străbătută de stăruințe luminoase, de avîntări peste orice împotriviri, de viziunea înfăptuirilor cum ei singuri le pot aduce. Cu suflet minunat înzestrat, căutînd să-și însușească, încă din anii cei mai tineri, cît mai mult din cultura vremei și înțelegînd, din cunoașteri adînci, care era și pentru noi drumul regenerării, îl întîlnim statornic unde gînduri nouă așteptau împlinirea lor.

Din familie de boieri, fiu al vornicului Ilie Kogălniceanu, s-a născut în Iași, la 6 septembrie 1817. După învățătura pe care o primise acasă și de la călugărul Gherman Vida, la vîrsta de 11 ani fu dus la școala franceză a lui Cuénim — mai pe urmă a lui Lincourt. Cînd mai tîrziu, în acea cărticică, *Ilusii pierdute*, care-și păstrează oarecare farmec să fie cetită și azi, își depăna amintirile de bun școlar în pensionul francez, spunea în ton glumeț, dar și de tăioase aluzii, cum obișnuia să se exprime de multe ori : „În geografie, gramatică, compoziție și în istorie nimeni nu mă întrecea. De aritmetică nu zic nimic ; eram cel de pe urmă și nici pînă astăzi încă nu știu nici a aduna, nici a înmulți. Aceasta mi-a stricat foarte mult, căci tocmai adiția și multiplicația sînt foarte folositoare în țara noastră. Fericit acela carele știe aduna și a înmulți, fericit acela carele știe ce însemnează semnele + și — ; un an de slujbă pentru dînsul este ca trei pentru alții" (p. 58). O săgetare în treacăt, o satirizare în cîteva cuvinte a nărăvirilor de permanentă actualitate la noi.

În 1834, terminînd studiile la pensionul francez, părăsește Iașii ca să-și continue învățătura în streinătate, unde avea să fie însoțit de doi fii ai lui Mihai Sturza, care împlinia astfel o dorință a mamei sale, domnița Marghioala, ce la moarte îl rugase să aibă în grije pe tînărul arătînd deosebite aptitudini. Luă astfel drumul spre Franța, dar nu pentru vreo școală din Paris, ci ca să se înscrie la colegiul din Lunéville și să fie sub îngrijirea abatelui Lhommé pe care Mihai Sturza îl cunoștea bine, ca fost profesor al lui. Nu putu sta însă mult la Lunéville, pentru că din țară i se dădu a înțelege că trebuie să-și îndrepte în altă parte peregrinațiunile de tînăr doritor de mai multe învățături ; se amestecase aici influența consulului rus din Iași care nu privia cu ochi buni trimiterea tinerilor moldoveni în Franța, care trecea pe atunci drept adăpostitoarea de idei revoluționare, și se vede că dînsul a atras într-o zi luarea-aminte a lui Mihai Sturza că nu ar fi cuminte să fie

lăsați acolo cei care fusese încredințați abatelui Lhommé. Le veni deci ca o poruncă să nu mai rămîie la Lunéville și după un an de petrecere acolo, în august 1835, porniră spre Berlin. Acolo stătură în casa pastorului Souchon, iar mai pe urmă la alt pastor, Jonas, și tînărul Kogălniceanu putu să-și desăvîrșească studiile. La Universitate a urmat cursurile de istorie, de drept roman și „drept natural" ale lui Ranke, Savigny și Gans, pe care i-a fost dat să-i cunoască și altfel decît de pe catedră, pentru că dînșii, distingîndu-l dintre alți studenți, îi îngăduiră să-i viziteze și desigur că din convorbirile pe care le aveau putură folosi și profesorii lui, să afle unele lucruri despre țara, încă puțin cunoscută, de unde venia dînsul. Cît a petrecut în Germania a putut cunoaște și alți învățați și scriitori ai ei, ca A. von Humboldt, Wilibald Alexis, și să lege multe relații, fiind invitat în saloane, ca al prințului de Hanovra, sau la moșia vreunui nobil cum era contele de Schwerin ; dacă prin saloane era privit ca o apariție de curiozitate — i se zicea uneori *der schwarze Grieche* — nu numai exotismul lui impresiona, ci și însușirile-i deosebite pe care ajunsese să le prețuiască chiar acei streini printre care se găsia.

Să fie student sîrguincios era însă prea puțin pentru el ; se simția în stare să dea lucrări din rodul multor cetiri și ținea înainte de toate să facă cunoscută țara lui. Îndemnat de Humboldt, redactează astfel un articol, *Romänische oder wallachische Sprache und Literatur*, care se tipărește în *Lehmann's Magazin für die Literatur des Auslandes* (18 ian. 1837) ; prezenta aici în linii mari istoria și literatura noastră, arătînd că stăpînia multe cunoștințe și nu se opria la păreri de împrumut. Tot la îndemnul lui Humboldt publică *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains*, Berlin, 1837 (o traducere, cu cîteva adausuri, în limba germană apare la Stuttgart, 1840) ; nu e o lucrare care să poată fi numită științifică — așa ceva era greu pe vremea lui și nici mai tîrziu nu s-au dat multe studii temeinice în această privință — dar din ce putuse culege de la alții și din cît putuse cunoaște singur despre limba și obiceiurile țiganilor aducea o încercare de luat în samă și dovedind că-și îndrepta curiozitatea spre lucruri care puțin interesau pe compatrioți ai lui sau chiar pe alții. Cartea însă care avea să pună în lumină erudiția lui, uimitoare la un tînăr de douăzeci de ani, era *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, t. I, Berlin, 1837 (neschimbată ca ediție, tot la Berlin, în 1854). Se gîndise la o istorie a românilor încă pe cînd era la Lunéville și a adunat pe urmă mereu materialul din care avea să o alcătuiască ; pe lîngă cronicarii și istoricii noștri, a căutat să folosească mulți scriitori streini, a utilizat culegeri de documente, descrieri de călătorii, așa că opera lui, ca informație, arăta un vădit progres în istoriografia noastră. Volumul întîi — singurul apărut — cuprinde istoria țărilor române pînă la 1792 și dacă în atîtea probleme din trecutul nostru nu aducea păreri nouă, soluții pe care să și le însușească cercetători de mai tîrziu, se desprindea din el preocuparea de a prezenta faptele limpede și nu cu erudiție scorțoasă, uscată. Vedem și tendința de a nu reduce istoria numai la povestiri de fapte, la înșirări de amănunte, ci de a cuprinde în ea viața cul-

turală sub variatele ei aspecte : instituții, stări sociale, obiceiuri. O expunere mai dezvoltată a culturei noastre, cum și a evenimentelor pînă în vremea lui, intenționa, dealtfel, să o dea în volumul al doilea, care a rămas netipărit, așa că se vede și de aici cum viziunea lui de istoric trecea departe de a celor care-l precedase.

Își întrebuințase astfel bine timpul petrecerei sale în Germania ; studii temeinice îl puneau în rîndul învățaților și tot acolo putuse urmări idei nouă care se agitau, să cunoască alți oameni și alte stări, să culeagă sugestiuni pentru ceea ce se credea că într-o zi va trebui să se realizeze și la noi. Cînd, la 1891, într-un discurs la Academie, își îndrepta gîndul spre anii de studii la Berlin, ținea să-și exprime astfel recunoștința față de aceia pe care-i cunoscuse acolo și de Universitatea unde-și putuse îmbogăți cunoștințele : „Mulțumită contactului cu atîți bărbați însemnați ai Germaniei... am avut fericita ocaziune și putința de a-mi îmbogăți mintea cu ideile reformatrice ce atunci inspirau înaltele inteligențe ale Germaniei... Universității din Berlin... exemplului ce mi-a dat amorul pentru patria germană și pe care l-am găsit în toate păturile societății germane, fie nobilime, fie burghezi, datoresc amorul pentru patria română și spiritul liberal care m-a însuflețit în toate actele vieței mele“ (*Analele Acad. Rom.*, seria a 2-a, t. XIII, 263). Confesiune, cum adăuga, pe care o făcea nu pentru a aduce „complimente de curtezan unui Hohenzollern“ — ședința Academiei în care vorbia era prezidată de regele Carol — ci pentru că era în acord cu o convingere statornică a lui asupra patriotismului cum putea fi învățat și de la alții.

La 1838 se înapoiază în țară. Cu toate că aducea gînduri hotărîte pentru schimbări în organizația noastră și-și fixase un program politic, cîtva timp își îndreptă activitatea spre literatură.

Cum păstrase încă raporturi bune cu Asachi, primește să conducă suplementul literar *Alăuta românească*, la gazeta acestuia ; publică acolo — fără să-și dea însă numele, ci iscălind cu inițialele L. N. sau Klmn. — mai multe articole și traduceri, dar numai scurt timp a condus această revistă, pentru că după cinci numere fu oprită de cenzură. Mai mult (1839—1845) putu să apară, sub îngrijirea sa, o gazetă, *Foaia sătească*, nu însă de literatură, ci pentru a răspîndi unele cunoștințe în popor, a da sfaturi de viață practică. Revista adevărată a lui, de luptă literară cu puternic răsunet și deschizînd căi luminoase scrisului nostru, după ce cîteva convingeri ale lui le schițase în *Alăuta rom.*, avea să fie *Dacia literară*, care apare la 1840, cu colaborarea lui Alecsandri și Negruzzi, dar nu putu fi continuată peste două numere, pentru că fu suprimată de cenzură ; vom vedea mai departe însemnătatea ei.

De numele lui, în parte, e legată și reorganizarea teatrului nostru, care tocmai mult nu putuse cîștiga din încercările dezorientate ale lui Asachi. La 1840 direcția teatrului din Iași e încredințată lui împreună cu Alecsandri și Negruzzi. În curînd alt spirit se introduce acolo, reprezentațiile sînt mai bine organizate și numele de „teatru românesc“ nu mai apare așa vag ca înainte. Cît a luat parte la conducerea lui, Kogălniceanu a căutat să dea și el vreo două piese, localizări după cele franceze ; în *Repertoriul Teatrului Național*, care a apărut sub îngrijirea

sa, o broșură, *Omul fericit,* și alta, *Două femei împotriva unui bărbat,* sînt desigur ale lui, deși-s tipărite cu inițialele L.N. — am văzut că și alteori și-a ascuns numele sub aceste litere.

Cunoașterea trecutului era însă preocuparea lui de căpetenie, îl pasionase încă de timpuriu, și, paralel cu alte publicații, începe la 1840 să tipărească *Arhiva românească* (vol. II apare la 1845), culegere prețioasă de izvoare istorice. În prefață deplîngea puținul interes pentru cercetarea trecutului și se credea îndreptățit să le aducă această mustrare contemporanilor săi : „Istoria noastră unde este, cine o știe, cine o cetește ; cine-și bate capul, într-o epohă așa de materială, așa de egoistă, să gîndească la istorie, la nație, la viitor ?“ Exprima aici convingerea statornică a lui că viitorul unei țări nu poate fi pregătit decît de aceia care-i cunosc bine trecutul. El singur, cînd se gîndia că într-o zi va fi chemat să ia parte la regenerarea noastră, a căutat de aceea să cunoască sub toate înfățișările vieața de altădată la noi, ca să fie deplin pregătit pentru opera de om politic, și aceasta i-a dat o superioritate față de cei din vremea lui. Tot în prefața *Arhivei* îndemna pe istorici să nu se mărginească numai la cronici, documente, ci să ia în samă și „tradițiile poporului“ — recunoaștere a valorei pe care o aveau mărturii disprețuite de alții. Chiar dacă *Arhiva românească* dedea cetitorilor prilejul să cunoască păreri ale lui și truda de a nu lăsa uitării însemnări din alte vremi, mai mult, ca istoric cu nota lui personală, îl regăsim în revista pe care o face să apară la 1844 și care amintia așa de aproape *Dacia literară.* Durată lungă nu a avut, cum la noi și azi multe reviste dispar repede, dar pe vremea lui Kogălniceanu altceva hotăra de multe ori soarta lor : cenzura venia să le decapiteze. Noua revistă părînd prea îndrăzneață, i s-a amputat de la început titlul : pentru că își zicea *Propășirea, foaie științifică și literară,* primul cuvînt, neliniștind cenzura, i-a fost interzis, așa că ea a apărut numai cu subtitlul, pînă ce nici acesta nu i s-a mai îngăduit și, după cîteva luni, a fost suprimată. Aici a tipărit dînsul mai multe articole, înălțîndu-se deasupra documentării istorice, înfățișînd viu figuri și evenimente în acel stil al său căruia știa să-i dea și vigoare și poezie. Tot în *Propășirea* a publicat lecția de deschidere a cursului său de istorie națională la Academia Mihăileană, unde, la 14 nov. 1843, venia să-și spună profesiunea de credință ca istoric și să arate cum înțelegea reînvierea trecutului în lumina aspirațiilor care trebuiau să ne îndrepte spre o vieață nouă. Ne putem închipui ce răsunet treziau în sufletul ascultătorilor cuvintele lui cînd slăviau pe un Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, ca eroi ai noștri pe care să-i prețuim mai mult decît pe aceia care — un Alexandru cel Mare, un Cezar — sînt eroi ai lumei. Evocarea faptelor mari ale strămoșilor nu se putea să nu fie un prilej pentru dînsul de a aminti care erau înfăptuirile așteptate de la urmașii lor, ca să se arate vrednici de ei, și vorbia atunci de puterea unui „duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc“ — chemare să o audă toți pentru ceea ce se arăta gîndurilor lui ca împlinire apropiată. Și vorbind astfel, lăsa la o parte retorismul cu ispitele lui ușoare, fiindcă, printre alte însușiri, avea repulsiune pentru expediente de impresio-

nare, pentru artificialități. Avea și simțul măsurei cînd lua atitudine față de convingeri exprimate de înaintași ori contemporani ai lui ; de aceea la exagerările celor care țineau să pună în evidență latinitatea noastră răspundea că patriotismul adevărat trebuie înțeles altfel : „În mine veți găsi un român, însă niciodată pînă acolo ca să contribuez la sporirea romano-maniei, adică mania de a ne numi romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii din scriitorii din Valahia. Petru Maior... a deșteptat duhul național... însă a avut și nevinovata nenorocire să producă o școală, destul de numeroasă, de romani noi, care, fără a-și sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumei asupră-le și cînd strigă că se trag din romani, că sînt romani, și, prin urmare, cel întîi popor în lume" — iar mai departe adăuga : „Să ne ferim, domnilor mei, de această manie care trage asupra noastră rîsul streinilor... Să ne coborîm din Hercule, dacă vom fi mișei, lumea tot de mișei ne va ținea." Sfat bine îndreptat, deși mulți, chiar pînă azi, nu i-au prins tot înțelesul. Dacă și în lecția lui dintîi la Academia Mihăileană — desigur că și în cele următoare — punea cumpătare, rămîneau idei pe care le exprima cum nu puteau mulțumi pe aceia care-și vedeau amenințate intențiile de a ne ținea mereu sub tutelă. Consulul rus sta de veghe după poruncă și la intervenția lui i se interzise lui Kogălniceanu să continue cursul de istorie națională ; o prigonire, în șir cu altele, împiedeca de acum înainte pe tinerii de la Academia Mihăileană să mai asculte strălucitele lui lecții.

Se încheia astfel apostolatul său de profesor, dar nu se putea opri activitatea lui de istoric. Cum spunea în prefața primului volum al *Arhivei românești,* de mulți ani pregătia editarea cronicilor noastre și tipărirea lor nu avea să întîrzie prea mult. Ele apar, în trei volume, de la 1845—1852, sub titlul *Letopisețele Țării Moldovei* și sînt reeditate, cu adăugiri, în 1872—1874, cu titlul schimbat, *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei ;* părți din ele, ca să fie cunoscute streinilor, le-a publicat în traducere franceză la 1845 *(Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques).* Recunoștea că nu putuse da o ediție după exigențele criticei de texte, dar munca de atîția ani pentru adunarea manuscriselor vechi și alegerea lor, gîndul care-l călăuzise de a pune sub ochii tuturor povestirile bătrînilor din care puteam desprinde multe învățături, arătau destul ce era culegerea sa de letopisețe și cît aveau să o prețuiască nu numai istoricii, dar și alții. Spunea, dealtfel, singur — în primele cuvinte ale prefeței — ce se putea găsi, printre altele, în ea, cum istoria i se părea cea mai bună sfătuitoare în vremuri de dezorientări și decepții : „Într-un asemenea timp, limanul de mîntuire, altarul de răzimat pentru noi este studiul istoriei, singurul oracol care ne mai poate spune viitorul".

Era în aceste cuvinte ecoul nemulțumirilor, amărăciunilor lui, cînd văzuse cîte piedici se puneau stăruințelor de regenerare a noastră și cînd singur primise mereu lovituri din partea răuvoitorilor. După oprirea de către cenzură a *Daciei literare* și a *Propășirei,* după ce nu i se mai îngăduise să vorbească la Academia Mihăileană, dușmăniile împotriva lui merseră și mai departe ; învinuit că apăra idei prea îndrăznețe, că

ar unelti împotriva ocîrmuirei, fu închis la mănăstirea Rîșca pînă ce, după cîteva săptămîni, la sfîrșitul anului 1844, putu, cu învoirea domnului Mihai Sturza, să se întoarcă la Iași.

Atîtea prigoniri îl duseră la hotărîrea să părăsească pentru cîtăva vreme țara și în decembre 1845 porni spre Paris. Acolo caută să cunoască învățați, oameni politici, urmărește evenimente care se pregătiau și-și întărește sufletul pentru lupte nouă pe care știa că va trebui să le dea. Din Franța se duce, pentru cîtva timp, în Spania, unde petrece iarna anului 1846, și pe urmă ia din nou drumul spre țară. Aici îl așteptau aceia care la semnul lui știau că peste așezările vechi trebuie să se ridice altele, cu toate îndîrjirile celor care rămîneau departe de chemările vremei. În fruntea mișcărei de la 1848, care știm ce soartă a avut și în Moldova, i-a fost dat pe urmă să cunoască drumul pribegiei și porni astfel spre Paris, de unde se întoarse însă după foarte scurt timp, ca să ajungă în Bucovina, unde îl întîmpină bunătatea bătrînului Eudoxiu Hurmuzachi și se simți iarăși liber să-și exprime ideile. Cînd fiii acestuia, Alecu și Gheorghe, întemeiază gazeta *Bucovina* — primul număr apare la 4 oct. 1848 — colaborarea lui nu putea lipsi : noua gazetă, la început mai mult politică, dar pe urmă și literară, îi înlesnia împărtășirea gîndurilor sale politice și-i reamintia atîtea străduințe de la *Dacia literară* și *Propășirea*. Pe lîngă articole la ziarul fraților Hurmuzachi, publică, în timpul refugiului, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, 1848, unde amintia, într-un fulminant rechizitoriu, cît îndurasem de la fel de fel de asupritori și ținea, înainte de toate, să arate, în întregime, programul său politic : unirea Principatelor, împroprietărirea țăranilor, acordarea de libertăți cetățenești ca în alte țări.

Bucovina o părăsește la începutul anului 1849, ca să ia din nou drumul spre Paris. Se regăsește aici printre prieteni emigrați și pune la cale împreună cu ei planuri nouă. Caută în același timp să informeze pe streini despre stările de la noi, publicînd articole în *La presse*, *L'indépendance belge* și *Nazional-Zeitung* (din Berlin). Situația se schimbă în Moldova cînd în locul lui Mihai Sturza ajunge domn Grigore Ghica ; Kogălniceanu putea acum să-și încheie exilul și plecă din Paris la sfîrșitul aceluiași an. Continuîndu-și activitatea istorică și aducînd partea lui de colaborare la inițiative nouă, cum era revista *România literară* care apare la 1855, cu o reluare a programului *Daciei literare*, pentru planurile lui politice vede vestindu-se înseninări și pornește cu încredere lupta pentru realizarea lor. La 1855 întemeiază *Steaua Dunărei* care trebuia să fie, cum spunea singur, „jurnalul Unirei“ și unde nu era uitată nici literatura. Energia și tactul lui izbutesc să învingă toate împotrivirile și apogeul carierei sale politice îl înseamnă proclamarea Unirei, împroprietărirea țăranilor și secularizarea averilor mănăstirești. După abdicarea lui Cuza, cîtva timp rămîne mai mult spectator al vieței politice ; la 1868 primește să facă parte din ministerul sub prezidența lui D. Ghica, dar numai la 1877, în timpul războiului, personalitatea sa reapare pe primul plan, ca ministru de externe, și se știe cum la congresul din Berlin energia și elocvența lui au apărat drepturile noastre [...] Ca ministru iarăși (1879—1880), pe urmă ca reprezentant al țărei la Paris

ori ca deputat, glasul lui a mai putut fi ascultat de multe ori și cînd, puțin înaintea morței (20 iunie 1891), venea să vorbească la jubileul de 25 de ani al Academiei, vigoarea spiritului său se arăta aceeași în cuvintele prin care reamintia momente însemnate ale regenerării noastre, căreia-i închinase atîția ani de luptă ce nu se putea să nu fie o biruință.

Locul lui Kogălniceanu în literatură îl fixează, de o parte, acele discursuri ale sale, cunoscute tuturor, care înălțau arta vorbirei pînă la culmi neatinse încă la noi, iar, de alta, ideile pe care, din convingeri bine călăuzite și cu măiestria cuvîntului său și aici, le-a susținut pentru orientări cum nu le înțelesese alții. Încercările literare din tinerețe rămîn în umbră, cu toate că îl regăsim și acolo cu spiritul său ager și cu o notă personală a stilizării — chiar acele *Ilusii pierdute* pe care le tipăria la 1841 și de care am amintit în legătură cu biografia lui cuprind redări vii ale moravurilor noastre de altădată, caracterizări bine prinse, observații pătrunzătoare și fraze care nu sînt tocmai lipsite de grija conturării.

Ce aducea nou Kogălniceanu pentru înviorarea literaturei noastre ? Programul *Daciei literare* o spunea răspicat. Arătînd cum se înfățișau „cele mai bune foi" apărute pînă atunci — ale lui Asachi, Heliade Rădulescu și Bariț — găsia că toate aveau „o coloră locală" care le diminua : „*Albina* este prea moldovenească ; *Curierul*, cu dreptate poate, nu prea ne bagă în samă ; *Foaia inimei*, din pricina unor greutăți deosebite, nu este în putință de a avea împărtășire de înaintările intelectuale ce se fac în ambele principaturi".

Nu putea fi decît binevenită deci :

„O foaie care, făcînd abnegație de loc, ar fi numai o foaie românească, și prin urmare s-ar îndeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune... Țelul nostru este realizația dorinței ca românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți."

Era încă altceva ce lipsia literaturei noastre și *Dacia literară* ținea să arate scriitorilor care trebuiau să fie preferințele lor față de cele care-i rătăcise :

„Dorul imitației s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul național... Mai în toate zilele ies de sub teasc cărți în limba românească. Dar ce folos ! că sînt numai traducții din alte limbi, și încă și acelea de ar fi bune. Traducțiile însă nu fac o literatură."

Și veniau pe urmă aceste cuvinte, de viziune literară încălzită de flacăra patriotismului :

„Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sînt destul de mari, obiceiurile noastre sînt destul de pitorești și de poetice, pentru ca să putem găsi și la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm de la alte nații."

Ca atitudine critică, se sublinia obiectivitatea pe care revista va căuta să o păstreze și moderația în discuții, înlăturarea polemicilor pătimașe :

„Critica noastră va fi nepărtinitoare ; vom critica cartea, iar nu persoana. Vrăjmași ai arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecățile noastre literare. Iubitori ai păcei, nu vom primi niciodată în foaia noastră discuții ce vor putea să se schimbe în vrajbe."

Program limpede și hotărît, care avea să fie urmat cu consecvență și amplificat în bucățile literare și studiile publicate acolo de Kogălniceanu și colaboratorii săi, cum și în însemnările pe care dînsul le da în cronica revistei, cînd credea că enunțările din fruntea ei așteptau reveniri, precizări.

Pentru că asupra traducerilor i se păruse că nu spusese tot ce era în gîndul său, că i s-ar fi putut atribui o părere prea categorică, într-o notiță, vorbind de două cărticele ale lui Gr. Pleșoianu și M. Stoianovici *(Columbul* și *Harito și Polidor),* venia să arate că nu era în totul împotriva traducerilor, ci numai a celor care erau făcute fără alegere, fără nici un folos pentru literatură :

„Cum traducătorii acestor cărți nu pot găsi ceva mai bun de tradus ? Pentru ce nu iau din franțuzește *Esprit des lois* par Montesquieu, *Le génie du christianisme* par Chateaubriand, din grecește operele clasice ale lui Demostene, ale lui Xenofon, ale lui Tucidide, iar nu niște maculatură ca *Hariton,* ca *Columb* ș.a." (112).

Privind cît se scrisese în poezia noastră, ca o antiteză sublinia odată bogăția literaturei populare, a „norodului", despre care spunea că „are mai multă poezie decît mulți din poeții noștri" (288). În polemica pe care a avut-o cu Asachi și de care am amintit în altă parte (vol. I, 171), insista din nou astfel asupra rolului criticei :

„Înainte de zece ani, cînd era rușine de a lua condeiul în mînă spre a compune ceva românește, critica ar fi fost cu totul de prisos și nepriincioasă literaturei născînde. Astăzi s-au schimbat lucrurile ; care n-are mania de a fi autor ? Înșiși țîncii de pe lavițele școalelor au pretenția de a publica scrierile lor, pînă și tractaturi de filosofie. Ei bine, într-o asemenea epohă, cînd se publică atîtea cărți, afară de bune, nu este de neapărată nevoie ca o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pe toate și ca într-un ciur să le vînture ?" (283—284).

Tot în *Dacia literară* aducea o aspră critică teatrului din Iași, care am văzut că numai sub direcția lui, a lui Alecsandri și Negruzzi, ajunse să fie mai bine îndrumat ; îl înfățișa strein de artă, ca o „păpușerie", o înjghebare copilărească ori ridicolă :

„Piesele sînt rău alese, sfășiate și rău întocmite ; iluzia scenei nu este observată... De multe ori se înfățoșează pe scenă, în tot ridicolul lor, cele mai mari anacronisme : costume, oameni despărțiți prin veacuri întregi se întîlnesc în reprezentațiile românești. Așa în *Vicleniile lui Scapin* s-a văzut un husar din vremea lui Napoleon, un elegant muscadin din vremea lui Molière, o cochetă din zilele noastre" (116).

Părerile sale asupra literaturei nu le-a exprimat Kogălniceanu numai în *Dacia literară,* ci și cînd i se oferia un nou prilej, ori de cîte ori credea că e bine să le reamintească sau să adauge ceva la ele. În prefața la poeziile lui Hrisoverghi (XX—XXI) spunea despre versurile scrise de majoritatea poeților că erau „mai mult în formă, în cuvinte,

nu în idei" și chiar în *Ilusii pierdute* trecea cîteodată la reflecții asupra literaturei, cum era aceea că „în cărțile poeților noștri numai poezie nu se găsește" (38). Anunțînd tipărirea primei culegeri de poezii ale lui Alecsandri, le adresa iarăși poeților cuvinte de mustrare, în *Almanah de învățătură și petrecere*, 1843, 86, că nu știu unde să-și îndrepte inspirația și lăuda pe tînărul scriitor moldovean că înțelesese care trebuie să fie adevărata poezie românească :

„Toți poeții și poetașii noștri în versurile lor imitează unul pe Petrarca, altul pe Tasso, un al treilea pe Lamartine, acesta pe V. Hugo, celălalt pe Schiller și de aceea mai nici unul nu compune poezii românești, ci ne dă numai niște neînsemnate copii a unor maeștri care, dacă sînt numiți poeți mari, au meritat acest nume tocmai pentru că n-au imitat pe nimeni, ci au urmat numai impulsia geniului lor. Un tînăr poet moldovean, d. V. Alecsandri, vroind a ieși din cărarea obștească și ascultînd numai gustul său și tradițiile naționale, a alcătuit o colecție de versuri ce în adevăr și cu drept cuvînt se pot numi poezii românești."

Ideea, adînc înrădăcinată în convingerile lui, că literatura, arta trebuie să fie izvorîri din „duhul național" — expresie pe care mereu a repetat-o — e reluată în prefața *Letopisețelor*, ca o poruncă de catehism literar :

„Artele și literatura, expresiile inteligenței, n-au speranță de viață decît acolo unde ele își trag originea din însăși trupina popoarelor. Altmintrelea, ele nu sînt decît niște plante exotice pe care cel întîi vînt ori le înghiață, ori le usucă. Ca să avem arte și literatură națională trebuie ca ele să fie legate cu societatea, cu credințele, cu obiceiele, într-un cuvînt cu istoria noastră... Nu vom avea artă și literatură dacă nu ne vom adăpa în izvoarele naționalității noastre, care este religia secolului al XIX-lea."

Cînd la 1 oct. 1855 publica primul număr din *Steaua Dunării*, în programul ei insista iarăși asupra felului cum înțelegea literatura și vorbia cu dispreț de „pacotila de versuri fără poezie, de romane traduse", din care unii își făceau lectura obișnuită.

Cum pe vremea cînd ducea lupta literară, discuțiile asupra reformei limbei pasionau pe scriitori, nu se putea, de asemenea, să rămînă strein de ele. Dacă curentul latinist își mai păstra atunci ascendentul și Heliade Rădulescu vestia tendințele lui de italienizare, reacțiunea sănătoasă se afirma tot mai categoric și se putea prevedea că părerile celor moderați trebuiau să învingă. Semnificativ în această privință e un articol apărut în foaia *Păminteanul*, 1839, nr.-ul 9, și iscălit cu pseudonimul „Petru Înlesnitoru", pentru a da sfaturi cui acesta îi zicea — tot cu pseudonim — „Iancu Statornicu". Sistemul etimologic era criticat acolo astfel : „Scrierea noastră seamănă cu o caricatură hieroglifică. Vorbe nouă scrise cu slove nouă sînt negreșit lucruri de neînțeles. Dar aceasta nu e destul ; unii au vrut să ne mai aducă o altfel de piedecă, etimologia. Mă vei întreba ce este etimologia. Etimologia este un fel de scriere ce arată vîrful urechei a oricăruia, deosebind pe învățatul din neînvățat ; s-a iscodit de procopsitul Petru Maior la leatul 1812, s-a tipărit în *Dicsionarul* de la Buda la leatul 1829 și d. Eliad a publicat-o

aici la leatul 1838." Continuînd, colaboratorul *Pămînteanului* arăta greutatea, cum și inutilitatea, scrierei etimologice : „Te sperii, domnule, de etimologica scriere cu care ne amenință înnoitorii noștri ; ai dreptate. Tinerimea noastră ar pierde cu dînsa vremea scumpă pe care ar fi păcat s-o jertfească la zadarnica plăcere a ochilor, care este singurul folos al acestei scrieri și care va mulțumi numai pe cei din mîndri și egoiști care vor ști latinește. Într-adevăr, ce-i pasă tinerimei cum ar trebui să scrie cu slove latinești : *kare, acest zic, cînd, poartă,* numai să le poată scrie fără nici o greutate și cetindu-le să poată auzi sunetul cel adevărat ?" O scriere cu litere latine simplificată, fără tendințe etimologice, insista mai departe Petru Înlesnitoru că era singura de adoptat : „Ce să facem... cu slove latinești de vom vrea a le întrebuința ? Un alfabet astfel încît știindu-l odată să nu afle nimeni greutate decît pelticul, căruia îi va fi totdeauna anevoie cu orice slove ; un alfabet care să nu ceară mai întîi cunoștințele limbei latinești, un alfabet care să nu dea tiparului nostru monopolul literaturei noastre, un alfabet pe care să-l putem afla în toată Europa." La articolul din *Pămînteanul* Heliade Rădulescu a răspuns pe un ton înăcrit în *Curierul rum.*, 22 și 23 aug. 1839, și tot în *Pămînteanul* (suplement la nr.-ul 21) a urmat riposta lui Petru Înlesnitoru, cu multe ironii la adresa susceptibilului director al *Curierului* — polemică arătînd și ea pornirea cu care se discuta asupra reformei limbei. E de amintit iarăși că în acea „Asociație literară" care se înființase la București în 1843 și despre care vorbia *Propășirea* (p. 16) s-a dezbătut desigur adeseori unificarea scrierei, cum era în programul ei ; făceau parte din ea Heliade Rădulescu, Bălcescu, Laurian, Bolintineanu, Boliac, și chiar dacă nu cunoaștem mai de aproape activitatea ei, cu privire la fixarea limbei literare, putem presupune că și acolo — unde Heliade Rădulescu și Laurian erau în minoritate — părerile extremiste, impunerile pedante erau date la o parte. Mai bine informați sîntem despre ce s-a discutat într-o altă „Asociație literară" — poate o continuare a celei dinainte — ce a funcționat de la 1845—1847 și statutele ei împreună cu procesele verbale ale ședințelor s-au publicat în *Românul literar,* 1893, nr.-ele 1 și urm. (v. și *Socoteală de lucrările comitetului Asociației literare pentru anul 2-lea,* București, 1847) ; o comisiune aleasă dintre membrii acestei asociații ca să se ocupe de felul cum trebuia să scriem își depunea la 7 nov. 1847 raportul său, în care se spunea : „Ortografia să se razime chiar pe natura limbei române ; să fie cît se va putea mai înlesnicioasă, atît pentru scriitori, cît și pentru cetitori" *(Rom. lit,* 1893, 426—427). Deci intenții hotărîte de a se renunța la rătăcirile latiniștilor.

Cînd a început să scrie, Kogălniceanu nu era încă bine fixat asupra sistemului mai rațional de urmat ; îl vedem privind cu indulgență, acceptînd chiar — în parte — ceea ce urmăriau latiniștii. În *Hist. de la Valachie* (XIII), cum și cînd își exprima părerile asupra ortografiei în *Alăuta rom.* (48), nu găsia motive să se îndepărteze de sistemul lui Maior, cum fusese adoptat și în gramatica de la 1826 — pe care o amintește — a lui I. Alexi, și chiar cînd publică *Dacia literară* era de părere că poate fi primită ortografia celor din Ardeal sau a unora din Muntenia, pentru că era „rațională și întemeiată pe ortografia italiană" (295). În *Arhiva*

rom. îl vedem iarăși că nu ia atitudine ostilă față de cei care căutau să impună un sistem sau altul : vorbind de *Tentamen criticum* al lui Laurian, spunea că e o carte „vrednică de cea mai mare laudă" (I, 372) și cînd anunța apariția *Paralelismului* lui Heliade Rădulescu și a traducerei acestuia din Tasso *(Gerusalemme liberata),* găsia că vor avea „o mare înrîurire" (*ibid.*, 373). Mai categoric întrucîtva se exprima asupra încercărilor de prefacere a limbei în *Propășirea ;* cînd Laurian încheia acolo (în nr.-ul 26) un șir de articole cu titlul *Cercetări asupra limbei,* Kogălniceanu adăuga o notă în care spunea că redacția le dăduse loc în revistă pentru a pune în discuție unele chestiuni și „nicidecum ca *model practic pentru ziua de astăzi,* pentru că ea știe, ca și alții, ce însemnează cuvintele : *l'usage est le tyran des langues*".

Protestările lui împotriva corupătorilor limbei le găsim hotărît exprimate în *Rom. literară* (25, 186—187) și în fruntea *Stelei Dunărei,* unde ironiza tratatele „anabaptisto-lingvistice" scrise de unii și cerea criticei să fie necruțătoare față de aceia care nu-și stăpîniau maniile reformatoare :

„Critica s-a făcut neapărată mai ales în timpul de față, cînd limba românească este răstignită pe fel de fel de cruci, stropșită prin fel de fel de sisteme, întunecată prin fel de fel de ortografii, unele mai absurde decît altele".

Sînt, desigur, numai păreri răzlețe, după cum găsia prilejul, pentru că nu s-a gîndit niciodată să arate de aproape, prin șiruri de relevări concrete, toate ereziile improvizatorilor de sisteme. Oricum se prezentau, aceste păreri ale lui au avut răsunet, au dat semne de dreaptă înțelegere a ceea ce unii căutau să întunece prin pedanterii și artificialități. Se arăta și aici intuiția lui vie pentru realități care nu puteau fi jertfite, simțul critic cum știa totdeauna să-i fie de veghe și, înainte de toate, convingerea — nu ostentativ arătată, fără prezumpțiune, pe care a detestat-o totdeauna — că adevărurile apărate de el puneau un hotar rătăcirilor altora.

PROZATORII EPOCEI NOUĂ

Cercetarea trecutului mergînd împreună cu aspiraţiile patriotice a dat desigur pe la 1840, cum spuneam mai înainte, impulsiuni prozei nouă, dar ea trebuia să fie secundată de preocupări şi în alt sens, pentru ca să ne aducă opere cum le întîlnim atunci. Erau istoricii şi învăţaţii Ardealului şi patriotismul lor vorbeşte în tot ce au scris, însă rămîneau la depărtări mari de literatura adevărată. Numai scriitori cu o sensibilitate amplificată şi trecuţi prin ucenicia artei literare — ajutată de începuturile de modernizare a poeziei şi de pilde din literatura franceză — puteau da prozei înfăţişare nouă, arătînd că şi aici scrisul nostru trecea repede peste întîrzieri pe care nu le putuse învinge alţii. Ca suflet nou pe care-l aduce şi rară îmbinare a erudiţiei cu măiestria exprimării, în literatura vremei se reliefează opera lui :

N. BĂLCESCU

Era fiul pitarului Barbu Bălcescu şi după ce urmă, ca elev al lui Heliade şi Fl. Aaron, şcoala de la Sf. Sava, la 1838, în vîrstă de 19 ani — se născuse la 29 iunie 1819 — fu ispitit de gîndul să intre în rîndurile oştirei, să ia uniforma de cadet, dar nu rămase mult timp acolo, pentru că începuse să fie privit cu neîncredere cînd tinerilor printre care se găsia şi cărora credea că nu le poate lipsi educarea în spirit naţional — organizase chiar un fel de şcoală militară care să dea această pregătire sufletească — le vorbia de trecutul nostru şi le ţinea discursuri înflăcărate, ceea ce deştepta îngrijorări la nelipsiţii duşmani ai renaşterei noastre. Bănuielile asupra ideilor lui revoluţionare se reînnoiră cînd se ralie la mişcarea pusă la cale de I. Cîmpineanu, care urmăria schimbări în organizaţia ţărilor noastre şi detronarea lui A. Ghica — un proiect de constituţie nouă fusese redactat — şi cînd planurile partidului conspi-

rator fură descoperite, Cîmpineanu fu trimis la închisoare, iar Bălcescu împreună cu Mitică Filipescu ș.a. crezură că pot duce mai departe acțiunea revoluționară, dar fură dați în judecată ; Bălcescu fu condamnat împreună cu ceilalți și stătu închis (în 1841—1843) la mănăstirea Mărgineni și la Gorgani, recăpătîndu-și libertatea numai după ce G. Bibescu ajunse domn în locul lui A. Ghica.

La 1843 am văzut (p. 41) că este printre întemeietorii Asociației literare și tot atunci îl găsim, alături de I. Ghica și I. Tell, în acea grupare cu caracter politic, Frăția, care a pregătit întrucîtva revoluția de la 1848 (I. Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri,* 688 ; *Amintiri din pribegie,* 40).

Îl preocupau însă în acest timp mai mult studiile lui, de istorie, pentru care se arătase pasionat încă de pe cînd era pe băncile școalei. O călătorie prin țară, pe la mănăstiri și prin sate, îl ajută în cercetările sale istorice și, culegînd documente, ascultînd povestiri ale bătrînilor, adunînd de pretutindeni ce-i putea fi de folos pentru planuri de lucrări, începu în curînd să publice însemnate contribuții la cunoașterea trecutului nostru, vestind pe istoricul de frunte, cum avea să fie recunoscut, al generației de la 1840. La 1844, în *Propășirea,* tipărește *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum,* care nu era numai o încercare de a arăta vechea organizație militară de la noi — mult timp studiul său a rămas singurul de folosit pentru această parte din istoria noastră — ci venia să afirme o convingere statornică a lui, aceea că „țara românilor, deși va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regenerației vechilor ei instituții ostășești". Articolului din *Propășirea* îi dădu continuarea în : *Puterea armată și arta militară la moldoveni, în timpurile măririi lor,* care apăru în vol. II al *Magasinului istoric pentru Dacia,* care am văzut că a început să-l publice, la 1845, împreună cu Laurian. Acolo putem cu deosebire urmări activitatea lui de istoric la început, fie că publica multe alte studii, fie că dedea la lumină cronici, documente, atîtea izvoare care și astăzi pot fi folosite de cercetători. În același volum al *Magasinului istoric* în care da urmarea la *Puterea armată,* publica un articol, *Despre starea socială a muncitorilor plugari,* care chiar după motto — cuvintele lui Mirabeau : „Privilegiurile se vor sfîrși, dar poporul rămîne veșnic" — lăsa să se vadă cu ce intenții era scris ; după ce arăta starea țărănimei noastre, mereu asuprită, și vorbia de „clasele înalte care singure se folosesc de drepturile țării", încheia cu aceste cuvinte de mustrare și de avertisment pentru cei care ar stărui în vinovate uitări : „Vai de acele nații unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor ! Ele pier ! Astfel noi văzurăm în zilele noastre o nație puternică și vitează, cu care odinioară ne luptam împreună pe cîmpul slavei pentru libertate și creștinătate, o văzurăm căzînd cu zgomot, zdrobită în bucăți ; o văzurăm chiar în anul acesta frămîntîndu-se în mormîntul său fără a se mai putea ridica, nu din nevoia puternicilor săi vrăjmași, dar din pricină că și acolo o aristocrație egoistă călcase în picioare drepturile omenirei." Vorbia încă o dată neliniștea unui suflet cu alte gînduri decît ale

celor mai mulți și nu se putea ca ele să nu pară prea îndrăznețe. Tînărul care avusese curajul să se exprime astfel se expunea la alte urmăriri și se hotărî atunci, la sfatul prietenilor săi, să părăsească țara.

Îndreptîndu-se spre Franța, avea mîngîierea că va vedea desăvîrșită opera pe care se simția dator să o dea compatrioților săi, ca istoric și întrezăritor de fapte, ce să nu rămînă mai prejos de ale celor de altădată. În timp de doi ani, făcînd cercetări în bibliotecile din Paris, adună materialul nou ce avea să-l ajute la redactarea *Istoriei românilor sub Mihai-Vodă Viteazul* și o parte din ea — numai mai tîrziu se înlesni să o continue — o avea scrisă ca să o trimită pentru *Magasinul istoric*, unde a apărut în fruntea vol. IV, sub titlul : *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595*. În același timp, gîndurile lui se îndreptau mereu spre ceea ce trebuia să schimbe viața de la noi și împreună cu alți tineri munteni și moldoveni, care se strînsese într-o societate a studenților români, urzea planuri pentru apropiate lupte ce trebuiau date. Dorind să cunoască Italia și să facă cercetări în bibliotecile de acolo, în 1847 vizitează Genova, Roma, Neapole, Palermo și, întorcîndu-se la Paris, în curînd avea să asiste la mișcarea revoluționară de acolo, prevăzînd răsunetul ei și la noi. În primăvara anului 1848 revine în țară, ia parte la evenimentele de atunci, punînd toată însuflețirea de visător al unor vremi mai bune, scriind, alături de Bolintineanu, Boliac, Gr. Alexandrescu, la gazeta *Poporul suveran* și făcînd propagandă pentru răspîndirea la țară a ideilor revoluționare prin *Foaia satului* (v. I. Ghica, *Amintiri din pribegie*, 485). Și pentru dînsul însă, ca și pentru alții, veniră deziluziile, cu presimțirea exilului. Ca instigator, fu arestat, împreună cu alți conducători ai mișcării, și pornit spre Rusciuc, de unde numai la Semlin avea să fie lăsat în libertate. Acolo i se păru că drumul lui poate fi după gînduri nouă care-l frămîntau. Îi trecuse prin minte că revoluția din Transilvania ar putea fi îndreptată în folosul nostru altfel de cum credeau alții, să ne unim adică cu ungurii, pentru ca împreună cu ei să luptăm contra rușilor, să formăm un front comun împotriva slavismului amenințător. Luă astfel drumul spre Ardeal, pentru ca să urmărească mersul revoluției, dar nu stătu mult acolo, părîndu-i că nu era încă momentul potrivit pentru punerea în acțiune a planului său. În decembrie 1848 se găsea la Belgrad, cu intenția să plece mai departe, la Constantinopol, unde mai fusese, în misiune, cu cîteva luni înainte, și credea că se va putea cîștiga sprijinul turcilor împotriva rușilor. Prelungind petrecerea la Belgrad, pentru ca să cunoască stările din Iugoslavia, numai în primăvară ajunse la Constantinopol, unde-l aștepta I. Ghica. Amîndoi își pusese speranța în ajutorul turcilor, dar se convinseră în curînd că era în zadar. Părăsind Constantinopolul, Bălcescu se îndreptă spre Bănat și petrece mai mult timp la Debrețin, se duce chiar la Budapesta, ca să convingă pe conducătorii revoluției din Ungaria, Kossuth, Batthyáni ș.a., că ar fi cuminte să se ajungă la o acțiune comună a ungurilor cu românii. Mergea cu iluziile lui pînă să creadă că s-ar putea organiza o armată română care împreună cu cea maghiară să învingă pe ruși ; la 3 iunie 1849 îi scria, din Debrețin, lui Ion Ghica : „Aici am elemente mari între români și de aș avea puști

multe și un bun general român, aș pune o armată de cel puțin treizeci de mii" (I. Ghica, *Amintiri din pribegie,* 281); și puțin mai tîrziu (6 iulie), într-o scrisoare tot către I. Ghica, spunea : „Eu tot mă țin de ideea... de a mă duce cu un steag național în munții Transilvaniei, la Iancu, și de a porni pe români contra muscalilor prin ideea naționalității și a-i scula pe toți" (*ibid.*, 360). Visurile lui aveau să se spulbere în curînd și, dezamăgit, nu-i rămînea decît să-și ducă mai departe pribegia ; după peripețiile pe care le cunoaștem tot din *Amintirile* lui Ghica (pag. 407 urm.) putu ajunge iarăși la Semlin și, de acolo, prin Budapesta și Viena, în octombrie 1849, se îndreptă spre Paris.

Printre emigrați, nu încetează să dea îndemnuri nouă de acțiune, după reculegere, prin sfaturi pentru înlăturarea rătăcirilor de care-și dădea samă mai bine decît mulți alții ; din scrisori ale lui se vede cum judeca atîtea greșeli ce ar fi trebuit evitate, și caracteristică e cu deosebire scrisoarea — în franțuzește pe care o adresa la 1850 lui Al. Golescu (v. I. Ghica, *Amintiri din pribegie,* 472 urm.), arătînd părerile lui asupra revoluției din 1848, cum tot acolo își exprima încrederea că nu va trece mult pînă se va realiza Unirea Principatelor și, mai pe urmă, a tuturor românilor. La 1850, împreună cu D. Brătianu, C. A. Rosetti, I. și N. Golescu, I. Voinescu, V. Mălinescu ș.a., tipărește revista *România viitoare,* cu un manifest al său către români și un articol, *Mersul revoluției în istoria românilor,* în care relua idei pe care le cunoaștem din ce scrisese în *Mag. istoric* despre soarta muncitorilor plugari și din corespondența sa, fixînd în cuvinte limpezi și energice credința lui în izbînda gîndurilor de dezrobire, cînd toate popoarele, printr-o mare revoluție, cum o întrezăria, vor trăi după drepturile lor. Oricîți dușmani am avea, nu se poate să nu-i biruim, spunea dînsul, dacă vom sta de veghe și vom înțelege puterea unirei noastre față de uneltirile lor : „Copleșiți și amenințați astăzi de panslavism, mîne poate și de pangermanism, noi nu ne putem mîntui fără numai opunîndu-le panromânismul". Și ca să fim pregătiți pentru lupta ce va hotărî și soarta noastră, îndemna să nu ne pierdem cumpătul, să lăsăm șovăirile, risipirile : „Pînă cînd ceasul ridicărei generale va suna, stați în liniște. Lucrați numai spre a vă întări brațele și inima și a vă îmbărbăta în credință și spre jertfire ; sprijiniți inimile slabe și îndoioase, propoveduindu-le adevărul care luminează și dă putere... Nu vă desperați de suferință, căci suferința, știți, e condiția esențială a dezvoltărei noastre." Împărtășirea ideilor lui nu se putea opri aici și de aceea cît a petrecut la Paris a căutat să le facă cunoscute și streinilor, cărora ținea în același timp să le arate, în numele compatrioților săi, situația de la noi, care erau orientările nouă și ce sprijin așteptam ca să trecem în rîndul popoarelor cu o vieață fără apăsările, întunecările trecutului. În 1850 face drumul spre Londra, ca să vadă pe lordul Palmerston și să-i înmîneze un memoriu cu privire la stările de la noi, despre care cercurile politice din Apus nu erau destul de bine informate. Asupra proprietăței la noi, publică un studiu, *Question économique des Principautés danubiennes,* Paris, 1850, în care făcea istoricul chestiunei și expunea părerile sale asupra organizărei proprietății.

Greutățile de vieață, cu lipsa de mijloace în pribegie, cum mereu amintia în corespondența sa, și îngrijorările din pricina boalei care începuse să-l chinuiască tot mai mult, îl hotărîră să părăsească Parisul și în mai 1851 se găsia, pentru cîteva luni, la Ville l'Avray, cu reveniri din cînd în cînd la Paris, o dată pentru ca să ție o cuvîntare — un „*speech* bătăios" îi spunea — la aniversarea adunării de pe Cîmpul Libertății din 3/15 mai 1848 (s-a publicat în foaia *Junimea română*, care a apărut cîtva timp la Paris). De la Ville d'Avray se gîndește să se îndrepte spre sudul Franței și rămîne acolo, la Hyères, pînă în toamna anului 1852. În dorul de a-și revedea țara, se îndreptă atunci spre Constantinopol și de acolo luă drumul spre Galați, ca să se întîlnească cu ai săi și crezînd că poate i se va îngădui să rămîie în țară ; dorința lui înțelese că era zadarnică și nu-i rămînea decît să ia din nou drumul exilului ; în octombrie 1852 era în Italia, la Palermo, unde spera că-și va recăpăta sănătatea ; în curînd însă boala avea să-l răpună și, cu durerea înstreinării, închidea ochii la 17 nov. st. v. 1852 (v. *Noua rev. rom.*, III, 305—306 ; testamentul său, în italienește, e datat din aceeași zi).

Cum înțelegea să se scrie istoria, Bălcescu arăta în articolul publicat în fruntea primului volum al *Mag. istoric*. Ca și Kogălniceanu, nu o reducea la expuneri unilaterale și sărace, credea că ea răspunde prea puțin la cît i se cere, dacă se oprește la un șir de „oarecare întîmplări politice sau militare uscate" ; de aceea recomanda istoricilor să înfățișeze vieața unui popor așa cum se desprinde din „instituțiile, ideile, simțimintele și obiceiurile lui". Susținea, în același timp, să se dea luare-aminte cuvenită poeziilor și tradițiilor populare, pentru că sînt „un mare izvor istoric", și îndemna să se culeagă cît mai mult din literatura noastră populară. Privind astfel istoria, lărgind perspectivele ei și orientînd-o spre cercetări temeinice, după izvoare sigure și cît mai variate, ar fi ajuns să dea literaturei noastre istorice opere înălțîndu-se deasupra altora chiar numai prin aceste însușiri, de erudiție impunătoare pe vremea cînd a scris. A ținut însă să pună în scrierile lui însuflețire, să le facă să vibreze de gînduri care-i vorbiau cu toată puterea îndemnurilor ce-și zicea că trebuie ascultate ; cunoașterea trecutului era pentru el chemare spre înfăptuiri nouă, așa că opera lui istorică e străbătută de misticism profetic și de exuberanțe de poet. Chiar de la început, cînd a publicat *Puterea armată*, da cercetărilor sale istorice această înfățișare. Spunea acolo, în cuvintele liminare, că vom ajunge să fim alături de alte popoare numai dacă ne vom gîndi la o regenerare a vechilor noastre instituții ostășești. Aceeași părere neclintită o exprima într-una din acele scrisori ale sale unde convingeri ce-i erau scumpe stăruia să arate că nu erau utopii — din peregrinațiunile lui, la 1849, îi scria lui I. Ghica (*Amintiri din pribegie*, 357) :

„Dumnezeul meu politic de mai multă vreme este *puterea*, este *Iehova*, *Dumnezeul armatelor*. Este de trebuință a populariza între români aceste idei și a întoarce toată ținta lor națională către armă numai, căci numai cu dînsa se vor mîntui și vor fi mari și puternici."

Pentru a slăvi vitejia românească, înțelegem cum preocuparea lui statornică a fost să evoce figura aceluia care se înălța în aureolă de epopee. Nu i-a fost dat să ducă la sfîrșit cartea pe care ținuse să i-o închine, dar din cît e cuprinsul ei — s-a tipărit mai întîi, prin îngrijirea lui Odobescu, la 1878, după ce fragmente din ea, alături de cel din *Mag. ist.*, apăruse în *România literară* și *Revista română* — putem vedea unde culminau ideile lui istorice, cum proiecta asupra faptelor viziunea lui arhitectonică și cîtă limpezime, cîtă armonie, știa să dea stilului său.

Între *Puterea armată* și *Istoria românilor sub Mihai-Viteazul* singur punea legătura cînd primul capitol al acesteia începea să-l scrie astfel :

„Deschid sînta carte unde se află închisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagini din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională cu care românii, sub povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani, 1593—1601, dar anii din istoria românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în exemple minunate de jertfire către patrie. Timpuri de aducere-aminte glorioasă, timpuri de credință și de jertfire ! cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenunchiau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeul armatelor laurii biruinței sau cununa martirilor, și astfel, îmbărbătați, ei năvăliau unul împotriva a zece prin mijlocul vrăjmașilor și Dumnezeu le da biruința, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri s-au luptat atît în veacurile trecute, fie ca aducerea-aminte a celor timpuri eroice să deștepte în noi simțimîntul datoriței ce avem de a păstra și de a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire."

Cuvinte de preamărire a virtuților străbune care anunțau cum avea să glorifice pe voievodul muntean și, după ce descria starea jalnică a țării înainte de venirea lui la domnie, pentru a pune și mai în lumină măreția faptelor lui, venia să-l înfățișeze astfel :

„În acel timp de chin și de jale strălucea peste Olt, în Craiova, un bărbat ales, vestit și lăudat prin frumusețea trupului său, prin virtuțile lui mari și felurite, prin credința sa către Dumnezeu, dragostea către patrie, îngăduiala către semeni, omenia către cei mai de jos, dreptatea către toți deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia și dărnicia ce împodobiau mult lăudatul său caracter. Acesta era Mihai, banul Craiovei."

Toată povestirea știm cum se înlănțuește mai departe ca o apoteoză a celui care izbia „cu iuțeala trăsnetului" și pusese în uimire pe toți pînă la care ajunsese faima vitejiilor lui : „Veacul nu arătase încă... o asemenea armie, nici un asemenea general". Pentru Bălcescu eroul de la Călugăreni era însă și acela care încercase unirea țărilor române, și înțelegem atunci de ce spre el s-au îndreptat preferințele sale de istoric ; dacă ar fi ținut să slăvească numai vitejia românească, s-ar fi putut

gîndi să evoce figura lui Ştefan cel Mare, şi intenţia lui reiese limpede cînd despre acesta spune că „patruzeci de ani... pe cîmpul bătăliei el apără voinicește țara și creștinătatea", în vreme ce pe Mihai Viteazul îl arată ca pe acela „care întreprinde unirea românilor..." şi a fost „mai norocit decît Ştefan" (ed. Odobescu, 15, 18 ; cf. 362).

Privindu-l astfel, în nimbul faptelor războinice, Bălcescu renunţa să judece pe Mihai Viteazul şi după actele lui politice umbrite de neînţelegerea unor situaţii, de neprevederi care au avut fatalitatea lor şi de care trebuie să ţină samă restabilirile istorice. Precumpănia aici romantismul, cu toate că poate fi socotit ca un romantic cuminte, nelipsindu-i înţelegerea unor realităţi. Chiar el, într-o scrisoare către I. Ghica (*Amintiri din pribegie,* 357), condamna exaltarea romantică a altora şi — lăsînd să vorbească decepţii — spunea despre ea că „a pierdut revoluţia" de la 1848.

Ca şi alteori, cîteva idei generale în care încadra istoria noastră a ţinut Bălcescu să le exprime în acele pagini pe care le găsim ca introducere la *Istoria românilor sub Mihai Viteazul.* Arăta acolo cum „principiul silei" pe care se întemeiase lumea veche a fost înlocuit în vieaţa nouă a popoarelor cu „legea libertăţei, a demnităţei, a moralităţei şi a perfectibilităţei". Aceasta îi da încrederea în continue ascensiuni şi viziunea lui optimistă de istoric îl făcea să scrie :

„Aceea ce ştim este că, din transformaţii în transformaţii, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mişcare e cu atît mai repede cu cît mai mult înaintează, în fiecare pas al vieţei omenirei este un pas în această cale care o apropie de Dumnezeu ; în fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului" (3).

Pentru că la opera de nesfîrşite înaintări fiecare naţiune are de îndeplinit „o misiune evanghelică" şi ele „produc, chiar prin diversitatea lor, armonia totului, unitatea", convingerea la care ajungea era că şi poporul nostru are o misiune de împlinit, cum la fel se exprima Kogălniceanu că trebuie „să ne cunoaştem solia ce Dumnezeu ne-a dat" (*Arh. român.,* I, V). Gîndul lui Bălcescu nu mergea numai spre viitor, ci era dus şi spre trecut, aşa că în partea din urmă a acestei schiţe istorice căuta să arate cum în timp de mai multe veacuri poporul nostru nu a rămas strein de înţelegerea unei meniri a lui. Deşi nu au putut fi revizuite şi le lipseşte încheierea, paginile în care dînsul condensa astfel ce culesese din meditaţiile sale istorice nu rămîn în urma altora, ca gînduri avîntate, ca proiectări vii ale idealismului său.

Scriind *Istoria lui Mihai Viteazul,* Bălcescu arăta cît îl preocupa şi exprimarea literară, modernizarea frazei noastre — descrierea Ardealului şi a Călugărenilor sînt pagini pe care şi le-au însuşit de mult antologiile, şi să nu uităm că el este cel dintîi slăvitor al pămîntului nostru cu măreţia priveliştilor lui, după ce Cîrlova cîntase puterea amintirilor din locuri unde risipirile vremei lăsase totuşi vie slava vredniciei străbune ; se întîlniau astfel amîndoi ca să ne facă să înţelegem ce înseamnă, ca întărire şi a conştiinţei naţionale, poezia pămîntului nostru.

Dacă stilul lui se vede alunecînd uneori spre retorism, mai ales în acele discursuri pe care le da ca rostite de Mihai Viteazul — urmînd

pe istoricii care se îndeletnicise cu asemenea improvizații oratorice — ceea ce-i imprimă o notă deosebită, ușor de recunoscut la primele fraze cînd te apropii de el, e limpezimea și vioiciunea, cum și desfășurarea lui capricioasă, de contraste adeseori, cînd în ritm de perioade maiestoase ori cu învălmășiri de cuvinte, cu ceva clocotitor, năvalnic, cînd în cadențări redînd reculegerea, liniștea, duioșia. Se desprinde din stilul său o dublă înrîurire : a clasicilor și a romanticilor, predominînd însă cea din urmă și aceasta l-a ajutat cu deosebire să dea altă înfățișare prozei noastre istorice. Sufletul lui de poet îl ducea mereu spre dramatizarea acțiunei și spre exuberanțe de lirism, cum același suflet l-a făcut să întrezărească pentru țara lui zile de înseninare, cu darul de a înțelege mult din puțin, cu acele presimțiri care sînt un privilegiu al sensibilității poetice.

C. NEGRUZZI

În apropiată înrudire sufletească cu scriitorii dintre 1840—1870, îl deosebesc totuși mult de ei predilecțiunile lui literare și ceea ce a adus cu totul nou în proza noastră : trecutul, cum îl putuse cunoaște din cronicari, a fost pentru el îndemn de alegeri literare, de alcătuiri în care punea darurile imaginației și cum era în același timp un pasionat observator al vieței, preferințele lui s-au îndreptat spre nuvelă, fiind astfel întemeietorul acestui gen literar la noi. Originalitatea sa răsare și din înfățișarea pe care a dat-o povestirilor, din acel stil de o arhitectură în care dînsul armoniza tradiția cu inovații, pe care a înțeles de multe ori mai bine decît alții cum trebuie să le modereze.

Nu cunoaștem bine data nașterei lui ; pare totuși să fie ori 1808 ori 1807, după indicațiile biografice cîte le știm (v. notița din *Alb. Carpaților*, II, 265, reprodusă în *Conv. lit.*, XX, 313). Tatăl său, postelnicul Dinu Negruzzi, om nu lipsit de cultură, l-a pus întîi să învețe grecește și franțuzește, cum ne spune singur în amintirile lui din copilărie *(Cum am învățat românește)*, de unde aflăm că ajunsese să înțeleagă pe Homer, să spună pe de rost pasaje din Euripide și să scrie franțuzește „sous la dictée" fără prea multe greșeli. Cărți românești începu să le cetească numai mai tîrziu, după ce tatăl său îl încredință acelui dascăl ce preda limba română la școala de la Socola, bătrînul Socoleanu, pe care știm cum l-a descris tot în amintirile sale din primii ani de învățătură. În timpul revoluției de la 1821, familia lui fu silită să părăsească Iașii, refugiindu-se în Basarabia, la Sărăuți în ținutul Hotinului. La 1822 ea trece la Chișinău și acolo dînsul avu prilejul să cunoască pe poetul Pușkin — cum i-a făcut cunoștința și cum a stat de multe ori de vorbă cu el a povestit mai tîrziu într-una din scrisorile lui.

După întoarcerea la Iași, în 1823, tatăl său avu să lupte cu greutăți pentru ca să-și recîștige avutul risipit în timpul refugiului ; bătrînul murind însă la 1826, urmașul lui trebui să se ocupe de procesele ră-

mase să fie judecate și care puțin îi lăsară din averea părintească. Curînd după moartea tatălui său îl vedem primind o modestă funcție la vistierie, iar la 1831 (cum aflăm din *Albina rom.*, 1831, p. 56) era căminar. În timpul domniei lui Mihai Sturza, la 1837, fu ales ca reprezentant al Iașilor în Obștească Adunare, dar în curînd avea să cunoască și el prigoniri chiar din partea domnitorului, care da ușor ascultare șoaptelor, intervențiilor celor care nu priviau cu ochi buni pe oricine își exprima păreri socotite subversive ; publicînd la 1838 în *Alb. rom.* un articol, *Vandalism* (figurează în scrisoarea a III-a din operele complete), fu exilat la moșia lui, pentru că în acest articol vorbia de jefuirea bisericilor noastre de stăpînitorii streini și ne îndemna să avem cultul amintirilor străbune, să nu lăsăm să se risipească monumentele care vorbiau de viața noastră statornică pe unde mereu trecuse cutropitorii : „Este rușine și păcat a vedea pe toată ziua pierzîndu-se cîte o urmă a Moldaviei împreună cu piatra pe care era însemnată. Pe toată ziua rupem cîte o foaie din frumoasa carte a vechiei... Întru durerea ce ne sfășie la privirea dărăpănării romanității, nu putem decît a striga asupra vandalismului..." Mult nu a stat în exil și în 1839, cum ne spune într-o altă scrisoare (a VIII-a), fu însărcinat cu lucrări de „catagrafie" pentru care a trebuit să umble din sat în sat timp de mai multe luni. În 1840 era spătar și prezident al eforiei școalelor (v. *Alb rom.*, 1840, p. 211) și tot atunci am văzut că împreună cu Kogălniceanu și Alecsandri a primit conducerea Teatrului Național din Iași. Alături de aceștia îl vedem și cînd apare *Dacia literară*, unde se afirmă talentul său, cum peste cîțiva ani îl întîlnim la *Propășirea :* tipărirea în această revistă a unei „nevinovate povești", cum o numia singur mai tîrziu — dealtfel nu originală, ci luată după *Fédérigo* al lui Mérimée — fu un pretext pentru oprirea revistei și exilarea lui a doua oară, după stăruințele „tartufilor politici".

Mai tîrziu i se dădură alte însărcinări, de director al departamentului finanțelor, primar al Iașilor, pentru că dacă uneori Mihai Sturza i se arăta ostil, alteori căuta să-l îmblînzească, prin tactica lui de a lua în samă ce puneau la cale răuvoitorii și de a nu nemulțumi, de altă parte, prea mult pe cei din jurul său.

Revoluția de la 1848 nu-l găsește pe C. Negruzzi printre luptători ; s-a ținut cu totul departe de ea, retrăgîndu-se la moșia lui Trifești. Atitudine de atribuit temperamentului său, cumpătat, ideilor conservatoare pe care le-a arătat de atîtea ori, dar și probabil, sentimentelor pe care se credea obligat să le manifeste față de Mihai Sturza, care nu lipsise să-i fie binevoitor în unele împrejurări. După revoluție, la 1850, îl găsim ca director al departamentului lucrărilor publice (*Gaz. de Moldavia*, 1850, 24 iulie) și la 1851 în funcția pe care o mai avusese înainte, de director al departamentului finanțelor (*ibid.*, 1851, 7 iunie). Cu intenția de a da celor de la țară unele cunoștințe practice, la 1853 începe tipărirea gazetei *Săptămîna, foaie sătească*, iar la 1855 îl găsim printre colaboratorii *României literare*. Cîtva timp lipsește din țară, făcînd, pentru îngrijirea sănătății, o călătorie la Ems — singura care l-a dus în Apus (a descris-o în scrisoarea a XXX-a) — și după cîțiva ani, simțind

oboselile vîrstei și trebuind să renunțe la funcțiunile pe care le ocupase, părăsi Iașii și se duse să-și petreacă zilele din urmă în liniștea moșiei sale de la Trifeștii-Vechi, unde încetă din viață la 25 august 1868.

După un șir relativ redus de scrieri originale putem judeca talentul său, cu toate că trebuie să ținem samă și de traducerile, chiar de localizările pe care le-a dat, pentru că ele ne arată cum opera lui se resimte de anumite influențe și ne fac și ele să cunoaștem stăruințele lui de a aduce ceva nou în literatură.

Ca artist al prozei noastre C. Negruzzi și-a însemnat deodată numele cînd în revista lui Kogălniceanu, la 1840, tipăria nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanu*. Nu era o încercare palidă de a deriva în literatura nouă pagini de letopisețe, ci redarea vie a unui episod din trecutul Moldovei. Apar aici în plină lumină darul lui de a-și însuși povestirile cronicarilor, de a retrăi în lumea noastră de altădată, și acea cunoaștere adîncă a sufletelor care nu reduce personajele puse în scenă la manechinism, la artificialități, care dau iluzia literaturei unor alcătuitori de nuvele sau romane. Din fondul întunecat al acțiunei răsar bine reliefate figurile lui Alexandru Lăpușneanu, domniței Ruxandra, vornicului Moțoc ș.a., iar alături de ei vedem apărînd și cei care țin să spună într-un glas ce clocotește în sufletul lor, mulțimea cu dezlănțuirile-i vijelioase de patimi. Povestire străbătută de dramatism puternic, în care vorbesc cruzimea, răzbunarea, viclenia și, într-un episodic contrast, înduioșarea, desfășurîndu-se în același timp în linii sobre și fără să fie umbrită de stîngăcii de exprimare sau de exagerări în alegerea cuvintelor : arhaismele nu apar ca instrusiuni pedante, provincialismele sînt discret strecurate și neologismele, chiar dacă uneori puteau fi înlăturate, nu aduc o notă prea discordantă.

Rămîne la depărtări nuvela pe care cîțiva ani mai tîrziu (în *Alm. de învățătură...*, 1846) a publicat-o dînsul : *Sobieski și românii ;* regăsim, e adevărat, ici și colo cîteva din însușirile lui de povestitor, dar în totul ea apare ca o redare prea directă a versiunei istorice și arată numai intenție de nuvelă istorică. Și mai puțin ne putem opri la *Regele Poloniei și Domnul Moldovei* — dealtfel, din timpul pregătirei lui literare (s-a tipărit întîi în *Alb. rom.*, 1839) ; ne lasă impresia unei simple înregistrări din izvoarele istorice.

Înainte de nuvela istorică alt gen îl ispitise pe Negruzzi, cu ademeniri de literatură tinerească. Pe la 1829 scrisese acea povestire *Zoe* de sentimentalism romantic, cu înșiruiri de fraze exclamative, trădînd compunerea prea grăbită și reducîndu-se la înfloriri pe o temă de fapt divers. Regăsim aceeași factură literară în alte două nuvele : *O alergare de cai* și *Au mai pățit-o și alții*, cea dintîi aducîndu-ne amintiri, ca de însemnări de jurnal dintr-o călătorie pe care dînsul a făcut-o în Basarabia pe la 1835, iar cealaltă dîndu-ne, la început, o descriere a Iașilor cum se înfățișa pe la 1840. Aceasta arată însă mai puțin însușirile lui în acest gen și ca să-l cunoaștem ca artist în descrieri ne oprim mai curînd la acest pasaj din prima nuvelă, cu cadențări de lirism și confesiuni despre ce-l impresiona mai mult, deși într-un loc a uitat să ocolească redarea prea prozaică :

„Mă simțiam foarte trist. Voiam să plîng și nu puteam. Am deschis fereastra. Cerul era turburat : nori groși se primblau ca niște munți pe el, lăsînd în urma lor o ceață cenușie ; luna se ascunsese ; cîteva stele pribege se iviau unde și unde printre nori. Vedeam orașul adormit desfășurîndu-se sub mine ca o mare umbră. Liniștea domnia pretutindeni, numai inima mea era turburată. Curînd, un vis deștept îmi înfățoșă toate întîmplările vieței mele, de la 17 ani, cînd am pierdut pe tatăl meu, cînd am rămas singur în lume, și pînă la 26... Tunetul vuia în depărtare ; cerul acum se învălia cu o haină posomorîtă ; stelele pieriau pe rînd. De aș fi fost poet, aș fi privit cu plăcere această scenă măreață a naturei, dar temperatura avu pururea o deosebită influență asupra fizicului meu. Un soare frumos, o noapte senină mă înveselește ; din împrotivă o vreme urîtă mă înstristează..." (*Scrieri*, Ed. Socec, I, 57).

Fără să arate totdeauna intenții de prezentare literară, acele scrisori pe care le-a publicat dînsul ne aduc și ele multe pagini, de cuprins variat, în care recunoaștem însușirile lui de povestitor. Sînt însemnate acolo amintiri care i se păreau că nu pot rămînea numai pentru el, găsim portrete ale celor pe care i-a cunoscut, ni se înfățișează moravuri din vremea lui, unele sortite să nu mai dăinuiasă, altele cum aveau să schimbe vieața de la noi — în impresionante contraste — ni se dau descrieri ale locurilor unde dînsul a petrecut ani întregi sau pe unde l-a dus vreo călătorie și, din cînd în cînd, vedem strecurîndu-se reflexii asupra oamenilor și împrejurărilor sau gînduri pe care i le aducea vreo „lină reverie" — toate în treceri liniștite de la un motiv la altul, cu chemări discrete să fie urmărite, pe un ton ca de convorbire intimă, străbătută uneori de umor, de vreo glumă sau chiar de vreun joc de cuvinte pentru care cerea iertare cetitorilor. Nu lipsesc din ele nici păreri pe care dînsul le avea asupra literaturei și limbei — vom vedea mai departe în ce fel ținea să le afirme.

În galeria celor zugrăviți de el știm cum a descris pe „microscopicul" de statură — și de poezie — D. Scavinschi, iar pe profesorul lui de limba română, caricaturizîndu-l, îl înfățișa — prin procedeul sugestiv al comparațiilor — cu nasul lui ca o „proboscidă" și cînd își punea ochelarii țuguiați pe nas părea „un turc călare pe un armăsar roib". Lîngă portretele acestora se alăturează acela (din scr. a VIII-a) al boierului Bogonos, vecin cu el de moșie la Trifești, pe care îl prezintă astfel :

„...unul din acei vechi boieri de țară, moldavi primitivi, cu deprinderi patriarhale, cu haine lungi, cu fața voioasă și pălită de soare, care sînt totdeauna veseli și mulțumiți cînd secerișul a fost bun... ; un om de acei care, necunoscînd patimile orașelor și intrigile ambiției, își iubesc soția și copiii... și pe care moartea îi găsește la masă" (*Scrieri*, I, 221).

Și cînd bătrînul boier nu-și poate stăpîni întristarea văzînd cum se schimba mereu vieața de la noi, reflexiile lui întunecate ni le împărtășește astfel :

„Se duce vechea noastră Moldovă și în curînd n-o să mai rămîie în ea decît niște struluibați cu mintea stricată... care prin scrierile lor

se silesc a stîrpi sămînța credinței ce a mai rămas. Oameni de ieri ! Dispreţuiţi relegea, nu păziţi posturile, nu faceţi ca părinţii voştri, vă despărţiţi de soţii, vă place mai mult teatrul decît biserica... N-o să treacă mult şi vă veţi lepăda şi de Hristos, căci sînteţi în stare, a face orice" (*ibid.*, I, 234—235).

Sfîrşitului scrisorei a ţinut să-i dea un colorit de poezie, cu descrierea unui apus de soare care — la fel cu aceea de la începutul scr. a XIX-a ori cea pe care am reprodus-o dintr-una din nuvele — ne arată că ştia să redea cu artă impresii din contemplări. Cum era un pasionat pentru natură — aceasta îl făcea să scrie şi acea schiţă, *Flora română* (publicată în *Conv. lit.*, III, 92, 106), în care fantazia îl ducea de la botanică la literatură — de multe ori venia să vorbească de bucuria pe care o simţia regăsindu-se în liniştea de la ţară. Făcînd elogiul rusticităţei, găsia că vieaţa oraşelor dă înşelătoare mulţumiri şi cît de puţin s-a lăsat ispitit de ele spunea iarăşi într-una din scrisorile lui (a XXV-a) :

„Am petrecut multă vreme la ţară, am trăit şi mai mult în mijlocul oraşelor. Aici, precum şi acolo, am văzut de aproape oamenii şi lucrurile. Cu cît însă înaintez în vîrstă, cu atîta mă pătrund de încredinţarea că vieaţa omului de ţară este cea mai fericită şi mai binecuvîntată de Dumnezeu" (I, 296 ; cf. sfîrşitul scr. I).

Farmecul vieţei de la ţară se întîlnia la dînsul cu nostalgia după vremile depărtate, cînd oamenii îi apăreau mai vrednici. Odată numia „Mirmidoni degeneraţi" pe cei din timpul lui *(Cîntec vechi)*, altă dată lăuda „ospeţia" vechilor boieri *(Flora română)* şi într-o scrisoare, din 1838, către Asachi (s-a publica în *Uricarul*, VIII, 218), vorbia de uşurinţa cu care părăsim ce a fost mult timp al nostru, primind orişice de la streini :

„...noi sîntem de o fire foarte deşanţată ; ne place a maimuţi pe streini şi a ne defăima pe sine. Aşadar, am fost pe rînd turcomani, grecomani sau Domnul ştie ce încă ; acum, din mila lui Dumnezeu, sîntem franţezomani ; poate curînd vom trece şi Mancha în vreun balon aerostatic şi atunci ne vei vedea anglomani".

În altă scrisoare, adresată lui Ionescu de la Brad (v. *Tribuna rom.*, 1859, nr.-ul 36), vorbia iară — aproape la fel ca şi Conachi — de această slăbiciune a noastră :

„...nu te miri de această variabilitate a caracterului român ? Nu dovedeşte ea o nestatornicie înţelenită în firea lui ? Bagă samă că costumul nostru naţional a rămas ca o tradiţie numai. Fanarioţii ne-au adus poalele lungi, hainele largi şi căciula monstruoasă ; ruşii, în periodicele lor invazii, ne-au ras barbele, ne-au scurtat hainele şi ne-au lăsat şlafronul şi samuvarul. De la nemţi am luat bocăncii şi piureaua de cartofle ; de la francezi cravata lată de un deget şi bărbiş à la Henri IV ş.c.l. Precum vezi de la fiecare am luat cîte ceva ; atîta numai că n-am luat ce era mai bun."

Cuvintele din urmă au destul înţelesul lor pentru ca să nu credem că Negruzzi era împotriva înnoirilor. Le admitea în măsura în care ele pot fi binefăcătoare, arătînd astfel spiritul său cumpătat, convingerea

hotărîtă că nu trebuie făcute salturi, nu trebuie să ne lăsăm seduși de mirajul oricărei schimbări în viața noastră. Ideile lui conservatoare nu ascundeau tendințe antiprogresiste.

Pentru că era dușman al exagerărilor, știa să facă deosebiri dictate de spiritul critic, înțelegem și alte atitudini ale lui. Cu toate că era dintr-o clasă privilegiată, a evitat să-și însușească prejudecăți și de aceea în *Alexandru Lăpușneanu* numai cuvinte blînde nu a avut pentru boieri, cînd asupriau pe cei de jos. Dacă și alteori a arătat sentimentele lui față de cei năpăstuiți, aceasta nu l-a împiedecat iarăși să-și exprime fără reticențe unele păreri ; recunoscîndu-i țăranului nostru anumite însușiri, îl vedea și altfel, cu năravuri care prea îl țin în urmă, și adăuga că numai cînd acestea, ca și altele, se vor stîrpi vom ajunge să fim „un popor model" (*Tribuna rom.*, 1859, nr.-ul 36), pentru că avem daruri sufletești ce nu pot rămînea în umbră.

Îndreptîndu-ne spre ce a căutat Negruzzi să aducă și în poezie, nu putem recunoaște mai mult decît intenția de a varia preocupările lui literare.

Cînd la 1837 publica poemul *Aprodul Purice* — inspirat din *O samă de cuvinte* a lui Neculce — dacă aducea o intuiție pentru ceea ce Kogălniceanu avea să formuleze ca doctrină de înnoire a literaturei, era departe de a arăta predispoziții pentru poezie. Motivul luat de la cronicarul moldovean e redat în versuri lîncede — parcă am ceti *Jalnica tragodie* a lui Beldiman — cu foarte elementare apropieri de poezie, cu comparații din cele mai obișnuite, și la prozaismul lor se adaugă însușiri obositoare, intercalări stîngace de discursuri, iar, ca limbă, le vedem împestrițate de multe neologisme, contrastînd cu arhaismele care i se păreau că dau un colorit deosebit povestirei.

Pentru că apare așa de neizbutită această încercare în stil epic culegem o impresie mai bună din poeziile lui cînd ne oprim la *Melancolie*. Și aici multe versuri care se poticnesc, dar ici și colo răsare cîte unul mai îndemînatic conturat și cu accente de lirism — astfel, cînd ni se înfățișează chipul vreunui tînăr

> ...absorbit întru gîndirea
> Unui fulger de nădejde ce-i menise fericirea,

sau cînd

> Aduc multă alinare la a inimei durere

unele priveliști ale naturei :

> ...noaptea care s-a întins,
> Umbra cea misterioasă ce pădurile-a încins,
> Dulcea pasărei cîntare ce treptat se micșorează,
> Trandafirul ce se-ascunde, rîul care murmurează,
> Șesul, cîmpii ce de umbră peste tot s-au învelit...
> Luna galeșe ce-ncepe să se nalțe cu trufie.

În treacăt e cîntată și melancolia toamnei și, mai departe, aceea a ruinelor — reminiscență de la Cîrlova — ori a unui cimitir sărac, dar cele cîteva licăriri de poezie sînt întunecate, la sfîrșit, de prozaice reflecții de moralizare.

Stăruința lui de a se apropia de poezie o arată și traducerile pe care le-a dat din V. Hugo, Pușkin și A. Cantemir, nu totdeauna cum ne-am aștepta, dar întrecînd, ca stăpînire a limbei, traduceri făcute de alții în vremea lui.

Și mai puțin se poate vorbi de ceea ce a căutat să dea Negruzzi pentru teatru. Dacă a ajutat, cum știm, la reorganizarea Teatrului Național din Iași, pentru literatura dramatică nu a adus nimic original. Piesele pe care le-a tipărit sînt numai traduceri sau localizări. În acestea din urmă strecura, cum era firesc, aluzii la moravuri de la noi, ridiculizări ale unor manii pe care le vedea la cei din jurul lui, chiar la scriitori : în farsa *Musa de la Burdujeni* punea cîteva versuri în care făcea să rimeze *încordăciune* cu *pusăciune, protestăciune,* ca să rîdă de „ciuniști", și la sfîrșit îi adăuga această notă : „Sînt mulți care schingiuesc și sfășie frumoasa noastră limbă și în loc de creatori se fac croitori, și croitori răi. Asta ne-a îndemnat a compune această mică comedie, crezînd că facem un bine arătînd ridicolul unor asemenea neologiști."

Exprima aici numai întîmplător părerile sale asupra limbei literare. Le putem cunoaște mai bine, cum aminteam, tot din acele scrisori în care dînsul trece, capricios, de la un subiect la altul.

Lui Heliade Rădulescu îi scria la 1836 cît prețuia silințele lui de a alunga „rugina" din limba noastră, de a-i da „o haină potrivită cu a mumei și surorilor ei", de a o face „vrednică a figura și ea printre celelalte" (*Museul național,* 1836, 141). Îl îndemna chiar pe Heliade să meargă mai departe pe calea pe care o arătase și mustra pe cei din Moldova că rămîn prea în urmă, nu îndrăznesc să primească inovații care se impuneau. Negruzzi apare și aici emancipat de prejudecăți, neînsușindu-și spiritul exclusivist, de „moldovenism", pe care-l arătau scriitorii din Iași, așa că poate fi privit ca un împăciuitor între cei de dincolo și dincoace de Milcov în deosebirile de păreri care-i duceau de multe ori la polemici vehemente. Aceasta nu-l opria totuși să ia apărarea unor moldovenisme, așa cînd susținea că e de preferat să se scrie *gios, gioc* în loc de *jos, joc,* pentru că „*gi* sună mai bine decît *j*" și ne aduce îndată aminte de același sunet din italiană, „de unde derază zicerile acestea". De o parte italiana, de alta latina i se păreau că trebuie să dea orientări în pronunțarea și scrierea noastră, dar se înșela și dînsul cînd recomanda, să zicem, *proțes, ștină* etc. (credea deci că latinii pronunțau astfel — cu *ț* — avea însă dreptate cînd, cu toate concesiunile pe care le făcea italienei, nu aproba pe Heliade, care susținea că trebuie să scriem *șenă,* după it. *scena*). În aceeași scrisoare își arăta părerea asupra neologismelor, în ce măsură puteau fi întrebuințate ; spunea anume că nu avem de ce să recurgem la ele cînd în limba noastră avem cuvintele corespunzătoare : „de ce să zicem *delicios, ruină, torent, sacru* etc., în vreme ce avem chiar zicerile noastre : *desfătător, nă-*

ruire, șivoi, sfințit ?" Sfat pe care, dealtfel, singur nu l-a urmat totdeauna, pentru că adeseori a preferat neologisme cînd avea la îndemînă cuvinte românești (contrazicerea aceasta ne surprinde mai ales într-una din scrisorile către Ionescu de la Brad, *Trib. rom.*, 1859, nr.-ul 36, unde, ironizînd pe neologiști, spunea că nu va scrie *fini*, ci *sfîrși*, deși tot acolo punea franțuzisme ciudate ca *torpoare, marmotă, barbotează*).

Ideile lui asupra limbei le cunoaștem și din alte scrisori (a XIV—XVIII-a). Împărțind în trei categorii pe aceia care căutau să reformeze limba, îi judeca astfel :

„*Liberalii* zic (după Iorgovici și după Maior) că trebuie a goni toate zicerile slavone și ungro-turco-grece — deși acestea din urmă sînt foarte puține și nouă, primite numai de niște capete bolnave și stricate. *Moderații*, că trebuie a le subția și a le români, și eu mărturisesc că m-aș învoi cu părere domniilor-sale. Vin, în sfîrșit, *conservatorii*, astă veche rugină, care strigă cu glas de stentor că se strică limba" (I, 268).

Dezaproba deci pe extremiști, cum și alteori știm că ținea să fie de partea celor moderați.

Deoarece pentru limba noastră literară se punea întrebarea ce-și poate însuși din cărțile bisericești, în privința aceasta Negruzzi era de părere că nu trebuie să le luăm în samă pe cele mai nouă, fiindcă nu găsim în ele românească adevărată, sînt pline de streinisme :

„...Folosul ce a izvorît din cărțile bisericești întru ceea ce privește relegea și morala e netăgăduit, dar gramatica mult pătimi. Dacă limba ar fi rămas precum se vede în cărțile vechi și se aude în gura poporului și vreun om înzestrat cu o știință sistematică a limbilor rude s-ar fi apucat a o aduna și a o așeza precum cer tipul și originea ei, negreșit că am fi scăpat de toate aceste pleonasme, fiorituri și cacofonii. Scriitorii noi bisericești și profani au introdus shimatismul limbei grecești împreună cu o mulțime de ziceri, lepădînd pe cele românești" (I, 258).

Tot acolo spunea că multe „parascovenii" are limba noastră, înțelegînd prin ele unele slavonisme, fără să susție însă că ar trebui să înlăturăm tot ce primisem de la slavi.

Nota personală pe care o aducea cînd își exprima părerile lui — să zicem, filologice — o întîlnim și atunci cînd vorbia de latinitatea limbei noastre, care i se părea că putea fi caracterizată astfel :

„Din toate calitățile, ale inimei sînt acele mai plăcute și mai prețioase ; și de n-aș fi român, încă aș iubi limba română pentru dragostea frățească ce o caracterizează. În vălmășagul războaielor, în picioarele barbarilor, aruncată prin poziția geografică între nații streine începutului și firei ei, româna nu-și uită muma și surorile ; se ținu lipită de latina prin gramatică, de italiana și spaniola prin ziceri, de portugheza prin pronunție" (I, 263—264).

Mult nu cuprindeau tocmai asemenea observații, ca și altele, pe care le făcea Negruzzi asupra limbei ; erau sau prea vagi sau cum îi veniau în minte la întîmplare și uneori de tot contestabile, dar se desprinde din ele o parte din preocupările lui de scriitor în căutare de bune orientări.

Cîteodată ținea să-și spună părerea și asupra literaturei pe care o găsia prea săracă ; după ce pe la 1840 se vestia altfel, rămînerea ei în urmă o explica astfel :

„Întîmplările anului 1848 au fost fatale literaturei române. Politica predominînd, literatura amuți. Ei bine, ce s-a făcut pentru ea în curs de patrusprezece ani ? Perfecționatu-s-a limba ? Statornicitu-s-au regulele ei ? Nicidecum ! Atîta numai că am gonit slovele și am luat literele, fără a pune și bazele după care să le întrebuințăm în limba noastră... Și apoi deodată ne pomenirăm inundați de o mulțime de scrieri ; și ce scrieri ? Traduceri de romanțuri rele, în care traducătorii cădeau dintr-un exces în altul ; căci, în adevăr, lipsiră zicerile turco-greco-slave, dar se introduseră cele latino-franco-italiene (I, 339—340).

Judecată pe care o repeta în altă scrisoare :

„...avem mulți poeți, *infinitus est numerus*, atît de mulți încît mai nu putem alege pe cei buni din cei răi. Știu că sînt și destui prozatori, însă operele sînt atît de grele la mistuit încît preferim a ceti *Alexandria* decît multe alte scrieri pretențioase“ (I, 335).

Altă dată nu i se părea iarăși exagerat să spună că mai bine se scrisese poezie pe vremea mitropolitului Dosoftei :

„Poate greșesc... eu însă o prefer celei de astăzi, oricît se pare ea de simplă. Îmi place pentru că e naivă și fără pretenție, pentru că e moale și netedă, nu aspră și ciotoroasă“ (I, 266).

La poezia naivă a veacului al XVII-lea alătura pe cea populară și despre aceasta a scris cîteva pagini în *Dacia literară*, încercînd să dea o clasificare a ei : în cîntece ostășești sau istorice, religioase, de dragoste, de nuntă și cîntece de codru sau voinicești. Vorbind despre ele, le încadra în descrieri nu lipsite de oarecare pitoresc și ne îndemna să le prețuim ca expresiune autentică a sufletului nostru. Era astfel printre cei dintîi care făcea semnul apropierei de creațiunile poporului, pentru ca literatura să primească de la ele înviorări.

A. RUSSO

Lăsat mult timp în urmă de istoricii literari, la această nedreptățire răspunde întreaga lui operă, nu mai prejos de a celor care au căutat să ne îndrepte spre o altă înțelegere a literaturei. Nu i s-a dat recunoașterea ce i se cuvenia ca scriitor, pentru că nu a fost totdeauna prețuită după însemnătatea ei nici mișcarea literară dintre 1840—1860 — cu revistele lui Kogălniceanu și Alecsandri — de care e legat și numele lui ; s-a întîmplat ca și scrierile sale să rămînă risipite prin reviste ori ziare. Și, de altă parte, dînsul a păstrat totdeauna o atitudine discretă mulțumindu-se să exprime ideile lui, neașteptînd consacrări imediate, satisfacții ale vanității.

Numele lui adevărat era Rusu — l-a schimbat dîndu-i o înfățișare exotică — al unei vechi familii din Basarabia (pentru datele biografice

ce urmează, v. P. V. Haneș, *Alexandru Russo*, 1901). În *Amintirile* pe care le-a publicat în *România literară* ne vorbește de satul în care și-a petrecut copilăria — „răschirat între grădini și copaci pe o vale a codrilor Bîcului" — dar anul nașterei nu ne este cunoscut (pare să fie 1817 ori 1818). Din cauza prigonirilor ocîrmuirei rusești, tatăl său fu silit să treacă în Moldova, stabilindu-se pentru cîtva timp în județul Neamț. După învățătura căpătată în țară Alecu Russo s-a dus să-și continue studiile în Elveția și petrecerea acolo a fost hotărîtoare pentru formarea spiritului său : multe din ideile pe care le găsim în scrierile lui apar ca un ecou al mediului cultural în care a trăit la vîrsta de douăzeci de ani.

După ce s-a întors în țară, la 1838, a petrecut cîtva timp la o moșie părintească și mai tîrziu, la 1843, îl găsim ca judecător la Piatra-Neamț. Un moment l-a ispitit teatrul, scriind două comedii : *Provincialul la Teatrul Național sau Jicnicerul Vadră* și *Băcălia ambițioasă* (chiar pînă mai tîrziu pare să fi păstrat o vagă pasiune pentru teatru, pentru că e amintit jucînd la o reprezentație de binefacere : *Gaz. de Mold.*, 1851, 3 mai). Cea dintîi, care nu ni s-a păstrat, ca și cealaltă, a fost reprezentată la teatrul din Iași în 1846 și pentru că cuprindea unele pasaje care supărase pe cei de sus a avut ca urmare surghiunirea lui la mănăstirea Soveja — peripețiile ajungerei lui acolo le-a povestit în jurnalul pe care l-a scris pe cînd era în surghiun.

Luînd parte la mișcarea din 1848, trebui să se refugieze și el în Bucovina. De acolo trecu în Ardeal, să vadă desfășurarea evenimentelor, dar, urmărit de unguri, fu arestat și închis la Cluj, iar după ce fu lăsat liber se îndreptă spre București, de unde decepțiile revoluției îl siliră să-și continue exilul, luînd drumul spre Paris.

La întoarcerea în Moldova, după doi ani, se hotărî să practice avocatura și mai tîrziu i se încredințară cîteva funcțiuni, pentru care nu pare să fi simțit deosebită atragere, cu firea lui de visător, nesupunîndu-se încătușărilor. Cum fusese alături de cei care pregătise revoluția de la 1848, îl găsim și printre aceia care luptau pentru ideea Unirei, însă nu-i fu dat să întîmpine împlinirea ei cum o visase, pentru că închidea ochii în primele zile ale anului 1859.

Dintre scrierile sale — parte din ele tipărite, cît a trăit, în *România literară*, *Zimbrul* etc., altele păstrate la Academie și publicate după moartea lui — aceea tocmai care arată rarele lui însușiri, *Cîntarea României*, a avut soarta să fie mult timp încunjurată de mister. Autorul ei adevărat s-a crezut de cei mai mulți că ar fi Bălcescu, cu toate că unele mărturii excludeau această atribuire. Cînd s-a publicat întîia oară *Cîntarea României* în *România literară* găsim într-adevăr acolo numele lui Bălcescu, dar fără să reiasă că el ar fi scris-o ; dînsul spunea în cîteva rînduri care o precedau că ar fi găsit-o la o mănăstire și ar fi fost scrisă de vreun călugăr „hrănit în singurătate de cetirea *Bibliei* și a *Psalmilor lui David*". S-a presupus de aici că Bălcescu ar fi ținut să ascundă paternitatea lui asupra poemului în proză, părere pe care

și-a însușit-o și I. Ghica (*Scrisori*, 683), cu toate că se exprima cam vag cînd admitea că nu era exclus ca Bălcescu să fi colaborat cu Russo, la „prelucrarea" manuscrisului descoperit de cel dintîi. Asemenea presupuneri sînt înlăturate, de o parte, de tipărirea, a doua oară și de data aceasta chiar cu numele lui Russo, a *Cîntărei României*, la 1855, în *România literară* ; de altă parte, de afirmațiile categorice, în mai multe rînduri, ale lui V. Alecsandri că lui Russo i se datorește *Cîntarea României*. La 1863 îi scria lui Odobescu (*Rev. română*, 1863, 362) : „...voi descoperi o mare taină literară : *Cîntarea României*, publicată în jurnalul meu, a fost compusă în limba franceză de A. Russo și tradusă în românește de N. Bălcescu. Am la mine manuscrisul său original." În altă scrisoare — aceasta adresată chiar lui Bălcescu — dînsul spunea : „Îndată ce voi sosi la Moldova voi căuta balada lui Mihai Viteazul și ți-oi trimite-o întreagă sau în parte, precum mi-o pica la mînă. De nu cumva voi descoperi-o, ți-oi fabrica eu una, care te-o minuna, și tu îi trece-o de baladă populară... cu chipul întrebuințat pentru compunerea călugărului [illegible]" (*Noua rev. rom.*, 1901, 304). De ce se recursese la mistificarea cu manuscrisul călugărului aflăm tot de la Alecsandri cînd îi scria lui Ghica (la 1886) : „Quant à l'histoire du monastère, où l'on aurait découvert un vieux manuscrit... elle a été inventée par moi, d'acord avec Balcesco, afin de donner à cette œuvre un parfum d'antiquité et par conséquent un attrait aux yeux des lecteurs) (*ibid.*, 305 ; cf. *Foaia Soc. pentru lit. și cult. rom. în Bucovina*, 1868, 125, 148 ; *Conv. lit.*, X, 142 ; v. în această privință și studiul, definitiv lămuritor, amintit mai sus, al d-lui P. V. Haneș, p. 112 urm.). Mărturii hotărîtoare care arată că Russo este autorul *Cîntărei României* și ne lămuresc asupra împrejurărilor în care a fost tipărită : scrisă în franțuzește de dînsul, a fost tradusă de Bălcescu ca să apară în *România viitoare*, pe urmă a tradus-o însuși Russo, dîndu-ne textul din *România literară*.

Astfel se explică divergențele dintre versiunile poemului cum au fost tipărite la 1850 și 1855. Și ele sînt numeroase, deoarece Bălcescu a schimbat de multe ori textul francez, fie că a lăsat la o parte cuvinte ori fraze, uneori pentru că nu le înțelesese, fie că a suprimat pasaje întregi din împărțirile cum le dăduse Russo. Compararea celor două versiuni ne arată bine cum a procedat Bălcescu și ne înlesnește uneori să reconstituim textul francez — care nu ni s-a păstrat — confirmînd astfel afirmația lui Alecsandri că acest text a fost urmat de Bălcescu. Așa, chiar la început versiunea din *Rom. viit.* ne dă : „Domnul Dumnezeul părinților noștri înduratu-s-a de lacrămile tale, țara mea", în *Rom. lit.* găsim : „Domnul Dumnezeul părinților noștri înduratu-s-a de lacrămile tale, norod nemîngîiat, înduratu-s-a de durerea plămînilor tale, țara mea" ; Bălcescu a lăsat la o parte cuvintele de la *norod* pînă la *tale*, fie pentru că a ținut să scurteze fraza, fie, poate, pentru că a sărit pasajul din versiunea franceză cuprins între doi *tes* corespunzînd lui *tale*. La par. VI cetim, după *Rom. viit.* : „Dunărea bătrînă... îți spală poalele" ; după *Rom. lit.* : „Dunărea bătrînă . . . îți sărută poala", cuvîntul la care s-a oprit Bălcescu e, se vede, de tot prozaic ; pasajul cîștigă în textul lui Russo și diferența de traducere e desigur de interpretat astfel : vorbind de Dunăre,

Russo își adusese aminte de vreun vers ca al lui Lamartine : „L'onde qui baisait ce rivage" și a pus atunci în redacțiunea lui franceză cuvîntul corespunzător, *baise,* dar acesta a fost greșit cetit de Bălcescu, l-a confundat cu *lave,* și astfel traducerea lui rămîne în urma celei a lui Russo.

Poemul în proză al lui Russo e ca un cîntec de slăvire a țării noastre și de îmbărbătare, după zile de răstriște. Se înșiră în el descrieri senine și altele întunecate, sînt reînviate episoade din trecutul nostru, răsună chemări de înțelegere a vremei nouă, în ritmuri cînd sprintene cînd grave, de efuziuni lirice ori de viziune epică. Dacă stilizarea lui arată reminiscențe din *Biblie* — s-ar părea uneori că cetim versete din *Cîntarea cîntărilor* sau din *Psalmi* — mai mult ne face să ne gîndim la modelul pe care l-a urmat Russo : *Paroles d'un croyant* de Lamennais ; chiar împărțirile din *Cîntarea României* sînt imitate după cartea scriitorului francez, și e ușor de înțeles cum Russo s-a inspirat din ea : în timpul petrecerei sale în Elveția nu se poate să nu o fi cunoscut, pentru că a fost foarte răspîndită și chiar la noi a fost mult cetită, fie în original, fie în traduceri (N. Bălcescu ne spune, ed. Odobescu, 570, că avea cetitori pasionați și în Ardeal ; despre răspîndirea ei acolo, v. și ce s-a scris în *Gaz. Trans.*, 1899, 6 ian.) Pe lîngă influența lui Lamennais, ar fi de recunoscut, după G. Bogdan-Duică (*Conv. lit.*, XXXV, 660 urm.), și aceea a lui Mickiewicz.

Abstract de multe ori, învăluind sentimentele, gîndurile lui, în ceva mistic, Russo ne-a dat în *Cîntarea României* și descrieri vii, arătînd darul de a poetiza motive părînd prozaice altora — așa, cînd vorbia de dragostea de țară, în cuvinte cum nu le găsim, înaintea lui, la nici unul din scriitorii noștri :

„Patria e aducerea-aminte de zilele copilăriei... coliba părintească cu copaciul cel mare din pragul ușei, dragostea mamei... plăsmuirile ale inimei noastre... locul unde am iubit și am fost iubiți... cînele care se juca cu noi, sunetul clopotului bisericei satului ce ne vestește zilele frumoase de sărbătoare... zbieratul turmelor cînd se întorceau în amurgul serei de la pășune... fumul vetrei ce ne-a încălzit în leagăn înălțîndu-se în aer... barza de pe strașină ce caută duios pe cîmpie... și aerul care nicăieri nu este mai dulce" (par. 28).

Ce colorit știa să dea descrierilor, cu mijloace simple, în cîteva linii sugestiv prinse, fără artificii, fără îngrămădiri, ne arată și acea împărtășire de impresii din *Amintiri* cînd se întorcea cu gîndul spre satul în care își petrecuse copilăria :

„Serile satului meu, cînd luna se ridica asupra părului și cumpăna fîntînei se părea un cocostîrc cu pliscul întins... ce seri senine ! Într-amurg se apropiau cîrdurile, aducînd miroasele cîmpurilor cu ele, turmele de oi zbierînd cu ciobanii fluierînd ; focurile se aprindeau dinaintea caselor ; fumul stuhului se împrăștia în văzduh cu mirosul teilor ce venia de la pădure ; moșnegii spuneau de turci și de tătari, de moșul Adam cu barba pînă în brîu ce ținea plăghiile pe genunchi, de Ileana Cosînziana, de frații din lună . . ." (*Scrieri,* ed. Haneș, 100—101).

E stilul care fixează deodată fizionomia de scriitor a lui Russo ; de la o descriere la alta asemănarea reiese limpede și ne aduce, indirect,

încă o dovadă că numai Russo putea scrie, cum se înfățișează, *Cîntarea României.*

Chiar dacă ne-ar fi lăsat numai acest poem și *Amintirile*, un loc însemnat în literatură îi revenia de la sine. S-a afirmat însă și altfel, cu temperament de luptător, împotrivindu-se la devieri din calea dreaptă, apărînd credințe literare care singure i se păreau că pot da scriitorilor noștri înțelegerea adevărată a misiunei lor.

Se apropia aici — și mult — de Kogălniceanu. În *Studie moldovană*, în *Cugetări* etc., găsim la fiecare pas ecoul principiilor formulate în *Dacia literară*, dar cu acea notă personală pe care o aducea totdeauna Russo cînd exprima idei susținute și de alții ; duse mai departe, încadrate în considerațiuni proprii lui, aceste idei apar adeseori cu un prestigiu nou și chiar cu mai multă putere de convingere.

Trăind într-o vreme de repezi prefaceri, deplîngea înstreinarea de ce a fost altădată la noi, uitarea tradiției :

„Să spui drept, risipirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale... Repegiunea cu care se stinge trecutul dintre noi este cea mai strașnică judecată a acelui trecut... Nimica nu ne mai leagă cu trecutul, și fără trecut o societate este șchioapă" (*ibid.*, 12, 14).

Revenirea la tradiție i se părea că trebuie să fie gîndul statornic al scriitorilor noștri, pentru că de la ea puteam aștepta regenerarea literaturei :

„Simțim că toate sistemele și-au trăit veacul și oamenii serioși, ca să prindă la putere, se întorc și se vor întoarce, ca uriașul din mitologie, la doctrina sănătoasă, adică la tradiția istorică, în picioare, tradiția care ne-a făcut și ținut români și care tradiție ea numai ne va da putințele de a produce literatură însuflețită și trăitoare și ne va pune pe calea civilizației adevărat naționale, de care ne depărtează năluciri...

Nenorocirea literaturei, pedantă în condei, pedantă în forme, pedantă în idei, care înneacă și omoară în țările românești dezvoltarea spiritului și a închipuirei, vine din pricina neștiinței limbei și a tradițiilor părintești : literatura aceasta nu are rădăcină, nici dă roadă" (85, 38).

În cuvinte care amintiau iarăși de aproape ce spusese Kogălniceanu, osîndia astfel literatura cultivată de mulți :

„Tălmăciri, imitații, cercări, deși vrednice de laudă, nu alcătuiesc o literatură...

Cînd își aruncă cineva ochii pe ceea ce se cheamă literatură română puține și rari producții pot a-i opri cu plăcere ; puține îndestulează mintea și inima ; cele multe sînt copilării, cercări fără formă" (3, 37).

La fel cu Kogălniceanu găsia de asemenea că era timpul să intervie critica necruțătoare, pentru ca să se pună hotare între literatura adevărată și cea înșelătoare :

„Este nevoie de a întemeia critica și de a cumpăni de acum înainte bunătățile scrierilor și tăria sistemelor. De douăzeci ani încoace, de la zilele de pe cînd strigau cu toții : „scrieți, scrieți, bine sau rău, dar

scrieți", de pe cînd românii însetați de cărți priveau o carte ca jidovii mana în pustietate și, în bucuria lor, primiau bunul și răul fără osebire, cărțile au plouat, scriitorii au răsărit ca ciupercile, și scrierea, care începuse cu limba românească, s-a prefăcut în meserie" (52).

Opunînd dezorientărilor scrisului nostru perspectivele adevăratei literaturi, cu aceeași hotărîre se exprima altă dată, dînd scriitorilor îndemnuri cum socotia că pot fi ascultate :

„Dacă este ca neamul român să aibă și el o limbă și o literatură, spiritul public va părăsi căile pedanților și se va îndrepta la izvorul adevărat : la tradițiile și obiceiurile pămîntului, unde sînt ascunse încă și formele și stilul ; și de aș fi poet, aș culege mitologia română, care-i frumoasă ca și cea latină sau greacă ; de aș fi istoric, aș străbate prin toate bordeiele să descopăr o amintire sau o rugină de armă ; de aș fi gramatic, aș călători pe toate malurile românești și aș culege limba" (36).

Ca și alteori, modestia îl făcea să vorbească astfel, pentru că îndemnurile pe care le da erau ecoul unor preocupări continue ale lui. Cînd s-a întors din streinătate știm că a căutat să cunoască bine viața satelor noastre și din însemnările lui nu lipsiau cîte un cîntec bătrînesc, vreo doină sau vreo legendă. Cutreierînd mai tîrziu iarăși munții, cum și în timpul cît a stat la Soveja, culegerile de literatură populară au fost pasiunea lui. Din cît adunase stînd de vorbă cu țăranii puțin ne-a lăsat să cunoaștem în articolele pe care le-a publicat sau în manuscrisele rămase de la el ; mai mult, cu dărnicia care-l caracteriza, s-a gîndit să puie la îndemînă lui Alecsandri pentru culegerea lui. Recunoscînd că unele poezii populare i-au fost comunicate de prietenul său, Alecsandri a lăsat totuși oarecare vag în jurul alcătuirei culegerei pe care ne-a dat-o ; nu poate fi îndoială că Alecsandri a folosit mai mult decît mărturisia însemnările de folklorist ale lui Russo, așa că prima noastră colecție de poezii populare datorește o bună parte din bogăția ei autorului *Cîntărei României*. Tot de la dînsul avem cîteva pagini de preamărire a inspirației populare, arătînd cu cîtă dragoste se apropiase de sufletul celor de la țară. Într-un articol despre *Poezia poporală*, după ce încerca să dea — ca și Negruzzi — o împărțire a ei în „cîntece bătrînești, cîntece de frunză, doine, hore", căuta să pună în lumină valoarea ei pentru cunoașterea trecutului, arăta cît de armonioasă e limba versurilor populare, ce imagini de autentică poezie găsim în ele, vorbia de *Miorița*, acea „minune poetică" de care Virgil și Ovid s-ar fi mîndrit dacă ar fi compus-o și spunea la sfîrșit că în poezia populară trebuie să căutăm românismul, în ea „își va găsi loc de scăpare" viitorul literaturei noastre. Nu lipsia romantismul din paginile pe care Russo le consacra poeziei noastre populare, dar să nu uităm că veniau din entuziasmul revelațiilor, ne îndemnau și ele — în cuvinte vibrînd mai mult decît ale altora — să ne îndreptăm spre ce rămăsese departe de prețuirea noastră.

Am văzut mai sus că și în ce privește limba literară Russo stăruia să nu o înstreinăm de tradiție, să o păzim de extravaganțele celor

care se credeau chemaţi să o reformeze. Ironizînd încercările acestora, spunea odată :

„De-ar mai putea veni un Ştefan-Vodă... sînt încredinţat că nu l-am înţelege... vorba lui nu ar fi vorba noastră... văd parcă în foiletonul *Zimbrului* imnul următor : «Erou ilustru, trompeta gloriei tale penetră animile bravilor romani de admirăciune grandioasă şi indefinisabilă pentru meritul neinvincibilităciunei tale»“ (11—12).

Cu spiritul său ager şi cu multă vervă, în nenumărate rînduri a căutat să arate spre ce erezii ne-ar fi dus aplicarea teoriilor pedante ale „restauratorilor“ limbei. Despre latinişti spunea :

„Sistemele limbistice s-au născut în şcoalele latine din Ardeal ; de acolo, peste munţi, ca un puhoi, s-au revărsat în şesurile noastre şi au dat mîna cu pedantismul moldo-român... Gramaticii ardeleni socotesc că scăparea şi fericirea României stau numai în sistemele limbistice ; de aceea ardelenii s-au osîndit a se împărţi desăvîrşit în două naţii : una latinească, al doilea românească ; de aceea nici o carte nu se tipăreşte în Ardeal care să poată fi cetită şi înţeleasă de toată românimea“ (43).

Făcînd o apropiere între mania latinizării de la noi şi aceea care stăpînise odată în Franţa, se gîndia că dacă s-ar ivi un Rabelais la noi, ar avea destule prilejuri de satirizare a pedanţilor :

„În veacul al XVI-lea, cînd Europa era în punctul unde sîntem noi de vreo douăzeci de ani, la renaşterea ştiinţelor şi a artelor, pedantismul ameninţa limbile de o soartă ce are multă asemănare cu soarta limbei noastre. Latinismul înneca spiritele ; neologismul ţinea loc de talent ; iscodirea de cuvinte era *geniul !*... Pe acea vreme trăia Rabelais, un om care ştia latineşte, dar vorbia curat franţuzeşte... Acest Rabelais rîdea de pedanţi, care despoiau mereu latineasca vrînd a schimosi franţuzeasca. De s-ar ivi pe ţărmurile Dunărei un Rabelais, nu s-ar ruşina să zică şi de noi că... schimosim românească“ (38).

Cînd prin amintirile lui treceau impresii de la adunarea de pe Cîmpul Libertăţei, unde-l dusese pribegia în timpul revoluţiei de la 1848, nu se putea stăpîni să nu vorbească de „comedia limbistică de pe cîmpul Blajului“ :

„În ziua aceea frumoasă un lucru... lipsia pe cîmpul Blajului... limba !... *Inteligenţii*, fraţi şi fii ai miilor de români adunaţi, de pe tribunele *Cîmpului Libertăţei* nu vorbiau românește şi vîntul învietor al acelei zile măreţe purta pe deasupra capetelor o babilonie de cuvinte stropşite şi smulse din latineşte, pe care bieţii români nu le înţelegeau nicidecum, deşi le primiau ca semne de mîntuire : «O fi, dar... aşa o fi»“ (42).

Că tentativele latiniştilor erau condamnate de exagerările lor nu putea fi îndoială pentru dînsul şi de aceea scria, încrezător în reacţiunea bunului-simţ :

„Va trece şi ardelenismul, cum au trecut şi alte sisteme încîlcite şi va rămînea numai românismul, căci limbile care se înţeleg numai prin tipar sînt limbile moarte, şi românii sînt încă plini de vieaţă“ (48)

Pentru ca să se înlăture cît mai curînd rătăcirile, și nu numai ale latiniștilor, îndemna să se ducă luptă hotărîtă împotriva lor și, în cuvinte energice, ținea să spună că nu va înceta să fie alături de cei care înțelegeau unde e adevărul :

„După pilda lui Galileu, ce striga din închisoarea unde-l pusese pedanții vremei de pe atunci : «pururea se mișcă», voi striga din Moldova ca să se audă peste Molna, peste Milcov, peste Carpați : limbile domnilor I. [Heliade Rădulescu], L[aurian], P[umnul] și altora nu sînt limba românească" (93).

Că ideea latinității trebuie să fie mereu vie în sufletul nostru, o recunoștea, cum se înțelege de la sine, dar nu putea împărtăși denaturarea ei, cum făceau latiniștii în fanatismul lor :

„Pentru noi românii studia antichității este o studie de neapărată nevoie, însă nu va să zică să luăm românilor limba și literatura ca s-o schimosim într-un jargon fără originalitate. În antichitatea romană stau arhivele noastre : arhiva nașterei, a instituțiilor fundamentale ale societății și arhiva limbei... dar într-o măsură istorică. Să studiem, iar nu să prefacem, pentru că-i un lucru peste fire ; lumea merge înainte și nu se poate întoarce ; fiul nu poate fi tată sau frate părintelui său ; de aceea trebuie să rămînem români, iar nu romani. Antichitatea romană merge pentru noi pînă la punctul acela care leagă lumea veche cu lumea nouă ; o mai departe pășire se cheamă împresurare... Mai cu cale și mai logic ar fi dar, în dragostea noastră de latinism, să lepădăm limba română și să luăm limba latină... să ne chemăm Cincinnatus și Brutus în loc de Costache și Dumitrache și să cerem înapoi stăpînirea lumei de odinioară" (49).

Cuvinte cuminți, ca și acelea pe care le însemna dînsul ca să arate că este o insistență nefirească să înlăturăm din limbă ceea ce veacuri au pus în alcătuirea ei :

„Fapta logică nu poate fi alta decît o limbă compusă de mai multe elemente ; toate aceste elemente au conlucrat a o produce, prin urmare nici unul nu e strein și slavonismul este o nevoie istorică pentru limba noastră, precum germanismul, arabismul au fost nevoile istorice ale celorlalte limbi neoromane, pentru a se întregi. Scoate din limba românească ramurile streine... unde e limba... unde e originalitatea ei ?" (89).

În legătură cu slavonismele și alte elemente streine din limba noastră ținea iarăși să amintească filologilor că nu au căutat să le studieze cum s-ar fi cuvenit, după însemnătatea pe care o au :

„Greșeala noastră a fost, de cînd am intrat în dezbaterile limbei, că am urmărit numai asemănările noastre cu limba latină și celelalte limbi neoromane, dar nu ne-am bătut capul cu neasemănările — și tocmai neasemănarea informează duhul, sau cum se zice astăzi : geniul limbilor" (87—88).

Cît despre inovări, adoptarea de neologisme, părerea lui se alătura la a tuturor care înțelegeau ce poate fi adevărata îmbogățire a limbei, nu împestrițarea ei cu inutilități ori bizarerii :

„Nevoile nouă cer mijloace noi și ideile nouă au trebuință de cuvinte nouă, dar nevoia trebuie să le dea la iveală, să le creeze și să le împământenească. Să fim siguri că unde ne-o trebui un cuvînt nevoia îl va iscodi, nu după sistema cutăruia sau a cutăruia, dar după logica limbei, pe care nu o fac nici învățații, nici lexicoanele" (37).

Ca o încheiere la părerile pe care le apăra cu așa luminată persistență, ca un ultim sfat pe care-l da improvizaților legislatori ai limbei, în *Cugetările* sale venia să spună :

„După socotința mea, rolul adevăraților învățați ce se vor îndeletnici cu filologia va fi să se mărginească în definiția rînduielilor limbei, statornicia sintaxei și a ortografiei, iar alcătuirea, întrebuințarea, iscodirea sau depărtarea cuvintelor trebuie să rămîie proprietatea urechei, a bunei judecăți a scriitorilor... Cuvîntul fie slav, fie turc, fie latin, ce se va români, are drit de împământenire și numai obștească frămîntare și nevoia poate să-i dea indigenatul, iar nu autoritatea fabricanților de sisteme" (90).

În toată această prezentare a ideilor lui, Russo arăta o înțelegere dreaptă, un simț viu al realităților și nu le copleșia de insistențe pretențioase, greoaie, le lăsa să se desfășure în fraze sprintene, redînd fremătarea ori năvala gîndurilor — ecouri ale sufletului său pasionat și de o rară sensibilitate. Teoretizînd, provocînd polemici, nu lua atitudini pedante, de didactism — ne captivează deodată cu firea lui de doctrinar liric.

Dacă, în bună parte, datoria emanciparea de prejudecăți ideilor pe care și le însușise cît timp a petrecut în streinătate, l-a ajutat la aceasta și spiritul lui gata totdeauna să controleze părerile, să știe ce trebuie ales din ele. Spiritul pătrunzător cu care era înzestrat l-a făcut să fie și un adînc observator al vieței de la noi, să-și dea samă de ce este caracteristic sufletului poporului nostru. Și considerațiunile sale psihologice le asocia de aspecte ale pămîntului nostru, căuta să le explice prin înrîurirea lui : în *La Pierre-du-tilleul* — știm că a scris de multe ori în franțuzește și uneori redacțiunea franceză, cum a făcut pentru *Cîntarea României*, a redat-o în românește — descriind varietatea privelиștilor pitorești de la noi, găsia o vădită apropiere între ele și sufletul nostru : „Il y a dans l'ensemble des paysages un sublime cantique de regret et de résignation, d'amère pitié, puis de sourire plus amer encore... Il y a dans ces paysages l'agonie de la jeunesse, la mélancolie d'un rayon de lueur sur un lac tranquille" (207) ; tot acolo, opunînd poeziei Alpilor — în fața cărora „l'oeil s'étonne, la raison se trouve impuissante" — poezia Carpaților noștri, spunea despre ea : „En présence de nos monts l'âme s'abandonne à la rêverie : c'est une élégie incessante. On dirait des grandeurs déchues ou des âmes meurtries par le contact du monde, qui ont vu les déceptions de la vie" (217).

Cînd, tot în limba franceză, își însemna impresiile despre viața ieșenilor pe la 1840, caracterizările sale dovediau aptitudini ce l-ar fi putut îndrepta spre nuvelă ori roman. Altă dată, psihologia moldovenilor o fixa în observația că dînșii reprezintă „o țară rece, unde entuziasmul fie politic, fie literar, nu prinde în clipeală" (82). Despre firea

românului în general îl vedem iarăși spunîndu-și părerile lui, pentru că patriotismul adevărat credea că trebuie să meargă împreună cu recunoașterea unor adevăruri ; alături de multe însușiri alese ale noastre — vorbia odată de „inima deschisă“ a românului, de generozitatea lui — găsia că nu ne dăm destul samă de unele rătăciri, pentru ca să le înlăturăm :

„Românul... rîvnește strălucirile streine, aleargă după umbrele și fluturii streini... Mai are românul că așteaptă să-i vie de aiurea judecata a oamenilor și a lucrurilor sale ; călare pe două, trei nume ce s-au veștejit de cînd se pomenesc, puterea criticei și dezvoltarea gustului sînt adormite în el“ (149—150).

Și mai departe arăta cum uităm de multe ori să prețuim pe cei care ne-au dus pe drumul înălțărilor :

„Românul a avut mulți oameni mari... Românul are viteji în istorie, are mucenici ai neamului său, dar de nu ar fi vîntul să ne șoptească de ei, nu am ști că au fost, că pămîntul și inimile nu au ținut numele, nici chipurile lor ; românul a avut scriitori mari dar sînt uitați ; românul are și va avea poeți, iar românul nu știe a prețui ce e bun și ce e trebnic decît tîrziu, cînd răceala și descurajarea au amorțit sufletele“ (150).

Dojeniri pe care să le judecăm după sinceritatea din care plecau, și cînd Russo venia să ne împărtășească și aceste păreri ale lui îl putem socoti printre cei dintîi care au căutat să pună în evidență unele aspecte ale sufletului nostru.

N. FILIMON

Se apropie, într-o privință, de C. Negruzzi, fiind și el un observator pătrunzător al vieței de la noi, din care a înțeles că se pot desprinde motive de evocări literare. Am putea spune că se aseamănă întrucîtva și cu A. Russo, care am văzut că aducea însușiri ce l-ar fi putut îndrepta spre nuvelă sau roman — singur spunea odată (*Jassy et ses habitants en 1840*, p. 268) că de ar avea timp, s-ar gîndi să scrie chiar un roman în care ar înfățișa moravuri ale societății noastre. Gîndul de a duce mai departe, în acest sens, literatura noastră, numai Filimon ajunse să-l realizeze, așa că el este creatorul romanului la noi.

Născut la 1819, la București, Filimon apare ca o figură dintre cele mai originale, aducîndu-ne aminte de multe ori, prin viața pe care a dus-o, de Anton Pann. Ca și acesta putem spune că reprezintă boema noastră intelectuală de odinioară, o generație de cîțiva scriitori neavînd însușiri ale altora, dar care prin dorul de a se cultiva și viața lor aventuroasă au ajuns să-și afirme personalitatea lor. Ion Ghica (în *Scrisori către V. Alecsandri*, 61 urm.) ne spune că printre prietenii lui Anton Pann, care-și dedeau întîlnire în grădinile din împrejurimile Bucureștilor, de la o vreme se arătă și un tînăr plin de viață, de o

comunicativitate exuberantă și care, părtaș la petrecerile lor, nu-l făceau să bănuiască, ne putem închipui, că într-o zi va fi socotit ca un scriitor de frunte al nostru.

Învățătură la școală își însușise, se pare, puțină ; mai mult s-a instruit singur, alăturînd la literatură pasiunea lui pentru muzică și aceasta nu s-a oprit la derivări practice — cîtva timp dînsul a făcut parte, ca flautist, din orchestra trupei de operă italiană — ci l-a îndemnat să-și dea samă de ce trebuie să fie această artă și să orienteze publicul de la noi spre o înțelegere a ei altfel de cum obișnuia. La 1857 începe să publice în gazeta *Națională*, condusă de V. Boerescu, un șir de cronici muzicale în care se revelau cunoștințele lui de istoria muzicei și un remarcabil spirit critic. Chiar înainte de a face drumul în străinătate — cum vom vedea —unde-l ducea mai ales dorința de a cunoaște de aproape muzica pe care nu-i era dat să o audă la noi, Filimon arăta o competință de a judeca operele muzicale cum numai aptitudini ale lui îl ajutase să o afirme. Critica sa nu se mărginește a fi adjectivală — cum de multe ori o întîlnim, pe vremea lui, și cînd era vorba de literatură — ci pleacă de la observații de îndelungată experiență, este ecoul unor reflecții bine controlate și stăruie mereu să inițieze pe cei de la noi în tainele artei care-l pasiona. Reprezentațiile trupei italiene sînt aspru criticate pentru felul cum erau improvizate și degenerarea lor în întreprindere comercială. Numai artă spunea dînsul că nu putea găsi cineva acolo : partițiunile muzicale erau de nerecunoscut, rolurile stîngaci interpretate și decorurile de înfățișare ridicolă — cînd s-a reprezentat odată *Favorita* i-a fost dat să vadă în decorul Alhambrei o colonadă romană și în loc de sicomori sălcii. Denaturări, monstruozități cum am văzut că provocau și indignarea lui Kogălniceanu cînd vorbia de teatrul din Iași.

Gîndul unui pelerinaj artistic îl îndemnă pe Filimon să se îndrepte, la 1858, spre Germania, de unde luă drumul spre Italia. Impresiile de călătorie le-a publicat în *Națională* și mai tîrziu într-un volum, *Excursiuni în Germania meridională*, 1860 (din călătoria în Italia a dat numai cîteva fragmente în *Matteo Cipriani* și *Orașul Bergamo și monumentul maestrului G. Donizetti*, reproduse, la 1861, după *Națională* și *Revista Carpaților*, într-un volum în care adăuga nuvela *Slujnicarii*). Sînt deseori prolixe aceste descrieri de călătorie, se pierd în prea multe amănunte prozaice, inutile — unele ca însirări de „Baedeker“ — dar nu sînt lipsite de vioiciunea prezentărilor, arată însușiri de bun observator și ne dezvăluie un suflet vibrînd, fie de ce-l făcea să se entuziasmeze, fie de ce-i dă repulsiuni, pe care căuta uneori să le atenueze cu strecurări de umor. Cînd de la București lua un omnibuz spre Giurgiu, umorul lui găsia prilej să descrie astfel acest mijloc de transport :

„Omnibus este un termin latin, care în limba română va să zică «pentru toți» și cînd acest termin se vede scris pe fruntea unei căruțe de călătorie se înțelege curat că trăsura aceea este destinată pentru toți sau toată lumea. Ar fi însă de mare necesitate ca acest «pentru toți» să fie redus la un număr de persoane mai compatibil cu dimensiu-

nea căruței, căci altfel nu ar fi cu putință să încapă toată lumea într-o trăsură menită a purta un număr mărginit de persoane. Numai bastimentul patriarhului Noe avu privilegiul de a fi pentru toți și numai lui i s-ar fi cuvenit, după drept cuvînt, numele de omnibus."

Ajuns în streinătate, curiozitatea lui alerga spre tot ce ținea de mult să cunoască și-l vedem controlîndu-și mereu impresiile, căutînd să judece oamenii și lucrurile nu după unele aparențe. Cînd, de pildă, vorbește despre germani caracterizările sale nu pornesc din observațiuni superficiale(*Excursiuni,* 281 ; cf. 230 urm.) și cît îl urmăria mereu, în călătoria lui, preocuparea de a compara ce-i era dat să vadă în alte țări cu ceea ce-l întrista de la noi ne arată reflexia pe care o făcea străbătînd o șosea din Bavaria : „era tocmai timpul secerișului și simțiam o mare plăcere a privi pe țăranii bavarezi cum lucrau cu cantilena și rîsul pe buze, iar nu ca pe la noi sub biciul dorobanților" (*ibid.*, 299). Insistențele pornite din comparații le vedem cu deosebire atunci cînd dînsul sublinia cum era înțeleasă muzica în Germania ori Italia și cît de rămași în urmă eram în ce privește această artă. Îl regăsim astfel în descrierile lui de călătorie cum l-am văzut scriind cronica muzicală la *Naționalul* și tot din aceste descrieri putem cunoaște mai bine părerile lui asupra muzicei.

Preferințele sale mergeau spre muzica italiană cu „suavele ei melodii", întrecînd pe cea germană, căreia-i recunoștea abilități de compoziție, multă măiestrie în tehnică, dar o găsia mai puțin în stare să miște sufletele :

„Ca discipoli ai iluștrilor italieni, germanii știură a răpi de la dînșii toate secretele materiale ale artei, nu putură cu toate acestea să ducă cu dînșii în Germania scînteia divină a geniului italian...

De aici vine că acești locuitori ai nordului, în arta muzicală, ca în toate celelalte, înlocuiesc geniul și coloritul natural prin o mulțime de forme și invențiuni materiale foarte fine în adevăr, dar lipsite de expresiunea aceea care mișcă sufletul și face să bată inima" (*Excursiuni,* 275—276).

Comparația căuta să o întărească punînd față în față cîteva nume de compozitori :

„Am ascultat cu atențiune operele clasice ale lui Gluck, Sebastian Bach, Mozart, Beethoven, Mendelsohn și Meyerbeer și am admirat foarte mult arta ce am găsit într-însele și pacienta colosală a maeștrilor germani de a inventa mulțimea aceea de armonii de care sînt pline, dar nu am simțit acea dulce melancolie și emoțiunea ce gustă cineva cînd aude o melodie de Rossini, Bellini sau Donizetti" (*ibid.*, 276).

Cum se găsia în Germania cînd compozițiile lui Wagner se afirmau ca o revoluție în muzică, îl vedem stăruind să arate ce credea despre ele, și e interesant să cunoaștem părerile lui, fiind cel dintîi la noi care a vorbit despre genialul compozitor. Impresiile sale de la o reprezentație le însemna astfel :

„Am ascultat în teatrul de la München opera *Lohengrin* ce trece de cap de operă al muzicei de felul acesta [Zukunftsmusik]. Am pus cea

mai mare atenţiune ca să nu pierz nici o notă, cu toate acestea nu am putut afla într-însa nici o nuanţă care să-mi excite cel puţin curiozitatea. Totul în acea operă era confuziune : melodia, care este baza principală a muzicei, lipsia cu totul ; armonia cea naturală, ce satisface urechea şi inima, era înlocuită prin nişte transiţiuni şi acorduri repetate la părţile acute, medii şi grave prin care Richard Wagner pretinde a descrie lumina focului şi a fulgerului, a reprezenta distincţiunea colorilor şi a devina viitorul.

E de mirare cum a putut să ajungă la o aşa de mare excentricitate şi materialism un compozitor ca Wagner, carele pe lîngă talentul muzical uneşte şi pe al poeziei dramatice" (*ibid.*, 279).

Ca o atenuare la felul cum judeca opera lui Wagner, la sfîrşit adăuga :

„...cu toate acestea cată să mărturisim că, excluzînd de la acest maestru calea cea greşită prin care voieşte să reformeze muzica, îi rămîn încă multe merite şi credem că arta muzicală şi dramatică va profita mult din scrierile lui".

Atitudinea lui ostilă faţă de inovaţiile artei wagneriene nu are de ce să ne surprindă cînd şi alţii, pe la 1850—1860 — întrecîndu-l în cultura muzicală — erau departe de a înţelege ce cuprindeau ele şi ce repercusiune aveau să aibă. E cu atît mai explicabilă această atitudine cu cît dînsul plecase spre Germania cu ideea preconcepută că singură muzica italiană putea realiza capodopere.

După întoarcerea în ţară, îl întîlnim ca funcţionar la Arhivele Statului, post pe care puţin timp putu să-l ocupe, încetînd din viaţă la 1865.

Ca scriitor, Filimon nu ne va opri nici cînd ne-a dat, ca intercalări la jurnalul său de călătorie, cîteva nuvele exotice, în gen romantic, scrise se vede în fuga unor impresii, unor evocări la întîmplare, nici cînd a căutat să înfăţişeze în *Nenorocirile unui slujnicar* viaţa de paraziţi vulgari a unor tineri cutreierînd mahalalele Bucureştilor sau ducîndu-şi prin cafenele ifosele, crezînd că pot ascunde golul şi turpitudinile existenţei lor. Trec pe sub ochii noştri acolo şi alte apariţiuni ale orientalismului nostru, destul de viu prezentate şi cu stigmatizări ale ironiei sau repulsiunilor, cum Filimon obişnuia să le exprime, dar în totul nuvela rămîne departe de adevărata literatură.

Cu totul altfel îl putem cunoaşte din romanul *Ciocoii vechi şi noi*, deşi ne aduce întrucîtva aminte de nuvela de care vorbiam, ca intenţie de a fixa anumite aspecte ale vieţei de la noi, cu treceri în uitare ori rămînînd aproape aceeaşi sub schimbări de aparenţe. Fără să-i fi luat mult timp ca redactare — din prefaţă aflăm că a fost scris în şase luni — romanul pe care l-a tipărit în volum la 1863 — după ce putuse fi cetit în *Revista română* a lui Odobescu — arată mai puţine stîngăcii de compoziţie şi preocuparea de a da relief literar unui subiect care, altfel, s-ar fi redus la o prozaică înşirare de întîmplări, la o săracă povestire. Cînd l-a scris se vede că se emancipase şi de unele conven-

țiuni romantice pe care nu se gîndise să le evite în ce dăduse mai înainte ; urme de romantism găsim, e adevărat, și de data aceasta, dar ele apar atenuate, nu alterează prea mult coloritul de realism care dă acestei scrieri valoarea de apariţiune unică, pe la 1860, în literatura noastră.

În ton satiric Filimon prezintă de la început romanul său, cînd spune că intenţia lui era întîi să înfăţişeze pe cei din protipendadă, din tagma bisericească, din negustorime, ori ţărănime, dar a renunţat în urmă, fie pentru că nu găsise printre aceştia „oamenii ce căuta", fie pentru că nu voia să riscе „vreo zece ani de ocnă". S-a oprit atunci la aceia pe care-i uitase că i-ar da alegerea cea mai potrivită și lor le închina astfel ironicul dar :

„Vouă... străluciţi luceferi ai viţiilor, care aţi mîncat starea stăpînilor voștri și v-aţi ridicat pe ruinele acelora ce nu v-au lăsat să muriţi în mizerie ; vouă, care sînteţi putrejunea și mucegaiul ce sapă din temelii și răstoarnă împărăţiile și domniile ; vouă, care aţi furat cu sfanţul din funcţiunile cele mici și cu miile de galbeni din cele mari, iar acum, cînd v-aţi cumpărat moșii și palate, stropiţi cu noroi pe făcătorii voștri de bine ; vouă și numai vouă dedic această slabă și neînsemnată scriere. Cetiţit-o cu băgare de samă, domnii mei, și oricîte hoţii îmi vor fi scăpat din vedere, însemnaţi-le pe un catastih și mi le trimiteţi, ca să le adaug la a doua ediţiune."

Cunoscîndu-i bine pe unii dintre aceştia ori imaginîndu-i, îi așeza în epoca dintre 1814—1830, pe vremea lui Caragea și Tudor Vladimirescu, cum pe alţii plănuise să-i descrie în a doua parte a romanului — aceştia aveau să fie „ciocoii noi" — dar povestirea s-a oprit la cît a tipărit în 1863.

De la primele rînduri sînt viu înfăţişate două din personajele principale în contrastul dintre cei care pornesc, umili, să-și caute norocul și cei ajunși la măriri de unde privesc cu îngîmfare.

Într-o zi — astfel începe povestirea — un tînăr, Dinu Păturică, urca, smerit, scara casei postelnicului Andronache Tuzluc, aducînd o scrisoare de la tatăl său, care fusese vătaf la curtea postelnicului, grec venit din Constantinopol în suita lui Caragea și ajuns, prin lingușiri, în locuri înalte. Scrisoarea ruga „panevghenia" să ia sub ocrotire pe băiat, să-i dea vreo slujbă, pentru ca „să poată ieși și el, mîne, poimîne, la obraze". Rugămintea nu întîmpină refuzul postelnicului, așa că Dinu Păturică rămînea la curtea acestuia, unde i se spuse că o să fie ciubucciu. Supus, gudurător, ajunse să cîștige toată încrederea protectorului său și în curînd avea să o folosească tot mai mult în planurile lui de ajungere cît mai departe. Pe Andronache Tuzluc îl obseda de mult gîndul de a se înrudi cu o familie din vechea boierime, pentru ca să-și împlinească astfel ambiţiile de parvenit ţinînd să nu i se suspecteze nobleţea. Îi trecuse prin minte să ceară în căsătorie pe fiica banului C..., frumoasa și romantic visătoarea Maria, dar înţelese că stăruia în zadar. Pornit spre vieaţa de desfrîu, se lăsă tot mai mult ademenit de ea, pînă ce într-o zi căzu în mrejele unei coborîtoare, ca și el, din pribegii scăpătaţi ai Fanarului. Era fiica lui Mihale Ciohodarul, seducătoarea Kera

Duduca, pentru care mulți își risipise suspinele, chiar înflăcărați alcătuitori de „acrostihide", și care acum, ca să uite decepții la care o dusese o ispită, „domneasca privire" a beizadelei, nu întîmpină cu indiferență insistențele sentimentale ale postelnicului, întîlnindu-se cu o dărnicie care răspundea la toate capriciile ei de lux. Bănuieli începură însă să-l neliniștească de la o vreme, șoapte îi spuneau că numai credincioasă nu-i era Kera Duduca și cînd într-o zi află că rivalul, un calemgiu de la visterie despre care i se vorbise, nu era o închipuire, se hotărî să pună sub preveghere pe aceea care-l trăda. Nu-l putea ajuta nimeni mai bine decît Dinu Păturică. Spunîndu-i că Duduca ar avea nevoie de un servitor, îl trimite cu o scrisoare la ea, punîndu-i în vedere că va trebui să observe tot ce se petrece în casa ei și să vie să-i raporteze. În rolul pe care i-l da postelnicul acum, Dinu Păturică găsia un nou prilej de a cîștiga încrederea și ca „sfetnic de taină", cum își zicea, se vedea ajuns și mai departe în gîndurile lui de parvenire. A doua zi dînsul era la casa Duducăi și cînd ea ceti ce-i scria postelnicul înțelese cam pentru ce venia trimisul acestuia, dar, pricepută în toate prefăcătoriile, nu lăsă să se vadă că prinsese firul urzelei ; scena cînd amîndoi își schimbară priviri viclene vine să ne dea o primă impresie de arta cu care Filimon știa să reliefeze psihologia personajelor sale :

„Ea ceti scrisoarea pînă la un loc, fără să lase a se zări pe figura-i vreun semn de surpriză bună sau rea, dar cînd ajunse la partea aceea prin care postelnicul îi recomanda pe acel nou Argus, înveșmîntat cu anteriu și giubea, ea își aruncă fără voie ochii asupra ciocoiului și, întocmai ca vulpea ce vede și simte cursa întinsă, zîmbi cu amărăciune și își continuă lectura pînă la sfîrșit. După aceea sărută scrisoarea și, băgînd-o în sîn, se puse a examina cu mai multă atențiune figura lui Dinu Păturică, care, deși în acele momente de prefecătorie exprima un fel de nevinovăție amestecată cu stupiditate, dar tot lăsa a se străvedea îndestule vicii, dintre care cele mai principale erau răutatea și lașitatea...

Trecură cîteva momente în care acești doi actori se priviau unul pe altul fără să pronunțe o vorbă măcar. Această tăcere scrutătoare semăna foarte mult cu liniștea aparentă a două fiare ce stau de se observă cu o prefăcută nepăsare, mai înainte de a sări cu asalt una asupra alteia" (65—66).

Urmează un lung dialog, dar redînd și el, în bine alese întîlniri de cuvinte, toată perfidia gîndurilor celor doi pe care-i pusese față în față și încrederea și bănuielile lui Andronache Tuzluc.

Cum îl trădase pe postelnic cu calemgiul, căzut mai pe urmă în dizgrație, în curînd capricioasa și șireata greacă avea să-l trădeze chiar cu acela pe care dînsul îl crezuse că va fi „un Argus" pe lîngă ea. Dinu Păturică se putea lăuda acum că „a învățat pe dinafară alfabetul noroculuí", iar Kera Duduca izbutise să găsească un complice la calculele ei de a pune mîna pe averea postelnicului... Tactica fu bine pusă la cale în înțelegerile lor ; dînsul trebuia să profite cît mai mult de încrederea protectorului său și de aceea ea intervine pe lîngă acesta să-l

facă pe Dinu vătaf de curte — mai pe urmă avea să ajungă și mai sus, sulger, pitar ; de altă parte, averea boierului de exploatat trebuia adusă în stăpînirea lor, întîi cu socoteli bine ticluite, pe urmă cu hapca ; într-o zi cînd steteau amîndoi de vorbă, hotărîră cum să înceapă tactica lor de spoliere și dialogul urmă astfel între ei — în cuvinte, iarăși ; cum Filimon știa să le potrivească bine la situații :

„— Tu-l vei încărca la socoteli.
— Tu-i vei cere șaluri și mătăsării.
— Tu-i vei specula moșiile.
— Tu-i vei cere diamanticale.
— Și, unind jafurile la un loc, ne vom cumpăra moșii și țigani."

Complicitatea nu se putea opri aci ; mai trebuia cineva care să o înlesnească și acesta fu ușor găsit, un bogasier și cămătar, Costea Chiorul, căruia ei îi destăinuiră că-i aștepta împreună o bună pradă. Pe cînd Dinu Păturică se îmbogăția, averea postelnicului scădea mereu și într-o zi nu mai văzu nimic din ea, vînzîndu-i-se la mezat ultimele moșii, care ajungeau în stăpînirea chiar a lui Dinu Păturică, înțeles cu Costea Chiorul cum să pună mîna pe ele. Îi mai rămînea lui Andronache Tuzluc doar speranța că va putea fi ajutat de Caragea, dar cînd află că acesta nu mai era domn, fugise peste Dunăre, nu mai vedea nici o punte de scăpare. Credea totuși că măcar Kera Duduca nu-l părăsise, dar cînd se îndreptă spre casa ei i se spuse că tocmai în ziua aceea ea se cununa cu Dinu Păturică, la biserica Lucaci. Ținînd să se răzbune, se duse acolo și ajunse cînd se cînta „Isaia dănțuiește" ; se repezi asupra lor și nunta schimbîndu-se în încăierare, el căzu răpus, cu mințile pierdute. Povestirea se vede bine cum către sfîrșit alunecă spre melodramă.

E și bruscată — un șir de întîmplări e îngrămădit pe cîteva pagini. Asistăm la scena cînd Păturică, cu înfumurarea și neomenia ciocoiului, nu vrea să recunoască pe tatăl său, pe bătrînul venit de la țară ce i se părea că-i face rușine să-l primească. Stăruința ciocoiului de a străbate tot mai sus ni-l arată reînnoind lingușirile la curtea lui Alexandru Șuțu, ca să ajungă stolnic și ispravnic. După ce simulase că ar fi de partea lui Tudor Vladimirescu, se însinuă pe lîngă Alexandru Ipsilante, oferindu-și serviciile de trădător, și e înfățișat chiar ca luînd parte la omorîrea lui Tudor. În curînd însă avea să-și ispășească păcatele : noul domn, Grigore Ghica, aflînd toate nelegiurile făptuite de el, dete poruncă să fie ridicat de unde petrecea, la Bucov, și să fie dus la ocnă, unde află peste cîtva timp că nici Kera Duduca nu mai voia să știe de el : fugise cu un turc peste Dunăre. Tot mai mult în notă melodramatică, istorisirea ne spune cum într-o zi, pe cînd falitul fraudulos Costea Chiorul era țintuit dinaintea prăvăliei lui, pe aceeași uliță s-au văzut trecînd două cosciuge : erau duși la groapă Andronache Tuzluc, care după ce înnebunise își mai tîrîse cîtva timp zilele, și Dinu Păturică, pe care mila domnească, cum o ceruse, nu se înduplecase să-l scoată din ocnă. Printr-un contrast, intenționat, încheierea romanului e dusă spre o privelițe de sărbătoare : cununia, la biserica Mihai-Vodă, a fiicei banului C..., cu Gheorghe, fostul vătaf al postelnicului, ale cărui însușiri alese cîștigase încrederea bătrînului boier și pe care dom-

nul, Grigore Ghica, îl cinstia acum cu caftanul de mare spătar și-l făcea caimacam al Craiovei.

Treceri silite de la un episod la altul și arătînd, în partea din urmă a romanului, redactarea grăbită, dar dintre ele răsare cîteodată stăruința de stilizare liniștită și de poetizare a impresiilor — așa în descrierea :

„Era pe la opt ore ale dimineței ; soarele sta înfipt cu mîndrie pe bolta cea albastră a cerului și arunca de acolo dulcea sa lumină asupra munților plini de zăpadă și a cîmpiilor înverzite, iar razele lui străbătînd prin norii de aburi, compuși din roua nopței, formau o mulțime de curcubeie tricolore ce încîntau privirea.

Cinteza și pietroșelul făceau să răsune colnicele prin vocea lor ascuțită, dar plină de dulceață ; ciocîrliile se înălțau în aer întocmai ca niște mici bombe, apoi se opriau în loc și, bătînd din aripi, umpleau aerul de melodioasele lor cîntări. Prepelițele, aceste inocente și fricoase pasări ce se nasc și mor în iarba livezilor și în frunzele cele dese ale dumbrăvilor, prin vocea lor monotonă, dar ritmică, păreau că servă de regulator al cadențelor acestui concert divin“ (329).

Întîlnim, e adevărat, prea multe neologisme, cu o notă disonantă, ca și în altă descriere :

„Era una din acele nopți de vară în care natura întreagă își deschide comorile uimitoarelor sale frumuseți, spre a ne da o idee perfectă de sublimitatea ei ; bolta cerului era de un albastru încîntător ; stelele, presărate pe spațiul ei nemărginit de astă dată, erau pline de o lumină magică ; luna, a cărei palidă și dulce față umple de dor și de ardoare inimile simțitoare, sta aninată printre turlele Mitropoliei“ (72)

dar să nu uităm că și alți scriitori de pe la 1860 au abuzat de neologisme — contagiune literară pe care nici azi mulți nu o știu evita.

Fără să arate totdeauna mai multă grije în stilizare, proza lui Filimon se desfășoară în linii cărora nu le lipsește vigoarea, are bogăția ei de expresii cu un colorit deosebit și ne captivează prin ritmul vioi care o străbate. Am fi ținut, desigur, samă de aceste însușiri și dacă ele ar fi fost derivate spre alte preocupări literare ; le prețuim și mai mult cînd ele se întîlnesc cu gîndul pe care l-a avut Filimon — gîndul îndrăzneț pe vremea lui — de a ne da o operă într-un gen cu totul nou în literatura noastră și care nu a rămas o palidă încercare : trăiesc în ea priveliști ale vieței cum își urma drumul la noi pînă nu așa demult și vedem perindîndu-se chipuri cînd luminoase, cînd cu întunecarea tuturor păcatelor — redate toate cu agerime de observație și remarcabile aptitudini de evocare.

POEZIA ÎN ASCENSIUNE DE MODERNIZARE

OPERA LUI GR. ALEXANDRESCU

Spre ce orientări se îndreaptă poezia noastră după Cîrlova s-a putut vedea din caracterizarea generală a literaturei de pe la 1830—1840 (*Curentul larg de afirmare a literaturei nouă* și *Alte îndrumări ale literaturei în epoca de la 1840*); dacă în scrierile lui Heliade Rădulescu și chiar ale lui C. Negruzzi — cît pot fi luați în samă pentru poezie — am întîlnit unele intenții de apropiere de asemenea orientări, ele înseamnă prea puțin, rămîn în umbra depărtărilor — nu de timp, ci de însușiri cum sînt hărăzite fiecăruia — față de ce aduce, ca bogăție de fremătare sufletească și amploare a realizărilor, opera lui Gr. Alexandrescu.

Puține știri avem despre anii dintîi ai vieței lui, acelea pe care le găsim în amintirile lui I. Ghica (*Scrisori către V. Alecsandri*, 651; v. și ediția din 1893 a scrierilor poetului); chiar pentru anii de mai tîrziu însemnările lui Ghica nu ne spun prea mult și numai prin ziare putem culege cîte o informație care să ne ajute la reconstituirea biografiei lui. S-a născut, ca și Cîrlova, la Tîrgoviște — coincidență ce va avea răsunet în cele dintîi versuri pe care le-a scris. Data nașterei ar fi 1812, ne spune Ghica, dar, cum vom vedea mai departe, sînt motive să fie pusă la îndoială. Și-a petrecut anii copilăriei, împreună cu Cîrlova și Costache Bălăcescu, învățînd să scrie românește și grecește, putem presupune, nu numai „pe apucate", cum spune tot Ghica în amintirile sale, ci și prin grija pe care va fi avut-o tatăl său, vistierul Mihai, de a nu-l lăsa fără bună învățătură. Rămînînd orfan, a părăsit orașul în care copilărise și venind la București a început să urmeze, la 1831, cursurile școalei de limba franceză, pe care o deschisese Vaillant. Acolo l-a văzut întîia oară Ghica pe tînărul care sta în banca din fund, „înfășurat într-un surtuc cafeniu, oacheș, foarte oacheș, părul negru, sprîncenele groase îmbinate, ochii căprii și scînteietori, mustața îi mijia pe buză". Într-o zi, cînd Vaillant aștepta să i se recite epistola lui Boileau către Molière și nici unul din cei mai vechi în clasă nu-l mulțumise,

privirile lui se opriră la școlarul venit de curînd, ca să-l îndemne să spună versurile pe care ceilalți nu le putuse descurca și toți făcură ochii mari cînd îl auziră redînd cu dicțiune corectă, cu eleganță chiar, alexandrinii lui Boileau. Cînd după ora de franceză el se îndrepta spre casă, Ion Ghica, impresionat de felul cum se înfățișase noul său coleg, se apropie de el și, intrînd în vorbă, pe cînd făceau drumul împreună, înțelese că se găsia lîngă un poet. Tînărul Alexandrescu îi recită scene întregi din *Andromaque* și *Phèdre* ale lui Racine și, silit să învingă modestia, la întrebările lui Ghica dacă nu scrisese poezii, începu să-i spună cîteva versuri din *Adio la Tîrgoviște*. Astfel se legă prietenia între ei și amîndoi au ținut ca ea să nu se dezmintă niciodată.

Tînărul poet sta atunci la un unchi al său, părintele Ieremia, și după ce se împrieteni cu Ghica fu bine primit în casa tatălui acestuia ; acolo avu prilejul să cunoască pe Iancu Văcărescu și să primească încurajările acestuia pentru cariera lui literară ; bătrînul poet nu-și stăpînia mirarea să audă pe acest tînăr recitînd cu ușurință versuri nu numai din Boileau, dar și din Sofocle ori Anacreon și într-o zi ținu să-i spuie că va fi „un poet mare".

Cum la întîlnirile din casa familiei Ghica lua parte și Heliade Rădulescu, sentimentele protectoare — mai mult din vanitate — ale acestuia se îndreptară spre cel care-i apărea ca un viitor scriitor de samă și-i oferi ospitalitatea. Mai tîrziu știm cum această ospitalitate se schimbă în vrajbă cu triste izbucniri care duseră pînă la acea poezie, *Ingratul*, pe care am amintit-o (v. vol. I, ed. I-îi, p. 193), cînd arătam spre ce coborîri și în literatură aluneca Heliade, cu firea lui pătimașe.

Cît a stat în casa lui Heliade a urmat cursurile acestuia la Sf. Sava — cum reiese din versurile prin care e apostrofat în *Ingratul* — deși amintirile lui Ghica ne spun că ar fi fost înscris numai la școala lui Vaillant. După ce s-a mutat la maiorul Cîmpineanu, unde se adunau toți care aderase la întemeierea Societății Filarmonice, făcu acolo cunoștința și mai multor ofițeri pe care îi vedea cetind *Campaniile lui Napoleon* ori *Memoriile lui Frederic cel Mare*. La sugestiunile acestora, se gîndi să îmbrățișeze cariera militară și, după recomandația pe care o căpătase, fu primit ca „iuncăr", atașat la „drujstvă". Deoarece caligrafia lui nu se potrivia cu recomandația de „bun scriitor", șeful său își arătă într-o zi nemulțumirea și-i făcu cunoscut că avea să meargă la Focșani, unde trebuia să fie controlor de paspoarte și... de treceri ale turmelor de oi de pe un mal pe celălalt al Milcovului. Proza acestei slujbe îl hotărî să-și dea demisia (în 1837) și se întoarse atunci la București. Cum bunul său prieten, în timpul acesta, plecase, pentru studii, la Paris, bătrînul Ghica îi spuse poetului pribeag că va putea sta la dînsul, așa că gestul acesta generos îl scutia pentru mai multă vreme de griji ale vieței și-i da răgazuri pentru planurile sale literare.

Prin legăturile lui cu aceia care erau vegheați că pregătesc mișcări revoluționare, în timpul domniei lui Al. Ghica, fu și dînsul arestat la spătărie și acolo îl găsi Ion Ghica, la întoarcerea din streinătate. Stătu închis trei luni, după ce stăruințele lui Ion Ghica reușiră să convingă pe suspectatori că prietenul său nu era dintre cei care conspirau. Se

întorcea astfel iarăși în casa lui Tache Ghica și petrecu acolo pînă la 1844.

Despărțiți pentru cîtva timp — Ion Ghica plecase la Iași, unde fusese numit profesor — cei doi prieteni se regăsesc la București, în vara anului 1842, pentru ca să pornească într-o călătorie peste Olt, să viziteze mănăstirile de acolo ; din această călătorie, pe care o făcuse ca „privitor al naturei sălbatice și admirator al eroilor", Alexandrescu aducea însemnări pe care le-a publicat într-un „memorial" și știm cît îi datoresc ei înălțările de inspirație din cîteva poezii.

O funcție modestă, de șef la „masa jălbilor", îl vedem ocupînd-o în 1842 și cum noul domn, Gh. Bibescu, îi arăta multă bunăvoință, o înaintare îl aducea, la 1845, ca șef a secției I la Secretariatul de stat. La 1848 era paharnic. Fără să fie printre cei din fruntea mișcării revoluționare, convingerile lui nu l-au ținut departe de ea. Îl întîlnim tot așa, mai tîrziu, alături de aceia care au luptat pentru Unire. La 1859 prietenii săi îl îndemnau să primească Ministerul Finanțelor, dar într-o scrisoare către Ion Ghica arăta pentru ce lăsa altcuiva această însărcinare. Se mulțumia să fie director la departamentul cultelor, unde, pentru foarte scurt timp, fu și ministru interimar.

La 1860 fu numit în comisia centrală de la Focșani, dar pe cînd se găsia acolo fu lovit de boala care avea să nu-i mai lase zile senine, chinuindu-l pînă la sfîrșitul vieței (moare la 25 nov. 1885). În înștiințarea de înmormîntare, cum se poate vedea din *Românul*, 27 nov. 1885, se spune că era în vîrstă de 75 de ani ; s-ar fi născut deci la 1810, nu la 1812, cum ne spun, am văzut, amintirile — probabil neexacte aici —ale lui Ion Ghica.

Începînd să scrie foarte de timpuriu, Alexandrescu, nu atîta din vanitate tinerească, ci mai mult, putem crede, încurajat de Iancu Văcărescu, se gîndi, cînd avea numai vreo douăzeci de ani, că o alegere din versurile lui putea să nu aștepte prea mult ca să fie tipărită, și publică la 1832 *Eliezer și Neftali*, cu un titlu care indica numai traducerea unui poem al lui Florian, pentru că mai departe această primă afirmare literară aducea cîteva poezii originale, elegii *(Miezul nopței, Prieteșugul, Adio, Întristarea)* și fabule, cum și alte traduceri, din Lord Byron și Lamartine. La 1838 tipări o culegere nouă *(Poezii ale d. Gr. Alecsandrescu)*, de elegii și fabule, alături de care două epistole. În ediția de la 1842 *(Poezii a lui Gr. Alecsandrescu)*, pe lîngă poeziile de mai înainte, publică mai multe compuneri nouă, unele înșirate printre „meditații", altele printre epigrame. Ediția aceasta, deși îi zicea „completă", fu urmată de alta la 1847 *(Suvenire chi impresii, epistole și fabule, de Grigorie Alesandrescul)*, îmbogățită cu mai multe poezii, cîteva care afirmau maturitatea talentului său. Ultima ediție, cît a trăit dînsul, e aceea din 1863 *(Meditații, elegii, epistole, satire și fabule de Gr. M. Alexandrescu)*, cuprinzînd și ea cîteva poezii nouă, dar de inspirație scăzută, chiar foarte plate. După aceasta s-a reprodus ediția din 1893 (Gr. Alexandrescu, *Scrieri în versuri și proză)*, tipărită din îndemnul

lui I. Ghica ; sînt date în ea și unele poezii suprimate în ediția de la 1863, dar tipărite la 1832 și 1842, precum și altele, fără însemnătate, după manuscrisul poetului, dăruit Academiei de I. Ghica. Ediția aceasta nu a fost totuși întocmită cum s-ar fi cuvenit (v. studiul de bogate informații al lui G. Bogdan-Duică, din *Convorbiri literare*, XXXIV, 746, 835) ; textul nu e totdeauna exact redat și lipsește din ea tot ce a publicat Alexandrescu — printre altele, articolul său din *Steaua Dunării*, 1856, p. 151, ca răspuns la broșura lui N. Istrati contra Unirei, *Chestia zilei*.

Am insistat asupra anilor în care s-au înșirat edițiile operei lui Alexandrescu, pentru ca să se vadă cum ea, oricît de redusă, a trecut prin laborioase prezentări — fie din intenția eliminării de la o tipărire la alta a unor poezii, fie din evoluția mai lentă de la un timp a inspirației — cum și ca să reiasă constatarea, ca pentru alți scriitori ai noștri, că nu avem încă o ediție definitivă a scrierilor lui ; în lipsa ei, citatele care urmează sînt date după ediția din 1863.

Primele versuri ale lui Alexandrescu ne arată că erau scrise sub înrîurirea lui Cîrlova, Iancu Văcărescu și, dintre romanticii streini, Lamartine și Lord Byron. Dincolo de reminiscențe din poeziile acestora recunoaștem însă sensibilitatea poetului care se vestește cu o notă personală și puternică. Ele aduc efuziuni de lirism turmentat, sînt confesiuni ale unui suflet în luptă cu obsesiuni chinuitoare, cunoscînd de timpuriu îndurerarea, deznădejdile. Cînd părăsia orașul în care copilărise, după ce mai arunca o privire peste locurile care, ca și lui Cîrlova, îi amintiau „gloria străbună“ și-l făceau să se gîndească, prin contrast, la nevolnicii ale celor din vremea lui, pentru ca să alunge impresii întristătoare își îndrepta pașii spre înălțimi unde să-și simtă sufletul înviorat de „zîmbirea aurorei“, dar și acolo gînduri întunecate îl urmăriau, se vedea strein pe lume după ce pierduse pe cei mai scumpi ai săi :

Acuma pretutindeni întorc a mea vedere,
Dar ochii-mei mulțumire deloc nu întîlnesc,
Căci nimenea nu simte cumplita mea durere
Și oamenii pe mine trecînd mă ocolesc...

Văzînd că pentru mine s-au dus zilele line,
Pui mîna pe-a mea frunte și caut un mormînt...

Așa, fără-ndoială, amara mea vieață
De-acum e pentru mine nisip neroditor
Ce vara îl usucă și iarna îl îngheață
Și nici o floare n-află sărmanul călător.

Un ecou al aceleiași stări sufletești sînt versurile din *Miezul nopței ;* motivul inițial e același ca în *Adio la Tîrgoviște* — „ruinele cu mîndre suvenire“ — și asemănarea merge pînă la repetarea, cu mici schimbări, a două strofe, dar de data aceasta tristețea, pustiul vieței care-l neliniștia mereu sînt exprimate în cîteva imagini puternic evocative și amintirile se înșiră în conturări mai puțin vagi :

Cînd tot doarme-n natură, cînd tot e liniştire,
Cînd nu mai e mişcare în lumea celor vii,
Deşteaptă, priveghează a mea tristă gîndire,
Precum o piramidă se nalţă în pustii.

Ai mei ochi se preumblă pe dealuri, pe cîmpie,
Al meu suflet se nalţă pe aripi de-un foc sfînt,
În zboru-i se ridică la poarta de vecie,
Căci nici o legătură nu are pe pămînt...

De cînd pierdui părinţii-mi trei ierni întregi trecură,
Trei ierni, căci după ierni vieaţa-mi socotesc.

Ultimele versuri sînt un zbor al gîndurilor spre ceea ce poetul spune că-i va da înţelesul vieţei :

Puţină vreme încă şi glasu-mi se va stinge,
Şi inima de-a bate în pieptu-mi va-nceta,
Atunci, fără-ndoială, eu soarta voi învinge
Şi a vieţei taină în moarte voi afla.

În ritm, în accentele de melopee tristă, recunoaştem aici uşor înrîurirea lui Lamartine — ne vin, de la sine, în minte versuri din *L'isolement :*

Souvent sur la montagne, à l'ombre du vieux chêne,
Au coucher du soleil, tristement je m'assieds ;
Je promène au hasard mes regards sur la plaine,
Dont le tableau changeant se déroule à mes pieds . . .

Je contemple la terre ainsi qu'une âme errante...

Il n'est rien de commun entre la terre et moi.

Şi alteori vedem urmele înrîurirei romanticului francez — întîlnim reminiscenţe, cum nu puteau lipsi, şi din *Le lac,* chiar din poezii mai mărunte (ca *Automne* şi *Les préludes ;* de ele nu sînt streine *Întoarcerea*).

Şi mai direct decît în *Miezul nopţei* — după numele poeziei, *Întristarea* — e exprimată deznădăjduirea în versurile de cadenţe contrastînd cu cele dinainte :

Ca fenix făr' de moarte
Se naşte-a mea durere...

— Fantomă plîngătoare,
Eu trec această lume
Ca frunza plutitoare
Ce saltă pînă moare,
Pe ţărm fară de nume.

Din șirul primelor poezii cu priviri dezolate asupra vieței răsare însă aceea de înseninare în care Alexandrescu cînta — după ce cunoscuse pe Ion Ghica — binefacerile prieteniei. O întitula chiar *Prietesugul* și repetînd reflecții melancolice, că „toate la durere supuse aici sînt", spunea mai departe că „un duh de mîngîiere" se arătase și pentru el cînd putuse întîlni un suflet care să-l înțeleagă ; slăvia astfel sentimentul care singur „e nesupus morței" și-l făcea să privească vieața mai încrezător :

Acum prin el nădejdea în mine, văd, răsare.

Cînd vorbia astfel despre prietenie ținea să adauge că ea înseamnă mai mult decît tresăririle inimei la priviri ce vrăjesc :

Amorul este dulce, dar el ne lasă, piere ;
Pe aripile vremei plăcerile lui zbor.

Și ce rămîne-n suflet după a lui lipsire ?
Aceea ce rămîne din ziua ce-am pierdut...

Renunțare sentimentală care ne lasă să înțelegem de ce Alexandrescu în cele dintîi poezii nu a cîntat iubirea. Însă... *volventibus annis*... ispitele care nu ademenise mai înainte inspirația lui veniră să-i spună că nu avea de ce să le disprețuiască.

Poeziile de mai tîrziu — din ediția de la 1838 — ni-l arată, vom vedea, sub această nouă înfățișare. Nota melancolică se prelungește însă și de data aceasta, mai ales în acea *Meditație* care ne dă prilejul să vedem cum lirismul său filozofic culminează spre o tot mai întunecată viziune. După o descriere cu „al toamnei dulce soare" — tablourile din natură apar mereu la începutul poeziilor lui Alexandrescu, sînt ca un preambul la confesiunile sale lirice — urmează o strofă exclamativă asupra nestatorniciei care trece mereu sub ochii noștri, ne face să simțim tristețea atîtor apusuri :

O, cum vremea cu moartea cosesc fără-ncetare !
Cum schimbătoarea lume, fugind, o rennoiesc ;
Cîtă nemărginită pun ele depărtare
Între cei din morminte și acei ce doresc !

Altă priveliște se desfășoară sub ochii poetului : o cîmpie întinsă — a Brăilei, nu știm cînd dînsul a fost pe acolo — care-i aduce aminte de atîția care și-au jertfit vieața :

Pentru izbînzi de care ei nu s-au bucurat.

Și mai departe : un monument în cinstea eroilor care au luptat acolo, dar gloria nu este și ea un cuvînt amăgitor, nu se înșiră și ea lîngă atîtea zădărnicii ?

Azi slava stă deasupra și omul în pămînt.

Iată, fără-ndoială, o mare mîngîiere,
O, voi care un titlu și-un nume pizmuiți !
Cînd tot ce e nalt cade și cînd mărirea piere,
Mărirea, înălțarea la ce le mai doriți ?

Din vremile trecute în veacuri viitoare
Un nume să răsune, cu slavă împodobit,
Să treacă peste vîrste și peste ani să zboare,
Acela ce îl poartă cu ce s-a folosit ?

Gîndurile triste ce se întîlniau astfel din cuprinderea acestor priveliști îl făceau să ajungă la încheierea pesimistă că :

Viața e o luptă, o dramă variată
Și actu-i cel din urmă în veci e sîngerat,
Moartea-l încoronează, moartea neîmpăcată,
Care în a sa cale pe nimeni n-a uitat...

Dacă în cartea soartei omu-ar ști să cetească,
Să-și afle fiește grozavul viitor,
Cine-ar mai vrea, Stăpîne, aicia să trăiască,
Cînd lumea e de chinuri nedeșertat izvor ?

„De soarta omenirei" mîhnindu-se, cum spunea tot acolo, Alexandrescu, totuși, nu ducea pesimismul pînă la o filozofie fără atenuări, cu o derivare a ei persistentă în motivele de inspirație. Lirismul său numai de departe ne face să ne gîndim la acela al lui Eminescu, de mereu triste proiectări asupra vieței și plecînd de la o concepție filozofică spre care ancorase gînduri ce-i apăreau fără dezmințiri. Accentele triste din poezia lui Alexandrescu, uneori și cu vagi înrîuriri din atmosfera romantică, sînt mai mult datorite cîtorva întîmplări dureroase din viața lui — ca atunci cînd plîngea moartea timpurie a părinților săi — și unor impresii din contemplații în care se adîncia ; apare astfel substratul lor de subiectivism și dacă alteori ele sînt străbătute de un înțeles mai larg, vorbesc de „soarta omenirei", tot nu pot fi privite ca expresiune a pesimismului intransigent în negările lui, proclamînd deșertăciunea oricărei stăruințe de a cunoaște mulțumiri desăvîrșite.

Nu putea fi deplin pesimist Alexandrescu și pentru că în clipe cînd sufletu-i era abătut găsia o mîngîiere în puterea credinței, în ocrotirea ce vine din ceruri. În cuvinte care amintesc versete din psalmi implora pe „al totului Părinte" în *Rugăciune* să nu-l lase în calea rătăcirilor și deznădăjduirei (sentimentul religios nu lipsește nici din alte poezii ale culegerii din 1838, ca și cea de mai înainte : *Candela, Peștera, Întristarea*) :

Fă ca întotdeauna pe a virtuței cale
Să merg nestrămutat ;
Cînd soarta mă apasă, cum și cînd îmi zîmbește,
Cînd veselă m-ajută, cînd aspră mă gonește,
Să pot fi neschimbat...

Fă să doresc deobște al omenirei bine,
Să mă cunosc pe însumi, și pe-altul decît tine
Să nu am Dumnezeu,
La oameni adevărul să-l spui fără sfială,
De cel ce rău îmi face, de cela ce mă-nșeală
Să nu îmi răzbun eu...

Pînă-n ceasul din urmă amorul tău să-mi fie
Comoară de nădejde, de dulce bucurie,
Izvor de fericiri.

Pesimismul în înțelesul lui adevărat exclude să crezi că mai poți găsi undeva „comoară de nădejdi" și „izvor de fericiri".

Lîngă credință și iubirea venia să însenineze gîndurile lui și-l vedem cîntînd atunci fericirea pe care după ce zadarnic o chemase „cu înfocare" nu o mai simția streină de el, o întîlnia privind în ochii aceleia care-i răsărise în cale, lăsîndu-se vrăjit de „zîmbirea cerească" a ei. O umbră trece totuși prin aceste versuri pe care le închina Elizei : neliniști se strecoară în sufletul lui, presimțirea că încîntări de azi pot să apună repede începe să-l chinuiască — și atunci întrebarea destăinuind săgetări de gînduri iarăși întunecate :

Dacă iubirea noastră e s-aibă sfîrșit rece,
De ce-n minutu-acesta, de ce acum nu mor ?

Fiorul neliniștilor pe care le dă iubirea îi inspira și poezia *Așteptarea,* unde după versul exprimînd îndoiala că poate aceea care era așteptată nu se va arăta :

Părere-nșelătoare, și-acum mă amăgești ?

urmează cele de exultantă dezmințire, cu bucuria revederei :

Dar nu, văd o ființă... spre mine naintează...
Să m-arăt... de vederea-mi ea nu se spăimîntează ;
Un strein p-aicea sfială ar avea.
Ea pășește, ia sama... o aud că șoptește...
Negreșit e femeie... Ce zice ? Mă numește.
Piept'ul, inima-mi bate : aceasta este ea.

Cadrul sentimental al acestei poezii, ca și al celei dinainte, e departe de a fi găsit realizarea poetică ; versurile se înșiră cu devieri de la lirismul lor, alunecă adeseori spre nota discursivă, își știrbesc con-

turul în atingeri de cuvinte aspre, rămîn în totul prea departe de exprimarea în acord cu fondul emoțional.

Nici *Inima mea e tristă* nu schimbă impresia mai mult de jurnal sentimental, nu de poezie redînd, cu toată bogăția ei de nuanțări, mirajul și dezamăgirile iubirei. Despărțirea de iubită îl va face să simtă iară „cît de mult amară" e vieața, îi aduce „otrăvit venin" și celei pe care nu mai spera să o vadă îi zicea :

Cînd, seara, tu vei merge
Pe cîmpuri a culege
Flori tineri ca și tine, s-acoperi fruntea ta,
Dacă din întîmplare
Vei nimeri o floare,
Ce poartă un scump nume, ce-i zic : „nu-mă-uita",

Atunci, atunci gîndește
De mine că-ți vorbește ;
Asta-mi este speranța și de-asta mai trăiesc,
Eu tot cred că e-n fire
Acea compătimire
Ce inimile leagă cu lanțul sufletesc.

Singur versul în care sînt arătate suferințele poetului după despărțire :

A le simți pot numai, a le descri mi-e greu

se susține mai bine ; celelalte sînt ca de cîntec rimînd obișnuite tînguiri de dragoste cu iluzii curînd risipite.

Întîmplătoare redări mai puțin stîngace întîlnim și în *Barca :* în legănări „pe unda adormită" remușcări îl urmăresc și o licărire de nădejde îi spune că poate numai umbre trecătoare venise să turbure fericirea întrevăzută :

Din rătăcita-mi barcă, ce-o las la întîmplare,
Ochii mei către ceruri uimit îi ațintez...

Cerul o să ne-ajute, zicea a mea iubită.
El pînă acum tace. Să n-o fi ascultat ?

Cînd ani trecură și după ce aceleia pe care o revedea — cu tresăriri de amintiri, în decorul de sărbătoare al unui salon și luînd parte la „vesele cadrile" — îi închina cîteva versuri încă, de epilog al pasiunei *(Te mai văzui o dată),* o altă iubire răsăria să-i aducă aceleași visuri și aceleași suferințe. Numele pe care îl slăvia acum ni-l spune poezia *Prieteșugul și amorul Emiliei,* cu ușoare și foarte prozaice înșirări de cuvinte, stăruind ca dînsa, oricît credea că iubirea este „o patimă cumplită și trecătoare", să recunoască totuși că „patima" aceasta însemna mai mult decît prietenia pe care îngăduise să i-o acorde. Mai

aproape de poezie apar versurile, repetînd insistențe din *Mîngîierea — Unei june femei :*

De ce urăști vieața, tu fiica armoniei ?
De ce dintr-al tău suflet speranța ai gonit ?
Care dureri ascunse, vrăjmașe bucuriei,
A vîrstei nălucire și visuri ți-au răpit ?

Numai ea putea înțelege sufletul lui, pe care multe suferințe nu-l cruțase — să le spună toate, ar fi făcut-o să vadă :

Că e un singur suflet cuprinde-n el dureri.

Și alteori dînsul a căutat să ascundă chinurile vieței lui — a ținut chiar să apară altfel de cum era în realitate :

Lumea mă crede vesel, dar astă veselie
Nu spune-a mea gîndire, nu m-arată cum sînt ;
E haină de podoabă, mască de bucurie,
Și mîhnirea mi-e numai al inimei veșmînt.

Dacă nu după zile, ci după suferințe
Ni s-ar socoti vîrsta, știi mare Dumnezeu —
Pentru care ani, secoli și lume și ființe
Nu sînt nimic — știi singur cîți ani aș avea eu.

Aceea pe care fusese dat să o cunoască, de la care aștepta împrimăvărarea vieței lui, îi apărea în lumina idolatrizării cum mereu o visase :

Eu cînd te-ascult uit toate, uit chiar nenorocirea,
Mă aflu-n lume uimit și încîntat.

Sub degetele tale, în sunete-argintoase,
Clavirul cînd răsună, cînd dulce preludezi

Deștepți în al meu suflet acorduri fioroase,
A patimilor stinsă cenușă înviezi.

Cuvintele înflăcărate atingeau însă prea puțin inima Emiliei ; ea le răspundea cu zîmbiri prefăcute, cu priviri de chinuitoare reticențe, și cînd îndoieli, umbre multe trecură prin sufletul poetului încrezător, versuri amare căzură din pana lui :

Cînd dar o să guști pacea, o, inimă mîhnită,
Cînd dar o să-nceteze amarul tău suspin ?
Vieața ta e luptă grozavă, nemblînzită,
Iubirea veșnic chin.

Închinarea la un idol înșelător îi apărea ca o vinovată uitare de ce trebuia mai mult să fie prețuit de dînsul și osîndia atunci iubirea că dă sufletului lînceziri, îl înstreinează de gînduri și fapte ce înalță vieața — asemenea gînduri stăruia să spună că-i erau mai scumpe acum, cînd nu mai primia robia :

Amor, care adoarme și legi și datorie...

Nu sînt patimi mai nobili, mai mari, mai lăudate,
Mai vrednici să se-aprindă în inimi bărbătești ?...

La patrie, la lume, la tot ce pătimește,
Nimic nu ești dator ?

Eu lanțurile mele le zgudui cu mînie,
Ca robul ce se luptă c-un jug neomenesc,
Ca leul ce izbește a temniței tărie.

Și totuși... după o clipă puterea pasiunei învingea :

Dar rana e adîncă și patima cumplită
Și lacrima de sînge, obrajii mei arzînd,
Răsfrînge frumusețea, icoana osîndită,
Ce o blestem plîngînd...

Prin intensitatea sentimentelor și redarea lor concentrată, viguroasă, poezia aceasta, *Cînd dar o să guști pacea*, din ediția de la 1842, e singura ce se reliefează mai mult din șirul celor de inspirație erotică.

Ne amintesc de ea întrucîtva *Suferința* și *Nu, a ta moarte...* din ciclul celor de mai tîrziu închinate fie Emiliei, fie altei iubite ; regăsim în amîndouă ecouri ale dramei ce se petrecea în sufletul său, izbucniri de pasiune nestăpînită, vijelioasă :

Durerea mea e mută ca deznădăjduirea,
E neagră ca și ziua cînd nu te întîlnesc,

Căci astfel e acuma vieața-mi osîndită :
O lungă agonie în care tu domnești...

Nu, a ta moarte nu-mi folosește,
Nu, astă jertfă eu n-am dorit ;
Dă-mi numai pacea care-mi lipsește,
Pacea adîncă ce mi-ai răpit...

O, cîte lupte, cîte suspine
Tăcuta noapte n-a ascultat ;
Cîte pustiuri de groază pline
A mea durere n-a vizitat !

De data aceasta nu subînțelesuri, ci mustrări răspicate arătau durerea că mărturiile de iubire ale celei pe care o cînta erau înșelătoare :

În zadar ochii-ți arăt iubirea
Ce ești departe de-a o simți...

...a mea soartă tristă, fatală,
Zîmbirei tale pradă m-a dat.

Astfel în crînguri o păsărică
Aude-aproape un ciripit,
Zboară îndată și fără frică
Lîngă colibă ea s-a oprit.

Privește, ascultă, dar fără veste
Tainica cursă ce i s-a întins
Se-nchide... roabă ea se găsește ;
Un glas se-aude, zicînd : „te-am prins".

Comparație dulceagă, contrastînd cu tonul energic al poeziei, și parcă ar fi o reminiscență de la... Ienache Văcărescu.

Cu alte rezonanțe, de simțire îmblînzită, de amintiri înduioșetoare, se desfășură versurile din *Încă o zi*, cînd poetul, întrezărind despărțirea pe care nimic nu o mai putea opri, îi vorbia astfel iubitei :

Întorc acum asupră-ți privirea-mi dureroasă
Ca cel din urmă-adio la tot ce am pierdut ;
Din ceața veșniciei, stea blîndă, luminoasă,
Te văd lucind departe, departe în trecut...

Aș vrea numai, blînd înger, ca numele-mi să fie
Scump, drag inimei tale, ades să-l repetezi...
Căci toată-a mea viață îți fu ea închinată ;
Căci alt decît iubirea-ți ea nu avu mai sfînt ;
Căci tu ești încă astăzi dorința-mi neschimbată
Și visu-mi cel din urmă aicea pe pămînt

În cadențări de o armonie rar întîlnită și care — mai ales prin imaginea din prima strofă — ne face să ne gîndim la Alecsandri, poezia de iubire a lui Alexandrescu își reînnoia astfel mereu unele motive, neajungînd însă, în totul, decît la aproximații de realizare.

În plină desfășurare talentul său apare numai cînd el se întîlnește cu slăvirea altor sentimente, acelea care ne leagă viața de a celor mai mulți, ne impun anumite îndatoriri, sînt mereu îndemn de fapte spre mai bine, în lumina pildelor celor care au trăit altădată sau a gîndurilor nouă ce trebuie să ne ducă mereu mai departe. Asemenea sentimente își găsesc expresiunea, fie în treacăt, fie mai insistent, și în poeziile la care ne-am oprit pînă acum, dar cu toată intensitatea lor și ca motiv integral de inspirație le vedem exprimate întîia oară în acea

poezie, *Anul 1840*, care s-a tipărit întîi în *Dacia literară* și pe care Alexandrescu, după preferințe pe care le înțelegem, a ținut să o pună în fruntea ediției de la 1863. Ca și altora, anul 1840 i se părea că vestește prefaceri de mult așteptate, alt mers al lumei și de aceea credea că-i poate spune :

O, an prezis atîta, măreț reformator,
Începi, prefă, răstoarnă și îmbunătățează,
Arată semn acelor ce nu voiesc să crează,
Adu fără zăbavă o turmă și-un păstor !

A lumei temelie se mișcă, se clătește,
Vechile-i instituții se șterg, s-au ruginit.
Un duh fierbe în lume și omul ce gîndește
Aleargă către tine, căci vremea a sosit.

Ne va fi dat, își zicea, să nu mai vedem „umbre de noroade" osîndite să se supună la „pravili siluite" și „neînsemnaților pitici" care le ocîrmuiesc ; va rămînea ca o tristă amintire „despotismul" ; nu se vor mai ivi aceia care „politica" o fac să stea în „fanfaronadă", și „simțiminte generoase", părînd numai „basme" celor de mai înainte, vor lumina sufletele.

O umbră venia totuși să turbure această viziune : poate anul de multe făgăduințe va fi altfel — și atunci optimismul se risipia în neliniștitoare presimțiri :

An nou ! Aștept minunea-ți ca o cerească lege ;
Dacă însă păstorul ce tu ni l-ai alege,
Va fi tot ca păstorii de care-avem destui,
Atunci... lasă în starea-i bătrîna tiranie ;
La darurile tale eu nu simt bucurie :
De-mbunătățiri rele, cît vrei, sîntem sătui.

Ce bine va aduce o astfel de schimbare ?
Și ce mai rău ar face o stea, un comet mare,
Care să ardă globul și-ai lui locuitori ?
Ce pasă bietei turme, în veci nenorocită,
Să știe de ce mînă va fi măcelărită
Și dacă are unul sau mulți apăsători ?

Șovăirei între încrederi și dezamăgiri îi adăuga renunțarea la ceea ce numai pentru dînsul ar fi adus acest an : suferințele lui nu-l preocupau, pentru că după ce îndurase atîta trăia în ele ca „în elementul" său, și — licărire iarăși de optimism — stăruia în nădejdea că va veni ziua cînd nu se va mai crede

Că lumea moștenire despoților s-a dat,

iar dacă îi va fi sortit să vadă acea zi, va avea mulțumirea, înainte de a privi spre mormînt, că alții vor putea prețui cît mai mult binefacе-

rile dezrobirilor. Și senină și întunecată, tumultoasă, poezia aceasta, cu toate inegalitățile ei, cu toate că o umbresc treceri neașteptate de la o strofă la alta, arată cîte virtualități de înălțare cuprindea inspirația lui Alexandrescu.

Le regăsim cînd, în timpul călătoriei pe la mănăstiri din Oltenia, dînsul își simți sufletul tresărind la măreția vremilor de altădată. Din această călătorie aducea poezia *Umbra lui Mircea la Cozia* (mai prozaic, cum ne spune în *Memorial*, p. XXIV, îi zisese întîi *Umbra lui Mircea sau o seară la Cozia*); evocare în cadențe maiestuoase, cu slăvirea eroismului strămoșilor și treceri de gînduri spre privelişti mereu schimbate în curgerea anilor, cu mirarea că tot ce li se arăta ca în vis a putut trăi odinioară... Umbrele turnurilor bătrîne se răsfrîng în apele rîului ce izbesc zidurile mănăstirei. De pretutindeni chipuri negre se coboară și la înfiorarea nopței „mușchiul zidului se mișcă". În acest ceas al „nălucirei" un mormînt se deschide și o fantomă se arată... la porunca ei oștiri, tabere vin să se înșire și pînă departe, prin munți, răsună glasul fantomei. Chipul ei se deslușește cînd fremătarea codrilor lasă să se audă numele lui Mircea, nume pe care valurile Oltului îl duc pînă la „spumatele unde" ale Dunărei, care „către mare îl pornesc". Umbrei se închină poetul și cum alături de ea se înalță în viziunea lui și umbra lui Mihai Viteazul, preamărirea amîndurora se întîlnește cu părerea de rău că alții pe care „să-i fi strălucit" faptele nu s-au ivit — parcă nu putem crede că celor de altădată le-a fost dat să cunoască minuni de eroism :

> Noi cetim luptele voastre cum privim vechea armură
> Ce un uriaș odată în războaie a purtat ;
> Greutatea ei ne-apasă, trece slaba-ne măsură,
> Ne-ndoim dac-așa oameni întru adevăr au stat.

Cînd noaptea se întinde tot mai mult și nori negri se învălmășesc spre apus umbra se întoarce în mormînt. Arătare ce venia să spună că drumul faptelor mari nu poate avea opriri, dar în sufletul poetului vorbia mereu tristețea zidurilor ce plîngeau vremile apuse :

> Lumea e în așteptare... turnurile cele nalte,
> Ca fantome de mari secoli, pe eroii lor jelesc..

Sînt și în această poezie, ca în *Anul 1840*, intrusiuni prea discordante, expresii ce ne-am fi așteptat să fie înlăturate, dar ea vibrează de puterea viziunei și pune semnul unei brazde luminoase în literatura noastră de inspirație patriotică, cu prelungiri pînă la Eminescu.

Răsăritul lunei la Tismana începe tot cu o descriere — de minunată aquaforte — în genul romantic, cu privelişti văzute ca în vis, desfășurîndu-se halucinant : mănăstirea e comparată cu un „osianic palat" (pentru felul cum Alexandrescu compunea e de pus descrierea în versuri alături cu aceea pe care o da la sfîrșitul *Memorialului*). Pe lîngă sentimentul patriotic, în „orele de extaz" cînd a fost scrisă poetul

ne spune că în sufletul lui „cu putere era deșteptată și a cerului credință". Munții noștri care „au fost adesea scump azil de libertate" veniau să-i povestească cum au văzut înfrîntă și trufia „rigei ungur", Carol Robert, cînd oastea lui era gonită de plăieșii domnului muntean, și evocarea luptei — cu nimic epic, foarte palid redată — e urmată deodată de versuri cu acele întretăieri așa de obișnuite la Alexandrescu :

Dar românii, fii ai celor ce-n vechime se luptară,
Cu sudori adăp pămîntul, cîștig hrana în dureri ;
Sînt plugari, și alte nume, oameni noi se înălțară,
Oameni nensemnați și mîndri de vechimea lor de ieri.

Mai departe : cuvinte ca de blestem pentru „streinii prinți ce neapăsară", pentru cei care puneau împotriviri „propășirei neînvinse" — dar și trufia acestora va cădea ; vom fi răzbunați atunci de multe asupriri, vor răsări fulgerări nouă în sufletul nostru :

Cugetări adînc ascunse, idei drepte și înalte...
Vor vedea lumina zilei...
Sub privirea providenței, lumei se vor arăta.

Glorificînd eroismul celor de odinioară, atît în *Umbra lui Mircea* cît și în *Răsăritul lunei la Tismana*, Alexandrescu se întîlnia cu Cîrlova și Bălcescu în credința că numai urmînd pilda strămoșilor, avînd idolatria „puterei armate", vom ajunge la neatîrnare desăvîrșită și vom arăta cît este în stare să înfăptuiască sufletul nostru.

Lăsa să vorbească și mai limpede această credință în poezia *Trecutul la Mănăstirea Dealului ;* eroii care se odihnesc în lăcașul acestei mănăstiri îi vedea trezindu-se la cea dintîi tresărire nouă a vitejiei românești :

...dacă s-o întîmpla,
Cu vreme, România s-ardice fruntea sa,
Pe-a Dîmboviței vale oștiri de s-or ivi,
Ai luptelor cumplite părtași ei vor mai fi.

Mărețul turn — „trist martur l-al nostru trist apus" — îl privia ca un veșnic îndemn la fapte vitejești, dătător de „modeluri" războinicului și, la sfîrșit, întăria cu alte cuvinte credința lui :

A vitejilor umbră de-am ști să o cinstim,
Vrednici de libertate noi am putea să fim ;
Am afla de la dînșii ce jertfe trebuiesc,
Prin cîtă energie nații se mîntuiesc.

A ! facă providența ca naltul simtiment
Ce-nchină vitejiei mărețul monument,
Ce-alege pe nălțime al nemurirei loc,
Să fie noua cîrma, coloana cea de foc,

Coloana ce odată din țara de exil
Pe calea mîntuirei ducea pe Israil.

Vremile măreţe, „vechea strălucire" i se părură că reînvie cînd îi fu dat să vadă ostaşii noştri trecînd în şiruri mîndre sub soarele unei dimineţi de primăvară : era cu prilejul unei reviste militare, la 22 apr. 1846, cînd prinţul Mihai Sturza venise la Bucureşti — de unde titlul poeziei pe care Alexandrescu o tipări atunci : *O impresie, dedicată oştirei române*. Sufletul şi-l simţi străbătut ca de o „electrică scînteie", vedea reînviind oştirile Buzeştilor, ale lui Mihai Viteazul, şi tinerilor războinici, acelor „batalioane" fiice ale legiunilor romane le vorbia cu încrederea lui că vor şti să răspundă la chemarea patriei,

Cînd vechiul nostru sînge nu poate fi schimbat.

Din şirul celor slăviţi de atîtea ori de dînsul lipseşte cine totuşi nu putea fi uitat : Tudor Vladimirescu ; ne-am fi aşteptat poate să-l întîlnim în *Răsăritul lunei la Tismana*, cu atît mai mult cu cît în *Memorialul* său (p. LVIII) Alexandrescu spunea : „în această mănăstire se adunau la 1820 vitejii panduri ai Mehedinţului sub steagul lui Tudor Vladimirescu", dar tot acolo adăuga despre Tudor — şi pricepem întrucîtva de ce nu l-a amintit nicăiri în poezie — că era „om mărginit şi crud" ; îi recunoştea doar că prin „întreprinderea" lui „înaintă cu un pas libertatea politică".

În schimb, ştim ce imn a închinat, în *Mormintele la Drăgăşani*, altor „vestiţi răzbunători ai libertăţei", „războinicilor Greciei slăvite", ale căror fapte le credea demne să fie cîntate într-o nouă *Iliadă*. De ce mai mult aceştia ar fi putut inspira o nouă epopee decît eroii revoluţiei noastre de la 1821 ? Preferinţă pe care nu o lămureşte deplin nici părerea pe care o avea Alexandrescu despre Tudor Vladimirescu.

Dublul aspect sub care se înfăţişează lirismul său filozofic şi patriotic — cînd deprimat, cînd exultant — îi dă o nuanţare aparte şi cel dintîi se regăseşte, mai mult sau mai puţin străveziu, în poezia lui cînd s-a îndreptat spre alte genuri. Atingeri dureroase cu realitatea, reflexii provocate de infirmităţi sufleteşti pe care dînsul le vedea mereu la cei din jurul său, îl duceau şi spre acele epistole, satire şi fabule care nu rămîn deloc în umbră faţă de elegii şi meditaţii.

Epistola către Iancu Văcărescu e o mărturie de recunoştinţă faţă de acela care întîmpinase cu bune cuvinte încercările lui în poezie şi ne aduce, în acelaşi timp, confesiuni literare cum nu le întîlnim la alţii din vremea lui, deci semnificative pentru conştiinţa lui de scriitor. Cerîndu-i poveţe celui care era „din pruncie al muselor favorit" şi „cîntător al primăverei", îşi destăinuia îndoiala lui dacă era înzestrat pentru poezie şi arăta cum obişnuia să scrie :

Poet cum pot a mă crede, cînd al lirei Dumnezeu
Încă nu vrea să-mi arate care este felul meu ?
Tot ce-mi place mă aprinde şi-n minutul ce cetesc
A putea lucra întocmai deocamdată socotesc.

Apoi vine cugetarea. Pe-al meu spirit întreb : știi
Dacă tu în felu-acesta ești născut sau nu să scrii ?

Nedumerirea lui o compara, ușor de înțeles, cu aceea a unui călător care nu știe ce drum să apuce — și continua :

... chiar cînd mă pornesc
A lucra cu hotărîre, pe un plan ce îmi croiesc,
Nu pot păzi cuviința, nici c-un umblet măsurat,
La sfîrșit s-ajung de-a dreptul, fără să mă mai abat...
Aplicarea îmi lipsește și n-am darul însemnat
A strica și a preface cîte sînt de îndreptat.

Și mai departe, după ce spunea cum aștepta să găsească vreo „rimă mîndră" :

Apoi cînd în elegie destul nu pot să vorbesc
Și s-arăt fără sfială toate cîte socotesc
Vreun dobitoc îndată vine înaintea mea
Și-mi ridică cu lesnire sarcina oricît de grea...
Că e prea bun pentru fabuli secolul în care trăim.

Arăta deci singur cum trecea de la un gen la altul de poezie — între ele, cum spuneam mai înainte, e o legătură ușor de recunoscut.

Asupra fabulei revenia în *Epistola d-lui A. Donici,* cu laude pentru cel care punea, și el, în versuri „sujeturi" în „stil ușor și lămurit", cum este „al fabulei plăcute merit netăgăduit". Și tot despre compuneri de acest fel ținea să vorbească în *Epistola către Voinescu II,* de data aceasta însă altfel, cu scepticism asupra puterei lor de impresionare, de îndreptare a moravurilor, scepticism pe care îl generaliza la orice scriere cu intenții moralizatoare. La ce folosește, spunea, dacă cineva caută să arate

Că cinstea și virtutea sînt lucruri lăudate,
Că numai fapta bună este izvor de bine,
Iar cea rea își aduce pedeapsa ei cu sine ?
Astea sînt prea frumoase și bune pe hîrtie,
Cine însă le-ascultă sau va ca să le știe ?
De cînd lumea e lume ce carte omenească
Putu de fapte rele pe oameni să oprească,
Tiranilor să-nsufle a patriei iubire,
Pe cei fără de suflet să-i facă cu simțire,
Pe toți să-i îndemneze cu cinste să trăiască
Și cîți judec poporul să nu-l năpăstuiască ?...
Poveștele sînt vorbe, dar fapta e departe
Și prea puțini urmează morala dintr-o carte.

Scepticismul îl întorcea în ironie cînd se adresa celor pe care-i presupunea că se regăsiau în fabulele lui :

De vă găsiți în ele, îmi pare foarte bine,
Însă de vă e teamă ca, nu cumva, prin mine
Să se-ndrepteze lumea, greșeala vă e proastă :
Puteți să luați pildă chiar de la dumneavoastră,
Care nu vă prefaceți și, fără încetare,
Acelor ce v-ascultă aduceți supărare.

Străpungerile ironice le îndrepta și mai departe, spre alcătuitorii de „poezii monstruoase" și-i venia atunci în minte numele lui Paris Momuleanu, care făcuse versuri „ca din topor" — salturi de la un motiv la altul, care arată cît de capricioasă era poezia lui și în acest gen, ca și al elegiilor : chiar el mărturisia, am văzut, că nu putea stăpîni pornirea spre digresiuni.

Epistola către Voltaire îi da un nou prilej să vorbească despre literatură, să critice pe poeți și pe aceia care stăruiau morțiș să scriem după un anumit tipic. Îi fusese ușor, zicea, lui Voltaire să scrie cum știm, pentru că venia după scriitori care „formase limba", găsia un „stil curățit", dar

Altfel e în țară la noi : noi trebuie să formăm,
Să dăm un aer, un ton limbei în care lucrăm ;
Pe nebătute cărări loc de trecut să găsim
Și nelucrate cîmpii de ghimpi să le curățim.

Tonul domol de pînă aici, cu sublinieri de deficiențe literare ale noastre, se schimba deodată cînd chema umbra lui Voltaire să judece alături de dînsul cum se scria la noi :

Aș vrea să poți să învieze, o zi numai să trăiești,
Parnasul nostru să-l vezi, apoi să ne mai vorbești.
Unul, iscoditor trist de termeni încornurați,
Lipsiți de duh creator numește pe toți ceilalți...
Altul, strigînd furios că sîntem neam latinesc,
Ar vrea să nu mai avem nici un cuvînt creștinesc
Și lumea să arătăm că nu am degenerat ;
Altul ce scrie pe șleau ca preotul de la sat
Zice că e deslușit, se crede simplu ; iar eu
Mă trag deoparte, privesc și scriu cum dă Dumnezeu.
Cu toate acestea luăm titluri de mari autori,
Dăm sfaturi și osîndim, ne facem legiuitori,
Ne credem, pe cît putem, ai lui Apolon nepoți,
Rîdem de unii cîțiva și publicul de noi toți.

Dezorientarea, anarhia scrisului nostru i se părea că seamănă cu

Amestecul întîmplat în limbile omenești
Cînd s-a zidit acel turn în vremile păgînești,

dar nici acest amestec

N-a fost atît de pestriț, n-a putut fi mai ciudat
Decît acel ce aici urmează neîncetat.

Babilonia aceasta ar înceta totuși, adăuga mai departe, dacă ne-am înțelege, ar recunoaște fiecare rătăcirile lui, cu atît mai mult cu cît limba noastră față de cea franceză — se adresa aici iarăși lui Voltaire și în termeni de didactism gramatical — are însușiri pe care ar trebui să le prețuim :

Uniți am face ceva, am fi de vreun folos :
Avem un dialect bun, ușor și înmlădios,
În el fiește cuvînt nu e ca la voi legat
Cu un articol semeț, cu un pronume ciudat,
Pronume-articole lungi care sufletul ți-l scot
Și seamănă, cînd pășesc, suita unui despot.

Se îndoia însă dacă „duhul unirei" acesteia îi era dat să-l vadă ; ca și alteori, învingea neîncrederea față de îndreptări așteptate.

Pe cînd se găsia la Focșani a scris *Epistola familiară d-lui colonel I. Cîmpineanu*, în ton cînd glumeț, ca să uite urîtul petrecerei acolo, cînd satiric. Peste cîmpiile întinse vedea

...milioane de țînțari
Care, după răutate, seamănă a oameni mari ;
Mușcă cît îi iartă gura și, cu cîte au puteri,
Prin cîntări mă desfătează, parc-ar fi paracliseri.

Și cînd se uita la șirurile de oi ce păștеau pe acolo își aducea aminte de pastorale, satirizînd pe aceia care se pasionase pentru acest gen literar :

Turme de oi sînt mulțime, însă încă n-am găsit
Un păstor ca în idile, un cioban de pismuit,
Și nu știu cum în vechime atîți mari biruitori
Părăsiau avere, slavă și trăiau între păstori,
Dar adeseori poeții lucrurile zugrăvesc
Nu precum sînt în ființă, ci precum le-nchipuiesc...
Nimfele le văd desculțe, îmbrăcate-n piei de oi,
Păstorițele pe viscol, pe furtune și pe ploi,
De a lor ticăloșie ocolite ca de-un lanț
Îți ridică toată pofta de a face vreun romanț.

Subiect de satirizare îi oferiau și aceia care trăiau la moșiile lor, în huzureală orientală, în adormitoare mulțumiri și superstiții :

Prin prejur sînt cîțiva nobili de moșii stăpînitori,
Care din copilărie aici s-au obișnuit
Și-ale lui Avraam bunuri din strămoși au moștenit,
Dar vorbesc numai de vreme, n-au-nvățat a se gîndi
Și decît zilele lunii alta nu doresc a ști.

Poate vrei să-i afli-anume, însă alt nu pot să-ţi spui
Decît că fieştecare e copil al mumei lui.
Nu demult unul dintr-nşii părăsise-al său lăcaş,
Sub cuvînt că-l locuieşte al cerurilor vrăjmaş ;
Dar în zilele trecute, după cum am auzit,
Cu tămîie şi o cruce pe toţi dracii i-a gonit.
Despre altele, buni oameni : ei sînt gata-a arăta
Că, după Sf. Scriptură, cred tot, făr-a cerceta.
Pentru ce ? ăst cuvînt aspru, la auz supărător...
Nu se zice pe-aste ţărmuri, unde omul liniştit
Se îngraşe-n neştiinţă, ca în veacul aurit.

Cadrul rustic sugerîndu-i reflexii, îl regăsim în *Vieaţa cîmpenească*, o epistolă şi ea, adresată vornicului Gr. Cantacuzino ; descriind casa unde petrecea, cu ferestre mici, un cuvînt pe care-l inventa îi dedea iarăşi motiv de satirizare ; ferestrele

Cu a casei înălţime
Atît nu se învoiesc
Încît ochiul ce le vede
Cu lesnire poate crede
Că se plătia altădată
Vreo dajdie însemnată
Sub nume de *ferestrit*,
Măcar că nu mi se pare,
Nici undeva am cetit
Că, la vreo întîmplare
Nobilii să fi plătit.
Astfel de năravuri proaste,
Dacă vreodată-au fost,
N-au putut fi ale noastre,
Ci-ale norodului prost :
Numai el singur plăteşte,
Fiind mai obişnuit.

Deşi incidental numai, tonul satiric din epistole e mai viu, chiar vehement, pe cînd în poezia cu însuşi numele genului pe care-l cultiva cu atîta stăruinţă, *Satira spiritului meu* — mai bine îi zisese întîi, în ediţia de la 1842, *Satira duhului meu* — el apare îmblînzit, cu sinuozităţi de fantazie mai mult surîzătoare — motivul, de la sine, îl ducea într-acolo. Satira începe cu vocabularul obişnuit al jucătorilor de cărţi : o „coconiţă“ stăruie pe lîngă poet să ia şi el parte la joc, dar dînsul răspunde că nu se pricepe la aşa ceva. Rătăcit printre cei care se dedau patimei pe care o dispreţuia, se gîndia departe şi ispitele satirizării veniau să-l urmărească :

Mai lesne pot a spune hoţiile urmate
La zece tribunale sub nume de dreptate,

Mai lesne pot să număr pe degetele mele
Cîți sfinți avem pe lună și cîte versuri rele
Decît să bag de samă ce carte nu e dată,
A cui este mai mică și cine o să bată.

Satira lui se îndrepta pe urmă spre vreun domnișor a „căruia vorbă, spirit îi sta în pălărie", spre aceia care-și tîrăsc viața în frivolitate, în mulțumiri tîmpitoare și, la sfîrșit, închipuind că „spiritul" îi făcea mustrări că nu înțelege să-și potrivească viața cu a altora și greșit se credea mai presus de toți, tonul ei se schimba într-o povață cu ironii și la adresa literaturei unora :

Așa, în loc să critici greșelile streine,
În loc să rîzi de alții, mai bine rîzi de tine ;
Învață dantul, vistul și multe de-alde alea,
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea.

Fără să fie pusă printre satire, în ediția de la 1863 — a scris-o la 1857 — poezia *Cometei anunțate pentru 13 iunie* se alătură la același gen, readucîndu-ne aminte de accentele viguroase pe care le-am întîlnit alteori. După ce întreba cometa dacă de la potopul lui Noe lumea a ajuns să se îndrepte :

...omenirea ce moșteni pămîntul,
Ființe, lighioane ce-n urmă s-au ivit
Întrec ele pe-acelea ce și-au găsit mormîntul
În mare adîncime și monștri au nutrit ?
Cîmpiile de astăzi sînt ele mai mănoase
Decît cele antice ? Măgarii mai deștepți ?
Broasca mai muzicantă în bălțile stufoase ?
Tigrii mai cu blîndețe și oamenii mai drepți ?

glumeț o sfătuia să cruțe pămîntul, ca să avem și noi, în Țara Românească, răgaz să schimbăm întocmirile ruginite, deși adăuga că pentru aceasta ne va trebui multă vreme :

De ești tu executor înaltelor decrete,
Mai dă-ne un mic termin de zece mii de ani,
Să ne-ndreptăm purtarea, să ne spălăm de pete,
Să nu cădem în iaduri pe ghiare de satani.

Răspunsul cometei, în ton și mai glumeț, spune că ea se lăsă înduplecată, aflînd că eram ocupați să dăm spoială „proastelor noastre legi", dar ne povățuia să nu uităm îngăduirea ei :

Numai luați măsuri, gîndiți și căutați
De indulgența mea acum să profitați,
Căci dacă spre pămînt vreodată m-oi porni,
Vă pot încredința că bine nu veți fi.

Spiritul său mușcător nu putea să uite nici pe aceia care vin, la alegeri, să învețe pe naivi ; în *O profesiune de credință,* candidatul la Divanul ad-hoc era înfățișat vorbind astfel alegătorilor :

... vă pot da încredințare
Că unirea o cred sfîntă, c-o voi cere cu-nfocare,
Căci, mărindu-se pămîntul, lelile poate vor crește ;
Însă Prinț strein nu-mi place, căci nu știe românește
Și cînd slujbe îi vom cere el deloc n-o să privească
De sîntem boieri sau ținem de vreo casă boierească,
Ci de-avem talent, virtute, merite sau probitate,
Calități din altă lume, foarte grele și ciudate ;
Pentru cea mai mică vină ce o va numi hoție
Ne vom vedea prin gazete, poate și la pușcărie...
Pe cînd unul dintre-ai noștri, domn de viță românească,
Tot mai lesne o să ierte slăbiciunea omenească.

Mai puțin izbutită e *Confesiunea unui renegat* — dealtfel, are și caracter de tot personal, e îndreptată contra lui Heliade — și alteori rămînem cu părerea de rău că satira e coborîtă la pamflet, ca în *Răzbunarea șoarecilor* și *Adio,* spus „pocitului" proconsul Halcinski.

Pentru fabulă Alexandrescu a arătat devreme pasiunea lui, cum reiese nu numai din amintirile despre el scrise de I. Ghica, dar și din ediția dintîi a poeziilor sale, unde cele în acest gen stau, ca număr, alături de elegii. Originalitate nu aduceau la început, erau luate de la Florian, La Fontaine ș.a. ; numai mai tîrziu ea avea să se afirme, dar chiar cînd și atunci dînsul traducea, adapta, localiza — izvoarele nu le-a mărturisit niciodată, doară în *Nebunia și amorul* vorbia vag de „un poet" care scrisese fabule — lăsa să se vadă ce bine își însușise spiritul compunerilor de acest fel și cu cîtă îndemînare știa să derive motive împrumutate spre intențiile lui de moralizare a celor de la noi. Putem zice că-i era aproape indiferent dacă recurgea la izvoare streine sau găsia singur subiectul fabulelor : îl preocupa înainte de toate să spună adevăruri care, altfel, nu erau îngăduite. Am văzut cum în *Epistola* către Iancu Văcărescu spunea că vremea în care trăia era potrivită pentru fabule și tot acolo adăuga versurile care explicau de ce trebuia să recurgă de atîtea ori la acest fel de exprimare :

...cum știi foarte bine, adevărul dezvelit,
Fără mască, între oameni lesne nu e priimit,
Și sub feluri de podoabe dacă nu îl tăinuești,
Nențeleapta lui ivire poate scump să o plătești.

Despre fabulă vorbia și altă dată, mai categoric, în *Epistola* către Voinescu II, pentru că se referia chiar la acelea pe care le scria dînsul, căutînd, cu un surîs, să le apere inocența și exprimîndu-și, am văzut, convingerea că ne facem iluzii apsura literaturei moralizatoare :

De ce, domnilor critici, atîta urîciune ?
Dobitoacele mele au cugete prea bune...
...fabulele mele, de tot nevinovate,
Nu se ating de nimeni, n-au personalitate.

În fruntea fabulelor tipărite la 1832 dînsul punea pe aceea care avea înțeles politic, *Vulpoiul predicator*. Vorbește acolo o vulpe ca să arate că adevărata mulțumire nu ne-o poate da decît o vieață simplă și cinstită ; la „buna-i predicare" însă nu da ascultare nimeni, așa că vulpea se gîndi să vorbească altfel, să ia apărarea celor asupriți și aceasta-i „făcu mare nume". Faima ei ajunse la urechile unui leu ce domnia pe acolo și acesta îi trimise vorbă că ar vrea să o vadă „la palat" ; venind acolo, ea spuse leului că ar trebui să ocrotească pe cei năpăstuiți ; după ce leul o ascultă, ca să-i răsplătească osteneala ce-și dăduse o întrebă ce ar vrea, și ea răspunse :

Prințule, în loc de plată,
Aș pofti cîțiva curcani.

Aluzie la cei care, vorbind într-un fel ori altul și părînd [illegible] înșiși de ce spun, se gîndesc numai la vreun folos imediat.

Fabula politică o vedem tot mai accentuată în edițiile de [illegible] tîrziu. În *Ursul și lupul* schimbările de domnie sînt arătate cu [illegible] exploatează unii și alții trecînd de partea celui venit în urmă : [illegible]pă ce leul fusese detronat și ursul „luase în labe cîrma", toate fiarele veniră să se închine noului stăpîn și lupul îi aduse plocon doi miei ; leul stătea însă la pîndă să se întoarcă în domnie și cînd se arătă într-o zi putu vedea că cel dintîi care-l întîmpina cu supunere era lupul ; numai taurii, care nu se arătase pînă atunci prieteni ursului, se grăbiră să-i ia apărarea :

Prea cu lesnire omul se-nșală !
Dar foarte mare face greșală
Cine la vorbe dă crezămînt ;
Faptele numai ne dovedește
Fieștecine cît prețuiește,
De-avem prieteni și care sînt.

Cum domnii se lasă influențați de intriganții de la curte și în ce fel se schimbă părerile despre cineva după cum are ori nu protecțiuni înalte e tema fabulei *Cînele izgonit :* fiind împărat peste celelalte viețuitoare, lupul află într-o zi că ar fi fost ponegrit de cîne, căruia îi mai găsiau vină, ba vulpea, ba broasca, ba șarpele, că sta degeaba, nu era de nici o ispravă ; cînele fu izgonit, spre bucuria celor care nu puteau să-l vadă „cu rang între curtezani" ; după cîtăva vreme cînele trimite o jalbă lupului să-l ierte dacă poate a greșit și lupul se înduplecă, îl chemă să fie în vază pe lîngă el tot așa ca mai înainte. În locul clevetirilor veniau acum numai cuvinte de laudă despre el și într-o zi lupul îi întrebă pe ai săi ce părere aveau acum despre cîne — toți răspunseră :

Înălțime, să trăiți !
Tuturor este plăcută
Cinstea cea cu drept făcută
Astui vrednic dobitoc.
Al lui cap, a lui știință,
Glas, putere, iscusință
Pentru noi sînt un noroc.
De trup este prea puternic,
De slujbi multe este vrednic
Și în lupte e vestit.

Mulțumit că-i auzia vorbind așa, lupul le spuse :

Astea le știam prea bine,
Știam ce i se cuvine,
Dar atunci era gonit.

Altă dată, în împărăția elefantului, care luase locul leului, se văzură boii în slujbă și lupul ajunse „ministru la oi". La toate plîngerile oilor „riga", elefantul, rămînea surd, pînă ce odată se aleseră o sută din ele și se duseră să-și spuie păsul :

Prințul sta ocolit de-o numeroasă curte :
Cerbi cu coarne lungi, urși cu coade scurte,
Alcătuiau un știab vrednic a fi privit.

Și cînd ele spuseră :

...ministrul ce ne-ai dat
În loc a ne păzi de tot ne-a-mpuținat,

lupul, întrebat dacă era adevărat ce spuneau oile, zise :

Cînd le-am năpăstuit,
Cînd au scos biruri grele ?
Eu iau obișnuit
De oaie cîte-o piele,
Dar prostimea ciudată
Așa e învățată
Și făr-a ști ce cere
Vrea nencetat să zbiere.

Elefantul îi zise atunci lupului :

Ascultă...
Cît pentr-o piele, treacă și meargă,
Fiindcă singur spui c-ai dreptate,
Dar pentru c-astăzi oaia aleargă
La mila noastră, care mult poate,
O iert : de dăjdii fie scutită,

Ale ei plîngeri voi să le-ascult
Și decît pielea obișnuită
Să nu poți cere un păr mai mult.

Lupul moralist lasă să se înțeleagă cam despre ce este vorba : ajuns împărat, lupul primia mereu jălbi din partea celor năpăstuiți de „părosii dregători" care-și ziceau că „pravila stă în gheare" ; porunci deci într-o zi să dea față cu el toți care erau arătați ca prigonitori ; cînd aceștia veniră îi mustră așa :

Nu aveți nici sfială, nici frică de păcate
Să faceți nedreptate și să năpăstuiți ?...
Gîndiți-vă la suflet și luați de la mine
Pildă a face bine.

Un vulpoi se apropie atunci de el și-i zise :

Ne poate fi iertat
Să vă-ntrebăm, smerit, pe înălțimea ta,
De unde-ați cumpărat postavul de manta ?

Adevăr care se repetă de atîtea ori :

Cînd mantaua domnească este de piei de oaie,
Atunci judecătorii fiți siguri că despoaie.

Cu variațiuni pe aceleași teme sau cu introducerea de motive nouă, pentru a înfățișa, învăluit, stările de la noi și a stigmatiza păcatele cîrmuitorilor, se înșiră alte fabule.

Cei slabi sînt osîndiți să fie mereu jertfiți, dîndu-se dreptate numai celor tari, se spune în *Dreptatea leului*. Pentru că fiecare voia să pună stăpînire pe „un petec de cîmpie" și „un colț de pădure", leul și pardosul porniră război. Se luptară mult timp, fără ca nici unul să biruiască și leul, vrînd să știe ce ar fi de făcut pentru ca să se isprăvească războiul, ceru sfaturi maimuței, „vestită vrăjitoare" ce

...prorocea
Întîmplările toate, după ce se trecea.

Ea îi zise că va trebui să jertfească pe cel mai tare din oaste. Adunîndu-i pe aceia care luptase, leul le vorbi de ce aflase de la maimuță, că se va pune capăt războiului numai cînd va muri cineva ales dintre ei. Despre dînsul zicea că nu poate fi vorba, pentru că era bolnav, „pătimia de tuse". Trebuia să fie altcineva, dar lighioanele mai colțate se dădură înapoi și cînd veni rîndul iepurelui să-și dea părerea toți năvăliră asupra lui să-i spună că el rămînea să se jertfească ; căută să fugă, însă cîinii se repeziră la el și-l jupuiră :

Se află vreo țară unde l-așa-ntîmplare
Să se jertfească leul ? Nici una, mi se pare.

Nu știu cum se urmează, nu pricep cum se poate,
Dar văd că cei puternici oriunde au dreptate.

Egalitatea, în ce fel e înțeleasă de unii, e arătată în *Cînele și cățelul,* cînd dulăul de curte Samson nu îngăduie cățelului Samurache să-i zică „frate", pentru că el vrea egalitate, dar nu „pentru căței".

În *Porcul liberat* e vorba de libertate cum trebuie să fie dată, că nu se potrivește tuturor și unii nici nu vreau să o primească, preferînd robia. Unul din țiganii dezrobiți se gîndește să lase liber, fără jug, purcelul lui ; acesta voi să știe dacă, așa, îi va fi îngăduit să meargă prin grădini după „pepeni, dovleci și verze", dar țiganul îi dădu a înțelege că va trebui să se stăpînească — să fie liber nu mai ținea deloc atunci purcelul :

...Așadar, îți mulțumesc
Cu un sfert de libertate, drept să spui, nu mă-nvoiesc.

Vieţuitoarea de predilecție a fabuliștilor reapare în *Vulpea liberală,* pentru ca să fie zugrăviți aceia care cîrtesc mereu pe alții, ajunși sus, dar își îmblînzesc glasul după ce li se dă ce așteptau : o vulpe vorbia mereu de rău pe elefant de cînd ajunsese domn peste pădure ; el o chemă la curte și ca să o mulțumească îi dădu „al găinilor întins departament" :

În ziua viitoare
Vulpea, ca totdeauna, veni la adunare,
Dar însă oblojită, pe sub barbă legată
Și cu un lipan mare la cap înfășurată.
— Ce ai de suferi astfel ? o întrebară toate.
— Îmi e rău de aseară, îmi e rău cît se poate
Și cu trebile țării să mă lăsați în pace,
Domnul știe ce face,
El nencetat gîndește la al obștei folos.
Adio ! sînt bolnavă : m-am înnecat c-un os.

Cunosc mulți liberali la vorbe ei se-ntrec,
Dar, pînă în sfîrșit, cu oase se înec.

Cîteva din aceste fabule politice știm ce răspîndire au avut, dar cea mai populară a fost *Toporul și pădurea,* din care se desprindeau cuvintele de amară adeverire că multe rele nu ne vin de la streini, ci de la vreunul de-ai noștri, o rudă ori un frate. Fabula nu-i originală, ne îndreaptă spre *La forêt et le bûcheron* a lui La Fontaine, deși Alexandrescu spunea că ar fi scris-o după povestirea unui bătrîn ; redarea ei însă, concentrată, limpede, arată cum dînsul stăpînia arta acestui gen literar.

În alt sens se referă la stările de la noi fabula *Mierla și bufnița ;* e vorba de aptitudinile noastre de a înainta în cultură, de ceea ce trebuie să credem că va schimba sufletul românesc. Mierla întîlnin-

du-se cu bufnița o întreabă de ce fuge de lumină — poate că e rușinoasă că nu cîntă bine, dar, împreună cu celelalte păsări, îi spune mierla că va căuta să-i dea învățătură, ca să-și mai subțieze glasul, și o invită să facă cunoștință cu o privighetoare. Bufnița îi răspunde să nu-și dea osteneală :

...Îți mulțumesc, iubită,
Eu cu soarele vostru nu sînt obișnuită,
Îmi supără vederea.

Și urmează versurile arătînd intenția cu care era scrisă fabula :

Mulți zic că neamul nostru nu este încă-n stare
Ca altele, să facă cercări de-naintare,
Că-nvățătură-adîncă, idei, filosofie
Sînt prea vătămătoare la-a lui copilărie.
Declamația aceasta, pompoasă, îngîmfată,
De vreți, poate să fie despoților iertată :
Numai lor le e bună a unui neam orbire,
Căci nu-l lasă să-și vadă a sa nenorocire,
Dar în gura acelor ce-o zic pe dinafară
Sau e o nerozie sau este o ocară.
Noi le-am putea răspunde puținele cuvinte
Bufniței adresate de mierla cea cuminte :
„Ai vorbit de minune. Dar, ia, spune-mi, vecină,
Dacă măcar cercare tu nu faci vreodată
Să scoți cel puțin capul din noaptea-ntunecată,
Apoi cum te-i deprinde cu soare, cu lumină ?"

Se strecoară și aici nota politică, atunci cînd sînt pomeniți „despoții", dar fabula diferă, se vede bine, de cele de mai înainte.

Alt ciclu de fabule ne arată cum Alexandrescu ținea să varieze mereu cadrul lor și cu ce vigoare, iarăși, știa să zugrăvească pe cei care trăiesc numai în întunecări ale sufletului.

Îngîmfarea celui care, ajuns sus, pentru că l-a ajutat norocul, nu mai vrea să știe de nimeni din cei de aproape, e minunat redată în acea fabulă *Boul și vițelul,* tot așa de populară ca și altele cîteva.

Fanfaronada celor care vorbesc mereu de strămoșii lor e arătată în *Catîrul care-și laudă nobilitatea* și, mai reușit, în *Pisica sălbatică și tigrul.* Din vîrful unui copac o pisică sălbatică văzu trecînd pe acolo un tigru și-i zise de ce nu o lua în samă, cînd strămoșii ei erau chiar „fii de Dumnezei", la ei se închinau doar egiptenii ; tigrul îi răspunse că se miră cum ea a putut avea așa strămoși cînd o vedea ajunsă atît de rău :

Deși mulți au zis-o, eu tot o mai zic :
Gloria străbună pe strămoși cinstește ;
În zadar nepotul cu ea se fălește,
Cînd e, cum se-ntîmplă, un om de nimic.

Sînt înșirate și alte păcate care-i fac pe mulți ori antipatici ori ridicoli : fățărnicia *(Șoarecele și pisica)*; vanitatea *(Bursucul și vulpea)*; încrederea că poți face ce totuși nu-ți este dat *(Măgarul răsfățat)*; lăudărosia cu frumusețea care place ușor *(Privighetoarea și păunul)*; pornirea de a rîde de alții cînd ar trebui să recunoști că nu ți se cade *(Papagalul și celelalte păsări)*. Prin intenția ei, plecînd de la motive personale, stă mai la o parte de celelalte fabule *Privighetoarea și măgarul*. Pe cînd cînta privighetoarea un măgar se oprise să o asculte, dar găsi că ea nu știa să cînte :

Am fost, îi zise, aci de față,
Dar zău, nu-mi place a ta cîntare.

Cu toate-acestea am nădejdi bune,
De nu îți pare lucru prea greu,
La niște reguli a te supune,
Luînd de exemplu cîntecul meu.

Ca să o învețe, măgarul își potrivi glasul, dar de cîntecul lui „necioplit", de „aspra lui armonie" se îngrozi toată pădurea. Fabula aceasta era răspunsul lui Alexandrescu la critica pe care Heliade Rădulescu (v. vol. I, ed. I-îi, p. 193) o făcuse fabulei *Vulpea, calul și lupul*. Știm cum Heliade nu-și putea stăpîni izbucnirile și la ce vocabular recurgea de multe ori, dar și Alexandrescu, prin epitetul pe care i-l da în această fabulă, arăta că nu rezista la îndemnuri ale răzbunării prin literatură, cu coborîri ale ei.

Înălța însă iarăși fabula cînd scria *Oglinzile* : într-o țară de aici nu departe — chiar la noi, desigur, voia să spună — frumusețea trecea drept urîciune :

Cîți se-ntîmpla s-o aibă se socoteau slutiți,
Iar frumoși de minune
Se socotiau aceia ce erau mai pociți.
Oglinzi ca să se vadă nu se aflau în țară
Și era poprit lucrul să se-aducă de-afară.
Așa fieștecine
Socotia despre sine
Ceea ce auzia,
Căci chiar undele gîrlei ce curgea prin cetate
Erau atît de negre și-atît de-ntunecate
Încît nu putea omul nici umbra a-și vedea.

O corabie încărcată cu oglinzi se întîmplă să fie împinsă de furtună spre țărmurile acestei țări și cînd oglinzile, scoase la uscat, fură găsite de cei de acolo

Cu toții alergară
Și-n grab' le adunară,
Se priviră-n ele și, cuprinși de mirare,
Văzură adevărul, mulți însă cu-ntristare.

Dar „dregătorii", aflînd această minune, porunciră să se sfărîme toate oglinzile. Cîteva putură fi ascunse

Și din vremea aceea toți oamenii frumoși
Arăt cîte-o oglindă acelor urîcioși.

Simbolizare a adevărului nelăsat să vorbească, dar atunci cînd se arată face să tresară sufletele — și spre el voia să spună Alexandrescu că țintiau toate fabulele sale.

Valoarea lor nu stă însă atît în adevăruri pe care le cuprindeau — și alții scrisese la noi fabule perocupați de același gînd, dar rămînînd mult în urma lui — ci, înainte de toate, în felul cum Alexandrescu a știut să derive spre poezie cunoașterea adîncă a sufletelor, în darul pe care-l avea de a dramatiza acțiunile — știm cum aceeași putere de dramatizare a arătat-o în versurile de altă inspirație : *Ucigașul fără voie* — și, totodată, în arta cu care a atenuat contrastele dintre real și fantastic, îmbinîndu-le nesilit, făcîndu-ne să prindem ușor legătura dintre motivul concret și ce este închipuire.

Predilecțiunea pe care o arăta pentru acest gen literar nu pornia numai din impuneri ale vremei, cînd adevărul spus pe față era mereu prigonit, ci și din îndemnuri ale literaturei de care Alexandrescu ținea să nu rămînă strein. El scria și sub înrîurirea clasicilor, nu numai a romanticilor, și cea dintîi se evidențiază cu deosebire în fabulele sale — chiar în stilizarea lor, mai limpede, mai susținută, recunoaștem efectele acestei înrîuriri. Clasicismul l-a făcut, de altă parte, să tempereze romantismul inspirației lui. Acest dualism de influențe literare dă operei sale o înfățișare aparte și explică inegalități ale ei, pentru că nu a reușit să armonizeze mai bine ce venia dintr-un izvor și celălalt.

S-ar putea atribui asemenea inegalități în ce privește forma — atîtea versuri cu inconsecvențe de ritm, cu silabe mai multe ori mai puține și cu aproximații numai de rimă — lipsei de concentrare, de răbdare, cînd dînsul compunea, și atunci am presupune că numai întîmplarea l-a ajutat dacă alteori ne-a dat versuri care nu se clatină, deplin armonioase. Am văzut cum singur își găsia o vină că nu avea „aplicarea" de a îndrepta ce-i aducea inspirația. Să nu credem prea mult în această autodiminuare — e ca o improvizată smerire de poet care voia să spună că trebuie judecat cu îngăduire. Adevărul îl găsim în amintirile lui Ghica, unde cetim că atunci cînd dînsul s-a dus să-l vadă pe prietenul său în închisoare l-a găsit cu „un vraf de hîrtii pe masă, pline de ștersături și de cruci în toate părțile. Cînd scria avea mania de se cetia și tot ștergea și îndrepta ; dobîndise patima asta cetind adesea versul lui Boileau : „*Si j'écris quatre mots, j'en effacerai trois*". Mai mult decît atîta, avem chiar mărturia lui Alexandrescu în prefața pe care o da la ediția din 1847 a poeziilor sale, prefață la care trebuie să ne oprim pentru ca să cunoaștem păreri ale lui asupra poeziei, alături de acelea pe care le exprimase altă dată. Începea acolo cu impresia pe care i-o dau atîtea versuri ce se tipăriau pe atunci :

„...niciodată nu am avut mai mult îndestulare, nu zic de poezie, ci de versuri. De unde vine aceasta ? Poate, în parte, din greșita idee că arta poetului ar fi mai ușoară decît a prozatorului."

După o digresiune venia să rectifice părerea pe care spusese că o împărtășesc mulți :

„...cu cît arta e mai frumoasă, atît este mai anevoie...

Faimosul Béranger, puternicul liric al timpilor moderni, poet popular cu aristocratice forme și unul din capetele cele mai rezonabile ale Franței, zice că multe din cîntecele sale cele mici l-au costat două și trei săptămîni de lucru ; mărturisire ce dovedește cîtă strășnicie trebuie să aducă un autor la compunerea scrierilor sale."

Ne miră că se referea la... autoritatea lui Béranger ; să alegem din aceste cuvinte numai cît răspundea convingerilor lui în ce privește arta scrisului. Mai departe revenia la poezia noastră, cu deficiențele ei :

„...nu este de mirare dacă desăvîrșirea lipsește la mulți, cărora însă nu le lipsește talentul, și dacă literatura noastră, mai ales, a căreia parte poetică nu se compunea pînă în anii din urmă decît de niște balade tradiționale, inspirații necultivate ale suferinței și ale naturei sălbatice, nu este, zic, de mirare, dacă literatura noastră nu a produs încă nici un cap de operă care să poată sluji de model netăgăduit."

Recunoaștere și de astă dată a ceea ce se impune unui poet, să nu se mulțumească numai cu vagi realizări. Vedem aici convingerea adevărată a lui Alexandrescu în ce privește arta compunerei, și dacă dînsul nu a izbutit de multe ori să o aplice deplin, nu era din cauză că nu-și da silința, ci pentru că intențiilor lui nu răspundea totdeauna exprimarea poetică fără poticniri.

Sînt semnificative în pasajul pe care l-am citat și cuvintele de dispreț pe care Alexandrescu le îndrepta spre „baladele tradiționale" și „inspirațiile necultivate" de la noi. Ele ne fac să înțelegem pentru ce poezia lui a rămas departe de folklorul nostru. Nu a ținut, e adevărat, să-l ignoreze cu desăvîrșire, deoarece știm că i-a comunicat lui Alecsandri cîteva cîntece de peste Olt, culese, poate, chiar de el (v. *Conv. lit.*, X (1876), 208) și, odată, în *Viața cîmpenească*, vorbia de „fluierul cîmpenesc" și de „țărănești jocuri" ce adesea îl încîntase, dar aceasta se reducea la prea puțin, a rămas fără răsunet deosebit în opera lui.

Ne explicăm atunci de ce și vocabularul său e strein de poezia populară, pe care alți poeți din vremea lui, chiar dacă o derivau în compunerile lor fără alegerile potrivite, căutase să și-o aproprieze. Nu putem totuși spune că limba lui e săracă în cuvinte, expresii neaoșe românești, dar ele vin din alt izvor decît al cîntecelor de la țară, din ceea ce continua și altfel tradiția de exprimare la noi, neînlăturată de manii ale neologizărei. Consecvent nu era însă în această privință. Cu toate că în *Epistola către Voltaire* trimitea o săgeată latinizatorilor limbei și ironiza pe toți care stăruiau să nu mai întrebuințăm „cuvinte creștinești", adică așa cum le fixase tradiția, de la o vreme îl vedem trecînd alături de aceia care aveau idolatria neologismelor. Am văzut cum *Satira duhului meu* a devenit mai tîrziu *Satira spiritului meu* și

asemenea înlocuiri de cuvinte le întîlnim mereu în poeziile sale, de la o ediție la alta : astfel, *cinste, cinsti, fire, obștesc, pomenire, slavă, slobod, speranță, veac, ziditor* ș.a. erau înlăturați, pentru ca să le ia locul : *onoare, stimă, natură, comun, suvenire, glorie, liber, nădejde, secol, creator ;* chiar tendinței de latinizare a ortografiei nu i se opunea mai tîrziu, cînd scria, d.e., *fontînă* pentru *fîntînă*. Dezertare de la păreri care-l călăuzise, cuminte, altădată și făcîndu-l să se întîlnească cu alți scriitori ai noștri care nu au știut totdeauna să păstreze o atitudine hotărîtă.

În altă prefață, la ediția din 1842, Alexandrescu a vorbit despre cum înțelegea să scrie. Arăta acolo și părerea sa asupra criticei, cum ea trebuia să vegheze pentru ca să nu se vadă mereu „duhuri lunatice" turburînd literatura. Recunoștea totodată criticei dreptul de a-și spune cuvîntul chiar cînd ea nu urmează anumite canoane, pleacă de la intuiții, aprecieri ce pot fi drepte :

„Critica trebuie să fie iertată... nu numai unora, ci deobște... Să nu credem... că meritul unui autor se poate cerceta și hotărî numai de acei de o meserie cu dînsul : adeseori pana lor este povățuită de patimă și interesul ce au a înșela îi face nedrepți. E destul să aibă cineva un duh firesc ceva cultivat și niște organe simțitoare, ca să prețuiască talentul. Meritul unui poet stă în plăcuta întipărire ce ne lasă cetirea poeziilor sale, și cetitorul, chiar de nu va ști regulele, tot poate spune de a simțit mulțumire sau neplăcere, dacă versurile sînt melodioase sau aspre, deslușite sau încurcate, felurite sau monotone."

Părere ce are temeiurile ei, cînd știm cum criticii rătăcesc adeseori, pe cînd alții, numai cu „duh firesc", ajung să judece mai bine o operă literară.

Apar mai mult ca schițări, sînt prezentate prea vag aceste considerațiuni asupra literaturei, dar ele merită să fie luate în samă, pentru că ne arată cum Alexandrescu era călăuzit de un simț critic pe care mai puțin îl întîlnim la contemporani ai săi. Acestei însușiri a lui nu-i răspund, e adevărat, totdeauna poeziile pe care ni le-a lăsat — cu dese incoerențe de compoziție și imperfecțiuni de formă — dar, cetindu-le, sîntem înclinați să nu ținem prea mult samă de asemenea scădere a lor față de sufletul care le străbate. Se prelungesc, parcă, în el răsunete din alte timpuri și-l vedem totodată tresărind mereu la atingeri cu viața mai mult înnegurată decît darnică în încîntări și dîndu-i de atîtea ori prilej de surîsuri amare, chiar de răzvrătiri pe care căuta să le stăpînească — suflet care, pribeag între trecut și vremea în care s-a găsit, obsedat mereu de nostalgii și cunoscînd, printre decepții, numai rare înviorări, nu renunța totuși la întrezărirea de înseninări mai mult de o clipă care, dacă nu lui, cel puțin altora își închipuia că le va fi dat să le cunoască.

APENDICE [1]

[Volumul I]

...În judecarea poeţilor noştri vechi nu s-a ţinut destul în samă că au ieşit din pătura de sus. Tocmai împrejurarea aceasta explică în parte caracterul poeziei lor. Din versurile pe care ni le-au lăsat se vede bine vieaţa uşoară a boierimei vechi. Despre Alecu Văcărescu ne spune fratele lui, Neculai, că compunea în „pline de foc şi de dulceaţă petreceri“ [2]; iar despre traiul de acelaşi fel al banului Ienăchiţă Văcărescu ne povesteşte un contemporan, episcopul Grigore al Argeşului, mirat şi puţin scandalizat, în cucernicia lui de om al bisericei, de ce văzuse la curtea boierului muntean. [3]

Petrecerile făceau să tresară inimile, şi alături de lăutari, boierul cărturar, încălzit de „puternicul magnit“ al dragostei şi gîndindu-se la vreun nume iubit, începea să cînte :

Spune, inimioară, spune
Ce durere te răpune,
Arată ce te munceşte,
Ce boală te chinuieşte
. . . . . .

Tu eşti puişor canar,
Nu te hrăneşti cu zahar...
. . . . . .

Rabdă, inimă, cît poţi,
Nu-ţi da taina pe la toţi !
. . . . . .

[1] Pentru completarea celor spuse cu privire la poeţii Văcăreşti ş.a. reproduc aici o parte dintr-un articol, *Poeţii noştri şi poesia populară*, apărut în *Revista idealistă*, a. IV (1906), t. I, 103 urm.

[2] Manuscrisul Academiei Române, 287, f. 24, manuscris interesant pentru notele aduse la poezii şi din care se vede în ce împrejurări scria Alecu Văcărescu.

[3] Odobescu, *Scrieri*, I, 291.

De lacrămi vărs păraie
Cu groaznică văpaie
Și sufletul îmi iese
De oftături adese.
. . . . . .
Cînd nu te văz am chinuri
Și cînd te văz leșinuri.[1]

Erau versuri mai bine întoarse, cu mai multă măiestrie „poeticească" decît ale lăutarilor, dar ca inspirație nu se deosebiau de acestea.

Așa au cîntat, în Muntenia, Văcărești și ca ei, în Moldova, Matei Millo și Costache Conachi.[2] Și focul pe care l-au pus în versurile lor i-a făcut populari, a dat orășenilor, mai întîi boierimei pe urmă mahalalelor, o poezie de un caracter popular aparte, soră cu cea lăutărească, și pe care, într-un ecou slab, au transmis-o pînă la noi colecțiile „Dorului".

Dar întîmplător printre grămada de versuri de felul acesta ni s-au păstrat cîteva de altă inspirație, cu motive luate din adevărata poezie populară, cea de la țară.

Așa, de la Ienăchiță Văcărescu ne-a rămas poezia *Amărîtă turturea*, și pentru că e interesantă, instructivă, merită să fie citată în întregime :

Amărîtă turturea
Cînd rămîne singurea,
Căci soția și-a răpus,
Jalea ei nu e de spus.

Cît trăiește tot jelește
Și nu se mai însoțește.
Trece prin flori, prin livede,
Nu se uită, nici nu vede.

Trece prin pădurea verde
Și se duce de se pierde,
Zboară pînă de tot cade,
Dar pe lemn verde nu șade.

[1] Și alții, mai puțin cunoscuți sau deloc, au scris asemenea „cîntece de lume". Manuscrisele Academiei ne-au păstrat cîteva, din întîia jumătate a secolului al XIX-lea, așa mss. 271, 1871, 2224, 2888. În foiletonul *Zimbrului* pe 1851, nr.-ele 63—69, 72, 75, Alecsandri a reprodus poezii care circulau pe vremea lui (sînt printre ele de ale Văcărești și de ale lui Conachi) ; vezi și Ghica, *Scrisori*, 58.

[2] Cît de răspîndite erau poeziile lor se vede și din ce ne spune Costache Negri într-un articol asupra lui Conachi, *România literară*, 73—74 (vezi și ed. a 2-a a poeziilor scriitorului moldovean, Iași, 1889, 42, și A. Papadopol-Calimach, *Conv. literare*, XIX, 933).

La popularizarea versurilor Văcărești a contribuit și Anton Pann cu *Cîntecele de lume*, 1834, și *Spitalul amorului*, 1850.

Și cînd șade cîteodată,
Tot pe ramură uscată ;
Umblă prin dumbrav-adîncă,
Nici nu bea, nici nu mănîncă.

Unde vede apă rece
Ea o turbură și trece,
Unde e apa mai rea
O mai turbură și bea,

Unde vede vînătorul
Acolo o duce dorul,
Ca să vază, s-o lovească,
Să nu se mai pedepsească.

Cînd o biată păsărică,
Atît inima își strică,
Încît dorește să moară
Pentru a sa soțioară,

Dar eu, om de naltă fire,
Decît ea mai cu simțire,
Cum poate să-mi fie bine ?
Oh ! amar și vai de mine.[1]

E poezia ce se aude în multe părți în popor despre jalea turturelei rămase singură.[2] Dar între versurile lui Văcărescu și cele populare deosebirea e mare. Să comparăm, după o versiune din Transilvania :

Amărîtă turturică
Cînd rămîne singurică
Zboară pe pădurea verde
Și se duce de se pierde ;
Zboară pînă de tot cade,
Pe pelin verde nu șade,
Și cînd șade cîteodată
Șade pe ramur-uscată ;
Unde dă de-o apă rea
Ea o turbură și-o bea ;
Unde-aude vînătorul
Acolo o duce dorul,
Ca să dea să o lovească,
Să nu se mai pomenească.

[1] O reproduc după ms. Acad. Rom., 421, f. 7. A dat-o și Odobescu, *Scrieri*, I, 293—294, dar greșit : strofa a 3-a urmează după a 5-a.

[2] Mai multe variante au fost adunate de Marian, *Ornitologia populară română*, II, 201 ; v. și Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, II, 422, 728.

Treizeci și două de versuri la Văcărescu, numai patrusprezece în doina populară... Poezia de umpluturi, diluată, de o parte, poezia concisă, concentrată, de cealaltă parte. Și cît de rău sună adausul de la sfîrșit cu „om de înaltă fire"... Poetul ține să-și pună în evidență durerea — notă discordantă alături de motivul popular ; caracteristica versurilor populare e tocmai lipsa de individualizare a simțirei ; ce se spune în ele poate fi al tuturor.

Așa a amplificat Văcărescu ce a ajuns pînă la el din poezia poporului. Dar desigur unele din adausuri fusese făcute înaintea lui, de lăutari (numai sfîrșitul nu poate fi la ei.)[1] Și unele și altele au întunecat farmecul doinei populare, dar nu de aceasta se îngrijia Văcărescu.

Cu motive populare a compus și Neculai Văcărescu o poezie, *Durda*, în care întîlnim versuri de acestea :

Primăvara se ivește,
Ia vezi murgu-nfrunzește.
. . . . . .
Roibule, mi te gătește,
Șalele-ți înțepenește,
. . . . . .
Daleo, daleo, dragă durdă
Fă-te-ncoace, nu fi surdă.[2]

Se vede și aici că poetul e încă departe de popor, nu s-a pătruns de spiritul lui, nu-l simte ; redă mecanic, combină, fără să se întrebe de efect, versuri, cuvinte pe care le-a auzit ; poezia populară nu-și găsise încă artistul s-o înțeleagă, să ia din ea numai mărgăritare și să știe cum să le înfățișeze.

*

Versuri în formă populară, dar în alt gen, cu alte tendințe, se scriu și în Transilvania, la începutul secolului al XIX-lea ; sînt versuri primitive, stîngace, fără avînt poetic, fără simț artistic. De acestea ne-au lăsat, și multe, în volume adeseori prea mari, adormitoare, Ioan Barac și Vasile Aaron, cărora numai o prea mare indulgență le-a putut da numele de poeți ; erau simpli stihuitori care nu așteptau de la muze cuvinte alese, subiecte de un înțeles adînc ;

[1] Varianta lăutărească pe care a dezvoltat-o Văcărescu era probabil în felul celei culese de G. Dem. Teodorescu de la Petre Șolcanu, *Poesii pop.*, 347 ; în aceasta se repetă refrenul de gust lăutăresc :

Cînd îi piere soția,
Soția din tinerețe
Cu milă și cu blîndețe.

Varianta cea mai amplificată (15 strofe), poate chiar de el, ne-o dă Anton Pann în *Spitalul amorului*, II, 51 (sfîrșitul se potrivește cu al lui Văcărescu. O altă variantă publicată de același în *Cîntece de lume*, ed. a 2-a, 1837, 6, nu e decît poezia lui Văcărescu, schimbată în unele locuri. Poezia publicată de Alecsandri în colecția lui de la 1866, 264, e varianta întîi a lui Anton Pann, prescurtată.

[2] Ms. Academiei, 421, f. 53. E reprodusă de Heliade în *Curierul rumânesc*, X, 1889, nr.-ul 99, cu însemnarea că a fost scrisă în preziua revoluției lui Tudor.

gîndul de a fi dascăli ai poporului, de a-i da cîteva cărți folositoare, le pusese condeiul în mînă, și au scris cum s-au priceput, fără pretenții mari, fără să-și frămînte mintea cu teorii de literatură înaltă ; au scris cum ar fi povestit, în ton familiar, trăgănat, naiv, pe înțelesul tuturor.

La amîndoi acești scriitori numai unele cuvinte, construcții, forma versurilor ne amintesc în general poezia populară ; rareori întîlnim șiruri întregi cu caracter popular pronunțat, cum sînt :

Plînge, inimă, cu jale,
Blastămă-ți zilele tale
Că n-ai nice un noroc.[1]
Rămîi, taică, sănătos,
Iartă, taica meu duios ;
Rămîi, maică, sănătoasă,
Iartă, maica mea duioasă.[2]
Deschide-ți ochii odată
Și-ți vezi maica întristată
Cum plînge și cum suspină
De trudă, de năcaz plină ;
Deschide-ți rostul cel sfînt
Și cu dulcele cuvînt
Mîngîie pe maica ta
Și scîrbită n-o lăsa.[3]

Cele din urmă sînt bocete populare, versuri ceva mai pline de mișcare în grămada de fraze prozaice, fără nici o căldură poetică.

[Volumul II]

I[4]

În volumul de poezii al lui Iancu Văcărescu, publicat la 1848 de I. Voinescu, găsim la pagina 193, sub titlul *Dorul deplin*, următoarele cinci strofe în care poetul își plînge suferințele pricinuite de dragoste și amenință pe nemilostiva lui iubită cu sinuciderea :

Mă sfîrșesc, amar mă doare,
Și n-am milă cui să cer ;
Toate sînt nesimțitoare,
Oameni, elementuri, cer.

A răpus milostivirea
Chiar și duhul îngeresc
Care însuși e simțirea !
Alt ce mai nădăjduiesc ?

[1] V. Aaron, *Echo și Narțis*, 36.
[2] Același, *Piram și Tisbe*, 29.
[3] Același, *Patimile lui Hristos*, 331.
[4] Dintr-un articol apărut în *Noua revistă română*, I, 484.

Nimic nu-mi mai folosește,
Oricît gem și-orcît suspin,
Rău-mi nu se micșorește,
Al meu dor este deplin.

Hotărăsc dar o sfîrșire
La al meu cumplit amor :
Făr-a da cuiva de știre,
Singur voi să mă omor.

Și murind eu, mulțumită
Țărîna mea va-nvia,
Cînd o lacrimă iubită
Va simți picînd pe ea.[1]

Să deschidem acum poeziile lui Conachi (ed. a doua 1877) la pagina 39. Vom găsi acolo, sub titlul *Mă sfîrșesc, amar mă doare*, următoarele versuri :

Mă sfîrșesc, amar mă doare !
Milă n-am la cine cere,
Toate sînt nesimțitoare,
Toate-mi zic : mori în durere !

Nici vaiete, nici suspinuri,
Nici a inimei junghere,
N-aduc milă, ci tot chinuri...
Toate-mi zic : mori în durere !

Rog oameni, rog cele sfinte,
Cer la milă mîngîiere,
Milă nu-i la rugăminte...
Toate-mi zic : mori în durere !

Moarte strig, moartea nu vine,
Nu vine la cine-o cere.
Toate-s crude către mine...
Toate-mi zic : mori în durere !

Asemănarea între cele două poezii este vădită. Dar la Conachi poezia aceasta mai apare o dată sub o altă variantă, și ea se apropie încă mai mult de textul lui Văcărescu. La pagina 149 cetim :

[1] Textul l-am comparat cu redacțiunea din manuscrisele lui Văcărescu, dar n-am găsit nici o deosebire. Poezia se află în manuscrisele din Biblioteca Academiei, 407 (pag. 100) și 408 (pag. 163) ; atît în textul tipărit, cît și în manuscrise, e pus greșit, în strofa a 4-a, versul 2, *omor* în loc de *amor*, după cum cere înțelesul.

Mă sfîrșesc, amar mă doare !
Milă nu am cui să cer ;
Toate sînt nesimțitoare,
Și pe pămînt și în cer.

S-au răpus milostivirea !
Vieața mea e numai chin,
Și răsuflul și simțirea
Le am numai din suspin.

Hotărăsc dar o sfîrșire
La cumplitul meu amor :
Făr-a da cuiva de știre,
Singur eu să mă omor.

Murind, am o mîngîiere,
C-a picat pe țărna mea
O lacrimă de durere
Cîteodată de la ea ![1]

Lăsînd la o parte orice comparație între cei doi poeți din punct de vedere al superiorității tehnice, ne întrebăm cum să se explice prezența unei aceleiași poezii la Văcărescu și la Conachi. Este oare un plagiat, și în acest caz, care de la care a împrumutat ?

Conachi n-a putut lua versurile citate de la Văcărescu. Poeziile acestui din urmă s-au publicat mai întîi la 1830, dar în această ediție nu aflăm *Dorul deplin*. Numai ediția a doua, de la 1848, cuprinde poezia aceasta. Conachi, care a murit la 1849, a putut cunoaște desigur această ediție a lui Văcărescu ; cu toate acestea, este greu să admitem că el s-ar fi inspirat din poezia lui Văcărescu și, modificînd-o puțin, și-ar fi apropiat-o. Poetul moldovean era prea bătrîn ca să mai cînte fiorii iubirei și să mai exclame : *mă sfîrșesc, amar mă doare...*

Este deci mai mult ca sigur că Conachi nu a putut plagia pe Văcărescu. Nu rămîne atunci decît să admitem că Văcărescu a luat poezia lui de la Conachi. Dar chestiunea tot nu este pe deplin lămurită, pentru că versurile lui Conachi nu au fost tipărite înainte de 1856. De unde a putut atunci cunoaște Văcărescu „alcătuirea" poetului moldovean, pentru ca să introducă în culegerea lui de compuneri originale apărută la 1848 ? Desigur că de la vreun lăutar care a popularizat în Muntenia versurile inedite ale lui Conachi. Știm, într-adevăr, că poeziile lui Conachi au circulat printre lăutarii care desfătau boierimea noastră din întîia jumătate a secolului al XIX-lea, și că ele erau foarte cunoscute chiar înainte de tipărire.[2] Avem, pe urmă, mărturia lui A. Papadopol-Calimah că tocmai poezia *Mă sfîrșesc, amar mă doare* devenise foarte populară.

[1] Varianta aceasta, după cît am putut controla, nu se află în nici unul din manuscrisele în care ni s-au păstrat operele lui Conachi (Biblioteca Academiei Române, 137, 877, 945). Numai varianta dintîi se găsește în manuscrisul 137, foaia 78 verso, dar textul nu se deosebește întru nimic de cel tipărit.

[2] A. Papadopol-Calimah, *Convorbiri literare*, XIX, 933—934 ; C. Negri, *România literară*, 1855, 57, și prefața lui Vogoride Konachi la ediția din 1887, 42.

Nimic mai natural atunci decît să admitem că Văcărescu a auzit cîntîndu-se această poezie şi, crezînd că este o simplă compunere lăutărească, şi-a atribuit-o lui, schimbînd numai cîteva versuri[1]. Nu-şi închipuia că adevăratul ei autor se va descoperi într-o zi.

Rămîne, prin urmare, stabilit că poezia de care ne-am ocupat a fost împrumutată de Văcărescu de la Conachi. Comparaţiunea pe care am făcut-o ne-a dat totodată ocaziune să pătrundem puţin în secretele de scriitor ale celor mai vechi poeţi ai noştri...

Dar dacă Conachi, ca şi Văcăreştii, a fost influenţat de lăutari, ne întrebăm dacă însăşi poezia *Mă sfîrşesc, amar mă doare* poate fi considerată ca originală şi dacă nu cumva a fost imitată după vreun cîntăreţ popular. Ipoteza din urmă nu credem să fie adevărată. Oricît ar reaminti această poezie spiritul improvizărilor lăutăreşti, ea are o notă mai personală şi cuprinde cîteva elemente pe care nu le întîlnim în compunerile populare. De aceea credem că paternitatea lui Conachi asupra poeziei în chestiune nu poate fi pusă la îndoială.

Analize ca aceea pe care am făcut-o asupra poeziei lui Văcărescu ne-ar putea dezvălui încă multe lucruri curioase în operele scriitorilor noştri. De multe ori însă elementele de comparaţiune şi de control ne lipsesc şi modificările introduse în modelele împrumutate sînt prea mari pentru ca să afirmăm cu siguranţă că ne aflăm în faţa unui caz de natura celui relevat aici.[2] Oricum este instructiv să examinezi cu mai multă atenţie scrierile poeţilor noştri, pentru ca să vezi dacă originalitatea lor nu este mai iluzorie de cum se crede în general.

II[3]

De Barac şi Aaron nu poate fi despărţit Anton Pann, deşi a scris ceva mai tîrziu şi în alte condiţiuni, pentru un public întrucîtva deosebit.

Nu e nici Anton Pann un talent poetic, o fire artistică, dar e superior în unele puncte celor doi scriitori transilvăneni; spiritul popular a trecut în versurile lui cu note mai variate, mai bine nuanţate, uneori glumeţe, alteori duioase, şi povestirea curge mai uşor, cuvintele sînt mai bine alese, mai expresive, frazele mai sprintene. A scris şi el din dorul de a da celor de jos o literatură după gustul, priceperea lor, dar pe lîngă tendinţa moralizatoare — la Barac şi Aaron se vede numai aceasta — a urmărit şi pe aceea de a istorisi lucruri plăcute, de a face pe cetitori să petreacă. Mare parte din scrierile lui îşi datoresc popularitatea tocmai acestei împrejurări.

[1] Redacţiunea de la Văcărescu pare combinată din cele două variante ale lui Conachi. Strofa a treia reaminteşte întrucîtva strofa a doua din varianta întîi a lui Conachi. Se poate deci ca Văcărescu să fi auzit poezia lui Conachi în amîndouă variantele şi să le fi întrunit la un loc. Se poate însă tot aşa de bine ca această combinare să fi fost făcută de un lăutar şi Văcărescu să nu fi cunoscut versurile lui Conachi decît sub forma sub care le-a reprodus.

[2] Aşa o altă poezie a lui Iancu Văcărescu, *Nemilostivei* (pag. 185), prezintă oarecare asemănare cu *Pînă cînd, nemilostivo* a lui Conachi (ed. a doua, pag. 137). N-am îndrăznit însă să afirmăm că Văcărescu s-a inspirat şi aici de la Conachi.

[3] Din acelaşi articol din care s-a reprodus în vol. I partea privitoare la poeţii Văcăreşti ş.a. dăm aici pasajul care se referă la Anton Pann.

Îl vom găsi pe Anton Pann printre cei dintîi culegători de poezie populară și ce a luat din ea pentru improvizările lui a fost de multe ori schimbat. În diferitele colecții de poezii tipărite după manuscrise, culese din popor sau de la lăutari, îl vedem strecurînd versuri improvizate de el în ritm popular, cum sînt:

Luniță luminătoare [1]
Munților, fiți mărturii... [2]

În *O șezătoare la țară*, în *Povestea vorbei*, lîngă versurile lui apar, neschimbate, cum le culesese, doine, hore populare:

Sub poale de codru verde
Mititel foc mi se vede.
Mititel și potolit,
Tot de voinici ocolit.

Bine este doi cu doi
Și noi, neică, amîndoi.
Bine era mai demult,
Dar noi, neică, n-am știut.

Scriitor popular și folklorist, Anton Pann a contribuit poate mai mult decît se crede la introducerea elementului popular în literatura cultă.

Deși s-a adresat de-a dreptul celor mai puțini cărturari, totuși scrierile lui au pătruns și în păturile mai de sus, unde se cultiva altă literatură. Nu a fost desigur scriitor între 1830 și 1850 care să nu fi cetit ceva din el, și chiar aceia care închideau poate surîzînd vreo broșură a lui rămîneau cu impresia unei literaturi mai simple, deosebită de aceea pe care o cultivau. Sînt impresii de acestea mai slabe care-și au și ele însemnătatea lor în alcătuirea sufletească a unui scriitor și chiar în pregătirea sau accentuarea curentelor literare.

Astfel pătrunde pînă pe la 1830 elementul poetic popular în lumea scriitorilor. O direcție hotărîtă nu se vede; poezia populară e folosită mai mult inconștient și scriitorii nu sînt în stare să dea o formă nouă, artistică, subiectelor, versurilor care au ajuns pînă la ei. Unii sînt încă prea streini de popor, alții, deși mai aproape de el, înțeleg prea simplu literatura, sînt prea lipsiți de cultură pentru ca să dea ceva de samă.

E numai o pregătire, o îndrumare pe calea pe care alții vor merge mai departe.

[1] Versurile acestea se găsesc în culegerea de poezii populare a lui Eminescu, *Opere complete*, I, 45, Ed. Minervei. Ele au pătruns în popor prin broșurile lui Pann.

[2] *Poesii*, 1837, 81.

Anexă

ISTORIA LITERARĂ ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL UNIVERSITAR

(Ce a fost și ce ar trebui să fie) [1]

I

Pe lîngă probleme speciale de filologie, am căutat totdeauna în cursul meu să urmăresc și unele probleme de literatură. Acum doi ani, am consacrat — vă aduceți aminte — o parte din lecțiuni poeziei lirice provansale, arătînd evoluțiunea ei și înrîurirea pe care a avut-o asupra dezvoltărei poetice din celelalte țări romanice care s-au trezit devreme la o cultură mai înaintată ; în alți ani m-am ocupat de epoca lui Dante, de literatura spaniolă, cea franceză din evul mediu, cea retoromanică etc., stăruind astfel să fac cunoscute cîteva monumente însemnate din istoria literară a popoarelor cu care ne înrudim. Reiau astăzi seria aceasta de expuneri și, înainte de a intra în dezvoltarea subiectului pe care l-am anunțat — *Poeți de azi ai lumei romanice* — voi căuta să arăt care este punctul de vedere care mă călăuzește și cum cred că trebuie înțeleasă istoria literară la Universitate.

Au fost și mai sînt filologi care-și mărginesc munca de o vieață întreagă numai la cercetări asupra fenomenelor linguistice, închizînd ochii în fața manifestațiunilor literare sau privindu-le cu acel dispreț din care-și fac o mîndrie toți care au urmat la școala de odihnă a unilateralității. Pentru acești filologi formele linguistice sînt ceva izolat, numai un obiect de speculațiune fonetică ori etimologică, și gîndul lor nu merge mai departe, nu caută să pătrundă mai adînc, să urmărească raporturile dintre asemenea forme și altele, în strînsă legătură cu ele. În mintea acestor filologi nu a răsărit încă ideea că nu poți despărți fenomenele linguistice de cele literare, că între felul de a se exprima dintr-o epocă, între materialul linguistic și producțiunea literară proprie ei există totdeauna un raport determinat : la un anumit curent literar corespunde o anumită direcție linguistică, un anumit fel de redare a

[1] Lecțiune de deschidere la Facultatea de litere din București (5 noiemvre). [1910]

ideilor prin cuvinte — să ne gîndim la epoca lirică din literatura provansală, la cea epică din literatura franceză și cea spaniolă, la Renaștere etc., caracterizate fiecare prin anumite particularități de formă și de fond, imprimate de același caracter și explicabile unele prin altele. A privi fenomenele linguistice independent de cele literare este a avea o concepțiune mărginită despre ele, a nu înțelege o parte din viața lor, împrejurările care le-au dat un caracter hotărît și le-au făcut să evolueze într-o anumită direcțiune.

Dacă ne gîndim, de altă parte, că filologul este dator să studieze particularitățile linguistice în legătură cu motivele psihologice și sociale care le-au determinat, aceasta îl apropie iarăși în cercetările lui de istoricul literar, pentru că și acesta este chemat — dacă nu mai stăruie în metode învechite — să urmărească transformările literare la lumina faptelor de ordine psihologică și socială. Nu este oare — ca să luăm un exemplu — limba franceză din secolul al XII-lea sau al XVII-lea produsul aceluiași suflet din care au izvorît poemele epice și tragediile spre care a culminat producțiunea literară a acestor epoci ? Cînd se găsește în fața unor asemenea epoci și caută să fixeze fizionomia lor linguistică, filologul care ține să lucreze cu mijloace nouă și să pătrundă mai departe cu privirile lui cercetătoare nu se poate să nu se întîlnească cu istoricul literar, să nu se preocupe de unele probleme care ating și domeniul unuia și al celuilalt.

Nu este însă destul ca istoria literară să-și aibă locul cuvenit în preocupațiunile filologului — se cere încă să avem bine limpezită ideea pe care trebuie să ne-o facem despre ea, să știm în ce spirit trebuie înțeleasă și pînă unde pot fi întinse marginile ei. Și tocmai acesta este punctul asupra căruia voiesc să insist în această lecțiune. După cum anul trecut am căutat să arăt în ce chip trebuie privit un alt domeniu cu care filologia are numeroase puncte de contact — acela al folklorului — tot așa astăzi cred necesar să expun vederile mele cu privire la studiile de istorie literară la Universitate.

E un obicei, și la Universitățile noastre și la cele din streinătate, de a nu se ține samă în studiul literaturilor decît de unele epoci, de producțiunile literare din timpuri mai depărtate : trecutul singur este socotit demn să formeze subiectul lecțiunilor universitare. E un obicei consacrat printr-o lungă tradițiune și dacă am căuta să-l explicăm am ajunge poate să descoperim în el rămășițe ale acelei concepțiuni care făcea altădată să se creadă că desăvîrșirea, adevăratul ideal de viață trebuia căutat în vremuri străvechi, în nimbul de poezie cu care le plăcea minților naive să încunune trecutul. A fost însă altceva ce a întărit acest obicei. Spiritul modern s-a format în mare parte sub înrîurirea zultului pentru civilizațiunea greacă și romană. Cînd acum cîteva veacuri au început să se pună temeiurile unei vieți intelectuale superioare, din care să se poată împărtăși mai mulți, și în acest scop s-au înființat așezămintele de cultură din care aveau să se nască Universitățile de azi, idealul spre care aveau să se îndrepte spiritele doritoare de lumină a fost căutat dincolo de evul mediu, de întunerecul în care stătuse adîncită această epocă. Grija de a forma educațiunea literară a tinerimei fu

lăsată atunci pe sama profesorilor de limbi clasice, singurii care puteau, după părerea acreditată, să inițieze sufletele în tainele frumuseților literare. Cînd după sute de ani cît a stăpînit această idee ca o dogmă inatacabilă, pe lîngă studiul literaturilor antice s-a alăturat — întîi timid — acela al literaturilor moderne, în predarea acestora s-a văzut furișîndu-se aceeași credință că numai trecutul merită să fie studiat, pentru că singur ar oferi pilde sigure pentru formarea gustului literar. Astfel s-a întronat și aici concepția pe care Carducci — un adorator și el al trecutului — o rezuma în cuvintele :

Sol nel passato è il bello.

Nu am fost și nu aș putea fi nici azi adversar al clasicismului ; am ținut, dimpotrivă, să arăt în mai multe rînduri urmările păgubitoare pe care le-a avut pentru noi lipsa unei culturi clasice condusă cu stăruință și înțeleasă în spirit larg. Ar fi fost o rătăcire să mă ridic împotriva a ce poate aduce un plus în cultivarea gîndirei românești. Și tot așa nu am exclus din studiul literaturilor moderne cercetarea trecutului — probă cursurile pe care le-am ținut și din care am amintit o parte la începutul lecțiunei. Dar, după cum spuneam și cu alt prilej, este o greșală să-ți faci un cîmp exclusiv de cercetare din trecut și să închizi ochii în fața actualității. Și din păcate așa înțeleg istoricii literari specialitatea lor. Dacă v-ați arunca ochii peste programele cursurilor de la Universitățile streine, ați vedea că și acolo profesorii se ocupă numai de epocile mai vechi din dezvoltarea unei literaturi — rar dacă se găsește cineva mai îndrăzneț să se apropie de timpurile nouă ; o singură dată mi-a fost dat să ascult la Sorbona un curs despre Taine și Renan, iar producțiunea literară din timpul nostru nu mi s-a întîmplat niciodată s-o văd anunțată ca subiect de lecțiuni universitare nici în Franța, nici în Germania.

Cred că a venit timpul să se înlăture acest fetișism pentru trecut și să i se dea actualității dreptul pe care trebuie să-l aibă și între zidurile Universității, unde spiritul de rutină continuă și azi să stăpînească prea mult, sub o formă sau alta. Călăuzit de această convingere, am crezut necesar să las un loc actualității și cînd am studiat literatura spaniolă și cînd am ținut acum șase ani cursul asupra simboliștilor francezi — acel curs pentru care unii — chiar dintre colegi — ar fi voit să mă răstignească dacă în locul inchiziținei de altădată ar fi fost iertată azi o inchiziținne literară.

E greu, desigur — și mai ales la noi — să lupți cu unele prejudecăți, dar dacă ai credința că supunîndu-te lor te-ai face complice la o faptă rea, ți se impune datoria să arăți care sînt motivele ce te silesc să crezi altfel, ce te îndreptățește să nu împărtășești vederi impuse prin obișnuita tiranie a lenei intelectuale. Vom căuta dară să justificăm de ce și de data aceasta se cuvine să părăsim drumul urmat pînă acum și să luăm altul, pe unde putem culege roade mai bune pentru preocupațiunile literare, care cer și ele o continuă reînnoire.

Să presupunem că am pune unui istoric literar întrebarea : „ce crezi despre producțiunea literară actuală ? găsești în ea scriitori care să merite să fie luați în samă sau poate ți se pare că nici unul nu este demn să fie pus alături de scriitorii de mai înainte ? Sînt curios să cunosc părerea dumitale, pentru că, uite, am auzit vorbindu-se și bine și rău de cutare scriitor și nu știu ce să aleg din aceste critici ; dumneata trebuie să-ți fi format vreo părere... ai experiență, ești familiarizat cu atîtea opere și ești mai în stare să ai o judecată dreaptă.“ O asemenea întrebare ar pune desigur în încurcătură pe istoricul literar. Dacă dînsul ar fi dintre cei pe care-i întîlnim de obicei, răspunsul lui, îngăimat, ar fi : „părerea mea ? dar nu pot avea nici una, mă întrebi degeaba, pentru că nu mă interesează actualitatea, cred că nu merită... eu m-am specializat în literatura mai veche“. În fața unui asemenea răspuns ar fi de prisos să mai reînnoiești întrebările și să stăruiești să-ți spună de ce nu se interesează de actualitate — așa s-a deprins să gîndească, așa a învățat de la alții. E istoricul literar „n-aude, n-avede“. Dar să presupunem că, excepțional, acest istoric literar ar fi urmărit cu oarecare atențiune scrierile mai nouă și ar răspunde ori că aceste scrieri înseamnă ceva, ori că sînt de o valoare neglijabilă. La un asemenea răspuns, firește, am avea dreptul să continuăm cu întrebările și să-i cerem să ne lămurească de ce operele despre care este vorba au sau nu valoare. Și dacă interlocutorul nostru ar fi profesor, am avea iarăși dreptul să-l întrebăm mai departe : „dacă aceasta este părerea dumitale despre mișcarea literară actuală, nu crezi că această părere merită să fie cunoscută și de alții, de cît mai mulți, de aceia mai ales cărora ești chemat să le dai îndrumări, să le dezvolți spiritul critic, pentru ca să nu dibuiască prin întunerec ?“ Ce ni s-ar răspunde putem prevedea : ni s-ar repeta iarăși stereotipa scuză că nu e bine să se atingă actualitatea în expuneri de pe catedră, pentru că nu o putem judeca obiectiv, nu putem avea o călăuză sigură în mulțimea de păreri care se ciocnesc — aprecierile noastre pot fi greșite, premature.

Aceasta e, într-adevăr, întîmpinarea care se aduce ori de cîte ori se pune în discuție actualitatea, și pentru că mulți se adăpostesc după ea, vom căuta să vedem cît prețuiește și dacă nu se reduce și ea la o etichetă comodă pentru a-ți masca fie lipsa de curiozitate pentru manifestațiunile intelectuale ale timpului în care trăiești, fie neputința de a-ți forma o convingere.

II

Cînd se susține că numai anii pot hotărî valorile literare și că, prin urmare, trebuie să așteptăm clepsidra timpului să ne spună cine merită să ia locul printre adevărații scriitori, se aduce un ciudat blam discernămîntului nostru, puterei noastre de judecată. A împărtăși acest mod de a vedea este a contesta cu desăvîrșire unui critic posibilitatea

de a alege din producțiunea literară a timpului ceea ce se impune printr-o netăgăduită superioritate. Oare — pentru ca să dăm o pildă — printre scriitorii din timpul mișcărei romantice, personalități ca a lui Victor Hugo, Musset ori Lamartine nu au arătat de la început că se ridicau, prin anumite însușiri, deasupra altora ? Numai critici pătimași sau influențați de concepții literare învechite puteau contesta între 1820—1840 valoarea acestor scriitori, dar alături de asemenea critici erau alții, mai pătrunzători, mai în stare să înțeleagă că literatura franceză se îndruma spre o nouă epocă de strălucire prin opera acestor poeți. Critici de felul acestora erau, firește, și atunci mai rari, dar cuvîntul lor cumpănia mai mult și el avea să hotărască împotriva celorlalți.

Se va obiecta însă că, admițînd chiar posibilitatea de a distinge pe unii scriitori contemporani de alții mai puțin însemnați, rămîne totuși o parte în care aprecierile noastre pot să fie greșite, anume cînd este vorba de a fixa pentru fiecare din acești scriitori locul care i se cuvine în raport cu ceilalți. Și ca argument s-ar putea invoca împrejurarea că chiar autori consacrați au primit, după vremuri, după felul deosebit al publicului de a-și împărți simpatiile, cînd un loc superior, cînd inferior altora în ierarhia literară. La aceasta răspunsul e ușor de dat : nu poate fi totdeauna chestiunea de a hotărî dintre mai mulți scriitori de samă care este mai însemnat decît altul ; acestea sînt cele mai de multe ori preocupațiuni de spirite pedante ori elementare ; esențialul este de a recunoaște care dintre personalitățile epocei în care trăiești se impun atențiunei și vor rămînea în rîndurile celor aleși. Ne este indiferent, d.e., dacă pe un poet ca Musset unii din contemporani l-au crezut inferior lui Lamartine, cum este iarăși indiferent, în cazul care ne preocupă, dacă publicul de acum vreo douăzeci de ani l-a gustat mai puțin decît cel de pe la 1850 — aceste variațiuni de apreciere sînt naturale și explicabile ; principalul este ca atunci cînd te găsești dinaintea unei asemenea individualități s-o recunoști fără șovăire și să-i dai locul alături de alții.

Iată dar că nu poate fi vorba de o imposibilitate absolută de a judeca actualitatea literară — această imposibilitate nu există decît pentru unii, pentru aceia care, orice ar face, rămîn refractari la toate formele nouă de gîndire și caută să-și ascundă insuficiența sufletească la umbra unor principii care au păcatul de a fi copleșite de rugină.

Și tocmai dintre aceștia nu ar trebui să fie profesorii universitari chemați să predea istoria literară. Putem chiar spune că lor, mai mult decît oricui altuia, sîntem în drept să le cerem această înțelegere mai largă, mai vie, a literaturei. Ocuparea unei catedre în învățămîntul superior presupune o pregătire îndelungată, o cultură întinsă, familiarizarea statornică cu toate problemele specialității pe care ți-ai ales-o — și atunci, de la cine ai aștepta o mai temeinică înțelegere a faptelor literare actuale, de la cine ar trebui să aștepte tinerii o îndrumare sigură dacă nu de la un cunoscător adînc al acestor fapte ? Ar trebui... dar, cum spuneam la început, e obiceiul să se renunțe la această așteptare îndreptățită. Și ne întrebăm atunci dacă renunțarea aceasta, concesiunea ce se face unei metode consacrate printr-o tradiție rău înțeleasă, nu este

în prejudiciul specialității pe care o reprezinți, nu scade o parte din interesul, din viața pe care trebuie să i-o dai. Unde mai bine decît în cercetarea actualității ai putea pune la contribuțiune bogăția de cunoștințe, experiența literară pe care ți-ai cîștigat-o prin cetirea atîtor opere, și de ce n-ai căuta să scuturi jugul unui prejudiciu de învățămînt care odată tot are să dispară ?

Dacă însă crezi altfel, dacă nu ești convins de utilitatea unei schimbări în vederile tale de istoric literar, să nu te surprindă că vor ajunge pînă la tine cuvinte ca acestea : „Nu este oare păcat că toată cultura ta ți-a deșteptat curiozitatea numai pentru lucruri moarte și te-a făcut să închizi ochii în fața realității care te înconjoară, să fugi de viața care te cheamă ? La ce-ți folosește știința cu care treci, mîndru, printre umbrele trecutului, cînd ea n-a deșteptat în tine dorul de a cunoaște lumea în care te găsești, sufletele cu care te înfrățești ? Crezi oare că din mințile de azi nu răsare tot atîta lumină ca și altădată, dacă nu mai multă, că atîtea frunți înfrigurate gîndesc zadarnic, că literatura de azi e numai pleavă ?... Sau poate, discret, recules în tine, urmărești totuși ce se scrie în jurul tău, dar ți se pare că nu e nevoie să împărtășești și altora ce ai cules din observațiunile tale tăinuite ? De ce însă te închizi după ziduri de zgîrcit, de ce nu lași și pe alții să se împărtășească din ce a adunat gîndirea ta zi cu zi... uite, sînt tineri care așteaptă să li se spună un cuvînt nou, o părere care să-i lumineze, o judecată care să-i păzească de rătăciri ?“

Cînd cineva rămîne surd la asemenea cuvinte înseamnă că nu-și înțelege rolul care-i este încredințat. E într-adevăr datoria unui profesor să țină samă de ce alții așteaptă de la el. Tinerii care suie scările Universității sînt doritori să li se deschidă calea spre înțelegerea vieței intelectuale ce se desfășură împrejurul lor — sufletul lor cere să știe ce merită să fie ales, pentru înălțarea lui, din vălmășagul de idei în care trăiesc. Cine a trecut prin Universitate și nu i s-a dat această mulțumire intelectuală știe cu ce gol pleacă în suflet după atîția ani petrecuți pe băncile ei... Și cîți n-au simțit acest gol !

Spre a învedera și mai bine că actualitatea nu poate fi exclusă din expunerile literare ale lecțiunilor universitare să privim chestiunea și sub alte fețe — vom vedea că argumentele se înșiră convingătoare de partea ideei pe care o apăr.

Este un principiu elementar de psihologie că sufletul nostru poate înțelege mai ușor pe aceia care stau sufletește mai aproape de noi. Aplicînd acest principiu la literatură, concluziunea la care sîntem duși nu poate fi decît aceasta : e mai greu să înțelegi pe scriitorii din trecut decît pe cei de astăzi ; transformările sufletești petrecute de la o epocă la alta cer, pentru pătrunderea celor dintîi, o sforțare de care nu ai nevoie la cei din urmă. Oricine, controlîndu-și bine impresiile literare, poate face această constatare. Și cu deosebire atunci cînd își formează cineva cultura literară se poate convinge de acest adevăr ; sufletul lui prinde mai ușor pe al scriitorilor noi și numai după ce și-a dezvoltat înțelegerea literară în chipul acesta poate pătrunde mai bine frumusețile operelor din trecut.

De ce am desconsidera atunci acest principiu inerent firei noastre și am căuta să punem temeliile culturei literare exclusiv pe cunoașterea literaturei din alte timpuri, și uneori așa de îndepărtate ? Scrieri bine alese din producțiunea timpului nou nu sînt oare cel mai bun mijloc de a dezvolta simțul literar al tinerilor tocmai prin faptul că pun sub ochii lor idei și sentimente mai cunoscute lor, mai potrivite cu mentalitatea lor și așa cum au fost răsfrînse prin personalitatea scriitorului, înrudit sufletește cu ei ?

Desconsiderarea acestui principiu a fost una din greșelile grave ce s-au strecurat în învățămîntul literar de pînă acum. Și de acest neajuns a avut să sufere nu numai învățămîntul universitar, ci și cel secundar. Educațiunea literară ar trebui să plece de la literaturile moderne și nu de la cele clasice, care cer o pregătire mai îndelungată ; cu pătrunderea spiritului literaturilor nouă ar trebui familiarizate în primul rînd mințile tinere. Numai cînd cineva a ajuns să înțeleagă frumusețile dintr-o bucată literară română ori franceză, numai atunci se poate presupune că are un substrat sufletesc îndestulător pentru pătrunderea și asimilarea operelor din antichitatea clasică.

Astăzi — chiar după unele îmbunătățiri ale programului — se stăruiește încă pe o cale cu desăvîrșire greșită. N-au ajuns încă elevii să-și dea bine samă de ce cuprinde, ca fond superior, o bucată literară modernă — uneori nici profesorul nu le atrage destul luarea-aminte asupra ei — și cu toate acestea li se cere să cetească opere clasice greu de însușit. Și ne plîngem de decadența studiilor clasice... cînd răul este în chiar metoda care se urmează, în lipsa de pregătire suficientă ce se dă pentru a îndruma sufletele tinere spre înțelegerea unei lumi așa de deosebite de a noastră.

Tot pe temeiul principiului pe care l-am arătat mai sus, ar trebui să se realizeze alte schimbări în învățămîntul literar. Dacă înțelegerea trecutului e înlesnită de cunoașterea actualității, nu ar fi o exagerare să se ceară celor însărcinați cu predarea literaturilor clasice să nu rămînă cantonați numai în acest domeniu. E obiceiul, în adevăr, să se creadă cineva dispensat să cunoască o literatură nouă dacă își alege ca specialitate literaturile clasice. De ce și această unilateralitate cînd simțul estetic nu poate decît să cîștige în contact cu literatura mai nouă, asimilîndu-și elemente și criterii folositoare pentru judecarea literaturilor vechi ? Ca o garanție chiar că cineva are toate însușirile să stăpînească și să comunice frumusețile literare ascunse în operele latine și grecești ar fi, cred, necesar, să i se ceară o lărgire a orizontului preocupațiunilor sale literare, o cunoaștere a cîtorva scriitori din epocile moderne și cea contemporană — pentru că cum poți avea pretențiunea să înțelegi trecutul cînd sufletul îți este refractar la înțelegerea timpului tău ?

III

Necesitatea de a adăuga un mijloc eficace pentru dezvoltarea spiritului critic vine și ea să pledeze în favoarea studierei actualității. Urmărirea producțiunei literare din timpul tău și obligațiunea pe care ți-o iai să-ți spui părerea ce ți-ai format-o despre ea te silesc să veghezi mereu asupra aprecierilor tale, să-ți controlezi fiecare impresie și să nu lași să se ridice sau să se coboare, pe nedrept, cumpăna judecății într-o parte ori într-alta. Cînd activitatea de istoric literar te duce numai spre trecut, această îngrădire de precauțiuni nu va veni niciodată să te îngrijească, pentru că afirmațiunile tale rămîn în cercul constatărilor obișnuite, al faptelor recunoscute de mult. Îți va fi astfel ușor să te ocupi de un Goethe, un Victor Hugo și alți scriitori consacrați, să arăți ce cuprinde opera lor și să te entuziasmezi dinaintea ei — cuvintele tale vor fi cuvinte care s-au mai spus și critica ta va fi ecoul părerilor cărora vremea le-a dat puterea convingerilor de care nu te mai poți îndoi. Cît mai grea apare însă sarcina ta de judecător literar în fața actualității, în fața mulțimei de aspecte spre care se opresc privirile tale. Aici e haosul în care te pierzi e nelămuritul care așteaptă lumină, sînt licăririle de răsărituri ce abia se zăresc prin întunerec... e vieața literară proteică, tumultoasă, din care se va închega literatura ce va trăi mîne. Și tocmai aici, mai mult ca oriunde, se poate vedea dacă într-adevăr ești omul al cărui ochi știe să aleagă, criticul a cărui judecată poate să deosebească ce e nou și trainic de ce e învechit și trecător. Dacă sufletul tău a trăit închis între zidurile muzeelor literare, actualitatea te va găsi nepregătit, în fața ei te vei simți strein, dezorientat, și vei fugi de ea ca de un lucru care te turbură ori te umilește; dacă însă ai lăsat un loc în mintea ta înțelegerei formelor nouă, actualitatea va fi pentru tine un prilej de bucurie intelectuală și de punere la încercare a spiritului tău critic. Atingerea cu ea va face și mai mult încă : va contribui să-ți întărești aptitudinile critice, pentru că te va îndemna să observi încontinuu ce se petrece în lumea literară din jurul tău și să înțelegi ce trebuie să alegi din ea, știind că numai astfel cuvîntul tău va fi ascultat cu încredere de alții.

Celor care caută să evite actualitatea le-am putea, de altă parte, aminti că, fără să vrea, sînt împrejurări în care nu se poate să nu se ocupe, cîtuși de puțin, de ea. Să presupunem că cineva ar voi să studieze școala naturalistă, în întreaga ei evoluțiune, în legăturile ei cu romantismul, în formele deosebite sub care apare la diferiți reprezentanți pînă pe la 1880. O expunere adevărat istorică asupra acestei școale ar trebui desigur să atingă toate aceste puncte, să arate cum s-a format ea, cum a ajuns la perioada de înflorire și cum, pe urmă, a decăzut în opere care au adus compromiterea ei. Cel care și-ar alege un asemenea subiect s-ar vedea însă adus fără voie să vorbească și de mișcarea literară contemporană. Decadența naturalismului nu se poate înțelege într-adevăr dacă nu se pune în legătură cu mișcarea literară care a început după 1880. În acest moment a pornit, cum se știe, reacțiunea

simbolistă care stăpînește și azi literatura europeană. Istoricul literar care s-ar ocupa de naturalism ar trebui, prin urmare, să atingă indirect și mișcarea simbolistă. Poate, dacă ar fi mai nehotărît, mai timid, ajungînd la acest punct ar găsi o formulă care să-l scutească de orice apreciere asupra simbolismului. N-ar fi însă surprinzătoare o asemenea eschivare ? Pentru că dacă recunoști că o școală literară a fost învinsă de alta, nu recunoști prin însăși această împrejurare că aceea care a fost învingătoare își datora ascendentul unor principii temeinice și demne de luat în samă ? Iată dar că oricît ai căuta ca istoric literar să înlături actualitatea, nu se poate să nu te atingi de ea — afară numai, bineînțeles, dacă iai prea ușor această sarcină, fără conștiința luminată de ceea ce ți se cere și responsabilitatea care este legată de misiunea ce-ți este încredințată.

Și — pentru ca să încheiem cu considerațiunile de care cred că ar fi bine să se țină samă în direcțiunea ce trebuie dată învățămîntului literar — ne întrebăm de ce s-ar interzice unui profesor de literatură să se ocupe de actualitate cînd în alte domenii nu se impune această atitudine ? Oare în filologie profesorul nu se simte dator azi să țină samă de părerile, de curentele nouă și să le facă cunoscute studenților ; în filozofie, se poate trece în lecțiunile universitare peste teoriile care au revoluționat psihologia, estetica, neamintindu-se un Wundt, un Bergson sau Lipps ; și — ca să luăm un exemplu în afară de specialitățile noastre — este oprit unui profesor de economie politică să vorbească de ideile care au schimbat spiritul acestui studiu, de mișcările sociale de azi ș.a. ? Și într-un caz și în celelalte, părerile recente sînt discutate, profesorul le judecă și știința cîștigă tocmai prin această alimentare continuă cu ideile nouă ce se frămîntă azi. De ce numai în istoria literară se crede altfel, de ce stăpînește încă părerea că nu e bine să ne oprim la ce e nou, că trebuie să lăsăm pe scriitori să treacă întîi la cimitir și numai pe urmă să ne spunem părerea asupra lor ?

De ce ?

Pentru că istoria literară a fost cam soră pînă acum cu teologia. „Nu vă atingeți — li s-a spus istoricilor literari — de canoanele consfințite... credeți numai în ce ați învățat, fugiți de ce nu a căpătat binecuvîntarea patriarhatului criticei... iar dacă duhul răzvrătirei vă îndeamnă să nu țineți samă de porunca aceasta, să știți, ereticilor, că păcat mare are să apese asupra sufletelor voastre, iar păcatul va fi și mai mare cînd veți face și pe alții să cadă în erezie."

Supuși, istoricii literari au ascultat porunca și au continuat să se închine la dogmele la care se închinase și strămoșii lor. Ce bun ar fi fost aici puțin duh de răzvrătire...

Dar pentru aceasta trebuie curaj. Și tocmai o asemenea însușire nu se prea vede la cei care vin în atingere cu literatura.

A-ți spune părerea despre oamenii și operele din timpul tău înseamnă a nu cunoaște șovăirile, a nu te teme de nimic — decît doar de prepusul minciunei față de tine și de alții. Cîți însă au curajul acesta ?

Și totuși ar trebui să fie mai mulți, pentru că literatura sufere și ea de pe urma deprinderilor care întreține frica de a spune adevărul,

cu tovarășa ei obișnuită, fățărnicia. Lașitatea intelectuală este și azi — mai ales la noi — o boală răspîndită ; e boala care te scutește de orice surmenaj de convingeri și-ți garantează, pînă la adînci bătrînețe, o beatitudine invidiată de mulți și adeseori rentabilă. Cei atinși de această boală în literatură ar fi timpul să mai scadă la număr... Și cel mai bun mijloc de a combate lipsa de sinceritate și curaj literar ar fi obligațiunea ce s-ar cere celor care vorbesc altora de literatură să nu se creadă scutiți de a avea o părere asupra scriitorilor și curentelor din timpul lor.

Înlăturînd obiceiul tăcerei premeditate, al atitudinei de ezitare, de rezervă față de actualitate, s-ar ajunge în felul acesta și la o educare mai bună a sufletelor, s-ar atinge și un folos moral pe lîngă cel literar. Pentru că nu trebuie să uităm un lucru : orice studiu nu este menit să dea numai cunoștințe, să îmbogățească mintea, ci să înnobileze sufletele în întregimea lor, să lumineze toate părțile întunecoase care sînt în firea neformată a fiecăruia, să dezvolte însușirile bune ce stau ascunse și să facă din cît mai mulți caractere, oameni adevărați. Toate îndemnurile, toate pildele care se dau la anumite prilejuri în forme teoretice pompoase rămîn cuvinte sterpe dacă nu se caută pe altă cale, stăruitor și temeinic, cu fapte și îndrumări bune, să se stîrpească din suflete tot ce este dușmanul de fiecare zi al gîndurilor care nu cunosc nici frică, nici compromisuri, nici întîrzieri pe drumul idolatriilor pentru care nu mai putem avea evlavia oarbă de altădată.

IV

Acordîndu-se un loc în învățămîntul universitar cercetării actualității, literatura ar profita și în alt sens : curentele literare fără viață, menite să rătăcească pe unii și pe alții, să le falsifice judecata, nu s-ar mai putea bucura de încrederea prea îndelungată ce li se dă adeseori din lipsa unui control critic. Cînd și de pe catedrele universitare s-ar auzi un cuvînt luminat, s-ar arăta ce merită să fie luat în samă din scrierile pe care ni le aduce fiecare an și ce trebuie respins ca nevrednic, literatura ar cîștiga din această întindere mai departe a criticei, înlăturîndu-se multe din nedumeririle care vin să turbure atmosfera ei. Cînd este vorba de a înlesni pătrunderea cît mai departe a unui gînd bun, de a ajuta triumful adevărului, nici un mijloc nu poate fi de prisos și datoria fiecăruia este să-și îndrepte acțiunea alături de alții spre idealul ce așteaptă ziua înfăptuirei și care va fi cu atît mai binefăcător cu cît va putea fi realizat mai curînd. Și oare se poate ierta unui profesor universitar să dezerteze de la această datorie, să renunțe la rolul lui de luminător, mai ales într-un cîmp de studii ca acela al literaturei, unde indiferența, ori gîndurile ascunse lasă de atîtea ori întunerecul să înăbușe razele aducătoare de viață ?

Sînt și la noi, ca și aiurea, două instituțiuni chemate să reprezinte manifestațiunile cele mai înalte de cultură : Universitatea și Academia. O fatalitate care nu știu dacă va putea fi înlăturată vreodată și pe care am primit-o în parte, odată cu numele, din Apusul bogat și el în rămășițe de rugină ale trecutului, face ca una din aceste instituțiuni — Academia — să nu răspundă chemărei sale. Academia noastră trăiește în afară de viața intelectuală a timpului. Așa s-a deprins... și să avem pietatea să nu-i turburăm mulțumirea acestei deprinderi. Cum nu poți face dintr-o pivniță un palat tot așa nu am putea face din Academie o înțelegătoare a literaturei, și mai ales a literaturei de azi. Să renunțăm deci a-i cere sforțări peste puterile ei.

Rămîne atunci Universitatea. Aici tirania tiparelor vechi poate fi ușor înlăturată și revizuirea formulelor la care alții s-au închinat ca la niște moaște nu mai poate fi împiedecată de gesturi autoritare — sau dacă i-ar trece cuiva prin gînd o asemenea dictatură este o putere a cuvintelor care să vie să protesteze. E departe desigur și Universitatea noastră, ca și altele din streinătate, să ia în toate împrejurările o atitudine mai îndrăzneață față de ce ne-a lăsat trecutul ca un balast supărător de prejudecăți. Reacțiuni într-un sens sau altul s-au produs din timp în timp, și roadele lor bune le putem prețui astăzi ; alte reacțiuni încep sau ni le va aduce ziua de mîne, și ele sînt cu atît mai așteptate cu cît rutina a ținut mai mult timp mințile departe de realitate, ascunzîndu-le adevărul pe care trebuiau să-l recunoască.

A nu lăsa Universitatea în pîcla care a acoperit-o prea deseori pînă acum, a-i deschide porțile largi ca să primească lumină de pretutindeni unde răsare azi, a o face să se împărtășească din tot ce frămîntă mințile făuritoare de idealuri nouă — acesta trebuie să fie gîndul nostru de fiecare clipă. Iar în „bric-à-bracul" vechiturilor să căutăm să lăsăm un loc credinței că Universitatea e un fel de lăcaș în care cîțiva pustnici intelectuali vin să se închine la aceleași icoane afumate, neîndrăznind să arunce privirea spre ferestrele de unde vine vreo solie a timpului nou, vreun surîs de primăvară... Adevărata Universitate nu poate fi decît aceea care nu rămîne streină de actualitate, trăiește cît mai mult din viața ce clocotește împrejurul ei.

Acesta va trebui să fie de acum înainte învățămîntul universitar și în ce privește studiul literaturei. Și se va ajunge, fără îndoială, aici, cu toată împotrivirea unora. Va fi și pentru istoria literară ziua dezrobirei de formulele strîmte ale tradiționalismului și nu ne va mai fi dat atunci să vedem în lumea universitară atîtea pilde de neînțelegere literară cîte se întîmplă să înregistrăm astăzi. Cunoașteți pe una din cele mai nouă și cea mai elocventă. Într-un număr din *La revue*, Emile Faguet a publicat un articol despre Baudelaire în care nu-i recunoștea marelui poet decît oarecare virtuozitate de tehnician și abilitate în redarea unor locuri comune ale poeziei. Protestări multe și îndreptățite s-au ridicat împotriva acestui articol în care un profesor de Universitate și membru al Academiei arăta atîta lipsă de simț literar. Dar să nu ne mirăm : Faguet e și el una din victimele sistemului de predare

literară ce s-a practicat pînă acum, fără deșteptarea curiozității pentru ce e nou sau formarea gustului pentru înțelegerea altei literaturi decît aceea a programelor de licență, agregație etc. De aceea critica lui Faguet ține tovărășie criticei atîtor profesori care fac din ea un exercițiu școlăresc și pedant. Și cînd ne gîndim că Faguet a scris după cincizeci de ani de cînd un Théophile Gautier, împotriva tuturor, venia să pună în lumină originalitatea lui Baudelaire, nu este oare semnificativă această neînțelegere nici azi a unui scriitor și nu ne dă dreptul să facem reflexia că decît duzini de critici de felul acesta mai bine un singur critic ca Théophile Gautier... care nu era totuși profesor universitar ?

Un spirit mai larg, pregătit să cuprindă în el și să comunice altora aspectele multiple ale literaturei contemporane, iată ce trebuie să cerem de acum înainte celor care se ocupă cu literatura. Și pentru ca un istoric literar să-și îndeplinească mai bine această misiune putem chiar să-i cerem să nu rămînă mărginit în domeniul literaturei, ci să-și îndrepte privirile spre tot ce concretizează cultura timpului său. Producțiunea literară dintr-o epocă nu este un fenomen izolat, fără legătură cu alte manifestațiuni ale gîndirei : între creațiunile scriitorilor și ale altor artiști — pictori, sculptori, compozitori — sînt asemănări numeroase, pe care ușor le putem descoperi și care se explică prin atmosfera intelectuală comună în care s-a format sufletul lor. Analiza mai adîncă a operelor literare ne poate fi chiar înlesnită prin apropierea lor de creațiunile artistice de altă natură. Aceasta e metoda pe care am urmat-o cînd am studiat anii trecuți simbolismul, și să nu vi se pară curios dacă în anul acesta, ocupîndu-mă de poeții italieni contemporani, voi stărui asupra artei italiene amintind nume ca ale lui Previati, Bistolfi ș.a., a căror operă ne ajută să cunoaștem concepțiunile artistice superioare spre care tinde Italia de azi și să vedem legătura dintre ele și ideile care însuflețesc pe scriitori. Numai procedînd astfel, literatura unei epoci ne apare în linii mai vii, în cadrul adevărat al vieței intelectuale, artistice, de care se leagă ca o parte de tot. Desigur, asemenea peregrinări dincolo de granițele literaturei îngreuiază sarcina istoricului literar, dar poate fi aceasta un motiv ca să ne eschivăm de la un plus de muncă ? Greutăți din ce în ce mai multe, probleme tot mai numeroase vin să complice azi activitatea tuturor specialităților — cine vrea să se devoteze uneia din ele să aibă curajul să le înfrunte, pentru că nicăieri progresul nu se realizează cu cei care-și aleg căile cele mai lesnicioase ori se leagănă în hamacul leneviei.

Între concepțiunea de pînă acum asupra istoriei literare și aceea pe care am formulat-o timpul va hotărî care este mai întemeiată.

Dacă părerea la care m-am oprit se îndepărtează de cea consacrată, oficială, ea a plecat din îndemnul de a supune criticei fiecare idee pe care venim să înălțăm altele și din care ținem să facem călăuza sigură a cercetărilor noastre. E un îndemn al sufletului nostru pe care nimeni nu-l poate opri — și tot așa de îndreptățit ca și dorința pe care o simțim de a ne întoarce din cînd în cînd privirile de la trecutul pe

care am izbutit să-l dezgropăm din întunerec la prezentul care ne cheamă cu luminile lui. Uneori chiar sufletul nostru cere mai mult decît atît : peste trecut și peste actualitate el simte nevoia să se avînte pînă unde i se limpezește o parte din ce stă ascuns în tainele viitorului. A nu te opri numai la ce vezi desfășurîndu-se în jurul tău, ci a căuta să mergi mai departe și să deslușești cîteva din formele în care se va închega viața intelectuală viitoare — la aceasta ești dus fără voie cînd mintea nu-ți este deprinsă să rămînă numai între hotarele peste care nu îndrăznesc să treacă alții. Și numai plecînd de la actualitate, căutînd s-o cunoști și s-o înțelegi, poți întrezări și în literatură ce se va înălța mîne din gîndurile semănate astăzi — numai astfel vei putea adăuga o nouă mulțumire la altele pe care ți le dă munca de fiecare zi închinată luminării sufletului și statornicirei adevărului.

1910—1911

BARBU DELAVRANCEA

Discurs rostit la 31 mai 1919 în ședință solemnă

1919

Domnilor colegi

Printr-o tradiție care, în împrejurările de cultură de la noi, nu trece mai departe de cincizeci de ani, Secțiunea literară a Academiei cuprinde și filologia. E o tradiție care are temeiuri să fie păstrată, pentru că, oricît de deosebite s-ar părea aceste două ramuri de activitatea intelectuală — e mai mult o prejudecată să fie înfățișate astfel — ele au totuși multe puncte de contact. Chiar atunci cînd filologia era la începuturile ei și se mărginia la preocupațiuni gramaticale, ea nu era despărțită de literatură. Așa a fost în antichitatea clasică, așa în timpul Renașterei, și ca o dovadă se poate aminti că însăși critica literară, care pare azi că nu are nimic de a face cu filologia, a fost altădată dependentă de aceasta, confundată chiar cu ea — să ne gîndim la opera unui Scaliger care, pe lîngă erudiție, filologie, cuprinde și o parte ce o îndreptățește să fie amintită, cînd se urmărește dezvoltarea criticei moderne. Dacă studiile de limbă erau socotite mai înainte că au legături cu literatura, pentru ce astăzi le-am privi altfel, mai ales cînd ele au ajuns să fie înțelese într-un spirit larg și călăuzite de o interpretare a faptelor care deschide perspective necunoscute altădată ? Filologia nouă nu se oprește numai la „minuzie di parole", cum o definia cineva acum vreo trei sute de ani, ci, pornind de la studiul limbei — pentru că aceasta este în primul rînd domeniul ei — caută să stabilească adevăruri în legătură cu evoluția sufletească, cu întreaga cultură a unui popor ori grup de popoare. Formele lingvistice nu mai sînt studiate după considerațiuni învechite de gramatică și în mod abstract, numai în ele înseși, ci ca expresiune a sufletului, ca valori ce vin să ne reveleze viața din trecut ori de azi în multiplele ei manifestări. Cînd astfel sînt privite azi cercetările filologice, nu se poate spune că ele stau departe de literatură, care e și ea expresiune a unor anumite stări sufletești, icoană a dezvoltărei culturale a unui popor. Dar e ceva mai mult ce apropie — sau aș putea zice : ar trebui să apropie — filologia de literatură. Adevărurile științifice cer și ele să fie prezentate într-o formă care să

le facă mai ușor înțelese, să mărească darul lor comunicativ. Prea de multe ori s-a crezut și se mai crede că știința se poate dispensa de ajutorul literaturei, vreau să zic de ce dă înfățișare literară exprimării gîndurilor. A te preocupa, ca savant, numai de expunerea ideilor, fără să aduci în redarea lor claritate, stilizare îngrijită, e o dovadă de cultură unilaterală — și tot ce este unilateral nu poate da mulțumiri intelectuale depline. Dacă știința, prin înălțările spre care ne duce pentru înțelegerea atîtor neînțelesuri de ieri, are poezia ei, de ce am refuza să-i mai adaogem puțină poezie, să o apropiem de literatură, care ne inițiază în tainele artei scrisului ? În cultura latină știința a fost, dealtmintrelea, totdeauna privită astfel, și de aici vine superioritatea ei. Cînd spiritul latin adevărat s-a îndrumat, fie spre filologie, fie spre alte cercetări științifice, pe lîngă adevăruri a știut să ne facă să înțelegem mai bine și poezia adevărului, nu numai prin viziunile spre care ea ne îndreaptă, dar și prin forma aleasă, superioară, care o ajută să se întipărească mai adînc în suflet și este semnul adevăratei culturi.

Să căutăm deci să se afirme cît mai puternic această tradiție latină, pe lîngă altele, și în Academia noastră, și ca apărător al ei voi căuta să fiu totdeauna după alegerea care m-a chemat alături de d-stre și care-mi dă astăzi prilejul să vă exprim mulțumirile mele, iar de acum înainte mă leagă de îndatoriri ce se impun fiecăruia din noi dacă ținem să contribuim la ducerea mai departe a prestigiului culturei române.

Sufletul unei instituțiuni se arată în ceea ce ea pregătește pentru viitor, dar îl recunoaștem și din ce păstrează ca moștenire intelectuală de la cei care au făcut parte din ea. Spre activitatea acestora se cade să se întoarcă gîndurile noastre, și iată-mă dus astfel să evoc figura aceluia care m-a precedat în acest loc, a scriitorului pe care judecata literară l-a consacrat de mult ca prozator de frunte al nostru.

A vorbi despre Delavrancea nu este numai o obligație convențională, ci o datorie în măsura numelui pe care dînsul îl are în literatura română, și despre opera sa nu se poate aminti numai în cîteva cuvinte, ci oprindu-ne mai mult, la caracterizări din care să reiasă întreaga și bogata lui personalitate.

Literatura vine să însemne numele lui Delavrancea pe la 1885. Era pe vremea cînd credințele literare mai urmau, de o parte, impulsiunile date de romantism, iar, de alta, se îndrumau spre formula realistă. Temperamentul pe care îl aducea Delavrancea îl apropia mai mult de romantici și era de așteptat să-l vedem îndreptîndu-se spre literatura ce avea și autoritatea mai multor decenii și buna primire din partea publicului nostru de acum treizeci de ani, care mai păstra — ca într-un amurg sufletesc — înclinări spre ce încîntase generația lui Alecsandri și Bolintineanu.

Suflet pasionat, vijelios, predispus spre exaltări, privind viața prin fulgerările imaginației, Delavrancea nu se putea să nu apară cînd a început să scrie — și puțini știu că primele lui încercări au fost un volum de versuri, *Poiana lungă*, pe care a ținut să-l uite mai tîrziu —

ca un urmaș al idolatriei romantice, ca reînnoitorul unor principii care-și mai cereau dreptul la viață înainte de a se coborî în cavoul literaturei. Romantic se arăta Delavrancea cînd venia să ne povestească viața, simplă și chinuită, a *Sultănicăi*, al cărei suflet ne amintește ce am cetit în atîtea descrieri cu peripeții sentimentale, cu epiloguri triste spre care duce fatalitatea pasiunilor. Puterea sufletului nostru este în pasiuni — spuneau romanticii — să le lăsăm deci în voia lor, să nu le punem zăgazuri, pentru că altfel răpim vieții farmecul, măreția ei. Așa vorbește Delavrancea cînd ne înfățișează pe Sultănica, robită de patima ei, trecînd peste tot, uitînd durerile mamei sale și ascultînd numai ce clocotește în sufletu-i cuprins de văpaia tinereții. Tot spre romantism — și încă mai mult, pentru că de data asta se adaoge o notă de exotism — ne duc *Sentino* și *Fanta-Cella*, care sînt ca un diptic din care se desprind chipuri cu priviri de foc, cu neastîmpărul gîndurilor, cu furtuni de doruri. Sentino e napolitanul care cere vieții să fie numai cîntec și iubire, o veșnică sărbătoare a simțurilor, și, pribeag prin lume, e urmărit mereu de nostalgia țării lui, cînd în amiezile dogoritoare lasă să-i cadă ciocanul și dalta din mînă, strigînd : „Trăiască soarele !“ Prin sufletul lui Fanta au trecut aceiași fiori, aceleași cutremurări și cînd, în zilele-i din urmă, alături de tovarășii lui, pescari de pe malurile Adriaticei, cuprinde cu ochii valurile peste care a lăsat de atîtea ori să alunece barca, o amintire înduioșetoare vine să-i vorbească de clipele cînd se ducea în calea frumoasei păstorițe pentru care glasul lui găsia cuvinte ca din *Cîntarea Cîntărilor :* „cine iubește nu mai moare“.

E, desigur, ceva de convenție literară în aceste povestiri, dar le-am judeca greșit dacă le-am privi numai astfel. Delavrancea punea aici mult din sufletul său, din cultul pe care-l avea pentru tot ce e viață exuberantă, înflorire a ființei noastre sub binecuvîntările soarelui ori ale gîndurilor primăvăratice. Țările de lumină ispitiau mereu fantazia lui și de aceea nu o singură dată a cîntat splendorile Italiei, spre care se simția atras și de admirația pe care o avea pentru arta Renașterei. „Oh, frumoasa Italie — îl auzim exclamînd într-un loc — cu cerul ei vioriu și adînc, cu soarele ei potop de lumină și de viață, cu pămîntul acoperit cu vii, cu iasomie și cu portocale. Italia cu nopțile argintii, cu năpraznicele clădiri, cu cîntăreții și tragedianii săi zvăpăiați și nemuritori — fericita Italie, grădina lumii, visul Nordului, basmul popoarelor...“ De la Alecsandri cine a închinat un imn mai însuflețit țării lui Dante ?

Aceste pribegii prin seninătăți, aceste priviri de extaz se opresc însă uneori, pentru că din vălmășagul vieții se strecoară neliniști ce alungă gîndurile viorii de mai înainte. Și atunci vedem pe același care cîntase pe Sentino și Fanta-Cella apropiindu-se de alte suflete și urmărind priveliști cu alte răsunete, dar și de data asta romantismul își urmează drumul lui, făcînd însă popasuri pe unde se arată, gravă și posacă, filozofia — acea filozofie căreia romanticilor le plăcea să-i facă din cînd în cînd o vizită mai mult de complezență intelectuală. Dacă Sentino fredonase mai înainte vreo melodie napolitană, acum vedem

apărînd Trubadurul, cu gesturi de alucinat, ritmate de cuvinte triste, fără șir, ciudate. E — s-ar putea altfel ? — un tînăr cu fața palidă, cu ochii pierduți în neguri de vis. De copil îi plăceau lucrurile extravagante, poveștile fantastice, și sta ceasuri întregi dus pe gînduri. Prin școală a trecut nemulțumit și răzvrătit, pentru că nu putea să se împace cu pedagogia tradițională și nu-i plăceau latineasca și greceasca, iar cînd a terminat liceul s-a înscris la medicină, deși nu era atras spre ea, fiindcă i se părea că nu se potrivește cu firea lui de poet și avea disprețul pentru tot ce e știință, cum ținea s-o spună cînd sta de vorbă cu prietenii lui : „Vă făliți cu pozitivismul vostru... Știința care studiază un creier mort este știința morții. Și nu tăgăduiesc : știința a înțeles pe deplin de ce moare un om... dar nu a înțeles nici pe sfert viața și schimbările ei.“ „Cauza unică și inițială este o taină pe care nu cu algebra voastră o veți înțelege.“ Disprețul lui pentru știință merge alături cu tot ce a adus civilizația — în gîndul lui : așa-zisa civilizație. Orașele îl înăbușesc cu „lumina lor îngustă, zgomotoasă și spălăcită“. Cultura a otrăvit sufletele, a întunecat ce era mai bun în ființa noastră : „Oamenii sînt fără inimă... cîni... Cultura i-a ucis.“ În luptă cu tot ce-l încunjură, simțindu-se strein de ceilalți, cîteodată i se pare că va găsi o mîngîiere în contemplarea naturei — iluzie, pentru că și natura îi apare ca și alcătuirile omenești, cu aceleași întunecimi : „Natura e rea. M-a dezgustat cu fățărnicia ei... Pretutindeni e aceeași luptă vicleană, neîndurată, sîngeroasă... Cîte nedreptăți, cîtă durere... la lumina soarelui, sub ochii tuturor, nu se întîmplă, fără ca vreo ființă veșnică și sfîntă să puie capăt răului care izbutește... cît de ipocrit nu-și ascunde natura, sub velințe de flori, nemerniciile și crimele ei !... Mi-e silă de această natură care nu se premenește decît prin lupte și prin crime. „Într-un crescendo de ură împotriva naturei el vine chiar să-i arunce într-o zi epitetul de „marea canalie“. Hipertrofie de romantism pe care o înregistrăm pe lîngă alte izbucniri care îl fac așa de elocvent pe Trubadur, cînd ține să arate de ce e veșnicul nemulțumit. După rechizitoriul împotriva naturei, iată urmînd acela împotriva artei — surprinzător, desigur, la o fire de poet. Ce neputincioasă e și arta, spune dînsul, ca să ne dea ce ne-ar răsplăti de atîtea amărăciuni ale vieței. Ea „împuținează natura. Arta e născocită pentru cei ce aud și văd pe sfert. Tot ce creează omul e o sărăcie vicleană a realității.“ Pretutindeni încotro își îndreaptă privirile și gîndul Trubadurul nu găsește, prin urmare, decît pustiu, prilejuri de deznădejde, nimic ce să-i odihnească sufletul. Și astfel își petrece el tinerețea în nesfîrșite întrebări chinuitoare, cu dezgustul pentru tot ce întîlnește și i se pare ca o înfăptuire nemernică și respingătoare, o monstruozitate ieșită din mintea unui Caliban. Cu aceste trăsături sub care ne e înfățișat, Trubadurul s-ar părea că e o figură ce se pierde în vagul lumei romantice, o umbră întîlnită pretutindeni pe unde ne-a dus literatura lui Byron, Sénancour, Alfred de Vigny. Cu tot exotismul numelui, chiar de la început aflăm însă că el nu e din altă țară, ci de la noi, iar mai departe ni se spune că tocmai de aceea a ajuns să cunoască atîtea decepții, să simtă atîta gol împrejurul lui. În jurnalul său dînsul își însemnează într-o zi astfel impre-

siile care-l duc la o lămurire a ceea ce simția, la explicarea tragediei vieței lui : „Un țăran necunoscut, nebăgat în samă, aruncat într-o lume proastă și vicleană, sosind la banchetul vieții cu inima deschisă și fără nici o apărare, trebuie să fie de oțel ca să nu cadă" — și în altă parte, lăsînd să vorbească iarăși nemulțumirile, revolta lui, spune că nu e de mirare dacă gîndurile i se întunecă mereu, „cînd în toate părțile vezi un obraz și o inimă prefăcută... un hoț vînturînd banii publici, o secătură înșelînd mulțimea... și cînd de toate îți dai seama bine, bine, pînă în fundul lor, îndoiala te cuprinde în brațele ei cu solzi reci". Cuvintele acestea ne aduc aminte de Eminescu, de *Satirele* lui, și ne întrebăm ce ecou au avut, întru cît au schimbat sufletele. În fața părerei că rătăcirile unei societăți ajung să fie înlăturate prin zugrăvirea lor — și de la această părere trebuie să presupunem că pornia ce au scris și Delavrancea și Eminescu și alții — vezi ridicîndu-se constatarea că literatura ce vrea să îndrepte moravurile, fie prin descrieri în proză, fie prin satire, e genul care-și atinge cel mai puțin ținta și, prin aceasta, își pierde valoarea ei, dependentă de însuși scopul pe care-l urmărește.

Am stăruit mai mult asupra Trubadurului nu atît pentru a ajunge la această constatare, deși are însemnătatea ei în aprecierile literare, ci fiindcă, printre figurile închipuite de Delavrancea, aceasta se reliefează cu deosebire și e caracteristică pentru romantismul său, în alt ipostaz. Un frate sufletesc al Trubadurului e Doctorul din *Liniște*, pentru că e și el un învrăjbit cu lumea, un alucinat, o fire ce se pierde în filozofie de adynatism, de renunțare, de paralizare a voinței — în unele privințe se poate chiar spune că Doctorul apare mai original ca Trubadurul, amintindu-ne personajele lui Villiers de l'Isle-Adam, dar fără viziunea mai torturată încă și arta mai concentrată a autorului *Povestirilor crude*. Ceea ce apropie și mai mult paginile din *Liniște* de cele din *Trubadurul* e nota de realism — cu descrierea stărilor de la noi — care vine să se alăture la inspirația romantică, notă ce dă acestei părți din proza lui Delavrancea un caracter mixt și vestește alt gen pe care dînsul l-a cultivat.

Delavrancea e, într-adevăr, nu numai romantic, ci și realist. Acest dublu aspect sub care apare își găsește explicația și înrîurirea epocei cînd a trăit — epocă de tranziție — și în personalitatea sa, înzestrată cu aptitudini de diversificare. Dacă uneori pornirile romantice îl depărtau de realitate, alteori se simția puternic atras spre ea și atunci se transforma într-un observator pasionat, pătrunzător, însemnînd cu minuțiozitatea caracteristică realiștilor ceea ce-l impresiona mai mult. Delavrancea ne-a dat un șir de icoane din viața noastră care, dacă ne duc cu treizeci de ani în urmă, și-au păstrat totuși un caracter de actualitate, pentru că timpul nu și-a arătat toate puterile lui de schimbare într-o mare parte a lumii de la noi. Cu *Iancu Moroi* și mai ales cu *Paraziții* și *Hagi-Tudose* sîntem duși să cunoaștem un întreg mozaic sufletesc, cu alăturări de ce uneori ne întristează, alteori ne face să surîdem — vedem trecînd pe dinaintea ochilor noștri cei pentru care viața e o goană după mulțumiri ușoare, cei în căutarea de nesfîrșite *saturnia otia*, cei care țin să fie maeștri în arta de a omorî timpul, ne-

lipsiți de la toate ocaziile de a pune în evidență autocrația instinctelor, adulmecătorii de tot ce le poate da, fără frămîntări de conștiință, satisfacțiile de fiecare zi pentru vanitățile lor, fetișiștii aurului, cinicii disprețuitori ai vieței altora, pentru că viața lor li se pare cea mai scumpă, dansatorii mîndri de ei în jocul favorurilor, preocupații de a-și ascunde vulgaritatea ori pustiul sufletului sub cuvinte ticluite și răsunătoare ori sub nobleța vestimentară, fățarnicii grăbiți totdeauna să dea lecții altora, sclavii prejudecăților, ai rutinei, neajutații în roluri pe care le-au primit fără ca să fie pregătiți pentru ele, naivii care nu-și dau seamă că vorbele, faptele lor sînt un prilej de desfătare pentru alții, pretențioșii care așteaptă să se extazieze toți dinaintea lor, pedanții... și alții, alții care se pierd în întunecimile vieței ori la marginile ei.

Printre aceste suflete sterpe ori mocirloase vedem uneori și cîte un suflet mai curat, dar parcă și asupra lui se răsfrînge ceva din umbrele celorlalte, nu sînt înălțate în măreția protestării împotriva a ceea ce văd în preajma lor. Iată, de pildă, pe Cosmin din *Paraziții*: el se revoltă cîteodată văzînd atîtea nemernicii în jurul lui, dar alteori le privește îngăduitor și e ispitit de ele, gata să urmeze pe cei care erau aspru judecați de el cu o clipă mai înainte. Găsim în această înșirare realistă și alte suflete, cu sentimente alese, cu porniri din veșnicia bunătății omenești — cum sînt *Bunicul* și *Bunica*, minunate pagini de psihologie simplă și înduioșetoare — dar nu sînt ele totuși prea rare față de celelalte, nu ne fac oare să simțim un fel de neliniște, de nemulțumire că din viața, din frumusețile ei, ni se pune prea puțin sub ochi ? Fără să-și însușească formulele școalei realiste cu toate exagerările ei — pentru *Zobie* și *Milogul*, rătăciri de un moment, poate beneficia de iertarea noastră — și fără să ne ducă mereu la ceea ce altora le-a tras învinuirea de a fi prea brutali în prezentarea situațiilor și în expresii, Delavrancea nu a putut totuși evita ce ne izbește de atîtea ori neplăcut în literatura realiștilor : stăruința prea mare asupra părților mohorîte ale vieței, predilecțiunea de a ne înfățișa pe aceia care aduc mosteniri triste, pe aceia în chipul cărora se vede întipărirea primitivității ori degenerării. Realitatea — și prin aceasta cît nu zicem din viață ! — cuprinde și binele și răul, și frumosul și urîtul, dar de ce privirile s-ar opri mai mult la ce e antiteza aspirațiilor noastre ? În procesul care li s-a făcut realiștilor francezi era incontestabil ceva deplin îndreptățit și cu atît mai mult cu cît literatura lor a avut partea ei de vină la formarea legendei despre Franța decadentă. Cînd în romane, în piese de teatru, se descria mereu ce este patologic, era ușor ca în judecata celor mai mulți să se înrădăcineze părerea că literatura era icoana unei decăderi ce-și urma fatalitatea. Împotriva acestei literaturi, care-și zicea expresiune a realității, a venit să vorbească tocmai realitatea cu toată puterea ei și cu dovezi de sănătate sufletească ce au alungat o credință care nu se putea opri decît în minți slabe, deprinse să nu vadă mai departe de unele aparențe. Peste formulele literare unilaterale vedem totdeauna trecînd viața, cu dezmințirile ei,

cu ce aduce din tainele închise în nesfîrșitul bogățiilor pe care ea le cuprinde

Literatura realistă, cu concepțiile ei reduse, a arătat, dealtfel, și o inconsecvență care, mi se pare, nu a fost remarcată. Prin paginile ei descoperim ceva ce ne surprinde : exaltarea în fața aspectelor grandioase ale naturei. Descrieri care pornesc din admirația pentru frumusețile naturei întîlnim des la scriitorii realiști și prin aceasta ei s-au abătut de la spiritul de care au fost în general călăuziți. Dacă din viața noastră dînșii alegeau mai mult ce este prea neînsemnat, prea zilnic și ce ne supără prin revărsări de brutalitate, pentru ce totuși în fața naturei sufletul lor se lumina și găsea accente să cînte eterna, minunata ei poezie ? E aici un semnificativ proces de psihologie, care arăta că oricît ai căuta, după idei preconcepute, să reduci viziunea ta ca scriitor, ce este adînc înrădăcinat în firea noastră, dorul gîndurilor de a tinde spre lumină reapare fără să-ți dai samă, își găsește drum prin sufletul tău. Constatarea aceasta o putem face și în proza realistă a lui Delavrancea. Descriindu-ne pe acel Zobie, pe gușatul, pe nerodul care are izbucniri de fiară, povestirea vieței acestei făpturi hidoase se oprește o clipă ca să ne aducă aminte de încîntătoarele priveliști din jurul nostru, de „podoabele răsărite din pămînt", cu alte cuvinte de ce înviorează ochii noștri și-i face să uite ce e urît, monstruos. Cînd într-altă parte ni se evocă toată poezia cîmpiilor noastre : „cîntau pasările de te slăviau. Lăcustele zbîrnîiau și tot a bine și a duios spuneau și ele. Florile îți luau ochii și te adormiau cu mirosul" — regăsim același sentiment de admirație pentru natura ce-și trăiește sărbătorile de lumină. Și asemenea descrieri întîlnim des la Delavrancea, ca o dovadă a cultului pe care-l avea, instinctiv, pentru ce este seninătate, armonie, cu toate preocupările literare care uneori îl depărtau de această înclinare.

În descrierile sale, în felul cum redă ceea ce ține să ne împărtășească, în tehnica pe care o urmează, Delavrancea pune, cum e de așteptat, meticulozitatea, preciziunea realiștilor. Pilde nu mai e nevoie să le amintim pentru a arăta calitățile sale de observator, ținînd să însemne mereu cele mai mici amănunte. Putem totuși să ne oprim un moment la o latură a talentului său de descriitor, aceea anume în care vedem afirmîndu-se imaginația sa vizuală, pentru că aceasta era într-adevăr una din însușirile sale. Cînd schițează un tablou de iarnă, ne spune că zăpada „cade ca făina la cernut" și pădurile i se par „cercelate cu flori de zarzări și de corcoduși" ; ascultînd izvoarele ce șerpuiesc prin munți, zvonul lor îl compară cu „zurgălăi auziți de departe" ; cînd vîntul își urmează goana lui nebună între cer și pămînt, i se pare că „aruncă clăi de hori" ; cînd fulgerul despică văzduhul, își aduce aminte de „un bălaur" ce se zvîrcolește în norii „negri ca zgura" ; în fața mării frămîntate de furtună valurile i se arată ca „niște dealuri de marmură neagră" — și tot așa cînd ne descrie personajele sale ; pe Sultănica ne-o prezintă astfel : „Chipul ei parcă ar fi zugrăvit : alb și cu două răsuri pe obraji. Ochii negri ca mura... Sprîncenele trase ca din condei... buze rumene ca bobocul de trandafir." Asemenea comparații se văd bine că pleacă dintr-o viziune picturală — „peinturiere",

cum zicea Brunetto Latini — sau sculpturală, fixată în linii și culori. Ceva iarăși caracteristic pentru felul în care Delavrancea își reprezintă realitatea, cum și pentru stilul său, e că regăsim procedeul întrebuințat în poezia populară : elementele comparației sînt luate din fapte concrete și obișnuite, nu sînt căutate în asociațiuni, în corespondențe ce fac să zboare departe imaginația și ne duc spre abstracțiuni — sînt, cu alte cuvinte, comparații simple, prinse din impresii imediate, din apropieri care vin de la sine în minte.

Și ca realist, și ca romantic, Delavrancea a fost mult influențat de literatura populară — putem adaoge chiar că nu numai prin literatură s-a apropiat de sufletul poporului, ci și prin curiozitatea, dragostea pe care o avea pentru cei de la țară să-i cunoască de aproape. Dovadă sînt *Sultănica, Zobie, Răzmirița, Moș Crăciun, Două lacrimi,* care ne duc în lumea satelor noastre. Și urmele înrîuririi populare le constatăm la Delavrancea nu numai în subiectele povestirilor, ci și în limba, în stilul său : multe cuvinte, ca și multe imagini — cum am văzut — ne amintesc felul de a se exprima al poporului și uneori ele nu se armonizează cu frazele prea literare, cum se întîmplă și la alți scriitori ai noștri, pentru că introducerea de forme populare în limba literară trebuie făcută cu alegere, cu multă discreție, cu un simț desăvîrșit al nuanțelor. I s-a adus lui Delavrancea învinuirea că, pe lîngă expresiuni de la țară, a lăsat să se strecoare în proza lui și ce se aude în vorbirea de pe la marginea orașelor, dar aceasta a fost o urmare a formulei literare pe care a adoptat-o, pentru că realismul, coborîndu-se, prin subiectele pentru care a avut predilecțiune, în păturile de jos, și-a însușit ce caracterizează vorbirea acestora, cum s-a întîmplat și în literatura franceză pe vremea lui Zola. Se poate, dealtmintrelea, ca Delavrancea să fi fost îndemnat la aceasta și de gîndul de a da prozei lui o coloratură locală, muntenească. Cum Creangă scrisese păstrînd atîtea particularități ale graiului moldovenesc, Delavrancea și-a zis poate că provincialismele muntenești au dreptul și ele să fie introduse în literatură. Aceasta însă — e locul să amintim — nu ajută la fixarea limbii literare, pentru că, făcîndu-se prea multe concesiuni formelor dialectale, se întîrzie unificarea limbii literare, care trebuie să meargă alături cu unitatea sufletească. Ce ar fi limba noastră scrisă, dacă necontenit s-ar introduce în ea provincialisme ? Ar rămînea mereu într-o stare haotică.

Am apropiat numele lui Delavrancea de acela al lui Creangă, făcînd loc unei presupuneri. Apropierea aceasta poate fi dusă mai departe — și cu mai mult temei — prin aceea că Delavrancea, ca și Creangă, s-a oprit de multe ori la poveștile din popor. Transpunîndu-le însă în literatură, ele au pierdut din farmecul, din spontaneitatea lor — singur *Palatul de cleștar* a suferit mai puțin din această adaptare literară. Basmele sînt un gen delicat, cînd cineva caută să și le însușească. Ori trebuie să li se păstreze simplitatea lor în total — cum a făcut Creangă — ori să fie luate numai ca motive depărtate, ca o sugestiune pentru realizări în care imaginația scriitorului adaoge ceva nou, o viziune personală limpezită în preocupările artei înalte. Poveștile pe care le dă — sau mai curînd : le redă — Delavrancea ne fac să ne gîndim

la ceva intermediar, la un gen nehotărît, pentru că, de o parte, ele trădează stăruința de a li se păstra mult din spiritul popular, iar, de alta, au trecut printr-o elaborare prea literară, prea artificială, așa că ne fac impresia de ceva lipsit de unitate, incoerent, cu elemente care se exclud.

Cînd Delavrancea s-a oprit la basme, ca să îmbogățească subiectele sale, pe lîngă prețuirea literaturii noastre populare a fost, desigur, și altceva ce l-a îndemnat la aceasta. Oricît îl obseda realismul, oricît era atras de ce se desfășura sub privirile sale, din cînd în cînd simția nevoia să se întoarcă în lumea închipuirilor, în lumea fără țărmuriri, și astfel se lăsa dus de chemările visului. Sufletul nu poate trăi prea mult sub bolțile înălțate din pietrele prozaismului — el cere să se smulgă de sub apăsarea lor și să se avînte în slava cu nemărginiri de lumină, cu veșnicii de măreție. Pentru fantazia noastră — vine să ne spună Delavrancea — o „punte de argint" se întinde de la viață la vis și de la vis la viață ; „în fiece seară sîntem la un cap al ei, și în fiece dimineață ne deșteptăm la celălalt... De gîndurile omului obosit se prind ușurel aripile visului. Oamenii ți se par ca niște umbre... O viață nouă apare din viața comună tuturora... Între vis și viață este o stare de cumpănire feerică... Între vis și viață, o lume de minuni..." Realistul a dispărut aici, lăsînd loc visătorului, și aceasta arată încă o dată că Delavrancea era un suflet în care se armonizau înclinări variate, un suflet mlădios și mai complex decît pare uneori.

Pornind de la romantism, dînsul i-a dat expresiune sub amîndouă aspectele care îl caracterizează, pentru că romantismul poate fi numit lirismul — dacă nu mai bine — nevroza și a exaltării și a descurajării. Sub cel dintîi aspect romantismul apare în literatura noastră la Alecsandri și Bolintineanu ; sub cel de al doilea, la Eminescu. Amîndouă se întîlnesc în opera lui Delavrancea, ca unul din cei din urmă reprezentanți ai școalei literare inaugurate acum o sută de ani. Îndreptîndu-se mai tîrziu spre realism, Delavrancea participă la o nouă prefacere a literaturii noastre, premergătoare și ea alteia, aceleia care avea să plece de la concepții cu totul deosebite de cele de acum treizeci de ani. După poezia lui Eminescu și pe vremea realismului, Coșbuc a adus o viziune senină, de o seninătate simplă însă, bucolică, cu răsfrîngeri din lumina care învăluie peisajele noastre. După această seninătate a venit aceea de idealism nou a literaturii anilor din urmă, a celei simboliste, ca să-i zicem cu cuvîntul care a ajuns să tangenteze ultimele preveniri împotriva ei, literatură în care, pe lîngă lirism, ca în vremea romanticilor — dar deosebit de al acestora — s-au alăturat, într-o sinteză necunoscută mai înainte, viziunea realistă modernă și cultul pentru arta desăvîrșită, ceea ce o îndreptățește să fie numită ideo-realistă, pentru că, împotriva spiritului unilateral al scriitorilor de pe la 1880, ea a venit să arate că nu trebuie să se excludă viața contemplativă, visul, fără care nu există poezie, înălțare sufletească.

Dacă, după cum am amintit, și opera lui Delavrancea — chiar în faza ei realistă — ne îndeamnă cîteodată spre visări, să nu ne închipuim totuși că ea anunță literatura nouă. La dînsul nu e o pornire su-

fletească pasionată, statornică, și o cufundare în cele mai eterate abstracțiuni, în misticism, ca la scriitorii noi — chiar stilul său precis, de evocări concrete, imediate, nu are nimic mistic, pentru că există, într-adevăr, un misticism al stilului corespunzător celui al concepțiilor. Dacă visul apare în opera lui Delavrancea, el este o expansivitate de romantic și seamănă cu ce întîlnim la scriitorii de care se apropie atît de mult.

Romantic a rămas totdeauna Delavrancea pentru că așa era mai mult alcătuirea lui sufletească. Și cînd îi zicem astfel, să nu se creadă că acest cuvînt ascunde intenții de umbre. Au avut, de bună seamă, scăderile lor romanticii, dar erau suflete care au revărsat multă lumină în jurul nostru. Erau firi entuziaste, idealiste, energii care, vrăjite de o idee, de un cuvînt, nu se uitau la zăgazurile ridicate în calea lor de moșteniri întunecoase, de îndîrjirea prejudecăților, și cu priviri de iluminați treceau mai departe, netezind drumurile înăsprite de stînci. Nu datorim oare romanticilor acea Românie de acum cincizeci de ani și mai bine care a fost vestirea României de azi ? E o pietate a amintirilor ce trebuie să rămînă veșnic vie, ca o puternică legătură sufletească, mai ales la un popor tînăr, care se îndreaptă spre drumuri de înaintări cum de mult le aștepta și pe care le-a pregătit vrednicia celor de altădată.

Romantismul care-l caracterizează pe Delavrancea îl vom regăsi și cînd dînsul, depărtîndu-se cîtva timp de literatură, a luat parte la viața politică, și aici temperamentul său părea că se simte mai liber, pentru că vorbirea dă posibilități de expansivitate pe care scrisul o îngrădește uneori. Cine a auzit pe Delavrancea vorbind își aduce aminte de pasiunea pe care o punea, de puterea comunicativă a artei sale oratorice — cuvintele creșteau în glasul lui ca izbucniri furtunoase, ori se întîmplau cu ascuțișul ironiei, iar alteori se mlădiau blînde, înduioșetoare, și totdeauna frazele se desfășurau într-un ritm bogat și cu imagini care le dau o strălucire literară — oratorul se vedea că era și scriitor.

Închinînd vieței politice mult din energia sa, Delavrancea nu s-a înstrăinat totuși cu desăvîrșire de literatură. După o lungă tăcere și cînd activitatea sa de scriitor părea că se oprise, l-am văzut revenind la literatură, și de data aceasta ca autor dramatic. Trilogia sa istorică venia să reamintească însușirile sale de a zugrăvi personajele în linii viguroase și de a îmbina realul cu fantasticul, făcînd mai mult concesii acestuia, cum îl îndemnau și aici predispozițiile sale romantice. *Apus de soare, Viforul* și *Luceafărul* sînt totuși mai puțin o operă dramatică decît o evocare narativă și lirică prin care trece statornic gîndul de a preamări sufletul strămoșilor — acelor strămoși care „cînd pășiau, se cutremurau oțelele pe ei“ și cînd mergeau la luptă, credeau în biruință, pentru că așteptau să vadă la dreapta lor pe Arhanghelul Mihail. Puterea neamului nostru era și pentru Delavrancea o credință pe care o aducea din ce-i spunea trecutul cu luminile lui și din mărturiile nouă de ce împodobește ființa noastră.

Cînd ziua înălțării ce ni se cuvenia am văzut-o răsărind, cînd vi[illegible]i noștri au pornit să pună semnul săbiei pe hotare ale dreptății îm-

potriva celor care nu ne îngăduiau să trăim, pentru că aveam o țară frumoasă și suflet care nu seamănă cu al lor, acela care se dusese cu gîndul spre vremile lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș a putut avea bucuria să trăiască aievea o altă epopee, cea mai zguduitoare și cea mai măreață. Dacă după suferințe ale noastre, care l-au dus în pribegia unde și alții au căutat un liman al convingerilor lor, Delavrancea nu a putut vedea înseninarea de care noi ne bucurăm astăzi, presimțirile lui o întrezăriau așa cum trebuia să vie, pentru că în nici un colț al sufletului său nu se întinsese păinjenișul îndoielei, descurajării. Pînă la sfîrșit, pînă în ceasul cînd va fi înțeles că șirul zilelor sale e dat să se oprească înainte de aceea pe care o doria atîta, dînsul a crezut statornic în împlinirea apropiată a gîndului mai presus de toate gîndurile noastre. Ce rămîne neclintit în suflet, credința clipelor din urmă, sfințește viața orișicui.

Note şi comentarii

PERSONALITATEA LUI OVID DENSUSIANU. IZVOARELE. FEȚELE ȘI DIRECȚIILE FUNDAMENTALE ALE OPEREI SALE

Personalitate complexă și multilaterală a culturii românești, creator și conducător al școlii lingvistice de la București, deschizător de drumuri și de noi orizonturi în atîtea domenii ale activtății științifice, poet și îndrumător literar, eminent dascăl al atîtor generații, mare cetățean și patriot, om de un înalt caracter, de o mare sensibilitate și noblețe sufletească, Ovid Densusianu ne apare ca o figură luminoasă, impunătoare, a științei naționale și universale în epoca sa.

Maestru al filologiei romanice și românești, neîntrecut istoric al limbii române, întemeietor al esteticii lingvistice la noi, cel dintîi istoric al literaturii române moderne, dialectolog de frunte, estetician și critic novator, susținător al simbolismului și modernismului în literatura noastră, folclorist teoretician și de teren, culegător și antologator de gust, poet delicat și rafinat, polemist redutabil, conducător de publicații literare și științifice, om al rigorii științifice și al visării poetice, de o mare probitate și integritate morală, dascăl de o devoțiune fără seamăn, Ovid Densusianu a lăsat o zestre spirituală singulară și pilda unei vieți puse dezinteresat în slujba științei.

Personalitatea distinctă a lui Ovid Densusianu s-a cristalizat și definit de timpuriu sub impulsul primit din partea familiei, din viața exemplară a severului profesor universitar care a fost tatăl său, Aron Densușianu, și a ascetului intelectual care a fost unchiul său, istoricul Nicolae Densușianu. Dar cei care vor marca mai profund personalitatea criticului savant Ovid Densusianu, cei care îl vor îndruma și încuraja pe spinoasele cărări ale științei, vor fi, fără îndoială, marii specialiști lingviști, dascălii săi, A. Tobler, Gaston Paris și G. Weigand. Atît în sînul familiei sale, cît și din partea îndrumătorilor săi într-ale științei, Ovid Densusianu va găsi reazemul moral, orientările, încurajările atît de necesare formării sale, oricărui început de drum.

Dar personalitatea multilaterală și armonioasă a lui Ovid Densusianu de dascăl, savant și luptător cultural va căpăta binecunoscutele-i contururi, de-a lungul unei vieți, fie dintr-o conlucrare strînsă, fie aflîndu-se în contrarietate cu cele mai marcante figuri de umaniști ai culturii noastre din primele patru decenii ale secolului XX: N. Iorga, I. Bogdan, C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți, I. A. Candrea, Al. Philippide, S. Pușcariu, G. Ibrăileanu, T. Capidan, D. Cara-

costea, C. Brăiloiu, L. Morariu, D. Gusti, M. Dragomirescu, I. Simionescu, N. Cartojan, T. Vianu, Tache Papahagi etc.

Au avut lung răsunet, în epoca pe care a străbătut-o Ov. Densusianu, polemicile de idei pe care le-a purtat cu oameni de știință și de cultură, cu grupări literare, cu reviste, cu critici și poeți, în numele unor principii scumpe lui și în limitele urbanității.

A combătut „Junimea" și *Convorbirile literare*, pe mentorul lor Titu Maiorescu, pe S. Mehedinți, a polemizat cu *Sămănătorul*, cu N. Iorga, Il. Chendi etc., a atacat *Luceafărul*, poezia lui O. Goga, și-a încrucișat spada cu Al. Macedonski (spre sfîrșitul vieții acestuia), a purtat polemici cu *Convorbirile critice*, cu M. Dragomirescu, cu *Viața românească*, cu G. Ibrăileanu, C. Stere etc. A intrat în dispute cu marii săi contemporani, Al. Philippide, S. Puşcariu, D. Onciul, V. Pârvan, E. Lovinescu etc., cu însăși Academia, cu Universitatea. Apărător al ideii latinității în domeniul culturii și al politicii, Ov. Densusianu, în cele două serii ale ziarului *Înălțarea*, va înfiera pe germanofili în timpul războiului și va vesteji cu violență pe politicienii timpului, între cele două războaie.

Dacă la pătrunderea sa la Universitate și la intrarea în Academie, mai întîi ca membru corespondent, apoi ca membru plin, Ovid Densusianu a fost primit cu opoziție fățișă sau cu rezervă din partea lui T. Maiorescu, B. P. Hasdeu, Al. Philippide etc., el s-a bucurat, în schimb, de sprijinul și aprecierea lui I. Bogdan, I. Bianu, Spiru Haret, N. Iorga etc. Combătut pentru activitatea sa critică și publicistică în favoarea modernizării și sincronizării culturii și literaturii române, aclimatizării simbolismului, la noi, contestat ca poet, lui Ovid Densusianu i se vor recunoaște, în cele din urmă, competența și contribuția fundamentală în domeniul lingvisticii, al istoriei literare și al folclorului românesc, atît în lumea specialiștilor români, cît și pe plan internațional.

Avîndu-și obîrșia într-o străveche vatră românească în Transilvania, în comuna Demsuș din apropierea Sarmisegetuzei romane, Ovid Densusianu era descendentul unei vechi familii românești, înnobilate pentru merite de arme în secolul al XII-lea (la 1671, de către Mihail Apafi) cu numele Pop de Hațeg. Înaintașii săi, Aron Densușianu, tatăl lui Ovid, profesor la Universitatea din Iași și Nicolae Densușianu, unchiul său, cunoscutul istoric, au făcut parte dintr-o familie de zeloși patrioți și cărturari ardeleni (fii ai preotului Bizante Densușianu). Ovid Densusianu s-a născut la 29 decembrie 1873, în orașul Făgăraș, ca fiu al lui Aron Densușianu și al Elenei Densușianu, născută Circa (din Săcele, Brașov). Școala primară o începe în Săcele, pentru a o termina la Iași, unde i se mută familia și unde va urma în continuare la Liceul Național, luîndu-și examenul de bacalaureat în 1890. Între 1890—1892 urmează cursurile Facultății de litere și filozofie. În 1892, luîndu-și licența, este numit ca profesor mai întîi în Botoșani și apoi la Focșani. Din 1893 pleacă să-și facă specializarea în străinătate, pe lîngă maeștrii filologiei romanice de atunci, mai întîi la Berlin, unde audiază cursurile profesorului A. Tobler și apoi din 1894 la Paris, unde urmează cursurile și seminariile profesorului Gaston Paris. La Paris muncește enorm, cu pasiune și devoțiune pentru știință, desfășurînd o vastă activitate în domeniul filologiei franceze medievale, pînă la 1896, cînd absolvă, obținînd titlul de diplomat de la *École pratique des Hautes Études*. În 1897 pleacă din nou în străinătate, la Leipzig, să se specializeze pe lîngă Weigand. După întoarcerea în țară în 1897, în urma concursului pentru ocuparea catedrei de Istoria limbii și literaturii române la Fa-

cultatea de Litere din București, deși obține cea mai mare notă, i se încredințează doar suplinirea catedrei. În 1901, prin diviziunea catedrei, Ovid Densusianu va fi numit titularul catedrei de Filologie romanică cu specială privire la limba română, unde va funcționa pînă la moarte, survenită la 8 iunie 1938.

Basil Munteanu, Dumitru Murărașu și Dan Simonescu, răspunzînd solicitării profesorului Ion Diaconu, care a avut inițiativa pregătirii unui volum omagial dedicat maestrului lor, savantul Ovid Densusianu, au dat unele dintre cele mai aplicate și pertinente cercetări, care scot în lumină contribuțiile marelui filolog în domeniul teoriei, istoriei și criticii literare, românești și romanice în genere, oferind date revelatoare despre formația intelectuală și izvoarele operei sale.

În studiul *Un vizionar al latinității. Latinitatea, Franța și sufletul autohton în concepția lui Ovid Densusianu* (ținut și sub forma unei comunicări, în 1945, în cadrul Academiei Române), Basil Munteanu atrăgea atenția asupra complexei personalități a lui Ovid Densusianu, ale cărei fațete multiple este atît de dificil a le înțelege și descifra :

„Există un Densusianu filolog, lingvist și folclorist, pe care-l admirăm cu o convingere sinceră și personală, dar nu destul de documentată. Ne este, desigur, ușor să motivăm admirația noastră pentru arhitectura monumentalei *Histoire de la langue roumaine :* pentru uluitoarea erudiție, sigură, diversă, universală, a cunoscătorului atîtor idiomuri vii și moarte ; pentru demonstrațiile severe, limpezi, lapidare, de suverană eleganță, ale inventatorului de relații și de evoluții lexicale și semantice ; pentru imaginația îndrăzneață și riguroasă a constructorului... Ne putem chiar înfrupta din concluziile pe care le dobîndește știința lui, mai ales atunci cînd, pe sugestive temeiuri semantice, relevează aspectele psihologice, sociale, estetice, culturale sau literare, ale limbii în evoluție. Putem în sfîrșit gusta, de astă dată în deplină conștiință, frumusețea sobră și simplă a stilului său științific, pe care-l socotim superior stilului său propriu-zis critic și literar. De aici însă pînă a calcula cu precizia necesară datoriile lui Ovid Densusianu față de știința europeană, îndeosebi franceză, e o cale lungă, pe care n-o putem parcurge. Mijloacele noastre, puține pe acest teren, ne-ar permite să-i analizăm și parafrazăm opera, dar nu ne-ar îngădui să-l apreciem critic și să-l așezăm în lumina științei europene în care s-a format. E probabil, dealtminteri, că multe din datele necesare reconstituirii personalității sale științifice vor lipsi totdeauna și oricui. Ce anume a învățat tînărul Densusianu de la savantul său părinte ? În ce împrejurări i s-a deșteptat pasiunea pentru o disciplină cultivată onorabil și de Aron Densușianu ? Ce îndrumări inițiale a primit și de la cine ? Colegii tînărului student de la Iași, apoi de la Berlin și Paris, prietenii tînărului profesor de la București, nu știm să fi dat publicității amintirile pe care eventual le-au notat despre dibuirile, rîvna, orientarea lui Ovid Densusianu." (Reproducem textul după *Ovid Densusianu,* volum omagial[1], lucrare inedită, în curs de pregătire pentru publicare la Editura Eminescu. Volumul omagial *Ovid Den-*

[1] Menționăm că noi vom cita toate studiile și evocările scrise pentru volumul omagial *Ovid Densusianu,* după textul pregătit pentru acest volum, chiar dacă unele au apărut între timp în presă sau volume, fragmentar sau în întregime, deoarece au fost tipărite cu numeroase greșeli. A se vedea, în acest sens, îndeosebi nr. 12 al *Vieții românești* din 1972 și *Buletinul Societății* [de științe filologice din Republica Socialistă România] pe anul 1978.

susianu a fost inițiat de regretatul profesor Ion Diaconu, elevul marelui filolog, care a început să primească materiale încă din 1943. În ultimii ani ne-a fost încredințat nouă pentru a-l completa și îngriji.)

În studiul său, *Istoria literară în preocupările lui Ovid Densusianu*, Dan Simonescu subliniază locul distinct, important, pe care îl are această disciplină în cadrul operei marelui filolog :

„Ovid Densusianu a fost înainte de toate un filolog, *primus inter pares*. Dar conceptul de filolog include și noțiunea de istoric literar, pentru că de la concepții mai vechi, ca aceea a lui Körting, pînă la cele mai noi, cum este aceea a romanistului Vossler, filologia între altele ne învață și chiar urmărește a căuta în limba și literatura unui popor, civilizația și însușirile sufletești ale acelui popor. Eminentul filolog român, la curent cu toate înnoirile metodei filologice, s-a ocupat deci și cu studiul literaturii, mai întîi ca istoric literar și mai tîrziu ca critic literar. Ca romanist, Ovid Densusianu s-a oprit în special asupra literaturilor neolatine, dovedind aceeași receptivitate literară pentru operele medievale franceze, pentru opera dantescă și pentru sensurile subtile ale poziei simboliste" (după *Ovid Densusianu*, volum omagial — inedit).

Fără îndoială că Ovid Densusianu a găsit, în primul rînd, în mediul familial exemple și modele de urmat, îndemnuri în activitatea filologică a părintelui său, Aron Densușianu, care s-a ilustrat, în calitate de critic, istoric literar, folclorist și poet, și în activitatea științifică a unchiului său, Nicolae Densușianu, care a adus contribuții temeinice în domeniul istoriei și al folclorului. Îndeosebi volumele lui Aron Densușianu, *Istoria limbii și literaturei române* (1885) și *Cercetări literare* (1887), precum și activitatea sa folcloristică, făcută cunoscută mai ales în *Revista critică-literară* (1893—1897), au lăsat urme în preocupările și în concepția scrierilor de început ale lui Ovid Densusianu, a cărui cultură bogată și suplețe sufletească au rodit însă într-o operă științifică și literară de o mare originalitate a ideilor și de o înaltă expresivitate stilistică.

Dumitru Murărașu evocă epoca și mediul care au favorizat începuturile activității publicistice, științifice și literare, ale lui Ovid Densusianu, care i-au influențat orizonturile și orientările individualității sale în plină formare :

„În ianuarie 1893, Aron Densușianu scoate la Iași *Revista critică-literară*, în care, de la primele numere, numele fiului se înscrie alături de al tatălui. Tot din 1893 sînt și cele dintîi poezii publicate de Ovid Densusianu. Plecarea la studii în Berlin și apoi la Paris, unde tînărul filolog, după pasionate cercetări, își ia în 1896 diploma la *École pratique des Hautes Études*, întrerupe legăturile cu o viață literară care tocmai acum este deosebit de însemnată. Iașul din această vreme reprezenta ideile generoase care au invadat nu numai viața politică, dar și pe cea literară. Gherismul este încă în floare, *Evenimentul literar*, din decembrie 1893 înainte, cere ca scriitorii să fie pătrunși de misiunea morală și socială ce le revenea. G. Ibrăileanu și C. Stere fixau principiile de artă care vor fi reluate cîțiva ani mai tîrziu la *Viața românească*. Era multă frămîntare intelectuală și la București. În noiembrie 1893 apare *Viața*, sub direcția lui Vlahuță și a doctorului V. A. Urechiă. În 1893—1894, Dobrogeanu-Gherea își susține ideile în *Literatură și știință*, la care atrage pe Vlahuță și pe Delavrancea. În 1894, Slavici, Caragiale și Coșbuc își întruneau gîndurile bune și priceperea la frumoasa revistă *Vatra*. Și mai apăreau, de asemenea, în 1894, socialista *Lumea nouă*, *Revista li-*

terară condusă de Șt. Velescu, o continuare a *Literatorului*, apoi, în 1896, *Epoca literară* a lui Caragiale. *Convorbirile literare* își înnoiseră comitetul de conducere în 1895, iar N. Petrașcu pornea *Literatură și artă română* în 1896. Spre nici una din aceste reviste nu se simțea atras Ovid Densusianu, rămase însă în legătură cu cele două reviste ieșene, *Arhiva societății științifice și literare* și *Revista critică-literară*" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

Dar începuturile activității de istoric literar ale lui Ovid Densusianu nu pot fi explicate și interpretate numai în climatul mișcării literare de la noi, ci ele trebuie considerate în context general european, mai ales că viitorul profesor universitar s-a specializat în Germania și Franța, între 1893—1897, pe lîngă reputați romaniști. Aici a avut prilejul să cunoască evoluția parcursă de aceste discipline filologice, întemeierea științifică a istoriografiei literare pe plan european, așa cum circumscrie momentul Dan Simonescu în același studiu consacrat preocupărilor de istorie literară ale conducătorului școlii lingvistice de la București :

„Critica literară se deosebește de istoria literară : și anume, este, după părerea mea, ceva mai puțin decît istoria literară. Critica literară cercetează estetic, mai ales, capodoperele literare, explică frumosul, în afară de contingentele materiale : autor, timp, cauză, efecte etc. Istoria literară cercetează estetic operele — ca și critica literară — dar interesul ei se îndreaptă și spre operele de o valoare literară inferioară. În plus, ea explică opera literară în relațiile ei spațiale și temporale. Autorul, biografia lui, geneza operei, diferitele cauze care i-au dat naștere, influențele pasive și active ale operei, integrarea autorului într-un curent, locul lui în evoluția literaturii — iată chestiuni, dacă nu ignorate, în orice caz neglijate, de criticul literar, estetizant, dar prețioase istoriei literare. Însă nu s-a făcut întotdeauna o discriminare netă între critica literară și istoria literară. Fruntași ai criticii literare, esteticieni cu sisteme n-au interpretat literatura numai metafizic, estetizant și idealist. M-me de Staël, Villemain, Sainte-Beuve, Taine, Guyau, Hennequin, Brunetière, Herder, Grimm, Ruskin, Niedham, pentru a numi pe cei mai de seamă, plecînd de la concepția că opera literară se naște în mintea geniului determinată de un complex de factori sociali, psihologici, au întemeiat un fel de estetism istoric sau, mai bine zis, o estetică sociologică, cu care istoria literară are mai multe contingențe decît cu critica pur estetică. Istoria literară a absorbit chiar critica sociologică, încît ceea ce se atribuia mai înainte esteticei sociologice, astăzi realizează istoria literară" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

În anul 1896, Ovid Densusianu scria tatălui său din Paris, oferindu-i un adevărat raport asupra activității intense desfășurate, dar, mai ales, înfățișîndu-i ideile și proiectele sale inovatoare, pe care le va pune în aplicare în filologia românească la întoarcerea în țară :

„Timpul cît l-am petrecut aci în Paris cred că l-am întrebuințat de ajuns de bine pentru studiile de filologie. Îmi rămîne mult, foarte mult de făcut încă, nu sînt, decît la început, dar am mulțumirea că mi-am cîștigat o metodă care lipsește la noi și fără de care nu se poate scrie nimic serios. Paul Mayer, care a cunoscut pe Cihac și cunoaște pe Hasdeu, îmi spunea că la noi s-au pus în circulațiune multe teorii filologice îndrăznețe și nemeditate. Îmi spunea totodată că dacă voi ajunge la Universitate să caut să introduc printre elevi spiritul după care lucrează toți romaniștii mai de seamă din Franța, Italia, Germania. Un sin-

gur om poate face desigur foarte mult. Gaston Paris în Franța cu deosebire a făcut o adevărată școală și *Romania* publică acum mai multe studii de ale elevilor săi. La noi profesorii mai întotdeauna n-au în vedere decît să deie elevilor cîteva cunoștințe necesare pentru examene, fără să se gîndească să facă și printre tineri o școală și un curent sănătos. Cu voință și cu muncă neîntreruptă cred că voi ajunge să fac ceva mai mult decît s-a făcut pînă acum pentru filologia noastră. Cei trei ani pe care i-am petrecut în străinătate mi-au putut arăta cît de mult ne lipsește și cît de mult se poate face. Sacrificiile pe care le-ați făcut pentru mine și pentru care voi fi veșnic recunoscător, vor fi răsplătite prin ceea ce voi produce în viitor" (scrisoare dintr-un album de familie).

În corespondența pe care o poartă cu sora sa, Elena, căsătorită Pușcariu, din aceeași perioadă (1896), de la Paris, Ovid Densusianu îi dezvăluie munca neobosită pe care a desfășurat-o, devoțiunea sa pentru știință, eforturile depuse pentru însușirea unei metode științifice în activitatea sa de filolog, completînd în acest fel imaginea formării sale intelectuale :

„Ce que je puis dire c'est que je suis assez content de mon séjour ici et de la manière dont j'ai employé mon temps. Il ne faut pas sans doute être trop satisfait de ce qu'on a fait jusqu'à un certain moment et croire être arrivé à des résultats aussi satisfaisants que l'on puisse s'imaginer. Penser ainsi, s'est se faire une idée trop exagérée de sa propre valeur en se croyant plus fort qu'on ne l'est en réalité. On doit se dire toujours que ce qu'on a fait est peu de chose et qu'on pourrait arriver à quelque chose de mieux. C'est le meilleur stimulant pour le travail, le seul moyen de fortifier sa volonté et d'alimenter son énergie. Celui qui prend ce principe pour guide de son activité devra se dire qu'il se prépare et essaie toujours mais qu'il ne finit jamais. Pendant tout le temps que je suis resté ici, je n'ai eu en vue qu'un seul but, celui de travailler toujours. Mais il y a différents manières de travailler ; moi, pour ma spécialité, j'ai dirigé tous mes efforts vers l'étude de l'ancien français. Je devrais la faire pour que j'arrive à connaître la vraie méthode scientifique et sérieuse. Tout ce qui a été écris de mieux dans la philologie romane a pour objet l'ancien français. Voir comment les savants ont procédé dans des études de ce genre et connaître la méthode qu'ils ont appliquée, c'est devenir soi-même maître de cette méthode. En travaillant pour l'ancien français j'ai voulu en même temps me faire un peu connaître à l'étranger. En s'adressant à un monde plus étendu on a plus de responsabilité et l'on est tenu à travailler toujours et d'une manière plus sérieuse que chez nous où le public se contente de peu et ceux qui écrivent lui donnent ce qu'il demande. Je ne dois pas oublier que ce n'est pas seulement ma volonté qui m'a poussé au travail mais aussi l'accueil bienveillant de ceux avec lesquels je suis venu en contact. C'est surtout à Gaston Paris que je dois beaucoup et je lui serai toujours reconnaissant pour l'intérêt qu'il a montré pour mes travaux. C'est un homme d'un caractère noble et d'une largesse d'esprit qu'il est bien dificile de trouver ailleurs." (Reproducem scrisoarea după originalul aflat în același album de familie. A se vedea și revista *Luceafărul*, anul XVII, nr. 6, din 9 februarie 1974, p. 6.)

O perfectă concordanță se poate stabili între mărturisirile cuprinse în aceste scrisori către familie și caracterizarea elogioasă pe care i-o va face lui Ovid Densusianu Gaston Paris, pentru perioada șederii sale la Paris și pentru rezultatele studiilor de specializare și ale activității de cercetare și editare a vechii literaturi franceze ; de asemenea, între această corespondență și memoriul de

activitate (din 1899), precum și lecția de deschidere a cursului din 1897, în care își expune principiile filologice și atitudinea de încredere în știință.

În „certificatul" pe care i-l acordă, la 27 noiembrie 1896, elevului său, vestitul romanist Gaston Paris, „de l'Academie française, Administrateur au Collège de France, Directeur des études romanes à l'École pratique des Hautes Études", după ce se trec în revistă amănunțit activitățile desfășurate de Ovid Densusianu în domeniul medievisticii franceze, se atestă calitățile și aptitudinile sale de cercetare științifică :

„C'est la première fois qu'un philologue roumain aborde l'étude des questions les plus spéciales et les plus ardues de l'histoire de la littérature française au moyen âge, et il y aurait déjà lieu de féliciter M. Densusianu d'avoir abordé cette étude en s'y préparant par des recherches très sérieuses poursuivies avec la plus louable ardeur ; mais il importe surtout de constater que ses travaux ont une valeur incontestable et qu'il apporte toujours des idées personnelles et intéressantes dans la mise en oeuvre des matériaux amassés par son érudition. Il n'a pas craint d'entreprendre une édition de *Foucon de Candie* poème du XII-e siècle, oeuvre si difficile que plusieurs philologues, en ayant conçu l'idée, ont reculé devant la tâche, et je ne doute pas qu'avec son intelligence, sa ténacité et sa rare capacité de travail il n'arrive à la mener à bonne fin. Je regarde M. Ov. Densusianu comme un des élèves les plus distingués qui soient sortis de l'École des Hautes Études, et je suis heureux de lui en donner ici le témoignage" (apud Ovid Densusianu, *Opere*, I, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, 1968, p. 731).

În amintirile sale, inedite, despre Ovid Densusianu, scrise în 1946, la 8 ani după moartea acestuia, I. A. Candrea, colegul, prietenul și colaboratorul său apropiat, oferă exacte informații și pătrunzătoare observații asupra omului și savantului, dintre care se detașează, ca fiind deosebit de revelatoare, evocarea momentului cînd s-au cunoscut, la Paris, la cursurile lui Gaston Paris, dascălul și îndrumătorul amîndurora :

„Acum 51 de ani — în 1895 — într-o după-amiază din prima jumătate a lunii noiembrie, intram pentru întîia oară în sălița de la École des Hautes Études, în care Gaston Paris își ținea regulat cursurile. Eram doisprezece, tineri și mai bătrîiori, care ne ocupam locurile în jurul unei mese lungi și înguste, în capul căreia se așeza marele filolog francez, cu renume universal. Zic doisprezece, căci savantul nostru profesor nu admitea mai mulți auditori la cursul lui. Mi-aduc aminte că, într-o zi, gazetarul Durand de la *Indépendance roumaine*, care venise să viziteze Parisul, a vrut și el să asiste la un curs al lui Gaston Paris. Maestrul, cum intra în sală, avea obiceiul să-și pună monoclul și să numere asistenții din sală. Constatînd că erau 13, a exclamat cam supărat : «Voyons, Messieurs, il y en a un de trop ! Qui est le treizième ?» S-a sculat Durand și s-a prezentat. Cu nici un chip profesorul n-a vrut să-l admită la curs și l-a poftit să părăsească sala. Printre colegii mei erau pe atunci Mario Roques, astăzi «Administrateur du Collège de France», post ocupat pe vremea aceea de Gaston Paris, apoi Albert Dauzat, ales zilele trecute membru al Academiei Franceze, Oscar Bloch, ajuns mai tîrziu, director de studii la «Hautes Études», răposatul preot Charles, care a trăit apoi multă vreme la București, fiind profesor la Academia Ronsard și alții, ale căror nume îmi scapă. Se interpretau pe atunci *Glosele de la Reichenau* și fiecare din auditorii cursului era obligat să studieze cîte zece cuvinte din acest

manuscris important. Lucrarea fiecăruia era citită pe rînd la curs şi da loc la discuţii instructive. În ziua cînd m-am prezentat şi eu pentru întîia oară la acest curs, veni vorba despre trecerea lui *o* aton la *u*, într-un cuvînt din glosarul ce se studia.

Un tînăr slăbuţ, din partea opusă locului pe care-l ocupam la masă, ceru cuvîntul şi începu să argumenteze, cu un glas subţiratic, împotriva trecerii prea timpurii a sunetului *o* la *u*, în latina vulgară. Argumentele lui nu mi s-au părut tocmai convingătoare şi, cerînd la rîndu-mi cuvîntul, combătui cu exemple din limba sardă, din graiul albanez şi, mai ales, cu forme din româneşte, alegaţiunile colegului meu, al cărui nume nu-l cunoşteam. Gaston Paris, interesat de această discuţie, părea a înclina spre cele susţinute de mine, dar opina că chestiunea n-a fost pînă acum studiată îndeajuns şi că ar merita să fie supusă unor cercetări mai ample. După terminarea cursului, mă apropiai de antagonistul meu şi mă prezntai : Candrea. El îmi întinse mîna surîzînd : Densusianu. Am plecat de acolo braţ la braţ şi am luat în acea seară masa împreună. Mai bine de patru decenii a durat prietenia noastră şi rareori cîte un noruleţ trecător venea să turbure seninătatea intimităţii noastre. Acestei prietenii i se datoreşte colaborarea noastră şi apariţia următoarelor lucrări : *Dicţionarul general al limbii române* (litera *A*, circa 200 de pagini, pe două coloane), *Dicţionarul etimologic* (*A — Putea*, 224 de pag., pe două coloane), *Graiul nostru* (2 vol.), manualele didactice de *Limba română* (3 vol.) etc." (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

În evocarea *Ovid Densusianu, prieten şi colaborator la „Noua revistă română"*, C. Rădulescu-Motru rememorează momentul 1900—1901, cînd tînărul profesor şi savant, nu demult întors de la specializare în străinătate, îşi pune în aplicare la cursuri şi în scrierile sale principiile obiectivităţii ştiinţifice şi ale adevărului după care se va călăuzi o viaţă întreagă, cu toate riscurile ce decurg din aceasta :

„De Ovid Densusianu m-a legat, timp de peste treizeci de ani, o prietenie sinceră şi neturburată, mărginită la activitatea pur intelectuală de publicişti. Eram unul cu altul neasemănaţi prin temperament şi prin specialitate profesională, dar eram într-un perfect acord în ceea ce priveşte înţelegerea îndatoririlor impuse de vreme unui intelectual român. Zeloşi discipoli ai principiilor de obiectivitate ştiinţifică, ce dominau în spiritul universităţilor apusene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, socoteam amîndoi drept prima noastră îndatorire să spunem adevărul, aşa cum el izvorăşte din convingerea noastră, fără a ţine seamă de părerile convenţionale ale societăţii, în mijlocul căreia aveam să activăm. Bineînţeles, în această direcţie nu eram singuri. Alături de noi era aproape întreaga generaţie de tineri formaţi la universităţile apusene, contimporane nouă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, obiectivitatea în metoda de lucru era primul titlu de recomandaţie pentru un tînăr intelectual român. Astăzi [în 1943, n.n.] titlul de recomandaţie este altul. Chiar de pe atunci el se întîmpla să fie altul, după cum era sfera de activitate în care tînărul intelectual avea să intre. Căci metoda obiectivă nu a întîmpinat la noi de la început aceleaşi piedici. Acestea erau mai mici pe terenul literaturii şi al filozofiei ; pe terenul propriu-zis al ştiinţei, deloc ; piedicile erau însă mari pe terenul filologiei şi al istoriei. Pe aceste din urmă terenuri, metoda obiectivă nu numai că

era rău primită, ea aducea pe capul celui care o întrebuința o adevărată ostracizare" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

Profesorul C. Rădulescu-Motru, colegul de Universitate și mai apoi de la Academie, subliniază, în continuare, tăria de caracter și intransigența morală de care a dat dovadă Ovid Densusianu în cîmpul cercetărilor filologice românești :

„În literatură, în filozofie, în științele exacte și în tehnică, tradiția nu izbutise să întroneze o anumită idolatrie, ca în filologie și în istorie. Oricît de îndrăzneață inovație ar fi adus un intelectual român în cîmpul cercetărilor de critică literară, sau de filozofie, ea nu deștepta totuși atîta animozitate, cum deștepta o nouă etimologie propusă pentru un cuvînt, sau o nouă explicare dată trecutului istoric. Polemicile și învinuirile reciproce între filologi și istorici erau cu mult mai vii ca între criticii literari, între filozofi, sau între oamenii de știință. Și la aceste polemici și învinuiri lua parte publicul cu aceeași patimă. Tocmai pe terenul filologiei și al istoriei avea să activeze Ovid Densusianu. Era astfel în destinul lui ca să fie un iconoclast, așa cum a mărturisit-o și el adeseori. El trebuia să lupte cu metodele filologice vechi subiective, să înfrunte falsul patriotism din explicarea trecutului limbii noastre ; și pe deasupra să-și creeze discipoli care să ducă mai departe spiritul obiectiv în cercetările de filologie și de istorie a limbii. A răspuns la toate aceste îndatoriri cu dîrzenia, pe care i-o transmisese linia de ascendenți din Demsușul Hunedoarei și cu pregătirea ce și-o făcuse la Gaston Paris din Franța."

O caldă evocare, sintetică, complexă în multiplele aspecte abordate, plină de revelații, despre personalitatea și opera maestrului său, Ovid Densusianu, a realizat Tache Papahagi, sugerînd dimensiunile și profunzimile omului, trăinicia și originalitatea creației sale științifice și literare, deschizătoare de drumuri și de noi orizonturi în atîtea discipline ale științelor umaniste de la noi :

„În domeniul filologic și, într-o largă măsură, și în cel folcloric și istorico-literar, primele patru decade ale acestui secol al XX-lea — mai precis : anii dintre 1900—1938 — sînt dominate de o personalitate pe cît de realistă și științifică în documentare, pe atît de concisă și luminoasă în expunere : de Ovid Densusianu. Spirit refractar romantismului — încă din 1900, cînd apare volumul I-îi din monumentala operă *Histoire de la langue roumaine* — O. Densusianu nu aduce în filologie nimic din scînteietoarea imaginație nedocumentabilă ce caracteriza pe cel ce a dominat ultimele decade ale secolului al XIX-lea, anume pe B. P. Hasdeu, căruia, în 1907, O. Densusianu îi consacră un articol în *Viața nouă*, III, p. 366—372. Cu deviza lui intimă și implacabilă de a învinge orice piedică sau greutate în calea preocupărilor sale de carieră ; înarmat cu o superioară pregătire occidentală, perfect armonizată cu felul lui de a fi în ceea ce avea ea mai temeinic și mai select ; călăuzit de o rară probitate în convingerile sale chiar atunci cînd acestea apăreau defavorabile, fie lui însuși, fie colectivității etnice căreia îi aparținea ca origine și viață ; prin această capitală operă de sinteză sus-menționată, tînărul O. Densusianu se impune masiv și pentru totdeauna nu numai filologiei române, ci și celei romanice" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

Tache Papahagi pune și el preocupările dominante din activitatea lui Ovid Densusianu, de filologie, istorie literară și folclor, în legătură cu școala romanistului Gaston Paris, ale cărui îndrumări le-a fructificat în cercetările sale științifice cu privire specială la graiul și sufletul poporului român :

„La Paris fiind și anume la școala lui Gaston Paris, O. Densusianu s-a manifestat și în direcția preocupărilor de *istorie literară*, începînd cu studiul *La prise de Cordre et de Sebille*. Activitatea sa nu s-a înstrăinat niciodată de această preocupare și nu numai publicațiunile, ci și numeroasele-i cursuri universitare o ilustrează cu prisosință. Ea, însă, credem că culminează în opera-i *Literatura română modernă*, I, II, III — operă consacrată epocii de după 1780 pînă la Gr. Alexandrescu, o operă sobră, plină de echilibru și lipsită de orice romanțare. Estet clasic în gîndire ca și în orice manifestare — vorbă, scris, ținută sau gest — O. Densusianu nu și-a sacrificat nimic din această atitudine și nu a pregetat să se țină la distanță de tot ce putea fi ridicul sau în contrast cu demnitatea și datoria. Cu o structură sufletească ale cărei adîncuri se identificau cu fondul structural al sufletului poporului român și care a putut fi fericit influențată de activitatea respectivă a celebrului său profesor G. Paris — care a fost filolog, istoric literar și folclorist — O. Densusianu a evoluat cu timpul și spre folclor, reușind să îmbine sugestiv și armonic preocupări filologice, deci de *grai*, cu preocupări de folclor, deci de suflet — titlul revistei *Grai și suflet* e, și el, o vie mărturie a tendinței lui de continuă înnoire și progres" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

Evocînd personalitatea profesorului său, Ovid Densusianu, de ale cărui îndrumări generoase s-a bucurat la începuturile literare, precum și simpatiile și afinitățile care-l apropiau de mișcarea simbolistă de la noi, Tudor Vianu face elogiul activității critice a mentorului *Vieții noi* și a mișcării artistice iscate în jurul aceste publicații :

„Cînd mă gîndesc de ce putea fi simbolist un tînăr aspirant literar român în lustrul care a precedat trecutul război mondial, regăsesc, dincolo de aprecierea literară a curentului, ceva din stările de spirit și ideile care se încrucișau cu veacuri în urmă, cînd spiritele frumoase ale Franței erau partizanii anticilor sau ai modernilor. Simbolismul românesc a fost un capitol în permanenta *querelle des anciens et des modernes*. Ne însuflețea ideea că viața modernă poate intra în sinteza universală a artei și că, depășind arhaismul și tradiționalismul motivelor literare consacrate, un poet trebuie să încerce drumul către temele proprii vieții și civilizației din vremea lui. Acest program îl găseam realizat nu numai în lungile poeme, cam prolixe, ale lui Ovid Densusianu, dar și în toate amănuntele revistei lui, tipărită cu multă regularitate din modestele resurse ale lefii lui de profesor. Tînărul student își procura ultimul număr al *Vieții noi* de la chioșcul din fața grădinii Atheneului și, întîrziind un ceas sau două în fața meselor de marmoră ale Cafeului Imperial sau la acele, acoperite cu cristal, ale cafenelii High-Life, citea versurile originale ale poeților grupului, articolele lui Densusianu despre noii poeți francezi, englezi și spanioli, bogatele ecouri spicuite de harnicul cercetător din numeroasele reviste străine ale vremii, cînd nu privea cu uimire reproducerile din operele noilor pictori apuseni. A fost o frumoasă revistă *Viața nouă*, inspirată de un autentic sentiment modern al vieții și călăuzită de un concept al artei mai bogat decît acela care putea sta la dispoziția celor mai mulți dintre intelectualii vremii. Densusianu a fost, în epoca lui, unul din oamenii care au înțeles mai bine întinderea locului pe care îl deține categoria estetică în formula modernă a culturii generale..." (Tudor Vianu, *Jurnal*, 1961, p. 10—11).

Schițîndu-i portretul moral și spiritual, profesorul Tudor Vianu a găsit cuvinte de laudă pentru multiplele activități intelectuale ale marelui filolog, Ovid Densusianu, pentru bogata sa personalitate :

„Lipsit de *Viața nouă* și de grupul prietenilor pe care publicarea ei îi aduna în jurul său, concentrat tot mai mult asupra întinselor lui cercetări, din care apăruse acum și al doilea volum din *Histoire de la langue roumaine*, și cele trei volume ale *Istoriei literaturei române* — în care, realizînd mai vechi deziderate metodice, îmbinase atît de fericit punctul de vedere istoric cu acela al aprecierii estetice — grăbindu-se să dea tomurile succesive din colecția *Grai și suflet*, trăind între fișe și corecturi, încărcat de muncă, mereu mai izolat, felul propriu al caracterului lui Densusianu, firea lui querulantă, oprită asupra unei aluzii, asupra unui cuvînt, necontenit tălmăcit, se dezvoltase enorm" (T. Vianu, *Jurnal*, 1961, p. 13).

Un original și autentic „portret psihologic" al personalității lui Ovid Densusianu îl conturează Eugeniu Sperantia, relevînd ca trăsături caracteristice ale omului și cărturarului, care coexistă armonios, marea sensibilitate și energie a firii sale extrem de dotate, fermitatea voinței și intransigența caracterului, cultul muncii și al creației, austeritatea savantului și rafinamentul artistului, stoicismul omului și umanismul intelectualului, rectitudinea morală și patriotismul luminat :

„Ceea ce ar putea să pară cu adevărat paradoxal este că fermitatea voinței și energia impetuoasă se asocia în firea lui Ovid Densusianu cu o extremă sensibilitate. Paradoxul e numai iluzoriu : sensibilitatea lui Densusianu e un corolariu al înaltului grad de spiritualitate pe care-l deține ființa sa psihobiologică. În planul general al tuturor tipurilor de viață, el reprezintă într-adevăr pe omul celei mai înalte trepte evolutive, nu pe acel «supraom» al lui Nietzsche, formulă dubioasă și total odioasă, ci pe acel tip de «homo faber» a cărui îmbelșugată energie de muncă este integral drenată în sens mintal, a cărui putință de îndelungată și copioasă reacțiune implică o vie și fină impresionabilitate și ale cărui procese de exteriorizare sînt însă eroic înfrînate și ghidate de reflexiune. Sensibilitatea neegalată a lui Ovid Densusianu fusese ridicată, dealtfel, la un nobil nivel de rafinament, grație împrejurărilor excepționale la care i se desăvîrșise educația și i se plămădise cultura multilaterală" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

Bogăția sufletească, frumusețea morală și înzestrarea spirituală excepțională ale lui Ovid Densusianu le surprinde portretistul filozof, Eugeniu Sperantia, manifeste în multiplele activități și preocupări intelectuale ale dascălului și cărturarului model care a fost conducătorul școlii lingvistice de la București :

„Spiritualismul său congenital e unul și același lucru cu respectul pentru sufletul omenesc în genere, cu respectul pentru libertatea omenească, dar și cu voința de a vedea așezată spiritualitatea pe cea mai înaltă scară în considerația fiecărui om. O atare voință implică din partea unui caracter prob și hotărît o necurmată luptă și străduință pentru «înălțarea» tuturor minților și inimilor, dar mai ales pentru înălțarea tuturor minților și inimilor care-ți alcătuiesc neamul tău. Aceasta explică de ce Ovid Densusianu militează neobosit, în același timp pentru descoperirea, consacrarea și răspîndirea adevărului științific (vezi opera sa filologică, revista *Grai și suflet*, Societatea de filologie, numeroasele lui călătorii de explorare în țară și peste hotare etc.), pentru realizarea și răspîndirea frumosului literar și artistic (vezi revista *Viața nouă*, ciclurile de confe-

rențe publice ale *Vieții noua*, Societatea pentru cultura artistică în școală etc.), cît și pentru însănătoșirea vieții noastre sociale și politice (v. ziarul *Înălțarea*, conferențele cercului acestui ziar și colecția «Cărțile Înălțării»). Lupta aceasta o duce cu acea dîrzenie care caracterizează pe cele mai de frunte vlăstare ale Ardealului, cu dîrzenia unui Șincai, cu dîrzenia unui Bărnuțiu. Nu-l dezarmează nici indiferența marelui public, inert și placid, nici colții pe care și-i arătau din cînd în cînd unele din «forurile» conducătoare de pe acea vreme. Numai cine cunoaște îndeaproape sacrificiile materiale și privațiunile pe care i le-a cerut activitatea lui științifică, literară și publicistică, poate înțelege pe ce culmi de dezinteresare și de sublim idealism se situează acest mucenic fără egal care n-a ambiționat niciodată nimic pentru ființa sa trecătoare : nici demnități politice, nici lauri, nici măguliri și, încă și mai puțin, foloase materiale. «Pe mine (se destăinuia el odată, silit de o supărătoare polemică) mirajul pieselor strălucitoare nu m-a făcut niciodată să-mi calc peste convingeri.» Iar destăinuirea aceasta, în termeni atît de simpli și sumari, e departe de a fi o biată formulă ocazională : ea cuprinde un punct din vajnicul program de viață, urmat fără cea mai mică șovăire de către cel mai integral idealist al secolului. Cu același prilej, al polemicei sus-pomenite, el invita, cu fruntea sus, pe adversar să probeze, dacă poate cumva : «ce ușor mi s-a dat un loc la Universitate, cît am fost de răsfățat de foști profesori, la cîți oameni influenți în politică ori aiurea le-am dedicat cărți, la cîți miniștri m-am dus ca să le fac declarații de devotament ocazional și cîte vizite am făcut în ajunul concursurilor sau ședințelor de la Universitate care aveau să hotărască la soarta mea». N-ar fi ușoară sarcina pe care ar lua-o cel ce ar voi să redea într-un sistem închegat ideologia lui Densusianu, pentru că expunerea ei ar trebui să fie sprijinită pe texte, învederată cu citate precise. Ca om cu o cultură extrem de întinsă și de variată, din care informația filozofică nu lipsea defel, Densusianu avea o filozofie foarte net conturată, dar nu o filozofie din cele care caută soluțiuni tuturor problemelor ridicate de speculația abstractă, ci o filozofie destinată să-i călăuzească în chip coerent viața, activitatea, avînturile. Dar nici principiile, nici forța de coeziune logică a convingerilor, el n-a avut nevoie să le împrumute de aiurea : ca sistem călăuzitor al vieții, ideologia sa decurge din chiar resorturile vieții sale : înclinarea spiritualistă și idealistă, estetismul cu cerințele lui de ordine și consecvență, constituiau cei mai nezdruncinați stîlpi de susținere ai unității interioare și ai caracterului său inflexibil" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

Cu toate că este deosebit de lungă seria de studii și evocări privind viața și opera lui Ovid Densusianu — de la acea primă apreciere datorată maestrului său, Gaston Paris — în volume sau prin periodice (articole, recenzii, introduceri, necrologuri, scrisori), pînă azi nu i-au fost consacrate decît două cercetări monografice, mai întîi de către Al. Popescu-Telega, în 1934, și în vremea din urmă de către Marin Bucur, în 1967, primei fiindu-i propriu un apologetism mai rar întîlnit, iar cea de a doua beneficiind de o analiză mai pertinentă doar în sectorul literar al operei marelui filolog.

Iată de ce pînă la apariția unor cercetări corespunzătoare, a unei biografii documentate și obiective și a unei monografii analitice consacrate lui Ovid Densusianu (și care nu vor fi posibile pînă la editarea critică a operei și corespondenței sale), am crezut binevenită atragerea în comentariile noastre și a materialelor (inedite în cea mai mare parte) din volumul omagial al lui Ovid Densu-

sianu. Desigur, se găsesc informații prețioase și analize profunde în numeroasele lucrări privind viața și opera lui Ovid Densusianu, publicate deja în volume sau rămase în presa vremii, în timpul vieții sau după moartea sa, care vor putea sluji ca o bază documentară sigură asupra felului în care s-a oglindit personalitatea sa în conștiința și în amintirea contemporanilor.

Se poate afirma, fără putință de tăgadă, că abia după moartea profesorului și a savantului Ovid Densusianu, mai întîi în necrologuri și apoi în evocări și în studii mai ample, oameni de cultură și specialiști din cele mai diverse domenii și discipline umaniste, români și străini, au încercat o definire și circumscriere mai exactă, mai obiectivă și mai profundă a personalității și a operei sale.

Unele dintre cele mai comprehensive, pe lîngă faptul că au fost cele mai prompte, evocări se datoresc lui G. Giuglea, Al. Vasiliu, D. Șandru, I. Iordan, Al. Rosetti, C. Rădulescu-Motru, N. Cartojan, P. V. Haneș, M. Cruceanu, Mario Roques, Pompiliu Constantinescu, I. Diaconu etc. Mai tîrziu, după război, vor continua să-l evoce în pagini impresionante Basil Munteanu, Tudor Vianu, Perpessicius, G. Călinescu, Sextil Pușcariu, J. Byck, G. Oprescu, O. Han, E. Sperantia, I. Iordan, Dan Simonescu, D. Murărașu, B. Cazacu etc.

Memorabil rămîne portretul pe care l-a gravat N. Iorga în *Neamul românesc* (din 17 iunie 1938) marelui său contemporan, Ovid Densusianu, cu care adesea s-a aflat în adversitate în presă, la Universitate sau la Academie :

„Un neadaptabil

Ovid Densusianu, care a plecat ca pe furiș din viața pe care n-a vrut s-o primească așa cum era și n-a putut s-o domine așa cum el ar fi vrut, a fost în societatea românească, preocupată de atîtea probleme și frămîntată de atîtea patimi, un neadaptabil. Aducea aplecarea către aceasta de la părinții săi, înșii oameni de mare distincție, plini de inteligență și chiar de talent, dar, înainte de toate, feriți de lume.

Ce splendid exemplar de romanitate ardeleană, și în corp, în figură, a fost tatăl său, Dacul cu părul și barba colilie care a fost neînduplecatul și cu toată lumea înduşmănitul, nu din ură, ci dintr-o necesitate sufletească specială, Aron Densușianu ! Ce călăreț singuratic, îmbătat de vîntul culmilor propriei închipuiri, i-a fost Nicolae Densușianu, care găsise în Bucegi leagănul zeilor elenici !

De o precocitate extraordinară, erudit înainte de douăzeci de ani, de o stăruință fără pereche la lucrul metodic, fiind nepotul acelora, păstra aerul de familie. O mare voință de a se afirma, de a crea și a schimba, fără nimic din mijloacele, pe lîngă inteligența pe care o avea din belșug, pentru a se atinge scopul. Menirea acestui nobil și tenace ambițios a fost să fie necontenit învins și pentru aceasta i-a ținut năcaz vieței, îndepărtîndu-se de dînsa, ca și cum sub nici un raport, ea n-ar fi fost vrednică de el. Filolog, s-a vrut poet ; om de cabinet, a visat de un amestec în viața politică și necontenit, cu picătura de sînge a înfrîngerei, se întorcea la el însuși. O operă senină lîngă un om torturat, prin sentențe mai vechi decît însăși ființa lui."

În timpul vieții și după moartea lui Ovid Densusianu, despre opera sa filologică și lingvistică, apreciind temeinicia ei, metoda științifică, bogăția faptelor, justețea punctelor de vedere, originalitatea și limpezimea expunerii, au scris

unii dintre cei mai renumiți specialiști străini și români : G. Paris, G. Weigand, A. Meillet, M. Roques, M. Bartoli, W. Meyer-Lübke, M. Ruffini, I. Bogdan, T. Maiorescu, N. Iorga, I. Bianu, S. Pușcariu, N. Drăganu, T. Capidan, I. A. Candrea, T. Papahagi, I. Iordan, Al. Graur, L. Onu, B. Cazacu, Al. Niculescu, V. Rusu etc.

Cele mai substanțiale contribuții la cunoașterea și justa apreciere a operei folclorice a lui Ov. Densusianu, reliefînd originalitatea și actualitatea ei, se datoresc lui R. Corso, D. Caracostea, A. Gorovei, Al. Rosetti, I. Mușlea, I. Pillat, T. Papahagi, M. Pop, Gh. Vrabie, A. Fochi, Ov. Bîrlea, I. C. Chițimia, M. Bucur, M. Buga etc.

Despre valoarea și modernitatea operei de istorie și critică literară, ca și despre creația poetică a lui Ovid Densusianu, au dat cele mai pătrunzătoare și originale interpretări, de prețuire sau polemice : N. Iorga, G. Ibrăileanu, S. Pușcariu, G. Bogdan-Duică, S. Mehedinți, E. Lovinescu, M. Dragomirescu, Il. Chendi, M. Cruceanu, I. Brezu, Al. T. Stamatiad, Perpessicius, B. Munteanu, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Vl. Streinu, Șerban Cioculescu, T. Vianu, C. Ciopraga, Al. Piru, Augustin Z. N. Pop, Lidia Bote, D. Micu, I. D. Bălan, Mircea Zaciu, M. Bucur, Mircea Tomuș etc.

Neîndoios că pînă azi cele mai profunde mărturii de perspectivă evocatoare asupra personalității lui Ov. Densusianu, ambele din 1939, aparțin profesorilor Iorgu Iordan și Al. Rosetti, cei mai de seamă lingviști din generația imediat următoare, unul făcînd parte din școala lingvistică de la Iași și altul provenind din școala lingvistică de la București.

În prima mărturisire a lui Iorgu Iordan (apărută în revista *Insemnări ieșene*, cu titlul *Anul filologic*), model de obiectivitate și de caracterizare concentrată, sobră, se spune despre personalitatea și opera conducătorului școlii lingvistice de la București [1] :

„De la Hasdeu încoace nici un alt filolog al nostru nu s-a dovedit atît de multilateral ca Ovid Densusianu. A fost lingvist, filolog propriu-zis, adică editor de texte, dialectolog, folclorist, apoi istoric și critic literar, creator și conducător de publicații periodice, în sfîrșit, poet și șef de școală poetică. Chiar dacă n-a strălucit în absolut toate aceste domenii de activitate... Densusianu a lăsat pretutindeni urme cel puțin vizibile, adesea durabile, sau nepieritoare."

Subliniind ca o trăsătură de bază a caracterului lui Ovid Densusianu tenacitatea muncii continue, în același articol, Iorgu Iordan scria :

„A lucrat mereu, cu aceeași rîvnă, și la catedră și pentru știință, pînă în ultimele clipe ale vieții, ceea ce, în împrejurările de la noi, constituie aproape o *minune*".

Nimeni pînă atunci nu dăduse o formulare mai profundă, mai plină de semnificații, mai expresivă, a nobleței spirituale, a bogăției și armoniei interioare a personalității lui Ovid Densusianu decît Iorgu Iordan :

„Ca formație spirituală, Densusianu a fost un adevărat romanic... a fost reprezentantul cel mai autentic al spiritului latin în cultura noastră. Admira fără rezervă măsura, armonia și gustul, calități specific franceze, și le realiza el însuși în tot ce producea, ca și în manifestările sale sociale. De aici raționalismul concepției sale științifice, de aici claritatea și eleganța stilului său. Și

[1] A se vedea și densul capitol pe care i l-a consacrat, în *Istoria lingvisticii românești*, 1978, p. 114—116.

pentru aceasta Densusianu merită recunoștința neprețuită a tuturor acelor care mai cred în forțele pure ale spiritului și ale luminii" *(Însemnări ieșene,* 1939).

Portretul pe care îl compune Al. Rosetti *(Revista Fundațiilor regale,* 1939) profesorului său, Ovid Densusianu, revelează rădăcinile și structura sa sufletească, ca fiind înfipte și avîndu-și sorgintea în lunga tradiție a cărturarilor ardeleni, al dîrzului neam al înaintașilor săi, Densușenii :

„Ovid Densusianu a fost un suflet complex : ardeleanul de severă disciplină științifică și de inflexibilă moralitate, din familia sufletească a lui Șincai, Cipariu și aproape de dînsul însuși părintele său, profesorul de Universitate din Iași, Aron Densușianu, se opunea într-însul omului de gust și parizianului rafinat, la curent cu ultimele publicații literare, estetul care a împămîntenit la noi simbolismul, poetul *Limanurilor albe.* Nu îi plăcea să insiste asupra părții ce o datora Ardealului, dacă nu în formația sa intelectuală, dar cel puțin în structura sa intimă, pentru că avea o repulsie ce mergea pînă la obsesie, în cursul anilor 1914—1918, pentru spiritul culturii austro-germane. Dar luase din acel Ardeal românesc de veche, umilă și cuminte tradiție cărturărească, toată partea pozitivă de muncă încordată și de exemplară cinste profesională și aducea în propria strunire a pasiunilor tinerești aspra disciplină a neamului său de veche tradiție rurală."

Al. Rosetti, istoricul limbii române, care a continuat și dezvoltat opera maestrului său, Ovid Densusianu, dă una din cele mai lapidare și clasice caracterizări a lucrării *Histoire de la langue roumaine :*

„Ce este admirabil, în această carte a unui tînăr de 28 de ani, este spiritul în care este ea concepută, erudiția profundă care merge pînă la cunoașterea tuturor amănuntelor, rectitudinea judecății, stilul sobru, clar, perfect adecvat materiei, și, în sfîrșit, curajul ce-l constituie pentru orice epocă, dar mai ales pentru epoca în care apărea cartea, de a afirma adevărul științific, indiferent de urmările ce le-ar fi avut aceasta pentru autorul ei".

Ca și Iorgu Iordan, Al. Rosetti sugerează caracterul multilateral al preocupărilor științifice ale dascălului său, Ovid Densusianu, maestru și deschizător de drumuri în atîtea discipline științifice :

„De la începutul carierei sale științifice, Densusianu se afirmă, prin urmare, ca un maestru. Și acesta a fost el în gradul cel mai înalt. La Facultatea de litere din București a pus temeliile unei școli de romanistică la care s-au format o serie de elevi. Densusianu a strîns în jurul revistei *Viața nouă* (1905—1925) cîteva talente tinere și a înrîurit întreaga literatură a timpului său, pregătind descătușarea și înflorirea de astăzi. Densusianu nu a înțeles niciodată să separe literatura de studiul limbii. Nici gusturile sale personale nu-i îngăduiau aceasta. Metoda sa, care era ceva nou în România, a expus-o chiar la începutul activității sale științifice, în 1897 (v. lecția de deschidere a cursului universitar : *Obiectul și metoda filologiei,* București, 1897). În baza acestei metode a pornit la cercetarea paralelă a folclorului și faptelor de limbă, iar pe de altă parte, la cercetarea literaturii culte și la studiul limbii literare. Din aceste preocupări atît de diferite a ieșit un învățămînt variat și pasionant. Densusianu a inaugurat la București studiul științific al graiurilor vorbite și cercetarea concomitentă a folclorului. O serie de anchete pe teren ale elevilor săi (V. Vîrcol, V. V. Haneș, Titu Dinu, T. Papahagi, A. Istrătescu etc.) au fost făcute în acest spirit" *(Revista Fundațiilor regale,* an. VI (1939), nr. 2).

Din cele două studii se încheagă imaginea luminoasă a cărturarului umanist Ovid Densusianu.

Într-un articol din volumul omagial amintit, D. Macrea, după ce relevă dimensiunile impresionante, rolul și locul aparte al operei lui Ovid Densusianu în cultura românească, arată meritele sale de creator și conducător de școală :

„Moștenirea spirituală bogată a lui Ovid Densusianu în cultura noastră constă în orizonturile vaste pe care le-au deschis lucrările lui în direcții care se continuă și astăzi. Din îndrumările și sugestiile lui s-au format valoroși oameni de știință : Al. Rosetti în domeniul istoriei limbii, George Giuglea în romanistică, Tache Papahagi în domeniul folclorului și al dialectologiei, Alexandru Graur în lingvistica teoretică, Nicolae Cartojan, George Călinescu, Perpessicius și Dumitru Popovici în istoria și critica literară, Tudor Vianu în stilistică și istoria limbii literare, iar în peste 40 de ani de învățămînt s-a format, sub îndrumarea lui, o numeroasă pleiadă de excelenți profesori de limba și literatura română pentru învățămîntul nostru mediu..."

Tache Papahagi compune, în aceeași evocare comentată anterior, un profil complex, sintetizator, al dualismului spiritual al lui Ovid Densusianu, între rigorile științei și avînturile poeziei :

„Austerul scormonitor al originilor limbii noastre nord și sud-dunărene, fericitul luminător al întunecimilor formațiunii și evoluției entității noastre ; cercetătorul ultradisciplinat al filologiei române ca și al folclorului ; omul de temeinică și scrupuloasă educație științifică, ne oferă în acest volum reușite viziuni ale unor aspecte pe cari, în alte publicațiuni, le-a îmbrățișat prin prisma studiilor științifice. Reținut și aci în sentimentele lui, atît în evocări ale trecutului, cît și în înfățișări ale prezentului, lirismul lui nu este, desigur, animator de mulțimi, nu e pentru oricine. În adieri ce, fără persistență, se strecoară aproape pe nesimțite prin sufletul nostru, lirismul lui parcă vine să ne pună la încercări puterea și calitatea sufletului nostru atunci cînd e vorba să simțim parfumul discret al lor" *(Ovid Densusianu,* volum omagial).

Dar „portretul psihologic" al lui Ovid Densusianu nu ar fi totuși complet dacă nu am aduce ca o componentă a lui atitudinea politică demnă, eroică, patriotică, așa cum reiese din evocarea pe care i-o face Dragoș Protopopescu :

„Dar cine s-a jertfit mai mult ca acest eremit al muncii zilnice, cine s-a abținut mai mult ca el, cine a făcut din viață o mai cumplită datorie ? Toate faimoasele și aproape zilnice certuri ale sale la Academie sau Universitate erau lecții de bună purtare pe care le preda neamului său ; toată ruperea sa de orice interes material erau abnegări care costă ; boala sa, ca și moartea pe care singur și-a pricinuit-o, sub biciul datoriei — toate sînt actele unui eroism zilnic închinat neamului și care o clipă n-a uitat să-l vrea în rîndul celor mari și nobile."

Gh. Ivănescu, elev al lui Al. Philippide și al lui Iorgu Iordan, reprezentant deci al școlii lingvistice de la Iași, realizează, din acest volum omagial (aflat în pregătire), cea mai semnificativă și obiectivă analiză a întregii opere a creatorului și conducătorului școlii lingvistice de la București. Gh. Ivănescu, cercetînd cronologic creșterea organică a operei multidisciplinare a lui Ovid Densusianu, îi circumscrie cu precizie izvoarele, confluențele spirituale și sinteza realizată, valoarea și locul ei în context național și internațional :

„Densusianu trebuie înscris printre înnoitorii lingvisticii romanice și mondiale din vremea sa. Prin activitatea sa lingvistică, Densusianu se integrează între acele curente lingvistice din primele decenii ale secolului al XX-lea, care, prin contradicție cu neogramaticii, au căutat să explice limba prin om, prin sufletul și cultura lui, prin societate, iar istoria limbii prin istoria poporului și în special a culturii lui : școala lingvistică franceză din Paris, școala lui Vossler, școala «cuvinte și lucruri» etc. Astfel, el a ajuns să se opună și acelor lingviști români care, deși erau în principiu pentru explicarea limbii prin om, mențineau totuși efectiv procedeul neogramaticilor de a face istoria limbii, dînd foarte rar explicații faptelor de limbă prin istoria și cultura poporului. Mă refer la A. Philippide. Deosebirile față de Pușcariu erau mai mici, acesta fiind și el, ca și Densusianu, puternic influențat de noile curente lingvistice din Apus" *(Ovid Densusianu*, volum omagial).

Trecînd în revistă cele mai semnificative scrieri despre Ovid Densusianu, printre care o pondere însemnată o au materialele inedite din volumul omagial dedicat întemeietorului școlii lingvistice de la București (nici unul scris sub impulsul „omagiomaniei"), scrieri constînd din evocări lirice și pitorești din viața și epoca pe care a străbătut-o, din temeinice cercetări monografice pe o anume secțiune a operei sale, din portrete psihologice și amintiri caracterizatoare, provenind de la unii din marii săi contemporani sau colegi de generație, de la elevii și colaboratorii săi cei mai apropiați, de la continuatori direcți ai acțiunii și operei sale la urmași tîrzii — filologi, filozofi, psihologi, lingviști, istorici, istorici ai artei, poeți, critici și istorici literari, folcloriști, profesori etc. — ni s-a conturat mai viu statura și structura personalității spirituale și morale a lui Ovid Densusianu. Astfel am putut cunoaște mai profund și intim omul și caracterul său inflexibil, sensibilitatea și inteligența sa excepționale, voința neînfrîntă și tenacitatea neobosită, spiritul atît de rodnic sălășluind în puținătatea ființei fizice, firea sa, o ciudată îmbinare de energie și irascibilitate, pe de o parte, și de concentrare și delicatețe, pe de altă parte ; dascălul impecabil, îndrumătorul luminat, poetul rafinat, savantul riguros și îndrăzneț, patriotul înflăcărat, cetățeanul exemplar. S-au revelat mai pregnant dimensiunile și fețele bogatei și variatei sale opere, izvoarele și direcțiile fundamentale, roadele creației științifice și literare, valoarea, modernitatea și actualitatea contribuțiilor sale în domeniul filologiei și al lingvisticii romanice și românești, al folclorului, al criticii și al istoriei literare, al poeziei și al publicisticii, în contextul culturii naționale și în perspectivă universală, avîndu-și sursa și temeiul deopotrivă în patriotismul ardent și în umanitarismul luminos.

Personalitatea bogată în fațete a lui Ovid Densusianu, prodigioasă ca a unui B. P. Hasdeu sau N. Iorga, un adevărat *homo universalis*, ca un literat al Renașterii, în care se îmbină armonios un energetism și o voință fermă cu o mare sensibilitate, calități sufletești ce se subordonează unui nestăvilit elan creator în știință și literatură, avînd ca vocație un nobil umanism și o viziune luminoasă asupra lumii și umanității, a lăsat o impresionantă moștenire spirituală și morală, precum și exemplul unei vieți și al unei opere vrednice de urmat, dar greu de atins.

TEORIE, ESTETICĂ, ISTORIE ŞI CRITICĂ LITERARĂ. PUBLICISTICĂ

I TEORIE ŞI ESTETICĂ LITERARĂ

Se poate afirma că opera de teoretician şi estetician literar a lui Ovid Densusianu s-a desfăşurat de la începuturile publicistice, de la debutul în *Revista critică-literară* (1893), a tatălui său, Aron Densuşianu, pînă la încheierea activităţii ştiinţifice şi didactice, prin ultimul tom din cursul de *Evoluţie estetică a limbei române* (1938). Desigur că secţiunea de publicistică, de un caracter mai general, teoretic, care a rămas în cea mai mare parte în paginile periodicelor şi revistelor unde a colaborat de-a lungul aproape a unei jumătăţi de veac : *Revista critică-literară, Romania, România jună, Noua revistă română, Sămănătorul, Viaţa nouă, Revista idealistă, Farul, Înălţarea, Grai şi suflet* etc., a cunoscut o evoluţie şi prefacere de-a lungul anilor, mai multe etape distincte, marcînd evoluţia şi primenirile, îmbogăţirile şi clarificările de concepţie şi viziune ale omului de ştiinţă şi ale dascălului atitor generaţii, ale filologului şi ale criticului de direcţie.

Omul de ştiinţă de renume internaţional, Ovid Densusianu, a arătat de-a lungul rodnicei şi multilateralei sale activităţi ştiinţifice şi didactice o mare încredere în ştiinţă, în formulările teoretice, care adesea stau la baza progresului în activitatea practică :

„A lua în samă în activitatea ştiinţifică numai partea practică este a considera această activitate dintr-un punct de vedere cu totul strîmt. Orice aplicaţiune practică în ştiinţă este urmarea unei formulări teoretice, a unor probleme abstracte, care au preocupat mult timp mintea cercetătorilor. Partea practică şi teoretică nu pot fi despărţite una de alta în nici o ştiinţă, fiindcă una precede pe cealaltă" (Ovid Densusianu, *Opere*, I, 1968, p. 10).

Am întreprins această clasificare a scrierilor teoretice ale lui Ovid Densusianu din întreaga sa operă de critic şi istoric literar, călăuzindu-ne şi după distincţiile şi disocierile atît de pertinente şi clarificatoare făcute de cei doi autori ai *Teoriei literaturii*, René Wellek şi Austin Warren (în capitolul *Teoria, critica şi istoria literară)* :

„În cadrul «domeniului nostru de studiu», distincţiile dintre teoria, critica şi istoria literară sînt, desigur, foarte importante. Există, în primul rînd, distincţia dintre concepţia despre literatură ca o ordine simultană şi concepţia care consideră literatura, în primul rînd, ca un şir de opere rînduite în ordine cronologică şi privite ca părţi integrante ale procesului istoric. Există apoi distincţia dintre studiul principiilor şi criteriilor literaturii şi studiul operelor literare concrete, luat izolat sau în ordine cronologică. Credem că este bine să atragem atenţia asupra acestor distincţii numind «teorie literară» studiul principiilor, categoriilor, criteriilor literaturii etc. şi numind fie «critică literară» (esenţialmente statică în abordarea problemelor), fie «istorie literară», studiul unor opere literare anumite. Desigur, termenul de «critică literară» este adesea folosit într-o accepţiune care include întreaga teorie literară ; dar o astfel de folosire ignoră utilitatea distincţiei pe care am făcut-o. Aristotel a fost teoretician ; Sainte-Beuve, în primul rînd critic. Kenneth Burke este în mare măsură un teoretician

al literaturii, în timp ce R. P. Blackmur este critic literar. Termenul «teoria literaturii» ar putea foarte bine să îmbrățișeze — așa cum se face în cartea de față — atît «teoria criticii literare» cît și «teoria istoriei literare»" (*op. cit.*, 1967, p. 67—68).

Și disocierile celor doi autori ai *Teoriei literaturii* privitor la aceste discipline atît de înrudite și care se interferează, continuă mai nuanțat:

„Aceste distincții sînt destul de clare și destul de larg acceptate. În schimb, mai puțin comună este înțelegerea faptului că metodele amintite nu pot fi folosite în mod izolat, că ele se presupun unele pe altele atît de mult, încît nu se poate concepe teoria literară fără critică și istorie, sau critica fără teorie și istorie, sau istoria fără teorie și critică. Este evident că teorie literară nu se poate face decît pe baza studiului unor opere literare concrete. Nu se poate ajunge la criterii, categorii și scheme *in vacuo*. Invers, critica sau istoria nu sînt posibile fără o serie de probleme, fără un sistem de concepte, fără unele puncte de reper, fără unele generalizări. Aici nu ne aflăm, desigur, în fața unei dileme insolubile: noi citim întotdeauna cu unele idei preconcepute, idei pe care le schimbăm și le modificăm mereu pe măsură ce ne îmbogățim experiența literară. Procesul este dialectic: se produce o interpenetrare reciprocă a teoriei și practicii" (*ibidem*, p. 68).

În lecția de deschidere, *Obiectul și metoda filologiei*, cu care își începe primul său curs la Facultatea de litere din București, *Istoria limbei și literaturei române*, în 1897, Ovid Densusianu își anunța dublul obiect al cercetărilor sale:

„Dacă, cum am spus, cursul din anul acesta îl vom consacra istoriei limbei române, lăsînd pentru anii viitori istoria literaturei, această împărțire o facem numai pentru a înlesni cercetările noastre într-o materie atît de vastă. Nu vom pierde nicidecum din vedere că amîndouă aceste studii stau în strînsă legătură unul cu altul și că se întregesc reciproc. Nu vom uita, de asemenea, că orice cercetare serioasă de istoria limbei sau literaturei se razimă pe ceea ce numim filologie și că cine nu are o educațiune filologică suficientă nu va fi în stare niciodată să deie ceva mai original și mai durabil într-o ramură cum este acea cultivată de noi. Ca o introducere deci la cursul nostru ni se pare necesar să vă vorbesc astăzi de obiectul și metoda filologiei, pentru ca să vedeți cum studiile de istoria limbei sau literaturei au ca bază știința filologică și cum metoda preconizată de aceasta din urmă nu este decît metoda pe care o vom aplica-o noi în toate investigațiunile noastre" (Ov. Densusianu, *Opere*, I, 1968, p. 13—14).

În aceeași prelegere, Ov. Densusianu arăta că rădăcina comună, unghiul de vedere care unește, întîlnește cercetările limbii și literaturii unui popor este judecata estetică, concepție pe care o vor îmbrățișa investigațiile sale de-a lungul întregii vieți, puse în slujba cunoașterii și împărtășirii adevărului:

„Dacă domeniul istoriei limbei și al literaturei este mai restrîns decît acel al filologiei, el cuprinde, în schimb, un grup de cercetări care sînt streine, propriu vorbind, de aceasta din urmă. După cum un botanist studiază florile fără să se întrebe dacă colorile lor sînt frumoase sau nu, tot așa un filolog analizează fenomenele lingvistice fără să se exprime asupra valorei lor estetice. Acel ce se ocupă însă cu istoria limbei și literaturei nu trebuie să constate numai și să explice fenomenele, ci să le și aprecieze. De aici necesitatea de a studia limba

și literatura și din punct de vedere al esteticei. Mulți sînt, desigur, de părere că acel ce se ocupă cu filologia nu este totdeauna în stare să-și facă o judecată estetică asupra unei opere literare oarecare. Și aceasta din cauză că studiile de filologie nu pot merge alături cu cele de estetică. O asemenea opiniune ni se pare cu desăvîrșire nejustificată. Dacă există filologi care studiază monumentele literare fără să se întrebe asupra valorei lor estetice, pentru că aceasta nu li se impune, găsim alții care sînt de multe ori mai în stare să ajungă la o judecată dreaptă asupra unei opere literare decît un așa-zis critic de profesiune. Orice apreciare presupune, între altele, cunoștințe vaste de literatură, și un filolog care a trecut în revistă literatura unuia sau mai multor popoare dispune în fiecare moment de nenumărate mijloace pentru a putea formula o apreciare estetică mai întemeiată decît acea a unei persoane care s-a mărginit numai la o singură epocă literară și a privit operele numai la suprafață. Sentimentul estetic se mai dezvoltă la un filolog de îndată ce acesta este convins de faptul că într-o lucrare filologică de o valoare ceva mai înaltă autorul trebuie să se gîndească și la forma sub care prezintă faptele, la partea estetică adecă a lucrărei sale. Un filolog, ca orice scriitor, nu trebuie să uite că și lui i se cere să scrie bine, și că știința își are și ea estetica ei" (Ov. Densusianu, *Opere*, I, 1968, p. 18—19).

Așa cum au remarcat, printre alții, profesorii Dumitru Murărașu și Dan Simonescu, cercetările consacrate domeniului literaturii cunosc în activitatea lui Ov. Densusianu mai multe etape și trepte de evoluție creatoare : mai întîi activitatea de critic teoretician de la *Revista critică-literară;* apoi, epoca studiilor de medievistică romanică (începută în Franța, sub auspiciile și supravegherea marelui romanist Gaston Paris) ; întors în țară după anii de specializare în Germania și Franța, acțiunea temerară de întemeierea disciplinei istoriei literare românești (alături de N. Iorga) ; apoi, cercetările sale de estetică și stilistică, istorie a limbei literare și, în fine, bogata sa activitate teoretică și de critică literară pusă în slujba cunoașterii simbolismului și a modernizării literaturii române (activitatea desfășurată îndeosebi în cercul și în paginile revistei *Viața nouă*). Într-o formulare concentrată, sub forma unor definiții încărcate de semnificații, se exprimă Dan Simonescu despre etapele activității de critic și istoric literar a lui Ovid Densusianu, în același studiu inedit, comentat anterior :

„Densusianu are meritul de a fi fost veșnic dornic de îmbogățire sufletească. N-a rămas la tipare ermetice, ci a fost veșnic în evoluție : de la critic sociolog (istoric literar), a trecut la studii de erudiție (medievist) ; apoi, adept al lui Taine, ne-a dat cea dintîi istorie științifică a literaturii române de la origini pînă în zilele noastre ; a adaptat istoriei literare principiile școalei filologice idealiste, dîndu-ne o istorie a limbii literare în dezvoltarea ei estetică și a terminat actualizînd în România poezia modernistă a simboliștilor" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

În acest prim compartiment, *Teorie și estetică literară*, sînt prezente scrierile de ideologie și estetică literară ale lui Ovid Densusianu, îndeosebi în ipostazele și cristalizările teoretice pe care le iau în prima etapă, a pozitivismului și determinismului, din anii 1893—1897, de la *Revista critică-literară* și din epoca *Vieții noi*, din anii 1905—1925, cînd el parcurge etapa de la istoria literară, sociologică și științifică, la critica estetică.

Trecînd în revistă activitatea științifică a lui Ovid Densusianu de la *Revista critică-literară*, constînd din studii teoretice, recenzii la cărți românești și străine,

contribuții documentare de istorie literară românească, D. Murărașu, remarca sfera vastă a preocupărilor sale și circumscrie atmosfera și ideologia epocii, pe plan național și internațional, izvoarele filozofice și științifice ale scrierilor sale :

„Recenziile din *Revista critică-literară* arată preocupările lui Ovid Densusianu de literatura noastră și de ideile literare ale epocii de sfîrșit de secol. În *Legea evoluțiunei și critica literară* (anul 1893, nr. 1), autorul constată constituirea ca gen aparte a criticei literare, odată cu începutul secolului al XIX-lea, și e convins că și în cursul evoluției ei se poate verifica procesul de diferențiere, precizare și integrare, care se poate observa și în evoluția organică, sociologică și psihologică. După cum vedem, ca și Maiorescu, care se apropiase de aceleași izvoare ale gîndirii europene, și Ovid Densusianu este în curent cu teoriile evoluționiste și cu studiile lui Spencer asupra progresului. În *Un proces încheiat* (anul 1893, nr. 2), articol prilejuit de cartea lui Perret, *Le roman, étude morale*, se combate ideea că arta ar avea vreo finalitate în afara ei : «Artiștii superiori nu caută, nici nu calculează efectul moral, ci acest efect rezultă într-un mod natural din creațiunile lor, după cum din razele soarelui rezultă căldură și lumină». Și-n aceasta este asemănare cu punctul de vedere susținut de Maiorescu, în 1886, în studiul despre comediile lui Caragiale, și reafirmat de P. P. Negulescu în *Impersonalitatea și morala în artă*, studiu polemic cu Gherea, publicat în 1893 în *Convorbiri literare*, puțin timp după articolul lui Ovid Densusianu. Afirmația lui Densusianu că ideile sînt «sîngele care nutrește organismul artei» și că «numai acele creațiuni pot avea forță de viață care întrupează în ele o idee mare, un ideal», ne arată cunoașterea, credem prin Taine, a esteticei lui Hegel. În *Factorii evoluțiunei criticei literare* (anul 1893, nr. 3), se dezbate chestiunea felului în care să se studieze opera de artă. Analiza estetică, scrie autorul, trebuie să se completeze cu una psihologică, spre a se cunoaște și mijloacele artistice și sufletul închis în lucrare. După aceasta numai urmează să se analizeze influența pasivă din partea mediului social și fizic și influența activă a autorului asupra vieții contemporane. Este ușor să se observe compromisul pe care Densusianu îl încearcă între critica științifică și cea istorică, alegînd ce i se pare bun la Taine, Brunetière și la înaintașii acestora, pînă la Sainte-Beuve și Villemain. De pe acum încă Densusianu, în mărunte studii, dă atenție și literaturii populare, pe care o privește din punctul de vedere etnopsihologic, și aduce contribuții la cunoașterea unor scriitori mai vechi, ca D. Cantemir, Budai-Deleanu și Gr. Alexandrescu. Între recenzii, este caracteristică aceea despre volumul lui Coșbuc, *Balade și idile* (anul 1893, nr. 4). Densusianu, ca și alții scriitori ai epocei, condamnă imitarea lui Eminescu, socotind-o, pe drept cuvînt, ca o pricină a sărăcirii literaturii noastre. Își dă seama, în același timp, de ceea ce aducea Coșbuc original și nou ca fond și ca expresie literară. Dăm cîteva rînduri, pe care le socotim semnificative pentru atmosfera sfîrșitului de secol, din care, în curînd, avea să răsară *Sămănătorul :* «Viața și istoria poporului nostru cuprinde în sine o bogată vînă de inspirațiune poetică pe baza căreia se pot crea opere de o valoare artistică nemăsurată. Și numai cînd noi vom cunoaște mai bine ceea ce pînă acuma a rămas ascuns, și numai cînd va dispărea și se va șterge acel *hiatus* adînc dintre noi și creațiunile poporului nostru, numai atunci vom putea avea o adevărată literatură națională, și numai atunci vom putea avea dreptul să ne punem alături cu alte popoare mai înaintate.» Cum, peste cîțiva ani, Densusianu va grupa o bună parte din scriitorii noștri la *Viața nouă*, pe baza

unei idei și a unei formule literare, să menționăm că încă din 1893 este izbit de lipsa de înțelegere între scriitori. În *Anarhia în literatura noastră de astăzi* (anul 1893, nr. 11), găsim aceste păreri interesante : «În literatura noastră contemporană, privită în liniamente generale, nu se vede nici o unitate de vederi, pentru că ne lipsește o idee generală, care să fie ca un fel de *vade-mecum* al fiecărui scriitor. Ne mai lipsește încă munca serioasă și conștiincioasă, ce dă viață tuturor ideilor mari care străbat mintea acelora ce voiesc să lase pe urma lor un punct luminos în literatura poporului pentru care au muncit. Lipsind aceste două elemente, solidaritatea intelectuală dintre scriitori apare ca un vis, ca o himeră.» În același an, Vlahuță face în revista sa *Viața* un apel la înțelegerea între literații vremii. Înainte de a trece la altă etapă a activității literare a lui Densusianu, vom cita din articolul *Evoluționismul în studiul genurilor literare*, apărut tot în *Revista critică-literară* (anul 1894, nr. 1), cîteva rînduri care arată maturitatea de gîndire a tînărului care, ajungînd în străinătate, avea să scruteze cu curiozitate deosebită manifestările în literatură, lingvistică și filozofie : «Cu cît observăm mai mult spiritul timpului de astăzi, cu atît se înrădăcinează mai adînc în noi credința că literatura poate trage multe și frumoase foloase din cuceririle pe care le-au realizat filozofia și știința secolului nostru. Pe cînd unii se mulțămesc să repete aceleași veșnice idei pe care le-au primit din scrierile cîtorva autori, alții însă, nevoind să se oprească aici, caută să meargă ceva mai departe și să-și cîștige nouă vederi, nouă gîndiri. Cînd un poet are în sine convingerea că nu bogăția de rime, după care s-ascunde sărăcia de idei și de simțiri, formează scopul ultim al artei, cea dintîi grijă a lui este aceea de a da versurilor sale o scînteie de viață, pe care el, în zborul imaginațiunei sale, se duce s-o caute în lumea gîndirei și a ideilor»" (*Ovid Densusianu*, volum omagial).

Pentru a înțelege mai bine cum s-au format și au evoluat ideologia critică și concepțiile estetice, izvoarele, epoca și contextul de la care au pornit și s-au închegat într-un sistem original în scrierile teoretice ale lui Ovid Densusianu despre critică și istoria literară, să parcurgem schița istoricului evoluției criticii universale din ultimul secol, întreprinsă de René Wellek în lucrarea sa fundamentală *Conceptele criticii*, deci incluzînd întreaga perioadă în care și-a desfășurat activitatea marele filolog român. Se vor putea distinge sursele și elementele care au intrat în componența sistemului său de teorie și estetică literară, similitudinile și diferențele, precum și locul său distinct în cadrul evoluției criticii universale din ultimul secol. Iată acest tablou în care sînt evocate treptele parcurse de critica literară, în context internațional, ce va face posibilă încadrarea operei criticului de direcție Ovid Densusianu :

„Ne-am fi putut aștepta ca fluxul idealurilor critice, pozitiviste și științifice, care s-a produs spre sfîrșitul secolului al XIX-lea să schimbe situația. Nu încape îndoială că o serie de critici care se autonumeau critici au jucat un rol remarcabil în mișcarea naturalistă germană din deceniul 1890—1899. Dar apăruse o nouă constelație, care a împiedicat termenul de critică să recîștige terenul pierdut. În Germania termenul *Literaturwissenschaft* a luat locul termenului *Kritik*. În alte țări, dimpotrivă, combinații similare, cum ar fi *science de la littérature* sau *science of literature*, au eșuat. Aceasta nu înseamnă că ideea unei științe a literaturii ar fi fost specific germană. În Franța, încercările de a impune această noțiune au o îndelungată tradiție. Astfel, J. J. Ampère, în *Discours sur l'histoire de la poésie* (1830), subliniază că filozofia literaturii și istoria literară constituie

cele două părți ale unei «științe literare» (*«science littéraire»*).[1] Este suficient să ne gîndim la Taine și la Brunetière sau la cartea lui Hennequin, *Critique scientifique* (1888), pentru a recunoaște cît de importantă a fost în Franța această tendință de transferare a metodelor științifice la studierea literaturii. În Anglia, E. S. Dallas și J. A. Symonds au făcut încercări similare spre a da criticii o bază științifică, așezînd-o pe principii psihologice sau biologice. Dar termenul a prins rădăcini doar în Germania. El apare folosit, cu totul întîmplător, de Karl Rosenkranz într-o recenzie a mai multor cărți trecînd în revistă situația «științei literaturii» germane între 1836—1842.[2] L-am găsit apoi într-un periodic din 1865.[3] În 1887 Ernst Grosse ține o conferință intitulată *Die Literaturwissenschaft, ihr Ziel und ihr Weg.* Iar Ernst Elster scrie un tratat sistematic în două volume, intitulat *Prinzipien der Literaturwissenschaft* (vol. 1, Halle, 1897, vol. 2, 1911), folosind principiile și termenii psihologiei lui Wundt. În afara Germaniei însă, termenul «știința literaturii» n-a făcut progrese. Conferințele pe tema «Știința literaturii» pe care un olandez, Henrik Clemens Muller, le-a ținut la Edinburg în 1898[4] sînt o excepție ; ca și lucrarea în patru volume a românului Mihai Dragomirescu, publicată în franceză sub titlul *La science de la littérature* (1928—1929). Expresia apare din nou în cartea lui Guy Michaud, *Introduction à une science de la littérature,* publicată la Istanbul în 1950. În engleză și în franceză cuvîntul «science» a fost legat atît de strîns de științele naturii încît expresia n-a putut supraviețui, în timp ce în germană cuvîntul *Wissenschaft* și-a păstrat sensul vechi, mai larg, și astfel *Literaturwissenschaft,* despuiat de asociații cu științele naturii, a fost adoptat ca deviză pentru noua poetică și critică îndreptată împotriva istoriei literare dominante. În 1908, Rudolf Unger, discipol al lui Dilthey, pledează pentru studiul problemelor filozofice pe care le ridică «știința literaturii»,[5] dar se pare că abia după primul război mondial *Literaturwissenschaft* devine cuvîntul de ordine reunind pe adepții noii școli. În 1920, un polonez, Sigmund von Lempicki, scrie *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft,* o carte care ignoră critica practică, dar tratează poetica și istoria literară, iar în 1923 ia ființă revista trimestrială *Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte,* iar Paul Merker își publică opusculul *Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft,* care se bazează pe deosebirea dintre acești doi termeni. Între timp, în țările de limbă engleză, poziția cuvîntului *criticism* se consolidează prin lucrarea lui I. A. Richards, *Principles of Literary Criticism* (1924), prin moda termenului *The New Criticism,* lansat de Ransom în 1941, ca și prin cartea lui Northrop Frye,

[1] Reprodus în *Mélanges d'histoire littéraire et de littérature,* 1, Paris, 1867, p. 2.

[2] *Reden und Abhandlungen* (seria a 3-a, Lepzig, 1848), *Studien,* Fünfter Theil, p. 189—202 : *Die Deutsche Literaturwissenschaft,* 1836—1842. *Eine Übersicht.* Theodor Mundt, în *Geschichte der Literatur den Gegenwart,* Berlin, 1842, p. 2, se referă la *Literaturgeschichte als eine besondere Wissenschaft* și la *Der Begriff der Literatur als einer zusammenhängenden nationalen Wissenschaft.* N-am putut găsi compusul *Literaturwissenschaft,* deși Kohlschmidt susține că termenul este folosit aici pentru prima dată.

[3] Richard Gosche, *Übersicht der literarhistorischen Arbeiter in den Jahren 1863 und 1864,* în *Jahrbuch für Literaturgeschichte,* vol. 1, Berlin, 1865, p. 221.

[4] Publicate la Haarlem, 1904.

[5] *Philosophische Probleme in der neueren Literaturwissenschaft,* München, 1908.

Anatomy of Criticism (1957). În operele altor critici americani, de pildă în cele ale lui R. P. Blackmur și Kenneth Burke, sau în operele criticului englez G. Wilson Knight, funcția și pretențiile criticii sînt sporite, critica devenind o concepție globală despre lume, sau chiar un sistem filozofic.

În Franța, în ciuda prestigiului unor Sainte-Beuve și Taine, sensul cuvîntului *critique* s-a îngustat într-o oarecare măsură, deși mai tîrziu decît în Germania, din motive diferite și cu efecte mai puțin categorice. Prin Ferdinand Brunetière, *la critique universitaire* atinge o influență maximă, dar, odată cu reacția împotriva autorului și a doctrinei sale, în universitățile franceze victoria a revenit unei «istorii literare» neutre, factologice (lucru de care, oarecum pe nedrept, este considerat răspunzător Gustave Lanson). Critica și-a continuat drumul propriu în cea mai mare parte în afara Academiei. Pentru Franța contemporană este caracteristic faptul că criticii de formație largă, de tip anglo-american, au predat sau predau mai mult în universități elvețiene ; este cazul lui Albert Thibaudet, Albert Béguin, Marcel Raymond, Georges Poulet, pentru a enumera doar pe cîțiva. Dar în Franța termenul de «critică literară» este încă un termen cuprinzător, care se bucură de stimă. Gide, Valéry, Malraux, Mauriac au fost critici, și există o serie de filozofi care se ocupă de teoria literaturii. Ostilitatea față de critică este mai mult o caracteristică a poziției academice franceze, a factologiei pozitiviste atît de evidentă în teoria privind literatura comparată ; ea nu este un indiciu al unei îngustări, general acceptate, a termenului *critique*.

Între timp, în Germania restrîngerea sferei termenului *Kritik* a încetat, iar în prezent acesta pare să-și recapete sensul mai vechi și mai larg. Există în mod cert o redeșteptare a interesului pentru istoria criticii germane. E. R. Curtius, într-un binecunoscut pasaj din *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948), a pledat elocvent pentru recunoașterea valorii criticii germane din timpul epocii clasice.[1] În R. D. Germană, Hans Mayer a întocmit o cuprinzătoare antologie a criticii germane[2] care interpretează termenul în vechiul lui sens, incluzînd în el poetica și teoria literară. În această tendință se simte influența modului în care a fost folosit termenul după război în Anglia și America, și poate și exemplul terminologiei rusești" (René Wellek, *Conceptele criticii*, București, 1970, p. 33—36).

Sub îndrumarea maestrului său, romanistul și medievistul Gaston Paris, Ovid Densusianu își va forma o metodă riguroasă de istoric al literaturilor romanice medievale, care îl va impulsiona adeseori să revină în cercetările de istorie literară românească, pe care o va practica cu deosebire între anii 1898 și 1901, cînd predă această disciplină la Universitate. Dar Ovid Densusianu va reveni în mai multe rînduri exprimîndu-și concepția sa despre istoria literară, va formula într-o serie de intervenții ale sale — la cursuri sau în presă — teoria sa în această chestiune, ca în acele „principii călăuzitoare" din prima prelegere la cursul de istoria literaturii române vechi (din 1898), în care solicită cercetătorului *să constate, să aprecieze* și *să explice* operele literare de care se ocupă. La curent cu teoriile criticii și istoriei literare contemporane, Ovid Densusianu aplică în

[1] Berna, 1948, p. 304.

[2] *Meisterwerke deutscher Literaturkritik*, culegere îngrijită de Hans Mayer, 2 vol., Berlin, 1954—1956.

cercetările sale criteriile criticii sociologice și estetice totodată, gîndind evolutiv istoria personalităților și creațiilor literare, pe epoci istorice și individualități artistice distincte. Înțelegerea în context social a dezvoltării literaturii române, pe criterii de clasă și generații ale scriitorilor, se conjugă la Ovid Densusianu cu analiza estetică a creațiilor literare, văzute într-o continuitate și evoluție estetică permanentă, așa cum va accentua mai tîrziu în acea *Evoluție estetică a limbei române*, în care se urmărește istoricul limbii literare românești, precum și analiza stilistică a operelor.

De pe la 1900 înainte, dar îndeosebi din 1905, odată cu apariția revistei *Viața nouă*, în cercetările lui Ovid Densusianu consacrate literaturii se va produce o adevărată cotitură și în ceea ce privește obiectul propriu-zis, de la istoria literară la critica literară, și în ceea ce privește concepția și modalitatea criticii, de la critica istorică, sociologică, la critica estetică și stilistică. S-a vorbit pe bună dreptate de o inconsecvență în cadrul activității sale — nu însă de o ruptură totală — de la principiile călăuzitoare, întemeiate pe pozitivism și sociologie, la pozițiile criticii estetice și intelectualiste. Adevărul este că vechile principii mai străbat, subteran, și în cercetările lui din perioada *Vieții noi*, orientate spre simbolism și modernizarea literaturii.

Din numeroase scrieri critice ale lui Ovid Densusianu, care au apărut în paginile revistei *Viața nouă*, răzbat preocupările sale permanente asupra rolului și principiilor criticii și istoriei literare, asupra modalităților, genurilor și idealurilor artei și literaturii, toate privite din unghiul și de la cerințele operei și ale sufletului omului modern. Pornind de la aceste convingeri intime, Ovid Densusianu va desfășura, cu tenacitate și un rar dinamism sufletesc, adevărate campanii critice, susținute de multe polemici, împotriva formulelor artei tradiționaliste, semănătoriste și poporaniste și pentru victoria curentelor literare moderniste, și îndeosebi pentru școala simbolistă, cunoscînd o înflorire fără seamăn în țările neolatine, de unde și fundamentarea teoriilor sale estetice înnoitoare pe idealul «sufletului latin», care realizează în producțiile spiritului acea armonie dintre idealism și realism, dintre energie și visare, dintre lirism și limpezime a gîndirii, toate înălțate pe un profund sentiment al umanității.

Criticul și istoricul literar, poetul, omul de litere și de cultură, publicistul care a fost Ovid Densusianu s-a manifestat, alături de preocupările sale dominante, în domeniul filologiei și al folclorului, de-a lungul aproape a unei jumătăți de veac (între 1893—1938). Dar așa cum a remarcat B. Munteanu, acțiunea publică și militantă a lui Ovid Densusianu, ca istoric și estetician literar, cu consecințe incalculabile pentru evoluția literaturii române, s-a desfășurat propriu-zis două decenii, cît timp a durat existența revistei *Viața nouă* (1905—1925).

S-a putut observa, în acea perioadă, în activitatea culturală multilaterală a lui Ovid Densusianu, unitatea concepției și viziunii sale despre artă și literatură, precum și afirmarea răspicată a idealului său, atît pe plan spiritual și moral, cît și pe plan social și național. Impresionantă a fost lupta pe care a dus-o Ovid Densusianu pe tărîmul spiritului, dar și al societății românești, pentru sincronizarea culturii și vieții românești cu Occidentul și, îndeosebi, în numele unui permanent progres și al unor neîncetate primeniri, îmbogățiri și modernizări ale întregului suflet român, după nevoile și trăsăturile firii poporului românesc, în sensul echilibrului etic, al profundului sentiment al naturii, al dezvoltatului său simț estetic și al unui nobil ideal umanist.

1914—1915 : 1. *Curs de morfologie romanică*, 1914—15.
2. *Toponimie retoromană.*
3. *Literatura nouă la popoarele romanice.*

1915—1916 : 1. *Literatura nouă la popoarele romanice* (continuare), 1915—1916. Materia acestui curs, împreună cu partea I, a fost publicată în *Sufletul latin și literatura nouă*, I, II, 1922.
2. *Evoluția limbei române pînă în secolul XIII*, 1915—1916.
3. *Chestiuni folklorice în legătură cu probleme filologice*, 1915—1916.

1918—1919 : 1. *Evoluția limbei române pînă în secolul al XIII-lea*, partea a II-a, 1918—1919.
2. *Spiritul latin în manifestațiunile sale critice*, 1919.

1919—1920 : 1. *Spiritul latin în manifestațiunile sale critice* (continuare), 1919—1920.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea.*
3. *Din folklorul păstoresc*, partea a doua, 1920.
Partea întîi a acestui curs a fost tratată în anul 1916 : *Chestiuni folklorice în legătură cu probleme de filologie*, Ed. T. Papahagi, 1916.
Materia acestor două cursuri, revăzută desigur, s-a publicat în : *Viața păstorească în poezia noastră populară*, 2 vol., 1922—1923.

1920—1921 : 1. *Limba română în dezvoltarea ei estetică, 1920—1921.*
2. *Dante și latinitatea*, 1921.
3. *Semantica.*

1921—1922 : 1. *Graiul valahilor din Moravia și Silezia*, 1922.
2. *Evoluția estetică a limbei române* (continuare), 1922.

1922—1923 : 1. *Din epoca de formațiune a limbei române*, 1922—1923.
2. *Originea poeziei trubadurilor*, 1922—1923.

1923—1924 : 1. *Elementele latine ale limbei basce*, 1923—1924.
2. *Directive de azi în literaturile romanice*, 1924.

1924—1925 : 1. *Concordanțe lingvistice și folklorice*, 1924—1925.
2. *Evoluția estetică a limbei române* (încheiere), 1924—1925.
3. *Limba română în secolul al XVI-lea*, 1925.

1925—1926 : 1. *Aspecte ale poeziei populare romanice*, 1925—1926.
2. *Terminologia păstorească în provansală*, 1925—1926.

1926—1927 : 1. *Lexicul secolului XVI*, 1926—1927.
2. *Probleme actuale de filologie romanică*, 1926—1927.

1927—1928 : 1. *Fonetica limbei române în secolul al XVI-lea*, 1927—28.
2. *Reconstruiri lingvistice*, 1927—28.

1928—1929 : 1. *Limba română în sec. al XVI-lea, Morfologia*, 1928—1929.
2. *Probleme de toponimie și onomastică*, 1928—1929.
3. *Aspecte ale vorbirei populare*, 1928—1929.

1929—1930 : 1. *Evoluția estetică a limbei române*, 1929—1930.
Cursul a fost publicat în ediția sa de *Opere*, vol. III, 1977.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea, Lexicul*, 1929—1930.

1930—1931 : 1. *Evoluția estetică a limbei române* (continuare), 1930—1931. Cursul a fost publicat în ediția sa de *Opere*, vol. III, 1977.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea, Fonetica*, 1930—1931.

1931—1932 : 1. *Evoluția estetică a limbei române* (încheiere), 1931—1932. Cursul a fost publicat în ediția sa de *Opere*, vol. III, 1977.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea. Morfologie*, 1931—1932.
1932—1933 : 1. *Directive actuale în romanistică și lingvistică generală*, 1932—1933.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea. Lexicul*, 1932—1933.
1933—1934 : 1. *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, 1933—34.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea. Fonetica.*
1934—1935 : 1. *Aspecte lingvistice ale păstoritului* (continuare), 1934—1935.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea. Morfologia.*
3. *Cuvinte sihastre*, 1934—1935.
1935—1936 : 1. *Limba română în secolul al XVII-lea*, 1935—1936.
Cursul a fost publicat în ediția sa de *Opere*, vol. III, 1977.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea. Lexicul*, 1935—1936.
1936—1937 : 1. *Limba română în secolul al XVII-lea* (continuare), 1936—1937.
Cursul a fost publicat în ediția sa de *Opere, vol.* III, 1977.
2. *Limba română în secolul al XVI-lea. Fonetica*, 1936—1937.
3. *Evoluții semantice*, 1936—1937.
1937—1938 : 1. *Limba română în secolul al XVI-lea. Morfologia*, 1937—1938.
2. *Evoluția estetică a limbei române. Epoca contemporană* (continuare), 1937—1938. Cursul revăzut de Ov. Densusianu a fost publicat în ediția sa de *Opere*, vol. III, 1977.

Parcurgînd bibliografia cursurilor universitare susținute de Ovid Densusianu timp de peste patru decenii, se poate desprinde aria largă a preocupărilor științifice și didactice ale marelui cărturar, în domeniul filologiei romanice, în genere, și în mod special, al filologiei române, în domeniul istoriografiei literare românești, a istoriografiei literaturilor neolatine. Ovid Densusianu a manifestat de-a lungul vieții sale un interes egal față de literaturile romanice medievale și față de ultimele creații literare simboliste, față de întreaga evoluție a literaturii române, de la începuturile ei, în secolul al XVI-lea, pînă la scrierile contemporane, din deceniul al IV-lea al secolului XX.

D. Șandru, în lucrarea sa, *Ovid Densusianu — filolog, 1939*, p. 6—7, evocă momentul debutului ca profesor universitar al viitorului savant român, la întoarcerea sa de la specializare din Apus, la sfîrșitul secolului al XIX-lea :

„După 3 ani de studii strălucite la Berlin și mai ales la Paris, timp în care, pe lîngă culegerea unui extrem de bogat material, se deprinde și-și întărește spiritul cu metodele severe ale științei căreia se devotase, în toamna anului 1896 se întoarce în țară «aducînd cu sine nu numai o strălucită făgăduială de viitor, ci și un întreg trecut de muncă și un crez științific pe care-l va propovădui toată viața», cu aureola unui savant dintre cei mai autentici. După întoarcere, în 1897, se prezintă la concursul ce se ținea pentru ocuparea catedrei de «Istoria limbei și literaturei române», înființată atunci la Facultatea de litere din București. Deși obține cea mai mare notă, nu i se încredințează decît suplinirea catedrei. Modificîndu-se, în 1898, legea învățămîntului superior (ocuparea catedrelor nu se mai făcea prin concurs, ci prin recomandare pe baza lucrărilor), și catedra fiind declarată vacantă, Densusianu se prezintă, în 1899, cu credința că de astă dată pregătirea și lucrările sale vor fi apreciate la justa lor valoare. Cele două

comisii — atît cea de la Facultatea din București (formată din B. P. Hasdeu, T. Maiorescu și I. Bogdan), cît și cea de la Facultatea din Iași (formată din Al. Philippide, C. Leonardescu și P. Rășcanu) — recunosc superioritatea științifică a lui Densusianu față de ceilalți candidați ; totuși nu-l recomandă. Nu e recomandat nici chiar ca agregat (Hasdeu se opusese, motivînd că lucrările lui Densusianu sînt mai mult de filologie romanică, decît de filologie română).[1]

Un an mai tîrziu însă, în urma unui nou referat al lui I. Bogdan, «prezentat senatului universitar și colegiului Facultății de filozofie și litere din București, în ședința de la 3 februarie 1901», Densusianu este numit, la 21 febr. 1901, profesor titular la catedra pe care o suplinise pînă atunci. Funcționează la această catedră numai pînă la 4 iunie 1901, cînd Ministerul separă «catedra actuală de istoria limbei și literaturei române în două : una de *filologie romanică cu specială privire la limba română* și a doua de *istoria literaturei române*. Aceasta din urmă e încredințată lui I. Bianu, iar Ov. Densusianu rămîne la cea de filologie pe care a ocupat-o cu atîta strălucire pînă la moartea sa, survenită tocmai acum 6 luni.»"[2]

Profesorul și istoricul literar P. V. Haneș, în studiul său *Ovid Densusianu, istoric literar* — apărut mai întîi în *Preocupări literare*, 1939 (IV), 4 aprilie, și republicat în volumul P. V. Haneș, *Studii de istorie literară*, 1970, p. 325—341 — i-a consacrat una dintre cele mai documentate și pertinente retrospective istoriografice mentorului școlii lingvistice de la București, subliniindu-i prezența în activitatea sa, în care a dominat filologia, încă de la începuturi, ca o componentă de bază, a istoriei literare, române sau romanice, în genere. P. V. Haneș evocă atmosfera și împrejurările în care își începe cursurile de istorie literară românească la Universitatea din București :

„Activitatea de istoric literar începută la Paris o continuă Ov. Densusianu în țară, în următoarele împrejurări : la 1897 se înființează la București catedra de istorie a limbii și literaturii române. Se ține concurs în fața unei comisii la Iași, se prezintă și Ovid Densusianu, nu e recomandat ca titular nici un candidat, ci numai un suplinitor în persoana lui. În anul școlar 1898—1899, este numit titular fără concurs, pe baza lucrărilor, conform legii învățămîntului secundar și superior din 1898. La 11 decembrie 1898, Consiliul Facultății de litere din București cere despărțirea catedrei de istorie a limbii și literaturii române : o catedră de filologie romanică, cu deosebită [sic] aplicare la istoria limbii române, și alta numai de istoria literaturii române. Cererea se rezolvă abia în mai 1901" (p. 326).

După ce evocă pe predecesorii lui Ovid Densusianu care au predat istoria literaturii române la universitățile de la Iași și București, P. V. Haneș reconstituie istoricul cursurilor pe care le-a ținut reputatul filolog bucureștean, în cadrul acestei discipline, pe care o va ilustra și al cărei ctitor modern va fi alături de N. Iorga :

[1] Atmosfera de șicană și piedicile numeroase le expune Densusianu într-o tăioasă broșură, *Pagini din cultura noastră universitară*, Buc., 1900. Cf. și raportul lui I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, *XXXV* (1901), p. 254 și urm. ; Ov. Densusianu, *Filologia romanică în Universitatea noastră*, Buc., 1902, p. 5—6 și M. Popescu-Spineni, *Instituții de înaltă cultură*, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 51.

[2] În 1900 Densusianu a candidat și la catedra de l. franceză, la care a fost recomandat însă Pompiliu Eliade.

„În 1898, după un an de suplinire, Ovid Densusianu publică *Studii de filologie română*, ca anuar al seminarului său, cuprinzînd în el și *Viața Sf. Ioan cel Nou*, după un ms. românesc păstrat la Bibliotheque Nationale din Paris, dar fără studii de valoarea acelora care însoțiseră ediținea poemei *La prise de Cordres*. În schimb, a ținut un curs de trei ani de istoria literaturii române pînă la Mihail Eminescu. Primul an s-a redactat după note de Filip Drugescu, student la Litere și mai tîrziu profesor de limba română la liceul N. Bălcescu din Brăila. Trata istoria literaturii române pînă la Școala latinistă exclusiv. Al doilea și al treilea an s-au stenografiat de H. Stahl. Al doilea an trata istoria literaturii de la Școala latinistă pînă la I. Eliade-Rădulescu inclusiv, iar al treilea, pînă la V. Alecsandri inclusiv. În ultima lecție, Ov. Densusianu anunțase deschiderea cursului din anul al IV-lea cu Mihail Eminescu — cursul nu s-a mai putut ține, din cauza schimbării catedrei. Cursul celor trei ani s-a răspîndit prin auditorii săi în toată țara și a stat și la dispoziținea marelui public și stă și astăzi în biblioteci. În același timp a fost utilizat de alți cercetători, precum și de autorii de manuale didactice. De la 1900, Ovid Densusianu s-a devotat filologiei romanice, dar n-a părăsit cu totul preocuparea de istoria literară. În 1903, murind profesorul său Gaston Paris, a scris despre el o pioasă broșură, atingînd și chestiuni de istorie literară. În 1911, și-a deschis cursul de filologie romanică cu problema istoriei literare în învățămîntul universitar. În 1920, a publicat în editura Casei Școalelor două mici volume cu titlul *Spiritul latin și literatura nouă*,[1] tratînd chestiuni de istorie literară franceză contemporană. În 1920—1938 [sic !], a publicat în trei volume, sub titlul *Literatura română modernă*, cursul din anul al II-lea, iar în cursul anului al III-lea pînă la Gr. Alexandrescu inclusiv. Prefața volumului al III-lea anunța un al IV-lea volum, care ar fi tratat pe V. Alecsandri, D. Bolintineanu și epoca preeminesciană. Ales membru al Academiei Române, Ovid Densusianu a tratat în discursul de recepție despre predecesorul său, Barbu Delavrancea — tot subiect de istorie literară. Pornind de la V. A. Urechiă, de la *Bibliografia*, atît de săracă și lipsită de ordine și de precizie a lui Iarcu, de la cataloagele Fundațiunii Universitare[2] și ale Academiei Române, de la puținele monografii despre unii scriitori români, a trebuit să citească, să controleze și să verifice neîntrerupt. În acest răstimp a pus de patru ori chestiunea raportului dintre istoria literară și filologie : la 1897, în broșura *Obiectul și metoda filologiei*, lecția de deschidere a cursului de istorie a limbii și literaturii române, pe care-l făcea ca suplinitor ; în 1911, în broșura *Istoria literară în învățămîntul universitar*, tot lecție de deschidere, dar în cadrul catedrei de filologie romanică ; în 1923, în *Orientări nouă în cercetările filologice*, extras din publicațiunea de filologie și folclor, *Grai și suflet ;* și în 1924, *Directive de azi în literaturile romanice*, curs litografiat de D. Teodorescu" (p. 329—331).

Marin Bucur, în prima cercetare consacrată istoricului dezvoltării istoriei literare românești, *Istoriografia literară românească — de la origini pînă la G. Călinescu*, 1973, dedică un întreg capitol, *Cei doi ctitori ai istoriei literare moderne*, lui N. Iorga și lui Ovid Densusianu, în care remarcă excepționala contribuție a istoricului și filologului la întemeierea acestei discipline :

[1] De fapt, cele două volume ale lucrării lui Ov. Densusianu, *Sufletul latin și literatura nouă*, au apărut în 1922 *(n. ed.)*.

[2] Azi Biblioteca Centrală Universitară.

„Școala românească de istoriografie literară pînă la 1900 se dovedește a fi inexistentă, aciuată pe lîngă catedrele de filologie ori de istorie. Cercetările și unele studii, pînă la această dată, nu aparțin unei discipline în sine, organizată și cu o putere de acționare proprie. La Iași, literatura română fusese, în cazul fericit, lăsată în seama filologului Philippide. Celălalt istoric literar ieșean care predase cursuri de literatura română era Vizanti. La București, V. A. Urechiă, iertat de Iorga pentru naivitatea sa intelectuală, își împărțea erudiția între istoria românilor și istoria literaturii, împăcîndu-le pe amîndouă «cu un talent așa cum i-l dăduse Dumnezeu». Densusianu este cel care sparge rutina universitară și, în fine, pentru el și cu el avem o catedră de istoria literaturii românești. Dar pentru scurt timp, căci din 1901, trece la catedra de filologie romanică. Înaintașii lui Iorga sînt neglijabili, oricîtă pietate am avea pentru fiecare dintre ei. Densusianu îi era coleg, iar cursurile sale de literatură română au fost ținute cam în același timp cu cele ale lui Iorga. Istoria literară nu produsese nici o operă capitală pentru că nici nu existase diferențiată ca preocupări umanistice. Iorga impune acest concept și, cu o mare cutezanță a spiritului, dă și prima operă clasică a istoriografiei noastre literare" (p. 144).

Profesorul Dan Simonescu, în studiul său *Istoria literară în preocupările lui Ovid Densusianu* (din volumul omagial *Ovid Densusianu),* reconstituie momentul și datele istoriografice principale ale susținerii de către tînărul profesor filolog a primului curs științific de istorie a literaturii române :

„Întors de la Paris în țară, Ovid Densusianu a fost numit, în sept. 1897, profesor suplinitor la catedra «Istoria limbei și literaturei române» de la Facultatea de litere și filozofie din București. În cadrul acestei activități *ex cathedra,* înțelege Densusianu să dea o istorie completă a literaturii române, începînd cu secolul al XVI-lea și continuînd pînă la scriitorii epocii lui Alecsandri ; pe Alecsandri, care aparține mai multor epoci literare, îl studiază în întregime. De aci caracterul oarecum *didactic* al cursurilor lui. Studiul evoluției literaturii române l-a preocupat pe Densusianu ca o consecință a principiilor lui de teorie literară din prima fază cînd colabora la *Revista critică-literară* (1893—1894). Unele principii formulate atunci se repetă în primul lui curs de istorie literară, litografiat sub titlul *Istoria literaturei române* (1898—1899), pe baza notelor luate la curs de studentul său bun, Filip Drugescu (680 pagini), în care tratează literatura veche românească de la origini pînă pe la anul 1780. Materialul literar al acestei epoci, înrudirea dintre istoria literară, estetică și filologie, metoda de cercetare în domeniul literaturii, au fost obiectul unei serioase cugetări prealabile. Încă din 1897, cînd a ținut primul său curs, un curs de istoria limbii (sec. XVI), spunea că lasă «pentru anii viitori istoria literaturii, această împărțire o facem numai pentru a înlesni cercetările noastre într-o materie atît de vastă»..." [1]

Primul curs universitar consacrat de către Ovid Densusianu evoluției literaturii române, ținut în anul școlar 1898—1899, *Istoria literaturei române,* 1898, 680 p. (curs redactat de Filip Drugescu), tratînd literatura română veche, de la origini pînă la 1780 (pînă la Școala latinistă) — perioadă și materie care au mai fost parcurse, mai tîrziu, parțial de către marele filolog fie cu scopul și din punctul de vedere al cercetării lingvistice *(Limba română din secolul XVII),* fie

[1] Ov. Densusianu, *Obiectul și metoda filologiei,* Buc., 1897, p. 7—8.

din cel al analizei stilistice (*Evoluția estetică a limbei române*) — deși prezintă un mare interes, fiind prima panoramă asupra literaturii române vechi, avînd calități remarcabile din punctul de vedere al concepției, al organizării materialului, al bogăției informației și al analizei estetice, nefiind totuși o lucrare definitivată de autor și fiind și mult depășită de cercetările ulterioare — deși unii cercetători, ca Dan Simonescu și Dan Zamfirescu, s-au exprimat pentru publicarea acestui curs — nu am inclus-o în ediția noastră critică a scrierilor lui Ovid Densusianu.

Deoarece acest curs de literatură română veche se deschide însă cu un foarte interesant capitol de *Principii călăuzitoare*, care se constituie într-o remarcabilă bază teoretică, într-o secțiune expresivă prin concepțiile estetice și ideologia literară a lui Ovid Densusianu, în acest moment (1898) de răscruce al preocupărilor sale științifice, ținem să reproducem în întregime, în cadrul comentariilor noastre, acest text, ca o prefațare a activității de istoriograf al literaturii române a marelui savant romanist.

„Principiile călăuzitoare" sînt revelatoare pentru stadiul în care se afla evoluția concepțiilor estetice și critice, istoriografice ale lui Ovid Densusianu, cu care va opera în cadrul acestui curs în alcătuirea biografiilor scriitorilor și în analizarea operelor lor. Astfel, Ovid Densusianu formulează mai multe cerințe în fața criticului sociolog, al istoricului literar: *„să constate, să aprecieze și să explice"*. Principiile călăuzitoare ale lui Ovid Densusianu nu se constituie desigur într-un sistem estetic unitar original, ci într-unul eclectic, care însă se echilibrează și armonizează, mai ales în activitatea curentă a criticului literar. Situîndu-se pe pozițiile criticii sociologice, în tradiția lui Taine și Sainte-Beuve, trecute prin filiera lui Hennequin și Guyau, Ovid Densusianu se apropie, în acest moment (1898), de platforma criticii estetice a lui Hegel, pe care va păși mai ferm într-un alt moment al evoluției concepțiilor sale. Desigur, astăzi ne apar ca depășite unele dintre periodizările propuse de Ovid Densusianu dezvoltării literaturii noastre vechi, precum și cam naive explicațiile propuse privitor la influențele străine suferite, prea puțin accentuîndu-se rolul factorului intern în cadrul acestei evoluții parcurse. În schimb, autorul are intuiții și formulări mai pătrunzătoare și de reținut pînă azi în ceea ce privește dezvoltarea unor genuri și specii literare specifice literaturii noastre vechi.

Reproducem din cursul lui Ovid Densusianu, *Istoria literaturei române* 1898, p. 1—23, capitolul:

„Principii călăuzitoare"

Ce înțelegem prin o literatură? Unii zic că literatura unui popor conține ceea ce e mai de seamă, numai partea beletristică. Acest mod de a privi literatura e cu desăvîrșire îngust. Același lucru cu un astronom care ar crede că astronomia are de obiect studiul planetelor celor mai frumoase. A studia partea și nu întregul nu înseamnă a face știință.

Trebuie a înțelege prin literatură tot ceea ce a produs un popor, tot ceea ce a scris la un moment dat, tot ceea ce s-a transmis din generație în generație. Rămîne să ne întrebăm care sînt chestiunile asupra cărora istoricul literar trebuie să dea un răspuns? Chestiunile acestea se pot rezuma în trei: *a constata,*

a aprecia și *a explica*. În mai fiecare din aceste chestiuni se cuprind o mulțime de cercetări vaste.

Înainte de toate, constatarea în literatură, ca și în oricare ramură, e partea principală a oricărui studiu ; trebuie să ne dăm seamă despre acest fenomen și apoi putem merge mai departe. Trebuie să ne întrebăm de cînd și pînă cînd a trăit scriitorul, ce opere principale a scris, în ce raporturi stau unele cu altele. Deci înainte de toate trebuie a constata în mod obiectiv.

Fiind acesta punctul de plecare rămîne să ne întrebăm ce alte cercetări urmează după ce cineva a constatat ? Trebuie să aprecieze. Aci vine o chestiune destul de vastă, chestiunea criticei literare. Vom atinge numai acele fapte ce ating direct literatura noastră și în general critica literară la noi ; cu deosebire critica literară la noi e un gen mai cultivat decît celelalte. În toate părțile vedem scriindu-se articole, în care se ponegrește autorul. Desigur, fiecare are libertatea să-și exprime părerea lui sau aceea pe care a auzit-o de la alții, dar să creadă cineva că e un reformator, un cenzor al literaturei, aceasta trebuie cu desăvîrșire condamnat. Dacă cineva ar vedea cu cît zel se scrie la noi critică și cum fiecare caută să facă critică, ar zice că azi avem un gust de estetică dezvoltat. Aceasta se pare la prima vedere.

Ar fi greșit a zice că popoarele de azi ale Europei au gustul estetic mai fin ca vechii greci. Grecii au trăit în niște condițiuni favorabile dezvoltărei gustului artistic. Grecul iubia natura și astfel iubia și arta ; iubirea de natură era completată prin monumentele artistice ; pe piețele orașelor, în temple, la fiecare pas grecii găsiau un monument, vedeau un obiect de artă ce le fermeca privirea și le dezvolta gustul artistic. În asemenea condițiuni, simțul artistic la greci era ceva firesc, n-avea nevoie să asculte lecții de estetică ca să-și dea părerea despre un obiect de artă. De aceea grecii au rămas neîntrecuți în ceea ce privește gustul artistic

Ne întrebăm acum cum se dezvoltă gustul artistic la noi. La noi e o confuziune între frumos și lux. În asemenea condițiuni desigur că nu se poate dezvolta gustul estetic. Nu trebuie confundat frumosul cu luxul : frumosul e aceea ce e simplu, aceea ce e nobil, aceea ce e sobru. Herder caracterizează foarte bine frumosul cînd spune că frumosul e simplu. Cînd gustul lipsește într-o parte lipsește în toate părțile. Cînd simțul estetic e barbar, desigur că nu-l vom găsi nicăieri. De la haina ce o îmbracă cineva și pînă la cartea ce o citește vom găsi aceeași concepție estetică. De aceea să nu ne mirăm dacă la noi în literatură nu vom găsi gust estetic ; la noi se citește mult, dar se citesc lucruri fără valoare, la noi cine citește nu știe să facă deosebire între ceea ce e nou și ceea ce e bun, totul se ia drept monedă bună ; și chiar dacă se citesc autori mai de seamă, nu se deosebește ce e bun și ce e rău la ei. La noi citirea e considerată mai mult ca o petrecere, ca o distracție, citește cineva ca să-și facă digestia, ca să adoarmă mai curînd. Gustul acesta de citit e cu desăvîrșire barbar ; nu trebuie cineva să citească numai ceea ce-i place. Aceasta e culmea diletantismului. În literatură cum am putea cere mai mult dacă știm în ce condițiuni se face ! Literaturile clasice știm cum sînt învățate ; modul acesta de învățare face să se nască un dezgust pentru tot ce e clasic ; literaturile clasice sînt desprețuite la noi, se vorbește mult în contra lor.

Totuși Goethe spune foarte bine că el n-ar putea înțelege un învățămînt, secundar sau superior, dacă nu s-ar învăța literaturile clasice. Cu literatura noastră

stăm aproape în același fel ; în licee literatura română se învață într-un mod condamnabil : date, biografii, nume de opere și atîta tot, fără a se face citiri și aprecieri a autorilor noștri, fără să se dezvolte simțul estetic [la] elevi. De aci provine acel dezgust pentru literatura noastră ca și pentru literaturile clasice. De aceea să nu ne mirăm dacă gustul astăzi lipsește în mare parte și dacă lipsa de gust e considerată la noi ca o probă de gust. Lipsind monumentele artistice, simțul estetic e barbar la noi. Critica are încă mult de făcut la noi. Care sînt principiile ce trebuie să le observăm în general în orice studiu de critică ? Înainte de toate s-a obiectat că critica e legată de impresiunile personale ale fiecăruia ; fiecare găsește ceva frumos, care altuia i se pare urît ; totul e impresionist, totul e subiectiv. Dar aceasta ar însemna a da o lovitură desăvîrșită criticei. Desigur sînt divergențe de păreri, unii autori au fost necunoscuți o bucată de vreme, dar întotdeauna a fost ceva comun în operele literare, recunoscut de toți. De multe ori se cere și foarte mult bun-simț pentru a face critică. Bunul-simț e o calitate care de multe ori compensează cultura.

Critica trebuie îndreptată în operă și asupra frumosului și asupra urîtului, asupra defectelor. Cu toate aceste să nu se exagereze prea mult critica defectelor în paguba criticei frumosului. Goethe, care, în privința aceasta are un pasagiu foarte caracteristic, zice că, cu cît gustul poetic se conrupe, cu atît condamnarea operelor literare crește. Grecii nu-și pierdeau mult timp cu condamnarea operelor literare, căci aveau un material bogat de opere de seamă și aveau bunul-simț că ceea ce e rău de multe ori cade de la sine.

Critica defectelor are părțile ei bune cînd e vorba de a se forma gustul, dar din aceasta să nu se facă un exces așa ca un critic să creadă că misiunea lui e de a deseca defectele. Cei mai mulți critici sînt așa, sînt veninoși, dar aceștia de multe ori se otrăvesc ei singuri. Partea aceasta e o parte negativă, deci nu trebuie exagerată. Totdeauna trebuie să atragem atențiunea asupra părților ce sînt mai demne de o apreciere estetică.

A doua parte a studiului unei literaturi, aprecierea, cuprinde. nu numai critica estetică, dar și critica morală a unei opere de artă. Trebuie să se arate ce influență morală a avut o operă. Ceea ce e estetic are deja o influență morală de la sine și filozofii vechi spuneau că binele e aproape același lucru cu frumosul. Totuși într-o operă de artă nu e numai partea aceea care corespunde esteticei cea care o influențează, e și partea ce se referă la viața morală a fiecăruia din noi. Dacă vom examina operele morale, vom vedea că totdeauna acelea au avut o influență aproape constantă, care au cuprins un fond adevărat, nu un fond factice ; de aceea Goethe și Herder au făcut din adevăr o condițiune a poeziei. De asemenea, din punct de vedere moral, o operă are o influență cînd ea se adresează la acea parte din sufletul nostru care e mai omenească decît toate, la acea parte care e comună tuturor, care e mai puțin supusă influenței exterioare. Literaturile care se adresează la părțile exterioare pot să fie bune în mod trecător, dar nu vor fi clasice, nu vor rămîne pentru totdeauna. Operele care se adresează la sentimentalitatea unui om, acelea rămîn mai mult, sînt mai trainice. Cele care cuprind idei actuale dispar îndată ce acele idei nu ne mai mișcă, așa în dramele lui Voltaire se reflectează ideile secolului XVIII, lucru ce plăcea atunci ; dar care acum nu se poate adresa la vieața tuturor popoarelor. La cele ce se bazează pe sentiment vom constata contrariu : așa Romeo și Julieta lui Shakespeare vor trăi cît va trăi monada ; ce privește influența morală

mai avem de observat un lucru : desigur, orice operă are o influență morală, dar să nu credem că această intenție a fost căutată de autorul care a creat-o. Sînt genuri ca fabula, satira, în care autorul își arată mai pe față ceea ce voiesc să probeze, așa morala de la sfîrșitul fabulei. La comedie aceasta merge mai puțin, căci comediile bune nu sînt acele în care autorul arată la sfîrșit scopul lui, ci acelea din care reiese singur acest scop, din înșirarea faptelor chiar. Dacă ne comparăm din acest punct de vedere cu cei din trecut, vedem că comediile teziale erau mai mult gustate, pentru că autorul predica ce efect voia să iasă din opera lui. Azi nu, pentru că nu ne place să ne predice autorul ceva, ci voim ca singuri din faptele expuse să scoatem lecțiuni. Cele de mai multe ori autorii au avut o influență morală pe care n-au prevăzut-o și ceea ce se cheamă tendință nici n-a existat în capul lor. Foarte bine a zis Goethe că adevărata artă e aceea ce se manifestă ca un product natural și aceasta o exprimă foarte bine în balada *Der Sänger*.

Explicarea celor constatate și celor apreciate

Cînd sîntem față în față cu opera unui autor și am apreciat-o din punct de vedere estetic și moral, rămîne să explicăm în ce împrejurări a luat naștere și cum s-a dezvoltat, cine era autorul care a produs opera, în ce mediu a trăit și în ce moment s-a produs această operă de artă.

Taine a introdus în istoria literaturei un principiu ceva mai serios, mai științific decît cel ce exista înainte, și a dat un impuls puternic studiului literaturei, cu toate că influența lui nu a fost așa de mare și cu toate că a fost cam exagerată. El spune că ceea ce e important de studiat în orice operă literară nu e numai autorul care a creat-o și mediul, dar și rasa la care aparține autorul. Chestiunile de rasă sînt foarte delicate și e greu a spune care e caracteristica rasei anglo-saxone, de ex., încît să ne putem bizui pe ea ca să explicăm o operă de artă. Această chestiune destul de nebuloasă și care a fost destul de contestată, vom lăsa-o la o parte.

Rămîne să ne ocupăm de autorul ce a produs fiecare monument literar. La constatarea unei opere literare am spus că trebuie să ne ocupăm de epoca vieței autorului, dar aceasta numai ca o expunere obiectivă. La explicarea unei opere de artă biografia trebuie să ne lumineze operele autorului, ea ne servește să reconstituim în carne și oase autorul ce a produs opera literară. În timpurile moderne, biografiilor scriitorilor și artiștilor li s-a dat o atenție deosebită și meritată. Sainte-Beuve e cel ce a introdus studiul acesta, dar a făcut o greșală ce trebuie să o evităm. În *Lundi*, articolul II asupra lui Chateaubriand, zice : «pot gusta o operă, dar e greu a o aprecia, dacă nu cunosc biografia autorului», și mai departe : «cît timp nu știi ce credea autorul, cum trăia, care-i erau viițiile lui, nu vom putea zice că-l cunoaștem bine, nu-i vom putea aprecia opera». Sainte-Beuve și-a închipuit că numai după ce am reconstituit pe autor, numai atunci putem aprecia opera de artă a lui, dar se poate aprecia o operă de artă fără să cunoaștem biografia autorului. Cunoașterea biografiei se face pentru a completa această apreciere ; altfel ar urma că operele anonime, a căror autori nu pot fi constituiți de noi, să nu poată fi apreciate ; așa putem aprecia *Iliada* și *Odiseea*, fără ajutorul biografiei vreunui iluzoriu Omer. De asemenea, în lite-

ratura medievală franceză avem *Chansons de geste*, a căror autori nu-i cunoaștem și cu toate acestea le putem aprecia. Tot așa în domeniul sculpturei ar urma ca să nu putem aprecia un monument fără biografia autorului. Cine e autorul lui *Venus de Milo?* Nu știm, dar apreciem opera. Tot așa sentimentul frumuseței ce ne inspiră natura n-ar mai trebui să aibă loc după teoriile lui Sainte-Beuve. Confuziunea aceasta făcută de Sainte-Beuve e datorită, în parte, faptului că el, ca și Taine și cei mai mulți critici ce au aplicat acest principiu, și-au îndreptat atenția asupra operelor cu autori cunoscuți, nu asupra operelor anonime și cu deosebire asupra literaturei poporane. Deci trebuie fixat: biografia cum a înțeles-o Sainte-Beuve poate aduce foloase mari la explicare, dar nu ne înlesnește atît de mult aprecierea unei opere.

Biografia nu trebuie să fie numai o înșirare seacă de fapte și împrejurări, dar trebuie să știe să ia ceea ce e esențial, indispensabil pentru înțelegerea operei de artă, și în această privință Sainte-Beuve a rămas neîntrecut, tot așa Comberti în *Viața filozofilor greci.*

În ceea ce privește cunoașterea vieței unui autor, mai trebuie să observăm încă un lucru: cînd studiem un autor nu trebuie să avem ideea preconcepută că omul acela se deosebește atît de mult de noi încît ne e imposibil a-l judeca; nu trebuie să avem o concepție extraordinară despre scriitori, căci și dînșii sînt oameni. Influența oamenilor mari e datorită faptului că în multe părți au fost mai oameni decît toți oamenii. Dacă oamenii ar fi crezut că Cristos e un om extraordinar, ar fi zis: «zeii pot să facă asemenea lucruri, noi nu putem».

În această privință grecii au fost mai raționali, ei concepeau pe un zeu ca pe un om cu defecte și vicii. Același lucru și în studiul de biografii, să nu avem despre autor o concepție prea mare, căci atunci posibilitatea de a aprecia opera de artă pierde foarte mult.

Teoria mediului. Taine a exagerat teoria mediului prin faptul că el credea că un autor e supus influenței mediului ca oricare organism; era exagerată și teoria lui Carlyle, care vedea din contra; între aceste două teorii mediul are loc. Nu putem concepe un autor dacă nu cunoaștem mediul. Această teorie se poate aplica cu următoarele restricțiuni: în contra lui Taine s-a adus obiecțiunea că cu deosebire în starea primitivă de cultură influența mediului e mai mare (Hennequin).

Aplicînd la literatura noastră influența mediului, va trebui să-i dăm o importanță destul de mare: n-avem scriitori cu multă cultură, au fost influențați de mediu mai mult decît scriitorii din alte țări.

Momentul. E un fapt ce nu trebuie neglijat cînd explicăm o operă de artă: momentul cînd a fost scrisă opera de artă. N-a fost indiferent faptul că Alecsandri a venit după încercările lui Asachi făcute pentru crearea unui teatru la noi și prin talentul său a dat un impuls teatrului.

*

Să aruncăm o privire generală asupra literaturei române și să vedem sub ce aspect se prezintă în general și care sînt caracterele generale ce le-au avut diferite epoci.

Dacă îmbrățișăm cu o singură vedere literatura română, vom vedea că, deși nu e așa de vastă, totuși cercetările sînt destul de puțin însemnate pentru

ca să putem da totdeauna o soluțiune chestiunilor de care ne vom ocupa. Dacă luăm cele mai vechi monumente literare, vom vedea că parte din ele nu s-au publicat, sînt manuscrise, parte, dacă s-au publicat, n-au fost supuse unui examen mai îngrijit ; așa în ce privește cronicele sîntem siliți să ne raportăm la colecția de letopisețe ale lui Mihail Kogălniceanu. Dacă ne apropiem mai mult de timpurile moderne, vom constata aproape același lucru, dar cercetările în această privință sînt mai numeroase. Începînd cu secolul XIX, cu începutul unei literaturi mai fecunde, găsim autori ce n-au fost încă studiați ; așa ce s-a spus de Budai-Deleanu în comparație cu operele lui, tot așa asupra lui Barac și Vasile Aaron. Chiar asupra autorilor mai însemnați, ca Alecsandri, ne rămîne foarte mult de spus ; nu mai vorbim de izvoarele operelor lui, căci ar trebui comparate cu literatura romantică de unde și-a împrumutat aceste izvoare.

Ne rămîne de făcut multe cercetări pentru a [da] istoriei literaturei române dezvoltarea ce o merită. Nu se face istoria literaturei numai scriind articole prin jurnale și prin reviste, căci niciodată nu se va putea da o icoană mai fidelă nici a unei singure epoci literare dacă nu se va examina mai serios fiecare autor. Prea multă atenție se dă la noi lucrurilor frivole. S-a dus o polemică întreagă contra lui Alecsandri, reproșîndu-i-se că n-a dat icoana fidelă a literaturei populare ; acestea sînt discuții oțioase. Trebuie să studiem tot ceea ce e esențial, ce e important, să vedem care părți din autor sînt mai interesante, să facem selecțiunea și să lăsăm la o parte toate bagajele, impedimentele, care încarcă mai mult discuția. De aceea e necesar a introduce o sistemă literară în cercetările literare. Care e acea sistemă ? Cum se va împărți literatura din punct de vedere al dezvoltărei ei ?

Sînt două căi de urmat. Unii preferă să ia un gen literar, ca poezia didactică, epică sau lirică, de la origină și să-l urmărească pînă în timpurile actuale. Acest mod de a studia are inconvenientul că nu lasă să se vadă influența mediului asupra literaturei și nu-l vom putea primi. Dacă am proceda așa, am avea evoluția unui gen literar, dar am fi siliți să repetăm neîncetat la un gen ceea ce am spus la un alt gen din aceeași epocă.

Trebuie să luăm monumentele literare într-un interval de timp de 25—30 ani, ca să vedem influența mediului asupra literaturei din acel timp, și cele ce am spus asupra unui monument literar poate să se aplice în teză generală și asupra altor monumente de atunci. Vom proceda în mod cronologic, nu din punct de vedere al specialității.

Sînt de deosebit trei perioade : 1) Cea mai veche, care începe de la finele secolului XVI și ține pînă la finele sec. XVII și începutul sec. XVIII, care corespunde perioadei «slavismului». 2) Perioada în care literatura română e influențată de cultura greacă și ține de la sfîrșitul sec. XVII pînă la începutul sec. XIX. 3) De la începutul sec. XIX pînă astăzi vom avea de distins un period în care vom deosebi mai multe epoce după diferitele influențe ce s-au exercitat asupra literaturei române, începînd cu influența franceză, care se continuă pînă astăzi, apoi influența italiană și germană asupra scriitorilor noștri. Această împărțire a literaturei române în trei perioade corespunde cu trei faze deosebite de dezvoltare politică : faza «slavismului», a «grecismului» și cea «modernă», cînd am venit în atingere cu popoarele moderne.

Cu deosebire cînd o literatură nu e formată, atunci influențele streine se simt mai mult. Aceasta o observăm în literatura noastră : întîi influența slavonă,

apoi cea grecească şi, în fine, cele moderne. Încetul cu încetul am început a ne degaja de influenţele streine ; azi nu ne-am degajat încă cu totul de influenţa franceză, pe care o constatăm şi azi într-o măsură mai slabă ca la începutul secolului. Schimbarea literaturei la noi a fost determinată de schimbările politice, cît timp din punct de vedere politic Ţara Românească a stat sub influenţa slavonă, literatura s-a resimţit de această influenţă şi cultura ce-a avut-o era slavonă. Venind la fanarioţi, vom avea influenţa greacă în literatură ; la începutul secolului nostru începe influenţa franceză în Orient şi, odată cu ea, şi influenţa asupra literaturei noastre.

Cu deosebire la începutul unei literaturi se pot constata diferite influenţe ce se încrucişează în ea. Asemenea influenţe continuă chiar cînd literatura s-a format şi sînt determinate şi de schimbările politice. Un exemplu recent ne arată cum o schimbare politică poate să aducă chiar la un popor cult ca francezii o schimbare în literatură ; aşa alianţa franco-rusă a avut influenţă asupra literaturei franceze. Azi în Franţa se traduc cărţi ruseşti mai mult decît orişicînd ; limba rusă se învaţă şi aceasta din cauza evenimentelor politice care au fost urmate de o influenţă destul de mare a literaturei ruseşti asupra literaturei franceze. Aceste influenţe politice şi literare se încrucişează reciproc şi o influenţă politică e de multe ori precedată de o influenţă literară. Înainte de alianţa franco-rusă, Tolstoi şi Dostoievski erau foarte gustaţi în Franţa şi putem zice că simpatia literară din Franţa şi Rusia au înlesnit alianţa.

Tot aşa şi la noi, influenţa politică franceză a fost precedată şi înlesnită de o influenţă literară. Cei mai mulţi tineri de la începutul secolului nostru cunoşteau literatura franceză şi francezii au început a se interesa de acest popor care se interesa de literatura lor şi politiceşte au exercitat o influenţă asupra românilor.

Deci la aceste trei perioade din punct de vedere literar corespund trei perioade din punct de vedere politic.

Perioada în care influenţa slavonă e destul de manifestă asupra literaturei române începe în secolul XVI şi continuă pînă la sfîrşitul sec. XVII. Această perioadă formează începutul literaturei române.

Dacă comparăm literatura română cu literaturile naţiunilor surori vom constata mari deosebiri ; mai întîi din punct de vedere al bogăţiei nu le putem compara, apoi în privinţa monumentelor literare constatăm o deosebire mare. În literatura română nu vom găsi deloc la început o exuberanţă de poezie lirică şi epică, ca la francezi, italieni şi provensali, ci vom găsi începutul literaturei pe teren religios. În această privinţă vom avea de constatat o deosebire din punct de vedere al manifestărei individualităţei poporului român în comparaţie cu celelalte popoare romanice, anume literatura franceză ca şi cea italiană şi celelalte literaturi romanice deja cînd apar ne dau germenul întregei evoluţii literare la fiecare din aceste popoare. La români, individualitatea acestui popor n-o găsim manifestată în primele monumente literare, în textele religioase cu care se deschide literatura română, pe cînd la francezi o găsim în cele lirice.

În afară de literatura religioasă, vedem că se manifestă în o măsură destul de slabă la începutul secolului XVI un alt gen de literatură, «textele populare», ce treceau dintr-o mînă într-alta în numeroase copii. Această literatură ne va permite să ne facem o idee de cultura din acest timp, ne va da o concepţie despre individualitatea poporului român de atunci. Chiar literatura aceasta poporană

care e tradusă din slavonește ne permite să cunoaștem predispozițiile din acel timp, mediul de atunci. Nu numai în ceea ce creează cineva își manifestă starea sa psihică, dar și în ceea ce imitează, în ceea ce iubește.

Alt gen de literatură care apare în această epocă (sec. XVI—XVIII) e destul de bogat ; și în acest gen ca și în cărțile populare vom recunoaște individualitatea poporului român însă mai puțin ca în cărțile poporane, pentru că aceste erau citite de toți, pe cînd acest gen era o predilecție pentru cîțiva cărturari. Acesta e «genul istoric». În perioada sec. XVI—XVII, producerile istorice au fost la noi destul de fecunde și, în ceea ce privește literatura istorică, această perioadă a avut o mai mare însemnătate decît cea din timpul influenței grecești. Cei mai însemnați cronicari sînt din această epocă. Vom vedea la cronicari ca Neculce și Costin, la Ureche mai puțin, că genul acesta ne arată o parte din aptitudinile românilor, mediul din acel timp.

Dacă luăm producerile literare din epoca întîi și le privim în masă, vom constata că literatura religioasă predomină, s-a scris mai mult și lucrul e foarte natural dacă luăm în considerare împrejurările din această epocă. Biserica, precum și școala era sub influența unei pături streine, erau preoții slavoni care nu se îngrijeau de propășirea culturei noastre. Pătura cultă era o pătură streină și de aci urma că chiar dacă cineva voia să creeze ceva mai de seamă n-ar fi putut, căci literatura era în mîinile unui element strein și de aceea individualitatea poporului român nu s-a manifestat ca mai tîrziu, de ex. ca în secolul nostru. Erau preoții care dedeau cultura, erau cîțiva profesori pe la cîteva școale, dar ei se adresau mai mult elementului strein. Românul care voia să se ocupe de literatură nu putea să o facă, căci trebuia să se ocupe și de altceva, era împiedecat de împrejurările politice, care nu erau favorabile pentru dezvoltarea inteligenței. Dacă s-a găsit vreun boier mai cu carte, trebuia să ocupe și o diregătorie de care erau legate mai multe îndatoriri. Așa Miron Costin e întrerupt în studiul literaturei de persecuțiile domnitorului. Deci condițiile de dezvoltare ale românilor din punct de vedere cultural nu erau favorabile și erau mai mult în mîna streinilor. Dacă cineva vrea să facă ceva mai de seamă trebuia să facă și politică și era greu de împăcat politica cu literatura.

În fiecare rău e și un bine : pătura aceasta culturală a rămas departe de poporul nostru, cum a venit așa s-a și dus. Dacă s-ar fi exercitat o influență mai mare din partea ei, ea ar fi întrebuințat fel de fel de mijloace ca să zdrobească puținele creațiuni literare care existau la poporul nostru. În această privință francezii au suferit pentru că preoții îmbibați de cultura latină și de prozelitismul religios mai mult sau mai puțin fanatic au căutat să împiedice, să persecute tot ceea ce poporul producea ; așa sînt cîteva invective în contra poeziei populare și aceasta a avut o influență : din literatura franceză populară puțin a scăpat pînă astăzi pentru că cei puternici, preoții, nefiind streini de popor, au căutat să nimicească în popor creațiunile lui literare. La noi pătura culturală fiind streină nu și-a dat interes de literatura populară așa că această literatură populară a fost salvată de poporul nostru. Dacă poporul român a trăit mai departe de cultură, aceasta a fost un avantaj pentru el, căci a putut păstra operele lui, și dacă luăm operele lui Alecsandri vedem ce folos a avut pentru literatura noastră păstrarea intactă a literaturei populare, pentru că tot la literatura populară scriitorii noștri și-au întors privirea."

O trecere în revistă a acestor „principii călăuzitoare" și o aplicată confruntare a lor cu practica de istoriograf al literaturii române a lui Ovid Densusianu, realizează Dan Simonescu în studiul *Istoria literară în preocupările lui Ovid Densusianu* (volumul omagial *Ovid Densusianu*) :

„În cursul de literatura română veche, amintit, Densusianu ține să pună bazele teoretice ale cursului, prin formularea unor «principii călăuzitoare» (p. 1—25), care reactualizează norme de critică sociologică. Cercetătorul — spune el — trebuie să *constate*, să *aprecieze* și să *explice*. Constatarea este pur obiectivă : «trebuie să ne întrebăm de cînd și pînă cînd a trăit scriitorul, ce opere principale a scris, în ce raporturi stau unele cu altele» (p. 2). Aprecierea implică noțiunea de gust artistic, deci ceva subiectiv. Frumosul este definit în sens clasic : «aceea ce e simplu... nobil... sobru...» și, urmînd pe Herder și Goethe, atribuie clasicismului singurele probe viabile de gust estetic, de frumos. Românii, trăind departe de creațiile clasice, n-au gustul artistic dezvoltat. Sîntem înclinați a confunda luxul cu frumosul.

Apoi aprecierea estetică trebuie însoțită și de «critica morală a unei opere de artă» (p. 7), acordînd încrederea totală concepției antice că binele e aproape același lucru cu frumosul, dar recomandă ca cititorii singuri să scoată din operele citite lecțiuni de morală, «pentru că nu ne place să ne predice autorul în acest sens». Teoria despre conținutul moral imanent al operei de artă se înfățișează ca o reminiscență din lectura lui Hegel și Guyau. Prin explicarea operei literare, Densusianu, urmînd de aproape pe Taine, înțelege să arătăm «în ce împrejurări a luat naștere și cum s-a dezvoltat, cine era autorul care a produs opera, în ce mediu a trăit și în ce moment s-a produs această operă de artă» (p. 9). Cu ajutorul esteticianului Emile Hennequin, mort de tînăr, combate exagerările lui Taine, ale lui Sainte-Beuve. Totuși, în studiul literaturii române trebuie să ținem seama de mediu, de moment, pentru că noi am avut o cultură mai săracă și se știe că în stările primitive de cultură influența mediului este mai mare decît acolo unde civilizația este mai înfloritoare. La Hennequin, Guyau, în ce privește critica sociologică, la puțin din Hegel, în privința criticii estetice, se oprește Densusianu în 1898, ca și în 1893, ca teorie literară. Practic însă, el n-a studiat literatura română, pînă pe la 1905, prin prisma unor dogme preconcepute, ci a pornit de la contactul viu cu opera, a reconstituit biografiile autorilor, a judecat operele și a fixat curente, epoci mari în dezvoltarea literaturii ; deci o modestă aplicare a celor trei operații numite de el : a constatat, a apreciat, a explicat. Cînd fixează epocile literaturii noastre, ia drept criteriu fazele dezvoltării noastre istorico-politice : epoca slavonismului (sec. XVI și XVII), epoca grecismului (sec. XVIII) și epoca modernă (sec. XIX). Clasificarea este simplistă, pentru că nu ține seama de fazele de tranziții, în care influențele se întrepătrund și, mai ales, și pentru că ignorează ceea ce a pornit din forțele proprii ale sufletului românesc, ceea ce s-a constituit pe simțirile proprii, pe aspirațiile naționale (curentele naționale ale sec. al XVII-lea subordonate epocei slavismului !). Literatura religioasă nu vădește individualitatea poetică a poporului român, pentru că e o literatură de traduceri, în schimb, genul istoric arată «o parte din aptitudinile românilor, mediul din acest timp» (p. 20) ; la mijloc situează literatura poporană (cărțile populare), care, deși traduceri, «ne permit să ne cunoaștem predispozițiile din acel timp, mediul de atunci». Observațiunea e justă și în ce privește circulația celor trei genuri literare, în legătură cu exteriorizarea persona-

lității poetice, dar și în ce privește considerația mereu prezentă a mediului politic și social : «Așa, Miron Costin e întrerupt în studiul literaturii de persecuțiile domnitorului. Deci condițiile de dezvoltare ale românilor, din punct de vedere cultural, nu erau favorabile și erau mai mult în mîna străinilor. Dacă cineva vrea să facă ceva mai de seamă, trebuia să facă și politică și era greu de împăcat politica cu literatura» (p. 21—22). Raportul dintre politică și literatură e mult mai complex pentru a putea fi limpezit în cîteva rînduri, dar iarăși este o observație justă la Densusianu, pentru că la noi, și în epoca veche, mai mulți scriitori (Miron Costin, N. Milescu, P. Movilă, D. Cantemir, Stolnicul Const. Cantacuzino, Dosoftei) au fost opriți brusc în dezvoltarea lor literară, fie prin ucidere, fie prin deștelenire de pe pămîntul țării, ca efect al persecuțiilor politice, tocmai la maturitatea activității lor. Afirmații ca : «preoții slavoni (sic) nu se îngrijeau de propășirea culturii noastre» ; sau : «Biserica și școala erau sub influența unei pături străine» ; sau : «împrejurările politice nu erau favorabile pentru dezvoltarea inteligenței» (p. 21) sînt afirmații exagerate, dacă le privim în lumina descoperirilor și cercetărilor întreprinse de la 1900 încoace. Cred că nu s-ar putea documenta despre o *înstrăinare* generală, în masă, a păturii noastre culte, ci unele cerințe din vechea noastră cultură și literatură se explică prin hieratizarea lor în sens religios, prin lipsa de contact cu literaturile de tradiție clasică ale Occidentului și prin reaua stare materială și socială în care am conviețuit. O intuiție mai exactă arată Densusianu cînd apreciază operele poetice propriu-zise, cum, de ex. cărțile populare și literatura populară orală. Cărțile populare, traduse și imitate din slavonește și grecește, arată totuși preferințele românilor, cu gust artistic, starea lor psihică. Tezaurul popular oral este mai bogat la români decît la alte popoare, ca la francezi, de pildă, unde preoții «îmbibați de cultură latină și prozelitismul religios mai mult sau mai puțin, fanatic, au căutat să împiedice, să persecute tot ceea ce poporul producea» (p. 22). La noi, «înstrăinarea păturii culte» a contribuit la menținerea producțiilor populare. Problema e văzută dintr-un unghi prea îngust și exuberanța lirică, cît și măreția epică a producțiilor noastre populare, s-ar putea explica pentru multe specii, tot istoric și social (doinele, baladele, proverbele, strigăturile etc.). Mai just este în idei ca aceasta : «În sec. XVIII, legătura între pătura cultă și poporul de jos nu era așa strînsă ca mai tîrziu, și oamenii învățați nu erau convinși că dacă vor cunoaște literatura poporană vor putea da naștere la creațiuni poetice» (p. 332). După aceste «principii călăuzitoare», profesorul Densusianu trece la analiza operelor literare, de la cele mai vechi (sec. XVI), și sfîrșește cu operele istorice și cărțile populare ale sec. al XVIII-lea : *Gheorgachi și Enachi Kogălniceanu ; Oxenstiern, Descoperirea Sf. Liturghii, Întrebări și răspunsuri, Alexie, Eustatie Plachidas, Iliodor și Bertoldo.* Expunerea lui Densusianu poate fi luată și azi, după aproape 50 ani, ca punct de plecare pentru studiul multor autori și opere. Uneori se impun modificări, mai ales în domeniul istoriografiei (Const. Cantacuzino, Radu Popescu), care ar trebui să țină seamă de ceea ce au adus în studiile ulterioare N. Iorga și Const. Giurescu. Dar pentru alte aspecte ale literaturii, cursul lui Densusianu rămîne pînă azi neîntrecut (pentru Dosoftei și D. Cantemir), prin observațiile personale, prin spiritul de sinteză și prin preocuparea de ce este frumos și nou într-o operă. Surprinzătoare este încorporarea cărților populare și beletristice în evoluția organică a literaturii române. Cu privire la această ramură a literaturii române vechi, Densusianu este influențat de operele lui Gaster,

Literatura populară (1883), dar mai ales de *Geschichte der rumänischen Litteratur*, pe care Gaster abia o publicase în *Grundriss der romanischen Philologie*, II (1898), al lui Gröber. Prin amploarea ce dă materialului studiat, prin seriozitatea metodei, nu s-ar putea compara, din vremea lui, decît cu I. G. Sbierea *(Mişcări culturale...*, 1897). Însă în timp ce Sbierea se opreşte la anul 1714, Densusianu urmăreşte şi literatura din sec. XVIII. Sbierea a conceput prezentarea materialului mai mult pe plan bibliografic şi istoric, în timp ce Densusianu face un curs de literatură. Dezvoltarea argumentelor contrare, cînd polemizează (cu I. Bianu, cu Sbierea, uneori cu Gaster), este vie, convingătoare, caustică. Contactul direct cu operele literare, cu izvoarele necesare, aduce prospeţime în expunere şi lectura se face cu plăcere. Admiri construcţia ordonată a cursului, bogăţia informaţiilor de erudiţie ca şi observaţiile de ordin literar."

Pentru a oferi o imagine de ansamblu cît mai completă asupra cursurilor de istorie a literaturii române, ţinute de Ovid Densusianu între anii 1898—1901 la Universitatea din Bucureşti, dăm sumarul acestor trei cursuri :

1. Istoria literaturei române, 1898, 690 p. Curs (litografiat) ţinut în anul şcolar 1898—1899 ; redactat de Filip Drugescu. Volumul cuprinde : *Principii călăuzitoare. Cîteva priviri generale asupra condiţiilor în care s-a dezvoltat literatura română în perioada a I-a. Monumentele literare de origine bogomilică ; Literatura religioasă mai veche : Psaltirea scheiană ; Psaltirea voroneţeană ; Codicele voroneţean ; Palia de la Orăştie ; Legenda Sf. Vineri ; Apocalipsul Maicii Domnului ; Cugetări în ora morţii ; Legenda Duminicii ; Legenda lui Avram ; „Tatăl nostru", tipărit de Luca Stroici ; Literatura din secolul al XVII-lea : Legenda lui Adam şi a Evei ; Legenda despre lemnul crucii ; Proorocirea Savilei ; Legenda despre Melhisedec ; Scrisoarea lui Pilat către Kesar ; Cronica lui Mihail Moxa ; Alexandria ; Rojdanicul ; Viaţa Sf. Grigorie Decapolitul ; Pravila Sf. Părinţi ; Regulament mînăstiresc ; Pravila aleasă ; Pravila mică de la Govora ; Cronica lui Ureche ; Învăţături pentru toate zilele ; Evanghelia învăţătoare ; Viaţa mitropolitului Varlaam ; Activitatea literară a lui Varlaam ; Pravila de la Iaşi ; Catehismul de la Alba-Iulia ; Noul Testament ; Varlaam şi Ioasaf ; Psaltirea racoţiană ; Îndreptarea legii ; Învăţăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie ; Viaţa lui Nifon şi a lui Neagoe Basarab ; Viaţa şi operele Mitropolitului Dosoftei ; Miron Costin ; Cheia înţelesului ; Sicriul de aur ; Cărare pre scurt pre fapte bune ; Biblia de la 1688 ; Mărgăritare ; Pravoslavnica mărturisire ; Cuvînt de prăznuire ; Viaţa Sf. Vasilie cel Nou. Genul istoric la sfîrşitul secolului XVII : Cronici munteneşti : Istoria ţărilor române pentru început ; Istoria ţării româneşti de cînd au descălecat românii ; Cronica lui Brancovici ; Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul. Literatura secolului XVIII : D. Cantemir, Antim Ivireanul ; Cronica lui Radu Greceanu ; Nicolae Costin ; Cronica lui Axentie Uricariul ; Cronica lui Radu Popescu ; Cronica lui Alexandru Amiras ; Cronica lui I. Neculcea ; Alte opere literare din această epocă.*

2. Istoria literaturei române contemporane. I, 1780—1830, 480 p. Curs ţinut în anul şcolar 1899—1900 ; editat de Henri Stahl după note stenografiate. Volumul cuprinde : *Şcoala latinistă (Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, [Ion Piuariu] Molnar, Radu Tempea, Paul Iorgovici, Diaconovici) ; [Scriitori aromâni influenţaţi de cei din Transilvania (Teodor Cavalioti, Mihail*

Boiagi)]; *Țichindeal; Ienache Văcărescu; Alecu Văcărescu; Niculae Văcărescu; Ion Budai Deleanu; A. Aaron; Ioan Barac; Istoriografia [de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea]. (Stolnicul Dumitrache, Pitarul Hristache, Dionisie Eclesiarhul, Zilot Românul); Gheorghe Lazăr; C. Conachi; Iancu Văcărescu; Gheorghe Asachi; Veniamin Costache; Costache Stamati; Vornicul Alecu Beldiman; Daniil Scavinski; Alexandru Hrisoverghi; Anton Pann; Fabian Bob; Naum Rîmniceanu; Paris Momuleanu; Vasile Cîrlova.*

3. Literatura română, II. 1830—1900, 621 p. Curs ținut în anul școlar 1900—1901; editat de Henri Stahl după note stenografiate. Volumul cuprinde: *Ion Heliade Rădulescu; Săulescu; Laurian; Cipariu; Aron Pumnul; Bălcescu; Mihail Kogălniceanu; Alecu Russo; Costache Negruzzi; Niculae Filimon; Cezar Boliac; Aristia; Aricescu; Costache Negri; Al. Donici; Pelimon; Cuciureanu; Catina; Dăscălescu; Bălăcescu; Faca; Niculae Istrate; Nicoleanu; Gheorghe Tăutu; Gheorghe A. Baronzi; Alexandru Depărățianu; Gheorghe Sion; C. A. Rosetti; Andrei Mureșianu; Grigore Alexandrescu; Bolintineanu; Vasile Alecsandri; Matei Millo.*

Materia cursurilor de *Istoria literaturii române contemporane*, cursuri ținute în anii 1899—1900 și 1900—1901, desigur într-o formă substanțial revăzută și corectată, mai bine ordonată, apare în cea mai mare parte în *Literatura română modernă*, I, 1920; II, 1921; III, 1933. Nu s-au publicat de către autor în această lucrare scriitorii tratați după N. Filimon, cu excepția lui Grigore Alexandrescu, cu care se încheie volumul III din *Literatura română modernă*.

LITERATURA ROMÂNĂ MODERNĂ

Volumul I, ediția I, apare la București, Editura Librăriei Alcalay & Co., 1920, VI + 191 p.

Volumul II, ediția I, apare la București, Editura Viața românească, S.A., 1921, 209 p.

Volumul III, ediția I, apare la București, Editura Librăriei „Universala" — Alcalay & Co., 1933 149 p.

Ediția a II-a. Vol. I—II apar la București, Editura Librăriei „Universala" — — Alcalay & Co., 1925, VII + 191 (I); 1929, 223 p. (II).

Ediția a III-a. Vol. I apare la București, Editura Librăriei „Universala" — Alcalay & Co., 1929, VIII + 207 p.

Ediția a IV-a (volumele I—III) apare la București, Editura „Cugetarea" — Georgescu-Delafras, 1943, 444 p.

Reproducem textul după ediția de bază (ultima ediție din timpul vieții autorului) a lucrării *Literatura română modernă* (obținut și prin confruntarea cu celelalte ediții antume); vol. I, 1929 (ediția a III-a); vol. II, 1929 (ediția a II-a); vol. III, 1933 (ediția I).

Așa cum arată autorul în prefața („La prima ediție") volumului I (1920), lucrarea *Literatura română modernă* cuprinde cursul de *Istoria literaturei române* pe care l-a ținut la Facultatea de litere din București în 1899—1901. Ov. Densusianu arată că a păstrat fondul și planul cursului său (notele la curs fiind luate de H. Stahl), revăzînd numai forma expunerii, aceasta și din intenția de a pu-

blica versiunea inițială a lucrării sale, care a circulat și a fost cunoscută de un public numeros, format din studenți, profesori și specialiști.

Istoricul Nicolae Iorga și filologul Ovid Densusianu sînt socotiți, pe drept cuvînt, adevărații ctitori ai istoriografiei literare românești, primul accentuînd viziunea istorică, panoramică a evoluției literare, al doilea punînd la baza judecății de valoare criteriul estetic. Desigur, Ovid Densusianu se conduce în cercetările sale consacrate dezvoltării literaturii române după un sistem teoretic eclectic, izvorînd din tendințele ideologice atît de diverse, specifice epocii sale de formare ca om de știință, în care coexistă și se armonizează criteriile criticii sociologice și ale celei estetice.

Literatura română modernă este opera unui istoric literar matur, profund, echilibrat, original, în care evoluția literaturii este urmărită în contextul epocii, al dezvoltării societății, iar scriitorii sînt încadrați în curentul sau mișcarea literară și culturală din momentul istoric respectiv. În această operă, cea dintîi sinteză asupra literaturii noastre moderne, filologul, esteticianul și chiar istoricul nu s-au stingherit, ba mai mult, au colaborat prin erudiție și gust estetic, prin viziunea evoluționistă asupra culturii și literaturii. Ovid Densusianu a acordat o egală atenție studiului personalităților literare proeminente — care au marcat o epocă, au determinat și impulsionat evoluția estetică generală — și cercetării întregii mișcări culturale și literare, în sînul căreia au desfășurat o activitate consemnabilă atîția autori cu o operă mai modestă. În această privință, pe bună dreptate, metoda istoriografiei literare practicată de Ovid Densusianu a fost apropiată de aceea a lui G. Lanson, prin economia și sobrietatea expunerii, prin încadrarea autorului în momentul istoric, în mișcarea și curentul cultural, prin oferirea unor date biografice minime, descrierea întregii opere, cu accentuarea analizei literare. Istoricul literar Ovid Densusianu, fiind primul cercetător științific al dezvoltării literaturii noastre, a purces la reconstituirea biografiilor autorilor celor mai însemnați, la examinarea operelor literare după primele ediții sau după manuscrise, grupînd scriitorii după afinități spirituale și trăsături în care este prezent spiritul dominant al unei epoci sau curent literar. *Literatura română modernă* impresionează pînă azi prin organizarea organică și distribuirea cu economie și măsură a materiei, din care se desprind cu claritate liniile directoare de evoluție a literaturii, prin erudiția și rarul simț estetic al autorului, prin limpezimea clasică, expresivă, a stilului istoricului literar Ovid Densusianu. La baza evoluției literare, Ovid Densusianu pune aspirația spre înnoire, ascensiunea spre modernizare, propensiunea spre ideal și progres, distingînd între epoci dominate de un spirit vechi, perioade de tranziție și epoci noi, care au dat naștere unor orientări și curente literare revoluționare. În această lucrare, Ovid Densusianu acordă un rol echilibrat influențelor culturale și literare străine și factorilor autohtoni care au contribuit la dezvoltarea literaturii noastre, la prefacerile și evoluția parcursă într-un timp relativ scurt. O deosebită importanță atribuie Ov. Densusianu influenței creației populare asupra literaturii române culte, în cadrul căreia distinge etape și procese tot mai profunde și semnificative pentru cristalizarea și revelarea originalității literaturii naționale. Ierarhia valorilor artistice pe care o propune pentru această perioadă *Literatura română modernă* rămîne în liniile ei mari așa cum a fixat-o la 1900 Ovid Densusianu, deși cunoaște cu vremea nuanțări și completări firești, explicabile. Desigur, cînd va relua materia literaturii române într-o viziune integrală, de la origini pînă în deceniul IV al

secolului XX, în cursul său *Evoluția estetică a limbei române*, din punctul de vedere al unei analize stilistice, Ovid Densusianu însuși va stabili o tablă a valorilor estetice, pentru aceeași perioadă, mai corespunzătoare adevărului și realității. Dealtfel, mult mai evoluată și rafinată va fi analiza estetică pe care o va întreprinde marele filolog valorilor literare românești, limbii literare și stilului operelor celor mai însemnați scriitori români. După Ovid Densusianu, criticul Eugen Lovinescu va da o *istorie* a literaturii române contemporane (după 1900), în care va aplica mai consecvent criteriul estetic în judecarea operelor literare. Dar istoricul literar care va îmbina și aplica cel mai strălucit, cu un mare talent de creator epic, viziunea istoricului și criteriul estetic în analiza literaturii române, va fi G. Călinescu în monumentala sa operă *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941).

Profesorul Dan Simonescu, în studiul său *Istoria literară în preocupările lui Ovid Densusianu* (din volumul omagial *Ovid Densusianu)*, semnalează planurile pe care le anunțase filologul bucureștean de a studia și preda istoria literaturii române în anii 1899—1901, precum și părțile care au fost încorporate din aceste cursuri în *Literatura română modernă :*

„În anii școlari 1899—1900 și 1900—1901, Densusianu a continuat cursul său de istorie literară, din care a publicat o bună parte sub titlul *Literatura română modernă,*[1] începînd cu școala latinistă și terminînd cu Matei Millo (inclusiv V. Alecsandri). Încheindu-și cursul, aflăm că avea un plan mai vast de cercetare, cuprinzînd și prozatorii Papiu Ilarian, Ion Ghica, pe poetul imitator al lui Bolintineanu, Haralamb Grandea, pe Sihleanu și Petrino. Promite ca în viitor să studieze pe M. Eminescu, tratîndu-l «ca autor special și ca critic mai ales al influenței străine și din punct de vedere al influenței pe care a exercitat-o el ca poet».[2] Planul acesta nu s-a realizat, deoarece în toamna anului 1901, Densusianu este numit profesor titular la altă catedră, aceea de «Filologie romanică cu specială privire la limba română», la care a oficiat pînă la moarte (1938).

Profesorul D. Murărașu, în studiul său, *Ovid Densusianu, poet, critic, istoric literar* (din volumul omagial *Ovid Densusianu),* subliniază importanța și temeinicia cursurilor universitare de istoria literaturii române, ținute de către învățatul filolog între anii școlari 1897 și 1901 și care au format materia principală a lucrării sale *Literatura română modernă :*

„Între 1897 și 1901, Ovid Densusianu a ținut un curs de istoria literaturii noastre pînă la Eminescu. Numai tîrziu s-a publicat acest curs, care s-a bucurat, încă de atunci, de interesul lumii intelectuale. La Ovid Densusianu, tînăr de 25 de ani, se poate observa năzuința spre nou, spre ceea ce este deosebit de ce

[1] Ediția întîi : vol. I, 1920 ; vol. II, 1921 ; vol. III, 1933. Ediția a II-a : vol. I, 1925 ; vol. II, 1929. Ediția a III-a : vol. I, 1929, Ediția a IV-a : toate volumele într-un tom, Ed. „Cugetarea" — Georgescu-Delafras, București, 1943. Ediția tipărită se încheie cu studiul vieții și operei lui Gr. Alexandrescu. Au rămas nepublicate lecțiile despre *Bolliac* (Cursul stenografiat, p. 296), *Aristia* (p. 310), *Aricescu* (p. 311), *C. Negri* (p. 312), *Al. Donici* (p. 316), *Pelimon* (p. 325), *Cuciureanu* (p. 326), *Catina* (p. 327), *Dăscălescu* (p. 328), *Bălăcescu* (p. 336), *Faca* (p. 339), *N. Istrati* (p. 340), *Nicoleanu* (p. 342), *G. Tăutu* (p. 347), *Baronzi* (p. 348), *Depărățeanu* (p. 351), *G. Sion* (p. 357), *C. A. Rosetti* (p. 359), *A. Mureșanu* (p. 364), *Bolintineanu* (p. 423), *V. Alecsandri* (p. 487) și *Matei Millo* (p. 579—618).

[2] *Literatura română* (1830). Curs stenografiat, anul școlar 1900—1901, p. 616—618.

au făcut alții. Nu avem însă, cum se întîmplă adesea la noi, noutatea extravagantă pentru diletanți și pentru improvizați, ci noutatea unui spirit serios pentru oameni serioși. *Literatura română modernă* (ed. I. vol. I, 1920, vol. II, 1921, vol. III, 1933) este o operă unică în felul ei. Cuprinde dezvoltarea literaturii noastre de la Școala latinistă pînă la Gr. Alexandrescu inclusiv și urma să fie completată cu un alt volum în care să fie prezentată opera lui Alecsandri, Bolintineanu și a altor scriitori din epoca preeminesciană. Rar o lucrare de om învățat prezentată cu atîta discreție tocmai în ceea ce este erudiție, căci pentru Ovid Densusianu erudiția este instrumentul care trebuie numai să țină în frîu imaginația și, prin aceasta, lucrarea însăși rămîne o creație fundamentală în domeniul istoriei noastre literare."

În continuare, D. Murărașu remarcă originalitatea concepției și metodologiei istoriografice a lui Ov. Densusianu, în comparație cu activitatea altor istorici literari contemporani, ca N. Iorga și G. Bogdan-Duică :

„Autorul pleacă de la cercetări personale și de la numeroase date pe care le confruntă și chiar dacă, în privința unora din scriitori, s-au putut aduce noi precizări, liniile generale rămîn definitive. Biografie numai cît trebuie, date biografice ori de se simte nevoia, analiza fină, încadrarea scriitorilor în curente și-n atmosfera vremii lor și mai ales caracterizări luminoase atrag și instruiesc. Pretutindeni o minte care se apleacă binevoitoare și cu interes chiar și asupra unor scriitori care n-au lăsat o urmă puternică în viața noastră literară. Și apoi un scris cald, învăluitor, care amintește cîteodată și de profesorul care de pe catedră da și sfaturi, nu numai instruia. N. Iorga este marele maestru în sinteze largi, care cuprind nu numai viața literară, ci și pe aceea culturală, politică, socială. Istoria literaturii se identifică, pentru N. Iorga, cu istoria civilizației unui popor. G. Bogdan-Duică este neîntrecut în monografiile erudite, în care și cele mai mărunte date se organizează în vederea luminării vreunui aspect. Chiar și *Întîii poeți munteni*, volum de istorie a literaturii, e numai o grupare de monografii. Ovid Densusianu organizează materialul erudit, reținînd numai ceea ce-i necesar pentru cunoașterea personalității unui scriitor și, apoi, își îndreaptă atenția toată asupra valorificării lui din punct de vedere estetic. Ovid Densusianu este un istoric literar artist, un erudit discret, care știe să cedeze pasul omului de simț estetic și de gust care-l dublează."

Deoarece articolul lui P. V. Haneș, *Ovid Densusianu, istoric literar*, apărut mai întîi în *Preocupări literare*, IV, aprilie 24, 1939 (republicat în volumul *Studii de istorie literară*, 1970), este remarcabil ca bază istorico-documentară și ca demers al interpretării, aducînd în discuție probleme de metodologie, de periodizare și sistematizare a materiei, modalitatea de analiză literară așa cum se reflectă în activitatea de istoric literar a lui Ovid Densusianu, ne îngăduim să reproducem un pasaj masiv în comentariile noastre, care caută să adune ca într-un focar cele mai elocvente exemple de receptare critică a operei sale :

„La 1897, spune că «obiectul filologiei este de a studia limba unui popor (sau mai multor popoare) și de a înțelege tot ce găsim din această limbă în documente sau auzim în vorbirea de toate zilele» (pag. 15). Prin «documente» trebuie să înțelegem și literatura, fiindcă mai jos, pe aceeași pagină, citim : «Astfel înțeleasă filologia, ea apare ca baza oricărui studiu de istoria limbii și literaturii unui popor», iar pe pagina următoare : «Istoria limbii și a literaturii nu sînt decît două ramificațiuni din ceea ce numim filologie». Dar literatura cade

mai curînd în domeniul cercetărilor estetice decît al celor filologice, se obiecta și se obiectează și astăzi. Ovid Densusianu prevenea astfel obiecțiunea : «După cum un botanist studiază florile fără să se întrebe dacă culorile lor sînt frumoase sau nu, tot așa un filolog analizează fenomenele lingvistice fără să se exprime asupra valorii lor estetice. Acel ce se ocupă însă cu istoria limbii și literaturii nu trebuie să constate numai și să explice fenomenele, ci să le și aprecieze. De aci necesitatea de a studia limba și literatura și din punct de vede al esteticei. Mulți sînt desigur de părere că cine se ocupă cu filologia este totdeauna în stare să-și facă o judecată estetică asupra unei opere literare. Și aceasta din cauză că studiile de filologie nu pot merge alături de cele de estetică... O asemena opiniune ni se pare cu desăvîrșire nejustificată» (p. 17). Filologul și estetul au trăit mereu alături în sufletul său. Filologul a insistat asupra activității gramaticale a scriitorilor, asupra chestiunilor de ortografie și de dicționar. Școalei latiniste i-a acordat specială atențiune. Ne-a prezentat nu numai pe Micu, Șincai, Maior, Cipariu, ci și pe Radu Tempea, Paul Iorgovici, C. Diaconovici Loga. În vol. I din *Literatura română modernă*, consacră, numai ca introducere, Școalei latiniste 22 de pagini. Urmează apoi două capitole : *Filologii și istoricii Școalei latiniste, influența lor la aromâni* și *Manifestări sub altă formă ale ideilor școalei*. În vol. al III-lea, apare acest capitol : *Ultime aspecte ale Școalei latiniste* (G. Săulescu, Aug. Treb. Laurian), cu atenție specială la istoria dicționarului limbii românești. La capitolul *I. Eliade Rădulescu* acordă atenție specială activității de gramatic a acestuia. Istoria literară nu era pentru el numai studiul personalităților, nici numai al scriitorilor care străbat timpurile, ci al mișcării culturale și literare la un loc, în strînsă legătură cu epoca respectivă. Dacă, procedînd astfel, dădea peste un scriitor mic pentru noi cei de astăzi, ori peste o operă neînsemnată, le dădea și lor atenție, întrucît reprezentau o preferință a timpului. Se apropia, din acest punct de vedere, de concepția lui Gustave Lanson.[1] Ca și Lanson, Ovid Densusianu urmărea mișcarea literară și preferințele publicului în fiecare epocă și nu se da în lături de a înfățișa viața și operele unor scriitori ca D. Țichindeal, Matei Millo, Al. Beldiman, Naum Rîmniceanu, V. Fabian Bob, Daniil Scavinschi, Al. Hrisoverghi, Barbu Paris Mumuleanu. Lui îi datorăm introducerea în preocupările de istorie literară a scriitorilor pentru popor ca Vasile Aaron și Ion Barac. Dar unde se deosebea de Gustave Lanson era în chestiunea dacă actualitatea trebuie sau nu să intre în istoria literară. Din acest punct de vedere, întîlnim la el două atitudini. Pînă pe la 1910, se interesa numai de trecut. După 1910, introduce și preocuparea de istoria literaturilor contemporane. O spune și o cere precis în lecția introductivă citată despre istoria literară în învățămîntul universitar (1911). În cele două volume : *Sufletul latin și literatura nouă*, unde și-a publicat părți din cursurile despre aceste directive, afirmă hotărît că «mai mult decît oricînd gîndul nostru trebuie să meargă spre actualitate !»[2] și protestează contra tradiției de a studia numai trecutul : «La Universitate, literatura nouă e sistematic lăsată la o parte, pentru că se pare inoportun sau o pierdere de vreme să i se consacre cursuri ce ar fi o protestare împotriva unei tradiții socotite inatacabile».[3] În *Orientări nouă în cercetările filologice*

[1] *Preocupări literare*, II, p. 130.
[2] Vol. I, p. 2.
[3] Vol. I, p. 31.

(1923), nu amintește deloc istoria literară. Filologul se va ocupa doar cu limba literară. Totuși el continuă a se preocupa de literatură ca istoric literar și estetician. Spune în *Directive de azi în literaturile romanice* (1924): «Chiar cînd ne ocupăm cu probleme de filologie, de istoria limbii, nu poate fi indiferent să ne ocupăm cu probleme de literatură».[1] Studia scriitorii pe grupe, după caracterele lor asemănătoare, și apoi pe fiecare în parte înăuntrul grupului, evidențiind asemănări și deosebiri. Vom da exemplu din materia de la Școala latinistă pînă la Gr. Alexandrescu inclusiv, deoarece n-am putut dispune de cursul său litografiat de literatură veche și nici nu e publicat... Cînd vreun scriitor aducea el singur însușiri noi, îi consacra un capitol special, ca lui Cîrlova, I. Eliade Rădulescu, M. Kogălniceanu și Gr. Alexandrescu. Pe M. Kogălniceanu el l-a consacrat ca scriitor și critic literar, pînă atunci (1898) fiind cunoscut doar ca orator și om politic. Biografiile le-a reconstituit el însuși, fiindcă dispunea de prea puțin material de la predecesori.. Operele le cita în ordine cronologică, dar nu se oprea decît la cele mai principale din ele, ca să expună cuprinsul, ori să le caracterizeze. Astfel :

	Citează	Analizează
Samuil Micu	23	5
Gh. Șincai	11	2
P. Maior	12	8
D. Țichindeal	5	1
I. Budai-Deleanu	7	3
V. Aaron	7	5
I. Barac	19	1
Gh. Asachi	28	5
Al. Beldiman	10	1
Iancu Văcărescu	7	2
A. Pann	17	3
I. Eliade Rădulescu	54	10
T. Cipariu	12	3

Urmărea edițiile operelor, se interesa de cele netipărite, de soarta lor, de peripețiile prin care au trecut pînă la tipărire sau pînă a fi fost depuse în loc sigur (cazul operelor lui Samuil Micu, ale lui Gh. Șincai, cum s-a ajuns la tipărirea *Dicționarului* de la Buda ori a cronicii lui Șincai etc.). Făcea foarte dese citații. Analiza pe larg (de ex., *Primăvara amorului* de Iancu Văcărescu, în vol. al II-lea, p. 61—63, din *Literatura română modernă)* și oferea caracterizări rămase clasice, cum sînt ale lui V. Cîrlova, I. Eliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, etc. Iată caracterizarea poeziei *Sburătorul* a lui I. Eliade Rădulescu, care totdeauna s-a putut face foarte greu : «Tonul natural în care e scrisă... adevărul sufletesc care vibrează în ea... frăgezimea ei de simțire... Toată neliniștea în fața tainelor care-și flutură ispitirea lor, toată naivitatea tinereței, care nu-și dă seama

[1] *Directive...*, p. 2.

de ce vine să o turbure, trec, și blînd și vijelios, prin aceste versuri și mai ales care încheie strofa a doua și a treia sînt minunate răsunete ale simțirei în aiurare, în luptă cu nedumerirea.» Putem afirma că întreg capitolul despre I. Eliade Rădulescu n-a putut fi încă egalat. Aproape întreg capitolul despre Gr. Alexandrescu constituie un model de caracterizări. Iată despre o poezie slabă, *Așteptarea:* «Cadrul sentimental al acestei poezii... e departe de a fi găsit realizarea poetică; versurile se înșiră cu devieri de la lirismul lor, alunecă adeseori spre nota discursivă, își știrbesc conturul în atingeri de cuvinte aspre, rămîn în totul prea departe de exprimarea în acord cu fondul emoțional» (vol. al III-lea, p. 112). Despre una izbutită. *Anul 1840:* «Vibrează de puterea viziunei și pune semnul unei brazde luminoase în literatura noastră de inspirație patriotică, cu prelungiri pînă la Eminescu» (p. 120, vol. al III-lea). Valoarea fabulelor lui Gr. Alexandrescu stă «în felul cum... a știut să derive spre poezie cunoașterea adîncă a sufletelor, în darul pe care-l avea de a dramatiza acțiunile... și totodată în arta cu care a atenuat contrastul dintre real și fantastic, îmbinîndu-le nesilit, făcîndu-ne să prindem ușor legătura dintre motivul concret și ce este închipuire»...[1] El a mai preconizat cercetarea și la noi a mediului artistic înainte de a ne ocupa cu literatura unei epoci și urmărirea «transformărilor literare în lumina faptelor de ordine psihologică și socială».[2] Pasionat pentru transformări. «a trecut relativ mult timp pînă ce s-au arătat (la începutul sec. al XIX-lea, n.n.) semnele de înnoire, pînă ce un curent de prefacere largă, o orientare mai modernă au început să se afirme în poezia noastră»,[3] și regretă că la noi o generație intelectuală durează aproape cincizeci de ani, pe cînd în Franța numai 15.[4] Nu-i plăcea Stamati cînd părea pornit contra a tot ce putea înnoi viața noastră.[5] Satisfacția că Eliade Rădulescu n-a fost dintre cei care să nu meargă mai departe, să nu participe la înnoiri cerute de „poruncile vremii».[6] Tonul studiilor lui e polemic. Stabilește adevăruri noi numai după ce combate credințele greșite ale înaintașilor. În slujba polemicii pune ironia, uneori biciuitoare. Despre mișcarea de teatru din vremea lui Caragea spune: «Teatrul acesta (de la Cișmeaua Roșie, n.n.) — cel dintîi la noi — se deschise la 1818, atrăgînd prin noutatea lui: lumea care se îngrămădea într-o sală cu loji, care ne putem închipui de ce înfățișare putea fi cu tot postavul lor roșu și cu draperiile de chembrică, dintre care răsărea cîte o lumînare de seu în sfeșnic de tinichia».[7] După ce citează din Hrisoverghi versurile: «Lasă-te acum de iubit. — Nu vezi? Capul ți-a albit», adaugă: «Ceva în felul biletelor de plăcintă».[8] O poezie cu suspinuri o denumea: «monotonie interjecțională versificată».[9] *Spitalul amorului* al lui A. Pann îl numește «bazar poetic».[10] Despre *Mihaida*, epopeea lui I. Eliade Rădulescu: «parcă citim mai curînd *Tandalida* decît *Mihaida*».[11] Cînd dă de epoci

[1] *Lit. rom. mod.*, III, p. 141.
[2] *Istoria literară în învățămîntul universitar*, p. 6.
[3] *Lit. rom. mod.*, II, 3.
[4] *Ibidem*, 45.
[5] *Ibidem.*
[6] *Lit. rom .mod.*, II, 122.
[7] *Ibidem*, p. 55.
[8] *Ibidem*, p. 75.
[9] *Ibidem*, 6.
[10] *Ibidem*, 95.
[11] *Ibidem*, 166.

literare care nu cultivau seriozitatea, nu se sfieşte să dea îndemnuri : «Mai mult calm, mai puţină paradă de sentimente şi o mai mică cheltuială de fraze declamatorii n-ar fi stricat literaturii române...», zice despre literatura din timpul lui, vorbind însă de Şcoala latinistă...

Ce să admirăm mai mult, dacă recapitulăm cele spuse ? Seriozitatea savantului ori talentul artistului ?" (p. 331—335 şi 339—341).

O analiză pătrunzătoare şi revelatoare a ideologiei istoriografice şi a activităţii practice de istoric literar a lui Ovid Densusianu — unul dintre deschizătorii de drumuri ai disciplinei în cultura românească — a realizat profesorul Dan Simonescu în studiul *Istoria literară în preocupările lui Ovid Densusianu* (din volumul omagial *Ovid Densusianu),* cercetare din care se poate contura personalitatea distinctă, complexă, a profesorului şi savantului care a dominat filologia românească în prima jumătate a secolului XX :

„Străbătînd tot acest material, am desprins cîteva caracteristice care ar putea să arate ideile pregnante şi personalitatea lui Ovid Densusianu, ca istoric literar. Epoca de care se ocupă nu este remarcabilă prin creaţii de mare valoare literară, totuşi istoria literară trebuie să facă concesiuni şi să se ocupe de toate producţiile : «Traduceri, adaptări întîlnim... după povestiri, romane ori piese de teatru şi dacă istoria literară vine să le înregistreze e pentru că ele sînt mărturii ale atingerilor cu literaturile streine... de altă parte, cîteodată au putut da unele sugestiuni sau orientări de limbă literară pentru scrieri originale de mai tîrziu» (ed. 2, vol. II, 126). În aceste rînduri vedem limitele pînă unde se poate întinde istoria literară ; ele sînt foarte departe şi concesiile istoricului literar trebuie să fie mari, în funcţie şi de alte consideraţii decît cele pur estetice. Condamnă şabloanele, «acele convenţiuni de istorie literară şi de critică ce se întîlnesc des la noi» (II, 2, 18) şi recomandă să mergem întotdeauna direct la izvoare. Pentru poeţii Văcăreşti, Densusianu a mers direct la manuscrise, la fel pentru I. Barac, V. Aaron ; astfel, perspectivele metodei lui au îndemnat pe mulţi din studenţii lui să cerceteze literatura română şi au format o adevărată şcoală istorico-literară (N. Cartojan, P. V. Haneş, C. Damianovici, I. Raşcu, pentru a numi pe cei mai productivi). Altă dată ne acuză că ne menţinem în etichete înşelătoare (I, 2, 19). Viziunea justă a istoricului literar o are mai ales cînd subordonează diferitele însuşiri mărunte ale scriitorilor unor priviri de ansamblu, încadrîndu-i în curente şi epoci literare : *Începuturile literaturei poetice* cuprind Văcăreştii, Budai-Deleanu, Aaron şi Barac ; *Poezia în spirit vechi şi cea de tranziţie, Epoca de la 1840* etc. Deşi manevrează cu un material literar şi cultural care s-ar preta la o tratare în spirit naţional, pentru că sînt scriitorii care au propagat, prin literatură, redeşteptarea conştiinţei naţionale, totuşi nu vom găsi exagerări şovine, ci, din contra, o înţelegere mai adîncă a patriotismului : «Nu prin fraze, articole de jurnale şi discursuri rostite la întruniri ajunge cineva să se impună în faţa streinului şi poate rezista în lupta contra lui. Numai cine munceşte fără preget este ţinut în seamă de alţii şi nimeni nu îndrăzneşte să te şteargă dintre cei vii cît timp mai dai semn de vieaţă» (I, 2, 21). Vorbind, de exemplu, de ecourile ideilor latiniste la macedo-români, spune numai că «învăţaţii transilvăneni făcură să se audă chemările lor de trezire a conştiinţei naţionale» (I_2, 75). Recunoştinţa posterităţii pentru înaintaşii noştri se arată sobru : «cei trei învăţaţi transilvăneni au înţeles că trebuie să pregătească viitorul care ni se cuvenea, şi cînd el a ajuns pentru noi, cei de azi, realitate,

amintirea lor are sfinţenia recunoştinţei ce se cade tuturor celor care deschid «drumul de lumină» (I_2, 69). Autorul gîndeşte social cînd cercetează istoria evoluţiilor literare. Marile individualităţi capabile «să dea semnalul mişcărilor noua» se ivesc «numai atunci cînd cultura se revarsă bogată, din plin, asupra sufletelor». La noi «tiparele vechi» se menţin (în 1900) încă, tocmai pentru că au avut o viaţă spirituală redusă (II_2, 4). Densusianu este cel dintîi istoric literar care a judecat poeţii noştri mai vechi în funcţie de clasa socială din care au ieşit. Viaţa uşoară a boierimii, a «păturei de sus», viaţa socială de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea explică particularităţile de exuberanţă lirică şi naivă ale acestei poezii (v. despre Văcreşti, Conachi etc.) : «Pentru ca să înţelegem spiritul în care sînt scrise poeziile lui Ienache Văcărescu va trebui să ne transportăm un moment în mediul în care a trăit, în vieaţa acelei boierimi din care făcea parte dînsul» (I_2, 91—92), şi urmează un tablou foarte sugestiv al acelei vieţi de «dolce farniente» oriental. «Parada de sentimente», «cheltuiala de fraze declamatoare» sînt o consecinţă a acelui spirit oriental în care am trăit la începutul sec. al XIX-lea (I_2, .18). Distanţarea calitativă dintre «generaţia viguroasă» de cronicari care au scris pînă pe la 1750 şi «cei din urmă cronicari» (Stolnicul Dumitrache, Dionisie Eclesiarhul, Zilot Românul, Pitarul Hristache) o explică Densusianu foarte clar tot prin schimbările de mediu, anume cele întîmplate în viaţa politică : cronicarii bătrîni aveau o cultură superioară, în plus «avusese posibilitatea să cunoască bine ceea ce veneau să povestească, pentru că erau iniţiaţi în mersul trebilor ţării, trăiau în apropierea domnului, îndeplineau însărcinări înalte», pe cînd sub fanarioţi, cronicarii n-au mai păstrat situaţii politice şi sociale înalte, care să le dea independenţa şi obiectivitatea scrisului lor (I_2, 135—137). Prefacerile rudimentare de ordin social şi politic au avut repercusiuni asupra întregii vieţi, deci şi asupra literaturii. Astfel, cronica versificată a lui Zilot Românul aduce ceva nou, «o atitudine de răzvrătit împotriva stărilor nenorocite, sentimente în care vorbia conştiinţa naţională» (I_2, 159). Tot social discută Densusianu problema influenţelor străine exercitate asupra literaturii române. Neogrecismul literar ne-a îndrumat spre «compuneri prolixe, monotone» (cronicele rimate) ; a înstrăinat clasa de sus, care a desconsiderat seva poeziei populare, făcînd ca literatura poetică să ne întîrzie cel puţin cu o jumătate de veac .Literatura română, în loc să aibă, la începuturile ei, vigoarea unei literaturi tinere, se prezintă cu «stigmatele decadenţei» ca un efect al atingerii ei cu poezia neogreacă (I_2, 127). Aspiraţiile de schimbare, de modernizare, ne vin din Transilvania, prin contactul cu Occidentul. Călătoriile în ţările apusene, în Italia, Franţa, Anglia (cazul lui Paul Iorgovici, I_2, 72), au redeşteptat idei nobile, au trezit observaţiuni asupra stărilor înapoiate de la noi (Conachi, Stamati). Singurul «contrapond» salutar la influenţa orientală ar fi fost clasicismul, care ne-ar fi smuls din lenea intelectuală în care ne-am complăcut atîta timp. Romantismul francez ne-a dat o literatură «prea enervată», în timp ce clasicismul antic ne-ar fi dat calmul, seninătatea necesare artei. «Bibliotecile din Transilvania sînt pline de traduceri şi imitaţiuni după autorii latini şi greci», dar lipsa talentului de poetizare la scriitorii ardeleni a făcut ca această singură sursă de salvare să nu fie atît de viabilă cum ar fi trebuit (I_2, 18—19). Singur I. Budai-Deleanu, «împărtăşindu-se din comorile literaturilor clasice», ne-a dat operă de «o inspiraţie bine călăuzită», de o poezie «mai ridicată şi subţire, cum se află la alte neamuri» (vorbele lui I. Budai-Deleanu). În ce priveşte influenţa autohtonă, adică

aceea a literaturii populare revărsată asupra celei culte, Densusianu vede foarte bine situația. Pînă pe la 1840, scriitori ca Barac, Aaron, Panu, uneori Văcărești, Conachi au folosit poema populară, dar «mai mult inconștient» și «nu sînt în stare să dea o formă nouă artistică, subiectelor, versurilor care au ajuns la ei». Alții sînt străini de popor sau nu intuiesc valoarea literaturii populare (ed. 1943, p. 441). Generația de la 1840 are meritul de a spune «răspicat pentru prima dată că moșteniri sufletești de veacuri își revendicau prețuirea noastră și se punea sub ochii scriitorilor o comoară vie de care înaintași ai lor abia aflase, iar alții trecuse pe lîngă ea, fără să o bănuiască». Dar chiar pentru această epocă, sudura elementelor de proveniență populară cu cele de proveniență cultă nu se împlinește în chip armonic, încît apar mereu discordanțe și juxtapuneri artificiale (ed. 1943, p. 328). Din discuția acestor idei din istoria literaturei române moderne (și sînt cele mai pregnante), ca și din acelea referitoare la studiul literaturii române vechi, Densusianu apare ca un istoric literar matur, cu un sistem eclectic din domeniul criticii sociologice, al celei estetice, evoluționist și istoric. Economia studiilor lui istorico-literare este cea lansoniană : o mică introducere în care fixează *momentul* apariției scriitorului ; urmează biografia, bibliografia operelor, analiza lor și o încadrare în curentul sau epoca respectivă. Ermetismul acesta academic este impus lecțiilor lui de contingențele didactice, urmărind, în afară de scopuri științifice, scopuri educative și, în privința aceasta, el a reușit, pentru că obiectul limbii și literaturii române, în învățămînt, s-a dezvoltat și s-a îndrumat pînă pe la 1925 (cînd a figurat, pare-mi-se, ultima dată în comisiile de capacitate pentru ocuparea catedrelor de învățămînt secundar), sub auspiciile «școalei Densusianu». Dacă în unele manuale didactice s-au strecurat, de la o ediție la alta și de la un autor la altul, unele considerații străine de știință pură, sau de un orizont mai strîmt, sau altele de un colorit semănătorist și șovin, acestea pornesc de la alte «școale», cu care Densusianu nu s-a împăcat niciodată. S-ar părea că există totuși o carență însemnată în studiile istorico-literare ale lui Densusianu : lipsa unei analize mai adînci a valorilor estetice și a elementului formal de expresivitate. Acestea formează însă obiectul unor studii speciale în activitatea lui Densusianu și ele vom vedea că au aderențe perfecte cu istoria literară."

La apariția primelor două volume din opera fundamentală de istorie literară a lui Ovid Densusianu, *Literatura română modernă* (I, 1920, II, 1921) G. Bogdan-Duică (autorul lucrării *Primii poeți munteni*, 1921) apreciază cu deosebire (în recenzia sa din *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 724—727) această scriere, care inițial a fost cursul de istoria literaturii române moderne, ținut de marele filolog cu peste douăzeci de ani în urmă la Facultatea de litere din București și căruia, deși autorul l-a revăzut, nu-i aduce remanieri esențiale, ceea ce denotă că aceste concepții reprezintă «convingeri definitive» ale sale. G. Bogdan-Duică îi găsește o seamă de merite lui Ovid Densusianu, privind originalitatea concepției și a ideilor, periodizarea materiei, bogăția informației, prioritatea ce îi revine în abordarea acestei epoci literare, adîncimea analizelor și claritatea expunerii, după cum face și o serie de observații mai de amănunt, care nu știrbesc cu nimic valoarea lucrării :

„Școala latinistă începînd cu anul 1780, încheie «perioada veche» și începe «faza nouă» a literaturii române. Faza nouă este o «regenerare» produsă de con-

vingerile învățaților transilvăneni, care, la rîndul lor, sînt produsul unirei cu biserica romano-catolică. «Solidaritatea intelectuală» a lor — anume și cu dreptate accentuată — a impus tuturora credința în «originea noastră latină», care astăzi nu mai este contestată de nimeni. Se caracterizează apoi scăderile și primejdiile curentului latinist, a cărui agonie a fost grăbită de «progresele poeziei române», progrese sosite tocmai cînd primejdia era mai mare. Remarcabilă este și părerea autorului că utilitatea spiritului latin-antic nu s-a putut manifesta — se spune de ce — în literatură (p. 18) ; și îndreptățită este părerea de rău că literații noștri n-au trecut prin școala acelui spirit de «calm» sentimental, ci au trecut de-a dreptul la romantismul francez pe care ardelenii l-au combătut. Paginile acestea indică un contrast, asupra căruia s-ar putea scrie încă mult mai amănunțit cu probe" (p. 724).

După ce trece în revistă scriitorii și operele lor, despre care scrie Ov. Densusianu, în primul volum, aducînd unele amănunte în completare sau asociindu-se părerilor autorului, remarcînd modalitățile de expunere ale biografiilor, precum și de analiză estetică a textelor, G. Bogdan-Duică, în aceeași recenzie, desprinde o idee mai importantă, asupra căreia ține să-și exprime mai răspicat opinia :

„De la 1780—1820 evoluția a fost lentă. Și de-aici înainte ea nu-și iutește pasul. De aceea, volumul al II-lea începe cu o constatare, pe care o citez verbal : «Cine urmărește literatura română chiar mai nouă are mereu prilejul să constate că scriitorii au rămas prea multă vreme credincioși acelorași idei, s-au arătat prea ușor mulțămiți de ce au cîștigat, într-un moment, ca directivă literară. Lamartine spunea că o generație spirituală nu durează mai mult de cincisprezece ani. Aceasta poate să fie adevărat pentru Franța, dar la noi constatarea e că o generație intelectuală ține cam cincizeci de ani, dacă nu și mai mult» (II, p. 3). Cu alte vorbe, d. Densusianu constată o perseverare a ideilor, a modului de simțire, a curentelor. Aceasta ar însemna că sîntem un neam cu înclinări conservatoare. Convingerea se reflectează în caracteristicile autorului. Observarea este justă ; dar și explicarea este foarte simplă. La noi diferențierile sociale și culturale sînt de origine recentă ; dincolo de ele, în trecut, și fantazia și rațiunea erau prinse în formele unei societăți înțepenite. Într-o astfel de societate, firește, nu putem «să croim sisteme mari filozofice» (I, p. 21) ; ba nici istorie, nici filologie serioasă nu croiam. Acestea vin acum, filozofia va veni, poezia mare chiar este printre noi ; și cel puțin printre poeți personalitățile sînt individualizate, originale, nu umbre ale modelului ca, de ex., în epoca lui Conachi și Văcărescu. Ceea ce a fost de constatat pentru trecut nu va fi deci real și în viitor ; curentele de vreo 50 de ani se vor strînge în cifre mai mici ; astfel că observarea relativă la ritmul mișcării literare nu privește însuși fondul producător, spiritul rasei" (p. 726—727).

După ce analizează materia primelor două volume ale lucrării lui Densusianu, *Literatura română modernă*, găsind potrivite încadrările și caracterizările epocii tratate, G. Bogdan-Duică își încheie recenzia :

„Am scos la iveală calitatea de căpetenie a scrierii d-lui O. Densusianu : ea este stăruința de-a fixa evoluția literară în faze caracterizate precis. De-aceea opera nu are balast de erudiție, ci privirea este liberă, rămasă deasupra fenomenelor, nu în ele, între ele. Putem fi curioși a ceti continuarea în acele volume cu prilejul cărora vom reveni, pentru a caracteriza toată concepția" (p. 727).

De o receptare judicioasă, comprehensivă, se bucură și cel de al treilea volum (1933) din *Literatura română modernă* de Ov. Densusianu, din partea lui Ion Breazu (*Dacoromania*, VII, 1931—1933, p. 384—385), care subliniază meritele autorului și calitățile lucrării, deși se publică după atîta timp de cînd materia aceasta a fost predată, sub formă de curs, la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX :

„Ovid Densusianu continuă, după o întrerupere destul de lungă, cu publicarea cursului d-sale de istorie a literaturii române moderne. Acest al III-lea volum, care era să se întindă pînă la Eminescu, nu ajunge decît pînă la Alecsandri, urmînd ca acesta, Bolintineanu și ceilalți scriitori din epoca preeminesciană să alcătuiască un alt volum" (p. 384).

Autorul recenziei trece apoi în revistă autorii tratați, remarcînd modalitatea de analiză și caracterizare atît de originală și pătrunzătoare, proprie lui Ovid Densusianu :

„Cu Costache Negruzzi ne apropiem și mai mult de literatura propriu-zisă. Despre nuvelele acestuia cît se spune e bine spus, eu aș fi dorit însă mai mult. E partea cea mai pozitivă a operei lui literare și ea ocupă, în *Literatura* lui Densusianu, un loc mai redus decît scrisorile. Vorbind despre acestea din urmă, se remarcă părerile capricioase ale lui Negruzzi privitoare la limbă și literatură, exprimate însă totdeauna într-un stil personal. Originalitatea stilului, cultura lui bogată, bunul lui simț și profunda cunoaștere a lucrurilor românești face din Alecu Russo, un scriitor de un farmec inepuizabil. Foarte bine face Densusianu că-i dă locul cuvenit, alături de ceilalți fruntași ai generației lui. De aceeași judicioasă reabilitare se bucură și N. Filimon. Partea cea mai întinsă a volumului e dăruită lui Gr. Alexandrescu (p. 101—145). Poeziei lui erotice, lipsite de originalitate și de adîncime i se dă, cred, prea multă atențiune. În schimb, sînt binevenite ideile acestuia privitoare la poezie și limbă, cu care Densusianu încheie capitolul consacrat lui. Dealtfel, principiul călăuzitor al autorului este arătarea, alăturea de evoluția literară propriu-zisă, a evoluției ideilor privitoare la limbă și a criticii literare. După cetirea volumului rămînem într-adevăr cu o icoană limpede despre toate aceste grupări de idei" (p. 384—385).

Primul monograf al lui Ovid Densusianu, Al. Popescu-Telega, în lucrarea sa *Ovid Densusianu*, 1934, p. 229—231, discută activitatea de istoric literar a marelui filolog romanist, remarcînd rigoarea și obiectivitatea sa științifică, dar și spiritul generos și atitudinea simpatetică în compunerea biografiei autorilor tratați, precum și echilibrul și măsura în judecata critică a operei lor :

„Cu toate astea, nimic mai nepărtinitor decît capitolul în care face *Istoria literaturii române* (3 vol., București). Oricît de mică sau neînsemnată ar fi partea bună sau dorința de înnoire a unui scriitor, este scoasă în lumină și apreciată cum se cuvine. Greșelile sau rătăcirile sînt mai puțin osîndite decît lăudate părțile bune. Disprețuitor al anecdotei înjositoare, al biografiei plate, al *racontarului* de periferie critică, aci se arată biograf al pasivităților, al forțelor, ca marii biografi educatori ai tuturor timpurilor. Își interzice să judece cu rigurozitatea și măsura ce s-ar putea aplica celor de azi pe cronicari ori pe scriitorii secolului trecut. Îi măsoară și judecă după vremea lor. Nu ascunde exagerările școalei latiniste, dar îi recunoaște tot meritul pe care l-a avut în redeșteptarea conștiinței naționale și-n trezirea gustului pentru studiile filologice. Nu osîndește poezia patriotică a Văcărescului și a lui Mumuleanu, pentru că o socoate nece-

sară pentru timpurile acelea, cum osîndește aceeași poezie la Goga și Vlahuță, cărora li se putea pretinde alte preocupări. Oricît de slab pîlpîitoare e tendința acelorași poeți de a intelectualiza, de a pune filozofie în compunerile lor, și deci a nu se mărgini să versifice teme erotice, în gustul vremii. Mumuleanu, mai ales, este privit, sub acest raport, ca un premergător al lui Eminescu și Alecsandri. Pentru că «locul unui scriitor, unui poet îndeosebi, îl hotărăște, printre altele, felul nou de a simți pe care îl aduce, viziunea care-l ajută să anticipeze asupra altora» (*ibid.*, II, 111). Așa va fi privit și Cîrlova, care a reușit «să dea poeziei noastre suflul inspirației moderne»; așa Heliade Rădulescu, dar mai ales Kogălniceanu, Bălcescu, Russo și Gr. Alexandrescu."

Al. Popescu-Telega atrage atenția — în același studiu — asupra meritelor pe care le are istoricul literar Ovid Densusianu, cu prioritate absolută în studierea, cu comprehensiune și căldură sufletească, a activității culturale și literare a scriitorilor pașoptiști și îndeosebi a lui M. Kogălniceanu:

„Cu cîtă căldură vorbește de Kogălniceanu pentru rîvna și dorul lui de înnoire! «Vieața lui — scrie — se întîlnește cu a celor — rari — care o lasă străbătută de stăruințe luminoase, de avîntări peste orice împotriviri, de viziunea înfăptuirilor cum ei singuri le pot aduce. Cu suflet minunat înzestrat, căutînd să-și însușească, încă din anii cei mai tineri, cît mai mult din cultura vremii și înțelegînd, din cunoașteri adînci, care era și pentru noi drumul regenerării, îl întîlnim statornic unde gînduri nouă așteptau împlinirea lor» (*ibid.*, III, 26). Student mai mult decît sîrguincios în Franța, la Lunéville, sub direcția abatelui Lhommé, și apoi la Berlin unde cunoaște pe Humboldt și leagă relații, fiind invitat prin saloane chiar de prințul Hanovra, nu va întîrzia să vadă care erau semnele vremii, pentru a veni în țară să realizeze gîndurile nobile ce-l însuflețeau. Toate ideile pe care le agită Kogălniceanu sînt cele care au stat la temelia reorganizării României moderne. Cunoașterea trecutului ca îndrumătoare a viitorului, respectarea adevărului și reconstituirile istorice; duhul unirii și aspirația spre libertate; în literatură, părăsirea tendințelor regionaliste și a imitațiilor streine, revenirea la inspirația din popor, iar pentru limbă, încetarea exagerărilor. După Kogălniceanu, Bălcescu și apoi Russo, pentru aceleași tendințe înnoitoare și pentru patriotismul lor înflăcărat, sînt studiați și analizați cu simpatie, corespunși, parcă de un spirit geamăn."

Romanistul clujean G. Giuglea, în articolul evocator, *În amintirea lui Ovid Densusianu (Dacoromania*, IX, 1936—1938, din 1938), subliniază valoarea și originalitatea operei de istoriografie literară a lui Ovid Densusianu, a lucrării sale reprezentative, *Literatura română modernă*:

„Cuprinzînd vieața și activitatea lui Ovid Densusianu ca pe un întreg, putem constata în ele, după anii începuturilor, două perioade distincte, hotărîte de întemeierea a două reviste, *Vieața nouă* (1905—1925) și *Grai și suflet* (1922—1938). Acestea sînt oglinda și ecoul a tot ce l-a frămîntat pe Ovid Densusianu ca sentimente, idei, metode, studii sau lupte. Cum a ajuns să înființeze revista de literatură, în 1905, înțelegem și din ceea ce publicase pînă atunci, ca și din cursurile de literatură din primii ani de profesorat, de care am vorbit. Aceste cursuri (făcute între 1899—1901) le-a tipărit Ovid Densusianu mai tîrziu, în forma în care se păstrează litografiate. Au apărut în trei volume (primul a ajuns la ediția a III-a, în 1929, al doilea la ediția a doua tot în 1929, iar al III-lea a apărut în 1933), cu titlul *Literatura română modernă*, și merge de la Școala la-

tinistă pînă la Gr. Alexandrescu inclusiv. Sînt mulți profesori secundari ca și universitari care își mai aduc aminte și astăzi de acele cursuri, caracterizate nu numai prin compunerea sobră și clară, dar și prin măsura cu care cîntărea valorile literare, aprecia și confrunta faptele. Au fost foarte bune lecții de îndrumare pentru ceea ce înseamnă un studiu de istorie literară" (p. 4).

Profesorul Gh. Ivănescu, în studiul său din volumul omagial *Ovid Densusianu*, consacrat în cea mai mare parte activității și operei lingvistice a marelui filolog bucureștean, remarcă și activitatea acestuia în domeniul istoriografiei literare românești, care se impune prin întîietatea abordării materiei și se distinge prin adîncimea și limpezimea analizei :

„În anul universitar 1898—1899, Densusianu a făcut un curs de *Istoria literaturii române* de la origini pînă la 1780, deci despre ceea ce noi numim azi literatura românească veche, iar în anii 1899—1900 și 1900—1901, un curs de *Istoria literaturii române contemporane* (1780—1900), deci despre ceea ce noi numim literatura română modernă. El este cel dintîi care a văzut că data de 1780 constituie începutul literaturii române moderne și că începînd de pe la 1830 se afirmă puternic literatura modernă. În acea vreme Iorga, care redacta *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea* — de fapt de la 1688 pînă la 1829 — admitea și el că anul 1774 sau anul 1780 constituie o dată importantă în dezvoltarea literaturii române, dar nu dădea acestor ani o mai mare importanță în delimitarea epocilor istoriei noastre literare decît anului 1821 sau 1829. Cursul de istoria literaturii române vechi n-a fost publicat niciodată, fiind, desigur, depășit de studiile lui Iorga, apărute în 1901 și 1904. Dar cursul despre literatura românească de după 1780, pînă pe la 1860, a fost publicat de Densusianu în trei volume : I, 1920, II, 1921 și III, 1933. Fără să fi avut importanța operei lui Iorga, care, de fapt, a tratat amplu toate problemele, acest curs al lui Densusianu aduna pentru prima oară toată informația de pînă atunci despre scriitorii studiați și judeca operele lor pe baza lecturii proprii, dînd o expunere nici prea rezumativă, nici prea amplă, foarte utilă pentru cine voia să studieze istoria literaturii române moderne."

Marin Bucur întreprinde, în lucrarea sa *Istoriografia literară românească de la origini pînă la G. Călinescu*, 1973, p. 164—176, una dintre cele mai minuțioase și aplicate analize a operei de istorie literară a lui Ovid Densusianu, remarcînd liniile directoare ale demersului său istoriografic, metodologia și modalitatea sa critică specifice, distincte, în care se accentuează autonomizarea disciplinei de istorie și filologie, se pune preț pe spiritul nou și modernizarea artei literare, se practică îndeosebi critica estetică și stilistică, toate acestea în scopul stabilirii tablei și ierarhiei cît mai reale și obiective a valorilor literare românești :

„Contribuția certă a lui Ovid Densusianu în cercetarea istoriei literaturii noastre o aduse însă opera sa *Literatura română modernă*. Era întîia sinteză obiectivă și clară a Școlii ardelene, restituind culturii noastre o mișcare intelectuală patriotică de o valoare deosebită, prin al cărei efort a fost posibilă apariția secolului al XIX-lea cultural și literar în țările românești. Acest *moment* deschidea incontestabil literaturii românești orizonturile sale moderne, ceea ce Maiorescu numise în polemica lui teribilă cu latinizanții, în 1868, «direcția falsă de la începutul culturii noastre moderne», avînd în vedere, pe lîngă Șincai și Maior, pe Laurian și Massim. Repudiată de adversarii latiniștilor tîrzii și fan-

teziști pînă la ridicol, Școala ardeleană se afla, la începutul secolului al XX-lea, în conștiința noastră publică aproape pe aceeași scară de tratament ca și epigonii săi. Secolul al XVIII-lea încă era văzut ca o filă albă în istoria națională. Literatura Transilvaniei, dovedea Densusianu prin dascălii cărturari de la Blaj — Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior — prin gramaticienii, filologii și scriitorii care le-au urmat, îndeosebi prin figura iluminată și personalitatea excepțională a lui Budai-Deleanu, remarcată mai devreme și de Aron Densușianu (căci, nu o dată, Densușienii își transmit unii altora preocupările), afirmă la un nivel «modern» conștiința națională ; literatura românească, cu alte cuvinte, capătă certitudinea independenței sale, a rostului său, căci o cultură națională nu e posibilă fără conștiința că aparține unui popor, fără mîndria că ea este misionară în lume a averilor lui sufletești. Densusianu nu se opri însă la Școala ardeleană ; de peste munți, făclia venise în țară. Ascensiunea de «modernizare», de înnoire, este căutată de Densusianu peste tot, analizele sînt sobre, cu judecăți estetice neperimate, cu toate că deocamdată prezentarea erudită și aprecierea din punctul de vedere al factorului cultural primează. Nu trecuseră decît cincisprezece ani de la publicarea *Istoriei limbei și literaturei române* de Aron Densușianu, lucrare concepută de un spirit uscat și Ovid Densusianu evoluase pînă la stăpînirea unui limbaj critic elegant, maturizat în expresie și formulă, atent la nuanțe, operînd minuțios, fără pedanterie. Istoriografia literară nu avusese propriu-zis pînă acum specialiști iluștri. Profesorii de facultate domneau printr-un abuz de didacticism savant și steril. Cursurile erau manuale școlare indigerabile, studiile denotau vîrsta primară a istoriografiei literare. Curios însă, Maiorescu nu ținuse nici un curs de istoria literaturii române, singurul care ar fi putut da o «direcție nouă». Hasdeu rămăsese în labirintul filozofiei și al istoriei, Odobescu își trecuse numai sensibilitatea sa aleasă prin istoria literară, stabilindu-se și el în arheologie și beletristică. Densusianu și Iorga relevă istoriografiei noastre un potențial valoric deosebit, autonomizînd-o de filologie și istorie, eliberînd-o de schemele didactice. Pentru Densusianu, istoria literară «modernă» devine o permanentă înfuzie a ideilor «nouă» de primenire a limbajului, de îmbogățire a conținutului emotiv, proces disputat cu prejudecățile, cu spiritul vechi tradiționalist și anchilozant. Atacat ca «eretic» și «decadent», «înstrăinat» și «antitradiționalist», Densusianu continuă, ca și Maiorescu, în critică, la o altă altitudine și într-un spirit al epocii, programul patriotic al *Daciei literare*, piatra de hotar a literaturii românești. Examenul estetic este continuu prezent, se invocă climatul cultural, momentul istoric. Gheorghe Lazăr este un luminător, nu și un scriitor. Asachi, un cultural valoros, un Lomonosov minor căruia, ca scriitor, îi lipsea «sensibilitatea artistului, darul de a preface impresiile în lumina unei viziuni deosebite și de a le împărtăși așa încît să miște, să cucerească». Notorietatea sa meritată, «în afară de contestări», «ca îndrumător al învățămîntului, al mișcării teatrale și pînă la un punct al celei artistice», cum și ca «întemeietor al ziaristicii», nu-i scuză însă lipsa talentului artistic : «varietatea operei lui e ușoară ca de un potpuri literar, și stîngaci alcătuită». Conachi e un oscilant între convenționalismul lumii vechi și fiorul vremurilor moderne : «Lîngă cîntece ușoare, lîngă nimicuri sentimentale, cu cîte un rar intermezzo, ca ecou de simțire mai adîncă, dînsul a așezat cîteva păreri de meditație serioasă, cîteva gînduri pornite din dorul de a ajuta la îndreptarea vieții noastre, la buna orientare a sufletelor». Energia saltului pentru o definire clară a eului nostru artistic se află în

creația populară. Totul este nu numai de către cine s-a luat, ci ce s-a luat din folclor și *ce s-a înțeles*. Astfel, la Văcărești, creația anonimă n-a trecut dincolo de versiunea lăutărească. În acea epocă, «poezia populară nu-și găsise încă artistul s-o înțeleagă, să ia din ea numai mărgăritare și să știe cum să le redea». Densusianu va statornici o tradiție de cultură și de studiu, urmărind procesele de fuziune și de interferențe fericite între creația populară și fenomenul literar cult, din care au rezultat sinteze specifice sufletului nostru, idee reluată peste o jumătate de veac de T. Vianu. Procesul literar se definește în măsura în care se coboară tot mai jos, spre ființa poporului, iar poporul încetează de a fi subiect de divertisment. Ion Barac și Vasile Aaron folclorizează pur și simplu ; Anton Pann contribuie cel mai mult în acel moment la infuzia elementului popular în literatura cultă, procesul ajungînd la sfîrșitul secolului la cele mai ingenue plăsmuiri în poezia lui Coșbuc. Cel dintîi poet modern după opinia lui Densusianu este Vasile Cîrlova. Argumentația, ca peste tot, este aceeași. Secretul reușitei poeziei lui Cîrlova constă în noutatea de simțire, noutate pe care Densusianu o aflase, pentru vremea sa, în poezia simbolistă. În poezia lui Cîrlova găsise încă o justificare a tezei sale : «Locul unui scriitor, unui poet, îndeosebi, îl hotărăște, printre altele, felul nou de a simți pe care-l aduce viziunea care-l ajută să anticipeze asupra altora». El, Vasile Cîrlova, transmite poeziei noastre suflul inspirației moderne, «mai multă mlădiere, mai multă muzicalitate — el i-a dat ritmul modern». Nicăieri nu s-a făcut, cred, un elogiu spiritului nou și noutății de conținut în artă, în istoriografia literară din trecut, ca în opera lui Densusianu, nu s-a atacat mai vehement mentalitatea veche, conservatoristă. În schimb, o pledoarie pentru adevăratul spirit nou, sudat vital pe sufletul colectiv, fără a se lăsa robit influențelor străine, pernicioase. *Alte orientări ale literaturei în epoca de la 1840* maturizează conținutul «caracterului național» Noutatea artistică se manifestă ca o frenezie patriotică a scriitorului din jurul anului 1848 : «Era chemarea categorică spre cunoașterea sufletului nostru, ca să ne regăsim astfel cum ne era ființa». N. Bălcescu e pus alături de C. Negruzzi, A. Russo, N. Filimon, în capitolul *Prozatorii epocei nouă*. Cercetarea trecutului, corelată cu aspirațiunile patriotice ale prezentului, dăduse pe la 1848 «impulsuri prozei nouă», însă se simțea lipsa tradiției artistice : «Numai scriitori cu o sensibilitate amplificată și trecuți prin ucenicia artei literare, ajutată de începuturile de modernizare a poeziei și de pilde din literatura franceză, puteau da prozei înfățișarea nouă, arătînd că și aici scrisul nostru trecea repede peste întîrzieri pe care nu le putuse învinge azi». Proza modernă își datora paternitatea unui istoric. Scrierile acestuia scoteau istoria din arhive : «Ca suflet nou pe care-l aduce și rară îmbinare a erudiției cu măiestria exprimării în literatura vremii, se realizează opera lui N. Bălcescu». Revoluția modernă în proză o va izbîndi C. Negruzzi, nu prin mecanisme complicate, aduse din import, ci prin geniul de a «armoniza tradiția cu inovația, pe care a înțeles-o de multe ori mai bine decît alții cum trebuie să le modeleze». Acesta îi păru ca un scriitor «emancipat de prejudecăți». Alecu Russo se poate socoti printre cei care au căutat să pună în evidență unele aspecte ale «sufletului nostru». N. Filimon «este creatorul romanului la noi», care «se emancipase», la data scrierii operei sale *Ciocoii vechi și noi*, de unele convenționiuni romantice pe care nu se gîndise să le evite în ce dăduse mai înainte. Chiar dacă unele vestigii sînt inevitabile, ele «nu alterează prea mult coloritul

de realism, care dă acestei scrieri valoarea de operațiune unică pe la 1860, în literatura noastră». Istoricul literar posedă supleţea limbajului critic, putința unei pătrunderi prin analiză în profundul manifestărilor artistice, așezîndu-se întotdeauna în direcția curentului celui nou, a tendințelor care înfruntă și sparg rutina și vechiul, și prin care se manifestă «simțul critic», *spiritul critic* al colegului său de facultate, Ibrăileanu. În fine, în istoriografia românească, literatura începe să fie interpretată ca literatură. Limbajul critic se maturizează în cîțiva ani cît într-o adevărată epocă față de scrierile cu caracter documentar-istoric existente în deceniile anterioare. Fraza are o eleganță intelectuală, critica textelor apelează competent la aparatura esteticii. Se redactează studii de detaliu, se fac revizuiri de informație, concurînd și încercînd să diminueze gloria lui Iorga, ca atunci cînd Densusianu demonstrează că un presupus panegeric al lui Ștefan cel Mare era o traducere din *Oraisons funèbres* ale lui Fléchier, în prima jumătate a secolului trecut, fără a avea o legătură cu Vartolomeu Măzăreanul, pretext desigur pentru a-și discredita adversarul. În 1893 se încumetase să clarifice în *Revista critică-literară* că un manuscris atribuit de Ilarian lui Budai-Deleanu, *Manegmii*, era tradus după comedia în versuri a lui Régnard, *Les Mémechmes*. Ovid Densusianu n-a teoretizat special principiile sale de istoric literar, dar, în schimb, istoriografia noastră în sensul ei modern are în el pe unul din întemeietorii săi, pe nedrept uitat, confundat din ignoranță cu asprul și nedreptul judecător al contemporanilor de pe vremea directoratului la *Viața nouă*. Criticul literar l-a trecut în umbră pe valorosul istoric literar. Unul nu se recunoaște în celălalt. Atitudinea sa față de trecutul literar a avut un sens pozitiv, cea față de prezent a fost stingherită de preconcepte estetice și de scheme și formule mecanice. Opera de istoric literar a lui Densusianu restabilea o ierarhie a valorilor artistice, în care stîlpii de boltă erau, începînd cu cei trei cărturari ardeleni, Vasile Cîrlova, Bălcescu, Eliade Rădulescu, Kogălniceanu, Negruzzi, Russo, Grigore Alexandrescu. Lipsesc din comentarii scriitori precum : I. Codru-Drăgușanu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu, C. Bălăcescu, Ion Ghica ș.a. ; unii se înscriau tocmai pe linia impunerii curentului nou și a spiritului critic față de trecut. Densusianu n-a epuizat lista scriitorilor dintre 1780 și 1865, anul morții lui Grigore Alexandrescu. Nu vorbește nimic de Bolintineanu, C. Bolliac, C. A. Rosetti, C. Faca, Costache Caragiale, dar nu acesta era scopul său esențial. Literatura română cîștigă mai mult prin aceasta decît prin bibliografierea alfabetarului scriitoricesc. Este dat culturii noastre, ca un filolog ca Densusianu și un istoric ca Iorga, să-i deschidă cursul contemporan pe o direcție trainică de stabilitate. Căci *Literatura română modernă* rămîne una din principalele opere de viziune originală, una din contribuțiile teoretice fundamentale la înțelegerea literaturii noastre pînă în pragul secolului al XX-lea, sorginte a numeroase sugestii ulterioare ca, de pildă, cele despre factorul activ al romantismului la noi, despre influențele străine și delimitările care se impun, despre utilizarea motivelor folclorice etc." (p. 167—171).

Profesorul Ovidiu Papadima, în articolul *Ovid Densusianu și tendințele de modernizare ale științei noastre literare*, din *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 23, nr. 1, 1974, p. 63—64, omagiind personalitatea și elogiind opera de istoric literar a marelui filolog, remarcă o idee directoare, călăuzitoare a întregii sale vieți și activități creatoare, ideea latinității, a comunității spirituale a popoarelor de origine latină :

„La fel, ca istoric literar, Ovid Densusianu așază în centrul preocupărilor sale — de atunci pînă la sfîrșitul vieții — ideea comunității noastre spirituale cu viața culturală a marii familii europene a popoarelor neolatine. Astfel, în lecția de deschidere consacrată Școalei latiniste, Ovid Densusianu subliniază că ceea ce a salvat cultura română de primejdia exceselor latiniste a fost tocmai dezvoltarea dincoace de Carpați a poeziei noastre moderne, legată firesc de la început de limba vie a poporului, dar și deschisă larg relațiilor cu literaturile romanice și îndeosebi cu cea franceză. Ideea latinității noastre rămîne astfel fecundă deși pe alt plan decît acela al Școlii ardelene și al latiniștilor.

În același timp, era și ea supusă evoluției, paralel cu dezvoltarea literaturii române, în necontenit proces de modernizare și înălțare artistică. Nu e o întîmplare deci că, în cursul său din 1899, după elogiul adus Școlii ardelene, urma capitolul despre Văcărești. Ideea de modernitate e mereu accentuată în cursul său; Cîrlova e considerat «cel dintîi poet modern»; Heliade-Rădulescu e văzut ca animatorul unui «curent larg de afirmare a literaturii noi»; odată cu Gr. Alexandrescu apare «poezia în ascensiune de modernizare».“

În același articol, Ovidiu Papadima arată că ideea modernizării literaturii și a științei literare apare în întreaga activitate de istoriografie și critică literară a lui Ovid Densusianu, consacrată literaturii române sau literaturilor romanice:

„Cursul acesta al lui Ovid Densusianu n-a văzut lumina tiparului decît în 1920, dar influența lui în rîndurile studenților săi a fost fecundă, alături de aceea a sintezei realizată de N. Iorga, și pe calea tiparului, începînd din 1901. Dar pe cînd N. Iorga insista mai mult asupra factorilor tradiționali, Densusianu accentua ideea modernizării. Fecunde în acest sens au fost și cursurile sale de filologie romanică. Îngemănînd de astă dată filologia cu studiul literaturii, Ovid Densusianu a tratat, mai în fiecare an, în aceste cursuri, aspecte ale literaturilor romanice, mergînd pînă la cele contemporane, îndeosebi cele franceze. Împletită cu activitatea sa ca teoretician și animator al fazei noi a simbolismului românesc — după deschiderile de orizont făcute de Al. Macedonski — prin îndelunga apariție a revistei sale literare *Viața nouă* (1905—1925) și prin conferințele și manifestările grupării ei, Ovid Densusianu a contribuit din plin la procesul de modernizare nu numai al științei literare, ci și al literaturii însăși.“

Profesorul Șerban Cioculescu, în articolul *Ovid Densusianu, critic și istoric literar*, din volumul *Itinerar critic*, II, 1976, p. 278—290, evocă momentul confluenței dintre secolul XIX și secolul XX, cînd Ovid Densusianu și Nicolae Iorga au ctitorit disciplina istoriografiei literare românești:

„Înainte de a-și fi început publicarea lucrării sale fundamentale, *Histoire de la langue roumaine*, Ovid Densusianu a fost însărcinat cu un curs de istoria literaturii române la Facultatea de filozofie și litere din București. În anii universitari 1899—1900 și 1900—1901 a proiectat lumini noi asupra perioadei începînd cu Școala latinistă și sfîrșind cu începuturile literaturii noastre din secolul trecut. Acest curs, care a lăsat o puternică întipărire asupra auditorilor ce luaseră note, curs dealtfel stenografiat de Henri Stahl, a fost folosit de profesori și studenți, cum spunea autorul în prima ediție (tipărită în trei volume, abia în anii 1920, 1921 și 1933). Paralel, așadar, cu lucrările similare ale lui N. Iorga, întîiul istoriograf al întregii noastre literaturi pînă la 1866, cursul lui Ovid Densusianu a făcut autoritate înainte chiar de a fi fost tipărit și a servit ca orientare pentru cele două generații de profesori ce au avut norocul să-l

audieze. Şi astăzi, la lectura celor trei volume, trebuie să recunoaştem că avem de-a face cu o lucrare de referinţă valoroasă, indispensabilă istoricului literar, profesorilor şi studenţilor, doritori să se pună în curent cu scara de valori a momentului de răscruce dintre secolul trecut şi veacul nostru."

În acelaşi articol, Şerban Cioculescu remarcă rigoarea şi echilibrul judecăţii de valoare pe care se întemeiază Ovid Densusianu în cercetările sale de istoriografie literară românească :

„Puţine sînt, într-adevăr, istoriile literare din trecut în care judecăţile de valoare să opereze cu siguranţa acestui deschizător de drumuri şi maestru, nu numai în lingvistică, dar şi în domeniul literaturii trecutului. A fi istoric literar şi a nu face numai istoria culturală a trecutului, ci a-ţi întemeia cercetarea pe judecata de valoare *sub specie aeterni*, acesta a fost meritul deosebit, prin care Ovid Densusianu s-a afirmat încă din tinereţe ca o autoritate indiscutabilă. Istoricul literar apreciază cu justeţe că Şcoala latinistă înseamnă în cultura noastră începutul unei epoci de regenerare, a unei adevărate renaşteri. Elogiul ei, ca toate cele ce le vom întîlni în scrisul lui Ovid Densusianu, se caracterizează totuşi printr-un rar spirit de măsură, prin frîna pusă de raţiune entuziasmului şi expresiei retorice a acestuia. Stilul critic al lui Ovid Densusianu este eminamente acela al răcelii ştiinţifice. Acelaşi va fi stilul criticii literare propriu-zise, al criticii operelor contemporane, care vor găsi în marele lingvist un judecător de o severitate redutabilă, de o neobişnuită francheţe. Această francheţe şi această severitate s-au exercitat fără milă sau reticenţă chiar asupra unora din corifeii din secolul trecut ai Şcolii latiniste."

În substanţiala şi profunda sa cercetare monografică *G. Călinescu între Apollo şi Dionysos*, 1979, p. 403—406, D. Micu, pentru a caracteriza mai nuanţat opera unică pînă azi a marelui critic, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941), deschide o largă comparaţie cu operele de istoriografie literară românească ale marilor săi înaintaşi, N. Iorga şi Ovid Densusianu — primului fiindu-i caracteristic factorul general cultural în studierea literaturii, iar cel de al doilea punînd la baza analizei evoluţiei literare criteriul estetic — autorul monografiei conchizînd că G. Călinescu realizează nu numai o originală sinteză a celor două „principii estetice", dar şi o frescă vie, o mare creaţie epică :

„Oricîte imperfecţiuni i s-ar găsi, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* rămîne deocamdată — abstracţie făcînd de calităţile ei literare — cea mai izbutită istorie ghidată de criteriul estetic a întregii literaturi naţionale. Monumentala lucrare în mai multe volume a lui N. Iorga e o istorie a culturii, a mişcărilor generale de idei, şi prea puţin a creaţiei propriu-zis literare. Ea este mai mult o *istorie* decît o istorie *literară*. Cartea lui G. Călinescu, dimpotrivă, este «istorie» doar parţial, însă e, în toată puterea cuvîntului, istorie a *literaturii*. O cercetare critică, un studiu de critică literară, care legitimează *estetic* locul ierarhic acordat scriitorilor în panteonul literelor. Stabilind valoarea personalităţilor în funcţie nu atît (ba uneori, chiar deloc) de calitatea artistică a scrisului fiecăreia, cît în funcţie de rolul cultural, de eficacitatea acţiunii în serviciul culturii naţionale, Iorga acordă, în *Istoria* sa, spaţiu larg făuritorilor «literaturii» vechi : mitropoliţilor cărturari, cronicarilor, apoi corifeilor Şcolii ardelene (lui Samuil Micu mai mult decît lui Budai-Deleanu), în continuare lui Gheorghe Lazăr, Gh. Asachi (ca factor cultural), Gh. Bariţ, Timotei Cipariu şi altor «luminători». «Epocile» în care N. Iorga împărţea trecutul «literar» sînt delimitate prin nume

nu ale unor scriitori (sau nu ale acelora care au fost doar creatori de literatură și nimic altceva), ci ale unor spirite (într-un fel sau altul) directoare. Avem, astfel, *Epoca lui Cantemir*, *Epoca lui Chesarie de Rîmnic*, *Epoca lui Petru Maior*. Doctrinarul naționalismului democratic nu studiază literatura în sine, în specificitatea ei. Literatura prezintă, pentru el, interes doar ca parte constitutivă a culturii, și *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea* se și subintitulează *În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*. Ovid Densusianu, în schimb, examinează *Literatura română modernă* din punct de vedere estetic. Însă el nu e foarte consecvent cu propriul criteriu. Scriind o carte de uz didactic, curs universitar (juvenil) la origine, Densusianu prezintă scriitorii complet, adică nu numai ca scriitori, și, cum unii, a căror producție strict literară n-o apreciază, s-au ilustrat prin alt fel de lucrări, istoricul literar se vede constrîns a le acorda spațiu întins, nemeritat tocmai din punctul său de vedere. Cazul tipic este Conachi. Aproape nimic din poezia lui nu obține adeziunea criticului. Tot ce a scris Costache Conachi — apreciază Densusianu — e «mai mult un jurnal intim versificat». Modul său liric nu constituie «o revelație, mărturia unei sensibilități deosebite» (ed. IV, 1942, p. 162), el emană dintr-o «pasiune epidermică» (*id.*, 163). Dacă beneficiază, totuși, de atenție din partea cercetătorului, faptul se explică prin aceea că «lîngă cîntece ușoare, lîngă nimicuri sentimentale, cu cîte un rar intermezzo ca un ecou de simțire adîncă, dînsul a așezat cîteva păreri de meditație serioasă, cîteva gînduri pornite din dorul de a ajuta la îndreptarea vieții noastre, la buna orientare a sufletelor» (*ibid.*, 1972). G. Călinescu separă literarul de cultural, tranșant. El nu introduce un autor, indiferent de meritele lui pe alte tărîmuri, în *Istoria literaturii*, decît dacă a scris și literatură de imaginație sau dacă, după aprecierea sa, scrierile de altă natură posedă însușiri literare. «Culturalii» (cu excepția junimiștilor) sînt cel mult menționați. În *Istoria* lui G. Călinescu nu vom găsi, bunăoară, ca în cartea lui Densusianu, capitole despre Micu, Șincai și Maior. Fără a nega cîtuși de puțin «strălucita contribuție» a acestor «mari pionieri» la redeșteptarea conștiinței naționale, Călinescu își previne cititorii, în prefață, răspicat: «...noi ne ocupăm aici numai cu conștiința estetică». Această disociere a sferelor trebuia operată; ea se înscria în categoria demersurilor impuse de logica elementară, de rigorile bunului-simț; și totuși, în contextul istoriografiei literare și mai cu seamă în conjunctura momentului istoric al apariției cărții, ea a apărut ca un act temerar și chiar de-a dreptul provocator. «Culturalii» nu-i iertaseră o asemenea cutezanță nici lui Lovinescu, a cărui *Istorie*, avînd ca obiect perioada contemporană, perioadă în care despărțirea literaturii propriu-zise de istorie, filozofie, lingvistică era un fapt de mult împlinit, nu făcuse decît să înregistreze o realitate obiectivă; cum ar fi putut să i-o ierte unui critic cu un cazier încă și mai încărcat, din punctul lor de vedere, profanatorului, vorba vine, al memoriei lui Eminescu și care îndrăznea să detașeze literatul de cultural pe tot traiectul parcurs de creația spirituală românească?! Dreptatea era însă, irevocabil, de partea lui E. Lovinescu și G. Călinescu. Pentru a dovedi puterea de creație *literară* a poporului român nu era alt mijloc decît segregarea literaturii de celelalte forme ale culturii, cu care coexista simbiotic. Aceasta nu implica, principial, trecerea sub tăcere a faptelor neliterare de creație, și Călinescu nu practică un asemenea boicot; presupunea doar stabilirea, în fine, în domeniul literelor, a unei ierarhii motivate estetic. A spune despre Șincai că nu e un scriitor, rămînînd totuși o mare personalitate, însă în altă sferă, nu în-

seamnă a-l denigra. Ofensează oare istoricii gîndirii filozofice românești memoria, să zicem, a lui Alecsandri, nerezervîndu-i capitol în antologii sau sinteze? Mai curînd procedarea inversă compromite scopul urmărit. Introducînd în istoria literară istorici, geografi, filozofi, filologi, în istoria filozofiei, a lingvisticii, sau a științei istorice — literați, se oferă temei bănuielii că nici literatura, nici diversele discipline n-au avut prea mulți slujitori autentici, fiind reprezentate de diletanți. E un mod de automistificație. Propunîndu-și să compună o carte care «să dea oricui încrederea că avem o strălucită literatură» *(Prefață)*, Călinescu n-o putea face decît demonstrînd că autorii de care se ocupă există ca *scriitori*. Izolînd literarul de cultural, el și-a asumat implicit sarcina de a *justifica estetic* includerea în *Istorie* a fiecărei personalități. În loc de a spune, cu Densusianu, că un poet sau altul e fără valoare literară, dar nu poate fi, totuși, ignorat, întrucît lucrările lui extraliterare sînt remarcabile, G. Călinescu citește în așa chip scriitorii din epocile nediferențiate estetic ale literaturii noastre încît ajunge să descopere frumuseți artistice (desigur, fragmentare) acolo unde alți cercetători văzuseră doar frivolitate sau platitudine. Grație estimărilor sale judicioase, o seamă de autori prețuiți mai mult (dacă nu exclusiv) pentru activitățile lor de alt ordin decît cel literar și-au dobîndit locul meritat în panteonul propriu-zis al literelor și au fost puși, practic, în circulație. Ei nu mai sînt doar citați, ci și, efectiv, citiți. Opere menționate în manuale, doar în cuprinsul biografiei autorilor au devenit obiect de analiză. Lui Călinescu îi datorăm, mai mult decît oricărui alt critic, aprecierea la dreapta valoare (artistică) a cronicarilor munteni, a *Istoriei ieroglifice*, a *Țiganiadei*, a *Însemnării* lui Dinicu Golescu, a poeziilor lui Conachi, Iancu Văcărescu, Barbu Paris Momuleanu, I. Heliade-Rădulescu (din care se reținea doar *Sburătorul*), a literaturii lui Asachi (versuri și proză), a liricii lui Boliac, Sihleanu, Depărățeanu, a memorialisticii lui G. Sion, a romanului *Mara*, a prozei lui D. Anghel. Călinescu a dovedit rezistența, parțială, la o lectură estetică și a versurilor, considerate îndeobște ca fiind de interes doar documentar, ale lui Ienăchiță și mai ales Alecu și Nicolae Văcărescu, precum și ale unor poeți minori dați cu totul uitării, necitați în nici un manual, ca Matei Milu, comisul Vasile Pogor, Nicolae Dimache, Vasile Fabian Bob, Pitarul Hristache, A. Hrisoverghi, Daniil Scavinschi, și chiar Vasile Aaron și Ioan Barac, prezenți în sinteza lui Densusianu, însă declarați «simpli versificatori» (p. 109). Desigur, evaluările călinesciene nu sînt toate indiscutabile. A compara pe Costache Stamati, valoric, fie și numai «în cîteva puncte», cu Eminescu este excesiv. Pe Cezar Boliac, criticul îl declară «scriitor cu totul remarcabil», și își demonstrează convingător aserțiunea, trecînd însă total cu vederea versurile nereușite, în timp ce lui Bolintineanu îi denunță neîndurător toate metehnele, nu mai grave decît ale autorului *Silei*. Subestimați întrucîtva sînt Cîrlova, Baronzi, Radu Ionescu, iar dintre contemporani, Mateiu I. Caragiale, Blaga, Victor Papilian, aceștia chiar nedreptățiți (primul, mai ales) într-o anumită măsură. Injustiții se pot, dealtfel, semnala mai multe, în paginile consacrate literaturii secolului al douăzecilea, celei create în deceniul al patrulea în special."

Contribuții istoriografice, documentare sau interpretative, care completează, adîncesc sau conturează mai pregnant imaginea pe care o oferă Ov. Densusianu asupra epocii pe care o studiază în *Literatura română modernă*, au adus, de-a lungul timpului, autorii unor ample sinteze, panoramice, ca N. Iorga, G. Bogdan-

Duică, G. Ibrăileanu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, D. Murărașu, Al. Piru, George Ivașcu, Paul Cornea, D. Păcurariu, Ion Rotaru etc., sau ai unor monografii de mare specialitate, ca D. Popovici, L. Blaga, I. Pervain, R. Munteanu, Ion Lungu etc.

ISTORIA LITERARĂ ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL UNIVERSITAR
(Ce a fost și ce ar trebui să fie)

Apare în *Viața nouă*, an. VI, nr. 20, 1 dec. 1910, p. 381—386 ; nr. 21, 15 dec. 1910, p. 401—406 ; nr. 22, 1 ian. 1911, p. 423—427 ; nr. 23, 15 ian. 1911, p. 441—445, de unde reproducem textul. Apărut și sub formă de extras, București, Editura Vieței nouă, 1911, 23 pagini.

Studiul reprezintă lecția de deschidere la Facultatea de litere din București, din 5 noiembrie 1910, a cursului *Poeții de azi ai lumei romanice*. D. Șandru, în lucrarea sa *Ovid Densusianu, filolog (cu bibliografia cursurilor și trei facsimile)*, 1939, p. 24, adună mai multe informații prețioase în legătură cu momentul și locul acestui studiu (prelegere) în activitatea didactică și de istoric literar a lui Ovid Densusianu :

„Și din *1910—1911* nu avem decît lecția de deschidere (5 nov. 1910), *Istoria literară în învățămîntul universitar — ce a fost și ce ar trebui să fie*, Buc., 1911, 23 pag. (extras din *Viața nouă*). După partea introductivă deducem că această lecție face parte din cursul *Poeții de azi ai lumei romanice*. Într-adevăr, după cum îmi comunică d-na Corina Ionescu, care a urmat cu regularitate cursurile lui, Densusianu, între anii 1910—1914, a făcut acest curs, tratînd despre «poeții italieni». (Au fost litografiate doar cîteva lecții.) Alături de acesta, a făcut un curs de filologie : *[limba română în sec. al XVII-lea]*, tratînd despre «limba scriitorilor religioși» : Dosoftei, Varlaam etc. Dau aci un citat din broșura de mai sus (p. 5), care ne arată, vag, cam ce a tratat Densusianu la cursurile din anii anteriori : «Acum doi ani, am consacrat o parte din lecțiuni poeziei lirice provansale... în alți ani m-am ocupat de epoca lui Dante, de literatura spaniolă, cea franceză din evul mediu, cea retoromanică etc.». Cf. și G. Giuglea, *În amintirea lui Ovid Densusianu*, p. 5 : «...de literatura nouă franceză (simbolismul) s-au ocupat înainte de război (1904—1907), cînd l-am ascultat și eu...»"

Autorul combate în acest studiu atitudinea acelor filologi care se preocupă în mod unilateral și izolat de fenomenele și formele lingvistice, neacordînd nici un interes manifestărilor literare, din care ar putea deduce mai bine aspectele și motivele psihologice și sociale care stau la baza evoluției grăiului și sufletului unui popor. Ov. Densusianu arată că domnește o prejudecată în toate universitățile, românești și străine, în legătură cu cultul exagerat pentru trecut și clasicism (literaturile clasice), pe de o parte, iar pe de altă parte, ignorarea actualității și a literaturii moderne. Filologul pretinde celor învestiți să predea istoria literară în învățămîntul universitar să aibă o pregătire temeinică și o bogată cultură și să posede o mare sensibilitate și o fină percepție a literaturii vii, în scopul unei drepte aprecieri și a unei clare distingeri a operelor celor mai valoroase. Ov. Densusianu cere profesorilor de literatură să acorde un mai mare interes și credit literaturii contemporane pentru a contribui la formarea simțului literar al viitorilor dascăli, care vor preda această disciplină. Autorul ține să sublinieze că

pentru dezvoltarea spiritului critic este mai necesar să te preocupi de scrierile contemporane decît de cele ale trecutului, să fii un judecător literar al actualității. Pentru aceasta însă este nevoie de mult curaj pentru a spune adevărul. Este necesar ca profesorul universitar de istorie literară să fie un luminător care să discearnă prin vălmășagul creațiilor literare actuale. Profesorul de istorie literară nu trebuie să fie numai un cercetător al trecutului și al actualității, ci este indicat să fie un înaintemergător, care deslușește liniile de dezvoltare și formele spirituale care vor marca viața intelectuală a viitorului.

Prezentînd cursurile de *Evoluție estetică a limbei române*, Dan Simonescu remarcă îndrumările universitarului Ovid Densusianu pe linia formării viitorilor dascăli prin coborîrea istoriei literare la mișcarea literară contemporană :

„Este drept că uneori autorul se depărtează de la scopul urmărit — procesul de estetizare a limbii prin literatură — și că devine cînd numai un critic literar polemist (mai ales *Cursul* 1937—1938), cînd un pedagog ce dă îndrumări de învățămînt (*Cursul* 1931—1932, p. 20—24), dar menirea universitarului, după Deńsusianu, este de a forma sufletele dornice și capabile de a inspira adînc din binefacerile culturii și ale umanismului nobil și înălțător. Cultura nu înseamnă numai refugiu în trecut, nici numai admirație a tradiției, ci înseamnă și pătrundere în actualități. Consecvent cu această ideologie,[1] Densusianu a ținut cursuri despre literatura contemporană română și străină,[2] s-a antrenat în luptă cu ideologii adverși. Dar în toată această activitate cu care și-a și încheiat viața, nu mai vedem perspectiva istorică, nici grija explicărilor strict științifice și senine. Densusianu evolua de la istorie literară la critică literară" (volum omagial *Ovid Densusianu).*

Basil Munteanu, în studiul său *Un vizionar al latinității,* evocă preocupările și interesul lui Ovid Densusianu față de literaturile vii, în activitatea sa didactică universitară :

„Se pare că, în 1905, era nevoie de îndrăzneală ca să pronunți — și încă la Universitate ! — numele scandalos, deși «deloc cunoscut la noi», al simboliștilor francezi. Cursul lui Densusianu din acel an a fost, dealtminteri, «întîmpinat cu unele murmure», al căror ecou s-a păstrat în revistele vremii.[3] Dar curajul era o virtute cardinală în ideologia înnoitoare a lui Densusianu, care a socotit totdeauna că, de pildă, însăși Universitatea are datoria să ia în considerare și în dezbatere ultimele probleme ale literaturii vii."[4]

[1] Lecția de deschidere a cursului 1910—1911, *Poeții de azi ai lumei romanice cuprinde* această ideologie ; ea s-a tipărit sub titlul *Istoria literară în învățămîntul universitar,* Buc., 1911. Dar noțiunea de actualitate literară, de literatură modernă, este relativă, variază de la popor la popor. Această rezervă i s-a reproșat lui Ovid Densusianu în *Revue critique,* 72 (1911), p. 337.

[2] În anii 1914—1915 și 1915—1916 a ținut cursul *Literatura nouă la popoarele romanice,* publicat în 2 volume : *Sufletul latin și literatura nouă,* Buc., 1922.

[3] Cf. *Sufletul latin,* I, p. V, VI.

[4] Densusianu a susținut această idee cu deosebire în lecția de deschidere din 5 noiembrie 1910, publicată apoi în *Viața nouă* și în extras : *Istoria literară în învățămîntul universitar. Ce a fost și ce ar trebui să fie,* 1911. 23 pagini. Mai tîrziu, Densusianu se va plînge că această broșură «nu a fost înțeleasă» nici la noi, nici în străinătate, și trimite la *Revue critique,* LXXII, 1911, 337, 440. Același punct de vedere în articolul *L'actualité littéraire et la routine professorale à l'Université,* în *La Vie des Lettres et des Arts,* nr. XIII (1922).

Basil Munteanu arată, în continuare, că interesul manifest al lui Ovid Densusianu față de literatura nouă, față de simbolism, se împletea, la cursuri, cu doctrina sa estetică și activitatea practică în domeniul criticii literare, susținute îndeosebi la *Viața nouă*:

„În repetate rînduri, Densusianu va face să răsune de la catedră numele cele mai noi ale poeziei franceze: anii 1905—1906 și 1914—1916 sînt consacrați simbolismului, iar cursul din 1924, *Directive de azi*, definește și critică poezia postsimbolistă.[1] Paralel cu aceste expuneri universitare, *Viața nouă* desfășură o febrilă activitate simbolistă — documentară, doctrinară și practică. Dacă adaugăm și cele două serii de conferințe publice organizate de *Viața nouă* în 1909 și 1910, cînd Densusianu și statul său major încearcă o mișcare de difuziune a noilor principii pe o scară mai întinsă, vom fi rezumat esențialul acțiunii simboliste întreprinse în țara noastră de profesor, de publicist și de conferențiar. Densusianu însuși a însumat studiul și experiența sa simbolistă în cartea din 1922, pe care am mai citat-o, despre *Sufletul latin și literatura nouă*" *(op. cit.)*.

Pentru a înțelege mai bine concepția lui Ovid Densusianu despre istoria literară, așa cum cristalizează în acest studiu al său, într-un moment de răscruce al ideologiei sale literare, ne propunem să întreprindem un excurs succint, dar revelator, o secțiune prin cele mai reprezentative sistematizări și explicitări ale teoriei acestei discipline, urmărite cronologic, ajutați de antologia critică alcătuită de Paul Cornea, *Conceptul de istorie literară în cultura românească*, și călăuziți prin hățișul acestor cercetări metodologice de excelentul și informatul studiu introductiv realizat de autorul antologiei.

Marele istoric Nicolae Iorga, care a dat prima istorie literară românească fundamentală, integrală, și care, așa cum arată Paul Cornea în lucrarea amintită, este și unul din marii critici de direcție din primele decenii ale secolului XX, alături de G. Ibrăileanu, M. Dragomirescu și Ov. Densusianu, și-a formulat doctrina sa istorist-culturală încă din 1901, în *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea* (1688—1821), vol. I, p. 1—3:

„Istoria literaturii unei epoce înseamnă istoria celor scrise în acea epocă, puținului din viața oamenilor de atunci care ni s-a păstrat în această formă trainică. E una din cele mai însemnate și mai delicate opere, de știință și de artă în aceeași vreme, de informație, de înțelegere și de expresie pe care le poate întreprinde cineva. ...O istorie literară nu e o banală galerie, o sală de expoziție sau de mezat, pe pereții fără însemnare ai căreia se atîrn conștiincios pînze răzlețe, în cari bătrînul cleric e pus lîngă vioaia păstoriță, și eroul îmbrăcat în zale lîngă funcționarul la pensie care ține în mînă tabacherea anilor săi din urmă. O istorie literară trebuie să fixeze biografiile în mișcarea de idei a

[1] Ca să se vadă pînă unde merge interesul lui Densusianu pentru actualitate, citām cursul din 1937—1938 despre *Evoluția estetică a limbei române*, unde profesorul ia atitudine împotriva celei mai recente poezii românești, așa cum se desfășură în paginile revistelor. De la cursul din 1924 despre *Directivele* celei mai recente poezii franceze, nu știm ca Densusianu să fi reluat, public, contactul cu actualitatea. Faptul însă că revine la ea în chiar ultimele luni ale vieții, dovedește încă o dată caracterul eminamente militant al firii sale. Apărînd programul *Vieții noua* și criticînd programul și realizările mai tuturor celorlalte reviste românești, vechi și noi, Densusianu pronunță în pragul morții adevărate cuvinte testamentare.

epocii, să puie în legătură cugetarea unuia cu gîndirea generală a timpului. Istoria literară nu se poate înțelege fără istoria culturii, ale cărei culmi le studiază cu deosebire în operele și viața scriitorilor. Dar a scrie istorie literară și istorie culturală nu e același lucru. Cea din urmă se ocupă de ceea ce a realizat în civilizație umanitatea dintr-un timp, într-o țară; cea dintîi cercetează cele mai înalte manifestări ale acestui proces de civilizație. Istoria culturală caută în istoria literară elemente pentru a înțelege spiritul unei epoci, sfărîmînd strălucitoarea formă personală în cari acest spirit se îmbracă la aleșii minții dintr-acea epocă. Pe cînd istoria literară ne ajută pentru a înțelege sulfetul deosebit al acestor aleși, observînd direcțiile și curentele care stăpînesc epoca întreagă."

Reprezentantul impresionismului în critica românească, Eugen Lovinescu, teoretician al sincronismului și partizan al modernismului în evoluția societății și a creației spirituale, prin care se apropie de criticul *Vieții noi*, face o disociere pertinentă între critică și istorie literară, în lecția de deschidere, a cursului de *Istoria literaturii române* la Universitatea din București, ținută tot în 1910 (ca a lui Ovid Densusianu), în care susține caracterul mai obiectiv al activității istoricului literar față de subiectivismul judecății de valoare a criticului:

„Literatura unui neam nu se mărginește numai la cîteva individualități ce se ivesc deodată, pentru a dispărea apoi fără nici o urmă. Ea e, dimpotrivă, un corp organizat ce crește, se dezvoltă, descrie curba vieții, străbătînd un șir de prefaceri care, oricît de întîmplătoare ar părea, au temeiuri adînci, ce rămîn de căutat. E cea dintîi datorie a istoricului literar. Critica se ocupă de fiecare scriitor în parte, luat în actualitatea lui, nemijlocită; numai vremea îi așază pe toți în perspectiva lor cuvenită, dîndu-ne putința de a-i privi sub unghiul valorilor reale și veșnice. Dar după cum spuneam, domnilor, scriitorii ce înfăptuiesc literatura unui neam nu sînt singuratici, nu sînt născuți prin generație spontanee. Între dînșii se află o strînsă legătură ce nu-i scapă istoriei literare. Ea trebuie să deosebească epocile caracteristice ale unei literaturi, să stabilească notele lor deosebitoare, și să le poată defini printr-o formulă cuprinzătoare. Pe cît de scurtă și de mărginită e vederea criticului, pe atît de vastă și de largă e perspectiva ce se deschide istoriei literare. Ea cuprinde sub raza ochiului său nu numai individualități, ci îmbrățișează și grupe întregi în care descoperă tot ce se aseamănă — pentru a întregi apoi categorii separate... Fenomenul cultural, fenomenul social, ca și fenomenul economic, nu pot fi despărțite de fenomenul literar... Dacă în judecarea operelor de artă e mai la adăpost decît criticul, și nu poartă torța luminătoare, el are putința și datoria nu numai de a judeca aceste opere de artă, ci de a le și lămuri prin atîtea pricini ascunse, de a le cerceta în urmări și efecte; el are putința și datoria de a le așeza în timp și în spațiu, de a le da perspectiva cuvenită față de întreaga literatură universală — aceasta departe de orice îndemnuri sentimentale. El e în măsură de a face *știință*" *(Critica și istoria literară*, în *Convorbiri literare*, an. XLIV, nr. 10, decembrie 1910).

G. Ibrăileanu, continuator al criticii științifice a lui Gherea, adept al criticii complete, istorice, sociologice, psihologice și estetice, definește și el istoria literară prin comparație cu critica literară, ca disciplină complementară a acesteia:

„O operă se definește prin caracterele ei, și un scriitor prin caracterele tuturor operelor sale. Cercetarea acestor caractere e critica estetică. Pentru aceasta ajunge *estetica*. Cauza esteticii stă în psihologia scriitorului, așadar, dacă voim să ne scoborîm la cauză, trebuie să facem *psihologie*. La rîndul ei, cauza psiho-

logiei scriitorului stă în ereditatea lui și în mediul în care s-a dezvoltat. Așadar, dacă voim să ne scoborîm și la această cauză, vom studia biografia scriitorului și mediul în care a trăit el. Abia acum, prin studierea mediului, ajungem la *sociologie*. Toate aceste îndeletniciri formează critica *completă* a unui scriitor. De fapt, unii critici fac critică estetică, alții critică psihologică, alții, genetică — și puțini le fac pe toate, adică critică completă. Dacă-mi este permis să lămuresc pe cetitor cu ceva din activitatea mea, îi amintesc că atunci cînd am vorbit de scriitori sau de opere, am făcut de obicei critică necompletă : estetică și psihologică, și rar critică completă, ca, de pildă, în articolul despre d. Brătescu-Voinești. Cu totul altceva e atunci cînd faci *istorie literară* și te preocupi de școli, de curente, de epoci, așa cum am făcut în articolele din nr.-ele trecute ale *Vieții românești*. Atunci, avînd de studiat grupuri de scriitori, obiectul analizei e ceea ce este comun la o sumă de scriitori — adică tocmai contrariul decît la critica individuală, estetică ori psihologică a scriitorilor, cînd trebuie să studiezi ceea ce formează originalitatea scriitorului, ceea ce-l diferențiază de alții" (*Completări*, în *Viața românească*, 1925 (XVII), vol. LXII).

Autorul *Științei literaturii*, M. Dragomirescu, situîndu-se, în opoziție cu critica științifică și istoristă, pe platforma teoretică a unui dogmatism estetic, punînd la baza studiului literaturii capodopera, discerne mai multe trepte în explicarea istorică a operei literare — față de care însă se arată sceptic — pînă la înțelegerea ei estetică, ținta supremă, în care punct se întîlnește și cu concepția lui Ovid Densusianu :

„Explicarea istorică a operelor literare, deși părînd că e una, cuprinde în realitate mai multe metoade, ce pretind că ne duc la înțelegerea științifică a operelor literare. Prima metoadă este de a stabili o *legătură sintetică* între viața poetului[1] și între operele lui. În acest caz, poetul studiat devine un fel de *personagiu de roman*, iar studiul prin care se caută a se stabili relația sintetică dintre om și operă e conceput ca un adevărat roman, care ar avea ca punct central un exemplar superior al umanității, un creator de viață estetică. O a doua metoadă constă în a explica trăsăturile caracteristice ale operei poetului prin trăsăturile caracteristice ale psihologiei lui. Este explicarea rațională sau *prin derivație* a unor stări sufletești, prin altele *asemănătoare*. O a treia metoadă constă în a explica operele poetice, considerate ca efecte, prin diferitele evenimente ale vieții poetului, considerate ca pricini ale lor. Este explicarea propriu-zis *cauzală* a unor trăsături psihice prin diferite fenomene fiziologice sau sociale, care prin esență sînt *deosebite* de efectele lor. O a patra metoadă, în fine, constă nu atît în a stabili legături cauzale, cît a stabili legături *istorice* între om și operă. Amănuntele istorice asupra vieții poetului pot aduce — zice metoada — lumini asupra operei lui. Această metoadă constă cu deosebire în a determina diferitele influențe fie sociale, fie literare, ce se pot descoperi în opera poetului. Este metoada istorică propriu-zisă, metoada istoriei literare, care se deosebește de celelalte

[1] Pretutindeni vorbim de *poeți*, care sînt adevărați artiști ai scrisului, iar nu de *scriitori*, care, precum vom vedea, nu au această însușire decît incomplet, și, prin urmare, nici nu pot crea opere de sine stătătoare. Dealtminteri, metoada istorică a avut succesul pe care l-a avut tocmai din pricina confuziunii voluntare sau involuntare dintre scriitori și poeți, tratînd anume scrierile poeților, care au o viață de sine stătătoare și pot fi studiate ele în ele, întocmai ca pe ale scriitorilor, al căror înțeles în adevăr e dependent de viața lor.

prin faptul că nu are pretenţiunea să generalizeze, ci numai să stabilească *in concreto* diferitele relaţiuni între particularităţile biografice şi elementele operelor literare. În sfîrşit, toate aceste metoade au pretenţiunea ca, prin stabilirea, fie *sintetică*, fie *derivativă*, fie *cauzală*, fie *istorică*, fie prin a tuturor laolaltă, a legăturii dintre om şi operă, să ne pună în stare să *înţelegem estetic* operele literare şi să le pătrundem adevărata lor fiinţă" (*Ştiinţa literaturii*, I, 1926).

Între îndrumătorul *Vieţii noi* şi esteticienii şi istoricii literari din etapa următoare, relaţiile sînt fie de diferenţiere, fie de continuitate, de nuanţare, de completare a metodologiei critice.

Spre deosebire de Ovid Densusianu, care făcea o clară distincţie între critica istorică (istoria literară) şi critica estetică (critica literară), G. Călinescu, în studiul *Tehnica criticii şi a istoriei literare*, inclus în lucrarea *Principii de estetică*, 1939, combătînd antiistorismul şi estetismul lui B. Croce, formulează principiul unei apropieri şi întrepătrunderi dintre cele două discipline, principiu pe care îl va pune în aplicare în monumentala sa lucrare, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941) :

„Punerea laolaltă a criticii şi a istoriei literare cînd e vorba de a le studia tehnica nu trebuie să mire, deşi mulţi s-au obişnuit a despărţi istoria literară de critica aşa-zisă estetică, făcînd din cea dintîi numai o introducere la cea de a doua. În realitate, critică şi istorie sînt două înfăţişări ale criticii în înţelesul cel mai larg. Este cu putinţă să faci critică curată fără proiecţie istorică, cu toate că adevărata critică de valoare conţine implicit o determinaţiune istorică, dar nu e cu putinţă să faci istorie literară fără examen critic. Cine exclude criteriul estetic din istoria literară nu face istorie literară, ci istorie culturală. Aşadar, putem încă de la început afirma, sub rezerva demonstraţiei ulterioare, că istoria literară este forma cea mai largă de critică, critica estetică propriu-zisă fiind numai o preparaţiune a explicării în perspectiva cronologică."

G. Călinescu formulează mari cerinţe în faţa criticului şi istoricului literar : să fie oameni de autentică vocaţie creatoare şi să se supună unei riguroase discipline şi unei complicate tehnici a cercetării literare :

„Din constatarea că un istoric literar trebuie să fie un critic şi criticul un artist, fie şi ratat, şi în orice caz un om cu vocaţie, ar rezulta că întocmai cum nu poţi preda poezia la Universitate, nu se pot da de pe catedră nici instrucţiuni de tehnică critică. Totuşi critica are o latură prin care intră în tehnică şi ca atare printre ocupaţiile metodice. Aşa precum poetul trebuie să-şi cunoască bine limba şi să studieze versificaţia, oricît acestea în sine ar fi exterioare actului de creaţie, criticul şi istoricul literar trebuie să-şi supună vocaţia unei discipline. Aceasta singură se poate învăţa. Dar reiese din cele spuse pînă aici că de vreme ce critica este chestiune de vocaţie, nu se cade să se ocupe cu tehnica ei decît persoanele cu această vocaţie. Şi cum sînt puţine, iar deocamdată am putea spune chiar că nu există, tot acest curs despre tehnică pare inutil. Totuşi nu e. Întîi nu se poate şti cine are vocaţie sau nu apriori. Deci toţi cei ce se ocupă de literatură se cade să se pregătească măcar din interes teoretic. Al doilea, există o latură a tehnicii critice, auxiliară, ce-i dreptul, în care oricine poate aduce o contribuţie. Încît istoria literară are două părţi : istoria literară propriu-zisă, istoria de valori, într-un cuvînt sinteza, şi istoria literară auxiliară, istoria documentelor literare, adică ceea ce se cheamă în istorie analiza. Această din urmă istorie, care,

de fapt, nu e istorie, ci erudiție, o poate face oricine după anumite reguli. Istoria de documente este însă absolut trebuitoare istoricului literar creator, și dacă un om fără vocație nu trebuie să iasă din erudiție, un critic trebuie totdeauna să se coboare la ea" (*Principii de estetică*, 1939).

Criticul cu temeinice „principii estetice", G. Călinescu, elev al Școlii române de la Roma, avînd un adevărat cult pentru istoricul V. Pârvan, întemeietorul acestei prestigioase instituții, înscrie istoriografia literară într-o ramură mai vastă, aceea a istoriografiei generale a umanității :

„În afară de vocația critică și de disciplina de cercetător erudit i se mai cer istoricului literar unele condițiuni pe care trebuie, dealtfel, să le îndeplinească și simplul erudit. Foarte mulți cred că istoria literară este o specialitate în sine care se-nvață în cuprinsul studiului limbii și literaturii române. Cel mult i se cere criticului și istoricului oarecare cultură generală. Este o eroare gravă, care explică de ce istoria literară a produs la noi așa de puțin și mai ales opere de platitudine și de prejudecăți didactice. Partea de istorie pură din istoria literară și pregătirea istorică a momentului critic și a sintezei cer o pregătire de istoric. Cum faptul literar este și un fapt istoric, iar scriitorul este un personaj istoric, se cade ca istoricul literar să fie mai întîi de toate un istoric general, care numai după oarecare experiență să treacă la istoria literară propriu-zisă. În privința asta metodele generale ale istoriei se aplică întocmai și istoriei literare, care într-anume înțeles este numai o ramură a istoriei generale" (*Principii de estetică*, 1939).

Estetician, filozof al culturii, critic literar, stilistician, Tudor Vianu și-a formulat în studiul *Metoda de cercetare în istoria literară*, 1962, teoriile asupra istoriei literare pe care o concepe ca o disciplină făcînd parte din familia științelor filologice, fundamentată pe orientările mai noi din domeniile istoriei, esteticii și poeticii :

„La prima vedere, istoria literară se ocupă numai de operele trecutului, pe cînd critica literară studiază operele literare ale actualității, cu scopul de a le caracteriza, a le lega de împrejurările lor, a le prețui și a le impune aprecierii generale, după meritul lor relativ. Repartizarea după valoare pare o lucrare încheiată pentru operele studiate de istoria literară. Această repartizare așteaptă să fie făcută pentru operele actualității. Este misiunea criticii literare s-o facă și, cu acest înțeles, s-a spus că lucrările ei sînt creatoare de valori, fiindcă le recunoaște și luptă să le impună... Dar deși deosebirea dintre istoria și critica literară pare destul de categorică și de clară, sîntem de părere că între ele există relații care merită a fi puse în lumină. Căci cum va putea un critic să înțeleagă o operă a actualității, dacă nu o leagă de antecedentele ei istorice ? Oricît de puternică ar fi originalitatea unei creații literare, ea nu s-a format din nimic, fără nici un raport cu ceea ce trecutul a transmis vremii de azi... După ce toate izvoarele au fost desfundate și după ce, cu cel mai mare scrupul filologic, au fost citite toate operele ; după ce s-au cules toate datele biografice ale autorilor și s-au întreprins toate lucrările analitice și sintetice, scoțîndu-se din documente toate amănuntele și distingîndu-se marile perioade, epocile, școlile și curentele ; după ce operele și reputațiile trecutului au fost reconsiderate din punctul de vedere al gustului și tendințelor actuale, readucînd în circulația valorilor tot ce a produs fantezia creatoare a trecutului ; după ce, așadar, toate aspectele unei literaturi naționale

au fost prelucrate pe atîtea căi și în vederea atîtor rezultate, mai rămîne de dat explicația lor. Explicația faptelor literare alcătuiește punctul cel mai înaintat al metodelor pe care le elaborăm și acela în care ni se limpezește întreaga lor semnificație."

Vom încheia trecerea în revistă a principalelor teorii și concepții emise și formulate despre istoria literară, prin citarea opiniilor a doi dintre cei mai străluciți și fideli discipoli ai istoricului literar G. Călinescu (care făcea sinteza criticii culturale și estetice), Al. Piru și Adrian Marino, primul remarcabil practician al criticii și istoriei literare, al doilea, teoretician literar de frunte, apreciat și pe plan internațional.

Într-un dialog cu I. Biberi (1968), Al. Piru schițează concepția sa despre istoria literară, în care pot fi recunoscute elemente ale tradiției, ale gîndirii marilor săi înaintași, prezentate însă într-o formulă sintetică, în care se echilibrează și armonizează contrariile :

„Deosebirile între critică și istorie literară nu sînt chiar atît de mari pe cît par la prima vedere. În mod curent se spune că istoria literară se ocupă de opere din trecut, în vreme ce critica se aplică asupra operelor noi. Distincția între istoria literară văzută ca cercetare a înlănțuirii faptelor generale și reprezentative și critica înțeleasă ca studiu al faptului literar individual semnificativ trebuie înlăturată de la început, întrucît și istoria literară se ocupă în primul rînd tot de fenomenul literar individual, pe care, numai după ce l-a definit ca atare, îl plasează într-o scriere istorică. La drept vorbind, istoricul literar se ocupă tot de fenomene actuale, capabile adică să ne intereseze mereu, cu toate că nu mai sînt, sub raport strict cronologic, contemporane cu noi. Eminescu nu ne va reține niciodată mai puțin decît cel mai mare poet contemporan. Istoricul literar notează reacția sa prezentă față de fenomenul literar din trecut, reacție ce poate să difere de gustul contemporanilor de altădată. E prima lui dificultate, după Lanson. Dar și criticul judecă opera literară ca pe un efect al devenirii istorice, iar nu ca pe o apariție singulară, fără precedent sau echivalent, țintind să delimiteze, ca și istoricul literar, originalitatea, unicitatea sa, cu aceeași dificultate. În nici un caz nu s-ar putea vorbi de incompatibilitate între critică și istorie literară și separația e cu totul exterioară. De fapt, critica e un domeniu mai liber și mai larg, la îndemîna oricărui cititor avizat și de un anume gust, pe cînd istoria literară o practică mai mult așa-numiții specialiști, de obicei cu oroare de critică și de estetică. La rîndul lor criticii ironizează pe specialiști cu cuvintele : istoria literară e pîinea profesorilor" (apud *Conceptul de istorie literară în cultura românească*, 1978, p. 259).

În răspunsul lui I. Bianu la discursul de recepție al lui Ov. Densusianu, Marino descrie două modalități principale ale istoriografiei literare :

„Prin urmare, istoria literară se va ocupa de această dublă realitate estetico-istorică, în cadrul căreia elementul estetic se istoricizează, iar cel istoric se estetizează. De unde, necesitatea unei duble investigații : ca realitate estetică individuală, opera literară presupune examenul critico-estetic, în timp ce realitatea sa istorică impune analiza istorică. Din această condiție profund ambiguă istoria literară nu poate ieși. Situația este atît de gravă, încît unii se îndoiesc de însăși posibilitatea istoriei literare. Alții văd deschis constituirea a două tipuri de istorie literară perfect distincte... A. În prima ipoteză, istoria literară devine, în mod necesar, *istoria artei literare*, a procedeelor și formelor specific literare, a modului

«de expresie literar, analizat în totalitatea aspectelor sale... B. În ipoteza a doua, istoria literară are ca obiect operele literare în succesiune, continuînd *istoria operelor literare*. Ceea ce implică în mod esențial recunoașterea calității de «operă literară» tuturor scrierilor care intră în raza sa vizuală. Condiția este absolut «obligatorie" (apud *Conceptul de istorie literară în cultura românească*, 1973, p. 270, 271, 273).

BARBU DELAVRANCEA

Apare la București, Institutul de arte grafice Urbana, 1919, 21 p. (p. 3—14). (Academia Română. Discursuri de recepțiune XLV). Discurs rostit la 31 mai 1919, în ședință solemnă, de Ovid Densusianu, cu răspuns de Ioan Bianu.

Ovid Densusianu fusese ales membru corespondent al Secției literare a Academiei Române la 30 martie 1903, cu o majoritate de 16 voturi contra 7, în urma raportului elogios asupra activității sale filologice din 29 martie 1903 al lui Ioan Bianu (la această din urmă dată nu întrunise însă majoritatea reglementară, printre alții fiind împotrivă și B. P. Hasdeu). La 13/26 octombrie 1918, la propunerea lui Ioan Bianu, susținută de un raport asupra bogatei activități a lui Ovid Densusianu, acesta este ales membru activ al Secției literare a Academiei Române cu unanimitate de 18 voturi. Discursul de recepție despre Barbu Delavrancea îl va rosti însă Ovid Densusianu abia la 31 mai 1919, cu răspuns la cuvîntarea sa de recepție din partea lui Ioan Bianu, care este și unul dintre cei mai fervenți susținători ai săi, după Ioan Bogdan, care l-a apreciat și susținut de la început pe filologul romanist, la Universitate și la Academie.

Ovid Densusianu își începe discursul prin a aminti tradiția strînsei legături dintre filologie și literatură, care s-a perpetuat în cadrul Academiei Române, pentru care apropiere și conlucrare și în viitor aduce noi argumente, subliniind că este, dealtfel, o trăsătură a spiritului latin convergența și armonizarea dintre știință și poezie, dintre filologie și critica literară.

Ovid Densusianu acordă un spațiu preponderent, în analiza sa, prozei artistice a lui B. Delavrancea, unor nuvele ca *Sultănica, Trubadurul* etc., la care remarcă predominanța atmosferei romantice, în tradiția literaturii române care l-a precedat, la care se alătură influențele sceptice, pesimiste, o viziune schopenhaueriană trecută prin filiera eminesciană. Filologul observă apoi că în alte scrieri în proză ale lui Delavrancea se reliefează caracterul realist al observației autorului, al tipurilor sociale cărora le-a dat viață. Inspirația romantică inițială, dominantă, a autorului *Sultănicăi*, este dublată de minuția observatorului pesimist, pătrunzător al realității, al actualității, din scrieri ca *Iancu Moroi, Paraziții* și *Hagi Tudose*. Notele realiste, chiar naturaliste, ale acestor scrieri, viziunea sumbră asupra vieții, ce le este caracteristică, nu alterează viziunea sa mai profundă, structurală, luminoasă, optimistă, care poate fi urmărită mai ales în inspiratele sale descrieri de natură. Este cu totul remarcabilă viziunea sa plastică, picturală, imaginația sa vizuală. Ovid Densusianu estimează apoi dimensiunile influenței literaturii populare asupra romanticului și realistului B. Delavrancea, structura populară a limbii și stilului autorului *Sultănicăi* și al lui *Neghiniță*. O comparație se impune filologului, aceea dintre Creangă și Delavrancea — ambii creatori de basme — paralelă care se rezolvă în favoarea celui dintîi, care a compus o

creație autentic populară, pe cînd al doilea a scris o poveste mai artificială, care se abate de la făgașul tradiției. Opera lui Delavrancea se caracterizează prin lirismul romantic al pasiunilor umane, printr-o imagine realistă a lumii, dar și printr-o profundă pornire sufletească spre visare. Romantismul temperamental, structural, al lui Delavrancea este vizibil și în arta oratoriei sale. Predispoziției sale romantice se datorește și teatrul său, remarcabil fiind cel de inspirație istorică, în care se îmbină realul cu fantasticul, evocarea narativă și lirică totodată. În finalul discursului său de recepție, Ovid Densusianu evocă crezul de o viață al lui Delavrancea în tăria morală și geniul poporului său, în dreptatea sa care va birui pînă la urmă, în împlinirea aspirațiilor neamului românesc spre unitate națională, pentru a cărei înfăptuire s-a jertfit, dar pe care nu a apucat să o vadă.

Exegezele cele mai importante ce au urmat studiului lui Ovid Densusianu despre Delavrancea, aparținînd lui Octav Botez, G. Călinescu, T. Vianu, Șerban Cioculescu, Emilia Șt. Milicescu, Al. Săndulescu, fructifică perspectiva și ideile fundamentale formulate cu limpezime și pătrundere critică de marele filolog în discursul său de recepție la Academie.

În răspunsul lui I. Bianu la discursul de recepție al lui Ov. Densusianu, profesorul de istoria literaturii române la Universitate și bibliotecar al Academiei Române, evocă mai întîi vremurile grele, de restriște, prin care a străbătut poporul român și pe care le-a resimțit și înalta instituție în timpul primului război mondial, după care amintește cu emoție personalitatea lui B. Șt. Delavrancea, pe care l-a omagiat filologul romanist — și care pentru el nu a fost numai neasemuitul scriitor și orator, ci și un desăvîrșit prieten.

În continuare, I. Bianu, pornind de la aserțiunea lui Ov. Densusianu privitor la legăturile dintre filologie și literatură, amintește rolul pe care l-a avut Academia, de la întemeiere, pentru promovarea studiilor asupra limbii române. Apreciind pregătirea și cercetările de istoria limbii și dialectologie inițiate și patronate de Ov. Densusianu, I. Bianu îl îndeamnă la continuarea lor în cadrul mai sistematic și organizat al Academiei. I. Bianu pledează pentru conlucrare și armonizare a tuturor forțelor spirituale din sînul Academiei Române, această cetate și republică a culturii, independentă și autonomă. Reproducem răspunsul lui I. Bianu, din *B. Delavrancea*, 1919, p. 15—21 :

„Răspunsul d-lui I. Bianu
la
Cuvîntarea de recepție a d-lui O. Densusianu

Domnule coleg

Acești doi ani grei și măreți, care s-au scurs de la trecuta sesiune a Academiei din mai 1916, i-am trăit într-un vîrtej de emoții de tot felul, cum de veacuri, ori poate niciodată, neamul nostru nu a mai cunoscut ; îngrijiri, avînturi, dureri, bucurii, toate de o intensitate fără seamăn, au frămîntat gîndurile și inimile fiecăruia dintre noi și ale tuturora împreună.

Au fost unele răni sfîșietoare pentru noi ca oameni, care au atins și Academia ca instituție. Una din cele mai dureroase ați împărtășit-o d-voastră astăzi, vorbindu-ne despre Delavrancea. L-am avut prieten ca frate din anii înfloritei tinereți — acuma depărtate. Am împărțit cu dînsul odaia și masa ; îl ascultam cu drag, cetindu-mi nuvelele lui cele dintîi, cu tot focul de viață pe care îl punea

în cetirea făcută cu acea vibrare caldă și sonoritate de voce care a fermecat mai tîrziu tribuna, atît cînd vorbea solemn și grav în Corpurile Legiuitoare, cît și cînd vorbea mai liber și mai familiar, în adunările poporale.

De-abia apucasem să-l vedem între noi aici, să ne bucurăm de farmecul lui, de conlucrarea lui de coleg și prieten, să ne folosim de ajutorul lui în judecata chestiilor și a scrierilor literare, prin care Academia are îndatorirea să dea îndreptări sănătoase în literatura națională, și chiar la începutul acestei conlucrări Delavrancea ne-a părăsit fără întoarcere. S-a stins tocmai atunci cînd se înfăptuia minunea visată și de dînsul cu tot focul sufletului lui arzător, tocmai cînd cîmpul de lucrare pentru Academie a ajuns la toată întinderea lui firească, de veacuri dorită de noi toți și de părinții părinților noștri.

Ne-ați arătat cum și-a asigurat Delavrancea, prin puternicul lui talent, prin calitățile scrierilor, în care se reflectează sufletul lui puternic și complex, cum și-a asigurat un loc de frunte în literatura produsă în ultimele decenii ale României dinainte de Marea Unire.

Constatarea aceasta poate fi mîngîiere pentru generația d-voastră, care cunoașteți și prețuiți pe Delavrancea numai ca scriitor ; pentru noi însă, care am avut parte de prietenia lui intimă, care l-am ascultat cetind sau vorbind ca orator, Delavrancea lasă un gol dureros pentru totdeauna. Cu atîta ne-a mișcat astăzi mai mult cununa de flori de cugetare, împletită de d-voastră cu măiestrie și așezată lîngă amintirile noastre, despre acela al cărui loc, rămas gol mult prea curînd, ați fost chemat să-l ocupați aici.

*

Ați interpretat drept, la începutul frumoasei d-voastră cuvîntări, gîndirea Academiei asupra legăturilor dintre filologie și literatură, gîndirea din care trebuie să iasă un nou program, o nouă îndreptare de muncă, pentru a cărei lămurire, organizare și înfăptuire, Academia v-a chemat în sînul ei, la conlucrare cu ceilalți confrați, care se află veniți înainte de d-voastră și care vor veni în urmă.

«Filologia nouă — ziceți cu deplină dreptate — caută să stabilească adevăruri în legătură cu evoluția sufletească, cu întreaga cultură a unui popor ori grup de popoare». «Formele lingvistice — adaogeți apoi — nu mai sînt studiate după considerațiuni învechite de gramatică și în mod abstract, numai în ele înseși, ci ca o expresiune a sufletului, ca valori ce vin să ne reveleze viața din trecut ori de azi în multiplele manifestări».

Academia aceasta — precum știți bine — a urmărit aceste studii cu aceste scopuri, pe cît s-a putut, după împrejurările generale și cu pregătirea care se găsea atunci la noi. A început cu direcția romantică și de la ideea nerealizabilă de a face pentru cultura neamului ieșit din întuneric la lumină o limbă nouă croită după un sistem preconceput — cum fusese al lui Eliad la București, al lui Pumnul la Cernăuți, al lui Laurian cu adepții lui puțini la număr, dar tari pînă la fanatism în convingerea lor, cum a fost Massim, Fontanin de la Craiova și alții din școala lor.

Limba nu era socotită de dînșii ca un organism viu, care trebuie să fie studiat în fazele dezvoltării lui istorice de la origini pînă astăzi și în varietatea lui actuală după ținuturi, ci era socotită întîi ca argument politic, apoi ca mijloc de a da culturii românești o aparență și o îndreptare cît se poate mai apropiată

de cea latină, limba trebuind — după credința lor — să arate cît mai curat caracterul fundamental romanic al neamului.

Lucrarea pornită astfel asupra limbii cu sfinte scopuri și convingeri, dar pe această cale greșită, a produs celebrul *Dicționar* tipărit în Societatea Academică în anii 1869—1875. El a fost însă curînd oprită de bunul-simț practic al neamului luminat de cultura apuseană. Căci s-a văzut îndată că limba astfel formată și literatura scrisă într-însa ar fi fost cu totul artificiale, străine și neînțelese de națiunea reală. Acest bun-simț fusese reprezentat de Costache Negruzzi, de Alecsandri, care au arătat în scrierile lor cum se scrie adevărat românește ; el a fost sistematizat de Maiorescu, care a arătat calea greșită și îndreptarea sănătoasă. *Dicționarul* academic a trecut în domeniul uitării.

După un deceniu de așteptare — la îndemnul neuitatului rege Carol — Academia a organizat la 1884 *Dicționarul limbei istorice și poporale* pe ideea sănătoasă a limbii reale. Lucrarea începută de eruditul și agerul Hasdeu pe această nouă bază, s-a arătat nerealizabilă din cauza proporțiilor în care fusese începută.

A treia organizare făcută pe acest teren de Academie este *Dicționarul*, care de la 1907 a început a se tipări și a cărui înaintare a fost cinci ani oprită din cauza războiului.

*

Fazele trecute, istorice, ale limbii scrise, ca și varietățile dialectale ale limbii vorbite în zilele noastre, au fost obiectul preocupărilor statornice ale Academiei. Publicațiunile de vechi texte de limbă, precum și volumele și glosarele de texte din literatura poporală au fost rezultatul îngrijirilor Academiei în amîndouă aceste direcțiuni. Bogate materiale stau încă gata ca să fie studiate și publicate. Acest teren de studii s-a lărgit acuma în modul cel mai fericit. Jur-împrejurul vechiului regat se întind țările românești, care pînă ieri erau subt stăpîniri străine. De Basarabia activitatea Academiei nu se putuse atinge pe nici un teren ; frații de acolo nu puteau veni să conlucreze cu noi, noi nu puteam merge la dînșii. Celelalte țări românești erau mai puțin închise, dar și acolo numai cu greutăți se putea organiza o conlucrare liberă pe aceste terenuri ale manifestărilor vieții poporului prin limba lui.

Astăzi toate aceste greutăți sînt înlăturate. O nouă și largă organizare de cercetări, de culegeri, de studii este necesară. Ea cade în sarcina Academiei, și pentru conlucrarea la îndeplinirea acestei îndatoriri Academia v-a chemat în sînul ei

Toată pregătirea, toată activitatea d-voastră de pînă acum ne dă dreptul să vă cerem și să avem încredere deplină că veți da un ajutor puternic la reorganizarea acestor lucrări, acestor studii atît de necesare și atît de întîrziate.

Ați crescut în atmosfera acestor studii asupra limbii și literaturii naționale, pe care cu atîta stăruință și erudițiune le-a cultivat o viață întreagă părintele d-voastră ; ați făcut studii speciale la școalele celor mai de frunte specialiști din Apus. Astfel ați cîștigat nu numai cunoștințele, dar ceea ce este mult mai prețios — metodele științifice cele mai sigure la cercetarea faptelor și la gruparea rezultatelor.

Cu această pregătire ați început lucrările d-voastră, despre limba românească, cel dintîi obiect al preocupărilor acestei Academii.

Mai înainte aproape toți cei care au studiat sau au căutat să dea îndreptare în dezvoltarea acestui organ de exprimare a cugetării românești erau autodidacți, care singuri își condusese cercetările și își crease sistemele.

Cipariu a ieșit în cîtva din filologia veche romantică și a studiat textele vechi ale limbii, cu îndoitul scop de a găsi în ele nouă probe despre latinitatea limbii noastre și de a scoate din textele vechi cuvinte și forme arhaice căzute în uitare, spre a le aduce iar la viață în limba vie literară. Rămăsese astfel foarte apropiat de sistemele romantice.

Hasdeu pătrunsese, cu bogata lui erudiție și cu agerimea lui neasemuită, în întunerecul fazelor trecute ale limbii ; nu avu însă stăruința și răbdarea de a pătrunde în toate fazele vieții trecute și de a grupa faptele într-o istorie metodică a ei.

Lambrior avusese și pregătirea și aptitudinile, dar, de-abia apucase să arate ce ar fi putut face, cînd a închis ochii pe veci.

Așa steteau lucrurile cînd a apărut, la 1901, întîia fasciculă din a d-voastră *Istorie a limbii române*, publicată la Paris în limba franceză.

Întîia oară se expunea sistematic, în cartea care începea cu acea fasciculă, istoria limbii noastre — a acestei scumpe comori, prin care s-a păstrat legătura sufletească a neamului nostru în cursul secolelor lungi de restriște. Originile — de la limba vulgară a colonilor și legionarilor, influențele autohtone ale limbilor popoarelor romanizate și ale celor venite în urmă, rînd pe rînd sînt toate analizate și sînt arătate urmele lăsate în limba vie, ajunsă pînă la noi. Astfel opera d-voastră a ajuns pînă la secolul al XVI-lea, luminînd pentru întîia oară elementele constitutive și fazele de dezvoltare ale limbii pînă la întîia epocă de monumente literare scrise în care ea se arată.

Lucrarea este grea și a înaintat încet. Dorința tuturor, care au înțelegere și interes pentru asemenea lucrări, este să o vadă cît mai curînd ajunsă la sfîrșit, căci este un măreț monument ridicat limbii neamului nostru.

Studiind fazele trecute ale limbii, ați văzut și ați pus în lumină nouă — cel puțin la noi — secretul răspîndirii și întinderii limbii noastre, precum și al păstrării uniformității ei atît de puțin turburate prin diferențieri dialectale.

Acest secret ați arătat că a fost în lungul și întunecatul ev mediu păstoria, ocupația la care fusese redus neamul nostru prin invaziile barbarilor asupra pămîntului românesc de dincoace și de dincolo de Dunăre. Transhumanța este un fapt nouă adus de d-voastră în cunoștințele despre trecutul românilor din evul mediu pînă în zilele noastre. Prin ea se explică ajungerea românilor pînă departe în Polonia și în Moravia, iar în zilele noastre pînă la Caucaz.

Limba vie de astăzi, cu varietățile formelor dialectale, viața poporului manifestată în forme literare orale, și în poezia poporală, sînt și ele obiectul studiilor d-voastră. Volumul despre limba și poezia poporului din țara Hațegului, obîrșia familiei d-voastre, este un model, pentru acest fel de lucrări, cum nu s-a făcut pînă acum la noi.

Pe aceste două vaste domenii de studii : istoria limbii și studiul varietăților dialectale în starea ei actuală, ați făcut o bună școală, care trebuie să ducă înainte cercetările în aceste direcțiuni subt conducerea și cu sprijinul Academiei.

Academia are însă și o altă îndatorire, și o altă menire : prețuirea dreaptă a scrierilor de pură literatură și prin aceasta arătarea drumurilor drepte în dez

voltarea artei literare menite să oglindească sufletul neamului, să-l subțieze și să-l înalțe.

Pentru aceasta stau Academiei la îndemînă numeroasele premii, pentru aceasta, alăturea de filologi, sînt chemați în Secțiunea literară scriitori și critici literari, al căror număr și însemnătate de ani de zile acuma covîrșește pe filologi.

Și pe acest teren înflorit al artei literare, d-voastră ocupați un loc însemnat nu numai prin propriile scrieri, dar și prin gruparea unui număr de talente tinere înzestrate cu îndrăzneala noutății și cu avîntul spre zări neumblate.

Academia se cuvine să primească cu bunăvoință de mamă toate manifestările frumoase ale gîndirii și ale simțirii, în orice formă s-ar înfățișa, oricît de neobișnuită pînă acuma, căci formele artei pot varia la infinit. Iată că, alături de poezia simbolistă cultivată de d-voastră și în jurul d-voastră, se ivesc *Deniile* lui Nenițescu, se ivesc *Poemele luminii* ale lui Lucian Blaga, cu avînturi nouă spre înălțimi neatinse de poezia românească de pînă acuma.

Pentru toate aceste organizări de lucrare cu rost, Academia v-a deschis porțile și v-a chemat în sînul ei.

Domnule coleg

Precum vedeți, Academia v-a chemat ca să luați o parte cît mai mare la lucrarea ei pe terenurile manifestărilor și îndreptărilor intelectuale ale neamului.

Academia aceasta este un fel de cetate a culturii românești, sau un fel de templu al acestei culturi, în care trebuie să se răsfrîngă calitățile sufletești ale neamului nostru. Această cetate, cu ostașii de apărare dinlăuntrul ei, sau acest templu cu slujitorii dimprejur, are o organizare, care funcționează acuma de mai bine de o jumătate de secol, și în cursul acestor cincizeci de ani trecuți și-a făcut un spirit lăuntric propriu, un început de tradiție.

Întîia caracteristică a organizării și a vieții Academiei este stabilitatea : cine intră aici nu mai poate fi înlocuit decît atunci cînd pune capăt tuturor grijilor vieții.

A doua trăsură caracteristică este independența instituției, independența ei deplină.

Autorii organizării actuale, de la 1867, înnoite la 1879, au fost nu numai bărbați de înaltă cultură și mari talente, ca Alexandru Odobescu, dar și bărbați de stat cu multă experiență și cu înalt prestigiu între conducătorii țării, nu numai ca oameni politici, dar și ca oameni de știință, cum erau Ion Ghica, Dimitrie Sturza. Ei au voit, au știut și au putut să asigure acestei instituțiuni acele două lucrări mari : stabilitatea, într-o țară în care toate erau într-o neostoită mobilitate ; independența în toate privințele, într-o țară în care de secoli — cum spune bătrînul cronicar — «Domnii au toată cîrma — și ce li-au părut lor, ori bine ori rău, aceea a fost lege... și caută să li placă tuturor, ori cu folos ori cu pagubă țării»

Pentru păstrarea acestor două neprețuite condiții indispensabile pentru muncă cu spor, acei neuitați înaintași au atras cu prestigiul lor la această instituție și asigurarea mijloacelor materiale, care sporesc an după an.

Înălțimea la care munca și înalta lor înțelegere pentru valoarea culturii au ridicat Academia aceasta în viața neamului, nouă tuturor, celor care intrăm după dînșii în sînul ei, ne creează mari datorii și ne încearcă cu o răspundere în fața neamului.

Întîia datorie este ca dincolo de pragul acestei intrări să lăsăm toate acele pasiuni dizolvante care împiedică pe oameni de la conlucrare frățească pentru scopurile permanente mult mai mari și mai înalte decît cele mai puternice individualități, toate trecătoare.

Aici — în sînul Academiei — generațiunile care se urmează trebuie să se continuie și să se armonizeze, cum am văzut lunea trecută, cu adîncă emoțiune, că s-a arătat armonizat sufletul celui mai bogat în ani dintre noi, veneratul nostru președinte Poni, cu al celui mai bogat în tinerețe, Inculeț.

Notele de deosebire în păreri, în caractere, în gusturi sînt prin ele însele elemente de armonie, cînd și dacă le respectăm la alții, cum voim să fie respectate la noi înșine.

Numai astfel conlucrarea poate fi frățească și spornică, numai astfel se poate îndeplini îndatorirea ce Academia are față de neam ca organul cel mai înalt al vieții lui intelectuale, al culturii lui ; numai astfel, fiecare din noi ne putem împlini datoria față de Academie, căreia îi datorim devotament desăvîrșit.

Academia este o republică culturală autonomă și independentă în toate lucrările ei de orice natură ; ea singură își administrează toate interesele, singură își premenește membrii și își schimbă statutele și regulamentele după trebuințele care se ivesc.

Cetățenii acestei republici culturale sînt supuși — din ziua intrării lor aici — la impozitul progresiv și proporțional ; cine are și poate mult este dator să dea în măsură și după bogățiile talentului și științei sale. Toți acești cetățeni au însă drepturi egale, și numai convingerea este singurul mijloc de a face pe colegi să aprobe, să primească și să urmeze părerile noastre.

Cu adîncă convingere și încredere că prin știința și prin talentul d-voastră veți adaoge mult la lucrările Academiei, și prin aceasta la înălțarea prestigiului ei și la înaintarea culturii neamului, vă zic din toată inima în numele Academiei : fiți bine venit între noi !"

P. Grimm, în *Dacoromania*, I, 1920—1921, apreciază discursul de recepție la Academia Român al lui Ovid Densusianu, atît pentru ideile mai generale pe care le cuprinde, cît și pentru analiza aplicată pe care o face operei lui B. Delavrancea, cu atît mai mult cu cît vin din partea unei autorități în filologia românească, așa cum arată și I. Bianu în răspunsul la cuvîntul noului academician :

„D-l Densusianu, fiind ales, ca *filolog*, în locul rămas liber prin moartea *poetului* Delavrancea, arată, cu drept cuvînt, că tradiția ce s-a stabilit ca Secțiunea literară a Academiei să cuprindă și filologia merită să fie păstrată, oricît ar părea de deosebite, celor stăpîniți de prejudecăți, aceste două ramuri de activitate intelectuală, care se ating totuși în multe puncte. Nici în antichitatea clasică, nici în vremea Renașterii, filologia nu era despărțită de literatură, pe atunci critica literară era chiar confundată cu filologia" (p. 500).

Profesoara Emilia Șt. Milicescu, avizată cunoscătoare a vieții și operei lui B. Șt. Delavrancea, care are merite excepționale în editarea scrierilor sale complete (între 1965 și 1980 au apărut toate cele 10 volume ale seriei de *Opere*), comentează adeseori în capitolele *Note și variante* ale ediției sale opiniile critice cuprinse în discursul de recepție al lui Ovid Densusianu despre autorul *Sultănicăi* și al *Trubadurului*, uneori aflîndu-se în contrarietate față de punctele de ve-

dere exprimate de către marele filolog bucureștean. În notele sale la nuvela *Liniște*, din volumul I al seriei de *Opere* a lui B. Delevrancea, 1965, p. 390, Emilia Șt. Milicescu scria :

„Dintre analizele literare ulterioare se remarcă aceea făcută de Ovid Densusianu în discursul său de recepție la Academie, în 1919. O. Densusianu vede în doctorul din *Liniște* un frate sufletesc al Trubadurului, un învrăjbit cu lumea, un halucinat care se pierde în filozofia renunțării, asemănîndu-l cu eroii din *Povestirile crude* ale lui Villiers de L'Isle-Adam. Ovid Densusianu remarcă împletirea romantismului cu realismul — caracteristică epocii de tranziție în care Delavrancea creează cele două nuvele ale sale. Dacă uneori romantismul său temperamental îl îndepărtează de realitate, alteori realitatea i se impune, transformîndu-l într-un observator pasionat și pătrunzător."

Cercetătorul monograf autorizat al autorului lui *Hagi Tudose* și al inspiratei trilogii dramatice din istoria Moldovei, Al. Săndulescu, în prefața sa *(Delavrancea în recepția criticii)* la antologia critică *Delavrancea interpretat de...*, 1975, p. 13—14, subliniază meritele de analist care se vădesc în discursul de recepție al lui Ov. Densusianu, care a stimulat exegezele ulterioare asupra operei lui Delavrancea :

„Discursul de recepție la Academie din 1919 al lui Ovid Densusianu abandonează ținuta obișnuit omagială în favoarea cercetării la obiect, reluînd firul analitic al articolelor lui N. Iorga. Proaspătul academician înclină mai mult ca oricare dintre comentatorii dinaintea lui spre a-l considera pe Delavrancea un romantic temperamental : «suflet pasionat, vijelios, predispus spre exaltări, privind viața prin fulgerările imaginației», atras de mirajul exotic, înrîurit de pesimismul schopenhauerian, filtrat prin poezia lui Eminescu. Dar temperamentul acesta nu trăiește la 1830 și nici la 1870 și din trunchiul său mai răsar și alte disponibilități. Ovid Densusianu identifică și el un filon realist, ceea ce va determina caracterul *mixt* al prozei scriitorului. Lucrurile sînt lămurite astfel : «Delavrancea e, într-adevăr, nu numai romantic, ci și realist. Acest dublu aspect sub care apare își găsește explicația și în înrîurirea epocii cînd a trăit — epocă de tranziție, și în personalitatea sa, înzestrată cu aptitudini de diversificare. Dacă uneori pornirile romantice îl depărtau de realitate, alteori se simțea puternic atras spre ea și atunci se transforma într-un observator pasionat, pătrunzător, însemnînd cu minuțiozitatea caracteristică realiștilor ceea ce-l impresiona mai mult.» Stăpînind o tehnică meticuloasă, el nu poate evita exagerările naturaliștilor : «stăruința prea mare asupra părților mohorîte ale vieții, predilecțiunea de a ne înfățișa pe aceia cari aduc moșteniri triste, pe aceia în chipul cărora se vede întipărirea primitivității ori degenerării». Scriitorul oscilează între vis și realitate, romantismul său fiind ambivalent : «o nevroză și a exaltării și a descurajării», revendicîndu-se deopotrivă din Alecsandri — Bolintineanu și din Eminescu. Ovid Densusianu nu-l ignoră pe orator, a cărui operă, în mare parte pierdută, întrucît discursurile erau rostite liber, nu e străină de cea literară : «Cine a auzit pe Delavrancea vorbind își aduce aminte de pasiunea pe care o punea, de puterea comunicativă a artei sale oratorice, cuvintele creșteau în glasul lui cu izbucniri furtunoase, ori se împlîntau cu ascuțișul ironiei, iar alteori se mlădiau blînde, înduioșătoare, și totdeauna frazele se desfășurau într-un ritm bogat și cu imagini cari le dădeau o strălucire literară — oratorul se vedea că era și scriitor»."

CUPRINS

LITERATURA ROMÂNĂ MODERNĂ 1

I

Şcoala latinistă 7

Filologii şi istoricii Şcoalei latiniste 19
Samuil Micu 19
Gheorghe Şincai 24
Petru Maior 32
Radu Tempea, Paul Iorgovici, C. Diaconovici-Loga . . . 45
Scriitorii aromâni influenţaţi de cei din Transilvania . . . 49

Manifestări sub altă formă ale ideilor Şcoalei latiniste . . . 52
D. Ţichindeal 52

Începuturile literaturei poetice 57
Ienache Văcărescu 57
Alecu Văcărescu 63
Nicolae Văcărescu 66
I. Budai Deleanu 67
Vasile Aaron şi Ioan Barac 78

Cei din urmă cronicari 84

Îndrumări noui în Muntenia şi Moldova 91
Gheorghe Lazăr 91
Gheorghe Asachi 95

II

Poezia în spirit vechi şi cea de tranziţie 111
Matei Milo 112
Costache Conachi 113

Alecu Beldiman 124

Cîţiva alcătuitori mărunţi de versuri : Naum Rîmniceanu, V. Fabian Bob, Daniil Scavinschi 128
Costache Stamati 132
Iancu Văcărescu şi cele dintîi semne de înrîurire franceză hotărîtoare 138
A. Hrisoverghi 152
B. P. Mumuleanu 154
A. Pann 163

Cel dîntîi poet modern 173
V. Cîrlova 173

Curentul larg de afirmare a literaturei nouă 178
I. Heliade Rădulescu 181

III

Uitime aspecte ale Şcoalei latiniste 228
G. Săulescu 228
August Treb. Laurian 230
Timotei Cipariu 234
Aron Pumnul 237

Alte orientări ale literaturei în epoca de la 1840 239
M. Kogălniceanu şi direcţia pe care a inaugurat-o la „Dacia literară“ 241

Prozatorii epocei nouă 252
N. Bălcescu 252
C. Negruzzi 259
A. Russo 267
N. Filimon 276

Poezia în ascensiune de modernizare 284
Opera lui Gr. Alexandrescu 284

Apendice 315

Anexă
Istoria literară în învăţămîntul universitar 327
Barbu Delavrancea 340
Note şi comentarii 351

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREȘTI

LECTOR : MARIANA IONESCU
TEHNOREDACTOR : ELENA PREDA

APĂRUT 1985. BUN DE TIPAR 19.09.1985.
COLI TIPAR 27,50.

TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 326 LA
I. P. „13 DECEMBRIE 1918",
BUCUREȘTI,
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Autorii trataţi în „Literatura română modernă“:

SAMUIL MICU • GHEORGHE ŞINCAI • PETRU MAIOR • RADU TEMPEA • PAUL IORGOVICI • C. DIACONOVICI-LOGA • DIMITRIE ŢICHINDEAL • IENACHE VĂCĂRESCU • ALECU VĂCĂRESCU • NICOLAE VĂCĂRESCU • IOAN BUDAI DELEANU • VASILE AARON • IOAN BARAC • PITARUL HRISTACHE • DIONISIE ECLESIARHUL • ZILOT ROMÂNUL • GHEORGHE LAZĂR • GHEORGHE ASACHI • MATEI MILO • COSTACHE CONACHI • ALECU BELDIMAN • NAUM RÎMNICEANU • VASILE FABIAN BOB • COSTACHE STAMATI • IANCU VĂCĂRESCU • ALEXANDRU HRISOVERGHI • BARBU PARIS MUMULEANU • ANTON PANN • VASILE CÎRLOVA • ION HELIADE RĂDULESCU • G. SĂULESCU • AUGUST TREB. LAURIAN • TIMOTEI CIPARIU • ARON PUMNUL • MIHAIL KOGĂLNICEANU • NICOLAE BĂLCESCU • COSTACHE NEGRUZZI • ALECU RUSSO • NICOLAE FILIMON • GRIGORE ALEXANDRESCU •

Lei 33